Krymskai͡a oblastʹ Memorial Book

Yahadut Ḳrim me-ḳadmutah ṿe-ʻad ha-shoʼah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Yahadut Krim me-kadmutah ve-'ad ha-sho'ah / Yehezkel Keren.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Re'uven Mas, 1981.
DESCRIPT	337 p. : ill. ; 23 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Krymskai͡a oblast' -- History.
	Crimea (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Krymskai͡a oblast'.
ADD'L NAME	Keren, Yehezkel.

יחזקאל קרן

יהדות קרים מקדמותה ועד השואה

הוצאת ראובן מס בע״מ

יחזקאל קרן

יהדות קרים מקדמותה ועד השואה

הוצאת ראובן מס בע״מ

ירושלים, תשמ״א — 1981

בסיוע קרן תל־אביב לספרות ולאמנות
ע"ש יהושע רבינוביץ
והמחלקה להשכלה גבוהה בוועד הפועל של ההסתדרות

Printed in Israel

נדפס בדפוס "המקור", ירושלים

תוכן העניינים

קיצורי שמות פרסומים

קובץ מקורות לתולדות היהודים ברוסיה (רוסית, 1899) RiN (Regesty i Nadpisi).
ראססויט, עיתון יהודי ברוסית Razsviet.
יבר׳ סטארינה, רבעון יהודי מדעי ברוסית Yevreiskaya starina.
כ״ו, כרוניקה של השבועון ווסחוד (רוסית) Nedel'naya khronica Voskhoda.
רוסקי יבראָי (עיתון יהודי ברוסית) Russkii evrei.
יבר׳ ז׳יזן (שבועון יהודי ברוסית) Yevreiskaya zhizn'.

רשימת האיורים ומקורותיהם

דברים על הספר

ספרו של מר קרן המוקדש ליהדות חצי־האי קרים בכלל ושל עיר מכורתו תאודוסיה בפרט, הוא רב תוכן ועניין ומצטיין בהרצאה שוטפת וביכולת להעלות תמונה היסטורית שלמה. במשך שנים רבות שקד המחבר על איסוף וריכוז חומר עשיר ומגוון הנוגע במישרים ובעקיפים ליהודי קרים ופרשיות תולדותיהם למן התקופה ההלניסטית ועד זמננו. כאן נוצלה גם ספרות היסטוריוגראפית עשירה וגם אוצר בלום של ידיעות שנשאבו בעיקר מן העיתונות ומפי עדים וידידים ואף מזכרונותיו שלו הנשענות על הסתכלותו האישית, בבחינת "טוב מראה עיניים מהלך־נפש". כן משולבים כאן פרקים היסטוריים מתקופת השלטון הכוזרי והטאטארי ובהיקף רחב ביותר — תקופת הקיסרות הרוסית, ועל הכול בולטת התעמקות יתרה בפרשה ההיסטורית הטראגית, רבת המאורעות הכבירים מאז ראשית המהפכה הקומוניסטית ועד ימי שלטון הזוועה הנאצית, שהביאו כליה על הקהילות היהודיות בקרים שנתפרסמו בעברן ובהישגיהן התרבותיים.

מאלפים אותם פרקי הספר הדנים באחד משבטי ישראל — הקרימ־צ׳אקים — שבלבם פיעמה מאז תקוות הגאולה ורבים מהם עלו לארץ־ישראל. כמו כן, מקדיש המחבר תשומת־לב לקראים, שמילאו תפקיד חשוב בתולדות קרים בימי הקיסרות הרוסית.

לא פחות מעניינים גם תיאורי שרידי עבר של יהדות קרים, ובמיוחד של בית־הכנסת הקדום בתיאודוסיה.

אולם רב במיוחד החומר שריכז המחבר על יהודי אשכנז, שהיגרו בפרקי זמן שונים בדורות האחרונים לקרים ויצרו קהילות פורחות ומשגשגות בעריה. ולא בכדי שיקע המחבר את מרצו והתחקה על תולדותיה וחשיבותה היתרה של עיר מכורתו תאודוסיה, כמרכז יהודי וציוני משגשג. יש לברכו על שהוסיף לספרו גם רשימות ודברי זכרונות מפרי עטם של ידידים, שעלו ארצה מקרים. עליהם נמנית גם אחותי, מלכה פלס, שהעלתה קטעי זכרונותיה מהימים הסוערים בתאודוסיה, שרבים מהם נחרתו גם בלבי.

ראוי מר קרן להערכה רבה ולהוקרה על מפעל חייו החשוב הזה שבו כרך ביחד פרשה היסטורית מקיפה וארוכה של "עדה נידחת" מופלאה בקורותיה ועלילותיה עם הפרק הטראגי של קיצה המר של יהדות קרים בכללה וכך הציב מצבה לזכר קדושינו, קרבנות השואה בקרים.

ירושלים, אדר ב׳ תשמ״א.

בנימין מזר

לנכדיי

דורית, גיא, איתי, יעל

הקדמה

ציר הספר הזה שימש נושא התעניינותו של המחבר־העורך במשך שנים רבות, עוד לפני מלחמת העולם השנייה, שנהפכה לשואה לעמנו וליהדות קרים בתוכו. כשהייתי תלמידו של הפרופ׳ בער באוניברסיטה העברית בחוג להיסטוריה יהודית (1934), בחרתי בהתפתחותן של קהילות ישראל בגולת קרים כחומר לעבודה סמינריונית, וגם בעקבותיה המשכתי ללקט חומר בנושא זה.

בשנת 1938 שידרתי פרקים אחדים על ״קהילות ישראל בגולת קרים״ ב״קול ירושלים״ (כפי שנקראו השעות בעברית בשירות השידור של ממשלת המנדט.

לאחר היספותם הטראגית של הוריי עם כל בני ק״ק תיאודוסיה, גבר עוד רצוני לשקוד על ליקוטו וליבונו של כל מידע המתייחס לתולדותיהם והוויים של יהודי קרים. לבסוף התמסרתי למשימה זו בארבע השנים האחרונות.

לכוונתי זו נתלווה הדחף לפקוד את גיא ההריגה המחריד בעיר מכורתי ולחונן את אבני־הזיכרון היקרות האחרות והם הניעוני למסע שעלה בידי לערכו.

רב ומגוון הוא החומר שצריך ללמדו ולבדקו, כדי שאחוש כי לא מעלתי בתפקיד שנטלתי על עצמי. והנה ברור היטב, כי חלקו הגדול של החומר הזה איננו בהישג ידנו בתנאים הקיימים, ואילו מצפוני לא יניחני לבטל או לדחות את העבודה הזאת (עד שיימצא כל הנדרש ?) ובהיותי משוכנע, כי לא עליי המלאכה לגמור, ממריצתני גם התחושה המקבילה, כי איני בן־חורין להיבטל ממנה, ובהתחשב בחומר שכבר אגרתיו ובתוך זה גם הזכרונות, שידידיי נענו וסיפקו לי, לא אמתין עוד ואפרסמו כי הנושא ראוי להתעניינותם ולידיעתם של רבים, ושל בנינו אחרינו ראשית כול. ועוד יגיע המועד וכשהשעה תכשר, העבודה תשוכלל ותושלם.

יהדות קרים, עם זה שמקורותיה עתיקים ותולדותיה ארוכות והיא גיוונה את תרבות ישראל בהיווצרותה של עדה יהודית מעניינת של ״קרימצ׳אקים״ (דוברי וכותבי טאטארית בכתב עברי) — הרי בסביבתה נבטו, כפי שנתברר לי, גם הרעיונות שהצמיחו ברבות הימים על אדמת ישראל את ״גדוד־העבודה״ ואת ה״פלמ״ח״, שאין כשניהם לאפיין את ישראל החדשה.

קהילת היהודים בתאודוסיה הועלתה למרכז תיאורנו משני טעמים: א) קדמותה וגדולתה בתקופות שונות ויכולתה לשמש, משום כך, דגם להשתלשלותה ההיסטורית של יהדות קרים. קהילה זו — יותר מקהילתה של כל עיר אחרת בקרים — מיוצגת כאן ברוב תקופות חיי היהודים בקרים והחומר שניתן היה להשיג להמחשת הדבר הזה, הוא המרובה ביותר לעומת שאר הקהילות. ב) היותה מכורתו ונושא זכרונותיו של כותב השורות האלה, המתכוון בחיבורו זה להציב לה יד־ושם לאחר השואה הגדולה, במסגרת ספר־זיכרון ליהדות קרים בכללה.

בחרתי לכתוב את שמה של עירנו בעברית לא על־פי התעתיק שנקבע מאז כיבוש קרים בידי רוסיה, כאשר לכפא הוחזר שמה היווני ״תאודוסיה״ אך בכתיב ובמבטא הכרוך בו ברוסית ״פיאודוסיה״, כי אם כשמה מאז היווסדה בכתיבו המקורי (כשל־״תיטה״ היוונית מקבילה התיו העברית), הרומז על אופיה ההלניסטי העתיק. הכתיב הזה כובד ע״י ״יודעי חן״ גם בדור הקודם וכך רשמו המשכילים העברים גם במסמכי הקהילה ואף בשירו של ש׳ טשרניחובסקי על בית־הכנסת העתיק המובא להלן.

כשמדובר בתקופה, שבה היתה קיימת ברוסיה עיתונות יהודית בשלוש לשונותיה — בעברית, ביידיש וברוסית — מתבסס החומר העובדתי על המקורות העיתונאיים, שציונו תמיד סמוך לידיעות, כדי לא להטריד את המעיין בחיפוש ב״הערות״. לצורך

איסוף המידע הזה נסרקה העיתונות מאז שנות השישים במאה שעברה ועד שנות השלושים במאה שלנו (ככל שהיה בהישג ידנו).

בסוף ניתן מפתח לשמות האישית והיישובים המאוזכרים במהלך הרצאת־הדברים.

החיבור הזה הנהו היסטורי־ממוארי על־פי אופיו ונוסף על הסקירה ההיסטורית המפורטת, שעסק בה המחבר, כולל 12 פרקי זכרונות (המשובצים בטקסט) והערות־התרשמויות של המחבר־העורך, שניתנו תוך כדי השתלשלות המאורעות בדורו של המחבר ובדור הקודם. פרקי הזכרונות הם פרי עטם של ידידים אחדים, ששמותיהם נקובים כ״א במקומו, ובהם גם 5 פרקים אישיים של כותב השורות האלה.

לתודה מיוחדת ראוי ד״ר מ׳ אלטשולר, שהיפנה את דעתי לקיומו של לקט קטעי עיתונות יהודית סובייטית לתקופה ממארס 1928 עד יולי 1929 במרכז לתיעוד יהדות מזרח אירופה באוניברסיטה העברית ושל מסמכי עזבונו של הד״ר יוסף רוזן, נציג ״אגרוג׳וינט״ ברוסיה בזמנו, שבהם גם מידע מוּעט וספוראדי על הפעולות שלהן סייע הארגון הזה ב־1924—1932 (31 מיקרופילמים, השמורים באוניברסיטת תל־אביב).

אמלא חובה נעימה ואודה לכל אלה, שסמכוני בעצה, שסיפקו לי מידע וחומר ועודדוני במלאכתי הממושכת, ובראש ובראשונה: פרופ׳ גדליה אלקושי, הגב׳ מלכה פלס־מזור (חיפה), פרופ׳ זלמן גינזבורג ז״ל (באר־שבע), גיורא ברמן (הגושרים), יעקב חפץ ז״ל (ניו־יורק), שמעון אפשטיין ז״ל (רחובות), יוסף זילברברג (ירושלים), יצחק ארנן (ירושלים), מתתיהו אבישר (חיפה), אליהו רודה ז״ל (פתח־תקוה), גרשון רוז׳נסקי (רחובות), אליעזר למברג ז״ל (תל־אביב), הגב׳ רוזה אילנאה־פרידמן (אפיקים), חיים טרנופולסקי (ירושלים), הגב׳ צילה שנקר, נסים בורוכוב (תל־אביב), הגב׳ אידה מיכאלי (תל־אביב), ראובן שפירא (תל־אביב).

עליי לציין במיוחד את סיועם של יצחק קנב ז״ל, שהעמיד לרשותי כמה מרשימותיו של אחיו המהנדס אריה קנבסקי ז״ל, ששקד בזמנו (נפטר ב־1960) על ליקוטו ובירורו של חומר על יהדות פלך טאבריה, כולל ראיון מכּרים וכן של דודני עמנואל קרן (רמת השרון, יבל״א, שהקליט ורשם תווים של לחנים קרימצ׳אקיים ושל הגב׳ ליזה ולוולסקי (תל־אביב), שהמציאה לי את נוסח שיר־העם בשפה הקרימצ׳אקית ״ביום ההריגה״.

תודתי נתונה גם לד״ר מ׳ היימן, מנהל הארכיון הציוני, שהיפנה אותי לתיקים מסוימים שבגניזתם ולגב׳ ב׳ קליבנסקי מארכיון ״יד־ושם״, שכיוונה אותי אל תיקי עדויות אחדים החשובים לענייני.

ואחרונים־אחרונים חביבים — עליי לציין ולהודות לפרופ׳ ש׳ אטינגר, שקרא את כתב־היד והעיר הערות חשובות למען הדיוק המדעי ולזריעת אור מרוכזת על מגמות וארועים אחדים, ולד״ר י׳ ברטל, אשר ציין אחרי עיונו, כי ״יהדות קרים, המתוארת בספר מראשיתה בתקופה ההלניסטית ועד לתקופה שלאחר השואה, זכתה כאן לסיכום ממצה ועדכני של תולדותיה, שלא נעדר ממנו המימד הרגשי־חווייתי של כותב הזכרונות״.

שניהם הדגישו, כי פרסום החיבור עשוי להועיל לר,בים, הן לחוקרים (בפרט ליקוט החומר האותנטי מהעתונות) והן לציבור המתעניינים בנושא.

לבסוף אציין בהערכה את עבודתם המסורה והקפדנית של עובדי דפוס ״המקור״ ובראש וראשונה של הסדר מר אליעזר ורקר.

ברכתי ותודתי הנאמנה לכולם.

ירושלים, ערב פורים התשמ״א. י״ק

1. תיאודוסיה — עיר מכורתי

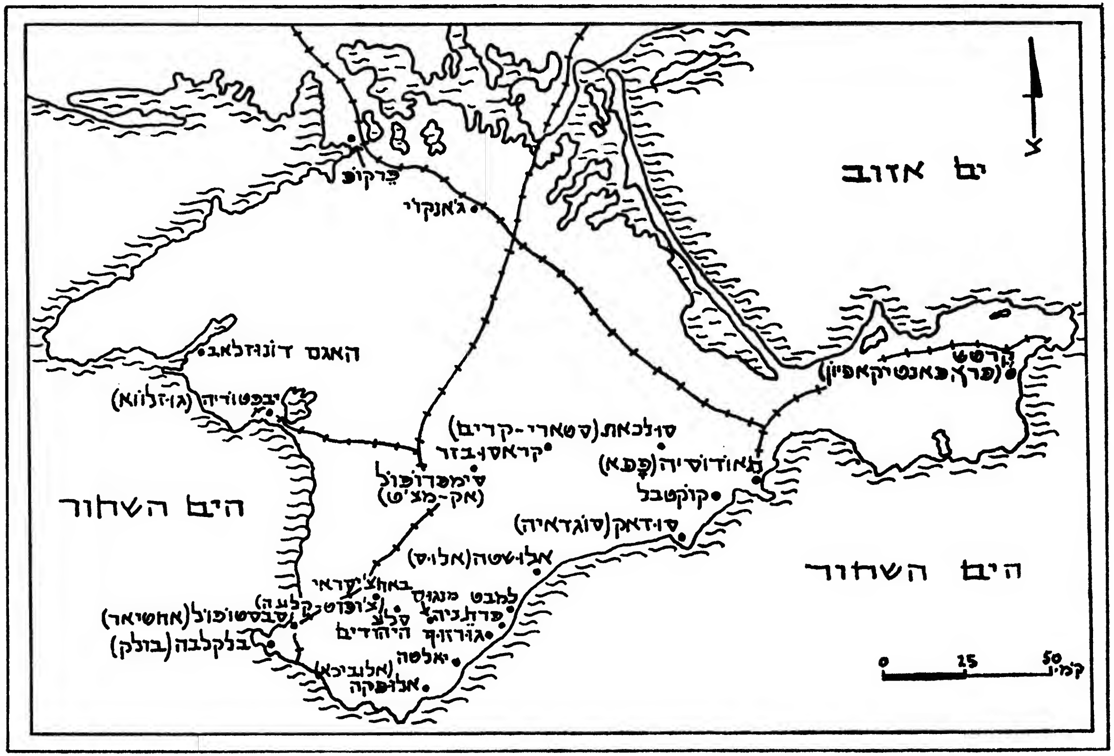
תוך כדי עיון בפרסומים ישנים וחדשים וליקוט ידיעות ודברי זכרונות, ומהם קטעי דברים בכתב־יד שהזמנתי להעלותם מידידים, ומזכרונותיי שלי, מצטיירת לנגד עיניי תמונת תיאודוסיה היהודית, ונדמה לי, כי שלוש תקופות של שגשוג ידעה קהילה עתיקה זו שראשיתה הוכחה תיעודית והיא סמוך לחורבן הבית השני: במאה הארבע־עשרה (1358), במאה השש־עשרה (1514—5) ובימי "בין־הזמנים" עד הכיבוש הסובייטי (1918—1920).

לא כל המאורעות הידועים לנו, שאירעו בתקופות הללו, שווים בערכם ההיסטורי בהיבט רטרוספקטיבי, מה גם שכל הידיעות עליהם מקוטעות ביותר (פרט לרבע הראשון של המאה שלנו, שימיה אינם החשובים ביותר בתוך השרשרת הארוכה).

תיאודוסיה נמצאת על חופה המערבי של קשת המפרץ הרחב הקרוי על שמה לרגלי מיצר היבשה אקמונאי המחבר את חצי־האי של קרטש עם קרים כולה — ב־45° הרוחב הצפוני, 53.4° האורך המזרחי. העיר מפוזרת לרגלי ההר טפֶּה־אוֹבָּאַ המתפצל לגבעות אחדות: מיתרידט במרכז, מעל לשטח הנמל, כיף איללייה בכניסה לנמל בדרום, ההר הקרח בצפון־מערב, סמוך לכביש המחבר את העיר עם מרכז המחוז, סימפרופול. המפרץ הנתפס בעין משתרע מהכפרים קאמישי והפרבר סאריגול (אייבזוֹבסקוֹיאֶ) בצפון ועד כף איללייה בדרום. בצפון־מזרח ובמזרח מיטשטש חוג הראייה ומתמזג עם מרחבי המפרץ של הים השחור.

העיר ממוקמת בצורת חצי־גורן עגולה נרחבת ונראתה יפה וציורית, הן בשנת 1799 והן בשנים 1873 ו־1919 — כדברי מבקריה, הנוסע קלארק האנגלי והסופר איללייה אֶרנבּוּרג, שראה בה דמיון עם ערי איטליה "אולי במבני הקשתות ובשורות הבתים המטפסים בהר". גם אפרים דיינארד, שביקר בעיר כנראה ב־1873 (ר' ספרו "מסע בחצי־האי קרים", ורשה, 1878) התרשם כך: "מראה הבתים חוצה כתבנית בתי האיטאליאנים והתוגרמים".

תיאודוסיה נוסדה במחצית השנייה של המאה השישית לפני הספירה בידי סוחרים וספנים מהעיר מילֵאטוֹס שבאסיה הקטנה ושימשה נמל ומקור אספקה חשוב של חיטה לאתונה. שמה ניתן לה על ידי מייסדיה היוונים ופירושו "מתן־יה". תושבי קרים בימים ההם היו טאברים (באיזור הערבה) וסקיתים (באיזור ההרים). מהיותה מושבה מסחרית שהעסיקה עבדים, התפתחה תיאודוסיה הודות לקשרי המסחר שהיא טיפחה, והיתה לאחת הערים החשובות בקרים, הטובעת את מטבעותיה שלה. בו בזמן נוסד והתפתח עוד מרכז מסחרי יווני בקרים המזרחית, במקומה של קערטש של ימינו, הלא היא פנטיקאפיאוֹן, שגם רווחתה נתבססה על העסקת עבדים. במרוצת הימים הפכה פנטיקאפיאן לשמש בירתה של מלכות בוֹספוֹרוּס העצמאית. היא שאפה לפרוס את שלטונה גם על תיאודוסיה ובמאה הרביעית לפנה"ס הוכנעה סוף־סוף תיאודוסיה, למרות שהיא נתמכה על ידי כרסוֹנס (מרכז יווני שלישי בקרים, בסביבת סבסטופול של ימינו) ונכללה בממלכת הארכוֹנטים של בוספורוס, אבל המשיכה לשמש מרכז מסחרי חשוב. המלך לאֶווקוֹן התקין בה נמל משוכלל (387—

מפת קרים ההיסטורית

347 לפסה"ס) שלא נפל בטיבו מנמל בוספורוס וזיכה אותו בזכויות של מסחר חופשי ממכסים. העיר המשיכה לבוע את מטבעותיה היפים, דבר המעיד על רמת תרבות גבוהה ועל עצמאות פנימית. תיאודוסיה סחרה עם אַתיקה, רוֹדוס, פאזוס, קנידוס ושימשה לממלכת בוספורוס נקודת משען על גבול היישוב הטאברי שבהרי קרים הדרומיים.

יתרון חיוני נודע לנמל תיאודוסיה על פני פאנטיקאפיאון, והוא היותו לא קפיא (שמימיו אינם קופאים במשך החורף כולו), דבר שהיה חשוב מאד במצב של ייצוא עשרות מיליוני קילוגרמים של תבואה מתיאודוסיה ליוון.

עם שקיעת אתונה בסוף המאה הרביעית לפנה"ס, באה תיאודוסיה, כמו גם פנטיקאפיאון, לידי שפל כבד. הסקיתים, שבאותו הזמן היו כבר מאורגנים במסגרת של מדינה, שבירתה היתה בניאפול (סמוך ליסמפרוֹפול של ימינו), שאפו לגרש את היוונים, סוחרי העבדים (והעבדים רובם היו סקיתים) ולהשתלט על השטח כולו. תיאודוסיה ופנטיקאפיאון נפלו בידיהם במאה השנייה לפנה"ס. הסכנה הסקיתית גברה במיוחד עם פרוץ מרד העבדים בשתי הערים הללו. היוונים בכרסוֹנס פנו לעזרתו של מיתרידטס אייפטור, מלך פונטוס (מלכותו היתה בחופו הדרום־מזרחי של הים השחור) ומצביאו דיאותנוס שחרר את תיאודוסיה משליטת הסקיתים וסיפח אותה (ואת ממלכת בוספורוס כולה) בשנת 107 לפנה"ס לתחום שלטונו של מיתרידטס.

על במת הפונטוס והבוספורוס עלתה עתה הקיסרות הרומית שהשתלטה על כל אחוזותיהם של היוונים וערי קרים העתיקות ירדו בערכן המסחרי כי בקיסרות נמצאו אזורים, ספקי תבואה, נוחים וקרובים יותר — סיציליה, מצרים, אסיה הקטנה.

בסקירתו ההיסטורית־ארכיאולוגית של הארכיאולוג א. ס. באשקירוֹב [1] נמצא איזכור של כתובת, בתיאור התקופה הנסקרת בזה, שנתגלתה בתיאודוסיה, המעידה כי בעיר זו נתקיימה איזושהי קהילה "לאל רחום עליון", שחבריה היו אנשים בעלי מוצא "ברבארי" (כלומר — נוכרים, שאינם יוונים או רומאים). הנוסח "לאל רחום עליון" דומה ללשון אותן הכתובות, שכעת אנו עוברים לתיאור אחדות מהן ומציין כנראה את מציאות היהודים במקום.

2. קהילות יהודיות הלניסטיות

מציאותן של קהילות יהודיות ובתי־כנסת יהודיים על חופיו הצפוניים של הים השחור, (כולל קרים) במאה הראשונה לסה"נ, הוכחה עם גילוין של כתובות יווניות חקוקות על לוחות שיש שנמצאו במאה שעברה (הראשונה נתגלתה בשנת 1828) — שתיים בקֶארטש, שתיים באנאפה ואחת באולביה (סמוך לשפך הנהר בוּג, בסביבת נמל ניקוֹלאייב של ימינו) ובהן נקובים במפורש מונחים ספציפיים יהודיים: סינאַגוֹגה טוֹן יודייאוֹן — קהילה יהודית, ופרוֹזייכה — בית־כנסת יהודי. מונחים יווניים אלה נשתרשו במסורתם של היהודים ההלניסטיים שהקפידו על כך, שהטרמינולוגיה הדתית שלהם תהיה נבדלת בהחלט מן הכינויים המקובלים בפולחן של עובדי־האלילים. כך, הקהילה היהודית מעולם אינה נקראת בפיהם סינוֹדוֹס או תיאוֹסוֹס, השם הרגיל לגבי עדת עכו"ם, אלא נתייחד לה השם סינגוֹגה, המופיע

כבר בתרגום השבעים בהקבלה למלה העברית "קהל". כמו כן, אין הם משתמשים גם בשם היירון ביחס לבית־כנסת, כי אם במונח פרוזייכה.

ארבע מן הכתובות הללו מוקדשות לעניין אחד, הוא — שחרור עבדים עפ"י נדר בבית־הכנסת. על המשוחררים מוטלת החובה לבקר ב"פרוזייכה" וה"סינגוגה" מתחייבת להשתתף באפוטרופסות עליהם. הלוחות שנחרתו לזכר הטכסים הללו נשארו למשמרת בבית־הכנסת. באחת הכתובות, באנאפה, צוין תאריך המאורע, המקביל לשנת 41 לספה"נ ובאחת, בקרטש, השנה המקבילה היא 81 לסה"נ. שאר שלוש הכתובות חסרות ציון התאריך, אבל לפי תוכנן ושמות המלכים שאוזכרו בהן, שייכות הן לכל המאוחר למאה השלישית לסה"נ (באולביה), אך ייתכן שהן קדומות הרבה יותר, ואולי מוצאן אפילו מהמאה הראשונה לפני הספירה.

והרי נוסח הכתובת שנמצאה בקרטש, בשלמותו:

"בימי מלכותו של המלך טיבריוס יוליוס רסקופורידס החסיד, ידיד הקיסר והרומאים, בשנת 377 ב־22 (12?) לחודש פריטיוס, אני כריסטה, מקודם אשתו של דרוז, הוצאתי לחופשי לעולם בבית־הכנסת, את עבדי היראקלס, על־פי נדר שנדרתי, לבל יילקח (לעבדות) ולבל יגע בו איש מהיורשים, למען יוכל לפנות אל כל אשר ירצה באין מפריע; רק בתנאי שיבקר בקביעות בבית־הכנסת ויישאר (שם) תמיד. לכך הסכימו גם יורשיי הרקליד והליקוניאדה וקהילת היהודים תשתתף באפוטרופסות" [2] (R_I № 1).

הכתובות הללו מעידות על עובדות חשובות אחדות:

א. קדמות היישוב היהודי בקרים בכלל ובתיאודוסיה בפרט

מהכתובת מקרטש למדים אנו, כי כבר במאה הראשונה לספירה, ממש סמוך לחורבן הבית השני, היו בקרים קהילות יהודיות מסודרות שקיימו בתי־כנסת ומסורת משלהם, שהיא ממקור יהודי־הלניסטי. הכתובת מאנאפה (על החוף הקווקאזי של הים השחור, לא הרחק ממיצר־ים קרטש) משנת 41 לספה"נ מוכיחה בעליל, כי לא גולי טיטוס היו ראשוני המתיישבים היהודים על חופיו הצפוניים של ה"פונטוס אֶייקסינוס" ("הים המכניס אורחים", הוא הים השחור) ונקל להניח שלא במשך שנים מעטות נוצרת מסורת ומשתרשים מנהגים בקהילת מהגרים ויש להקדים את ראשיתה של הגירת היהודים לקרים לפני השנה הנקובה למעלה.

היהודים היו מרובים בחבליה השונים של אסיה הקטנה, ובתוכם על חופו הדרומי של הים השחור (ביתיניה, פונטוס), ואחרי שהמלך מיתרידת השישי אייפאטור הסדיר קשרי תחבורה בין אסיה הקטנה לחופו הצפוני של הים השחור, גבר זרם ההגירה מאסיה הקטנה לערי בוספורוס, וביניהם יהודים שנמשכו אחרי סיכויי פעילות מסחרית־תעשייתית.

לדעת שירר, מאשרות הכתובות האלה, כי היהדות נתבססה בקרים לא יאוחר מן המאה הראשונה לספה"נ וככל הנראה לפני כן. הוא גם מציין, כי ידועה גם התופעה של גיור עובדי אלילים ושל אימוץ "אחים" חדשים מביניהם וצירופם לאגודות "מכבדי אל עליון". המונחים "אל עליון" "אל שליט" ודומיהם היו נהוגים בתרגום השבעים בהקבלה לתארים העבריים "ה' צבאות" ו"אל שדי" [3]. דעה זו מצטט בספרו גם החוקר הסובייטי גיידוקביץ [4].

א. צ'ריקובר ("היהודים בעולם היווני והרומי", תשכ"א), המסתמך על דעתו של שירר, כי זהו אחד הארגונים הסינקרטיסטיים שפולחנם שייך לתחום הגבול בין

יהדות להלניסמוס (שם, עמ' 273), מייחס אותם ל"סמבטיונים" — עכו"מ שומרי שבת — הידועים מתקופת אוגוסטוס עד שנת 300 לספירה, בערך, ומציין כי קבוצות דומות של "יראי אלוהים" ידועות בגולת היהודית בימי השליח פאולוס ועליהן מדובר באוונגליון ב"מפעלות השליחים" בפרקים י"ג רי"ד בלשון "גרים היראים את אלוהים" או פשוט "יראי אלוהים".

דרישת שלום קדומה הגיעה אלינו מהקהילה היהודית בתיאודוסיה בתקופה היוונית בדמות כתובת על אבן־שיש (השמורה כנראה בבית־הנכות בתיאודוסיה) "וכל הכתובת נשחתה, רק בסופה כתוב "זאת היא בית־הכנסת ליהודים" בכתב ושפת יוון" [5].

אין ביכולתנו להוכיח באופן דוקומנטאלי את מציאות היהודית בקרים לפני ספירת הנוצרים, אבל מן הכתובות הנ"ל למדים אנו, כי כבר בראשיתה של המאה הראשונה, כלומר לפני חורבן הבית, היו בתחומי בוספורוס הקימֶרי קהילות יהודיות ממקור יהודי־הלניסטי. בית־הכנסת בתיאודוסיה, שכתובתו אוזכרה בזה היה אולי אף הוא בעל מסורת כזאת.

ב. הוויי הקהילות

לשון הכתובות והשמות הפרטיים היווניים המופיעים בה וכן נוסח הפתיחה בהן, מעידים על אופיין ההלניסטי של הקהילות. היה זה טיפוס של יהודים הנפוץ בכל רחבי המזרח הביזנטי, אשר תוך כדי טמיעה לשונית־תרבותית היה נאמן לקודשי האומה, לדתה ולמסורתה בצורה שנשתמרה בידיו.

שירר מציין, כי באזור טאברידה וסביבותיה הורגשה השפעת גומלין בין יהודי התפוצה והעולם האלילי: היהודים סיגלו לעצמם את לשונם ואת השכלתם של היוונים ובחלקם גם את מנהגיהם, ומאידך, — הם השפיעו מאד מבחינה דתית על הסביבה האלילית. באגודות המאמינים הללו התפתחו צורות של פולחן סינקרטי: מיזוג של פולחן ה' עם העבודה לזאוּס.

תופעה מעניינת היא מנהג שחרור העבדים במעמד מיוחד וחגיגי בבית־הכנסת, שהיה קשור כנראה בטכס דתי ידוע ונעשה על־פי נדר בהשתתפותה ובאחריותה של הקהילה. ורישום המאורע היה נחרת לזיכרון על לוח שיש, שנקבע כנראה בבית־הכנסת.

מנהג זה, כפי שנתברר, יסודו במסורת יוונית קדומה (ומקורו בדיני עבד עברי במקרא ובתלמוד) שתוארה ע"י החוקר הצרפתי Heusey כפי שמובא בספרו של א. הרכבי "היהודים ושפת הסלאבים" (תרכ"ז) [6]: מסביב לבית הזה (בית תפילה נוצרי בראש ההר אולימפוס) מצויים רישומי זכרונות ימי קדם... הזכרונות הללו שרדו לנו מהתקופה ההלנית והרומאית, הן כתובות עתיקות ותוכן אחד לכולן ומספרן רב כל־כך, עד כי נדמה לנו כי לא היו בזמן הנידון ענייני ציבור חשובים יותר מן העניין שמדובר בו בכתובות הללו, והוא — שחרור עבדים, שאת רישומו חרתו לזיכרון על מזבחותיהם, על אבני בסיסיהם, על עמודי פסיליהם ועל מצבות קבריהם. היכל אפולו, בעיר דלפי והר אולימפוס היו המקומות שנועדו לחגיגות המוניות לציון השחרור".

מנהג זה נתקבל ע"י המתיישבים היהודים בקרים משכניהם היווניים, או הובא על־ידיהם מארץ מגוריהם הקודמת — אסיה הקטנה או יוון.

מעניין גם התנאי שנכלל בתוך תעודת השחרור על חובת ביקור קבוע בבית־הכנסת ע"י העבד היוצא לחופשי. ייתכן, כי יש בכך משום סימן להתגיירותם של

עבדים מעובדי האלילים בזמן עבדותם והטלת חובה עליהם מצד אדוניהם להתמיד ביהדותם, כתנאי לשחרור. תופעה דומה ידועה גם בתולדות היהודים בקהילות יוון ורומא.

ג. מעמד היהודים במושבות היוונים בקרים

על מצבם המשפטי והכלכלי של היהודים בקרים בזמן הנ״ל לא נמצא כל חומר ברור, אבל על סמך הכתובות הנזכרות, לא תהיה זו השערה בעלמא אם נאמר, כי בוודאי היה מצבם של היהודים האלה חופשי מאד והם לא סבלו רדיפות והגבלות. עובדת התבוללותם הלשונית דיה כשלעצמה להוכיח הרבה, כי בדרך כלל, בכל מקום שלא היו היהודים נתקלים בהתנגדות ורדיפות, נוחים היו לקבל את השפעת הסביבה הזרה החדשה והיו מסתגלים על נקלה ללשונה ולתרבותה החיצונית. לא כן המקומות שקיבלום בסבר פנים זעומות: מתבדלים היו יותר ושומרים על לשונם הקודמת, שהביאוה עמהם. גם קיומם של בתי־כנסת ועריכת טכסים פומביים, החזקת עבדים — ובוודאי מילידי המקום — משמשים ראיה לקיומם החופשי.

החופש הזה נבע מן היחסים שנשתרשו מלכתחילה בערים־רפובליקות יווניות שהתחילו את קיומן כמושבות יווניות מסחריות ונהפכו במרוצת הזמן לערים בנות יישוב רב־לאומי, שצמיחתן יונקת מן הסביבה הברברית הרחבה ועוד יותר מקשרי המסחר וההגירה ממולדתן המקורית ומהארצות הסמוכות. הכתובות המרובות שנתגלו בגוֹרגיפיה (אנאפה של ימינו), בפנטיקאפיון, בטנאיס (אזוב של ימינו) כוללות שמות ברבריים שונים בערבוביה עם שמות הלניים. המטבעות המרובים מערי אסיה הקטנה שנתגלו באדמת קֶארטש ובסביבתה הם שרידים לקשרי המסחר שהתמידו בין חופי הפונטוס הצפוניים והדרומיים. הכתובות השונות מעידות גם על גלי ההגירה לבוספורוס הקימֶארי ועל התאזרחות המהגרים החדשים בתוכה. המסחר הרחב פרץ בייחוד מימי מלכותו של מיתרידטס אייפאטור והגיע עד איטליה ומצרים. בוודאי היו הקשרים הללו וההגירה מביאים מידי פעם לחופי קרים קבוצות סוחרים ומהגרים יהודים. לא נשתמרו תעודות על משלח־ידם של המתיישבים החדשים האלה, אולם החזקת עבדים מראה, כי מעמדם הכלכלי היה בטוח למדיי והם היו מושרשים במשקה של ארץ מגוריהם החדשה.

כבר הזכרנו את התגלית הארכיאולוגית על קיומו של בית־כנסת בקהילה הדוברת יוונית בתיאודוֹסיה (בלא ציון תאריך) והנה נמצא בקרטש גם מטבע בכתב שומרוני וקיימת השערה, כי הוא הובא ע״י מהגרים לקרים בימי המבוכה בתקופת מלכותו של הורדוס.

נוסף על החומר הנ״ל, נמצאו בקרים עוד כתובות, שאפשר לייחסן, לפי סימנים מסוימים למאות א׳—ב׳ לספה״נ. בטֶפֶּה־קרמאָן ע״י צ׳ופוט־גלעָה, נתגלו שלוש כתובות עבריות ואחת מהן מעניינת במיוחד: יש בה ציור הדומה לדג ותחתיו אותיות אחדות בכתב עברי שבקריאתן נתחלקו הדעות. יש הנוטים לקרוא כאן את המלה יחטוס וזהו שיבוש מן היוונית Ichtys הידוע כסמל למזל בין היהודים־הנצרנים באלכסנדריה במאה הראשונה לספירה. בזמן מאוחר יותר היו משתמשים הנוצרים במלה זו כבצירוף של ראשי־תבות של הביטוי Ieonos Christos Theon Üos Sotor שפירושו ״ישו כריסטוס בן האלוהים, המושיע״. על־פי קריאה זו, לפנינו עדות להגירת יהודים־נצרנים במאות א׳—ב׳ לקרים [7].

את השפעת היהודים על הוויי שכניהם החדשים אפשר לראות מכתובות אחדות המיוחסות ליוונים פגנים, שנמצאו בטנאיס (אזוב) והן פותחות ב״פתיחה״ היהודית

״לאל עליון המושל בכול והמבורך״. מכתובות אלו ומאחרות למדים אנו, כי תופעת ההתגיירות שנפוצה במאות הראשונות לספירה במערב ובמזרח ההלני, לא היתה זרה גם בגולת קרים הרחוקה. ומכאן מתבקשת המסקנה על היקפו וכוחו של הארגון היהודי ההלניסטי בקרים.

בערך לאותו הזמן שייכות גם שלוש הכתובות היווניות היהודיות שנמצאו בתוך קבוצת קברים סמוך לקרטש בשנת 1876 ועליהם ציורי מנורה. ישנן כתובות גם עם ציורי שופר ולולב ועם קטעי פסוקים עבריים שנתגלו בקרבת פנגוריה העתיקה היא מטרכיא, ובימינו טאמאן (בקצה המערבי של חוף קווקאז, מול העיר קרטש). נמצאו למעלה מ־50 כתובות מסוג זה וביניהן גם כאלה, שעליהן חקוקות צורות כלים שונים: כיסא, שולחן, צנצנת ועוד. דיינארד מעיר, כי בימיו נהוג היה אצל היהודים הקרימצ׳אקים לחרות על מצבה צורה, המסמלת את אומנותו של הנפטר.

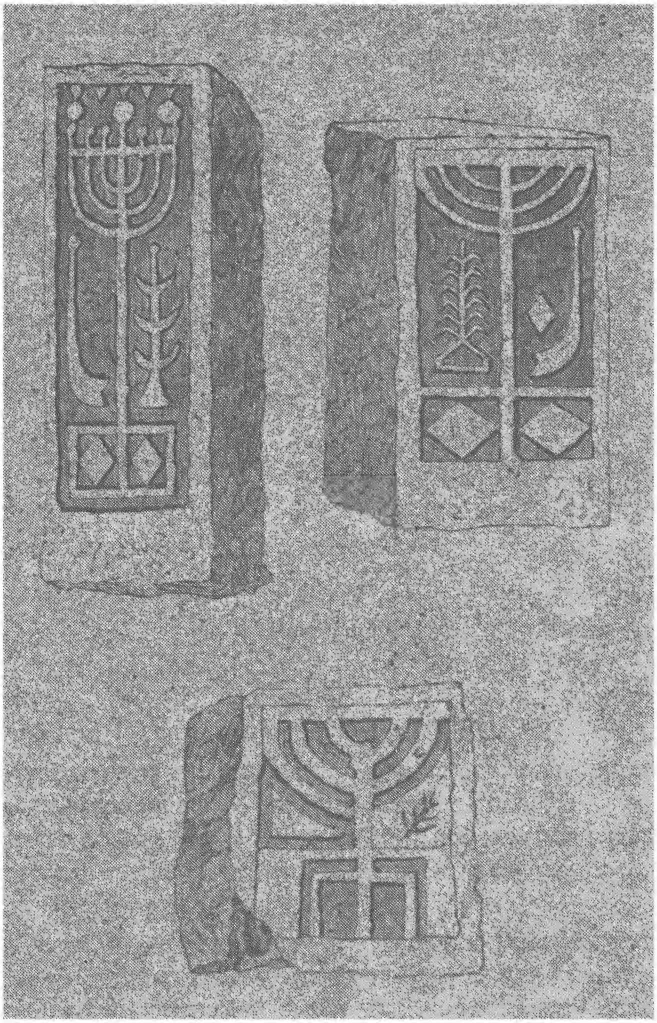
מן מגרעין הראשי שבחצי־האי טאמאן ובפנטיקאפיאון התפשטו בהדרגה המת־יישבים היהודים לאורך חופה הדרומי של קרים. את סימני היישובים האלה מן המאות ב׳—ג׳ אפשר לראות בשיירי כתובות עבריות על המצבות שנתגלו בכפר פארטנית (לרגלי ההר איו־דאג, קרוב לגורזוף) בשנות השישים למאה שעברה. היישובים הללו התמידו גם במאות החמישית והשמינית, כפי שמעידות כתובות מאוחרות יותר [8].

בינתיים חדרה הנצרות גם לקרים והתבססה במושבות היוונים. בסוף המאה השלישית היו כבר בישופים בכרסונס. בכינוס הנוצרי הראשון בניקיאה מוצאים אנו נציג מבוספורוס. פעולתם של כוהני הדת החדשה היתה כנראה מתמדת ואף תוקפנית עד שנתקלה בהתנגדותם הנמרצת של תושבי המקום ועוררה התפרצות גלויה, בדצמבר שנת 300, שבה השתתפו גם היהודים, לפי המסופר בתולדות הקדושים הנוצרים, הבישופים באסיליאוס וקאפיטון (RiN № 137).

קרים היתה קולטת הגירת יהודים שזרמה בהשפעת גורמים שונים: החל בהגליה ושבי בתקופה שלפני הספירה (מבבל וארצות מסופוטמיה בכלל — דרך קווקאז), רדיפות וגירושים ושביה בימי־הביניים (מביזנטיה, פרס, קייב ועוד) ונסיעות לרגל עסקי מסחר בכל התקופות מיוון, מאסיה הקטנה, מביזנטיה וכנראה גם מאיטליה (על כך מעידים שמות וכינויים אישיים לאטיניים).

סבירה ההנחה, כי גולי נבוכדנאצר שהגיעו לארצות הקווקאז, הסתננו בחלקם גם לקרים. יש להתחשב במסורת העתיקה הנפוצה בין עמי הקווקאז, בפירושים ובתרגומים של שמות גיאוגראפיים במקרא ובתלמוד, כגון: אפריקי, כספיא, גרגשי, ארץ משך וכו׳ ובסיפורי הנוסעים היהודים בימי־הביניים (אלדד הדני, בנימין מטודלה, פתחיה מרגנסבורג). ראוי לשים לב לדבריו של היירונימוס, מאבות הכנסייה הנוצרית (בראשית המאה ד׳). הוא היה תלמידו של בר חנינא ולמד הרבה מן המסורת היהודית הידועה בזמנו. בפירושו לזכריה י׳ 11 (ועבר בים צרה והכה בים גלים) הוא כתב: ״העברים יספרו, כי האשורים והכשדים הוליכו בשבי את עם היהודים לא אל פרס ומדי בלבד, אלא גם אל בוספורוס ופאת הצפון; ובאחרית הימים יקראם השם משם וישיבם אליו בחסדו״.

מעניינים דבריו של היירונימוס בעניין השם ״ספרד״ שהיה לכינוי עברי של בוספורוס בימיו, כפי שהוא קיבל מאת רבו בר־חנינא. בתרגומו לספר עובדיה א 20 (״וגלות ירושלים אשר בספרד״) הוא מסביר: ״במקום אשר הצגנו בוספורוס, כתוב בעברית ספרד, אשר לא אדע מדוע העתיקוהו שבעים הזקנים בשם אפרת, אחרי

לוחות קבורה יהודיים בפנגוריה (מהמאה ה־א׳)

אשר גם עקילה (עקילאס) סימאכוס, גם תיאודוציון יסכימו עם הנוסח האמיתי של העברית. אולם אנחנו למדנו מן העברי, אשר ילמדנו כתבי־הקודש, כי כן ייקרא בוספורוס וכי שמה, יאמר היהודי, הגלה האדריאנוס את הגולים.״ בוודאי מדובר כאן בשבויי מרד בר־כוכבא וכך השם בוספורוס נכנס לתרגום הוולגאטה של התנ״ך בהקבלה ל״ספרד״ (RiN № 138).

כאמור, בתקופת שלטונה של רומא, ירד ערכה של תיאודוסיה כספק תבואה, כיוון שברשותה של רומא היו אזורי ייצוא של דגן קרובים יותר — סיציליה, מצרים, אסיה הקטנה. עם זאת נודע לה לעיר הזאת גם אז מעמד איסטראטגי ומסחרי ועד המאה ד׳ נתקיימה בממלכת בוספורוס משרה של נציב תיאודוסיה.

במאה ב׳ לסה״נ מתוארה תיאודוסיה במקורות שבכתב כ״עיר מפרץ שוממה.״ זו היתה כנראה תוצאת פלישתם של איזה שבטי נוודים שוסים. מאוחר יותר הוזכרה העיר באחד המקורות בשמה החדש בשפת אלאנים או טאברים ארדאבדה (או אבדארבה), שפירושו ״עיר שבעת האלים.״ דבר זה מעיד, כי באותם הימים התחזקה השפעתו של היישוב המקומי. כעבור ימי שפל לא ממושכים, חזרה תיאודוסיה למלא את תפקידה כנמל מסחרי חשוב בבוספורוס (גאידוקביץ, עמ׳ 369).

עדות על התחזקות ההשפעה היהודית במרוצת השלטון הרומאי נמצאת בכתובת המתייחסת לשנת 306 לספירה, המוקדשת ״לאל עליון ורחום״ שנקבעה לרגל הקמת פרוזייכה בפנטיקפיאון בידי אורליוס סוג, שמילא שם תפקיד של ״נציב תיאודוסיה״. ביכ״נ המוקם ע״י אישיות רומאית רשמית מבליט את השפעתה של האמונה היהודית בחוגים הנוצריים, גם בלא שהדבר מביא לידי התגיירות, ״אלא יוצר מין פולחן סינקרטי, כסברת שירר״ (גאידוקביץ, עמ׳ 457, מתבסס על לאטישב).

חפירות ארכיאולוגיות, שהוחל בהן עוד במחצית המאה שעברה ביוזמתו של הצייר אייבזובסקי, יליד תיאודוסיה ופאטריוט גדול של עירו, הוכיחו כי העיר היוונית העתיקה ונמלה נמצאו באזור העיר הישנה העכשווית ונמלה, לרגלי ההר מיתרידט וסביב לנמל של ימינו, הנסמך אל אזור הקראנטין והחוסה בצלו של רכס ההר הדרומי, המגיע ממש עד הים בצורת כף איליה. הממצאים שנתגלו על קרקע הים בעת הקמת הנמל בשנות 1892—94 ובפרט שרידיו של שובר־הגלים שנבנה על גבי כלונסאות והשייך לתקופה היוונית וכן קנקני האמפורה ששימשו לייבוא שמן ויין מיוון, חזרו ואישרו, כי מקומה של תיאודוסיה בתקופה האמורה זהה עם מקומה עתה. דבר זה נתאשר שוב בדורנו בעת החפירות בתל בית־ההסגר הישן (קראנטין) [9].

פלישות השבטים הגותיים (במאה השלישית לספירה) וההוניים (במאה הרביעית) עשו שמות ביישובה התרבותי של טאברידה, הרסו את ערי קרים העתיקות וביניהן את תיאודוסיה. ממלכת הסקיתים נפלה ותושביה נדחקו אל אזור ההרים הדרומי ושם נתערבו באוכלוסיה הטאברית והוחל לכנותם טאברו־סקיתים. כרסונס לבדה נשארה בקרים כמעוז תרבותי שעליה נשען באזור זה שלטונה של הקיסרות הביזנטית החדשה, שבירתה היתה קושטא (קונסטנטינופול), אשר נלחמה בעמים הנוודים שהציפו את ערבות קרים. בעקבות ההונים פלשו אווארים ואחריהם הופיע בדרום רוסיה ונאחז בערבותיה באיזור הנהרות וולגה־דון עם, שמוצאו מן השבטים התיורכיים שבאסיה התיכונית — הלא הם הכוזרים (קזר — כזר), שתולדותיהם נשתלבו ברבות הימים, במידת־מה, בתולדות עם ישראל.

הערה חשובה, השייכת ליהודי קרים, נמצאת גם בכרוניקה של ההיסטוריון הביזנטי תיאופנס והיא מסומנת בתאריך ש׳ 671 לסה״נ, וזהי: ״ולפאתי מזרח בסביבות חוף (הים) השחור אצל פנאגוריה אצל העברים השוכנים שם, יגורו עמים רבים.״ הערה זו מעידה, כי בזמן ההוא היה היישוב היהודי האלמנט העיקרי באוכלוסי פנגוריה שבחצי־האי הטאמני (בחופו הקווקאזי של מיצר קרטש) (RiN № 139).

3. בימי הממלכה הכוזרית ושלטונה בקרים

הידיעות הראשונות על אודות הכוזרים מגיעות אלינו מן המקורות של ראשית המאה ט׳ ושייכות לתחילת המאה ז׳ ואפילו לפני כן, והם: ביזנטיים (תיאופנס), ערביים (אבן־כותייבה, אבן־כורדבדה), ארמניים (משה מכורן), רוסיים (מגילות דב״י רוסיה ״ליאָטופיסי״). אבן־כורדבדה מספר ב״ספר המסילות והממלכות״ (860—880) על חמישה סוחרים יהודים (״רהדנייה״ או ״רבנייה״, כלומר יודעי דרכים בפרסית, לפי סברה אחת או רבניים, לפי סברה אחת) המדברים פרסית, רומית, ערבית, לשון פראנק, לשון אנדלוס וסלאבית. הם נוסעים ממערב מזרחה וממזרח מערבה בים וביבשה מחופי ספרד או צרפת ועד הודו וסין ובחזרה, ובדרכם מבקרים גם באנטיוכיה ובבגדאד, בדמשק, ברמלה, במצרים ובמרוקו, או עוברים בארץ הכוזרים ואלמניה (גרמניה) (RiN № 145).

סמוך לזמן ההוא מופיעות ידיעות על הכוזרים גם אצל המחברים היהודים: ר׳ סעדיה גאון, יוסיפון, הנוסעים, ובעיקר — חליפת המכתבים הידועה בין חסדאי אבן שפרוט והמלך יוסף הכוזרי ומכתבו של היהודי הכוזרי מן המאה י׳, שנתגלה ע״י שכטר בגניזה הקאהירית בשנת תרע״ב (כה״י שמור בקמברידג׳). במאה השביעית, כאשר הכוזרים, שממלכתם נמצאה בצפון קווקאז הסמוך לים הכספי ובאזור סביב שפך הנהר וולגה (בירתם הראשונה — סמנדר בדאגסטן של היום ואחר־כך אתיל, בשיפולי וולגה), שאפו להרחיב את גבולותיהם, נתקלו בדרום בחומתה הבצורה של הכליפות המוסלמית ושמו את פניהם מערבה. הם כבשו בהדרגה שטחים גם בחצי־האי קרים (באמצע המאה ז׳) וכך נוצרו שם בעת ההיא שלושה אזורי השפעה: יווני, שמרכזו בכרסונס, כוזרי, שמרכזו בפנגוריה ושטח מסוים בלב קרים ובדרומו נשאר בידי הגותים, שמרכזם במאנגופ. בסוף המאה השביעית נמצאו כבר נציבי המושל הכוזרי בשם ״טודון״ בפנגוריה ובבוספורוס. שלטונם התפשט גם מערבה — לסוגדאיה (היא סודאק של ימינו, במרחק 55 ק״מ מערבית מתיאודוסיה, על חוף הים) וגם המבצר פ׳ולה Fulla היה בממשלתם. לבסוף השתלטו הכוזרים על קרים כולה. בכל המקומות הללו היה יישוב יהודי מושרש, כפי שראינו. עוד לפני כן, פגשו הכוזרים יהודים בקווקאז ובאו עמהם במגע — ביחסי מסחר וחברה. רק כתוצאה ממגע מתמיד כזה ומהשפעה יהודית ממושכת, היה יכול להתרחש מאורע התייהדותו של ה״כגן״ (״כאקאן)״ וצמרת השלטון [10]. ההתייהדות אירעה כנראה באמצע המאה ח׳ או בראשית המאה התשיעית (ידיעות מהימנות ראשונות על כך מצויות מן המאה י׳).

על־פי תשובתו של המלך יוסף הכוזרי אל חסדאי אבן שפרוט הספרדי, מיוחס מפעל הפצת התורה בכוזריה למלך עובדיה, שהוא ״חיזק את הדין כראוי וכהלכה והוא בנה בתי־כנסיות ובתי־מדרשות והוא קיבץ את חכמי ישראל ונתן להם כסף וזהב ופירשו כ״ד ספרים ומשנה ותלמוד ומחזורות של חזנים.״ (על פי אותו המכתב נוסח מקוצר של ר״י עקריש) יש להבין, כי היו לכוזרים איזה שהם קשרים עם חכמי בבל עפ״י קוקובצב [11] וארץ־ישראל (הישיבה בירושלים) במאה העשירית. מיעוט איזכורם של הכוזרים ע״י מחברים רבניים (לעומת הקראים) מתבאר, לדעת דנלופ [12] בזה שיהדותם מעולם לא היתה חזקה ועם זה אין שום תעודות שיעידו על שייכותם לקראות. לדעת מדענים רוסיים אחדים (ברץ, יאגיטש), ניכרת בחוקים רוסיים עתיקים השפעת היסודות המקראיים־תלמודיים וגם דבר זה מדגיש את

קדמות הקשרים שנתקיימו בין יהודי רוסיה למרכזי היהדות ועם מסורת התורה שבע״פ.

ממלכת הכוזרים היתה למקלט ליהודים הנרדפים בארצות גולה שונות. מסעודי, ההיסטוריון הערבי, בספרו ״שדות־אחו של זהב״ מספר על הגירה יהודית המונית מערים מוסלמיות ומביזנטיה מפאת רדיפות דתיות מטעם המלכות. גם במכתב הכוזרי (שכטר) מסופר על רדיפות ״רומנוס הרשע״ הביזנטי (918—944).

היהודים מילאו תפקיד לא מבוטל בסחר החליפין בין צפון־מזרח אירופה וחוף הקווקאז והמזרח התיכון. נוסף על קרים, נוצר מרכז יהודי בקיוב עם נפילתה של אתיל הכוזרית (במאה י״א). הגיונית מאד ההשערה כי גלי הגירה תדירים ונסיעות מסחריות שימשו בגולת קרים דבק טוב, השומר על קשר עם מרכזי היהדות החיוניים ועם מסורתם במזרח (בבל, פרס, אסיה הקטנה) וגם במערב (קושטא, תראקיה).

ראוי לשים לב לשמות היישובים בקרים שהיו בתחום שלטונו של המלך הכוזרי (המאוזכרים במכתבו) שהעלו לו מס: כרץ׳ — היא בוספורוס־סמכרץ (טאמאן), סוגר(ד)אי (סודאק), אלוביכה (אלופקה), מנגופ (החוקרים מניחים, כי זוהי תוספת מאוחרת), בור(ל)ק (בלקלאבה), אלמה (בין סימפרופול לסבסטופול), גורזון (גורזוף) [13].

ברשימה הזאת חסרים לפחות שלושה שמות של יישובים בקרים, ששמענו עליהם גם באותה תקופה ושבהם התקיימו קהילות יהודיות: כפא (תיאודוסיה היוונית), ברתנית (קרוב לגורזוף) וצ׳בק. ייתכן, כי הם היו מחוץ לשלטון הכוזרים בזמן כתיבת המכתב.

צ׳בק אוזכרה בכתובת שנמצאה בסופו של ספר־תורה אחד בבית־הכנסת של הקרימצ׳אקים (חבולסון, 496) שם נאמר, כי סה״ת הזה הוקדש לביהכ״נ ע״י ר׳ יוסף לזכר אחיו ר״י יצחק שנפטר ערירי. הדבר נעשה בקהילת צ׳בק של גרושי העיר ספרד (היא בוספורוס), שכנראה נאלצו לעזוב את עירם בעקבות כיבושה בידי פצ׳נגים בסוף המאה ט׳. בכתובת הזאת אוזכרו גם הקהילות במטרכא, קרקובאן וטוכט. חתום על הכתובת הזאת יעקב מטמאן־טרכא והתאריך הוא אב תרס״ט (909).

גם בכרסונס נתקיימה קהילה יהודית עוד מלפני כן ובקרבה יהודים משכילים, שמפיהם למדו עברית ודקדוק הלשון קירילוס ומתודיוס, הנזירים היווניים, בדרכם אל בירתו של הכגאן הכוזרי, סמוך לשנת 860 (RiN № 142).

בין סוגי העסקים השונים, שהיהודים שלחו יד בהם בקהילה הזאת, ידוע סחר העבדים (עוד מהתקופה הקודמת). ההיסטוריונים הערביים ציינו אותו בתור אחד מתפקידיהם העיקריים של הנוסעים היהודים ״אל־רהדנייה״, שהזכרנום. העבדים, השפחות, הסריסים והנערים היו מובאים לקרים מארצות השבטים הבארבריים בתוך המון השבויים ששבו הכוזרים, הפולובצים ואחריהם הטאטרים, ושם נמכרו לסוחרים שהגיעו ממערב אירופה.

בשנת תרס״ט (909) שממנה שרד ספר־תורה הנזכר בקראסובזר, נבנה, לדעתו של פרופ. חבולסון, בית־הכנסת בתיאודוסיה (כפא, כפי שהיא נקראה ע״י קיסר ביזנטיה קונסטאנטין השביעי, פורפירוגניטוס, במאה י׳) ולזכר המאורע נקבע בו לוח שיש בציון השנה ובו פסוק ג׳ ממשלי כ״ד, המתאים לאירוע: ״בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן, שלח גואל לקבץ ישראל. לפ כ׳ת׳ר׳ה׳.״ הלוח הזה היה קבוע בקיר המזרחי של ביהכ״נ בעוד שארון־הקודש ניצב בקיר הדרומי, כמנהג הקהילות

בארצות המזרח. ציון השנה ה׳ תר״ך (1220) הוא למניין השטרות, והיא שנת 909 לספירה.

נוסף על התאריך הזה, היה רשום על ארון־הקודש מעל לתיבה ״שדי״ עוד תאריך בצורה כזאת: ״אלף כ׳ת׳ר׳ לשטרא״, היינו 1620 לשטרות, שהיא 1309 לספירה. היחס בין שני התאריכים הללו נתברר ע״י הפרופ. ד. חבולסון מתוך עיון בקורותיה של העיר כפא.

הכתובת העתיקה על הקיר המזרחי בבית־הכנסת בכפא

בשנת 1308 צרו הטאטארים על כפא ולבסוף הועלתה העיר באש בידי המשמר אשר עזב אותה לאחר התגוננות ממושכת ונואשת. רק כשנה לאחר הכיבוש הושלם תיקון ההריסות ושיקום הבניין ההרוס. יש לזכור, כי מאז הוקם הבניין עברו על העיר כמה כיבושים: פצ׳נגים, פולובצים ולבסוף טאטארים, שהשתלטו על רוסיה שבירתה היתה בקיוב ובמחצית הראשונה של המאה הי״ג יסדו את מדינת ״הורדת הזהב״ (מרכזה היה על הוולגה), שנציביה משלו בקרים ומושבם היה בסולכאת (סטאריי־קרים), הבירה הקרימאית שהקימו, במרחק כ־25 ק״מ מתאודוסיה). אולם שרדה עוד כתובת עברית אחת על לוח עץ, השמורה עתה כנראה בספרייה הציבורית בלנינגראד (לפי דיינארד היא נמצאה לפני כמאה שנה ב״אוצר ספרי הקיסר״ בפטרבורג) ונוסחה מעיד על בדק־בית קודם שעבר על בניין בית־הכנסת הזה, בשנת 1018 לספירה (בעת שליטתם של הפצ׳נגים) וזו לשונה: ״וישקף בעד החלון וירא והנה תיקון בדק הבית נגמר. בשנת המה ראו כן תמהו ליצירת עולם״ (ד״א תשע״ב). הרב של העיר סימפרופול, ר׳ יצחק נוטוביץ, אמר לדיינארד, כי ראה

בשעתו (בשנות הארבעים במאה שעברה) את הכתובת הזאת קבועה על אחד החלונות בבית־הכנסת בתיאודוסיה ואבן רש״ף (החכם הקראי אברהם פירקוביץ) הוא שעקר את הלוח והביאו לפטרבורג. גם הרב מטעה״מ בתאודוסיה, ר׳ צבי חפץ, אישר זאת [14].

לפי המתואר עד כה ראינו, כיצד צמחה והלכה הגולה היהודית בקרים, שהיישוב בתאודוסיה היה חלק חשוב ממנה ובתקופות מסוימות — אף גרעינה. במשך מאות שנים קיבצו כאן ההגירה וקשרי המסחר המסועפים, יהודים יוצאי גלויות ותרבויות שונות, ממזרח וממערב.

4. הכיבוש הטאטארי וההתיישבות הגנואזית

עם כיבושי הטאטארים (1242) ועם חדירתם של הסוחרים־המתיישבים הגנואזים לקרים (שנות השבעים והשמונים במאה השלוש־עשרה) התחדש הזרם הכפול של ההגירה היהודית לחופי הים השחור הצפוני ובפרט לקרים — מן המזרח ומן המערב, שהביא עמו יהודים וגם קראים.

מאז השתלטותם של הטאטארים על קרים, הקמת בירתם בסולכאת ונמלם הראשי בסוגדייא (סודאק), נוצר קשר ימי סדיר בין חופי קרים ומדינות המערב. הערים כפא וקרים (סולכאת) ניתנו בשנת 1260 במתנה ע״י המושל הטאטארי מנגו־כאן לקרובו אוראן־טימור. באותו הזמן היה ערכם של היישובים האלה רב, אוכלוסייתם היתה צפופה והם נמצאו בקשר עם ארצות שונות: עם ביזנטיה וערי איטליה במערב, שטחי נסיכויות רוסיה בצפון, עם אסיה התיכונה במזרח ועם מצרים בדרום. סוחרי גנואה וונציה גילו התעניינות רבה באזור קרים ובנמליו עוד בסוף המאה הי״ב ועתה הגיעה שעתם להתבסס במקומות הללו, כאשר נמסרה להם זכות זו בתוקף החוזה שנכרת בין אוראן־טימור לבין הגנואזים ב־1266 ובעקבותיו נוסדה פקטוריה גנואזית (מושבה, שהיא גם סוכנות מסחרית) בכפא.

העדות הכתובה הקדומה ביותר, כנראה, על מציאותה של עדה קראית בקרים שייכת לאותו הזמן, והיא הכתובת בדף הראשון של חומש עתיק עשוי קלף, שהיה שמור בבית־הכנסת הקראי בתאודוסיה עוד לפני כמאה שנה (לדברי א׳ דיינארד). הכתובת מספרת על הקדשת התנ״ך הזה (״כ״ד״ — שהחומש הנזכר הוא, כנראה, חלק ממנו) לבית־הכנסת הקראי בעיר קרים (היא סולכאת) מאת שבתאי בן יצחק מעיר עזק (אזוב) שחלה מחלה אנושה בשנה ה״א ל״ה (1274), כ״ד מרחשוון (RiN № 92).

ראשוני הקראים הגיעו, כנראה, מפרס דרך קווקאז ואליהם נצטרפו קראים מביזנטיה (קושטא), שבה התרכזה קהילה קראית חשובה.

למחצית הראשונה של המאה הי״ד (1320—1350) שייכת כתובת ארוכה אחרת, שנשתמרה על מגילת החומש בתיאודוסיה ובה מסופר, כי אליעזר בן ר׳ יעקב קיים את נדרו ותרם את ספר־התורה הזה לקהילה הקדושה של מולכאת. לכך מצורפות קללות, שיחולו על ראשי מוכרו וקונו של הספר, וברכות — על התורם. לבסוף מפורים אחד־עשר שמות שלזכרם נתרם, כנראה, ספר־התורה. מעניין, כי בין השמות מצויים שניים, שהם יווניים: פפוס ופרהתן, דבר המראה, כי היסודות האופייניים למסורת ההלניסית נשתמרו עוד במאה הי״ד (RiN № 98).

שורה ארוכה של כתובות על גבי מצבות ורשומות שונות בספרי־תורה ובכתבי־יד שנתגלו בקרים, מעידה על קיומן של קהילות יהודיות רבניות וקראיות במשך מאות שנים בשובים שונים בקרים — בכפא, בסולכאת, בקראסובזר, בצ׳ופוט קלעה, במנגופ.

מן הנעשה בקהילות היהודיות אשר בשלטון הטאטארים במשך המאות י״ד ו־ט״ו לא ידוע לנו הרבה, אבל לשנת 1358 שייך מאורע חשוב בחייהם הרוחניים של יהודי קרים — הופעת ספרו של ר׳ אברהם קרימי ״שפת האמת״, והוא פירוש גדול לחומש [15].

עד לתקופת ההתיישבות הגנואזית, לא ידועה לנו בקרים יצירה מקורית יהודית פרט לפיוטים ומזמורי תפילה אחדים שנשתמרו בתוך כתב־היד של המחזור מנהג כפא. בתוך המחזור הנ״ל ישנן תפילות של מחברים בלתי ידועים ממקורות אחרים ויש להניח כי היו מילידי המקום. שמותיהם: ר׳ יצחק בן ישראל סנגרי ״ראש ישיבה״, שלמה סוליימן אל־סאיוגרי.

עם שגשוגן של מושבות מערביות בקרים, חלה עליה תרבותית בחיי היהודים בסביבה הזאת, שמספרם הגיע, כנראה, באותו הזמן ל־30,000 איש לפחות (לפי עדותו של שילטברגר, האביר הגרמני מסוף המאה הי״ד, מהדורת נוימן, 1859 — היו בפרבר של כפא כ־20,000 נפש ובשתי הקהילות הקרובות, סולכאת וקראסובזר, המאוזכרות באפיגראפים ישבו בוודאי לא פחות מ־10,000 נפש, ונוסף עליהם יהודי כרסונס, בוספורוס, צ׳ופוט־קלעה, ועוד).

הפריחה התרבותית בחיי יהודי איטליה בסוף המאה הי״ג נתנה את אותותיה ובאמצעות קשרים מתמידים עם קרים נזרעו זרעי חכמה והשכלה על אדמתה. ידועים הקשרים בין חכמי היהודים הרבנים והקראים במזרח אירופה ובמערבה באותה התקופה.

5. ר׳ אברהם קרימי וחיבורו ״שפת אמת״, הגניזה הספרותית בקארסובזר

״שפת אמת״ הנזכרת לר׳ אברהם קרימי, יליד סולכאת, כתובה בהשפעתם החזקה של הרמב״ם, ראב״ע והחכם האיטלקי, ר׳ שמריה הכרתי. הפירוש המבוסס על גישה רציונליסטית טהורה, מגלה את ידיעותיו בספרות בת־זמנו ובמדעי הטבע. ר׳ אברהם מתרחק, ככל האפשר, מן המדרש והוא צמוד לפשט. אופייני פירושו לפסוק ״ואהבת את ה׳ אלהיך״ — ״על־פי הידיעה תהיה אהבה...״ וכך מגלה הוא קשר היסטורי של מוצא חג הפסח עם חג האביב המצרי ומסביר, מדוע חל חג הפסח ״ביום שתיכנס החמה בראש מזל טלה״.

הוא מקבל את דעתו של יצחק אלבלג בעניין ששת ימי הבריאה ומפרש את הפסוק ״אשר ברא אלהים לעשות״ כפשוטו: ה׳ ברא כוחות יצירה בשם ״אלהים״ המקיימים את התהליך הנצחי של בריאה ויצירה.

אופיינית להערכת הסביבה, שבתוכה חי ופעל האיש הזה, היא העובדה — שעל אף דעותיו החופשיות שהטיף להן, היה הוא מכובד מאד בקהילתו ושימש בה רב ושמו נשאר זכור לברכה במשך תקופה ארוכה בקרב בני עדתו. בסידור תפילות עתיק במאה הט״ו, מוצאים אנו, כי בשעת הזכרת הנשמות היו מזכירים יחד עם

גדולי האישים כרמב״ם והרב״ע, גם את ״כבוד מעלת גדולת אדוננו החכם הרב מורנו ורבנו כה״ר אברהם קירימי לברכה.״

עיר מולדתו של ר׳ אברהם, סולכאת, הקרובה לכפא, היתה מרכז יהודי חשוב עוד באמצע המאה הי״ג. כתובות בספרי תורה בבית־הכנסת שלה (1253) והזכרת קהילתה בחיבור קראי (1279) מעידות על כך גם הן.

ההתיישבות הגנואזית בקרים ובמרכזה, כפא, עיר הנמל והמסחר, הוסיפו למשוך אליהן הגירה מגוונת, מגנואה. ובתוך כל אלה היו באים גם יהודים, שהתיישבו בעיר ובסביבותיה. כנראה, גם ממחוזות רוסיה בצפון, הופיעו מהגרים וסוחרים יהודים. חשוב היה, בוודאי, תפקידם של היהודים בקשרי המסחר בין ארצות המערב והמושבות שנוצרו בקרים. בין מצבות קברים יהודיות מן התקופה הזאת, מוצאים אנו אחדות שהוצבו על קברי הסוחרים מכפא שנפטרו בדרכם מקושטא [16].

על־פי דבריו של דויד לחנו, סופר ורב בקארסובזר (עיר טאטארית במרחק כ־50 ק״מ מערבה מסולכאת) במאה הי״ח, בהקדמתו ל״מחזור מנהג כפא״ (דיינארד 148), רבים מהיהודים עזבו את ארצות פרס ובבל בשל הרדיפות הקשות שנתחוללו שם בעקבות הופעתו של משיח־השקר דויד אלרואי באמצע המאה הי״ב. לפי דבריו, היגרו יהודים אלה בחלקם לקרים והם הם אשר כוננו מחדש את בניין בית־הכנסת בכפא בשנת 1309.

עדות מעניינת של נוסע ממערב אירופה שנזדמן בקרים באותו הזמן שייכת לשנים 1394—1427. האביר הגרמני שילטברגר שהזכרנוהו לעיל נשבה בשנים ההן בידי התורכים וברשמיו מסיורו בכפא הוא מספר, כי בעיר מתגוררים יהודים ״משני סוגים״ (בוודאי כוונתו לרבניים ולקראים) ולהם שני בתי־כנסת בעיר וארבעת־אלפי בית (כ־20,000 נפש ?) בפרבר.

על־פי הנתונים ממקורות שונים במאות הי״ד והט״ו וגם מאוחר יותר, מהמאות הט״ז והי״ז (דה־הל, שטילברג, מרטין ברונבסקי, ד׳אסקולי, שארדין) היתה כפא, מאז שהתפתחה ההתיישבות הגנואזית במאה הי״ג, עיר נמל ומסחר הומה ומרובת תושבים. בסוף המאה הארבע־עשרה תיארוה כשווה בגודלה ובכמות תושביה לקושטא ועולה עליה בהיקף סחרה (בעיקר — עבדים) ועושרה. באמצע המאה השש־עשרה ושבע־עשרה כינוה ״קוצ׳וק סטאמבול״ (קושטא הקטנה) ונקבו את מספר תושביה ב־80,000 נפש ויותר (!) ואת היקף מעגן ספינותיה ב־400 (!) (סיימור עפ״י דה־הל, 1855, סיפור המסע לקרים, באנגלית).

אף אם נביא בחשבון, שהמספרים הנקובים כאן ולמעלה ע״י הנוסעים־המחברים הם מוגזמים בהיותם מבוססים על הערכות אישיות ועל שמועות וסיפורים רווחים, כמנהג הימים הם, הרושם הכולל שנוצר הוא, שבמושגי הזמן שמדובר בו, נחשבה העיר כפא לאחת הערים הבינוניות בגודלן באירופה בכלל. עלינו לזכור, כי במאה הי״ד, בארבע ערים בלבד באירופה הגיעה האוכלוסייה ל־100 אלף תושבים, והן: פאריס, פלורנס, ונציה וגנואה. לונדון מנתה אז פחות מ־50 אלף איש, וכפא השתוותה בגודלה אולי לערים כמו בורדו, מארסל, ברצלונה, פיזה (Barbara Tuchman, Distant Mirrow, 1978).

משנת 1404 נשתמרה כתובת עברית בבית־הכנסת הקראי בכפא, המספרת על הקמת דוכן ע״י קראי עזק (אזוב) בשביל קהילת הקראים בכפא.

בגניזת בית־הכנסת בקראסובזר נתגלו כתבים עתיקים מאד של טקסטים תלמודיים ושל דברי פרשנות של הרא״ש, של רש״י ובעלי־התוספות וכן ספרים שלמים של

חכמי ישראל מימי־הבינים — רד״ק, רלב״ג, נרבוני, אבן־עזרא וגם שירים רבים משל יהודה הלוי, ראב״ע, אלחריזי, משה בן־עזרא, אבן גבירול וגם מאת משוררים וחכמים אחרים, מהם גם אלה, שלא נודעו מקודם, והם כתובים עברית, ערבית, ספניולית. הכתבים הרבים שייכים לתחומי דעת ושירה שונים: מוסר, פילוסופיה, רפואה, מתמטיקה, אסטרונומיה, ויכוחים בין נוצרים ויהודים, מחקרי לשון ודקדוק, פיוטים, תפילות, בקשות, תחינות, קינות וסליחות ודברי־הימים. מן הספרים הגנוזים: מגילת אנטוניוס, מעשה יהודית, מסעות ר׳ בנימין, וכמובן — ספרי דינים. רובם של הכתבים המפורטים היו על גבי קלף ועור, ומיעוטם על נייר (צינברג, 101).

זהו אוצר בלום המקיים את ידיעותינו על קשרי תרבות מתמידים בין גלות קרים לקהילות ישראל בפיזוריהן.

ר׳ משה הגולה, שהגיע לקרים ב־1506, כך כותב בהקדמה לספרו ״אוצר נחמד״ בשבח הספרים שמצא כאן: ״והגלו אותי עם הגולה פה עיר קירים (היא סולכאת — י״ק) ממלכת קדרים ויפדוני אחינו הרבנים והקראים יצ״ו זכרה להם אלוהיי לטובה, אמן! וזכיתי לעבוד במלאכת הקודש ומצאתי את שאהבה נפשי פה ספרים רבים ונכבדים בכ״י לא ראיתי כהמה בארץ מולדתי ומהם נעזרתי...״ ייתכן, שמכאן הועברו הספרים לקראסובזר, כאשר נתבססה וגדלה שם הקהילה היהודית, ונצטרפו אל הגניזה האמורה.

6. התגבשות עדת הקרימצ׳אקים

במרוצת הזמן, שאנו סוקרים אותו (מן המאה הי״ג ואילך), נתגבש פרצופה המיוחד של היהדות הקרימאית — אותו ענף מיוחד של עמנו הידוע בשם ״קרימצ׳אקים״, ששורשיו, כנראה, יונקים מהקהילות ההלניסטיות.

משכבות הגירה ממושכת מארצות שונות: מן המזרח (והשם ״מזרחי״ הנפוץ כל כך בקרב הקרימטשאקים יסמל את הזרם הזה), מביזנטיה ומאיטליה (מכאן שרדו עד היום הזה השמות: לומברוזו, טרבגודה, פיאסטרו, מאנטו, ואחרים), מאוחר יותר — מאשכנז ומפולין (השמות אשכנזי — ולחנו, שפירושו ״פולני״, מצויים עד היום — אולי מזמן גירוש קיוב במאה ה־ט״ו), נצטרף קיבוץ יהודי קרים, שבו נצטלבו בתקופות מסוימות השפעותיהם של מנהגים ומסורות שונים, מגאוני בבל ועד קהילות רומאניה (ביזנטיה). המסורת המגוונת נצרפה בכור ההיתוך של התרבות הלשונית הטאטארית והתורכית במשך מאות שנים וכך נוצר הטיפוס המעניין הזה של יהודים דוברי טאטארית (״שפת טשאגאדאי״ בפי היהודים הקרימצ׳אקים, ניב טאטארי־תורכי הקרוא בפי הבלשנים ניב קיפטשאקי), הדומים בלבושם ובסידור בתיהם לטאטארים ששמרו על כתב רש״י בעת שכתבו בשפתם ושומרי המסורת התלמודית ומטפחיה.

מעניינת מאד מציאותם של שמות יהודיים שמקורם יווני גם במאה הי״ד (1320 — פאפוס, בכפא), ואף במאה הי״ז (1646 — פרוסיני, בצ׳ופוט־קלעא) אולי היא מאפשרת להניח גם את רציפותן ההיסטורית של משפחות מסוימות של מהגרים יהודים לקרים ששרדו מאז ההתיישבות ההלניסטית ועד גיבושו והתפתחותו של הקיבוץ היהודי־הקרימצ׳אקי.

במאה הט״ו היו היהודים, כפי שראינו, קיבוץ ניכר בתוך יישובה המגוון של כפא

בת 70 אלף האוכלוסין (רובם יוונים, איטלקים וארמנים). ביישוב זה של עמים שונים ועל רקע של תחרות מסחרית והבדלי מסורות והשקפות דתיות רבו החיכוכים וההתנגשויות בין שכבות תושבים שונות.

כפא שימשה מרכז לכל יישובי הגנואזים בים השחור. עוד ב־1318 נכונה בעיר קתדרה של בישוף והאפיפיורים היו מסייעים בידי הגנואזים במלחמתם בנסיונות הטאטארים להשתלט על העיר הפורחת. הוונציאנים לטשו את עיניהם אל המרכז החשוב הזה. הגנואזים פרסו את שלטונם גם על סודאק וסביבתה ועד בלקלאבה הגיעו. בראשית המאה הט"ו נימנו בכפא עד 21,000 בתים, היא היתה מבוצרת יפה ומקושטת באנדרטאות ומזרקות ולה מערכת אספקת מים תקינה ונמל בטוח ונוח. אבל התנכלויות הטאטארים מצד היבשה והתגברות התורכים בים היו מפריעים למסחר המסודר.

חיכוכי התושבים ביניהם לבין עצמם, לחץ הבישופים הקתולים לא רק את היהודים כי אם גם את היוונים והארמנים, הפקידות המושחתת, גרמו לאי־סדרים רציניים בעיר. כשהגיעו תלונות על כך לשלטונות בגנואה, הותקן תקנון מיוחד למושבותיה בחופי הים השחור (פברואר 1449) ובו סעיף מיוחד, שעל־פיו מצווים בישופי כפא לחדול מהתערב בענייניהם של בני דתות אחרות ועל הקונסול ומועצת הזקנים הוטל להשגיח "שהיוונים, הארמנים, היהודים ובני אמונות אחרות יהיו מוגנים ובטוחים ממעשי שוד והתנכלות לקנייניהם, במקרה שימות איש בלא השאר צוואה לביתו, ומכל לחץ אחר מצד הבישוף" (RiN № 189). התקנון הזה — לא לימים רבים היה בכוחו להשליט סדר במושבה הגנואזית.

עננים קודרים של הסכנה התורכית נצטברו כבר בשמי קושטא ואיימו כמובן גם על שלטון גנואה בחופי קרים. ב־1453 נפלה קושטא בידי מוחמד II ואחד ממעשיו הראשונים היה החרבת שכונות הגנואזים בגאלאטה בכרך הכבוש. ממשלת גנואה ברצותה להציל את ישוביה בקרים, העבירה את כולם לרשותו של הבנק הגנואזי העשיר ע"ש גיאורגיו הקדוש, שבידיו היה לסייע לכלכלת המושבות. אבל הקשר בין המטרופולין למושבות היה עתה קשה מאד, מאחר שהבוספורוס היה כבר בשלטון התורכים בשתי גדותיו והנסיעות היו כרוכות בסכנות. באותם הימים נוצלו בעיקר דרכים שעברו ביבשה וחצו ארצות אחדות: ולאכיה, מולדביה, פולין, וליטא. ייתכן, כי דרכי מסחר אלה שימשו לעתים גם שבילי הגירה ליהודים מן המערב לקרים.

עם התרופפות הקשרים עם המרכז, עוד רבו אי־הסדרים ומעשי השחיתות במושבות המרוחקות. השלטונות החדשים דאגו לכונן סדר בנחלותיהם ושיגרו את פקידיהם כדי לחדש את המינהל בכפא. מפקח המשטרה העירונית, הקפיטן ניקולוזו בונאוונטורה, הצליח בשליחותו ולאחר שהסדר הושב על כנו, היה עליו לעזוב את משרתו. הדבר הדאיג את התושבים הסוחרים והם הריצו מכתבי בקשות (כל קבוצה לאומית ובקשתה) אל הנהלת הבנק לשם הארכת יפוי־הכוח לקפיטן בנאוונטורה לתקופה נוספת, כראות עיני הממונים. הפטיציה היהודית הזאת נשתמרה בגנזי הארכיון העירוני בגנואה ונתפרסמה בשנת 1911 בתרגום מן המקור הכתוב בניב גנואזי של ימי־הביניים [17].

במכתב בקשתם מעידים היהודים על יחסו הידידותי והישר של המפקח הנזכר אל האזרחים כולם. בימיו (מאז פברואר 1455) לא נפגעו יהודי כפא פגיעה כלשהי. אגב, מציינים הכותבים את שליטת המפקח בלשונות ואת היכרותו האישית את

התושבים. לדברי המבקשים, סבלו היהודים בדורות הקודמים בזיונות וגילויי איבה מצד המינהל. תאריך הכתב הזה הוא 28 ביוני 1455.

החתימות הן באותיות עבריות ובתעתיק לטיני בצידן. השמות רובם מוזרים בעינינו ואחדים הם בעלי צליל טאטארי. והרי אחדים מהם: קוקוס, יאניבי, אדולקארם, קויא, אנורפוטאם, סאַגדי, מליסקה, דה־מאנסו, ספינוי.

קולי, שהיה בשעתו אוצר המוזיאון של תאודוסיה, אשר תרגם ופרסם את המכתב הזה, אומר כי שמות קויא, אדולקארם מצויים בקרב הקרימצ׳אקים.

נמצא כאן גם השם: יעקב בן רבני. הוא מעיד, כנראה, על התבדלות הרבניים מן הקראים. המשפט המציין את ידיעתו של בונאוונטורה את השפות, מוכיח בוודאי, כי היהודים לא יכלו להשתמש בשפת השלטון ועל כן העריכו במיוחד את הפקידים, ששמעו את לשונותיהם.

7. השתלטות התורכים ומלכות החאנים הטאטאריים בחסותם; גדולתה של קהילת כפא, ר׳ משה הגולה ומחזור מנהג כפא

מאז כיבוש קושטא בידי התורכים, נוספו שוב מהגרים יהודים בכפא, יוצאי קהילות ביזנטיה שהביאו עמהם את מסורת התפילה על־פי ״מנהג רומניא״ וכך נתעוררה מחלוקת בקהילה הכפאית, ששמרה מאז על נוסח בבל.

ב־1475 נכבשה כפא ומושבות גנואזיות אחרות, בהתקפתם המשותפת של התורכים, שליטי קושטא, והטאטארים. בידי הטאטארים נשארו שטחי הערבה והם נכנעו לשלטונו העליון של השולטן בקושטא תמורת הבטחה, כי החאנים, מושלי קרים, ימונו מתוך בית גיראַי הטאטארי.

עתה נותקו כל קשרי ההשפעה המערבית בקרים והטמיעה הלשונית בסביבה הטאטארית־התורכית היתה מוחלטת לגבי כלל התושבים, הן הנוצרים והן היהודים.

בשנים 1482—83 הובאו יהודים אשכנזים רבים לקרים בין אלפי השבויים שנשבו בפשיטות הטאטארים על קייב ובעוד 12 שנה (1495), לאחר גירושם הכללי של היהודים מקייב ע״י הנסיך הליטאי הגדול, אלכסנדר יאגלון, נספחו אליהם רבים מן המגורשים הללו.

הרב דויד לחנו בהקדמתו למחזור כפא מספר: ״ועוד נוסף עליהם שהיה גירוש בקהילות של רוסיה ובכללם בעיר הגדולה לאלוהים של חכמים ושל סופרים הנקראת כיום כיו״ב אשר עליה יאמרו המושלים — כי מכיו״ב תצא תורה ודבר ה׳ מסטארודוב.״

הזכרנו כבר את מציאותם של יהודי מערב בקרים, יוצאי אשכנז או צאצאיהם. מעניינת כתובת אחת שנחקקה על לוח שיש בכפא בשנת 1508. הלוח נקבע לזכרו של ״גדול הדור ונזר הזמן, עליו יבכו באי מזרח ותימן, תם וישר עבד הנאמן... איש צדיק ירא אל(ה) וסר מרע יהושע בכ״ר מאיר תאמין לי (יוצא טאמאן) אשכנזי ז״ל״.

היהודים האשכנזים שהביאו את מסורתם אתם, התחילו מתבדלים במנהגי תפילתם ונשקפה סכנה לאחדותה של הקהילה על שלושת נוסחיה: הבבלי, הרומאני, האשכנזי. סכנה זאת נמנעה עם הופעתה של אישיות דגולה ביישוב היהודי בקרים, בראשיתה של המאה הט״ז. זה היה החכם ר׳ משה בן יעקב מכיו״ב (1448—1520), הידוע

בכינויו ר׳ משה הגולה, בעל ספרי קבלה אחדים ומחברו של ״אוצר נחמד״, שהוא פירוש לפירושו של אבן עזרא. את ספרו האחרון הזה, הוא כתב בהיותו כבר בקרים (1514—1515). הספר המדובר לא נתפרסם עד היום וכתב־ידו, ״המשתרע על 225 דפי קלף מצוינים״ (צינברג, 101) שמור בלנינגראד. ההקדמה לספר נתפרסמה בשעתה ב״הכרמל״, כרך ג׳ עמ׳ 61—62. ר׳ משה היה יליד ליטא, חניך ישיבות בקושטא ששם למד גם מדעים, בר־סמכא מכובד בקהילת קייב והוא נמלט מעיר מגוריו הליטאית בשנת 1482—83 בעת התנפלות הטאטארים. בהתנפלות זו נשדד רכושו ובניו נשבו והובאו לקרים. הוא נדד בקהילות ליטא כדי לאסוף תרומות לפדיון בניו, חזר לקייב עירו והמשיך שם בעבודתו הספרותית עד 1495, כאשר הוצאה פקודת גירוש מליטא ומקייב. בזמן נדודיו הוא נזדמן לעיר לידא וכאן נשבה בידי הטאטארים שהביאוהו לסולכאת (1506) ובעיר זו פדוהו משביו היהודים הרבניים והקראים במאמצים משותפים.

כאן, בעיר מולדתו של ר׳ אברהם קרימי, הקרובה לכפא, מקום שנמצאו ספרים לרוב, שהיו מגיעים בשעתם מאיטליה, הגשים המלומד את רצונו לכתוב פירוש לראב״ע, שאותו העריץ ועל שמו קרא לעצמו ״עבד אברהם״. ר׳ משה היה תלמידו הן בתחום ההשכלה והפרשנות הרציונאלית, הן כמקובל ונוהה אחרי חכמת הנסתר.

עם השלימו את עבודתו, התיישב ר׳ משה בכפא ועמו הגיעו לשם עוד שלושה רבנים גדולים, כפי שמספר ד׳ לחנו (בהקדמתו למחזור), והם: אשר הכהן, קלמן אשכנזי ועוד אחד ששמו נשתכח. עם בואם נתחזקה עדת האשכנזים אבל תכפו הסכסוכים בבית־הכנסת בגלל נוסחי התפילה השונים והגיעו הדברים עד כדי כך, שרצו להקים בית־כנסת נפרד. בסמכותו הרבה, הצליח ר׳ משה הגולה להשכין שלום בקהילה הנסערת בעזרת התקנות שהתקין ושנתקבלו על דעת כולם באסיפת עם. ר׳ משה נפטר בכפא סמוך ל־1520. בהתאם לי״ח התקנות הללו, יש לנהוג בדיני אישות ובמאכלות עפ״י נוסח אשכנז, להתפלל לפי מנהג בני רומניא (קהילות ביזנטיה) במחזור של ״החזניא״ ובשאר המנהגים הדתיים ״הניחם כפי מנהגם הקדומה שיש בידם מקודם וכן גזר אומר שלא ישנו מנהג הקהל, רק שיתפללו כמנהגם המחודש עד שיבוא ויורה צדק בהסכמת הקהל״. (הקדמת לחנו למחזור כפא).

סידור מנהג רומניא או מנהג ארץ יוון נקרא, כאמור, בשם חזניא. הוצאתו הראשונה שנשתמרה נדפסה בשנת 1524 ועד השואה היה מקובל עדיין בקצת קהילות קורפו. אם נרצה להתחקות על שורשי־הכינוי ״חזניא״, מן הראוי לשים לב, שהקרקסאני קרא למחזור ינאי ״חזאנה ינאי״ (חזנות של ינאי) ומלך הכוזרים במכתבו לר׳ חסדאי אבן שפרוט קרא לסדר התפילה בשם ״כל תיקון תפילות חזנים.״ הסבר זה ניתן בספרו של ד״ר אלבוגן ״תולדות התפילה והעבודה בישראל״ (״דביר״, ירושלם—ברלין, תרפ״ד).

קיימת גם סברה, שהכינוי ״חזניא״ נובע מכך, שתפילות רבות היו נהגות בפי המתפללים, שלא ידעו קרוא, בעקבות קריאתו של החזן (ביחוד, בימי המועדים).

ה״חזניא״ שימש אבן־פינה לנוסח קרים והוא עצמו תערובת של נוסח ספרד עם סידור ר׳ עמרם גאון ובמרוצת הזמן ניתוספו עליו ״תיקוני התפילות ותיקוני שבת מלכתא בכוונות ידועות ויתר הנהגות טובות על־פי הקבלה לפי נוסח האר״י ז״ל״ (נו׳ 1534) (מהקדמת לחנו) וכן של ר׳ ישראל נג׳ארה (נו׳ 1560) ור׳ משה זכותא (נפטר 1698) ואחרים. עד לעריכתו הסופית היה מחזור כפא פתוח ובלתי מסוים והיה קולט פיוטי תפילה המקובלים על המהגרים החדשים שהיו מגיעים לקרים פעם

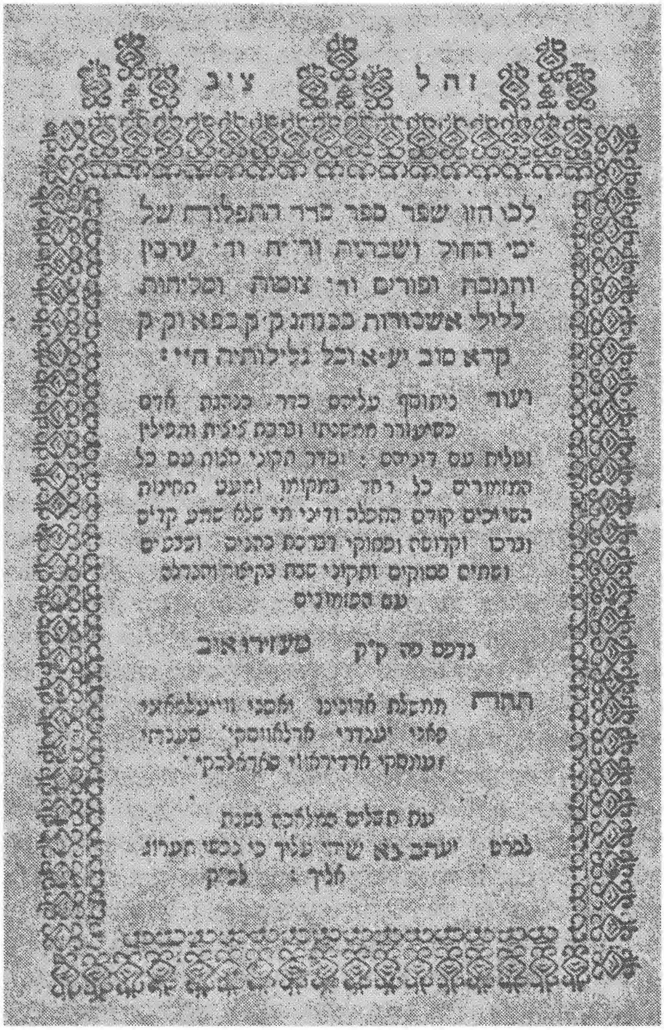
בפעם. נקלטו בו גם הרבה פיוטים של פייטנים קרימיים. ר' משה הגולה שהיה הראשון שערך את החומר, הכניס בו גם כמה פיוטים משלו עצמו, אולי בחשבו לייצג בדרך זו את נוסח יוצאי רוסיה. שום קיבוץ יהודי שהיה מצוי בכפא, לא הוצא מנוסח המחזור ובתוכם כמובן גם מגורשי וגולי פרס, שהגיעו לקרים אולי במאות י"ג—י"ד ואילך והביאו עמהם את שפת דיבורם הטאטית (מין "לאדינו פרסי", כלשון ד"ר ברנשטין) [18]. מבין מחברי הסליחות והפיוטים של הקרימאים, נזכיר את ר' משה הנדלי ואת ר' משה מבורך. למחזור צורפו גם המגילות רות ושיר־השירים עם פירושים ותרגום טאטארי. גם פיוטים אחדים ניתרגמו לטאטארית. כפי שראינו, ארכה מלאכת השלמתו של המחזור תקופה ממושכת ורק בתחילת המאה הי"ח (1723—1725), נערך על־פיו סידור ע"י ר' דויד לחנו ונדפס ב־1735 בקרים בצירוף הקדמת העורך ושמו "סדר התפילה למנהג אשר נהגו בק"ק כפא ואגפיה שבקירים" והוא שימש תמיד את היהודים הקרימצ'אקים בתפילותיהם. נוסח השם המאוזכר בזה מופיע ב"התנצלות המגיה ולמעלת המדפיס", כפי שהועתק בספרו של דיינארד (משא קרים), אבל לפי נוסח ההקדמה של לחנו (כפי שהביא דיינארד בספרו) ולפי העותק שבספריית שוקן בירושלים (מהדורת קלעא, תצ"ה/1735/ וכזה בדיוק גם בספריית בית־המדרש לרבנים בניו־יורק, שתצלום שערו הגיע לידי בעזרתו הנדיבה של יעקב חפץ ז"ל, ניו־יורק (בנו של הרב מטעה"מ מתאודוסיה, ר' צ"ה חפץ) וכן ב"מכון בן־צבי" בירושלים, מהד' מעזירוב, תקנ"ה/1793/ (שהובא אחרי המלחמה מספריית שטראשון בווילנה ע"י המשורר אברהם סוצקובר — בכל הסידורים שניקבו בזה, השם הוא: "סדר תפילות כמנהג ק"ק כפא וק"ק קרא סוב יע"א וכל גלילותיה ה"י" וכך מצטט אותו גם י"ד מרקון במאמרו על המחזור [19].

י"ד מרקון שחקר את המחזור, מנה בו 311 פיוטים ותפילות שנתחברו מאת 70 פייטנים ששמותיהם צוינו באקרוסטיכון ועוד 122 עלומי־שם.

ד"ר ברנשטיין מציין, כי המחזור כולל בתוכו פיוטים רבים מטובי הפייטנים מספרד, איטליה מארם צובא ועוד קהילות במזרח הקרוב וכמעט כולם לקוחים מ"מחזור רומניא" פרט לאלה שנוספו אח"כ בידי עורכו הראשון ר' משה הגולה משל פייטנים מהגרים ומקומיים ומשלו עצמו. מעלתו של כתב־היד של "חזניא" היא, שהוא כולל את כל תוכנו של סדר התפילה לימי החול ולשבתות וימים־טובים, שנדפס במאה הי"ח בקלעא (צ'ופוט־קלעא) ובמזירוב וכמו כן את כל תוכנו של המחזור לימים־נוראים של כפא, שמעולם לא נדפס — אלה הם דבריו של ש' ברנשטיין.

הנוסח הזה, שהוא נדיר ביותר כיום, אינו אלא "סידור מנהג כפא" (ולא המחזור) והוא נדפס כאמור פעמיים, אבל המחזור בשלמותו נשאר עד כה בכתב־יד, השמור בלנינגראד ב־3 כרכים ב"אוסף קאופמן" של חברת "מפיצי ההשכלה בין היהודים" לשעבר. כה"י הזה נרכש בשעתו בידי אפרים דיינארד, שהשיג אותו בקראסובזר מידי העדה הקרימצ'אקית. הוא מורכב מ־3 חלקים ומשתרע על 1152 דפים. הקדמתו של לחנו הועתקה בשעתה והופיעה בפרסומים שונים, כפי שפירטנו לעיל.

עברתי על תוכנו של הסידור "חזניא" (מהדורת מזירוב, 1793, השמור בספריית מכון בן־צבי) והרי פירוטו: אחרי "התנצלות המגיה" בא "סדר בקשות של חול כמנהג ק"ק כפא" (8 עמודים) ואחריו — ברכות, זמירות, שחרית. בתפילת שמונה־עשרה במקום "ולמלשינים" נאמר "ולמשומדים אל תהי להם תקווה"; ערבית; ברכת המזון; "סדר הטבת החולים"; ערבית של שבת; קידוש לליל שבת; מנחה

לכו חזו שפר ספר סדר התפלות של
ימי החול ושבתות ור״ח ור׳ ערבין
וחנוכה ופורים ור׳ צומות וסליחות
ללילי אשמורות כמנהג ק״ק כפא וק״ק
קרא סוב יע״א וכל גלילותיה חיי:
עם הפזמונים

שער סידור התפילות כמנהג כפא

של שבת; מוצאי שבת (הבדלה); ראש־חודש; ברכת הלבנה; צום גדליה (9 עמ׳); שבת בראשית; חנוכה; עשרה בטבת; שבת שירה; שבת אנוכי; שבת שקלים; שבת זכור; סליחות צום אסתר; פורים; שבת פרה; פתיחת שחרית למגילה להרב משה מבורך; פתיחה לערב שבת הקודש; סליחות י״ז בתמוז; תשעה באב; שבת נחמו; פתיחה לשבת נחמו למהר״ר סדר הסליחות ללילי אשמורות (27 עמ׳); פיוטי מילה; פיוטי חתנים; סדר ספירת העומר (15 עמ׳).

עם התבססותו של השלטון הטאטארי בכפא, הופיעו בקהילה יהודים, ששימשו בתפקידים מסוימים בחצר החאן ושמילאו שליחויות מטעם דוכסי מוסקבה. נשתמרו

מכתבים מאת הדוכס הגדול איבאן ואסילייביטש אל היהודי חוזה כוכוז שמתבקש לקשר בין הדוכס לבין החאן מנגלי־גיריי ולהשתדל להשיג יארליק (כתב הענקת זכויות) מאת החאן. אם השליחות תצליח, מבטיח הדוכס שכר טוב ליהודי. אגב, מבקש הדוכס, שכוכוז לא יכתוב בלשון היהודים (או בכתב יהודי), אלא בכתב רוסי או באָסרמני (טאטארי). עם זה מעיר הדוכס, כי החשבון שהגיש כוכוז תמורת פדיון שבויים רוסיים, הוא מופרז. ולבסוף — בקשה לדאוג, לבל יעוללו בכפא מעשי שוד בשלוחיו של הדוכס הגדול (1474) (RiN № 193). במכתב אחר (1475) מפורטת שליחות אחרת בידי הבויארין (שׂוע) סטארקוב אל כוכוז בכפא — ללוות את הבויארין אל הנסיך הגותי במנגופ, ששמו איסאיקה, כדי למסור לו מתנות ולטפל בשידוכו של בן הדוכס הגדול ממוסקבה אל בתו של נסיך מנגופ. ב־1484 פונה הדוכס הגדול איבאן אל החאן מנגלי גיריי במכתב שהובא בידי הבויארין הנסיך נוֹזדרוֹבאטי ונמסר ע״י היהודי זכריה בכפא ובו הזמנה לזכריה לבוא למוסקבה ולקבל משרה בחצר הדוכס הגדול, ואם לא ירצה ״להישאר אצלנו״, חופשי יהיה לחזור.

כנראה, היתה משפחת כוכוז מן המשפחות המכובדות בין יהודי קרים וכפא בפרט. עוד בפטיציה הידועה שהוגשה לבנק הגנאוזי מיהודי כפא, פגשנו שם זה. בכתובות שעל גבי ספרי־תורה שנמצאו בקראסבוזר ע״י דיינארד (בספרו, עמ׳ 125) מופיע השם הזה פעמיים: בשנת 1546 — ר׳ זכריה כוכוז בכפא ובשנת 1548 — ״השר הנעלה הנאמן למלכות מעכ״ת השם הטוב המשכיל והיקר כה״ר משה כוכוז״, שהקדיש את סה״ת לק״ק קראסוב. מתוכן המכתבים הללו מתרשמים אנו, כי תפקידם של אחדים מן היהודים בחיים המדיניים של קרים באותה התקופה, לא היה שונה מזה של אחיהם באירופה המערבית באותה עת.

הפרופ׳ אטינגר סבור, כי זכריה־סקריה שאליו שלח איגרת הדוכס הגדול איבאן השלישי (ממוסקבה), הוא אותו זכריה, שנחשב בהיסטוריה הרוסית למעורר ״המינות היהודית״ בנובגורוד ב־1471 Yeres' Zhidovstvuyushchikh. זכריה זה ועוד שני יהודים שהגיעו מליטא התמידו בפעולת ״הייהוד״ שלהם ולכדו ברשתם כמרים אחדים והאחרונים פרסו את מצודתם אף במוסקבה והיטו שם אל היהדות את הדיפלומט הרוסי החשוב באותם הימים — את פיודור קוריצין, שהפך להיות לאחד מראשי המתייהדים. פיודור זה נסע בשנת 1482 דרך קרים לוולאכיה ולהונגריה וב־1484 נפל בידי התורכים (בקרים). ב־1486 באה אל מאֶנגלי־גיריי משלחת מיוחדת ממוסקבה כדי לבקשו לסייע לשחרורו של פיודור. אטינגר משער, כי ייתכן שבמסעו נפגש פיודור עם זכריה וייתכן, כי זכריה יזם את פנייתו של פיודור אל הדוכס איבאן בהצעה להזמין את זכריה למוסקבה. איבאן ידע, כי זכריה יהודי הוא והדבר לא הפריע בעדו להזמינו, כי לא היה לו שום יחס שלילי ליהודים. אדרבא, אולי היה לו עניין מיוחד בכך, כי ייתכן שהמתייהדים השפיעו על חלק מהנזירים שנעשו ״בלתי חמדניים״ לגבי אדמות המנזרים, בשעה שאיבאן שאף לרכז בידיו את הקרקעות לשם ביצור דוכסותו וזאת גם על חשבון הכנסייה והמנזרים. ה״בלתי חמדניים״ התנגדו לצבירת הרכוש הקרקעי בידי הכנסייה והטיפו לחזרה לנזירות של פרישות מהעולם החמרני ונעזרו בנימוקיהם בטענות המתייהדים (אם כי בעצמם לא היו מתייהדים). בו בזמן התנהלה מלחמה בחצר המלוכה בין ההשפעה הביזנטית שפניה היו לשיתוף פעולה עם העולם הקתולי כנגד ״הבלתי מאמינים״ (התורכים) לבין החוג האנטי־ביזנטי, שבו בלטה השפעת המתייהדים ושהודרך כנראה ע״י

קוריצין. הדוכס איבאן פעל למורת רוחם של הכמרים: החרים אדמות המנזרים ובא בקשרים עם מנגלי גיריי כדי לקוממו נגד המדינה הפולנית־ליטאית והוא קירב גם את ראשי המתייהדים בנובגורוד והביאם למוסקבה. (ש׳ אטינגר, רוסיה המוסקבאית ביחסה אל היהודים, "ציון", י"ח).

ב־1519 העתיקו הטאטארים את בירתם מסולכאת לעיר החדשה, באחצ׳יסראי (פירושו: היכל הגנים) שהקימו קרוב למבצר צ׳ופוט־קלעה (כיום, במרחק כ־30 ק"מ מסימפרופול, בדרך לסבסטופול) וסמוך לזמן הזה החלה לצמוח קהילה יהודית חדשה בקראסובזר, הקרובה יותר לעיר החאן החדשה, שמייסדיה היו יוצאי כפא, סולכאת ומקומות אחרים.

מזמן שעלה ערכה של קהילת קראסובז, התחיל לפחות מספר יהודי כפא, כי רבים מהם עזבו את עירם וקבעו את מושבם בקרסובזר ובאמצע המאה הט"ז הוקם שם בית־כנסת ואחר־כך קמו בתי־כנסת גם בבחצ׳יסראי־הבירה ובמנגופ. את בית־הכנסת בכפא הפקידו היוצאים בידי קבוצת הנשארים שבראשם עמד "ראש הגולה ממה"ר, משה המשכיל, הגביר הנכבד השר הנאמן נר"ו". יהודי קראסובזר קיימו קשר מכתבים עם אחיהם בכפא בכל הנוגע לעסקי ציבור. אחד המכתבים שנשתמר ערוך ל"קהילה הקדושה ק"ק קראסובזר הנאה והיפה על כל כבוד חפה" מאת "אחיכם אנשי שלומכם ואנשי בריתכם ק"ק כפא העדינה היושבת במלכות ראשונה, איעע"ס".

רק פתיחתו וסיומו של המכתב הזה הן בעברית, ועיקר תוכנו — בטאטארית. מכאן, שהטאטארית הפכה כבר בפי היהודים לשפת הדיבור היומיומית עד כדי כך, שאיגרת בענייני בית־הכנסת כתובה בה. מראשיתה של המאה הי"ז בידינו עדות ברורה (של הנוסע האיטלקי ד׳אסקולי שבילה כ־10 שנים בקרים) על התפשטותה של הלשון הטאטארית כשפת דיבור ביישוב.

מן האיגרת הנזכרת מתברר גם, כי יחסם של בני קהילת כפא הוותיקים אל האשכנזים שמקרוב באו (יחסית) לא הצטיין בידידות יתרה. וכך דברי הכותבים: "הלא אתם נתתם את בית־הכנסת על יד ר׳ יוסף אשכנזי, ולא נוכל לשבת אתו יחדיו, יען את האשכנזים אתם יודעים, ואין להאריך." אולם היתה השתדלות להתקרבות ובוודאי היה גם צורך חיוני להסתגל למצב, והאשכנזים אף למדו לדבר טאטארית.

בזמן מאוחר יותר, כשגברה ההגירה המערבית ובמיוחד אחרי הכיבוש הרוסי, כשמספר המהגרים עלה על היישוב היהודי המקומי, נתבדלו האשכנזים והקרימ־צ׳אקים הקימו לעצמם בית־כנסת מיוחד, חדש.

על מצבם של יהודי קרים ויהודי כפא בפרט בסוף המאה הט"ז יודעים אנו משהו מתיאורו של מרטין ברונבסקי, ציר מלך פולין, שביקר שם בשנת 1578 (RiN № 594).

ואלה פרטי סיפורו:

בסביבות אינקרמן (בקרבת סבסטופול) היו ליוונים, לאיטלקים וליהודים גני־פרי וכרמים יפים להפליא. גם ביאמבולץ (בלקלאבה) ישבו יהודים עם יוונים ותורכים. במנגופ הם היו מעטים מאד, כיוון שהעיר נשמה לאחר שריפה גדולה ותושבים בודדים בלבד נשארו בה. בכפא (תיאודוסיה) עסקו התורכים, היהודים, האיטלקים והיוונים בעיבוד גני־פרי וכרמים נהדרים שהשתרעו על שטח בן 2 מיל ויותר. הסוחרים ובעלי־המלאכה המעטים בערים — כמעט כולם היו בעבר עבדים נוצרים

או תורכים, ארמנים, יהודים, צ״רקסים, צוענים, כולם אנשים עניים ומסכנים. היהודים היו משלמים, כשאר האוכלוסים, מס שנתי לחאן. לשם פדיון שבויים משתמשים צירי המדינות הזרות ביהודים או בטאטארים כמתווכים, שממלאים תפקיד זה בשכר מועט.

בתקופת שלטון הטאטארים, תכופים וכבדים היו המיסים שהוטלו על התושבים (כנראה, על הלא־מוסלמים בעיקר ?).

8. יהודי חסות בעלי יארליקים — חקלאות ועזרה הדדית בקהילה

ולעדות על כך משמשים לנו כתבי שחרור וזכויות — ״יארליק״ בטאטארית — שהיו משיגים פעם בפעם קבוצות של יהודים, איכרים וסוחרים. למשל, מן היארליק שהוצא ע״י סילאמט גיריי בשנת 1595 ושנמסר בידי עשרה יהודים קרימצ׳אקים, תושבי קראסובזר, רואים אנו, כי הם היו פטורים מכמה חובות: לא יילקחו בתיהם וסוסיהם, לא ישחטו את צאונם, לא יילקח מעשׂר מתבואתם ולא לחם מאסמיהם. אם יביאו הם מארצות זרות עבדים, סוסים, בקר וצאן, או סחורות כלשהן — לא יושם עליהם שום מכס וכן לא יידרש מהם כל תשלום מכס בנסעם בעסקי מסחר בים וביבשה, ובעת הצורך לחלק את רכושם לא יוטל עליהם תשלום ״ראסים״ (מס חלוקה). אין להפעיל עליהם לחץ כלשהו; יניחום לעבוד את אלוהיהם בשלווה למען ״יתפללו לאלוהים בעד אבותינו, הם ובניהם ובני בניהם עד סוף כל הדורות, חופשים מכל חובת העם למלך /חאן/ ובמקום האבות אשר ימותו, יירשו בניהם את כתב־החופש הזה אשר ניתן לאבותיהם״ (העתק מתורגם מטאטארית, של דיינארד; שם, עמ׳ 121). את הכתבים האלה ראה המחבר הנ״ל בידי ראשי קהילת הקרימצ׳אקים בקראסבוזר בשנות השבעים למאה שעברה. הם היו כתובים טאטארית וחתומים בחותם החאן. יארליק דומה ניתן לפני כן מידי החאנים דוולט־גריי, מאֶמט־ג׳ריי, גאזי־גירי ואחרים.

לפי תוכן היארליק שהובא, כמו גם מדבריו של ברוֹנאֶבסקי, ברור, כי היו בין היהודים אנשי מסחר גדולים שסחרו אל ארצות חוץ, ביבשה ובים, ומה שמעניין יותר: היו ביניהם בעלי־אחוזות של אדמת פלחה ומטעים וגם מגדלי צאן ובקר. כנראה בגלל תפקידם החשוב במשק המדינה והודות לשרותיהם המיוחדים, הוענקו להם כתבי־השחרור הללו, שערכם היה רב מאד בתנאי ההיירארכיה המסועפת של שלטון החאן ושרירות לבם של פקידיו המרובים וקציני גדודיו.

מהזמן ההוא מגיע אלינו הד גם מן הקהילה שבעיר־הסלעים המבוצרת קירק־אור (היא צ׳ופוט־קלעא), כנראה, שזמן־מה לפני העתקת הבירה הטאטארית לבחצ׳יסראי, בסוף המאה החמש־עשרה, נכבשה העיר הזאת בידי הטאטארים ומאז התפתח בה היישוב היהודי, ובייחוד העדה הקראית. בראשית המאה הי״ז היתה שם קהילה שבתוכה סוחרים חשובים אך רוב היהודים חיו בה חיי חקלאות. בקהילה זו תפסה התורה מקום נכבד.

בכתובת־מצבה בצ׳ופוט־קלעא משנת 1612 הוצב ציון ל״בעל חכמה ושיבה, זקן ונשוא פנים וראש ישיבה, המרביץ תורה בדורו ברוח נדיבה, המעמיד תלמידים רבים, ר׳ יעקב חזן בכ״ר משה הנכבד״ (חבולסון, לוח 108).

מצבה אחרת מ־1615 מספרת על היהודי הנקבר, אשר "בלכתו לעשות סחורתו בארץ לאַך/פולין/ בחודש תשרי, היתה פטירתו; ומשם הובילו ולקחו את גוויתו; והובא פה ונקבר בארץ מולדתו". מובן, כי רק סוחר עשיר היה יכול לזכות לכך.

מצויה עוד עדות משנת 1625, של נוסע נזיר דומיניקאני ז'אן דה לוק שביקר בקרים, המאשר כי בהרי קרים מצא "עיר מבוצרת" בשם מנגופ והיא מאוכלסת יהודים. הוא מעיד, כי גם בכפא יושבים יהודים (RiN № 774).

גם יהודי קלעא, היו בידיהם יארליקים, שפטרו אותם מכל מס ומכל תשלום של חובה לחצר החאן וכן היתרו בכל פקיד, באָק (קצין טאטארי) או אציל, לבל יעזו לפגוע בהם (יארליק מאת סילאמט־גיריי, 1608; היארליק הזה מקיים את כתבי־השחרור שהוצאו ע"י אבותיו של החאן הזה). בשנת 1610 ניתן יארליק מאת החאן דג'אני־בק־גיריי, שמאשר את זכויות היהודים על המרעה בסביבות העיר ואוסר על ה"מורזה" (אצילים, בעלי אחוזות טאטארים) לזרוע בשטחים הללו או להסיג את גבול היהודים. אולם למרות היארליק הזה, נתפס המרעה בידי תושבי אחד הכפרים היווניים הקרובים ותביעתם של היהודים היתה נושא לבירור משפטי ממושך.

גם בקרבת קלעא היה כאמור ישוב יהודי — במנגופ, היא דוֹרוֹס העתיקה, בירת הגותים — שהמשיך, כנראה את קיומו במשך מאות שנים. הכומר הדומיניקאני, ד"אסקולי, שביקר בקרים בראשית המאה השבע־עשרה, סיפר כי מצא במנגופ ישוב דל המורכב מיהודים (שהיו המרובים בתושביו), יוונים ותורכים. היהודים עסקו בבורסקאות. מעניין להעיר כאן, כי המלאכה הזאת נפוצה מאד היתה עד לפני המהפיכה הקומוניסטית (1917) בין היהודים־הקרימצ'אקים ובעיקר בקרסובאזר, קהילתם הגדולה.

קיומה של קהילה יהודית במנגופ מסופה של המאה הי"ד, לכל הפחות, מוכח ע"י שורת מצבות עבריות שנתגלו שם. חוץ ממציאותיו של פירקוביץ (שרבות מהן היו "מתוקנות" בידיו, נעשו שם חפירות בשנים 1912—1913 ע"י גידאלוויץ ותוצ־אותיהן נבדקו ע"י ש' דובנוב [28]. בין 50 המצבות שנבדקו — הישנה שבהן שייכת לשנת 1387. בין הנקברים היו גם כאן אנשי תורה המכונים "משכילים".

מתיאורו של ד'אסקולי את כפא, או "סטאמבול הקטנה", כפי שכינוה בגלל ערכה המסחרי הרב (במקביל לסטאמבול הגדולה, קושטא), מתקבלת תמונה חיה של עיר חוף, מבוצרת ובה שווקים רבים מלאי סחורה. העיר הומה מאנשי מיקח־וממכר שבאים אליה ממרחקים: מקושטא ועד פרס. אוכלוסיה הם תורכים, ארמנים, יוונים ויהודים. המוסלמים היו, כנראה, האלמנט המכריע בישובה. ליהודים היו, לדבריו, שני בתי־כנסת: אחד לכל "קבוצה לאומית". מובן, שכוונתו היתה לקהילת היהודים ולעדת הקראים.

בין הידיעות השונות המצויות עד סוף המאה הי"ז, העוסקות ברכושם של היהודים (סודאק, 1676), בישיבתם בקלעא (1680), ביארליקים, דוגמת הקודמים (בחצ'יסראי, 1682, החאן מוראד־גיריי), פוגשים אנו אחת, שכמוה לא נזדמנה לנו עד כה והיא שייכת לשנת 1697. בקראסובזר הלשינו הטאטארים על היהודים ועל הנוצרים, כי הללו הפרו את החוק, שאסר עליהם להגדיל במשהו את בנייני בתי־התפילה. החאן סאלים־גיריי פקד להרוס את חלקי הבניינים שנוספו.

החוק הנזכר התבסס, כמובן, על תקנותיו של החליף עומר, מראשוני יורשיו של מוחמד (במאה השביעית לסה"נ) שהדגישו את נחיתותם של כל הנתינים הלא־

מוסלמים ובין השאר אסרו הקמת בתי־כנסת חדשים. לא כל המושלים המוסלמים הקפידו במידה שווה על מילוי כל התקנות, אך מוראד־גיריי נמנה, כנראה, עם המקפידים. ידוע לנו, כי גם בימי החאן סלים גיריי בשנת 1731 ארע מעשה דומה, שעליו מסופר בספרו של הרב ד׳ לחנו ״דבר שפתיים״ (דברי ימי ממלכת החאנים בקרים, המוסר תיאור מאורעות על סמך הסיפורים ששמע המחבר מפי ״חכמי הישמעאלים״, ומכאן שם הספר) בזו הלשון: ״ובשנת 1109 לתאריכם /1731/... ובעת ההיא קמו הישמעאלים תושבי ארץ קרא־סוב על היהודים ועל הערלים ויעלילו על בית־הכנסת ועל שני בתי התועבות וערכו דברי טענותיהם בערכאות לפני המלך סלים גיראי חאן באמרם, כי הוסיפו על בניין בית־הכנסת וירחיבוה, והעידו העדים והראו באצבע ומורה מקום וסימן על הנוסף ואמרו אומר. ויצאה הגזרה מאת המלך וישלח שלוח ואגרת פתוחה בידו להחריב את המקום אשר הוסיפו על הבניין. ויהו כאשר ראו היהודים כי החריבו הישמעאלים את בתי הע״ז (עבודה זרה) בלי חמלה ויראו מאד גם /פן/ יעלו ג״כ על ב״ה ויחריבו כולה ולא מקצתה. ויקחו רשות מהדיין ויעלו ויסירו הרעפים ויפילו את קורות הבניין. ויהי זה ביום צום אסתר וישאר להם המלך שארית בעז״ה ויתן להם רשות שיתפללו שם. גם זאת מאת ה׳ צבאות הפליא עצה הגדיל תושיה לאות ולזכרון לדור אחרון.״

מאותן רשומות היסטוריות של ר׳ ד׳ לחנו לומדים אנו גם על גילוי נאה של היחלצות קהילת קראסובזר לעזרה הדדית בשנת בצורת קשה שפקדה את קרים ב־1720: ״ויהי רעב בכל ארצות קירים וסביבותיה... והתחילו העם למות לכובד הרעב... וכשראו הקהל חוזק הרעב התייעצו עצה בהסכמת החכם שעליהם וימכרו את כל תשמישי הקדושה כלי הקודש ויספקו לעניים עד ימות הקציר, והיתה הרווחה... ואזרו כגבר חלציהם על ענייהם כדי שלא יחזרו על הפתחים והיו מספיקים להם בר ולחם ומזון ובגד וגם כסות בקרה... ויחמול ה׳ על עמו וירד להם הגשם... ותתן הארץ את יבולה.״

כפי שראינו, במשך מאות שנים רבות, עד לכיבוש קרים בידי מלכי רוסיה, לא ידע היישוב היהודי כאן, העתיק והמתחדש בכל דור ודור, רדיפות דתיות חריפות והגבלות לאומיות מיוחדות שכוונו כלפיו, כפי שהן היו מנת חלקם של היהודים באירופה המערבית. השוני במצבו של הקיבוץ היהודי בקרים שורשיו היו, כפי שראינו עמוקים מאד: בקרים לא מילאו היהודים בימי־הביניים אותם תפקידים ספציפיים של המתווכים העיקריים בעסקי מסחר וכחלוצי משק הכספים, כפי שהיה הדבר במערב. כאן חלה ראשית התפתחותה של הכלכלה המסחרית בתקופה קדומה מאד, בשעה שהאלמנט היהודי היה חלש ביותר. חלוצי ההתפתחות הזאת שימשו כאן בני עם, שכבר הצטיין בכשרונו וביוזמתו בתחום הזה והמסחר למרחקים ביחד עם פעילות התיישבותית היו מתכונותיו המובהקות — בני יוון. חשוב גם שחבל ארץ זה לא היה מכורתם של החלוצים הנזכרים והיה עליהם להימצא כאן בשכנות עם עמים שונים ורבים ובתנאי הגירה מארצות שונות, שנמשכה תקופה ארוכה. זה קבע את טיב היחסים הבינלאומיים ההדדיים שנשתררו בקרים מלכתחילה, שלא בלטה בהם אי־סובלנות מיוחדת.

מסעי הצלב, תופעה דתית־חברתית כבירה והרת תוצאות מכריעות לגבי היהודים, נתחוללו באיזור גיאוגראפי הרחוק מקרים. טינה וגם לחץ דתי מסוים סבלו היהודים מצד כוהני הדת הנוצרית וכנראה גם מצד שליטים מוסלמיים אחדים, אולם הם לא קיבלו כאן אותו היקף ולא גררו אותן תוצאות כמו שם, מפאת הרכבם האתני והדתי

המגוון של אוכלוסי קרים. בהקשר זה, עלינו להביא בחשבון גם את האווירה שנוצרה בהשפעת נוכחותו או קרבתו של שלטון הכוזרים המיוהד.

גם עם ריבויו הגדול של היישוב היהודי במושבות הגנואזים במאה ה־ט"ו, בשעה שהיהודים לקחו חלק חשוב במשק הארץ, אין לציין יחס מיוחד אליהם או איזה שינוי במצבם המשפטי, כיוון שגם אז הם לא מילאו תפקיד מיוחד בכלכלת המדינה, ואילו הבסיס הדתי לרדיפות כלפיהם נשאר רעוע כמקודם, ושמא אף נתערר יותר בגלל התגברות האלמנט המוסלמי באוכלוסייה. במסחר, במלאכות וגם בפעילות הכספית (בחצר החאנים, פדיון שבויים) מילאו היהודים אמנם תפקיד חשוב, אבל גם בכך לא בלטו במיוחד: הארמנים, היוונים והתורכים אף הם ניכרו בשטחים האלה. ייתכן, כי במתן היארליקים היתה יד גם לשוחד (ה"באַקשיש" שהיה שכיח בסביבה הטאטארית והתורכית) ואין לראות בהענקתם יחס מיוחד ליהודים בגלל תפקידם המיוחד. ואף אם יהודים מעטים הצליחו לבצר לעצמם מקום נכבד בחצר המלכות, אין זה משנה דבר במצבם הכללי של חוגי העם הרחבים. והרי ראינו, כי חלקים גדולים ביישוב היהודי פרנסתם היתה על החקלאות והמלאכה.

הידיעות שבידינו על מצבן הפנימי של הקהילות היהודיות בתקופה הטאטארית־תורכית אינן מספיקות כדי לשפוט על צורת ארגונן, כוח השפעתן, ערכן המייצג ותוכן פעילותן התרבותית והכלכלית. פרטים מעניינים אחדים מחיי הקהילה מקבלים אנו מתוך עיון במחזור מנהג כפא הנ"ל.

יהודי קרים הצטיינו, כאמור, במידה של גמילות חסדים. מכתובת אחת על גבי ספר־תורה ראינו, כי בקראסובזר נתקיימה בשנת 1546 חברת גמ"ח. מצווה של פדיון שבויים נשמרה כאן בקפדנות מיוחדת כיוון שהיתה חיונית מאד בסביבה זו. כבר הזכרנו, כיצד נפדה ר' משה הגולה ב־1506 בסולכאת ע"י הרבניים והקראים במאמץ משותף מידי הטאטארים שוביו. מקרה זה מלמדנו, אגב, כי יחסי חברות ושיתוף פעולה היו קיימים בין שתי העדות באותם הימים, כל עוד לא הועדפו הקראים בעיני השלטון הרוסי־הנוצרי (לאחר שחכמיהם הצליחו להוכיח, כי אבותיהם לא השתתפו בצליבת ישו).

תואר "ראש הגולה" שפגשנוהו בכתובות, אין אנו יודעים, מה טיבו. ייתכן שזהו תואר כבוד בלבד, זכר לימים קדומים ולמסורת בבל. אין בידינו שום ידיעה על יחסים רשמיים כלשהם בין הקהילות לבין השלטונות. תפקיד מיוחד של גביית מיסים או אחריות הדדית של כלל היהודים, לא הוטלו מעולם על קהילות קרים. על שום מסים מיוחדים מאת היהודים לא ידוע לנו בכלל ואין יסוד לשער, כי היו כאלה.

אולם נטל המיסים הכלליים ובמיוחד על התושבים הלא־מוסלמים רבץ כעול כבד (פרט, ליחידי סגולה, בעלי היארליקים, הבאים להדגיש את תוקפו של הכלל). לכך יש להוסיף את תנאי החיים הקשים בסביבה פראית למדיי, מקרי שוד וחמס מצד באַקים ושודדים סתם כלפי בני ישוב חקלאי ועירוני שקט.

בספר "דבר שפתיים" של ד' לחנו מצוי פיוט עממי המתאר את קושי המצב הזה ועם זה משמש דוגמה לביטוי עברי עממי לרגש הלאומי היהודי בימי שלטון החאנים הטאטארים (בראשית המאה הי"ח), סאדת־גיריי חאן ואנדיל גיריי סולטן:

נתונים גם מעונים הם בחרפה
ירודים גם משועבדים בחוזקה

לבן אמה לטבח הם אסורים
בפרך עול מנת מלך ושרים

תפילות ברוח דומה נכללו בסדר התפילה בליל הושענא רבא ובהבדלה במוצאי־שבת (כ״י לחנו, עפ״י י׳ ברלין, עמ׳ 84) [22].

9. ר׳ דויד לחנו וספריו

הרב דויד לחנו, שאת חיבוריו הזכרנו לא פעם ועל דבריו הסתמכנו, כיהן בתפקיד חכם הקרימצ׳אקים בקראסובזר ברבע השני של המאה הי״ח. הוא נפטר בשנת 1735. י״ד מרקון, שחקר את חיבוריו, מגדירו כ״גדול הדור של חכמי ישראל בחצי־האי קרים בסוף המאה החמישית לאלף השישי״. חיבוריו הידועים הם: 1) הקדמה למחזור מנהג כפא (מחזור ״חזניא״), שאותו הוא ערך עריכה סופית. 2) משכן דוד — חיבור בדקדוק הלשון העברית. הקדמה לו נתפרסמה לראשונה ב״הכרמל״ תרכ״ג ע״י רש״י פין. כה״י שמור בלנינגראד. 3) דבר שפתיים — דברי ימי ממלכת החאנים בקרים, המקיפים תקופת שנים 1681—1731 ש׳ וכוללים תיאור המאורעות על סמך הסיפורים ששמע המחבר ״מפי חכמי הישמעאלים״ ומכאן שם החיבור. כתב־ידו שמור גם הוא בספרייה הממלכתית הפומבית בלנינגראד. שם שמורים גם שני מכתביו של ר׳ ד׳ לחנו אל הקראים בקלעא ובכפא מ־1725 ו־1728. כת״י של ״דבר שפתיים״ הוא חיבור בן 80 עמודים וכולל מבוא ו־53 פרקים. בצד תיאור חייהם של יהודי קראסובזר, המרכז היהודי העיקרי בימים ההם, מתאר החיבור את סכסוכי המושלים בימי החאנים קפלן גיריי, דוולט גיריי וסאדאת גיריי. שם מסופר גם על מסעו של המצביא הרוסי גוליצין ב־1689, על מלחמת 1695—1699, על כיבוש אזוב בידי הרוסים, על יחסי רוסיה־תורכיה בשנות מלכותו הראשונות של המלך פיוטר, על מלחמת הצפון (1700—1721, רוסיה—שבדיה) ועל שהותו של מלך שבדיה קרל בבנדרי אחרי מפלתו בפולטבה — ובכך הוא זורע אור נוסף על פרקי ההיסטוריה של רוסיה. מכתביו יודעים אנו, גם בתקופת החאנים האחרונים על כמה יהודים שמילאו תפקידים בענייני כספים בחצר החאן. באותו הזמן נמצאו גם יהודים חוכרי אגמי המלח בקרים.

10. קרימצ׳אקים בחיי יומיום

בעת הכיבוש הרוסי (1783) נמצאו בקרים פחות מ־500 משפחות של יהודים רבניים וקראים גם יחד ושתי העדות נשתוו בערך במספרן. יש להניח, כי הקרימ־צ׳אקים מנו אז כ־1200 נפש. לפני מלחמת קרים היה מספר היהודים שם 2,837, רובם ככולם קרימצ׳אקים, כי יהודים שמוצאם מרוסיה האירופית התחילו להתיישב בקרים אחרי המלחמה וחלק מהם היו תחילה חיילים משוחררים שקיבלו היתר להתיישב מחוץ לתחום המושב היהודי. עוד ב־1860 כמעט כל הקרימצ׳אקים התגוררו בקרא־סובזר ולפי התיאור המצוי מאותה שנה, המלאכות הנפוצות ביניהם היו: כובענים, רצענים, בורסקים, אכפים, סנדלרים, רפדים, מייצרי צמר־גפן. הם עסקו גם במסחר

טיפוס קרימצ׳אקי

זעיר. אך היו ביניהם גם סוחרים, שנהגו לנסוע לירידים למכור את סחורתם, מתוצרת המקום: לקרמנצ׳וג, ליילסבטגראד, לחרקוב, לקורסק, לפולטבה.

חייהם הציבוריים היו מאורגנים היטב על יסודות עזרה הדדית — גמילות חסד, עזרה לכלות עניות ולעניים בכלל, לאלמנות וליתומים בייחוד. בעיר היו 3 בתי־כנסת ובהם כ־200 ספרי־תורה (רבים מהם בנרתיקי כסף). רבניהם (ה״חכמים״) שימשו גם מלמדי תינוקות. הנאמנים מטעם הקהילה דאגו לחלוקת כספי העזרה (גמילות־חסד כנ״ל).

לפי לבושם, סידור בתיהם ושפת דיבורם, הם היו נראים כטאטארים, אך הגברים שמרו על פיאותיהם הארוכות והמסולסלות המבצבצות מתחת לכובעי פרוות הכבשים הטאטאריים. הנשים נהגו כמנהג הטאטאריות וצבעו את כפות ידיהן וציפורניהן בצבע אדום־צהוב (״חינה״) וגם את גבות עיניהן ולחייהן הן שמו בפוך. הנשים

אשה קרימצ׳אקית

היו קולעות צמות מרובות ומשלשלות אותן מתחת לתרבוש אדום עטור מטבעות וגם כורכות צניף תורכי; הן לבשו מכנסי אברקיים עזי־צבע ונעלו נעליים צבעוניות, ומעל לכך חלוק כחול חגור בחגורה עטורת קישוטי כסף. בלכתן לבית־המרחץ (הירבו לבקר בו ובילו שם יום תמים, כמנהג התורכיות והטאטאריות) ענדו את מיטב תכשיטיהן וכך רחצו.

הקרימצ׳אקים מיעטו לשתות משקאות כוהליים. בתיהם נקיים היו למופת ומסודרים לעומת עניי היהודים האשכנזים, והם ריפדו את חדרי מגוריהם בשטיחים ובכרים. הם נהגו לסעוד בשבתם על הרצפה סביב לשולחן נמוך הם הצטיינו בהכנסת אורחים נאה ובמנהגים פאטריארכליים. גם בעת תפילתם נהגו לשבת על גבי שטיחים. ילדים מגיל 8 היו עוטפים טלית בתפילתם. בבית־הכנסת נהגו לבקר פעמיים ביום ונמנעו תוך הקפדה לשוחח בזמן התפילה.

סדר

הגדה של פסח

נערך ונעתק לשפת טאטר המדֻברת בינינו פה במדינת קרים לתועלת בני עמי הקרימצאקים הי"ו. מאתי צעיר אנכי **נסים** (נתן) **הלוי** המכֻנה **צחציר** הי"ו (בן לא"א איש ירא ר' **מרדכי** הלוי נ"ע) הקטן בתו"ח אדמו"ר הצדיק הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ לשו"ת **חכם באשי** בעיה"ק **חברון** ת"ו כקש"ת **חיים חזקיאו** מדיני שליט"א.

פיעטרקוב

בדפוס של ר' מרדכי צעדערבוים.

בשנת **התרס"ד** לפ"ק

ГАГАДА ШЕЛЪ ПЕТАХЪ

Разсказъ о выходѣ евреевъ изъ Египта.

Въ типографіи М. Цедербаума въ Петроковѣ

1904 г.

שער ההגדה של פסח של הקרימצ'אקים

הגברים נהגו לתקוע בחגורתם חרב תורכית קצרה או דיותה מנחושת וכלי־כתיבה. זכור לי, כי בהיותי לבר־מצווה כיבדני מישהו במתן דיותת נחושת כזאת והתגנדרתי בה בבית־הספר.

רבים מפיוטי תפילותיהם השכיחים תורגמו לטאטארית למען פשוטי־עם והנשים. ההגדה של פסח תורגמה כולה לטאטארית "המדוברת בינינו פה במדינת קרים לתועלת בני עמי הקרימצ'אקים הי"ו" (בידי נסים צחציר, המכונה נצ"ח ירושלמי. חתנו של הח"מ, שההדיר עוד לפני כן בקשות, פיוטים וסליחות שונים המקובלים ביניהם וגם הם לוו בתרגום). ספר הגדה זו מצוי בספרייתנו הלאומית ותצלום שערו ושני דפיו נתון בזה. להגדה עצמה הקדים המהדיר פיוט־אקרוסטיכון בארמית ואחרי חד־גדיא צירף את ההפטרה לשמיני של פסח.

גם דרשות החכם, שהיה מסביר את משמעות התפילות, החגים והמאורעות

וקודם סדר הגדה אומרים אלה הפסוקים

סֶדֶר הַגָּדָה דָן אֶבֶל בוּ פָּסוּק לָר גִי אוקוּמָאלִי

פִּי צַדִּיק יֶהְגֶּה חָכְמָה. וּלְשׁוֹנוֹ תְּדַבֵּר מִשְׁפָּט : פִּי יְדַבֵּר חָכְמוֹת. וְהָגוּת לִבִּי תְבוּנוֹת : פִּי יְסַפֵּר צִדְקָתֶךָ כָּל הַיּוֹם תְּשׁוּעָתֶךָ כִּי לֹא יָדַעְתִּי סְפוֹרוֹת : חַסְדֵי יְיָ עוֹלָם אָשִׁירָה לְדוֹר וָדוֹר אוֹדִיעַ אֱמוּנָתְךָ בְּפִי : רוֹמְמוֹת אֵל בִּגְרוֹנָם. וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם : מִן הַמֵּצַר קָרָאתִי יָּהּ עָנָנִי בַמֶּרְחָב יָהּ :

בִּבְהִילוּ יָצָאנוּ מִמִּצְרָיִם

הָא לַחְמָא עַנְיָא. דִי אֲכַלוּ אַבְהָתָנָא בְּאַרְעָא דְמִצְרָיִם. כָּל דִכְפִין יֵיתֵי וְיֵכוֹל. כָּל דִצְרִיךְ יֵיתֵי וְיִפְסַח. הַשַּׁתָּא הָכָא. לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל הַשַּׁתָּא הָכָא עַבְדֵי. לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל בְּנֵי חוֹרִין:

אַבְדִירָאמָק אִילֵן צִיקְטִיק מִצְרַיִם דָן

בוּ דִיר אֶכְמֵכִי פָּאקִיר נִיג׳, כִי אַשָׁאדִילָר אַטָאלָרִימִיז יֵירִינְדֶא מִצְרַיִם נִיג׳. כִים כִי אָץ דִיר גֶלְסִין דָא אַשָׁאסִין. כִים כִי אַגְטְלִי (מוּחְטָץ) דִיר גֶלְסִין דָא מוֹעֵד אֶטְסִין. בוּ יִיל בוּנְדָא, גֶלֶגֶג יִילְנָ׳א יֵירִינְדֶא יִשְׂרָאֵל נִיג׳. בוּ יִיל בוּנְדָא קוּלְלָר, גֶלֶג׳כ יִילְנָ׳א יֵירִינְדֶא יִשְׂרָאֵל נִיג׳ אַזָט כִישִׁילֶר:

ומחוירין 14 2

הגדה של פסח של הקרימצ׳אקים ותרגומה הטאטארי

ההיסטוריים החשובים, נאמרו בטאטארית. כל דבריהם שבכתב, אף כששפתם היתה טאטארית, היו באותיות עבריות ונהגו לכתבן בכתב רש״י, וכן פרסומיהם בענייני חול. בשנת 1936, כשהוטל השימוש באלפבית הרוסי על כל השפות התיורכיות בברה״מ, חל הדבר גם על הקרימצ׳אקים.

מבטאם של הקרימצ׳אקים בעברית הוא ספרדי בשני שינויים, האופייניים להם: את צדי הם מבטאים כמו צ׳ (מתויגת) בדומה ל־ch אנגלית, ואת תיו הרפויה — כמו ס׳ (בדומה להברה האשכנזית).

בספרייה הלאומית בירושלים שמור סרט־קול שהוקלט מפי מר דויד פסח, מבני משפחתו של הרב חיים מדיני זצ״ל (המתגורר במיאמי באר״ב) ובו קריאות בתורה, במגילת אסתר ובמגילת איכה, באגדה מדרשית וגם בהגדת פסח במבטא קרימצ׳אקי וכן סיפור וזמר־עם בניב קרימצ׳אקי־טאטארי.

מר עמנואל קרן (רמת־השרון), נענה לבקשתי והקליט את נגינתו על פסנתר של מר נסים ברוכוב, של כמה לחנים קרימצ׳אקיים והמקליט רשם במו ידו את תוויהם, המובאים בזה.

הגדה של פסח — מז 31

ומחזירין הקערה אל קצה השלחן. וכאן שואל הבן ד' שאלות שכמה כתוב:
סיניי סופרא ניג' צטינדא קויירלר. יא אבלד סורר אטאסינדן „מה נשתנה" וגו' אולמאזסא אבלד. חטיני סוראמאלי. אודא אולמייסא גנדי גנדיני סורר:

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות? שבכל הלילות אנו אוכלין חמין או מצה, הלילה הזה כלו מצה: שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות, הלילה הזה כלו מרור: שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים: שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסבין, הלילה הזה כלנו מסבין:

ומחזירין הקערה למקומה: סיניי יירינא דוז קויירלר:

עבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו יי אלהינו משם, ביד חזקה ובזרוע

נא דגישילדי בו גג'א ג'ומלא אול גג'לר דן? כי ג'ומלא אול גג'לר דא, ביז אשרביז חמץ יא מצה, בו גג'א ג'ומלאסי מצה: כי גומלא אול גג'לרדא, ביז אשרביז קלג'ן זרזילר, בו גגא גומלאסי מרור: כי גומלא אול גג'לרדא, ביז מנצמביז, כרפ איסא (בילא) ביר כרט, בו גג'א אכי כרטלר: כי גומלא אול גג'לרדא, ביז אשרביז, כרכ איסא אוטורג'ן לר, דא כרכ איסא דאיינג'ן לר, בו גגא גומלאמיז דאיינג'ן לר:
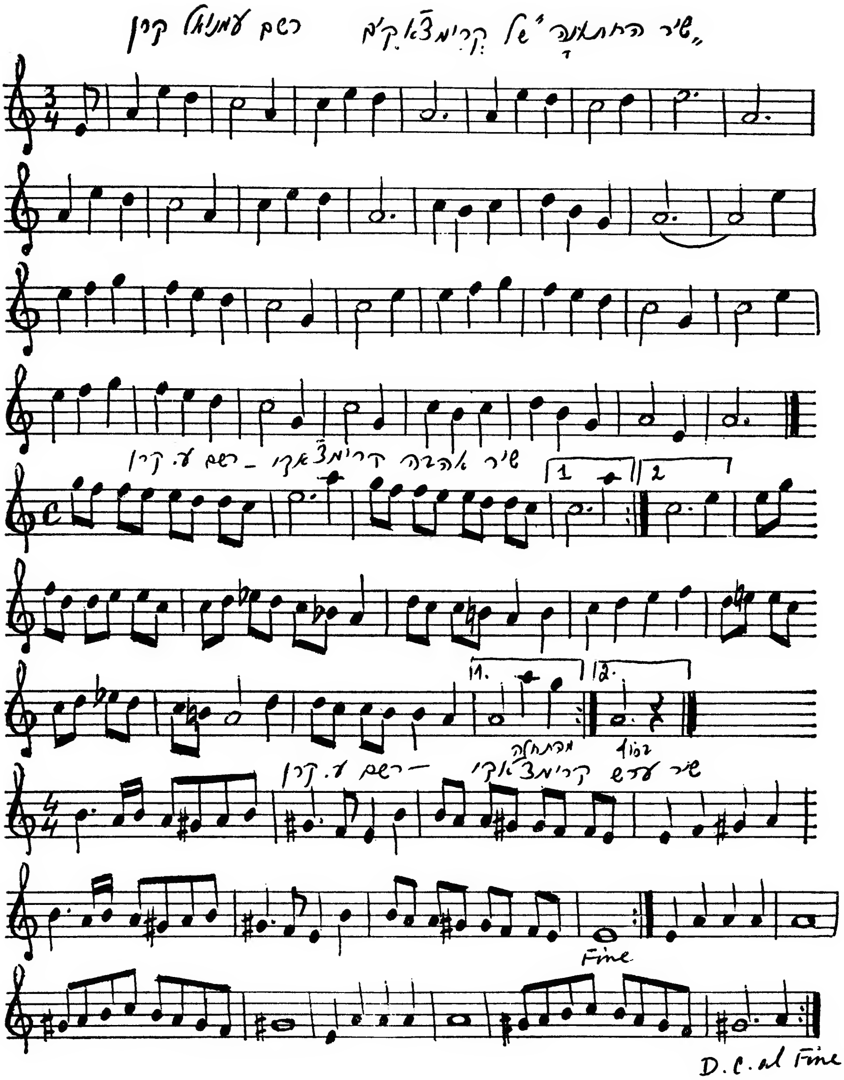
קוללר 15 2

הגדה של פסח של הקרימצ'אקים ותרגומה הטאטארי

לכותב השורות האלה בלמדו בנעוריו בבי"ס (רוסי־סובייטי) היו בין חבריו קראי וקרימצ'אק והאחרון לא נבדל במאומה מהיהודים. הקרימצ'אקים נהגו אז לרשום את לאומיותם "יהודי". רבים מהם דבקו בציונות ולא מעטים עלו ארצה וביניהם מצויים כמובן גם עובדי־אדמה (במושב־עובדים "חרות" ראיינתי את מר יואל גבאי, שהוא יליד קרטש, ועלה ארצה בשנת 1920).
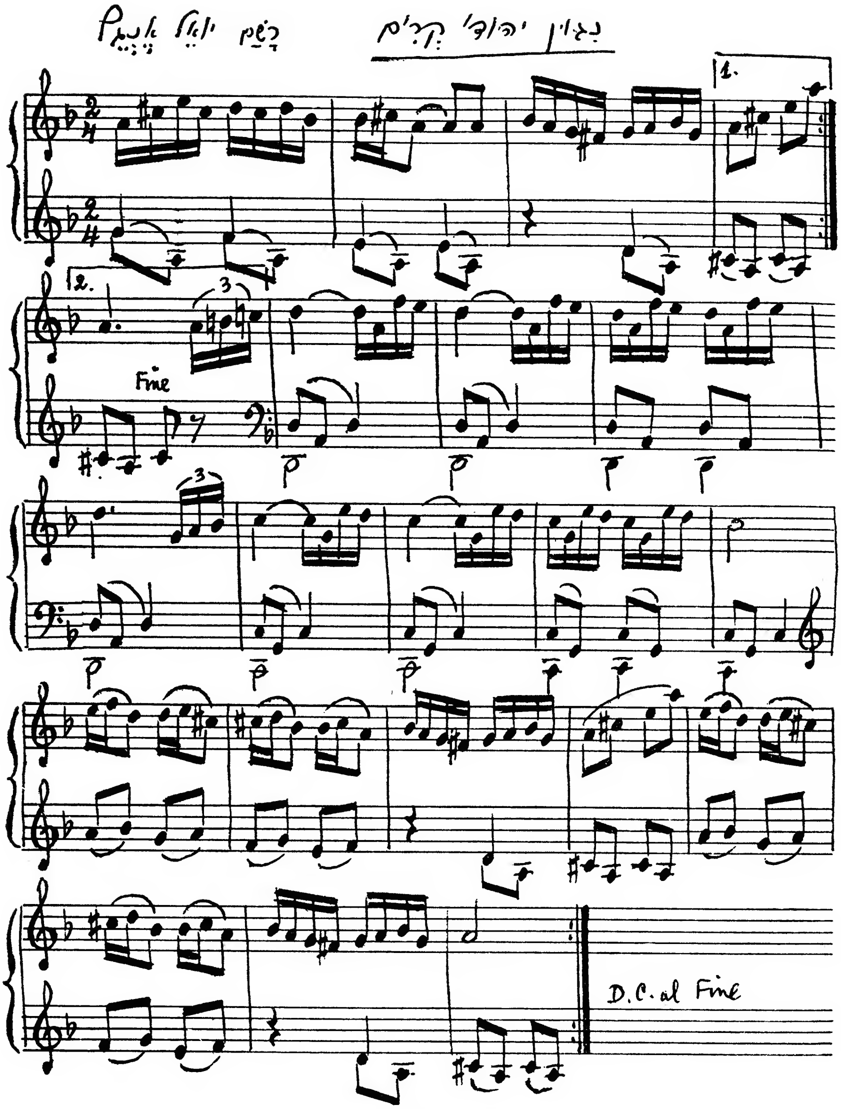
בתל־אביב קיים גם עתה בית־כנסת של קרימצ'אקים ("עולי־קרים" — ובשם זה קיימו הם בשנות העשרים והשלושים גם התאחדות עולים, שאביו של מר נ' בורוכוב, שהזכרנוהו לעיל, עמד בראשה).

בית־הכנסת הזה שוכן באגפו של בית־הכנסת הספרדי המרכזי "אוהל־מועד" ומתפללים בו לפי נוסח ספרדי רגיל, אך התפילה במניין הקרימצ'אקי הזה מתקיימת בזמן האחרון רק במועדים ובשבתות שבהן מציינים ארוע משפחתי מיוחד (בר־מצווה, חתונה וכד'). ביקרתי בו והשתתפתי בתפילה ואף כובדתי בעלייה לתורה באחת השבתות.

שירי עם קרימצ׳אקיים

השכלת הקרימצ׳אקים בזמן הנסקר, היתה ירודה ופרט ל״חדר״ ומלמד חסר כל השכלה אירופית (כהמלמדים האשכנזים) לא היה להם כל מוסד חינוכי. רק הסוחרים ידעו קרוא וכתוב טאטארית וחשבון. הנשים חסרו השכלה לגמרי. המצב הזה היה אופייני למאה שעברה ובמידה פחותה יותר לראשיתה של המאה שלנו עד למלחמת העולם הראשונה. מאז ואילך הלכו הקרימצ׳אקים ו״התבוללו״ בקרב כלל היהודים: התחילו להתלבש אירופית, לדבר רוסית, ללמוד בבתי־ספר ולרכוש מקצועות שונים. על ראשית התבוללותם ביהודים האשכנזים והחיתונים המעורבים, שומעים אנו עוד ב־1909 (הד־הזמן, 7.8.09).

ניגון יהודי קרים ליואל אנגל

עד מלחמת קרים (1854) נתקיים ישוב חקלאי של קרימצ׳אקים בשם ״רוגטלק״ בסביבת יבפטוריה. היישוב הזה נהרס בפעולות המלחמה ומאז לא נתחדש. הוא נוסד ב־1843 והתיישבו בו 140 איש וביניהם כמה משפחות של יהודים אשכנזים. עם חיסולו, הועברו האנשים לקראסובזר. במסמך רוסי רשמי מ־1859 שבו דובר על העברת המתיישבים, נקרא היישוב הזה בשם רוגטליקוי (וכך אמנם קורא לו גם י׳ פסח במאמרו על הקרימצ׳אקים (״סאוועטיש היימלאנד, יולי 1974) ואילו באיזכורו הראשון בעיתונות, כמה שנים לאחר סיום מלחמת קרים, הוא קרוא בפיו

של העיתונאי, פ׳ ליאקוב, בשם ״דומוזלב״ וצוין, כי היה נמצא במרחק 20 ורסטאות מייבפטוריה. ואכן, דומוזלב הוא שמו של אגם במרחק כנ״ל מייבפטוריה (בכיוון צפונית־מערבית) ועל חופו היה כנראה היישוב הזה (ראססוויט, גל׳ 19.8.860,113).

שלטונות נובורוסיה התייחסו בחיוב לרכישת קרקעות ע״י יהודים בקרים מאת הטאטארים, שהיו עוזבים את מקומות מגוריהם ב־1860. ב־3 באוקטובר 1861 הורה ועד המיניסטרים להתיר ליהודים כמקודם לרכוש קרקע בקרים, אולם היישוב האמור לא חודש.

קרימצ׳אקים היגרו גם לאמריקה ולאירופה ואינם מתבדלים שם במאומה מכלל היהודים. הקרימצ׳אקים, שלא היגרו מקרים לאזורי רוסיה האחרים עד כיבוש קרים בידי הנאצים הגרמנים (בנובמבר 1941), הושמדו כולם, כאחיהם היהודים האשכנזים. לעומת זה בקראים לא פגעו הגרמנים לרעה במיוחד. לפי מקור סובייטי, נמצאים היו בשנת 1968 בברה״מ 3000 קרימטשאקים, בקירוב. לפי הגישה הסובייטית הכופרת בפרסומיה הרשמיים במציאותו של עם יהודי אחד בעולם וטוענת כי מצויים בשם זה ״עמים בארצות שונות, המאוחדים ע״י מוצאם המשותף מעם יהודי עתיק שחי בימי קדם בפלשתינה והדתיים שבהם גם ע״י דתם ״יהדות״ (מצוטט עפ״י ״מילון אנציקלופדי״ סובייטי, 1963), הקרימצ׳אקים ״הם עם קטן שמוצאו האתני טרם הובהר סופית והמתגורר בערי קרים, אוקראינה וקווקז שעוצב כנראה על יסודות אוכלוסייה מקומית עתיקה ״שקיבלה את האמונה היהודית״ בתוספת מאוחרת יותר של יסודות יהודיים, תיורכיים וכנראה איטאלקיים (גנואזיים)״ (״אנציקלופדיה סובייטית גדולה״, מצוטט עפ״י מאמרו של ייבסיי פסח ב״סאוועטיש היימלאנד״, גליון יולי 1974). בהקדמה לקטלוג של מוצגי האתנוגראפיה הקרימ־צ׳אקית שהופיע מטעם ״המוזיאון הממלכתי לאתנוגראפיה של עמי ברה״מ״ בלנינגראד ב־1968 נאמר, כי זהו ״אחד מעמי קרים העתיקים״ בלא ציון זיקה כלשהי ליהודים, אבל צוין כי שפתם המדוברת היא קרימצ׳אקית ״ששורשה באחת השפות התיורכיות העתיקות — קיפטשאקית״ (הפיזור במקור!). כאן ברורה הכוונה לנתק במפורש את שייכותם לעם היהודי, אפילו עפ״י הגדרתו הסובייטית של המושג הזה. מחבר המאמר היידי הנזכר אמנם מזכיר, כי לדעת המלומדים דובנוב, הרכבי ואחרים מצויים הקרימצ׳אקים בקרים למעלה מ־2,000 שנה (פיזור שלי), כלומר, יותר מאלף שנה לפני שהגיעו הקיפצ׳יקים־הפולובצים הנה. אבל אינו מתעכב על כך ומציין כי המונח ״קרימצ׳אקים״ הופיע לראשונה במסמך רוסי ב־1841.

11. שמות־משפחה השכיחים בין הקרימצ׳אקים והקראים

על פי שמות המשפחה השכיחים בין הקרימצ׳אקים ניתן ללמוד הרבה על מוצאם (של אלה שהיגרו לקרים) ועל עיסוקיהם המשפחתיים וכן על הדמיון הרב בתחום זה הם הכת היהודית־הקראית, הדוברת בניב טאטארי גם היא. נביא בזה את תוכן מחקרו בנידון של האנטרופולוג־הפולקלוריסטן ד״ר וייסברג (יבר׳ סטאר׳, 1913).

החוקר בדק קרוב ל־400 שמות קראים וקרימצ׳אקים: 296 של הראשונים ו־95 של האחרונים. אוכלוסיותיהן של 2 הקבוצות האתניות הללו באותו הזמן היו בערך

שוות במספרן, כ־7000 נפש בכל אחת. 17 שמות בשתי הקבוצות נמצאו זהים, ואלה הם: עטר, ברוכוב, זנגין, קראקוז, כהן, קולפאקצ׳י, לוי, מנגופלי, ניימן, פנרג׳י, שרף, טראטש, חפוז, שמש, שמוילוביץ, יוסופוב. בין הקראים מצויים כ־50 שמות בעלי סיומת סלאבית: יטש,־וב, ין, סקי (מוצאם בעיקר — מפולין). הגרעין העיקרי הוא בעל אופי טאטארי־קרימאי מובהק. ישנם שמות המראים בעליל על מוצאם מארצות שונות, כגון: סטאמבולי, קוסטיני (מקושטא), מצ׳רי (ממצרים), פירוז (מפרס או מתורכיה) וכמה שמות שהמסורת המשפחתית טוענת למוצאם: הגר — מקושטא, מסעודה — ממצרים.

בין הקרימצ׳אקים מצויים שמות מקומיים ותיקים מאד. לעומת זה שכיחים יותר קווי פרצוף מונגולי־כזרי בין הקראים. לפי ממצאי המחקר, כל יהודי מהגר (לפני הכיבוש הרוסי) היה מצטרף כרגיל, בהגיעו לקרים, לקרימצ׳אקים ולא לקראים, שהם צאצאי כיתה דתית.

שורת שמות מוכיחה בבירור על מוצא בעליהם מרוסיה או מפולין, כגון: ברמן, ורשבסקי, ויינברג, הרשהורן, גידלביץ׳, זלצר, לחנו, לוריא, סמוילוביץ, סוקולסקי, סולוביוב, פישר, פליספדר, לובוק (עפ״י המסורת — מרוסיה), אשכנזי. עוד שמות רבים החסרים צביון אירופי, שייכים לאירופה עפ״י המסורת: ברוכוב, בוכור, זנגין, קאיה, קוקוש, קולפאקצ׳י, קורקצ׳י, ניימן, חונדו, חפוז, צ׳ולק, צ׳יבר (בס״ה 27 שמות אשכנזיים במוצאם).

החוקר מביא בחשבון גם אפשרות של רכישת שם בעל צביון ״אירופי״ לצורך השבחת ״היחוס״.

קבוצה בולטת אחרת של בעלי שמות מראה על מוצא נושאיהם מאיטליה וספרד (מימי שלטון הגנואזים בקרים). שמות ספרדיים ממש, הם: אברבן, אנג׳ל, קונורט, קונפיליו, לומברוזו, מסות, פיאסטרו, תבון (מצאצאי התיבונים), טרבגודה. 5 שמות מוצאם מקווקאז: אבאייב, גורג׳י, קוקוז, ניסימוביץ (לפי המסורת) טוקטלי (לפי מכתב מלך הכוזרים, יוסף) — לפי מסורת הקרימצ׳אקים מוצאו מעיר טקאט, הסמוכה לבאטום. השם אימירלי שייך ליוצאי תורכיה, מזרחי — ליוצאי פרס, בעיקר, סורוז׳ין — ליוצאי קושטא, משולם — ליוצאי תורכיה.

שמות אחדים מעידים על יוצאי ישובים שונים בקרים גופה: מנגופי, קפאלי, חרסון, בלאקאי, צ׳אבאק.

שמות רבים מראים על בעלי־מלאכה שונים, אך גם על עיסוק במסחר ובעבודת אדמה. גיוון העיסוקים מרובה יותר בין הקראים. לעומת זה ישנם מקצועות המיוחדים לקרימצ׳אקים: דמרג׳י (נפח), טאוקצ׳י (מוכר עופות). מעניין שבין השמות אין זכר למקצוע נפוץ מאד של עיסוק בטבאק (אצל הקראים) ובסנדלרות (אצל הקרימצ׳אקים).

להלן כמה שמות המראים על עיסוקי הקראים: אגא (פקיד) ארבג׳י (עגלון), גמל (סבל), ניימן (נאמן) רופא, צ׳באן (רועה), קולפאקצ׳י (כובען), סופר, שרף (חלפן), סרץ׳ (בורסקי), חלאטש (חובט צמר), חפוז (מלומד), צ׳ורף (צורף), יאזידג׳י (לבלר), אקמצ׳י (אופה), צ׳בוש (שוטר).

שמות עיסוקי הקרימצ׳אקים: עטר (רוקח), דמרג׳י (נפח), קאיה (ראש), קויומג׳י (צורף), טאוקצ׳י (מוכר עופות), חפוז, שמש, חכם, חכים (רופא), שרף, סרץ׳, נאמן, רבי, פנרג׳י (מוכר גבינה), קורקצ׳י (מוכר מעילי פרווה), זנגין (עשיר,

נכבד), גבלג׳י (בעל קופסה), אובנאי (מיילדת), אמיזק (מינקת), ירוחג׳ ירו,חג׳י (מי שעלה לרגל לירושלים), גיבור, פסח, פורים, בנטובים.

הכוהנים מרובים יותר בין הקראים, ולעומת זה הלוויים — בין הקרימצ׳אקים.

בעלייה לתורה נוהגים לומר גם שם־משפחה וישנם שמות המיוחדים לשימוש בבית־הכנסת בלבד: בקשי, קוקוז, תבון, שלום. והנה שמות קראיים מיוחדים: באירקטר (דגלן), סבוסקן (עוף), שישמן (שמן).

12. ר׳ חיים חזקיהו מדיני, חכם הקרימצ׳אקים

קהילת הקרימצ׳אקים זכתה במחצית השנייה של המאה הקודמת שאחד מגדולי הרבנים בזמנו כיהן בקרבה כמנהיגה הרוחני, הלא הוא ר׳ חיים חזקיה מדיני (חח״מ), בעל ״שדי חמד״ — אוסף עשיר של פסקי הלכה (ב־10 כרכים, השימושי

ר׳ חיים חזקיהו מדיני, חכם הקרימצ׳אקים

גם בימינו) בנושאים שונים ו־20 ספרים אחרים. הרב מדיני כיהן בקראסובזר במשך 33 שנים, מ־1866 ועד 1899. בהיותו יליד ירושלים (1832), לאחר שנתייתם מאביו, נסע לקושטא ושם למד ולימד בישיבותיה עד שאחד מעשירי קרים שביקר שם, הגביר לבית פסח, פגשו והזמינו לקבל את הרבנות בקרים. בהיותו שולט בלשון התורכית, הקרובה לטאטארית, היה מעורה בחיי אנשי עדתו "שאינם בני תורה והיו מזלזלים בדברים העומדים ברומו של עולם מחסרון דעה, כי הרבנים שקדמו לו, שפת בני העדה מוזר להם" (עפ"י "שדי חמד").

הרב ח' מדיני רומם את הקהילה מבחינה רוחנית: הפיץ תורה, יסד ישיבה, תיקן תקנות משופרות. ספריו ודרכי הנהגתו הקנו לו מוניטין ורבנים שונים ברוסיה ומחוצה לה היו פונים אליו בשאלות. יליד ירושלים ואוהב ציון, נטע חיבה זו גם בקרב צאן מרעיתו, פרסם כרוז בזכות חיזוק יישובה של ארץ־ישראל "ואפילו מהשקלים אשר הציונים מאספים לא משך את ידיו" (כדברי רפאל גולדנשטיין, יליד בחצ'יסראי, "התורן", תרפ"ה, חוב' ו'), אם כי לא העריך כנראה את אופיה המדיני של הציונות, בהיותו נאמן מאד לתורכיה ואמון על מסורתה (ר' צבי כשדאי, "המליץ", 1892, גל' 262).

הרב י"ל מימון, שהיה עורך של "סיני" ובו פרסם מאמר לזכרו של הרב החח"מ, העיד גם הוא כי שמע מפי רב אחד, כי החח"מ היה שוקל שקל ציוני בכל שנה והסתמך על עדותו של ר' י"צ יבזורוב (מטיף ודרשן), כי הרב מדיני תמך לפני־כן גם בחברת חובבי־ציון. הוא היה אומר, כי החלוצים למרות חופשיותם, עוסקים במצוות יישוב א"י, שהיא שקולה כנגד כל המצוות שבתורה והם מקרבים את הגאולה, כי נוטעים כרמים ופרדסים בא"י ואדמת ישראל נותנת פריה בעין יפה וכמאמר רש"י במסכת סנהדרין: "אין לך קץ מגולה יותר". יחסו לארץ־ישראל (א"י קודמת לכול!) הומחש בכך, שבספרו "שדי חמד", הערוך עפ"י סדר א"ב, הוא פתח במערכת א"י, אעפ"י שקודמות לה לפי הסדר המערכות: אבלות, אישות, ארבעת המינים (סיני, כרך מ"ד, חוב' ב—ג, עמ' מ"ד).

חח"מ היה מקובל כאחד הקדושים על המון העם הטאטארי, וכשפרצה בקרים מגיפת בהמות, ביקשו ממנו להתפלל לישועה. אבל גם בעיני מושלים ופקידי מלכות רב היה כבודו ובשנת 1886, כאשר יצאה פקודה לגרש את כל הנתינים הזרים, השתדלו בעדו מושל הפלך והפרופסורים אייבזובסקי (הצייר, בן תיאודוסיה) וחבולסון ושר הפנים הניח לו במקומו. ר' חח"מ עם היותו למדן מופלג נודע בעניו, מסתפק במועט ושונא מתנות. ועל כל אלה היה איש בעל הדרת פנים.

ב־1899 החליט לשוב ירושלימה ואיש לא יכול להניאו ממעשהו. עדתו, היהודים האשכנזים, וגם השלטונות עשו לו כבוד גדול בטכסי הפרידה שערכו בקראסובזר, בסימפרופול ובסבסטופול שממנה הפליג באניה.

וכך תיאר את הפרידה ממנו ד"ר פרלמאן, הרב מטעם בסימפרופול (30.5.99 N.Kh.V.) "ר' ח' מדיני, חכם הקרימצ'אקים נתקבל בכבוד בבואו לסימפרופול ב־18 במאי בערב בבית־הכנסת הראשי. בבית־המלון קיבלוהו בלחם ומלח. הרב הזקן נתפרסם כידען מובהק בתלמוד, איש מוסר ובעל מידות תרומיות, נקי כפיים וצנוע הליכות. גם בבית־הכנסת הקרימצ'אקי נערכה לכבודו תפילה חגיגית. הרחוב רופד בעשב רענן והאורח הלך תחת חופה רקומת זהב. לאחר התפילה הושמעו נאומי תלמידיו בעברית ובטאטארית. הרב עדוי כסוי ראש בנוסח ספרדי, לבוש גלימה לבנה, ישב בכורסה, והנפרדים ניגשו אליו, כשהם כורעים ומתייפחים ומנשקים

החה"מ בחוג משפחתו הקרימצ'אקית הענפה בקראסובזר
בשורה האמצעית יושבים (מימין לשמאל): הבת הבכירה, אשת שלמה אשכנזי, אשת ר' ח' ח' מדיני, ר' ח' ח' מדיני, הבת האמצעית, אשת דויד פסח, הבת הצעירה, אשת נסים צחציר.
עומדים בצד שמאל — שלושת חתני ר' ח' ח' מדיני (מימין לשמאל, פרט למוסתר בחלקו): שלמה אשכנזי, נסים צחציר (במלוא קומתו), דויד פסח.

ידו והוא מברך איש־איש. תלמידיו של החכם יודעים עברית גם בדיבור בהברה ספרדית, כותבים בכתב רש"י, בקיאים בתלמוד, בספרות הפוסקים ובספרי המוסר, אוהבים מלאכת כפיים. בנות החכם נשואות לטובי תלמידיו, שהם בעלי־מלאכה. החכם נפרד מכולם, בארוחת־בוקר חגיגית שנערכה לכבודו, בנאום ארוך בעברית, כשהוא קורא את בני עדתו לחיי אחווה וריעות, שמירת חוקי המדינה, אהבת ארץ מגוריהם ומלכה, לטיפוח בתי־ספר וללמוד השפה הרוסית. גם בבית מלונו ובתחנת־הרכבת צבאו המונים על פתחו". גם בסוווסטופול, ששם הוא בילה את השבת, נתקבל הרב בכבוד בבית־הכנסת בברכה מאת הרב מטעה"מ בעברית, גם מפי הרב דמתא והחזן בליווי המקהלה הנעימו בזמרתם. כפי שמתאר ר' גולדנשטיין הנ"ל, "אנשים למאות ולאלפים באו אל החוף ועמדו על רגליהם עד אשר נעלמה הספינה על מימי הים השחור."

13. יסודות אופייניים במסורת הדתית הקרימצ'אקית

חיי הדת היהודיים על אדמת קרים הושפעו משני מקורות בערוצים נפרדים [22]: מבבל — לחבל הים הכספי והוולגה (בתחום הקיסרות הפרסית) מארץ־ישראל — לטאברידה (בתחום הקיסרות הביזנטית) שתי ההשפעות נצטלבו כאן וכך נשתקף

מיזוג היסודות הללו: נוסח התפילה הקרימאי ביסודו הוא "רומאני" (ביזנטי) ובשאר רבדיו — אשכנזי, ספרדי וגם ממוצא אחר. ראשית הנוסח — מימי־הביניים המוקדמים ועיצובו הסופי — במאות ט"ז וי"ז, כשקשרי קרים מתהדקים יותר עם מרכז השלטון בקושטא ועם ארץ־ישראל. חזק היה רישומה של הקבלה בנוסחיה הגרמני (ר' יהודה החסיד) והספרדי (זוהר, כתבי האר"י) ובייחוד בביטויה "המעשי" (השבעות, לחשים) — הקפדה על מצוות ציצית וטלית כאמצעי להגנה על "נפש, רוח ונשמה" מפני "נעמה, לילית, חיצוניים וקליפות"; התפילה בציבור היא הכרחית וחיסורה הוא "מעוות לא יוכל לתקון", להצלחת התפילה מסתייעים ב"זכות שלושת האבות", בצדקה ("והלך לפניך צדקיך"), בתחינה להיות נסתר "מכל המקטרגים וכל הקליפות החיצוניים"; ההכשרה לתפילה מתבטאת ב"טהרת תפילה" שהיא התרכזות ב"סודות כוונות התפילה" כפי שקבעו "אנשי הכנסת הגדולה", סודות אלה ידועים רק ל"מארי הקהילה" ו"יודעי חן". לחלק הציבור הזה (ייראי ה' וחושבי שמו) נועדו תפילות ופזמונים (בלשון הקרימצ'אקים "פזמונלאר") מיוחדים, שהובאו מארץ־הקודש והמשמשים "סגולה נפלאה להארת הנשמה". קבוצה זו היא מיוחסת לעומת שאר שכבות הציבור. והרי הן כולן על־פי סדר חשיבותן: חכמים, עוסקים בתורה, גבירים, אנשים חשובים, עמי הארץ, מי שאינם מבעלי תורה ולבסוף "פריצי עמנו". לרוב הקהל ולנשים נועדו תרגומי התפילות לטאטארית (לשון תורצא, לשון טטר, לשון תורקי).

מעניין לציין את מנהגו של יום ט"ו בשבט, כפי שנשמר בין יהודי קרים: ביום זה נהגו לאכול פירות שונים בליווי אמירת פסוקים מתאימים. עם זה, ראוי לציין, כי קטעים ידועים מתוך הספרות התלמודית בתפילות היו מתורגמים לעברית, הקלה יותר להבנה לעומת הארמית.

על בסיס העיסוק בקבלה "המעשית" התפשטו אמונות טפלות לא מעטות: היה מקובל, כי "הקליפות" היו משתכנות בשולי הבגדים, בטליתות ומשום כך יש לנער תמיד את הבגדים ואת הטליתות לקפל בקפידה. פגיעת הקליפות קשה ביותר בלילות ורק בערב פסח אין בכוחן להזיק. יש מהן שמשתכנות אף בגופי אנשים קטני אמונה, ובפרט בנשים. נפוצות היו בהמון העם ואפילו בין אנשים יודעי דבר שכיחות האמונות בחלומות ובאותות שונים.

אולם נעלה על כוחן של הנוסחאות הקבליות היה בעיני יהודי קרים קיומם של מעשים טובים וכמצווה עליונה נחשבה "ואהבת לרעך כמוך" ותפילותיהם של עושי הטוב נחשבו כתפילות יודעי החן המכובדים.

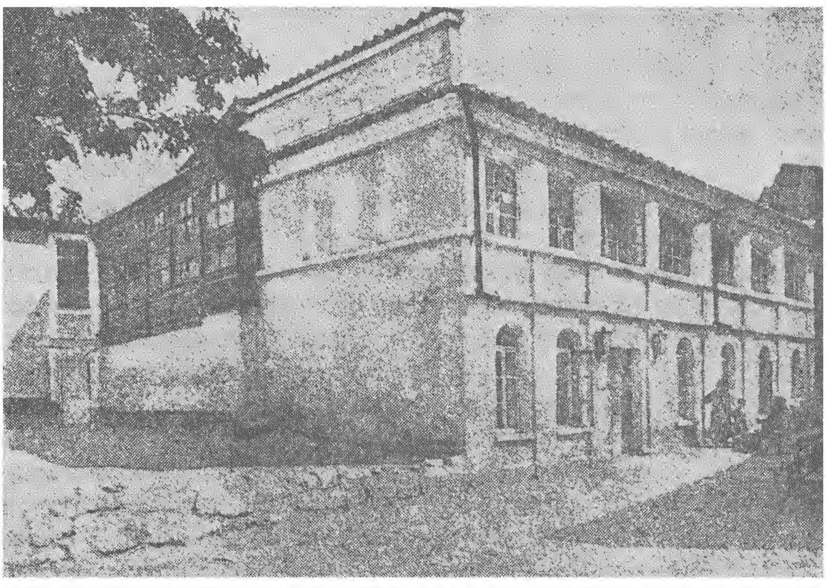
יהודי קרים החשיבו מאד את הצדקה ובכפא הונהגו מאז 4 ימי תרומות: בשבת שקלים — לבדק ביהכ"נ; ב־א' דפסח — לשמן למאור ולת"ח נצרכים; ב־ב' דשבועות — לת"ת; ובשבת נחמו — צדקה לעניים.

14. כיבוש חצי־האי קרים וסיפוחו לרוסיה — גילוי בהכ"נ העתיק בכפא

ב־1783, כתוצאה ממלחמת רוסיה—תורכיה, שבה שאפה רוסיה להבטיח לעצמה שליטה בחופי הים השחור, נכבש חצי־האי קרים בידי הצבא הרוסי וסופח לקיסרות רוסיה. ב־1787 ביקרה הקיסרית יקטרינה השנייה בקרים וכששמעה בהיותה בכפא

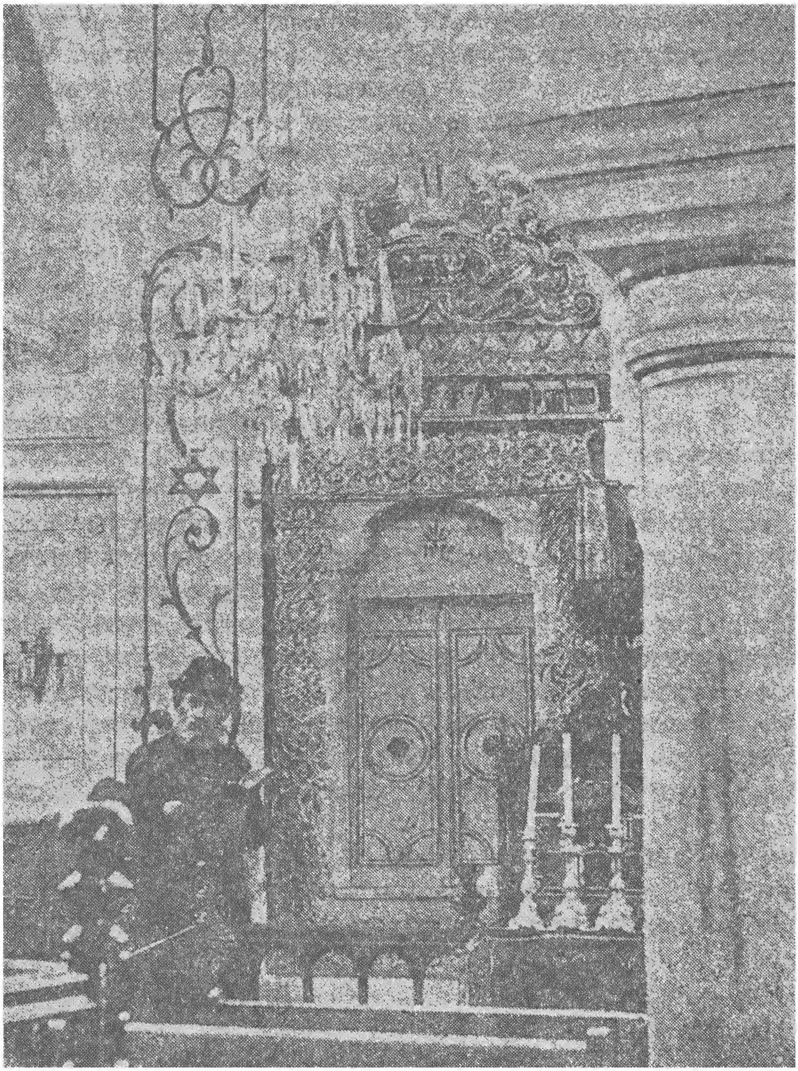
על בית־הכנסת העתיק שנתגלה שם במעבה האדמה בעת עבודות חפירה לרגלי ההר מיתרידט, פקדה על שיפוצו. בית־הכנסת הזה נמצא חרב ושמם וכוסה אבנים ועפר בשנות שלטונם של החאנים האחרונים (כנראה, רבים מהיהודים עקרו בשנים ההן מכפא לערים סמוכות) ולאחר שיפוצו, באוגוסט 1788, היתה חנוכת הבית המשופץ ו״קמרוניו בני מאות בשנים קלטו שוב את זמרת תפילותיהם של בני־ישראל״ (כ״ו, 15.7.1890) לפי תיאוריהם של עדי ראייה, היה מראהו הכללי של הבית ״קודר ואפוף מסתורין״, קיבולו היה לא יותר מ־50 איש והידיעה העיתונאית שסיפרה על כך מוסיפה, כי הקהילה המקומית שמספר משפחותיה היה אז 70, מתכוונת להוסיף מיבנה מצד הכניסה. ואמנם, במרוצת הזמן טרחו הגבאים והוסיפו חדר מבוא וקיבולו של הבית הוכפל לכל הפחות, ונוספה מעליו גם עזרת־נשים.

ב־1802 הוסב שמה של כפא התורכית־הגנואזית לשמה העתיק היווני של העיר — תיאודוסיה. כן הוסבו גם שמותיהם התורכיים של יישובים אחרים: אקמצ׳ט — לסימפרופול, אחטיאר — לסבסטופול, גוזלוב — לייבפטוריה אֶסקי־קירים — לסטארי־קרים. לעומת זה, יישובים רבים — נשתמרו שמותיהם התורכיים־טאטאריים

בית־הכנסת העתיק (מראה חוץ) לאחר שיפוצו

גם בתקופת השלטון הרוסי (עד שכולם הוחלפו לרוסיים, לאחר שבתום המלחמה ב־1945, גורשו הטאטארים מקרים, כיוון שכולם הוחשדו בשיתוף פעולה עם הכובשים הנאציים) ואף עתה, כגון: ג׳אנקוי, בחצ׳יסראי, בלקלאבה, סודאק ועוד, וכן שמות גיאוגראפיים אחדים.

בית־הכנסת העתיק בתאודוסיה (פנים) והש״ץ פארפל

כבר בשנותיו הראשונות של השלטון הרוסי נתעוררו, כמה שאלות באשר לאופיין המיוחד של הקבוצות הלאומיות שעמהן נפגשו לראשונה מושליו החדשים של חבל הארץ המסופח: הקרימצ׳אקים והקראים. וורנצוב, מושל המחוז נובורוסיה, שאליו השתייכה קרים תחילה, ערך חקירה בנידון (בשנת 1839) ותוצאותיה שימשו בסיס למסקנות בנוש הזה (בשנות הארבעים של המאה הי״ח): הקרימצ׳אקים, שדיניהם מבוססים על התורה שבבעל־פה נחשבו ליהודים לכל דבר, ואילו הקראים שלא הכירו בסמכות התלמוד וטענו כי מוצאם

מעשרת השבטים ולא היו מעורבים בצליבת ישו — חוקי רוסיה לא ראום כיהודים והם היו פטורים מההגבלות שחלו על בני־ישראל. טיעוניהם התבססו על חקירותיו ואוספי כתבי־יד וכתובות עתיקות של המלומד הקראי אברהם פירקוביץ, שלא היו נקיות אפילו מזיופים לשם הוכחת תביעותיהם.

ב"נובורוסיה" גופה (פירושו של הכינוי הזה ברוסית: רוסיה החדשה) הורשו היהודים להתיישב בתור "תושבי ערים וסוחרים" עוד ב־1769 ובפלך טאבריה, כפי שנקרא האיזור שכלל את קרים ואת השטח הקונטיננטאלי הסמוך לה, הותרה התיישבותם בשנת 1791. למעשה, בכך צורפה קרים ל"תחום המושב" היהודי שנוצר מאוחר יותר ושהקיף 15 פלכים של פולין, ליטא, בלורוסיה ואוקראינה, שרק בהם מותר היה ליהודים להתגורר (להוציא את הערים קייב וניקולאייב באוקראינה ואת הנמל הצבאי סבסטופול ומאוחר יותר — גם את עיר הקיט של בית המלוכה יאלטה בקרים). אולם גם בסבסטופול וביאלטה יכלו להתגורר ולמצוא את פרנסתם הסוחרים הגדולים היהודים, אנשי המקצועות החופשיים והחיילים המשוחררים, שבפניהם נפתחו במחצית המאה הי"ט כל עריה של המדינה.

לפני מלחמת קרים (1853—1856) מעטים היו היהודים שהגיעו הנה מפנים רוסיה, אולם בתום המלחמה גברה הגירתם ובין המתיישבים הראשונים בערי קרים היו לא מעטים מבין החיילים המשוחררים, שלפניהם נגלו אפשרויות כלכליות חדשות. קרים, עוד יותר מחבל נובורוסיה בכללו, משכה אליה מהגרים יהודים, שהיו נוטשים את מקומות מושבותיהם בעריהם ובעיירותיהם של פלכי המערב צפופי האוכלוסים ומרובי המתחרים על פרנסותיהם המסורתיות. בקרים היו עיסוקים נוספים בתחומי תיווך ושירותים, הכרוכים בייצוא התבואה חוצה לארץ, בהפקת מלח מאגמי סיוואש, בסחר דגים מלוחים בקרטש, באספקת חדרים למבריאים ולנופשים במקומות מרפא ומרגוע. תחילה בוודאי הזדרזו לבוא לאיזור החדש בעלי חוש יוזמה מסחרי, שלא הצליחו להבטיח את פרנסתם ביישוביהם הקודמים, אך במשך הזמן הגיעו גם אחרים והמשיכו כאן בעיסוקיהם הקודמים ובפרנסותיהם הדלות: בעלי־מלאכה וחנוונים זעירים.

זמן מה לאחר מלחמת קרים נמצאו בפלך טאבריה כולו (כולל הנפות מליטופול וברדיאנסק שמחוץ לקרים) 9,700 יהודים (ב־1863), אולם כעבור 33 שנה (ב־1896) — 44,135 נפש. אלו היו שנות צמיחתו של הקיבוץ היהודי בקרים תחת השלטון הרוסי בתנאי התפתחותו הכלכלית המזורזת של חבל ארץ זה.

15. כפא בשנת 1799

נשמר בידינו תיאורה של העיר כפא באותם הימים (8 שנים בלבד לאחר אישור סיפוחה הרשמי של קרים לרוסיה בחוזה יאסי) וכך הם דבריו של הנוסע האנגלי אד. קלארק, שביקר בעיר ביום 12 ביולי 1799, בבואו דרך יאֶניקאלה־קרטש: "העיר כפא (משערים שזאת היא תיאודוסיה היוונית) מכסה את חלקו הדרומי של המפרץ. היא ממוקמת בצורת חצי־גורן עגולה נרחבת ובה מסגדים וצריחים רבים על כל הגבעות. ספינות רבות עגנו בקרבת החוף. למרות הריסת הבניינים בידי הרוסים, עדיין נודע לעיר מראה של חשיבות. בימים עברו הוכתרה עיר זו בשם קושטא הקטנה, כשבין חומותיה היו 38,000 בתים וכולל פרבריה הגיע מספרם ל־44,000. עתה נמצאות כאן 50 משפחות. הטאטארים מזילים דמעות על החרבת העיר והתורכים נאנחים. בשעת חנייתנו שם ראינו, כי החיילים רשאים להפיל ולהרוס מסגדים יפים ולהפכם למחסנים, למוטט צריחים ומזרקות ציבוריות ואמות־המים, כדי להפיק קצת עופרת לכדורי רובה. המסגדים הוחרבו והאדמה יושרה. התורכים והטאטארים נאנחו ואפילו היוונים קיללו את הרוסים והפטירו לעומתם "סקיתים" (כאשר התמוטט הצריח הראשי במסגד). הרוסים הרסו גם מזרקות בטענה, כי הן מונעות פרנסה מאת שואבי־המים. השיש המסולק משמש חומר בניין. המזרקות העתיקות שהיו מצויות בכל רחוב, כולן נהרסו. כך נהרסו גם המבצרים הגנואזיים. בכניסה לעיר, סמוך למיבנה ששימש אי־פעם מטבעה, נמצאות הריסות שהיו שייכות אולי לתאודוסיה העתיקה; אחת הכתובות על חומת המבצר מראה, כי היא הושלמה בשנת 1474, היא שנת כיבוש העיר בידי התורכים (השולטן מוחמד השני). הכתובת העתיקה ביותר שראינו, היתה מסוף המאה הי"ג. כתובת ארמנית אחת מציינת, כי העבודה בוצעה באחת מכנסיות כפא בשנת 1400 (עתה היא נמצאת באוניברסיטת קמברידג'). הצד שממול לחלק הגנואזי, היה טאטארי והוא מיושב עתה. בין שניהם התגוררו ארמנים ועתה שם חורבות, כמו בחלק הגנואזי. אם אמנם היתה תאודוסיה במקום הזה, היא היתה בשטח שנושב אחר־כך ע"י טאטארים וארמנים ותפסה את כל החוף הצפוני־מזרחי. סמוך לחומות המבצר הארמני העתיק, נמצא בניין עגול, שהיה, כנראה, בית־מרחץ עתיק. עכשיו זאת חורבה. ארמנים עשו אותה למקום תפילה. בחלק הטאטארי, בין הבניינים השונים, נמצא אחד שאיננו גמור ונועד לשמש ארמון החאן האחרון של קרים. בהערה מוסיף המחבר: "כפא התפתחה בשנים האחרונות, מסחרה התרחב ובשנת 1820 מצאה בה הגב' הולדרנס 5,000 תושבים (אולי מוגזם!)." עלינו לציין, כי הספר הזה יצא לאור בשנת 1839 [23].

16. קראים ועולי־רגל לירושלים

כבר הזכרנו, כי העדות בכתב הבטוחה הראשונה על מציאותם של קראים בקרים, שייכת לשנת 1274. הם הגיעו הנה בשני מסלולים — מפרס דרך קווקאז ומקושטא.

בתי־כנסיותיהם, המצבות בבתי־קברותיהם והכתובות בספרי־תורה ובספרי התפילה מהמאה הי"ג ואילך מעידים על התבססות קהילותיהם ביישובי קרים השונים: בכפא, בסולכאת, בצ'ופוט־קלעה, במנגופ, כשמרכזם הרוחני נתכונן ברבות הימים בגוזלאוו (היא יבפטוריה של ימינו).

ראינו גם, כי עד לכיבוש הרוסי שררו חיי שכנות טובה בין הקראים ליהודים ואף קוים שיתוף־פעולה כלפי חוץ במקרים מסוימים (כמו, בפדיון שבויים, 1506). בימי השלטון המוסלמי, לא הבחינו השליטים בין יהודים לקראים בזכויותיהם.

ידוע לנו ממכתבי הקראים שבקרים ובטרוקי (טראקאי של היום), המובאים במחקריו של י׳ מאן (״טקסטים ומחקרים בהיסטוריה ובספרות יהודית״, כרך ב׳, 1935 ; באנגלית — קראיתיקה), כי במחצית המאה הי״ח נתקיימו בקרים 4 קהילות קראיות : בקלעה — כ־300 משפח׳, בגוזלאוו — כ־135, בכפא — כ־50, ועוד במנגופ. במכתב המצוטט נאמר גם, כי לפני כן נתקיים גם בסולכאת קהל קראי גדול ושם היה בית־הכנסת הקראי הגדול ביותר, ואילו ״עכשיו שם רק חזן אחד השומר על ביהכ״נ ומתפלל בתוכו ערב ובוקר״. בכל אחת מהקהילות המפורטות היה בית־מדרש קבוע ובכל בית־מדרש מלמד ״ולומדים כל היום מבוקר עד ערב בלי הפסק״. בק״ק קלעה (צ׳ופוט־קלעה) ישנם 7 בתי־מדרש, ״אך 3 מהם סגורים עתה ובארבעת האחרים לומדים גם היום״. הקהילות היו נעזבות בשל המהומות והביטחון המעורער בימי החאנים האחרונים שנלחמו ביניהם על סף הכיבוש הרוסי.

והנה, מן המאה שלפני הקודמת — הי״ז — וגם מהמאה הי״ח נשתמרו ספרי מסעותיהם של שלושה קראים תושבי קרים, שעלו לרגל בזמנים שונים, לארץ־ישראל וחזרו ממנה ולכל אחד מהם נלוו עוד עולי־רגל אחדים. ואלה הם :

א. ר׳ שמואל ב״ר דויד, אחד מחכמיה ומשכיליה של עדת הקראים בקרים, יצא ביום ה׳ לחודש אב שנת תה״א (1641) מעיר כזלוו (יבפטוריה) ״והלך למסעיו בלוויית שני מרעיו ויעבור ארץ טורקיה דרך עיר קונסטנטינופול ומשם הלך וירד ארצה מצרים ומשם עבר ונסע לאזיה הקטנה ויבוא ירושלימה״. הוא ״תר את אדמת ציון וירושלים״ ומשם חזר ״דרך סוריה לקוסדינה״ (קושטא) ביום ה׳ אייר שנת תח״ב (1642) וכעבור 9 ימים הגיע ״לארץ קרים״. במאה שעברה נתגלתה מצבת קברו של הנוסע הזה בצ׳ופוט־קלעה ועליה צוינה שנת פטירתו, היא 1674. ר׳ שמואל הנזכר הפליג, כאמור, בספינה מחוף כוזלוו וחזר לחוף בליקלי (בלקלאבה). באותה הספינה הפליגו 5 עולי־רגל.

ב. ר׳ משה ירושלמי בכ״ר אליהו הלוי (בכינוי ״ירושלמי״ הצמוד לשמו, היו נוהגים לכנות את הזוכים לעלות לארץ הקודש, כנראה, בהשפעת הנוהג המוסלמי להוסיף לשמו של מי שעלה לרגל למקומות הקדושים במכה את התואר ״חאג׳״), הפליג עם נוסע נוסף מנמל כפא בשנת התי״ד (1654) ותאריך יציאתו לא צוין. הוא חזר בספינה לכפא ביום שבת י׳ בניסן התט״ו (1655) בהפליגו מנמל סינופ שבחוף הצפוני של אנטוליה, שישה ימים לפני כן.

ג. ר׳ בנימין ב״ר אליהו יצא ״בליל יום שני״ (התאריך אינו ידוע) שנת 1785 מעיר גוזלווא (כתיב אחר לייבפוריה) ״והלכו בים שחור ז׳ ימים וביום א׳ באו אל עיר איסטנבול. וחזר אל לימן (כלומר, נמל) בליקלאווה אחרי הליכה של ג׳ ימים בים השחור, אך מפאת סערה לא יכלו להיכנס ואחרי הליכה של ד׳ ימים באו אל לימן צורצונא (בסביבת גוזלאוו ? — י״ק) ושם עגנו. הנוסעים היו שישה : שניים מקלעא, שלושה מגוזלווא ובהם אשה אחת. השישי היה רופא קראי מטרוקי שנשלח מקהילתו לקרים, כדי לקיים קשר בין הקהילות המרוחקות הללו. מעניין מאד התיאור שניתן בסיפור על הנסיעה הזאת, המציין את קשרי הריעות האופייניים לבני העדה הקראית דלת האוכלוסין, שבתוכה מרובים היו יחסי קירבה משפחתיים והמדגיש גם את הכבוד הרב שחלקו לעלייה לרגל לירושלים (ייתכן, כי הרגשה זו

הואדרה עוד בגלל סכנת ההפלגה בדרך רחוקה כל־כך בכלי־שיט של הימים ההם) : לפני ההפלגה לארץ־הקודש נסעו אנשי גוזלווא להיפרד מאנשי קלעא "לנשק ידיהם ורגליהם ולשאול מחילה מהם" וקרה מקרה, כי "שארם ורבם" שלא נמצא בביתו בבואם, בא במיוחד מקראסוב (קראסובזר), כדי להתראות עם המפליגים ולהיפרד "ועשו ק"ק קלעא לוויה עמנו".

בשנות מלחמת רוסיה—תורכיה 1771—1778 סבלה האוכלוסייה בקרים ממעשי רצח, שוד, קשיי אספקה ויוקר המזון וגם מהתכתשויות בין הטאטארים לבין עצמם. התרוששות כללית היתה נחלת כולם. מחצית קהילת גוזלאוו נתפזרה ועם שוך הקרבות היו שבים לעירם. המלחמה ניתקה גם את הקשרים עם תורכיה. עם כל זה, קהילות הקראים בקרים שהיו באותן השנים מרכז הכת הקראית בעולם כולו, עזרו לאחיהם בקושטא, בירושלים, בליטא ובפולין. הקהילה הקראית מנתה באותו זמן בקרים כ־500 משפחות. ביניהם היו חכמים שכתבו חיבורים "בביאור האלוהות וסודות קשר המציאות", בביאור דיני הלכות שחיטה, "על חשבונות המולדות וחשבונות קשת הראייה" (בעיות הקשורות בלוח הזמנים), "בדיני מצוות חידוש החודש" ודברי פרשנות שונים.

עם כיבוש קרים בידי הרוסים (1783) ולאחר סיפוחה הרשמי לקיסרות הרוסית (שלום יאסי, 1791), התחילה בריחה המונית של הטאטארים לתורכיה, שנתחדשה שוב עם גמר מלחמת קרים (1856) ונתגברה אחרי הטלת חובת השירות הצבאי על הטאטארים (1874). בגל הנמלטים הראשון היו גם קראים לא מעטים, וכנראה גם קרימצ'אקים.

בזמן סיפוחה של קרים היו בה בס"ה 469 משפחות של יהודים, קרימצ'אקים וקראים גם יחד, כשמספריהם פחות או יותר שווים.

רק עם התכונן הממשל הנוצרי, נתגלו סימניה הראשונים של אפליית הקראים לטובה בזכויותיהם וסמוך לזמן שבו הותרה התיישבותם של היהודים בפלך טאבריה (1791), שוחררו הקראים כאן, על־פי הוראתה של המלכה יקאטרינה, ממס כפול שהוטל על היהודים הרוצים להשתייך לגילדה א' של סוחרים וכן הם פוטרו גם ממס הגיוס לצבא.

מאז ובמשך המחצית הראשונה של המאה הקודמת, הם נהנו בהדרגה מהקלות שונות וזכו בהרחבת זכויותיהם. כך, ב־1827, הם שוחררו מהשירות הצבאי ; ב־1829, כאשר אסר החוק על היהודים לשהות בסבסטופול ובניקולאייב, לא החילוהו על הקראים ; ב־1852 בוטלה הגבלת תחום המושב לגבי הקראים וב־1855 בוטלו לגביהם ההגבלות בקבלת משרות ממשלתיות ואותן ההגבלות שחלו על היהודים בעלי תארים אקדמאיים. וגולת הכותרת — "טיהורם של הקראים מכתם יהדות" נתבטאה בהענקת שיווי־זכויות אזרחי מלא להם והוכרז, כי לא יכונו עוד יהודים כלל, כדרישתם. חוק זה פורסם ביום 8 באפריל 1863.

ככל שהתקדם תהליך האמנציפציה של הקראים, כן החריפה היבדלותם מהיהודים שלבשה לפעמים צורה של התנשאות. חכמיהם וחזניהם לא שקטו אף לאחר הענקת שיווי־הזכויות המלא וב־1892 העלו דרישה חדשה, לבל ייקראו בתי־תפילותיהם "בתי־כנסת" ("סינאגוגה" ברוסית), כי אם "כנסיות" (סוֹבּוֹר" ברוסית). דרישה זו נדחתה.

ניתן נא דעתנו לכך, שהקראים בתביעתם לשיווי־זכויות הדגישו בתזכיריהם לממשלה את הצטיינותם מהיהודים בכך, שהם דוחים את התלמוד (בהקבלה להגדרת

הממשלה: "דברי הבאי תלמודיים"), שהם חרוצים יותר מהיהודים וישרים בהת־נהגותם ובנאמנותם למלכות.

רובם של הקראים עסקו במסחר גדול, בייצור טבאק ובתעשיית סיגריות וצעיריהם עלו בשלבי ההשכלה וחדרו למקצועות החופשיים. בהתקרבותם לתרבות הרוסית הם דמו ליהודים האירופיים (שבקרים), בעושרם עלו עליהם ועליונותם התרבותית והכלכלית לעומת הקרימטשאקים בלטה. עשירי הקראים הקימו בתאודוסיה וילות בטיילת שלאורך חוף הים, שהצטיינו בהדרן ובטוב טעמן הארכיטקטוני. הנהדרת בכולן היתה זו של סטמבולי, בעל ביח"ר לסיגריות הידוע, שנבנתה בסגנון מאוריטאני מובהק, מעוטרת בקמרונות וצריחים שהפכה במשטר הסובייטי לבית־הבראה ושתמונתה משמשת לא פעם אף בימינו לסמלה של העיר. היו שם גם וילות של האחים קרים ושל חאג׳י (כולם קראים). עו"ד מבני משפחת קרים שהיה מעסקני מפלגת הק"ד (מלוכנים דוגלי משטר פרלמנטרי) שימש תקופה קצרה בימי מלחמת האזרחים (1918) לפני השתלטות הקומוניסטים, ראש ממשלת קרים.

מימי ילדותי זכור לי ביקורי עם אבא ז"ל ב"כנסה" (בית־כנסת) של הקראים, שנמצא בקרבת מקום לבית־הכנסת העתיק שלנו. עד עתה חש אני את רגש הדרת הקודש הממלא את הלב בבואך אל תוך הבית הזה פנימה: חליצת הנעליים, השטיחים המרפדים את רצפת הבית, הנברשות היקרות עטורות בדולח, פרוכת רקומה מפוארת וספרי־תורה בנרתיקי כסף כבדים ועטרות בראשיהן.

בעל ביתנו קראי היה, קרגה שם משפחתו ושמו יהודה (או כפי שרשמו הקראים ברוסית: יופודה) בן דויד. הוא התגורר עם אשתו והוריו בקומתו השנייה של הבניין שאליה עלו בגרם מדרגות מהחצר. כבן 8—9 הייתי וביקרתי יום אחד בביתם בשליחות כלשהי של אמא. ידעו הם, כי לומד אני עברית וביקשו לבחון את דרך קריאתי בחומש. פתחו לפניי את הפרק הראשון בספר בראשית וביקשו כי אקרא. קראתי ועומדים היו עליי ו"מתקנים" פעם בפעם את הברתי (האשכנזית) להברה הספרדית כמנהגם. הקשיבו, היו מהנהנים ונדים בראשיהם וראיתי, כי נהנו לשמוע: לא חציצה בלבד — בכל זאת משהו מקרב אותנו...

17. לאחר מלחמת קרים — היהודים מכים שורש, הקהילות מתפתחות. הגירה מפנים רוסיה

אם במשך 80 שנה, מאז הכיבוש הרוסי ועד לסמוך לסיום מלחמת קרים גדלה האוכלוסייה היהודית בקרים פי $2\frac{1}{2}$ (מ־2,400 נ׳ בערך עד ל־6,500). הנה במשך 34 השנים הבאות, כלומר עד למיפקד האוכלוסין ב־1897 נתרבה היישוב שם עד 37,500 נ׳ בערך, כלומר פי $5\frac{1}{2}$ (בשני פרקי זמן, שצוינו, נכללו במניין גם הקראים, ואם נחשב את נתוניה של הקהילה "הרבנית" לבדה, המספרים המקבילים לכל פרק זמן יהיו: 1) פי 5, 2) פי 25). מכאן בולט הגידול המהיר שחל לאחר סיום מלחמת קרים. חשוב לזכור, כי ב־1894 הושלם בניינו של הנמל המסחרי בתאודוסיה שהפך את העיר לאחד ממרכזי ייצוא התבואה לחו"ל בדרום רוסיה ומשך הנה יהודים רבים, שמילאו תפקיד נכבד מאז בפעילות המסחרית בתבואה — קנייתה מידי האיכרים ומכירתה לייצואנים (דבר שחייב הבנה בטיב הדגן, בדרך אריזתו, אחסונו והובלתו) ההתעוררות הכלכלית בתאודוסיה הורגשה עוד שנתיים קודם, כאשר נסללה מסילת־

הברזל לקרטש עם הסתעפות לתאודוסיה (1892). ב־1899 הועתק הנמל המסחרי מסבסטופול לתאודוסיה, ואילו סבסטופול יוחדה לנמל צבאי.

בספרותנו קיים "זיכרון בספר" לתקופה זו בחיי יהדות קרים. הסופר המשכיל בנימין מנדלשטאם, בן ליטא שהתיישב בסימפרופול ב־1865 התרשם מאד, לחיוב ולשלילה, מן העולם החדש שנגלה לעיניו בקרים וכך הגדיר את חיי הקיבוץ היהודי של מהגרים מעיירות פלכי המערב שמצאו את פרנסתם כאן והתחילו להכות שורשים בארץ החדשה. ואלה דבריו בספרו "חזון למועד" (וינה, תרל"ז) בחלק השלישי המכונה "כתובת ארץ המאושרת קרים": "פרט למעטים שהם ישרי לב ודבר להם עם התורה ודרך הארץ — השאר אספסוף וערב רב, אשר לא ידעו כבוד גם לא בושה... ועוד כל רוח וריח מלחמת קרים בם, הכסף לא נחשב להם למאומה. בזבזנים רודפי תענוגות וחסרי מידות מוסר — מקום מכשול לצעירי ימים. יתרונם לעומת יהודי ליטא — עוסקים באומנויות, מדברים בלשון המדינה, מתלבשים כמנהג הארץ, אבל החסרון — אינם יודעים תורה, אין לומדים לשון קודש, אין יודעים להתפלל. עלולים לצאת מהם גם כותבי שטנה על היהודים בכתבי־העתים".

מובן, שסופר יהודי שחי וגדל בלב היישוב היהודי המסורתי התרשם בעיקר מן החידוש, הבלתי רגיל והזר בשבילו, ואף נקט לשון גוזמה בלא שנתן את דעתו על אותם צדי ההוויי היהודי שהיו טבעיים לגביו כעומדים וקיימים כביכול מששת ימי בראשית. על כן אינו מקדיש אף שורה לתיאור מאמציהם של המהגרים במקום יישובם החדש לקיים את מסגרות החיים המקובלות מדור דור: והלא הוקמו קהילות, נוסדו בתי־מדרש ומקוואות, ת"ת ואגודות צדקה (מטבחים לעניים, עזר ליולדות, קופות לגמ"ח, אכסניות לעוברי־אורח). התחילו להקים בתי־כנסת גם בסגנון מודרני, בהעסקת חזנים ומקהלות: בסימפרופול, קרטש, יבפטוריה. לא מעטים המשיכו גם כאן להתהלך עוד בבגדים הארוכים "עד הקרסוליים" ולגדל פאות ארוכות "כמנהג הפולנים" (כפי שתיאורם העיתונאים המשכילים הזריזים), אך כנראה רובם היו מתלבשים כבר בדרך אירופית, במקטורנים, והיו מתגלחים.

רוחות ההשכלה שהיו מנשבות ביישובי היהודים הגיעו כמובן גם הנה ובהשפעתם התעוררו העסקנים המקומיים לפתוח בתי־ספר יסודיים שמומנו ע"י הממשלה, ללמד לתלמידים גם מלאכה והאמידים היו מתענינים להשיג לבניהם מורים המלמדים עברית וגם שפות זרות. מודעות על ביקוש מורים כאלה לערי קרים בהבטחת שכר נאה היו מתפרסמות על דפי העיתונים העבריים.

נביא בזה נוסח מודעה שנתפרסמה ביום 11 באפריל 1861 על דפי "המליץ": "יבוקש מורה לעיר קערטש ללמד לארבעה ילדים בני שתים־עשרה שנה שפת עבר (ומה טוב, אם יבין ג"כ להורותם תלמוד), רוסיא, אשכנז וצרפת, מלאכת החשבון והכתיבה, מעט קורות העתים וידיעת הארץ (געאגראפיע) ויתר העניינים הנצרכים לילדים כאלה. משכורתו תהי שלמה ארבע מאות רובל כסף, מלבד דירה ושולחן ערוך. החפץ לקחת המשרה הזאת על שכמו, יבוא להרעדאקציאן (אל המערכת) מהמליץ ושם ישמע יתר הפרטים, ואם יכשר הדבר לשני הצדדים ייתנן למורה כסף הוצאות וילך לדרכו בקרוב".

בצד בתי־ספר יהודיים למתחילים בלבד, קמו גם בת"ס פרטיים וגם מיוחדים לבנות ברמה גבוהה יותר, המקבילה לתיכונית, שהכשירו לבחינות הבגרות הרשמיות.

הקהילות קיימו בתי־חולים, שבמרוצת הימים פתחו את דלתותיהם גם ללא

יהודים נזקקים והמאמץ להשיג תמיכה ראויה מן הרשות המקומית לקיומם היה מתמיד ולא תמיד הוכתר בהצלחה. בית־חולים כזה בסימפרופול נתקיים כבר ב־1854 ואוזכר במלאות לו עשר שנים ("הכרמל", י"ז באב תרכ"ד).

אך ביישובים הקטנים, שתושביהם היהודים מעטים היו, דאגו להקמתם של מוסדות דת ולימוד לילדים, כשרק השיגה ידם של המשתדלים. הנה בפֶּרקוֹפ, שבה התגוררו 65 יהודים בלבד בנו ביכ"נ "מהודר בתכלית היופי" וגם "בית טבילה" (מקווה) עם הסקה לחימום המים ("המליץ", 28.6.66 ; 24.1.67) וגדרו בגדר אבנים את בית־העלמין שלפני כן חולל בשל העדר גדר. באותה עיירה קטנה ש"מסחרה על מלח" (הפקת מלח מאגמי סיוואש), "שמו חוק ללמד לנערים תנ"ך ושפת עבר וגם לשון המדינה בת"ת" (שם, כ"ה שבט, תרכ"ז).

כנראה, בזמן ההוא נתקיימו כבר בקרטש בבית־הספר הכללי שיעורי דת לילדי היהודים ואנו קוראים ידיעה בנידון זה ב"המליץ" (מיום 18.9.1862) : בנומר 90 ממכתב־העת "אוֹדסקי וסטניק" נדפס מאת מורה אמונה בבית־הספר ליהודים בקערטש ה' דוקער מאמר בשם "באיזה לשון יורו המורים לימודי עברית בבתי־הספר הנוסדים מאת הממשלה" בו יאוֹבה הכותב להוכיח בראיות ברורות, כי אין טוב ליהודים בארצנו בכלל ולכל הפחות בארץ רוסיע החדשה רק ללמדם לימודי עברית בשפת המדינה.

ארז (עורך המליץ) מתווכח עם הכותב הנ"ל וטוען, כי השפה "היהודית" כשרה לשמש גשר לגרמנית ולרוסית — "מעברה להעביר את המון העם אשר פיגרו מעבור את נהל החינוך הישר" — השקפה משכילית טיפוסית...

בקרטש היה יישוב יהודי, שבו הטיפול בהשכלת צעיריו עשוי היה לשמש מופת לערים גדולות יותר, כגון אודסה או מינסק, כדברי הכתב ב"המגיד" (10.4.62). שם, בבה"ס התיכון "לבנות האצילים" היה נשמר תמיד ⅓ המקומות לבנות היהודיות. מכך למדים אנו, עד כמה הוקירו את ההכשרה ההשכלתית בין היהודים עוד בימים ההם, שכן אחוז היהודים בקרטש לא הגיע אף ל־10% של האוכלוסיה ואילו בביה"ס הנ"ל הוקצה להם ⅓ המקומות, כיוון שהדרישה היתה רבה. קרטש היהודית הצטיינה גם בחידוש חינוכי נאה, שהועלה על נס בעיתון לא יהודי ("Golos") ושפרטים עליו ידועים לנו מתוך עיון בגליונות "הכרמל" משנת תרכ"ו (1866) : "קריאות לעם בהלכות מוסר ודרך־ארץ במוצאי שבתות" ומציין העורך, כי "עתים למקרא" אלה ראויים לחיקויי בערים אחרות. שיעורי־המדע־לעם האלה הונהגו ב־1865 בביה"ס היהודי, שנפתח בקרטש עוד ב־1858, והיו מתקיימים בקביעות אחת לשבוע. תחילה מעטים היו המשתתפים (בעיקר, נשים) אך הגיע הדבר לכך, שהבית היה צר מהכיל את כולם, בתוכם גם רוסים. תשעה משכילי העיר התנדבו לקרוא מאמרים ברוסית, מורה אחד קרא בעברית. כל פגישה ארכה 2½ שעות והיתה מוקדשת ל־5 נושאים, שהם "מאמרי חכמה ומוסר מספרים וכתבי־עת". כל משתתף שילם עשר קופיקות לפגישה ונערכה גם הגרלה ציבורית שהכנסותיה הוקדשו למפעל הזה (הכרמל, כ"ה אייר תרכ"ו).

המטיף הידוע ר' צבי דיינוֹב (טיפוס מופלא של חרד משכיל) שביקר בקרים בשנות השבעים ודרש בקרטש התרשם מאד מרמת השכלתה של קהילה זו : באוכלֹסיה של 1,600 יהודים, 253 בני נוער למדו בבי"ס כלשהו, לעומת 456 בני נעורים מתוך אוכלוסיה בת 13,400 נוצרים (Den', 19.2.71).

בסבסטופול נוסדה בשנות השבעים ספרייה עברית, אך הספרים היו מעטים ופורסמה פנייה לסופרים לתרום את ספריהם שתמורתם תשולם.

הגימנסיה קיימת כאן רק 6 שנים ורבים מבוגריה היהודים כבר לומדים בבת"ס גבוהים זו השנה השנייה. לפני שנה יסדה קהילה זו גם אגודה לעזרה לעניים בשם "משבית אל דל" המעניקה הענקות לנצרכים. האגודה נזונה מתרומות שבועיות של חבריה, מהגרלות, מדמי־כניסה למופעים וכו׳. יוזם הפעולות הללו הוא הרב מטעה"מ הצעיר, ר׳ הלפרין, שהנהיג גם תיקונים נאים בבית־הכנסת המקומי, בסדר התפילה ובריהוט — הוקמה בימה ליד ארון־הקודש, הרב מופיע לבוש הדר ונואם ברוסית. התפילה מלווה שירת מקהלה והחזן בלוגודוב (19.2.871), דיאָן).

מצבם הכלכלי של היהודים בקרים היה, בדרך כלל טוב הרבה יותר, לעומת זה של אחיהם בפלכים המערביים ורק על מיעוט החינוך היהודי המסורתי דאב ליבם של האורחים הבאים לביקור ושל בני הדור הקודם.

והרי לפנינו כמה נתונים השוואתיים על מצבם הכלכלי של יהודי טאבריה, שקרים נכללה בתוכה. בפלכי קובנה ופודוליה, ששם מספר היהודים היה גדול פי 20 מאשר בפלכי הרסון וטאבריה, הכנסתם הכוללת של היהודים היתה גדולה פי $1\frac{1}{2}$ בלבד. ב־1847 היו הסוחרים 3.47% מכלל האוכלוסייה היהודית ברוסיה, מזה בחבל המערבי היה האחוז 2.73% ואילו בדרום 9.63%, כלומר בדרום מספר היהודים האמידים היה פי $3\frac{1}{2}$ רב יותר מאשר במערב. בפלך קובנה 1 מבין 77 יהודים היה סוחר, ואילו בפלך טאבריה 1 מבין 5, בחרסון — 1 מבין 4, באודסה — 1 מבין 3, בקרטש — 1 מבין 2. בפלך קובנה היו היהודים כמעט 90% מכלל הסוחרים, ואילו בפלך חרסון הם היו פחות מ־30% מכלל הסוחרים, ובפלך טאבריה — פחות מ־20%. ההכנסה הממוצעת על כל נפש יהודית היתה: בפודוליה 2.55 רובל, בקובנה 1.37 ר׳, בטאבריה 5.56 ר׳, בחרסון 28.15 ר׳ בממוצע הכללי. במערב היתה ההכנסה 1.96 ר׳ לנפש ואילו בדרום — 16.85 ר׳ (דיאָן, 18.3.70).

כמובן, הנתונים הללו נבעו מכך, שבחבל הדרום ובקרים בפרט היו היהודים מיעוט קטן בתוך האוכלוסייה ובלטו בייחוד ב"חלוציותם" במקצועות המסחר והתיווך. עוד ב־1769 עם התבססות רוסיה בנובורוסיה, הודיעה המלכה יקטרינה בצו מלכותי, כי כל השבויים במלחמה הרוסית־תורכית, וכן בני העמים השונים, כולם יהודים, שעברו מרצונם הטוב לצד הרוסים, יש לקבלם באהדה, ולא כשבויים, ולאפשר להם להתיישב בחבל נובורוסיה בלבד, שהיה מוזנח ושמם. באותם הימים, היה לדרום רוסיה של ימינו מראה בלתי מוכר לנו לגמרי: החוף של הים השחור היה שייך בחלקו לתורכיה ובחלקו לטאטארים ולעמי ערבה אחרים.

היוונים בים והיהודים ביבשה סייעו להחייאתה של נובוֹרסיה. במשך עשרות בשנים הובלט ערכה של הפעילות היהודית הקדחתנית. היהודים יצרו שווקים לתוצרת החקלאית והרגילו את עובד האדמה הפרימטיבי האמון על משק נאטוראלי למכור את עודף תוצרתו לטובתו ולטובת המדינה.

18. גילויי אנטישמיות

כבכל מקום, גם בקרים הופעתם של היהודים וצעדיהם הראשונים בתחום הפעילות הכלכלית עוררו תגובות עוינות, שתחילה התבטאו בפגיעה בבתי־עלמין יהודיים וחילולם (סבסטופול, פֶרקוֹפ — בשנות השישים), או בהפרעה לתפילותיהם, כפי

שאירע בפרקופ בראש־השנה תרכ״ד (1864), כאשר הגויים סתמו את הבאר ולא איפשרו ליהודים להתפלל תפילת ״תשליך״ והמשטרה הוכרחה להתערב במקרה זה לטובת היהודים ואחר־כך בהתנגדותם של חברי האגודה הצרכנית שנוסדה ביאלטה להשתתפותם של הטאטארים והיהודים (בעיקר) בתוכה, ולו בזכות דעה מייעצת (בשנות השבעים) ומאוחר יותר (בשנות השמונים) בהתקפה תעמולתית עזה על הסתננותם של היהודים ליאלטה ולמקומות מרפא אחרים בקרים (כמתרפאים וכמתאמצים לחדור לעיסוקים שונים). כתבה רוויית שנאה ארסית התפרמה בנידון בעיתון האנטישמי ״נובוייה ורריימיה״, 13.10.85).

וזו לשון הכתבה: ״יאלטה נהפכת לקן של ז׳ידים, לאיזור קייטנות של ברדיצ׳ב. מאז נעשתה יאלטה למקום מרפא ידוע — היפנו היהודים את מאמציהם להגיע אליה ולא לשם נופש והבראה בלבד, אלא גם למטרת עסקיהם. הם התחילו לתפוס בידיהם עסקי תעשייה ומסחר (אריגים, סידקית). בידיהם גם שני בתי־מרקחת, רופא עירוני, כל ארבעת עורכי־הדין העוסקים במקצועם. האמרגן של התיאטרון העירוני, חברת הביטוח ״רוסיה״, חדרים מרוהטים ואפילו — נוכלי העיר. בתוך קהל של 3,000 מבריאים — כ־1,500 הם יהודים. ולא רק מאודסה, גניצ׳סק, חרקוב וקייב — אלא המון של יהודונים פשוטים בכובעי־מצחה, בעלי פאות ובקפוֹטות ארוכות־שוליים מברדיצ׳ב, משקלוב ועוד. בכל מקום נשמע הז׳ארגון של הז׳ידים. יש להפסיק את הפלישה היהודית. שאם לא כן — יהיה על הרוסים לנסוע לחו״ל״. והכתב שונא־ישראל מסיים בהודעה ארסית: ״בין נבחרי ה״דומה״ קיימת כבר ״מפלגה יהודית...״.

עם זה, קשה היה אפילו לשונאי ישראל החוששים מפני תחרות הוגנת של יהודים בעלי יוזמה מוכשרים והרוצים, למנוע את התקדמות היהודים בתחומי פעילות אחדים — בהשכלה ובמעמד ציבורי, באותם הממדים המצומצמים שנתאפשרו במסגרת החוקים העוינים והמגבילים.

כך, בעקבות הרפורמה המשפטית, שהנהיגה עפ״י הדוגמה האירופית כמה יסודות דמוקראטיים במיבנה בתי־המשפט ובנוהלי הבירור המשפטי, נבחר (ב־1869) בסימפרופול לשופט־שלום של כבוד המוסמך למשפטים א׳ יעקובסון ובתאודוסיה הקראי ש׳ א׳ קרים. אמנם, הנבחרים האלה לא שימשו שופטי רובעים בפועל, אלא שופטי כבוד בלבד. ב־1872 נבחר עוד שופט שלום של כבוד יהודי ביאלטה ובה בשנה נתמנה יעקובסון הנ״ל לשופט שלום אזורי בפועל. מינוי זה גרר אחריו התמרמרות בציבור ו־200 איש חתמו על הבקשה לסלק את היהודי מהתפקיד שאינו ״נאה״ לו. מעניין לציין, שלפי עדות העיתונות בימים ההם, היה זה מינוי ראשון של יהודי לשופט ברוסיה. בפרקופ עבד בתפקיד של פקיד אחראי בבית־משפט אזורי צ׳ ברנשטיין, ששימש קודם במשרת חוקר משפטי בעיירה טאקמאק, אחרי גמרו בי״ס גבוה (1867).

הפרעות ביהודים בדרום רוסיה בראשית שנות השמונים, ששימשו אחד הגורמים הבלתי אמצעיים להגברת ההגירה לקרים, העלו עוד את המתח האנטישמי כאן.

בקיץ 1884 קרה מקרה מזעזע סמוך לתחנת הרכבת קורמאן־קאֶמלצ׳י (לא הרחק מג׳אנקוי): נמצא צעיר יהודי פצוע קשה מושלך על הארץ מחוץ לרכבת. סיפרו, כי הוא נסע לחופשת הלימודים לבית הוריו בסימפרופול מתאודוסיה ששם למד בגימנסיה. התלמידים הגויים שבחברתם הוא נסע, פצעו אותו מקנאתם לו, שהוא

הצליח בבחינותיו, ואילו הם נכשלו. אחרי שפצעוהו, השליכו אותו החוצה... (״המליץ״, 1.8.84).

בנפת פרקופ, ב״זמסטבו״ (שלטון מקומי נפתי) נלחמו ביניהן מאז שתי מפלגות: של הקולוניסטים הגרמנים ושל ״המורזאקים״ (איכרים עשירים טאטארים). בבחירות שנתקיימו בחורף 1884 ניצחה המפלגה הגרמנית ובישיבה הראשונה של מליאת ה״זמסטבו״, הוחלט לפטר 4 עובדים — שני רופאים, מיילדת ולבלר — בתואנה שהם יהודים (שעליהם אסורה הישיבה באזור כפרי), ולמעשה — כיוון שהשתייכו למפלגת המורזאקים. ייתכן, שבהיות מעניקי חסותם של המורזאקים בשלטון, הובטחה להם זכות המגורים באזור ההוא (״Восход 18.1.85).

בגלל מצבם המשפטי המעורער של היהודים, ההיתרים והאיסורים השונים היו לא פעם תלויים בשרירות־ליבם של השלטונות. והפקידים המקומיים, והיו מתעוררים ויכוחים על פירושו הנכון של החוק. העיתונות היהודית טענה (כ״ו, 4.12.82; 3.7.83), שכך נפלו היהודים קרבן לפירושה המוטעה של אחת מ״התקנות הזמניות״ (מ־3.5.82), שאסרה על היהודים חכירת נכסי דלא ניידי מבעלי רכוש פרטיים ולא מהמדינה במישרין. משום כך לא איפשרו ליהודים להשתתף במיכרזים על חכירת מפעלי הפקת המלח באגמי סיוואש ובשל כך פחתו מחירי החכירה והדבר גרר את הפסקת ההפקה ושתי תוצאות עגומות נבעו מזה: מאמירים מחירי המלח והפועלים המגיעים לעבודות המלח מכל קצות רוסיה התחילו עוזבים את קרים בידיים ריקות.

19. בשנות השבעים למאה שעברה

תיאודוסיה בשנות השבעים למאה שעברה עדיין נקראה בפי אנשי אירופה בשמה הקודם, כפי שהוא נודע בימי פריחתה בשלטון הגנואזים — כפא, ואילו הטאטארים שנשארו עוד בתוכה (אחרי בריחתם ההמונית מקרים לתורכיה לאחר הכיבוש הרוסי ועם חידוש מנוסתם, כאשר השלטון הרוסי החיל עליהם את חובת הגיוס לצבא) קראוה במִבטאם כֶּפֶא. השם הטאטארי הזה נתקיים (רק בפי הטאטארים, הקראים והקרימצ׳אקים, דוברי טאטארית) גם בתקופת השלטון הסובייטי עד מלחמת העולם השנייה, כל עוד קרים נחשבה לקהילייה אוטונומית בפדראציה הרוסית, כאשר הטאטארים, אם כי היו מיעוט אף כי גדול, באוכלוסייה, ניהנו מזכויות חשובות והיו תופסים את המשרות הרמות של ראש הממשלה הרפובליקאנית האוטונומית ושל יושב־ראש הוועד הפועל של ועידת המועצות והעיריות בתחומי קרים ועוד תפקידי ייצוג דומים. על חותמת הדואר של יישובי קרים הכתובת היתה בשתי שפות: ברוסית ובטאטארית, שהאלפבית הערבי שלה היה ללאטיני.

מספר תושבי תיאודוסיה בשנת 1873 היה כ־10,000 נפש (לפי דבריו של אפרים דיינארד, שביקר בה באותה השנה) [24]. לפי תיאורו של הסופר־הנוסע הזה, נהרסו בעיר, לאחר הכיבוש הרוסי, כל החומות הגנואזיות ונותרו רק מגדלים בודדים ומזרקות מים תורכיות־טאטאריות מעטות.

ספרו של נוסע אחר, הקצין האנגלי בוצ׳אן טֶאלְפר, שהופיע בשנת 1876 [25] (המחבר התגורר 3 שנים בדרום רוסיה) מתאר את מסעותיו בקרים ובקווקאז (בלא נקיבת התאריכים! י״ק) מטיל בספק רציפות תולדותיה של העיר תיאודוסיה בכל התקופות, מתאר אותם בפירוט תוך הסתמכות על המקורות ומציין, כי גם בעת

ביקורו שימש החוף מעגן טוב לספינות, כי המקום נראה כעיר איטלקית פרובינ־ציאלית, הרחוקה מהיות טאטארית, אך גם לא״נתרוססה״; העיר בנויה בלא סדר, רחובותיה מרוצפים ברישול ובלא מדרכות, חנויותיה ממוקמות בבקתות עץ. עם זה מצא המחבר בעיר מלון ״בתנאי ניקיון נסבל״ בשם ״מוסקובסקאיה״. אומדים את מספר אוכלוסיה ב־10,000 איש (מתאים להערכתו של דיינארד באותה התקופה), אך בעונת הקיט מושכת העיר אורחים רבים (3,000—5,000 איש!). המסחר מצוי בידיהם של יוונים, יהודים, ארמנים. בקצהה הצפוני של העיר נותרו יסודות של 8—9 מגדלים שנתחברו ביניהם ע״י חומה גנואזית, שהקיפה קודם את העיר כולה. חומה ושרידי מגדלים אלה זכורים היטב לכותב השורות האלה מימי ילדותו, כאשר שימשו תפאורה ״טבעית״ וציורית מאד להצגת נצחונה של ״הקומונה הפריזאית״ בעת חגיגות האחד במאי בעירנו.

בשנות השבעים התגוררו בתאודוסיה (הן לדברי דיינארד, הן לפי סיפורו של טשורני [26]) כ־50 משפחות יהודיות והאחרון מוסיף, כי אלה הם ״בני ישראל מערי רוסיה״, כלומר מלבד הקרימצ׳אקים, שעיסוקיהם היו מלאכות ומסחר זעיר. תיאור דומה מוצאים אנו על קהילתנו גם בכתבה בעיתון יהודי רוסי שהופיע בפטרבורג בשנת 1880 Russkii Yevrei רק עשיר אחד נודע בין יהודי העיר, שדיינארד מכנה אותו ״גביר״ והוא ר׳ הילל חוחלובקין. כנראה, הוא (ואולי בנו?) הקים מאוחר יותר את בניין הת״ת, הסמוך לבית־הכנסת הכוראלי שניבנה בעירנו לפני מלחמת העולם הראשונה. זוכר אני את הבניין הגדול ההוא שבכניסה אליו היה קבוע לוח שיש ועליו חרות באותיות זהב שמו של תורם הבניין הנ״ל. מצב ״הדת והדעת הוא בשפל המדרגה״, לפי תיאורו של דיינארד, והת״ת מתנהל ״בלי סדר ומשטר ובלי חינוך ישר״. אולם טשורני שביקר בעירנו ב־1875 מציין, ש־5 נערים יהודים ו־5—6 נערות למדו בגימנסיה ועוד 5 בבי״ס יסודי ממלכתי (לא יהודי), וזהו מספר לגמרי לא מבוטל בקהילה זעירה כזאת.

לפי תיאור של טשורני ניתן להתרשם בצורה חיובית יותר גם מסדרי החיים היהודיים בעיר. אמנם, בקהילה לא היה רב, אלא ״שוחט הממלא מקומו של רב״ בלבד, אבל אותו השוחט (ר׳ שמואל יעקב רוֹגלסקי), ידע למסור כמה פרטים מלאי עניין הזורעים אור על חיי הקהילה. לדבריו, בית־העלמין היהודי בכפא נמצא באותו מקום עצמו, ״שבו היה בית־הקברות הקדמון של ישראל״, אם כי אין כל מצבה או כתובת שתעיד, כי הקברים הקדומים שנמצאו בעת חפירה הם של ישראל. זוהי המסורת והקהילה מקיימת שם בית־עלמין וגם הקימה גדר מסביב לו וגם הקראים עשו כך בבית־הקברות שלהם. שניהם נמצאים ע״י המוזיאון (כיום — כנראה — בניין התחנה הסייסמוגראפית) על ההר מיתרידט. הוא סיפר גם על גבאי ביהכ״נ העתיק (הוא אותו הבניין שנמצא במעבה האדמה בזמן החפירה אחרי סיפות קרים), ר׳ מאיר נאדל שבנה מחדש את אולם הכניסה לבית־הכנסת ועליו עזרת־נשים וסמוך לה מין יציע שבתקרתו היה פתח לעליית הגג ושם חיטט א׳ פירקוביץ המלומד הקראי, כשביקר בתאודוסיה ב־1840 בין שאר המקומות בחיפושיו אחרי כתבי־יד עבריים עתיקים, ו״לקח כ־400 כתבי־יד בחזקת היד מאת הקהל״ — כפי שסיפר השוחט הנזכר.

הגבאי נאדל עשה גם שני עמודי אבן ע״י הבימה במקומם של עמודי השיש שנלקחו מכאן והובאו למוזיאון בפטרבורג. הוא זיגג גם את החלונות בקיר המערבי, בשמשות גדולות וגם בקיר הדרומי שבו לא היו מקודם שום חלונות התקין הגבאי

חלונות ובעת העבודה נתגלו בקיר כדי חרס קטנים ריקים ותיבה קטנה ובה כתבי־יד "על קלף קדמון מחומשים שונים" ולדברי המספר "ורבים מהקהל לקחו לעצמם חתיכות חתיכות".

העוזר לרב והשוחט הנזכר, היה אביו־חורגו של סבי, ר' יחזקאל ליפשיץ (מבית אביו, ר' מאיר) אשר אימץ את סבא, שנתייתם בילדותו, והנחיל לו את שם משפחתו, וכיוון שרוגלסקי זה חשוך ילדים היה, הפך סבי ל"בן־יחיד" ועל כן פטור היה משירות צבאי וכך קרה גם לאחיו, ר' חיים־משה, אשר אומץ ע"י משפחה אחרת (אף היא חשוכת בנים) בשם אייזנברג ובאופן כזה היו שני האחים בעלי שמות־משפחה שונים ושניהם התגוררו באותה העיר. היה להם עוד אח, אשר שמר על שם־משפחתו המקורי (אולי התחנך באיזה מוסד ליתומים ? סבי נתייתם בגיל 4) ועליו סיפר לי דודי סעדיה, כי עקבותיו נעלמו ולא היה להם כל קשר עמו. שמו היה יעקב ליפשיץ.

והנה, תהפוכות הגורל זימנו לי בשנת 1956—7 (בערך) פגישה מקרית במלון בחיפה בחדר משותף עם אחד התיירים מארגנטינה ובמהלך השיחה נתברר לי, כי אביו הגיע לארגנטינה, כנראה, מקרים (!) ושמו ליפשיץ ולמכרי החדש שעימו סעדנו ארוחת־בוקר משותפת זכור במעורפל איזה סיפור מפי אביו שבו הוזכר היישוב ג'אנקוי (!)... שום דבר ברור יותר לא ידע. ובכן, שמא כאן נתגלו עקבותיו של האח האבוד ?...

דמותו של סבא נחקקה בלבי על־פי סיפורי אבי ודודי כשל תלמיד־חכם ואדם נאור. הוא שימש בבית־הכנסת העתיק "יהודי מלומד" ואחד הגבאים, ובביתנו שמורה היתה מחברת קטנה כולה ממולאה היתה בכתב־ידו הזעיר והנאה של סבא בעברית או ביידיש ולפי דברי אבא היא הכילה דברי הגות או דברי פרשנות. מידי היזכרי בה, לא אוכל לסלוח לעצמי עד עצם היום הזה, שלא הגשתיה מעולם לעיונו של מ"פ מורי, שביכולתו היה אולי לפענח את הסוד הזה. עם זה הוא היה נוהג לעיין בעיתון רוסי ולקרוא דברי ספרות ביידיש ואף להקריאם בחוג המשפחה.

נוסף על כך, ניגן סבא על כינור ובמוצאי־שבתות וחגים נערכו בביתם מסיבות "ספרותיות־מוסיקאליות" בנוכחות אורחים, כשסבא היה קורא בקול את סיפורי שלום־עליכם או מנגן בכינור, כשבתו הבכירה (דודתי מאשה) מלווה אותו על פסנתר. לדברי דודי, ידע סבא לקרוא תווים. הוא ניחן גם בקול ערב ובימים־נוראים היה עובר לפני התיבה בבית־הכנסת העתיק. עם זה, הוא שלח ידו בציור ושמור בידי ציור דיוקנו של דויד גורדון, עורכו של "המגיד" (העיתון העברי הראשון), מעשה ידי סבי, שנימנה עם קוראיו הקבועים ומעריציו. נשמרו בביתנו גם כרכים בודדים של "כנסת ישראל" בעריכת שפ"ר, שסבא היה כנראה מנוי עליו. את תמונות מונטיפיורי והרצל, שהיו תלויות על הקיר בביתנו, ירש אבא מסבי.

וכשאני מזכיר מקרה זה עולה בדעתי עוד מקרה דומה: גם אחיה הצעיר של אמי, בנימין זיידנברג מקרטש, "עקבותיו נעלמו" בצעירותו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה בטרם נתגייס לצבא, אך סיפרה אמי, כי משפחתה שמעה כי הוא נמצא בבלגיה (באנטוורפן). כתבתי פעם לקהילת אנטוורפן ושאלתי שאלה בנידון, ולא נעניתי...

מאלפים מאד דבריו של מחבר הספר "בית־הכנסת העתיק הנמצא בעיר פעאדאסיא מזמן הכוזרים" (1912), ר' אליהו פארפל, ש"ץ ושו"ב בתאודוסיה, על הקהילה כפי שמצאה בבואו לכהן בעיר הזאת בשנת 1872/3, וכך תיאורו: "קובץ אנשים פשוטים

הולכים לתומם, עפ״י רוב בעלי מלאכת־יד אשר לא הבינו יקרת המציאה והשליכו אז את הכדים והספרים ככלי אין חפץ בו״. פארפל מספר גם, כי קראי תאודוסיה תבעו לעצמם את הזכות על ביהכ״נ העתיק, אולם מציאות ״המקווה״ בחצר הוכיחה את שייכותו ל״רבניים״. מעשה דומה קרה גם בסולכאת (סטרי־קרים) לעיני פארפל, משהקראים תבעו גם שם את הזכות לעצמם על ביהכ״נ, אבל רבני תאודוסיה צבי חפץ (הרב מטעה״מ) ודובער אבלסון (הרב דמתא) נסעו לשם וזכו בבירור עם הקראים הודות למציאות ה״מקווה״בסמוך לבית. ר׳ אל׳ פארפל ממשיך ומספר, כי בשנת תרס״א (1901) ביקר בביהכ״נ אורח מאנגליה, ר׳ אלחנן אדלר, אחיו של הרב הראשי בבריטניה, ובתרומתו שהשאיר שכרו פארפל וחתנו, אהרון יעקב באגמי, מורה בת״ת המקומי, ״יהודי קרימצ׳אקי שהדחיק את עצמו דרך החלון הקטן לגניזה שמאחורי ארון־הקודש ופינה משם את כל הספרים הבלים והקרועים ובתחתית נמצאו שתי יריעות קלף כתובות ומתויגות בחלקן״. הן נשלחו לרב אדלר הנ״ל ללונדון.

באותו הזמן, שהחוקר טשורני ביקר בתאודוסיה, הוא נפגש גם עם אנשי העדה הקראית. לדבריו, הם קיבלוהו יפה, לעומת קבלתם האדישה של אנשי הקהילה היהודית.

לפי תיאורו, נמצאו אז בכפא 190 בתי־אב של קראים, מלבד אלה שהעתיקו את מושבם מכאן בשל ״מבוכת המלחמה״ (מלחמת רוסיה־תורכיה). יש להם ״כנסה״ (בית־כנסת) בנויה ״בתואר״. החכם והחזן שלהם, שמו בובוביץ. להם בי״ס לנערים ובו 2 מלמדים ו־55 תלמידים, 30 נערים לומדים בגימנסיה, 20 נערות בגימנסיה לבנות, קיים גם ״חדר״ פרטי ובו 12 ילדים ומלמד אחד. רוב הקראים — סוחרים ועשירים, לאחד מהם ביח״ר לטבק. אחדים עוסקים במלאכות, וגם עניים מצויים ביניהם.

בקרטש מצא דיינארד ב־1873 לפי תיאורו, כ־500 משפחות יהודים (כ־2,500 נפש ! בניגוד לעדותו של דיינוב שהבאנוה קודם, שסיפר על 1,600 יהודים באותו הזמן) באוכלוסייה בת 20,000 נפש וכן 8—9 משפחות קראיות. בעיר היו אותם שני בתי־הכנסת לאשכנזים, הידועים לנו מקודם, ואחד לקרימצ׳אקים שמנו כ־40 משפחות. דעתו על הרבנים שפגש בקהילה זו ועל מצב ההשכלה בין היהודים היא שלילית לגמרי, בשעה שזכורה לנו התרשמותו הנאה מאד של דיינוב הנ״ל, הנתמכת ע״י כתבות עיתונאיות, שסיפרו על בי״ס יהודי (עוד בשנות החמישים) ועל ״שיעורי מדע לעם״ (בשנות השישים) ועל תלמידים יהודים בבי״ס כללי לא־יהודי. לאור עדויות רציניות אלו נראים דבריו של דיינארד באור סובייקטיבי ביותר ומושפעים לגמרי מאמת־מידתו של מסתכל האמון על גישה מסורתית מובהקת.

הנוסע, חוקר חיי יהודי קווקאז, יוסף טשורני ביקר גם הוא בקרטש ב־1873, נפגש עם הרב מטעה״מ, ר׳ יואל הלפרין, ועם אנשים שונים ושמע מהם סיפורי קורותיהם בשנים הקודמות. עד מלחמת קרים מעטים היו היהודים בקרטש. בעת המלחמה הוגלה הרב דמתא ר׳ אהרן וולף ועמו כ־20 בתי־אב לסטאמבול (קושטא). לפי סיפור אחר, ששמע המחבר בהיותו אח״כ בתאודוסיה מפי יהודי, שאחיו בקרטש היה בין־המוגלים, הובלו 50 בתי־אב יהודים לקושטא ושם סיפקה להם ממשלת תוגרמה חצר מיוחדת למגוריהם וגם מזון וכסף להוצאות לכל איש. על־פי השערתו, גרו בקרטש עד מלחמת 1853 כ־100 בתי־אב מישראל וחוץ מאלה שגורשו לסטאמבול, ברחו רבים לערי רוסיה, הקרובות לקרטש. אחרי המלחמה חזר הרב אהרן וולף לקרטש

עם משפחות אחדות. היישוב גדל ובעיר הוקם בית־כנסת כוראלי מפואר (קיים כאן גם ביכ״נ ישן הנמצא לרגלי ההר מיתרידט). בזמן האחרון, עם התגברות המתיחות בין רוסיה לתורכיה, הורע המצב הכלכלי ועלה יוקר החיים. בעיר מצויים גם חיילים רבים. הקהילה הקימה אג׳ גמילות־חסד לעזרה לנזקקים. יועץ שר החינוך שביקר ב־1864 בת״ת בסימפרופול ובקרטש־יניקאלה מצא, כי התלמידים היו נקיים ומסודרים. עם זה הוא העיר, כי טוב היה אילו לימדום לפי שיטת פרבל וכן ״להרגילם לדבר ולהבין את שפת רוסיא״ (״המליץ״, 21.7.64). היהודים היו דואגים לשגר מורים לדת ישראל בשביל התלמידים היהודים בגימנסיות הכלליות ואותו היועץ מציין, כי אמנם בסימפרופול ״מורה עברי מלמד אמונה לבני־ישראל בגימנסיה״ (כנ״ל).

בימי מלחמת קרים התעשרו כנראה אחדים מיהודי סימפרופול, שעסקו בוודאי בקבלנויות צבאיות, ואחד הפלייטונים מתקיף את גבירי העיר שלא דאגו לתקנתו של בית־הכנסת ומתאר את התעשרותם בזו הלשון: ״בשעת מלחמה היו היהודים המקומיים טובלים בזהב ככיסנים אלה הצפים בחמאה״ (״קול מבשר״, מוסף ביידיש ל״המליץ״, 22.10.68).

בשנות השבעים היו בסימפרופול כ־100 משפחות של קרימצ׳אקים, כ־50 משפחות קראים וכ־1,500 אשכנזים ובהם גם עשירים גדולים ולהם 4 בתי־מדרש ובית־כנסת אחד ליהודים האשכנזים ואחד לקרימצ׳אקים. מספר תושבי העיר בכללם הוא למעלה מ־23,000 איש. באותו הזמן הוחל בבניין ביכנ״ס מודרני. על בתי ת״ת דיברנו כבר קודם. מעניין, כי גם דיינארד שביקר שם מציין, כי אפילו בין בעלי־מלאכה פגש יודעי ספר ואוהבי שפת עבר ״עד כי לא יכירום רואיהם כי יושבי קרים המה״...

עוד ב־1865 יסדו ״חיילי ניקולאי״ (קאנטוניסטים), שהשתחררו משירותם הצבאי, ת״ת לבניהם שהיה מתלבט במשך שנים במצוקתו הכספית ונתקיים הודות למגביות שנערכו פעם בפעם ומסירותן של נשים צדקניות, שדאגו להלבשתם ולהאכלתם של הילדים. בצידו נתקיים גם ת״ת ״רגיל״ (שלא נועד דווקא לבני חיילים משוחררים) והחזקתם של שני המוסדות היתה מיותרת ואנאכרונית, כי בשת 1891 רוב ילדי ת״ת ״החיילים״ כבר לא היו בני חיילים. שני המוסדות היו קטנים, בני כיתה אחת כ״א ואחד מהם נהנה מבניין שנתרם לטובתו, אולם הבזבוז שבקיום שניהם פגע בטיב הלימודים (״המליץ״, 26.10.67; 28.10.68; כ״ו, 3.3.1891).

לפי עדותו של דיינארד הנ״ל לימדו בקרים בבתי ״תלמוד תורה״ לבני עניים רק לקרוא תפילות ולתרגם פרשה בתורה, אולם מצבם ורמתם של המלמדים היו בכל רע, ״כי מורה ראוי לא ירצה לבוא הנה מליטא כדי להשתכר איזה שקלי כסף״.

המחסור במורים טובים לעברית, בחזנים וב״כלי־קודש״ אחרים בשל הריחוק ממרכזים יהודיים מסורתיים, גרם גם להופעתם של נוכלים מחפשי פרנסות ״קלות״, שהיו עורכים סיורי ״מופעים״ גם בקרים.

כך אנו קוראים ב״המליץ״ (1872) כי במליטופול (בפלך טאבריה) אין מורים הבקיאים בעברית ושני אנשים נוכלים שהגיעו הנה יזמו ייסוד ״בי״ס לבני ישראל ללמדם תורה ולשון עבר וגם לשונות העמים״ והם צדו הורים תמימים רבים וכשאספו כסף, התכוונו להימלט בליל שבת־קודש, אך נתפסו... ובידיעה אחרת מסימפרופול מסופר (1868), כי בראש־השנה תשכ״ח הופיע שם ״שרלטאן״ אחד ליטאי שהתיימר להיות חזן והאנשים רצו, כי הוא יעבור לפני התיבה בימים הנוראים וערכו לכיסוי

שכרו "מכירה פומבית" של עליות לתורה ביו"כ. ובעל הכתבה מסיים: "עד כה מצץ בחור חמד זה 1,000 רובל ואין לו חשק לעזוב את המקום..." ("קול מבשר", מוסף ביידיש ל"המליץ", 22.10.68).

ביה"ס היהודי הממשלתי והת"ת התאחדו ב־1874 והמוסד המאוחד היה נמצא עתה בבניין "גדול מאד כולו אומר כבוד והדר". המשגיח עליו מטעם הממשלה היה הרב מטעה"מ אברהם טירמוס, שהיה בוגר ביהמ"ד לרבנים ולמורים מווילנה והתנדב ללמד את ילדי ישראל את דיני הדת בגימנסיות לנערים ולנערות. הבניין הכיל 4 כיתות ודירת המשגיח, ה' א' פולנר, העומד על משמרתו זה 13 שנה. הודות למאמציו, רבים מבני עניים סיימו את ביה"ס התיכון וגם את ביה"ס הגבוה ומהם מכהנים אחדים כרופאים וכעורכי־דין ואחרים נעשו בעלי־מלאכה מאומנים. הוא זכה מטעם

הממשלה למדליה של כסף. באותו הזמן הונח היסוד לבניין ביהכ"נ הגדול החדש (הצפירה, 2.12.74).

מצבם החומרי של יהודי יאלטה היה באותו הזמן לא רע ועם זה, בשל פיתויי הרווח מצד אחד ובהשפעת האווירה החופשית בסביבה החדשה מצד שני, רבו חילולי השבת ורוב חנויותיהם של היהודים היו פתוחות בשבתות ("הצפירה" 5.8.79).

20. קהילת סבסטופול מראשיתה

ייתכן, שהמשפחות האשכנזיות היהודיות המעטות שהיגרו מגליציה ובקבלן את הנתינות הרוסית ואת הזכות לרכוש נכסי־דלא־ניידי, התיישבו ב־1780 בכפר אחטיאר (שהשלטון הרוסי אח"כ היסב את שמו לסבסטופול, ושבקרבתו שכנה בעבר הרחוק ברסונס היוונית) היו המתיישבים היהודים הראשונים בקרים עם סיום תקופת הכיבוש התורכי. הדבר אירע 3 שנים לפני הכיבוש הרוסי וסיפוחה של קרים לקיסרות הרוסית, אבל בימים כשממלכת החאנים בקרים הוכרה כבר בלתי תלויה בתורכיה על־פי תנאי חוזה קוצ'וק־קיינארג'ה בין רוסיה לתורכיה (1774).

בראשית המאה הי"ט עסקו יהודי סבסטופול במלאכות, במסחר אריגים ובפרקמטיה אחרת, בסרסרות ובאספקה לצבא. ב־1825, כשמגיפת דבר פגעה בעיר (ניספו בה גם משפחות יהודיות רבות), שימש חוף סבסטופול שער יציאה וכניסה להמון עולי־רגל למקומות הקדושים בארץ־ישראל, אולם כעבור 2—3 שנים שב המסחר לפרות. כל אספקת מצרכי המזון ועבודות הקבלנות לצבא ולצי היו מרוכזות בידי היהודים.

ב־1829 ניתנה הוראה בשם הצאר לגרש את היהודים מן העיר תוך שלילת זכותם לשבת בה (פרט למשרתים בצבא) ולקיים שם מוסדות דת. ב־1830 השתדל המושל הצבאי (גוברנאטור) של ניקולאייב וסבסטופול, על דעת המשטרה והעיריה, לבטל את הצו הנזכר מטעמי תועלת יישובה של העיר: היהודים חתמו על חוזים עם רשויות המדינה ולא יוכלו עתה לקיימם, עם גירוש היהודים יפול נטל השירות הצבאי בשלימותו על הנוצרים בלבד, גירוש היהודים יביא לשלילת שירותי המלאכה מן האוכלוסיה, כי בהם (חייטות, סנדלרות וכו') עוסקים בעיקר היהודים. הגירוש נדחה ל־3 שנים ואח"כ הוצא אל הפועל.

"המשרתים בצבא" נשארו בהיתר ונוסף עליהם גם אחדים מהספקים לצבא ותמיד נמצאו גם "השוהים זמנית" לרגל צרכים שונים. ב־1842 הוגבלה תקופת השהייה הזמנית בסבסטופול לחודש אחד וב־1852 נאסר על היהודים בסבסטופול (בניגוד לניקולאייב) לעסוק בקבלנות של עבודות הנדסיות.

אולם החיים היהודיים לא פסקו בעיר כליל גם בשנות "איסור הישיבה". בשנ' 1847—1848 הוקם בית־עלמין יהודי עירוני ונוסדה חברא קדישא. לפי סיפורו של אפרים דיינארד, שהתגורר בסבסטופול בשנות ה־70 במאה שעברה ושמע את הדבר מוותיקי העיר, העילה לגירוש היתה, שיהודי אחד קנה ברזל מאת אחד הפועלים שעבדו בשביל האדמיראליות. ייתכן, שמעשים כאלה שימשו עילות, אבל ברור שההחלטה היתה פוליטית, שמקורה היה בצו מלכותי והיא חלה על שני הנמלים הצבאיים בים־השחור: ניקולאייב וסבסטופול, כאחד. כן מסופר, כי הפקודה שהוצאה היתה חמורה מאד ונשמרה בקפדנות (על כל פנים, לגבי כל יהודי "זר") ועל היהודים נאסר ללון בעיר אפילו לילה אחד וגם הנוסעים היהודים באניות שעגנו בדרכן בנמל היו מלווים ע"י חייל ברצותם לרדת ולהצטייד במצרכי מזון. לפי אותו הסיפור, אחדים מהיהודים חזרו ומצאו פרנסה בעיר "בשאון המלחמה" כשהם ממלאים תפקידי ספקים לצבא ועל היהודים העובדים בצבא, הוטל ללבוש בגד של "ארבע כנפות" (לצורך זיהוי הנפגעים) והחללים היהודים נקברו בנפרד בהשגחתו של השו"ב ר' חיים משה.

במלחמת קרים (1853—1856) נפלו כ־500 חיילים יהודים בשורות הצבא שהגן על העיר הנצורה והנלחמת. קבריהם היו מפוזרים ב־14 בתי־קברות שונים, אך חלקם היו מרוכזים בקבר־אחים גדול ע"י בית־העלמין הכללי ב"צד הצפוני של העיר ועליו כתובות בעברית וברוסית: "יקר בעיני ה' המוותה לחסידיו" (תהלים, קט"ז, 15) וכן ציון ברוסית בזו הלשון: "לזכר החיילים היהודים שנפלו במלחמת סבסטופול 1854—1856 בלחמם בחירוף נפש למען המלך והמולדת".

אחרי המלחמה בשנת 1859, כאשר היו משקמים את העיר ההרוסה ונזקקו ליהודים כדי להחיות את פעילותה המסחרית, התירה מועצת המדינה בפטרבורג את ישיבתם של הסוחרים היהודים בעלי כל שלוש הדרגות בניקולאייב ובסבסטופול ואישרה את זכותם להשתלמות וללימוד מלאכה וחרושת של היהודים הבאים מבחוץ. ב־1861 הותרה גם ישיבתם של בעלי־מלאכה יהודים.

חרדה למצב העזוב השורר בבית־העלמין הישן בסבסטופול של חללי החיילים היהודים במלחמת 1855, מובעת במכתבו של אחד יוסף בן יעקב שיק, שביקר שם בתשעה־באב האחרון וראה שוב, כי עדיין אין "גדר ומחיצה" ולא "אבני זיכרון" לאחינו והן "כמה מאות נפשות נהרגו על כבוד ארץ מולדתנו ומלכה". הכותב מבקש מאת "הרב החכם ומפואר מליץ יושר מוכה"ר אלכסנדר צעדערבוים", עורך "המליץ", כי "יוכיח למישור את נדיבי עמנו" לדאוג לתיקון המצב "לכבוד יורדי דומה". העורך משיב לכותב ופונה לציבור בקריאה נרגשת להתנדב, מאחר שהמאמצים הקודמים לא הועילו, אלא לאסוף, בעזרת העיתונים, סכום בלתי מספיק למטרה זו ("המליץ", 11.9.62).

בעוד שנתיים מוצאים אנו ידיעה מרגיעה מסבסטופול (בחתימת מ"ץ דפה, הרב משה שמואל ראוזמני), שמודה לכל אלה שתרמו להקמת הגדר סביב "בית־העלמין להרוגי מלחמת סבסטופול משנת 1854—1856" ועתה הוא מבקש להתנדב "לקומם את משכן ה'" שנהרס "בימי מצור ומצוק" שנבנה בזמנו "מכספם וביגיעתם הרבה"

של בני הקהילה המקומית, "יען תושבי קרייתנו מתי מספר ואין לאל ידם לכונן תכונת הבית על מצבו כראוי"... (שם, 5.5.1864).

ב־1869, זעירה ודלה היתה עדיין הקהילה המשתקמת; זאת לומדים אנו מן התיאור הכלול במכתבו של הרב דייטשמאן ב"המליץ" מ־10 בנובמבר בשנה הנ"ל: "...מי לא ידע את העיר סבסטופול אשר מני אז היתה תפארת ארץ קרים ותהי רבת המרכולת ומקום שפעת עמים רבים. אך מעת שתתה כוס החימה, נשפל כבודה ועדיה ירד מעליה ונשארה דלה וריקה. ומאחינו בני־ישראל מתי מספר מעט היושבים בתוכה כעת, כולם כמעט קצרי יד, ועזובים בלי משען ומשענת, אוכלים לחמם בעצב ודאגה. כשנתקבצה עדתנו הקטנה, החלטנו להקים לנו בית־תפילה ובית־טבילה..." ואמנם, בסיוע הממשלה ובעזרתם של נדיבים אחדים, הוקמו המוסדות הללו.

ב־1873 נורתה אבן־הפינה לבית־תפילה יהודי של חיילים, מאחר שלפני כן נהגו להתפלל במניינים ובדירות שכורות. שנה לאחר מכן הוכנה תוכנית לבניין בית־הכנסת, וחנוכתו היתה כעבור 11 שנים. הגבאי הראשון והרוח החיה במפעל הזה היה ישראל בן אליהו פיינברג (שמא מאותה המשפחה עצמה שאליה השתייכו גם יוסף ומיכאל פיינברג, שבאותן השנים עלו לארץ מסבסטופול והיו מראשוני מתיישביה של ראשון־לציון?) והגזבר היה יעקב גונזווה, אחד ממשתתפיה של הגנת סבסטופול בעת המלחמה.

סיומה של מלחמת רוסיה—תורכיה ב־1877 וסלילת מסילת־הברזל לוזובאיה—סבסטופול, שחיברה את קרים עם מוסקבה ופטרבורג, שגרמה להתפתחות ייצוא התבואות לחו"ל והפיכת סבסטופול לנמל מסחרי, המריצו את גידולה של העיר, גברה התיישבות היהודים וצמחה הקהילה. גדולי היצואנים ובעלי עסקי תבואה היו הסוחרים היהודים: דרייפוס, נייפלד, גלייזרוב, יורובסקי. ענף כלכלה זה פירנס אלפי תושבים (תיאור התפתחותו של היישוב היהודי בסבסטופול מתבסס בחלקו הגדול על ספרו של ד' פולונסקי, מי שהיה מ"מ הרב דמתא: "סקירה היסטורית על הקהילה היהודית בסבסטופול" ברוסית, 1909, סבסטופול).

ב־1880 היו בעיר למעלה מ־400 נפש יהודים.

21. בשנות השמונים — "הסופות בנגב" והתגברות ההגירה לקרים

הפרעות (שכינו אותן "הסופות בנגב") בדרום רוסיה באביב 1881 אחרי רציחתו של המלך אלכסנדר השני, שקורבנותיהן הראשונים היו יהודי קייב, יליסאבטגראד ואודסה והמושבות היהודיות, האווירה שנוצרה בעקבותיהם וגזירת האיסור להתגורר ביישובים כפריים ("התקנות הזמניות" שפורסמו במאי 1882) — היו בין הסיבות השליליות שגרמו להתגברות ההגירה היהודית לקרים. בין המהגרים היו, כמובן, גם אנשים בעלי כושר למלא תפקידים הדרושים לקהילות מתפתחות, שחסרו דווקא בקרים: רבנים, מורים, שוחטים, בעלי קריאה, מוהלים, חזנים. אברהם מלמד, מחבר הספר האוטוביוגראפי "חיים כמו שהם" (קושטא, תרפ"ב), שישב שנים רבות בתיאודוסיה עירי (את קריאתו היפה בתורה זוכר אני עדיין מימי ילדותי) מספר, כי בהיותו בקי ברוב העיסוקים שפירטנו למעלה, עזב את מקום הולדתו, הכפר פרישיב בפלך טאבריה, שאביו בא לשם מפלך מוהילוב, ב־1883, והתיישב בג'אנקוי

שבקרים, לפנים כפר טאטארי ועתה יישוב שמשך אליו עשרות משפחות יהודיות שהתמקמו בו סביב תחנת הרכבת על מסילת־הברזל החדשה חארקוב—סבסטופול, למרות האיסור הנזכר ליהודים לגור בכפרים, והמשטרה לא הטרידה אותם. כאן מצא פרנסה לפי כישוריו.

אחרי הכיבוש הרוסי ואח"כ בתקופת מלחמות רוסיה—תורכיה ושוב עם החלת חובת השירות הצבאי על תושבי קרים, עזבו המוני טאטארים את ערבות קרים (בעיקר המחצית הצפונית של חצי־האי) ונמלטו לתורכיה ואת האדמות שנתרוקנו רכשו במחיר נמוך ביותר רבים מהגרמנים שהתיישבו בנובורוסיה עוד בימי יאקטרינה השנייה. כך צצו בקרים כפרים גרמניים מסודרים ופלחה מפותחת, דבר שגרם להתפתחות המסחר בתבואה ולייצוא התבואה לאירופה המערבית. לשם כך פתחו בתי־מסחר לתבואה מערביים גדולים את סוכנויותיהם בקרים. הסוכנות הראשית נפתחה בתחנת קורמאן, שנחשבה בימים ההם לאחת הנקודות החשובות ביותר לרכישת התבואה בקרים. הסוכנויות האלו היו קונות את התבואה מאת האיכרים הגרמנים עוד לפני הקציר ומשלמים מראש את מחצית מחירה בניכוי סכום ידוע מכל פוד (16.38 ק"ג) תמורת התשלום מראש. הסוכנים והעמילים לסוגיהם היו נוסעים מכפר לכפר ומאחוזה לאחוזה וקונים את התבואה. הם היו צריכים, כמובן, להתמצא בטיב גרעיני התבואה. האיכרים היו מובילים בעצמם את התבואה המכורה לאסמים שהקימו הסוכנויות בקרבת תחנות הרכבת כדי להעמיסה בקרונות ולשלחה לעיר הנמל (עד 1899) לסבסטופול, ומכאן ואילך לתיאודוסיה). את תפקידי הסוכנים, העמילים, ופקידי בתי־המסחר והסוכנויות מילאו בדרך־כלל יהודים. נסיונו האישי של כותב השורות האלו אולי ידגים יפה את משקלן של הפרנסות הקשורות במסחר בתבואה בחיי יהודי קרים. אבי ושני אחיו מצאו את פרנסתם בתחום הזה: אבא היה פנקסן בסוכנות של בית־מסחר אירופי גדול לתבואות, אחד מדודיי היה סוכן לרכישת תבואה ודודי האחר היה פקיד בסוכנות אניות לייצוא תבואות ומתורגמן משפות זרות בנמל.

המסחר בתבואה היה במידה כזאת תלוי בפעילותם של היהודים עד שלפני "הימים הנוראים" היו מדביקים מודעות במשרדים ובאסמים, כי אין להביא את התבואה לתחנת הרכבת בקורמאן בימי ערב ראש־השנה ובשני ימי החג וכן בערב יום־הכיפורים וביוה"כ, כיוון שהפקידים היהודים ייעדרו מעבודתם בימים הללו (א"ש מלמד, עמ' 62). מעשה זה מזכיר לנו את הנוהג שנתקיים עד לשואה בנמל סאלוניקי ביוון, שהיה שובת בשבתות משום שהסווארים והספנים ברובם היו יהודים...

על צעידתם של צעירי היהודים בראש שוחרי ההשכלה בערי קרים (ובנובורוסיה בכלל) גם בשנות השמונים יודעים אנו מהמספרים המוכיחים, כי בגימנסיות היה אחוז התלמידים היהודים גבוה שלא בהתאם לאחוז היהודים באוכלוסיה הכללית: בסימפרופול — 20%; בקרטש — 33%; בתיאודוסיה — 38% (כ"ו, 13.5.84). לעומת זה, בתחום החינוך היהודי התלבטה הקהילה בסימפרופול בקשיים רבים.

בבתי "תלמוד־תורה" (ת"ת) תכפו מקרי תביעה משפטית כלפי המלמדים (בסימ־פרופול אך לא שם בלבד) על אי התאמת "מוסדותיהם" לרמה הנדרשת עפ"י החוק (ההשכלה, דרכי ההוראה, עונשים גופניים, ניקיון...), אך תופעות אלו ומאמצים לסילוקן לא היו אופייניות במיוחד לקרים. "רודפיהם העיקריים", כביטויה של הידיעה העיתונאית, היו הרבנים מטעה"מ (מטעם הממשלה), שהחוק הטיל עליהם את החובה להשגיח על המלמדים ועל סדרי הלימוד.

בשל חומרות התחיקה האנטי־יהודית, מצד אחד, וקשיי השגתם של עובדים בשירותי הקודש ברמה הרצויה, מצד אחר, נוצרו מצבים קשים מאד בסדרי החיים היומיומיים בקהילות אחדות. הנה בשנת 1886 שומעים אנו טענה קשה מפיו של עוזר הרב בקהילת פרקופ (שלא יכלה להחזיק רב ״ציבורי״ רשמי, כי שכרו הקבוע היה בלתי מספיק), כי השלטונות הטילו איסור על סגני הרבנים, או עוזריהם, לנהל את ספרי הרשומות על המעמד האזרחי של התושבים היהודים: לידות, נישואים, פטירות. כנראה, הם נזקקו מעתה בשירות הזה לטיפולו של רב ביישוב אחר.

גם גירושם של הלבלרים היהודים שהועסקו בבתי־משפט ובלשכות הנוטאריונים בקרים (מבין הסטודנטים, ואחרים) גרם לפי דברי הכותבים בעיתונות לקשיים רבים לא למועסקים בלבד, אלא למוסדות שהעסיקום, כיוון שלא היה במי להחליפם (כ״ו, 19.4.87).

המורים והתלמידים כאחד בביה״ס בסימפרופול היו שרויים במחסור נורא. כרבע מכלל הילדים אינו טועם מעולם ארוחת־צהריים... ובמשך חודשים רצופים לא שולמה משכורתם של המורים כסדרה... (שם, 3.5.87).

עם זה דאגו לטפח את הלימודים בביה״ס היהודי היסודי; פתחו בו מחלקה למלאכת הנגרות ותכננו פתיחתה של מחלקה למסגרות ולנפחות (שם, 1.11.87).

באותה שנה (1887) צוין בעיתונות גם מאורע משמח וראוי שניתן עליו את דעתנו: לראשונה סיים בסימפרופול את ביה״ס הרשמי יהודי־קרימצ׳אק (מתיאור חייהם בקראסובזר זכור לנו, כי השכלתם הכללית היתה דלה מאד ומעטים מהם ידעו קרוא וכתוב בשפת המדינה).

בית־החולים היהודי שבסימפרופול סבל מגרעון ולשם כיסויו התכוונו להעלות את מס־הבשר הקהילתי (שמתקציבו נתקיימו המוסדות הציבוריים). המודיע העיתונאי חולק על הכוונה הזאת ומציע לנצל מקורות אחרים להכנסה נוספת: תרומות, הקצבת ה״זמסטבו״ (רשות השלטון האזורית), העירייה. יש לזכור, כי בית־החולים חדל מכבר לשמש את היהודים בלבד, ועוד דבר: ברשות ביהח״ו שני בתים, שנתרמו ע״י נדבנים וההכנסה השנתית מהם מגיעה לסך 800 ר׳ ומעלה.

הקונצרט שנערך לטובת בית־החולים הזרים הכנסה בסך 400 ר׳ ״שהוא סכום עצום לגבי עיר זו״ לדברי המודיע לעיתון. אולם בעוד פרק זמן נתגלו ״אי סדרים משוועים״ בבית־החולים הנזכר ובשל ״החזקתו הבלתי נסבלת״ הורתה מחלקת הבריאות העירונית, לאחר ביקורתו של המפקח הרפואי הממשלתי, לסלק את חברי הנהלתו ואת הרופאים, לקבל את המוסד לניהולה ולמנות את אחד מרופאיה לרופא הראשי, בתנאי שהקהילה תבטיח את משכורתו בסך 600 ר׳ לשנה ותספק לו דירה.

בשנת 1887 נחנך מושב זקנים שהיה מסופח לבית־החולים ונעזר מתמיכתו של הברון גינצבורג. ד״ר גידלביץ ניהל את שני המוסדות גם יחד. הוא היה מרפא חולים עניים בחינם וגם דאג לספק להם תרופות ואף את צורכי מחייתם (״המליץ״, 10.2.87).

העיתונים העבריים שהופיעו בימים ההם מילאו תפקיד חשוב בתקשורת בין הקהילות היהודיות בתפוצה הרוסית המפוזרת בהעבירם ידיעות מועילות על יוזמות מקומיות שונות העשויות להמריץ עסקנים לסילוק תקלות ולשיפור נוהלים ביחסים עם הרשויות המקומיות בתחום של קיום הזכויות המשפטיות ופירושיהן במגמה להקל בהסתמך על דגמי התנהגות הלכה למעשה. העיתונים היו מפרסמים גם ידיעות על רמאים נודדים שהונו במעשיהם קהילות שונות, על נוכלים מעגני נשותיהם שנתגלו

במקום פלוני ואלמוני, על מסכנים הנפטרים בנדודיהם למען הפרנסה בניכר, על מתחזים כשלוחי מוסדות וגובים תרומות הצוללות בכיסיהם... כך פורסמה בין השאר ידיעה על "משולח ירושלמי" חשוד שאסף נדבות למען בית הכנסת־אורחים שבירושלים והודות לשיתוף פעולה בין הרב דימנט בסימפרופול והחכם מדיני בקראסובזר הוסדר עיקוב אחרי מהלכיו ("המליץ", 18.5.87).

נוכח תופעות הקיפוח, העוינות והפירוש לחומרה של החוקים החלים על היהודים, שמחה העיתונות היהודית של התקופה ההיא לציין כל חריגה לטובה וכל גילוי של יחס אנושי ולא כל שכן של אהדה מצד אנשי הרשות. בשנת 1888, כשעזב מפקד הגדוד הליטאי, פולקובניק (סגן־אלוף) צרפיצקי את סימפרופול, כי הועבר לאזור אחר, הגישה לו הקהילה היהודית כתב־ברכה ותשורה על יחסו היוצא־מן־הכלל לחיילים היהודים שבגדודו: הוא היה מעודדם בדברי הערכה, היה דואג למילוי צורכיהם הדתיים, משחררם לימי חג ומועד, שכר בשבילם בית־תפילה ותרם פרוכת, אף ביקר בבית־הכנסת ושיבחם שבניגוד לחיילים הגויים שציינו את חגיהם בסביאה ובשכרות, היו היהודים מבלים את ימי מועדיהם בתפילה ובקיום מנהגיהם הדתיים. מפקד הגדוד הזה היה אדם ליבראלי בהשקפותיו ובנאומו לפני חייליו היהודים אמר בין השאר: "אתם תזכו לאשר אתם ראויים, כאשר יתפזר החושך האופף את כולנו." המפקד הזה קיבל בהתרגשות את תגובתה של הקהילה היהודית.

מעניינת ומשמחת חוות־דעתו של אחד מבעלי־האחוזות בטאבריה שנתפרסמה בעיתון היהודי־הרוסי (כ"ו, 4.9.88).

בשנה הנסקרת בזה (1888) היה בדרום רוסיה יבול בלתי רגיל ועבודת הקציר הצריכה ידיים עובדות נוספות ובין הפועלים הנזקקים לעבודה שהגיעו מחוץ לפלך טאבריה הופיעו באותו הזמן לראשונה גם קוצרים יהודים ואת התרשמותו מעבודתם מוסר האיכר הגוי במילים אלו: "הפועל היהודי אמנם נופל מהרוסי בסבולתו, אבל הוא חרוץ הרבה יותר ממנו ופחות תובעני. פועלים יהודים רצויים מאד באזורנו, כי הם כוח עבודה נבון." (שם, 4.9.88).

המאורע, שצוין ע"י העיתונות כחשוב ביותר בסימפרופול בשנים האחרונות, היה — חנוכתו של בניין ביהכ"נ הכוראלי החדש, שבנייתו ארכה, בהפסקות מהעדר אמצעים, כ־15 שנה, ועתה (1888) הוא הושלם לתפארת. חזית הבניין, שהיא בסגנון מעורב, עולה ביופיה בהרבה על כל בתי־הכנסת שבאודסה, פרט לזה שנחנך לא מכבר (הברודי). מפוארים במיוחד היו ארון־הקודש והבימה. נהדרת שורת העמודים מברזל־יציקה שעליה נשענת עזרת־הנשים וכן הסככה המקיפה את העזרה. זהו הבניין הנהדר ביותר בעיר בכלל, וייתכן שבפלך כולו. מוסר הידיעה העיתונאית הזאת מציין לשבח את החזן המעולה, מר אפשטין, ומקהלתו המצוינת. בימי החגים משך אליו בית־הכנסת את כל האוכלוסייה היהודית, ובייחוד את הצעירים המחפשים "מזון רוחני" והנאה אסטתית. העיר, המצטיינת בהעדרם של תענוגות נאצלים זכתה עתה להזדמנות להאזין בשבתות ובימים־טובים לזמרה נאה וערוכה בטעם שדוגמתה איש לא שמע עד כה בסימפרופול, המפליאה את כל מוקירי השירה, גם מבין הנוצרים. בראותם זאת נמצאו גם "אריסטוקראטים" מדופלמים בודדים ש"הואילו לבקר בימים הנוראים את ביהכ"נ וביניהם היו גם כאלה שהתאזרו "עוז פרחחי" והגיעו ביום־כיפור בכרכרה ממש עד שערי הבית"... בהקשר זה אופיניים גם דברי הביקורת שהטיח הכותב בעיתון על "חוסר טאקט מדהים שנתגלה במעשה הרחקתו של הרב דמתא שיצא בנאום תקיף ביידיש והעיר הערות אחדות, שהביכו רבים

מבין "הליבראלים והאריסטוקראטים" מחוגי החנוונים. רב זה הוא באמת אישיות ליבראלית ופרוגרסיבית, אם כי אינו חובש צילינדר ואינו לובש פראק. כנראה הוא אינו מתאים ל"פאראדה" הרשמית..." (שם, 18.10.88).

מעניין לציין, כי בית־הכנסת החדש על תפילתו האסתטית וסדריו הנאים שבה את ליבו של יהודי סוחר איש קובנה, מליבה של ליטא, שביקר בו ואת התרשמותו ממנו מצא לראוי לשגר ל"המליץ" ובה סיפר, כי בהיותו בסימפרופול "לרגל מסחרו" ביקר "בבית־התפילה הגדול והנאדר בקודש הבנוי לתלפיות" ומצא בו, שלא כבערי רוסיה החדשה האחרות, תפילה ערוכה בסגנון מסורתי ועם זה בסדר ובשקט ובטעם טוב מפי החזן אפשטיין ומקהלתו.

הקהילות היהודיות בערי קרים לא היו שקועות אך ורק בענייניהן המקומיים והסולידאריות הלאומית התגלתה בהן בכל שעת כושר. בבתי־כנסת נערכו אזכרות לסופרים ולחוגי־דעות יהודים ומחסידי אומות העולם: ללבנדה, לצוייפל; ליום הולדתו של ההיסטוריון גרץ ערכה קהילת תיאודוסיה מגבית, כדי להגיש תשורה לבעל השמחה.

בקרטש בת 25,000 תושבים היו היהודים כ־10%, אבל בגימנסיות לנערים ולנערות הם היו מהווים כ־⅓ מכלל התלמידים. נוסף על כך נתקיים, כמובן, ת"ת שבשבילו היה מוקם בניין מיוחד ועמדו לפתוח בו גם כיתות למלאכה ולהפכו ל"בי"ס עממי ציבורי".

בעיר היתה קיימת אגודת גמילות־חסד בשם "משכיל אל דל" וכן אגודת נשים שעסקו בעזרה למשפחות עניות, אך שתיהן נתנוונו "מפאת אדישות הקהל ובגלל אמביציות אישיות של עסקנים" וזה בתנאים אובייקטיביים של אמידות הסוחרים היהודים המקומיים ושל מציאות רב מתקדם הדואג לצורכי ציבור, ר' הלפרין.

בין יהודי העיר הזאת היה נפוץ מסחר בדגים ובפרט בדגים מלוחים. רובם של הסוחרים הללו היו מהגרים מפולין ובשנת 1882 כאשר נפוצו שמועות לפני פסח, כי הסוחרים מוהלים את ציר הדגים בשיכר שעורים, יצאו שני רבני הקהילה בהכחשה נמרצת ובהודעה, כי השמועות חסרות בסיס עובדתי ועם זה נטולות היגיון: השיכר עשוי לקלקל את טעם הדגים והוא גם יקר מאד בהשוואה למחיר הדגים, ועם זה סוחרי הדגים כולם שומרי מצוות הם ונזהרים בדיני כשרות לפסח. בהשפעת השיכר הרי יבואו הדגים לידי חמץ גמור ("המליץ", 22.3.82). דגיה המלוחים של קרטש התפרסמו ברוסיה כולה ועל התקנתם, אחסנתם ושיווקם התבססה פרנסתן של משפחות יהודיות רבות ומכאן חשיבותה של הודעת הרבנים הנזכרת.

כבר הזכרנו את התביעות כלפי המלמדים בחדרים. רובם לא התאימו למילוי תפקידם עפ"י הגדרת החוק וכנראה שזו היתה הסיבה, שלא היו מחדשים את תוקף "הרשיונות" שניתנו להם מאת השלטונות מדי שנה. בפברואר 1883 הגיעה לקרטש הוראה מאת המפקח על גליל החינוך של אודסה (קרים היתה בתחום פיקוחו) לסגור את כל החדרים והת"ת, כיוון שהמלמדים לא חידשו את תעודותיהם מזה שנים. הידיעה בנידון פגעה קשה מאד במלמדים האביונים "אשר נכרת מפיהם לחם צר, כי לא יצלחו למלאכה ועבודה אחרת" ועוד יותר — בילדים "אשר הולכים בטל כל היום ברחובות קריה וקרסוליהם ימעדו על קרח הים"... (ים אזוב ומיצר קרטש — מימיהם קופאים בימות החורף, כי הים הקטן הזה מימיו נמהלים במי הנהר דון המתוקים שנשפך אליו. הילדים הפנויים מלימודים בילו את זמנם בהחלקה על

פני הקרח...) באותם הימים למדו בעיר יותר מ־100 ילדים בחדרים ויותר מ־80 בת"ת ("המליץ", 16.2.83).

כנראה, שהפגיעה האמורה היתה זמנית ואולי הגזירה הומתקה או בוטלה בעזרתו של האמצעי "היעיל" ברוסיה "מקדמת דנא", הוא השוחד... שנה לאחר מכן קוראים אנו, כי הת"ת קיים בחצר ביהכ"נ החדש ובו למעלה ממאה ילדים מתחנכים בלא תשלום וילדי העניים מקבלים גם בגדים (כ"ו, 20.5.84).

כן ידוע לנו, כי בעיר התארגנה גם אגודת גמ"ח לעזרה לבעלי־מלאכה ולסוחרים. לטובת המוסד הגיעה תרומה מאת מונטפיורי, בתשובה למברק ברכה להחלמתו שנשלח מכאן.

הת"ת הנזכר התפתח במרוצת הזמן ואף התקדם "לפי רוח הזמן" ובשנת 1886 הועסקו בו כבר 3 מורים, בוגרי בית־המדרש למורים בז'יטומיר, ומספר תלמידיו היה 110. תקציבו השנתי, שהגיע לסכום 2.109 ר' היה מתכסה מהכנסות מס־הבשר, מתמיכת העירייה, מבית־המרחץ היהודי ומתרומות אמידי הקהילה. ואולי התפתחות זו היא סוד המשך קיומו של הת"ת שנגזר עליו להיסגר עוד ב־1883 בשל המלמדים הבלתי מוסמכים — עם החלפת המורים, המשיך המוסד להתפתח. אף נוסדה בו ספרייה.

כשגברה ההקפדה מצד השלטונות על רמתם ההשכלתית של המורים ועם זה לא תמיד נמצאו מורים כאלה בקרים, קרה שבסימפרופול נתמנה למורה ראשי בבי"ס יהודי — איש נוצרי, והדבר נתן את אותותיו בהפחתת הדאגה לרמת לימוד העברית וגם של דת ישראל, כטענתו של הכותב בנידון ב"המליץ" (27.6.89), הדורש לתקן את המעוות.

והנה דוגמה נוספת לכך, שתקלות רשמיות מינהליות שימשו מעצור לפיתוחם של מוסדות חינוך והשכלה. על סמך נסיון החיים נוכחו ההורים והעוסקים בצורכי ציבור לדעת, כמה חשובה ההכשרה המקצועית לשכבה מסוימת של בני נעורים ועל כן בשלה בסימפרופול המחשבה להקים בי"ס למלאכה לנערים יהודים (ולא להסתפק בלימודי מלאכה חלקיים) ונתעוררו קשיים תקציביים ואדמיניסטאטיביים על דרך ביצועה של התוכנית האמורה, כיוון שהממונה על מוסדות הלימוד בפלך טאבריה לא הסתפק בהבטחת מקורות הכנסה קבועים להחזקת המוסר החדש, אלא דרש הקמתה של קרן קבועה לכיסוי התקציב ולאישור תקנון המוסד, דבר שלא יכלו להשיגו. לעומת זה, המקורות התקציביים היו בהישג ידה של הקהילה, הלא הם: השתתפות הקהילות המקומיות, שבניהן עתידים ליהנות מביה"ס החשוב הזה (כשם שכל הקהילות בקרים תומכות בבית־החולים בסימפרופול שמשירותיו הן נהנות), הקצבת קרן המלאכה של ה"זמסטבו" הטאברי, הקצבת קרן המלאכה בפטרבורג והקצבת עיריית סימפרופול.

בשנת 1887 נוסף עוד מוסד סוציאלי בקהילת קרטש — אכסניה "לטובת עניים קשיי־יום העוברים דרך עירנו", ביניהם גם יהודים שמצאו פרנסה על חופו הקווקאזי של מיצר קרטש (שהוא מחוץ לתחום המושב...), אך נאלצו ללון כאן. האכסניה התנהלה בידי ועד ציבורי ("המליץ", 9.8.87).

קהילת תיאודוסיה, לעומת סימפרופול וקרטש, שרויה היתה גם בשנות השמונים עדיין בשפל המדרגה. היא היתה עוד קטנה, כבעשור הקודם כחמישים משפחות בתוך אוכלוסייה בת 12,000 תושבים — ודלה, בהיות אנשיה "מתפרנסים בלחץ

נורא ועושים מיקנה וקניין בבלויי סחבות, או בעלי־מלאכת־יד אשר יחיו את נפשם מעמל כפיהם, ורובם הם אשר עבדו (שירתו מקודם) בצבא" ("המליץ", 26.3.1883).

רב לא היה בה עדיין, כי אם עוזר לרב בלבד שהוא גם שוחט, חוכר מס־הבשר וספק בשר כשר, איש זקן תשוש "המונע כל התחלה טובה". בקהילה אין שום בי"ס לילדי יהודים, ישנו ת"ת בלבד ובו שני מלמדים, אך אין בניין מיוחד וחסר ריהוט. להערכתו של בעל המידע הזה (רוסקיי יבריי, 13.2.80 ; 23.4.80) אילו נוצלו כראוי הכנסות מס הבשר המגיעות ל־450 רובל לשנה, בתוספת עודף ההכנסה של ביהכ"נ ושכר־הלימוד מאת ⅔ של התלמידים, ניתן היה לקיים בי"ס עממי כהלכתו, אבל בעסקי הקהילה חסרים דיווח ציבורי, ביקורת ויוזמה טובה ו"האינטליגנציה המצומצמת שלנו מגלה אדישות גמורה"...

בסבסטופול שגם בה היתה קהילה יהודית קטנה — עשרות אחדות של משפחות, כמעט כולם בעלי־מלאכה (כ"ו, 15.3.87) — אך כנראה ערה, הוחלט לפתוח בי"ס ראשוני לילדי היהודים ובו כיתה מקצועית לנגרות וחרטות. המפקח על החינוך בגליל אודסה המליץ למנות מורים מבין בוגרי ביהמ"ד למורים, אך הרשות המקומית בסבסטופול פקדה לגרש את המורים, משום שאינם כלולים בין סוגי בעלי זכות הישיבה בעיר זו (שהיא מחוץ לתחום המושב...). דעת המושל היא, כי בתנאים הקיימים צריך לסגור את המוסד, או למנות מורים נוצרים (שם, 20.11.88). התעוררה שאלת הצורך לאפשר במקומות יישוב שמחוץ לתחום לגור לא רק לתושבים יהודים בעלי מקצועות או משלחי־יד מסוימים, כי אם גם לאנשים המשרתים את צורכיהם הציבוריים (כגון : מורים, רבנים, שוחטים, מלמדים). מאותה קהילת סבסטופול שומעים אנו באותו הזמן, כי נתארגן בה חוג של בעלי־מלאכה יהודים צעירים בשם "אחווה" ("בראטסטבו") ששם לו למטרה "השתלמות רוחנית ומוסרית". מספר חבריו 30 והם מנויים על עיתונים וכתבי־עת כלליים ויהודיים ומעוניינים להשיג גם ספרים (שם, 15.3.87).

לעומת זה, ביאלטה שמספר יהודיה היה כנראה גדול יותר (כ־100 משפחות), לא גילתה הקהילה התעניינות מרובה בחינוך בניה והכיתה היהודית ליד ביה"ס המקומי (מטעם ה"זמסטבו") שנתקיימה שנתיים, מאז 1871, נסגרה, כיוון שהתושבים היהודים "חסו על תשלום 2 קופ' על ליטרת בשר" (רוס' יבריי, 19.11.80) ששימשו מקור לכיסוי התקציב. במקום כיתת ביה"ס הנזכרת, קיימו "חדר עלוב" ובו מלמד המרביץ תורה ל־30 פעוטות מ־7 בבוקר ועד 6 בערב (הוראה במשך שעות ארוכות כאלה, כנהוג בחדרים, נגדה את התקנות הממשלתיות...) בעל הכתבה העיתונאית הנ"ל מציין, כי גם בית־הכנסת המקומי צר ועלוב וזקוק לשיפוץ, והוא מוזנח אעפ"י שהכנסותיו הגונות. כנראה, חסרו בקהילה אנשים אחראים בעלי יוזמה.

בייבפטוריה היו כ־50 משפחות של יהודים. לפי פנקס הקהילה, נראה כי היהודים נתיישבו כאן בשנת 1810. לעומת זה, היתה כאן קהילה קראית גדולה, שמנתה אז כ־300 משפחות, או כ־1,700 נפש. עד המהפיכה הקומוניסטית (1917) המשיכה ייבפטוריה לשמש מרכז רוחני של הקראים ואב בית־הדין שלהם כאן נשא תואר : "הרב הגדול, רבן של כל בני מקרא". לקראים היה בית־כנסת מפואר "אשר אין ערוך ליופיה ולחין ערכה" כלשון המתאר, א' דיינארד.

העדה הקראית בייבפטוריה היתה עוד בשנות השישים הגדולה והמסודרת ברוסיה ונחשבה למרכזם הרוחני. דעתו של חכם העדה היתה מקובלת על הקראים בכל אתר. כנראה היא היתה גם העשירה בין עדותיהם, האמידות בדרך כלל, כי ב־1864

הגיע לשם מכתב מאת קראי ירושלים בבקשת סיוע כספי בשביל להעלות "מארץ שנער" (עיראק) "קבוצה בת 70 נפש מבני ישראל, צאצאי המלך יהויכין ובני שבט לוי", ולהביאם, לפי השתדלותם, לירושלים כדי להצילם מסכנת העברה על דתם בארם־נהריים, ששם "מכבידים עליהם את אכפם" ("הכרמל", תרכ"ד, גל 35).

ידוע לנו, כי עוד ב־1860 חיפשו קראי ייבפטוריה מורה עברי לבית־ספרם הציבורי ופנו לבית־המדרש לרבנים בווילנה בבקשה לשלוח להם מורה מבוגרי ביהמ"ד. לתפקיד זה נשלח לייבפטוריה וולף כהן (ראססוייט, 7.10.1860).

על מקרה בלתי רגיל נודע לנו מכתבה מייבפאטוריה שנתפרסמה באחד העיתונים בדרום רוסיה. קבוצת יהודים בחצי־האי קרים פנתה למיניסטריון הפנים בבקשה לאפשר להם להצטרף לפולחן הקראי. השר התנגד לכך, אבל שאל לחוות־דעתו של חכם הקראים הראשי בייבפטוריה והאחרון הוציא חוזר בנידון לכל קהילות הקראים בפלכי חרסון וטאבריה. הקהילות סירבו להיענות לבקשה הזאת באופן מוחלט ונימקו זאת בקיומה של תעודה שהוצאה ע"י המלכה יקאטרינה ובה נאמר, עפ"י דבריהם, שהזכויות שהוענקו לקראים והפוטרות אותם מכל ההגבלות החלות על היהודים הותנו בכך, שהם לא יקבלו לתוך עדתם יהודים "תלמודיים"... (יוז'ני קראי, 2.12.86).

תיאור מסעיו בערי קרים בשנת 1888 של מ' פלדשטיין, אחד המשכילים העברים, זורע אור על הוויי העדה הקראית באותם הימים בייבפאטוריה. הכותב הפליג מאודסה לקרים באנייה שהגיעה למחרת לייבפטוריה, "היא גוזלאוו בתורכית". בעיר קטנה זו היו באותו הזמן כ־8,000 תושבים: טאטארים, קראים, יוונים, ארמנים, צוענים, יהודים, רוסים. כאן מצא הנוסע כ־70 משפחות יהודיות. "הרחובות בעיר צרים ומלוכלכים, כל הבתים מוקפים חצרות וחומות. על חוף הים — גן. מחוץ לעיר הכפר סאקי ובו לימן וריפוי באמבטיה של טין מרפא..." בעיר נמצאו באותו הזמן כ־3,000 אורחים, נופשים ומתרפאים. בין הטאטארים רבים בעלי־המלאכה: אופים, חייטים, סנדלרים, גלבים, סווארים, אך גם סוחרים עשירים מצויים ביניהם. הם ידועים ביושרם ונאמנותם. "בייבפטוריה היו כ־3,000 קראים וכאן כידוע, מרכזם התרבותי. מעטים בלבד מביניהם יודעים עברית, אם כי מתפללים בה. אין ביניהם אנשי רוח, הם עוסקים רק במסחר. ישנם כמה סטודנטים קראים ואחד מהם הוא בנו של ה"גזאן" (חזן) שלהם, ר' טוביה נאמן. ברוסיה כולה שני חכמים קראיים בלבד ו"לשכות הנהלה לענייני רוח" מצויות רק בייבפטוריה ובווילנה. החזן הוא ראש בית־דינם; משרה זו היא עוברת עפ"י רוב בירושה. החזן עתה הוא אמנם איש נבון, אך ידיעותיו אינן מקיפות. הקראים הם יהירים, שונאים את היהודים "ויכנום ז'ידים". ביניהם לבין עצמם חיים הקראים באחדות. פעם בפעם נוסע החזן לסנט־פטרבורג (עיר הבירה) בענייני עדתו ואחד המעשים החשובים בעיניהם הוא דבר העזרה לנצרכים והכנת נדוניה לכלות עניות. עתה מתכננים הם להקים בית־ספר לרבנים שלהם וכבר הוקמה קרן תרומות למטרה זו. להם בית תפילה מפואר, מרווח ונקי למופת. תפילותיהם הן "ליקוטי פרשיות מספר תהילים". בעת הקריאה בתורה, נוהגים לתרגם כל פסוק לטאטארית. אחד הנערים נוהג לקרוא את ההפטרה. אחרי קריאת התורה, נוהגים לערוך אזכרה לנפטרים ותפילת "מי שבירך", ורבים המנדבים ("הצפירה", 16.12.88).

בבחצ'יסראי נמצאו כ־20 משפחות של יהודים באוכלוסיה בת 14,000 נפש. קרימצ'אקים, שישבו כאן בעבר, לא נמצאו כבר. ליהודים היה בית־כנסת וגם

לקראים, שמהם היו כ־70 משפחות, היה בית־כנסת מפואר וביניהם נמצאו עשירים גדולים.

בקראסובזר ישבו יותר מ־600 משפחות קרימצ׳אקים, כלומר כ־3,000 איש וכאן ישב רבם הראשי — ה״חכם״ (על ״חכמיהם״ הבולטים, ר׳ דויד לחנו ור׳ חזקיה מדיני, הארכנו את הדיבור לפני כן). נמצאו כאן גם כ־60 משפחות (300 נפש) של יהודי ליטא ופולין ולהם שני בתי־כנסת, מהקראים מצא כאן הנוסע דיינארד 7—8 משפחות. הסופר הנזכר ביקר גם ביישובים עתיקים שלא נמצאה בהם אוכלוסייה יהודית וכך הוא הגיע למנגופ (היא טפֶּה־קרמאֶן הטאטארית ופיאוֹדוֹרוֹ הגוֹתית, לשעבר) ומצא כאן בבית־קברות מצבה יהודית (או קראית) והיא המאוחרת ביותר, המתייחסת לשנת 1777. מאז לא ישבו כאן יהודים או קראים. מעניין לציין, בין שמות המשפחה של הקרימצ׳אקים בעלי אופי טוֹפוֹנימי שכיח למדיי, השם ״מנגופי״ (כלומר, איש מנגופ), כשם ששכיח גם השם ״קפלי״ (איש קפָא), או חארסוֹן (איש כרסוֹנס), אצל הקראים.

כמאז, פנים שונות היו לגילויי שנאת־ישראל: בפירושים מעוותים של החוקים המגבילים, ביחסי חברה, בהסתה לאלימות ולפרעות ובעלילות־דם.

בקיץ 1886 פרצה בסבסטופול מהומה שעלולה היתה להביא לידי פרעות. עגלון נוצרי רב עם סוחר יהודי בהיותם בבית־מרזח (כנראה, השייך ליהודי). כשהתקוטטו ביניהם, הלם היהודים בראשו של העגלון בבקבוק שהיה בידו, פצע אותו ונמלט. הקהל התנפל על בעל בית־המרזח וניפץ רהיטים וכלים בצעקות ״הכו את הז׳ידים״. הגיעה המשטרה וגם חיילים וקוזאקים והשקיטו את ההמון. הצבא שמר במקום כל הלילה (״הצפירה״, 31.5.86).

על מקרה של התנכלות מכוונת ליהודי שאירע ב־1887 בנפת ג׳אנקוי יודעים אנו מידיעה עיתונאית אחרת. סוחר יהודי חכר אדמה מאחד בשם ורנר (כנראה, גרמני) והקים שם בית־מסחר לעצי בניין. עפ״י תנאי החכירה נתחייב המחכיר לבנות גדר, אך לא קיים את התחייבותו. היהודי תבעוֹ למשפט, אך ורנר טען, כי במקרה הזה אין תוקף לטענה על הפרת ההתחייבות, כי עצם חכירת האדמה בכפר היתה בלתי חוקית מצד היהודי ועל כן פטור המחכיר מלקיים את תנאי החכירה. בית המשפט לא קיבל טענה זו, אולם הגרמני התנקם ביהודי והגיש דרישה למפקח המשטרה באיזור לגרש את היהודי משם... (כ״ו, 19.4.87).

מקרה חמור הרבה יותר של ביום עלילת־דם, היה ב־1888 בתאודוסיה. בחג הפסחא הנוצרי נמצאה גוויית ילדה נוצרית בחצר בית־הכנסת, מאחורי דירתו של השמש. כבָר חוֹדש לפני כן היה ניסיון של עלילת־דם בעיר ועתה כאז גדלה הבהלה בין היהודים והמהומה בעיר, אבל הודות להגינותו ולזריזותו של ראש המשטרה שהציב מייד במקום משמר שוטרים, חלפה הבהלה. גם ניתוח גווייתה של הילדה עבר בשלום ונמנע אסון (״המליץ״, 15.5.88).

בחתונה יהודית אחת בסימפרופול (דצמבר 1889) נכח שוחט שהיה היחיד בין המסובים שישב חבוש בכובעו. חרה הדבר לאחד מפקידי העיר שהיה בין המוזמנים והוא פנה אל הרב מטעה״מ שסידר את הקידושין בשאלה, האם עפ״י הדין אסור לגלות את הראש. הרב ענה: לא לבד שמותר, כי אם חובה (!) לגלות הראש במסיבת רעים. הפקיד דרש מהשוחט לגלות את ראשו או להסתלק. השוחט העדיף להסתלק.

מעשה חמור הרבה יותר והרה־סכנות שלבש צורה של עלילת־דם אירע בגאָניצ׳סק וסיומו היה בסימפרוֹפוֹל. בתו של סנדלר יהודי עני שבביתו סבלו חרפת רעב,

היתה מסובבת מחוץ לביתה ונעלמה פעם בפעם. בין הנוצרים פשטה שמועה שילדה נוצרית נחטפה בידי הז׳ידים שעינוה, חתכו בגופה ולקחו מדמה. הילדה נשלחה ע״י הכומר לסימפרופול, עיר המחוז, לחקירה. הילדה לא רצתה לחזור להוריה, טענה כי היא כביכול נוצריה ונמסרה כיתומה לחינוך לסנדלר וסיפרה, כי ראתה איך היהודים שחטו ילדה נוצריה והשליכוה לכלבים. בחקירה הוכח, כי אכן היא בתו של הסנדלר היהודי והיא הוחזרה להוריה ובינתים ימי הסתה וחרדה עברו על יהודי גניצ׳סק וקרים (כ״ו, 25.2.890—25.3.890).

בבית הנתיבות של תחנת הרכבת ג׳אנקוי התמרמר ורעש אחד הנוסעים הגויים בשל קבוצת יהודים סוחרי תבואה, ששוחחו ביניהם ביידיש. הוא דרש ספר תלונות ורשם בו, כי ״היתה שיחה בשפת הז׳ידים״. אחדים מהנוכחים, גויים ויהודים, דרשו גם הם את הספר ורשמו בו, כי המתלונן היה שיכור, העליב את היהודים, כינה אותם ז׳ידים והוסיף עלבונות אחרים (כ״ו, 24.11.86).

בקיץ 1889 פשטו שמועות בייבפטוריה, כי בחג ״השילוש״ (״טרויצה״) הנוצרי, זוממים לפרוע פרעות ביהודים. יהודים רבים למודי ניסיון מר במקומות יישוביהם הקודמים, עזבו על משפחותיהם את בתיהם ונמלטו לסימפרופול ולסבסטופול. פנו למושל הפלך בבקשה לשגר צבא לעיר, אך הבקשה נדחתה. עם זה ניתנה הוראה לסגור לימי החג את החנויות למכר יינות ויי״ש ולהגביר את פיקוח המשטרה. הודות לכך עבר החג בלא תקריות (כ״ו, 13.6.89).

22. בעשור האחרון למאה שעברה — הקמת הנמל בתיאודוסיה והשפעתו על הפעילות היהודית

גידולה המהיר של תיאודוסיה התחיל בשנת 1890, כאשר הוחל בהכנות לבניית הנמל ובסלילת מסילת־הברזל... שדרך צומתי ולאדיסלאבובקה וג׳אנקוי חיברה את עיר הנמל הזאת אל מרכז רוסיה ואל בירתה (1892). הקמת הנמל הושלמה בשנת 1894 והוא נחשב לנמל ממדרגה ראשונה, לפי מושגי הזמן ההוא. 90% של סחורות הייצוא מכאן היתה התבואה ובמסחר זה, כפי שציינו כבר, מצאו יהודים רבים את פרנסתם בקרים כולה ובתאודוסיה בפרט. בראשית המאה העשרים היה אחוז היישוב היהודי בעירנו הגדול בכל ערי קרים (15%).

מקסים גורקי שבא לתאודוסיה בימים כשהמתה בה עבודת בניין הנמל, הנציח את נוף הטבע ונוף העבודה הכבירה הזאת ביצירתו ״קונובלוב״, שנכתבה בשנת 1897. אנו מביאים בזה את תיאורו הנפלא:

בניין הנמל בתיאודוסיה

(מ׳ גורקי, מתוך ״קונובאלוב״, 1897)

לפני כחמש שנים יזמתי טיול והתשוטטתי על פני רוסיה הקדושה ונקלעתי לפיאודוסיה. בימים ההם התחילו שם לבנות את רציפי הנמל ובתקווה להשתכר קצת לכיסוי הוצאות הדרך, שמתי פניי למקום הבנייה. ברצותי להתבונן תחילה במעשי העמל, כבתמונה, עליתי על ההר והתיישבתי שם, כשאני מביט למטה על הים האדיר נטול הגבולות ועל האנשים הקטנטנים המתקינים לו כבלים. לנגד עיניי השתרע מראה נרחב של מלאכת האנשים:

חוף הים הסלעי הפרוס לפני המפרץ היה חפור והפוך כולו, על כל צעד בורות, גלי אבנים ועצים, עגלות עמוסות קורות, פסי ברזל, תוקעי־כלונסאות ועוד מיני מיתקנים עשויים קורות ובתוך כל אלה התרוצצו אנשים. לאחר שהם פצפצו את ההר בחומר־נפץ, היו מפוררים אותו במכושיהם ומפנים שטח לקו מסילת־הברזל, היו לשים מלט בבורות ענק והופכים אותו לאבני מידות קוביות, משקיעים אותן בים ומקימים מעוז מול כוח האיתנים של גליו הסואנים בלא הפוגה. הם נידמו לתולעים זערוריות על רקע ההר החום־הכהה שנתכער במו ידיהם וכתולעים הללו אצו רצו בהולים וטרודים בין ערימות חצץ וגדמי עצים בעננֵי אבק של רסק סלעים, בלהט שלושים מעלות של היום הדרומי היוקד.

התוהו ובוהו שסביבם, הרקיע המלוהט שמעליהם היקנו לבהילותם מראה, כאילו הם חופרים חודרים אל תוך קרבי ההר, כדי להימלט ממוקד השמש ומנוף ההר העגום הסובב אותם.

באוויר המחניק נשמעו רטן והמולה, נקישות המכושים בסלע, זמירתם הנוגה של אופני המריצות, דפיקתו העמומה של קורנס יצוק־הברזל הנוחת בכובד על כלונס העץ. התייפח איל־הברזל של תוקע־הכלונסאות, הלמו הגרזנים מקציעי הקורות, ובקולי קולות הצטעקו דמויותיהם האפורות־האפילות והבהולות של בני האדם.

ליד המיתקן תוקע־הכלונסאות התקהל ציבור צפוף וססגוני ומתוכו נישא קול טינור מתמשך ומזמר בקפידה:

הוי אחיא, כבד החום, מאד כבד!
האח חבריא, הן עלינו, איש לא ירחם!
בוֹם, "דובינושקה", בוֹם,
הך ונהלוֹם!

...הים השתרע רוגע עד לאופק המעורפל ומשקשק חרש בגליו השקופים אל החוף המלא תנועה. בנצנוצי השמש הזוהרת, חייך הים כאילו את חיוכו טוב־הלב של הוליבר, המכיר את עוצמתו — בזועו זיע קל ועמל הננסים יהיה כלא היה.

...בתוך קהל העמלים נעו איזו דמויות צנומות מוזרות בגון ארד, צנופות במצנפות אדומות, בתרבושים, לבושי זיגים כחולים וקצרים ההדוקים לשו־קיהם ורחבים־תלויים במפשעתם. כפי שנודע לי אלה תורכים בני אנטוליה. הגייתם הגרונית נתערבבה עם צלילי דיבורם המתמשך והמסולסל של תושבי איזור ויאטקה, עם מבטאם העז והמהיר של בני וולגה, עם להגם הרך של ילידי אוקראינה ה"חוחולים".

באותם הימים רעבו ברוסיה המונים. הכפן הזעיק הנה את נציגיהם של כל המחוזות כמעט, אחוזי הצרה האיומה.

* *
*

עם הקמת הנמל והסיכוי להעברת ייצוא התבואה מסבסטופול לתאודוסיה (שאכן נתממש ב־1899), גדלה מאד האוכלוסייה היהודית בעיר הנמל החדש. יאה המקום הזה למובאה הניתנת כאן מתוך ספר מורה־דרך "הים השחור והקווקאז" מאת פוטניק (נ' לנדר) ובה רישום חי מתאודוסיה לאחר הפעלתו של הנמל, כשבחיי

כלכלתה של העיר נשתלבו ונתבלטו היהודים. הספר הופיע אמנם ב־1904, אבל התיאור הניתן בו תופס יפה גם לגבי העשור הקודם:

"בית ההסגר (קראנטין) של תיאודוסיה על מבניו הנושנים ושרידי חומותיו הגנואֶזיות הציוריות קיים למעלה ממאה שנה והוא בית־ההסגר הראשי בים־השחור (הרוסי) כולו (נוֹדעו שירותיו בימי המגיפות: של חולירע ב־1892 ושל דבר ב־1897, במזרח ובהודו).

תיאודוסיה על נמלה החדש הופכת לאודסה הקטנה: סוכנויות מסחריות, בתי־קפה. ליד ביתן דוכני המשקאות בסמוך למזרקת אייבזובסקי נוצרה בורסה של ממש. כאן תפגשו, מסובים לשולחנות הקטנים, סרסורים ועמילים, וביניהם לא מעטים היהודים. כל אלה מקרוב באו, כל אלה אורחים שכיבדונו בבואם עם היפתח הנמל.

שני השמות: אייבזובסקי (צייר נופי־ים בעל שם עולמי — י"ק) ותיאודוסיה, זה מכבר נתקשרו בקשרי דם. גורלה של העיר הקטנה המאובקת היה קשור במשך שנים רבות קשר בל יינתק עם פעילותו של אייבזובסקי. בשנות השמונים הוא נתן לעיר במתנה מים מאחוזתו סובאש והתקין צנרת להזרמתם. את ההכנסה מביקורי הקהל בגלריית התמונות שלו הוא תרם לטובת עניי העיר." ונוסיף אנו — עם פטירתו (1900) הוא ציווה את ביתו ואת הגלריה על תמונותיה — לטובת עיר מכורתו, תאודוסיה. רובי נופיו הימיים הם ים תיאודוסיה שמרחביו העצומים נשקפו ממרפסת ביתו הפונה אל מול הים.

בכתבה עיתונאית מפורטת מתיאודוסיה מתוארים חיי הציבור היהודי על רקע העיר המתפתחת: "יהודי תיאודוסיה שקועים בעוני, בבערות, באדישות האינטלגנציה לצורכי הציבור. הרכבם הבלתי מוצלח של נבחרי הקהל והעדר יוזמה מצידם קובעים את דמותה של הקהילה בעיר קטנה זו. הקו האופייני לפעיליה — כולם אנשי עסק במסחר תבואה. עיסוקם המשותף גורם לתחרות ולעוינות הדדית, דבר שמשתק את המוסדות הנבחרים... על כן נבחרינו שוקדים על התמדת ביקוריהם בביתן "מזרקת" אייבזובסקי המפורסמת, ששם הם לוגמים קפה ומתגודדים במערכות עסקאותיהם בענייני תבואה, בהפקירם את ענייני הציבור... הקמת הנמל והתקוות שהעיר תירש את מסחרה של סבסטופול משכו הנה יהודים רבים ומספרם כמעט שולש: בינואר 1893 נמנו בבית־הכנסת 635 נפש (גברים ונשים), ואילו בינואר 1897 הם היו 1780 נפש. המהגרים החדשים — רובם עניים שגורשו ממקומות יישוב שמחוץ לתחום. מרובים גם עניים מקבצי נדבות לצורך המשך נדודיהם. ב־4 השנים האחרונות הגיע מספר נזקקי הצדקה ל־6,250 נפש בס"ה. מספר האמידים בקהילה שלנו אינו עולה על 30—40. הוצאות הקהילה בשנה האחרונה היו 5,100 רובל, מהם 2,500 ר' — לצדקה, כולל חלוקת פחמים בחורף ומצות; 1,250 ר' לצורכי לימודם של ילדי עניים; 600 ר' לרב. השאר — לשכירת בתי־תפילה ארעיים, כי ביהכ"נ המקומי (העתיק) אינו מסוגל לקלוט את 2,000 המתפללים ביום־כיפור, כולל החיילים החונים כאן בגדוד הווילנאי והמבריאים בימי העונה. מתוך הסכום המוקצב לצורכי הלימוד, 300 ר' מוציאים לילדי הקרימצ'אקים (שגם הם שותפים למס הבשר). ב־2 בת"ס לבנים בדרגה ג' לומדים כ־60 ילדים ובאחד מהם 30—35 על חשבון הקהילה. מצב בתה"ס עלוב ונהוגים בהם, כפי שמספרים, גם עונשי גוף. בי"ס לבנות אין לנו ורק בביה"ס לדוגמה של המורה גב' גוליחובסקי 30 בנות קראיות ועמהן 14 יהודיות מבנות האמידים, שבגמר ביה"ס הן עוברות לגימנסיה

המקומית. הגב׳ גוליחובסקי מתכוונת לסדר לימודי ערב לילדות היהודיות העניות.
יהודי תאודוסיה מעוניינים שתיפתר שאלת חכירת האדמות העירוניות (שהן מחוץ לגבול העיר ולפי "התקנות הזמניות" של 1882 אסורות בחכירה ליהודים) בידי היהודים, שהיתה נהוגה עד כה (אם כי, לא רשמית) וכעת נמצא העניין בבירור בהנהלת הפלך." (כ"ו, 3.8.97).

באותה השנה נפתרת חיובית שאלת הרב מטעה"מ בתאודוסיה, שהעסיקה את פלגי הקהילה בתקופה האחרונה, ונתקבל הא׳ צ"ה חפץ, מוסמך ביהמ"ד לרבנים בז׳יטומיר ומורה לשעבר בביה"ס היהודי בסימפרופול (כ"ו, 12.10.97). הרב הזה הזכור לי היטב ושעוד נדבר בו בהמשך סקירתנו, התמיד בקהילת תאודוסיה עד סתיו 1922, במשך 25 שנה.

באביב 1897, לפני בחירתו של ר׳ צבי חפץ, נבחר (לפי הידיעה העיתונאית בנידון), לאחר תעמולה סוערת וממושכת לתפקיד רב מטעה"מ בתיאודוסיה הא׳ ברוך, שהגיע ממאריופול, מי שהיה מקודם רב במושבות היהודיות בפלך יאקטרי־נוסלאב ובעיר באכמוט (שם, 18.5.97).

לא ברור לנו טעם הבחירה הזאת, מאחר שכעבור חודשים מעטים בלבד נבחר לתפקיד הזה הרב חפץ, אשר התמיד במשרתו שנים רבות לשביעות־רצונה של הקהילה. ואמנם, הידיעה על בחירת חפץ לוותה בכתב־העת בהערה, כי שאלת הרב מטעה"מ העסיקה את "מפלגות" הקהילה במשך שנה תמימה והנה הגיעה לפתרונה החיובי.

בשנת 1898 הגיעה לביצועה יוזמה ברוכה, כאשר הותר לפתוח בתאודוסיה שיעורי הכשרה למורים למלאכה (בלשון הידיעה: "עבודת כפיים") בבתה"ס העירוניים, המחוזיים והכפריים ובבתה"ס היהודיים למתחילים. הצורך בהכשרה מקצועית לילדים, בעיקר מדלת־העם, היה חיוני ובהעדר מורים מתאימים, היו נזקקים להעסקת בעלי־המלאכה ("המליץ", 29.6.98).

באותו הזמן נתקיימו בקרים כבר 3 בתי־ספר של ערב (ואולי הכוונה לבת"ס של שבת ?) לפועלים ואומנים יהודים — בסבסטופול, בסימפרופול ובקרטש. המורים בבה"ס אלה היו מתנדבים. בהביאו ידיעה זו, לא נמנע כה"ע לציין, שיהודי קרים אינם מפגרים אחרי יוזמתן של קהילות פעלתניות אחרות בנושא הזה כגון: ריגה, מינסק, צ׳ירקאסי ("המליץ", 1.3.90).

בשנת 1898 נפתח בתיאודוסיה בית־ספר של שבת לנשים אנאלפביתיות. ביקרו בו עם פתיחתו כ־58 נשים. טובי המורים המקומיים היו מלמדים בו בהתנדבות והמוסד ניהנה מאהדת הציבור. יוזמת המפעל היתה הגב׳ גוליחובסקי, בעלת ביה"ס הפרטי לבנות (כ"ו, 14.6.98).

איסור מגורי היהודים באזורים הכפריים פגע במסחר בכמה מוצרי חקלאות וביניהם גם היין וענבי היין, שבהם נשתבח חבל ארץ זה. היו פניות לממשלה מהרשויות האזוריות ("זמסטבו") במקומות שונים בבקשה לאפשר לסוכנים ולסוחרים היהודים לעסוק במסחרם ביישוביהם המייצרים והמעוניינים במכירת תוצרתם. ב־1899 נענה שר פלך טאבריה לפניית ה"זמסטבו" הנפתית והתיר ליהודים לשהות בסודאק ובכפרים אחרים של נפת תאודוסיה בתקופת הבציר ודריכת היין. היתרים דומים הוצאו גם בנפת יאלטה.

ב־1898 נוסדה בתאודוסיה אגודת "עזרה לעניים". הכנסותיה היו ממיסי חבריה, מתרומות ומפעולות־צדקה מיוחדות ("נשף־חשק"). במחצית השנה הראשונה

לקיומה הגיעו הכנסותיה לסך 3.135 ר׳ והיא הגישה סיוע לנצרכים למטרות שונות: פחמים להסקה בחורף, תרופות לחולים, הלבשה לתלמידי ת״ת, שכר־לימוד בגימנסיה. בפסח סודר בית־תמחוי לחיילים היהודים בגדוד הווילנאי החונה בעיר ולמטרה זו נתקבלה גם תרומתה של קהילת ורשה, שבניה משרתים בגדוד הנזכר (30.4.99).

הסוחר היהודי, ר׳ דויד בן אברהם קופון מתאודוסיה, בעל מפעל להפקת מלח באזור סיוואש, הצטיין בפעילותו להגן על פועליו מפני מגיפת החולירע (שהתפשטה באותה שנה במקומות רבים ברוסיה האירופית, כולל פטרבורג). הוא סיפק ל־350 פועלים אוכל חם, שכר רופא לביקורת קבועה וחובש והקים חדר־חולים וזכה על כך למכתב־תודה מאת מושל הפלך לאזַרב והדבר נתפרסם בעיתון ״קרימסקי וסטניק״ (ווסחוֹד/כ, 17.1.93). אגב, העיתון הנזכר ועוד אחד בשם ״קרים״, שניהם יצאו לאור בסבסטופול, בעליהם היו רוסים, אך עורכיהם וצוות עובדיהם היו יהודים.

כנראה, בשנת 1899 הופעל או נתרחב בית־החרושת לסיגריות שנפתח בתאודוסיה בידי הקראי ו׳ סטאמבולי שתוצרתו נתפרסמה במרוצת הזמן ברחבי רוסיה והעשירה את בעל המפעל. ציורה של חווילת הקיץ המפוארת שלו שנבנתה בסגנון מאוריטאני, שהפכה לבית מרגוע ממלכתי, משמש עד היום לקישוט תווית קופסת הסיגריות המיוצרת באותו בית־החרושת. ב״הצפירה״ נתפרסמה מודעה בפולנית (״הצפירה״ הופיעה בווארשה) מטעם אותו בית־החרושת המכריזה על סוג סיגריות חדש, המצטיין בריח מיוחד, בנייר טוב ונעים, שיש להשיגו אצל כל מפיצי הסיגריות (19.3.899).

על הרקע העמום של חיי הציבור היהודי בעיר סימפרופול, מתבלט מעשה הקמתו של ביה״ס לילדות שתלמידותיו היו פטורות מתשלום שכר־לימוד. יוזמה זו נולדה על ברכי בעלת המוסד הפרטי הקטן הזה של המורה הגב׳ א׳ כהן. היא ועוד שתי גבירות, לאחר שגברו על קשיים רבים, הצליחו להשיג רישיון לבי״ס של־חינם ל־75 בנות ורכשו את תמיכתן של נשי סימפרופול אחדות, כל אחת בשיעור 2—5 רובל לחודש. הודות לטיפולו הנמרץ של אחד מנדיבי הקהילה, מר ד׳, והגברות העסקניות, נתבסס המוסד. נוסף על התרומות החודשיות הנזכרות, נהנה ביה״ס הזה גם מתרומות של ריהוט, ציוד לימודי, מחברות וכד׳. עתה משוכן ביה״ס בדירה מרווחת ונאה; 75 הבנות מחולקות ל־4 כיתות בגילים 8—12 (כ״ו, 25.11.90).

פרט למורות המייסדות, עוסקות בהוראה בו עוד 3 צעירות ומורה ללשון העברית. המורים מלמדים שלא על מנת לקבל פרס. הישגי התלמידות טובים מאד. נערכה גם הצגה, שהכנסתה הוקדשה לטובת המוסד והגיעה לסך 200 ר׳ (שם, 25.11.890).

עד כמה קשה היה מצבם הכספי של מוסדות הציבור, נוכל ללמוד מהעובדה המעציבה שסופרה על דפי העיתונות: מעשה בשמש ביהכ״נ ברח׳ מאלוֹבזאראניה, שפוטר ולא שולמה לו יתרת משכורתו האחרונה. הדבר הגיע לערכאות ולפי פסק־דינו של בית־המשפט, נערכה מכירה פומבית של כתרי־התורה בבית־הכנסת לצורך כיסוי החוב לשמש (שם, 18.11.90).

כנראה בסדרי פעולתה של הקהילה היו הדברים יגעים במקצת. וכך מספרת ידיעה עיתונאית, כי בעיר מתהלכות שמועות, שספרי החשבונות וגם פנקסי רישום האוכלוסייה (לידות, פטירות, נישואין, גירושין) אינם מתנהלים כשורה. מושל הפלך מינה לצורך ביקורת העניינים את הפקיד לתפקידים מיוחדים, א׳ גראכוב והלה נעזר במי שנחשב לבקי בדברים, ״היהודי המלומד״, א׳ טירמוס. כתוצאה מהבדיקה, פנתה

הנהלת הפלך בבקשת הסבר אל ראש העיר הקודם ואל חברי העירייה מהקדנציה של 1886—1890 (שם, 31.12.91).

עם סיומה של אותה השנה האזרחית ולכבוד תחילתה של השנה החדשה, הוענקו ל־36 יהודים בפלך טאבריה, בין שאר האזרחים הראויים לציון, אותות הצטיינות בתחומי פעילות שונים. בין המוענקים נמצאו שניים ראויים לציון מיוחד בעיתון בשל דרגותיהם, והם: רופא בית־הסוהר בסבסטופול, יועץ הקולגיה (דרגה המעניקה מעמד של אציל שזכויותיו עוברות בירושה), דויד מושקוביץ זכה באות ע״ש סטאניסלב בדרגה ב׳ ומר שמואל זיידנר ממליטופול זכה במדליה של זהב (לא פורט אופי שירותו) (שם, 31.12.91).

עוד שני ארועים בקהילה המקומית זכו לפרסום עיתונאי. בית־החולים היהודי, הקיים כאן זה 40 שנה, יעבור השנה שיפוץ יסודי, לאחר שמושל הפלך בעצמו ביקר בו ובדקו באופן יסודי. מזה שנים אחדות משמש המוסד גם לחולים שאינם יהודים. בכל חודש מאושפזים כאן 30—40 איש ואילו מספר המבקרים בו לשם טיפול רפואי מגיע עד 3,000. מצבו הכספי של בית־החולים קשה מאד והוא סובל גרעון מתמיד ומצטבר. בעל הכתבה מוסיף, כי לשם תיקון המצב דרוש: ארגון יעיל יותר של מועצת המוסד, סיוע קבוע מצד העירייה ויתר חיסכון משקי (שם, 2.2.92).

באותו הזמן נערכו בסימפרופול בחירות סדירות־חוזרות בגמר הקדנציה של הרב הציבורי (״הרב מטעם הממשלה״). לפי הנוהל המקובל, קוים הדבר בבניין העירייה בנשיאותו של חבר העירייה, בירנר ובנוכחותם של שני גבאי בית־הכנסת, ריקאנסקי ורבינוביץ ובהשגחתו של מפקח המשטרה קוזמנקו. מוסר הידיעה הזאת מציין, כי הודות לפיקוח היעיל ולמרות מספר הבוחרים הרב, נמנעו אי־סדרים ושערוריות, הרגילים במקרים כאלה. היו 713 בוחרים (נציגי בתי־התפילה השונים בעיר) ולבחירה עמדו 6 מועמדים: ד״ר פ׳ פרלמן, יועץ הקולגיה, צ״ה חפץ, מורה בביה״ס היהודי הממלכתי, אפשטיין, אזרח כבוד, הרב לשעבר פיניוק, חיימוביץ, מורה ביה״ס היסודי היהודי בסבסטופול, ששם נעשה הדבר ביוזמתו ובאמצעיו של פרלמן, שקיבל את מספר הקולות הגבוה ביותר (שם, 16.2.92).

הביקוש להשכלה בין יהודי סימפרופול היה עולה משנה לשנה. בביה״ס לילדי ״החיילים״ נידחו ילדים רבים מחוסר מקום. בבי״ס יהודי ציבורי אחר הוחלט, בשל זרימתם הרבה של התלמידים, לנפות את המתקבלים בעזרת הגרלה. תוך מאמץ, נתקבלו פחות ממחצית המעוניינים (שם, 22.11.92).

בשנים ההן, כאשר שיפורים סוציאליים הנחשבים היום לאלמנטאריים היו תלויים ברצונם הטוב של עסקנים ונדבנים רגישים, ערך רב נודע להתקנת בית־תה לתלמידי ביה״ס היסודי היהודי בסבסטופול, ששם נעשה הדבר ביוזמתו ובאמצעיו של המפקח־של־כבוד על המוסד, מר לוין, שדאג כי הלומדים יקבלו בסתיו ובחורף בכל בוקר ספל תה, והעניים שבהם — גם לחם (שם, 29.11.92).

ב־1892 הותקנו ע״י שר הפנים תקנות חדשות לבחירות לעיריות ולפי ההוראה החדשה שקיבל מושל הפלך, אין מספר החברים היהודים בעיריית סימפרופול צריך לעלות על 2, בעוד שעתה מצויים בעירייה 10 יהודים (שם, 29.11.92). היהודים היו, כמובן, מודאגים בשל כך.

הנהלת הזמסטבו של פלך טאבריה דחתה את פנייתה של עיריית סימפרופול לאפשר לבית־החולים הכללי לקבל גם חולים יהודים, והנימוק שניתן הוא — הזמסטבו תומך בסך 500 ר׳ לשנה בבית־החולים היהודי, אשר התחייב תמורת זאת לאשפז

את כל החולים היהודים (שם, 10.1.93). וזאת — למרות העובדה שצוינה כבר, שבית־החולים נהג לאשפז גם גויים.

ביה״ס היהודי הציבורי היה מתקיים על חשבון ״מגבית הקופסה״ (הוא מס־הבשר הקהילתי) והתרומות החופשיות, והאחרונות הגיעו השנה ל־400 ר׳. כל 64 התלמידים לומדים חינם וכמעט כולם קיבלו הלבשה חורפית וקייצית. המוסד הגדיל בהדרגה גם את מלאי ציודו הלימודי (שם, 28.2.93).

באביב אותה השנה הונחה בסימפרופול אבן־הפינה לבית־כנסת חדש שייקרא ״נר תמיד״ (שם, 11.4.93).

לוועידת הרבנים הכל־רוסית נבחרו (כנראה, מטעם כלל הרבנים בקרים, או בפלך טאבריה — י״ק) 8 אנשים: ד״ר פלסקוב, ד״ר סולובייצ׳יק, עו״ד יעקובסון, הסוחרים דיקנסקי ורבינוביץ, מי שהיה רב מטעה״מ בסימפרופול טירמוס, הרב מטעה״מ דהאידנה, ד״ר פרלמן והא׳ קרוגליאק ואלה יבחרו מקרבם באי־כוח לוועד הרבנים בספ״ב (עיר הבירה — סנט־פטרבורג) (שם, 11.4.93).

באותו הזמן נתכוונו השלטונות להנהיג הבחנה ברורה במעמדם של יישובים עירוניים וכפריים (עיירות וכפרים) ולגבי היהודים נודעה חשיבות מכרעת להבחנה האמורה, באשר ביישובים הכפריים היתה אסורה הישיבה על היהודים מאז פורסמו התקנות ״הזמניות״ מחודש מאי 1882. בהוראות מטעם הנהלת פלך טאבריה שנוסחו באוקטובר 1892 נאמר, כי לעניין ההבחנה הזאת יש להתחשב בכינויו הרשמי של היישוב וכן בעובדה, האם נוהגים בו לגבות מס־רכוש דלא ניידי (שהוא נהוג בקרים), בעיירות ובפרוורים עירוניים). בהתאם לפרסום הרשמי מטעם מיניסטריון הפנים משנת 1864, היישובים המנויים למטה בלבד — בקרים — קרויים עיירות: בנפת סימפרופול — צ׳ופוט־קלעה; בנפת יבפטוריה — בלאגווושצ׳נסקויה, ואסילייבקה; בנפת יאלטה—אלושטה; בנפת תאודוסיה—סודאק. כיוון שבכל היישובים שפורטו, אין גובים מס הרכוש שאוזכר, יש לראותם כיישובים כפריים והתיישבות היהודים בהם אסורה בהתאם ל״תקנות הזמניות״ (שם, 7.3.93 מאמר בשם ״עיירות או כפרים״).

הפרסום הרשמי שאוזכר בידיעה זו היה גורלי לגבי עשרות רבות של משפחות יהודים שהתגוררו סמוך לאותן תחנות הרכבת שבהן נאגרה התבואה שעל המסחר בה היה קיומן (ג׳אנקוי, קורמן, סייטלר, ועוד). הדבר הזה הומחש כעבור שנתיים — באביב 1895.

ב־1894 נוסד בסימפרופול ״בית־מקרא״, או בלשוננו היום — אולם קריאה לעיתונות ולכתבי־עת, בשלוש שפות: עברית, רוסית ו״זשארגון״ (יידיש). הדבר היה טעון רשיון ממשלתי. הידיעה העיתונאית על כך מבשרת, כי ״אהבת שפתנו וספרותה עודנה חיה וקיימת גם בלב אחב״י יושבי קרים״ (״המליץ״, 30.10.94). בתוכנית פעולתו של המוסד החדש כלולות גם הרצאות לעם בנושאים היסטוריים ותנכיים. בתחום ההשכלה, שוב שומעים אנו הבעות צער והתמרמרות על מניעת אפשרויות ההשכלה התיכונית והגבוהה מאת צעירי היהודים בדרך ״חוקית״ (״תקן האחוזים״ הקבוע ליהודים) ושרירותית גם יחד. בסימפרופול הצליחו בבחינות הכניסה לשתי הכיתות הראשונות של הגימנסיה כ־30 יהודים, כמחציתם בציונים מצוינים, אולם נתקבלו כ־5 בלבד. גם בביה״ס העירוני נדחו יהודים רבים ובביה״ס למתחילים של הקהילה נתקבלו עפ״י ההגרלה רק כמחצית המעוניינים מאין מקומות פנויים (שם, 22.11.92).

בו בזמן התפתח ביה״ס המקצועי לבנות יהודיות של א׳ כהן (פרטי), שבו הלימודים בחינם והמנהלת ושבע המורות עובדות שלא־על־מנת לקבל פרס. בראשית שנה״ל 1894—1895 למדו בו 110 תלמידות. המסיימות מקבלות תעודת הסמכה ל״עוזרת למלאכה״. תקציבו של המוסד הזה נתכסה בשנה האחרונה בלמעלה ממחציתו מתרומות נדיבים והשאר — מהקצבת העירייה, הכנסה מנשף־ריקודים של צדקה, ממס הבשר הקהילתי, מהזמנת עבודות.

בסימפרופול, כבערי קרים אחרות, סבלו הקהילות מהקושי להשיג מועמד ראוי לתפקיד של רב (בשעה שמתפנה משרה זו), אדם שיהיה בר־אוריין ומשכיל גם יחד (״אשר תורה והשכלה בו נפגשו״), כיוון שהמועמדים המצויים הם משני הסוגים בדרך כלל: ״או אדוק משונה, או חופשי בתכלית החופש״. נוסף על כך, מתעוררים פעם בפעם נימוקים לא־ענייניים (״שלא לשם שמים״) המונעים מפרנסי הקהילה לאשר מועמד מתאים. בשל הסיבות הנזכרות, לא נמצא בסימפרופול רב תקופה ארוכה, אחרי פטירתו של הר׳ בנימין דיאמנט.

גם בעלי ההשכלה העברית מיישובי פלכי המערב לא שבעו כאן נחת מהמורים במקצועות העבריים, שחלקם ״לא למדו בעצמם די צורכם״ ונשמעו טענות, כי ״מרבית בני עירנו המה אנשים פשוטים שאינם מבינים להבחין בין מורה משכיל ובין ״מורה מעצמו״... (״המליץ״, 4.7.94).

בשנת 1897 נבנה בסימפרופול בניין בן 3 קומות, שבו ישוכן תמחוי זול לעניים ושל חינם — לתלמידים יהודים מעוטי אמצעים. הבית הוקם מהכנסה מהשקעת שאריות מס הבשר ומתרומות של נדיבים (שם, 7.12.97). בית התמחוי החדש נחנך חגיגית ״לכבוד הכתרת המלך״ בנוכחות מושל הפלך וראש העיר (שם, 8.6.97).

ידיעה מעניינת בתחום החינוך באותם הימים מספרת על ישיבה שנתקיימה בבניין ביה״ס היהודי הממלכתי בן כיתה אחת, בראשותו של המפקח על בתי־הספר העממיים בקרים, איבאשצ׳נקו ובהשתתפות מנהלי בתי־הספר בסימפרופול ובסבסטופול, הא״א אולקובסקי ופריק וכן מורי בתה״ס המקומיים ג׳ (צבי) חפץ וטלישבסקי. נדון דבר שינוי תוכניות הלימודים לבתי־ספר יהודיים למתחילים. הוסכם, כי יהיו בתי־ספר משני הסוגים: בני כיתה אחת וחוק־לימודים של 4 שנים ובני 2 כיתות וחוק־לימודם הוא 6 שנים. הסוג הראשון יקביל לשלוש שנות לימוד של בי״ס עירוני והסוג השני — לחוק־לימודים מלא של בי״ס עיוני. מסיימי בתה״ס הללו ייהנו מהנחות בדרגה ג׳ בשירות הצבאי. אלה מבוגריהם שירצו להמשיך וללמוד בגימנסיה, יועדפו על שאר המועמדים (שם, 22.6.97).

חידוש נאה הונהג בסימפרופול בתחום העזרה הסוציאלית לנצרכים. כדי למנוע חיזור על הפתחים לנדבות, החליטה הנהלת בית־הכנסת לרכז בידיה את המידע הדרוש על הנצרכים ואת כל התרומות הניתנות ע״י קהל המתפללים למטרה זאת. החלוקה תיעשה בידי ההנהלה בלבד (שם, 17.12.95).

בתערוכת ניז׳ני־נובוגרוד שתיפתח בקרוב, יוצגו מוצרי ביה״ס המקצועי של גב׳ כהן בסימפרופול. ביה״ס היסודי היהודי קיבל אישור מאת המפקח על החינוך בפלך טאבריה להקציב מכספי מס־הבשר סך 6,000 ר׳ כדי להחזיק מסעדת־חינם לתלמידות ביה״ס הנצרכות ולתלמידות כיתות־המלאכה השייכות לו.

בסימפרופול נאסרה מקודם השחיטה היהודית בגלל צורתה האכזרית של הפלת הבהמה ועתה, לאחר שד״ר דמבו המציא מכשיר המאפשר הפלה קלה, ניתן להשתמש בו בכל מקום וגם כאן. העיתון המביא ידיעה זו, מציין, כי גם במערב אירופה

נלחמים האנטישמיים למען איסור השחיטה היהודית בנימוק הנזכר (״המליץ״, 17.2.93).

בשל ההתקפות המתמידות של שונאי־ישראל בכל תחומי החיים היומיומיים נתחדדה כל־כך הגישה האפולוגטית והצורך להבליט את תרומתם של היחידים המתבלטים בציבור היהודי במעשיהם לטובת הכלל, שלא נמנעו מלציין כל מקרה ומקרה כזה: הער״ד בוריס הימלפרב נתכבד ב״אות הכבוד״ (עיטור) סטאניסלב, דרגה ג׳ בעבור פעולתו לטובת האקדמיה המלכותית לרפואה (״המליץ״, 15.7.895).

בשנת 1896 נדחתה ע״י שר הפנים, כפי שהודיע מושל פלך טאבריה, בקשתה של הגימנסיה לבנות יהודיות בסימפרופול להקציב סך אלף רובל מכספי מס־הבשר של הקהילה, לצורך הרחבתו של מיבנה המוסד. השימוש בכספי המסים שהטילו הקהילות היהודיות על חבריהן למטרות שלא פורטו תחילה בהצעת התקציב, היה טעון אישורה של הממשלה. ובעקבות הידיעה הנ״ל בעיתונות, מעיר כתב־העת: ״ידועים מקרים רבים שבהם הופנו אמצעי המס הזה לצרכים עירוניים שונים, לאו דווקא יהודיים... (שם, 9.6.96).

ציינו לא פעם שרבים (אם לא רוב) מיהודי קרים היו בעלי־מלאכה, והנה נזדמנו לידינו מספרים מחכימים שמהם לומדים אנו, כי במלאכות מסוימות היו האומנים היהודים בסימפרופול הרוב המכריע: בכובענות 100%; בחייטות לגברים 90%; בסוכּכנות (מתקיני גגות) 80%; בשענות 80%; בכריכה ובפחחות 80%; בחייטות לנשים 70%; בסנדלרות 60%; בצורפות 60%; ברצענות 50%; בנגרות 40% (שם, 7.4.96).

כשהסתעפה הפעילות הקהילתית בתחומים שונים, שהיו ניזונים מבחינה תקציבית מקופת מס־הבשר, באה עיריית סימפרופול בדרישה למנות פקיד מיוחד שינהל את הקופה הזאת ויפקח על חשבונותיה, וששכרו ישולם אף הוא מקרן ציבורית זו... בישיבת העירייה נדונה הצעה זאת ולמרות התנגדותם של 2 חברים (אחד מהם יהודי), היא אושרה. טענתם של המתנגדים היתה, כי אין לקפח את הקופה הציבורית ע״י העמסת הוצאות מינהליות עליה, שבהן צריכה לשאת העירייה, המשלמת את שכרם של כל פקידיה. ההקצבה נתאשרה אמנם, אבל במחצית הסכום שהיה מוצא למטרה זו עד כה (שם, 18.1.98).

באותה השנה אישר משרד הפנים תקנון לאגודה שנוסדה כדי לתמוך בביה״ס המקצועי לבנות של הגב׳ כהן ולספק אמצעים לקיומו, כיוון שתלמידותיו לא היו משלמות שכר־לימוד כלשהו (שם, 27.9.98).

בקרטש נוסדה ב־1891, ביוזמתה של אשת הש״ץ מ׳ ברונשטיין, אגודת נשים ״תומכי יולדות עֲניות״ ובה חברות למעלה מ־50 נשים. נבחר ועד לנהל את ענייניה ובראשו הגב׳ ברונשטיין (״המליץ״, 13.3.91).

ועוד התחלה נאה מאד צוינה בחייה הציבוריים של העיר הזאת באותה השנה. ביזמתו של נציב העיר נוסדה ״אגודת אוהבי שיר וזמרה״ ואם כי נושא הפעילות הזאת לא היה יהודי במיוחד, הנה האנשים הפעילים וכנראה המוכשרים ביותר בתחום הזה היו יהודים. באסיפת האגודה נבחרו (ורובם של המשתתפים היו נוצרים, כמשתמע מנוסח הידיעה בעיתון) למשרת המנהל וסגנו שני יהודים: ב׳ פיאסטרו (השם מצביע על מוצאו הקרימצ׳אקי) ו־י׳ מ׳ זשיבוב, אם כי היו גם נוצרים שנתאוו למשרות אלו. ולמורה הנגינה והזמרה נתמנה ש״ץ ביהכ״נ הגדול, ר׳ מאיר לובצקי. בלי ספק, זוהי תופעה מרנינה וראויה לציון מיוחד (״המליץ״, 24.2.91).

בסופו של אותו העשור הותר לאחת המורות, בוגרת הגימנסיה לבנות בתאודוסיה, הגב' מ' נחמנוביץ, לפתוח בקרטש בית־ספר לבנות יהודיות בדרגה ג' (בי"ס ראשוני) (שם, 28.2.99). התפתחות נוספת בנידון לא מצאנו.

כאשר נוסדה בקרטש אגודת חובבי־ציון, הוקמה שם גם אגודת "חובבי שפ"ק" (שפת־קודש). אנשיה היו מתאספים אחת לשבוע לקרוא ולדבר עברית. כשהיו מתקשים להתבטא, השתמשו גם במילים זרות, אבל היו משתדלים "לדבר בשפה ברורה, שפת כתבי־הקודש". החברים רשאים היו להביא גם את בניהם, כדי להרגילם וכן הוטלה גם חובה על כל חבר ללמד את בניו, "כי רק הדור הבא יחייה את שפתנו". ראש האגודה, הא' משה חפץ, דואג גם להרחבת "בית עקד הספרים" (הספרייה) והבטיח לספק לה "ספרים טובים בשפ"ע (שפת עבר)" ("המליץ", 15.6.90).

בשנת 1893 מוצאים אנו ברשימות התורמים "לטובת עובדי האדמה באה"ק (בארץ־הקודש)" גם אנשים מסבסטופול ("המליץ", 21.2.93).

לא רק דגים מלוחים מקרטש דאגו לספק סוחרי היהודים מקרים לאחיהם (בין שאר הלקוחות, כמובן), אלא גם יין־גפן כשר, מחופו הדרומי של קרים, בהשגחת הרבנים, ומודעות על כך מתפרסמות בעיתונים לקראת ראש־השנה תרנ"ה. וכשאנו מזכירים את רה"ש נציין גם, כי במודעה עיתונאית ענקית מאת ק' ז' ויסוֹצקי (נדיב ועסקן חובב־ציון ידוע במוסקבה, ידידו ומעסיקו של אחד־העם) שלוחות ברכות שנה טובה לידידיו ורעיו ברחבי רוסיה וביניהם גם 12 שמות מיהודי קרים: בבלקלאבה (בצלאל יפה וש' פין), בסימפרופול (קצנלבוגן, שינקין, ועוד), בקרטש (מ' חפץ).

מידיעה עיתונאית מאוחרת יותר, יודעים אנו, כי בקרטש נוסד עוד ב־1890 בית־ספר של שבת לבנות. ב־1898 נסתיימה בו שנת הלימודים השנייה ולמדו שם 205 בנות. מספר המעוניינות היה רב יותר, אך נאלצו לדחות רבות מהן, כי המקום צר מהכיל את כולן. חוץ מהלימודים על־פי התוכנית, הוקנו ללומדות ידיעות חשובות גם ב"שיחות בין־השמשות", בטרם מעלים אור ויכולים לכתוב. נתקיימו הקראות ביצירותיהם של גוֹגוֹל ופושקין, סודר טיול אחד ואורגן נשף "ווקאלי־ספרותי". העיתון מציין, כי המוסד החשוב הזה זקוק ליחס ראוי מצד הציבור היהודי. ארגונו של הנשף הנזכר וההערה האחרונה שבצד הכתבה משמשים עדות למצבו החומרי הדחוק של המוסד, שההוראה בו קוימה בכוחות מורים־מתנדבים, אך היה נצרך לאמצעי עזר לימודיים (שם, 27.9.98).

באותן השנים הוקמה בקרטש גם אגודת גמילות־חסד לבעלי־מלאכה עניים. מייסדיה היו 11 אנשים ובמהלך השנה הראשונה עלה מספר חבריה עד קרוב ל־200 איש ומחזור ההלוואות הגיע ל־642 רובל.

ביאלטה מצבם החומרי של היהודים היה טוב מאד וגם מספרם היה רב (יחסית, בהתחשב באוכלוסייה כולה ובהגבלות על מגורי היהודים בעיר, שבעונת הקיץ שימשה מקום נופש לבית־המלוכה), ובפרט בעונת בוא המבריאים והנופשים. העיר נתפרסמה כמקום הבראה מצוין לחולי ריאות ולמעוטי־דם שריפוים היה באמצעות שיזוף ואכילת ענבים בתקופת הבציר בסתיו. "האורחים הרבים בקיץ משפיעים בבואם גם על הכנסות אחינו בתקופת "העונה". לעומת זה לא חסרה הבעת מורת־רוח על המצב הירוד בלימוד התורה מצדם של יהודים למדנים מפלכי המערב שנתגוררו במקום הזה. שומעים אנו גם על סדרי הקהילה "המקולקלים" ועל

המחלוקת בין הפרנסים, כי רבה... ("המליץ", 28.7.92). באותה שנה נמצאו בעיר 1,558 יהודים מכלל 10,202 תושבים, כלומר למעלה מ־13% (וזה לעומת שנת 1863), כאשר מספרם היה מועט, אבל אחוזם גבוה יותר: 138 נפשות מכלל 850 תושבים, ז"א למעלה מ־16%. עוד ב־1885 טענה העיתונות האנטישמית, כי "יאלטה נהפכת לקן הז׳ידים, לאיזור קייטנות של ברדיצ׳יב" ("נוביה ורמייא") וההנמקה האנטישמית הזאת שהתמידה, מצאה אוזן קשבת אצל ראשי השלטון וב־1893 נתפרסם החוק, אשר הוציא למעשה את יאלטה מתחום המושב היהודי והתיר את הישיבה בה רק "לרשומים בחברות של העיר ולאלה הזכאים לשבת ברוסיה כולה" (סוחרים מדרגה א׳, בעלי מקצועות חופשיים ובעלי השכלה גבוהה ומסיימי קורסים מקצועיים ליד האוניברסיטאות, כגון: רופאי שיניים, רוקחים, מיילדות וחובשים). הטעם הרשמי לחוק החדש היה — שנהירת היהודים ליאלטה ושאיפתם הבולטת לרכוש בה נכסי דלא ניידי, מאיימות, כי היישוב הרפואי הזה ייהפך לעיר יהודית טהורה" (ממש נימוקם של שונאי־ישראל מלפני 8 שנים!). העיתונות היהודית טענה, לעומת זאת, כי אחוז היהודים בעיר פחת ב־30 השנה האחרונות (לעומת ש׳ 1863, כפי שראינו) וכי לא יותר מ־21 בתים וקייטנות בעיר שייכים ליהודים. רובם המכריע של היהודים הם בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים שבזכות פעילותם המועילה ירדו מחירי המצרכים הראשוניים ביאלטה, דבר שהורגש בייחוד בעונת הנופש וההבראה. בהקשר זה חשובים מאד המספרים שהצלחנו להעלות מעיתונות הימים ההם: באוכלוסייה היהודית היו 399 מפרנסים וכך הם נתחלקו בעיסוקיהם: במלאכות ובעבודת כפיים — 212 איש; סוחרים וזבנים — 118; 46 — בעלי מקצועות אינטלקט׳; ו־21 בעלי בתים (מתוך כלל בעלי הבתים בעיר — 321). אם כי אחוז היהודים לא היה מבוטל, רואים אנו עד כמה מופרכת הטענה של סכנת "ייהודה" של יאלטה, בשעה שהיהודים היו 13% מכלל תושביה ופחות מ־7% של בעלי בתיה!...

לאחר שתי ארכות בדיחוי ביצוע גירושם של נטולי־זכות מגורים ביאלטה, יצאה הגזירה לפועל בסוף החודש אוקטובר 1894 וקרוב ל־500 נפש נאלצו לעזוב את העיר. כמעט כל העקורים היו עניים, חנוונים, בעלי מלאכה, זבנים, סרסורים. לצורך סיוע למגורשים נאספו מ־3,650 ר׳ — למעלה ממחצית הסכום הזה ממס־הבשר של הקהילה, כשליש מהתרומות שהגיעו מערים אחרות והשאר נאסף במקום. כן נאספו בגדים ונעליים שהיו חשובים מאד למגורשים עם בוא הסתיו. ראוי לציין, שאף חברות האניות הושפעו מחומרת הגזירה והעניקו הנחות על כרטיסי הנסיעה. המגורשים יצאו לתאודוסיה ("המליץ", 21.11.94). חומרת הגירוש מיאלטה הודגשה ע"י כך, שגם על בניהם של "חיילי ניקולאי" — אלה הקנטוניסטים שנחטפו בילדותם לצבא ושירתו בריחוק מסביבתם במשך 25 שנה, מהם השתתפו גם במלחמת קרים — נאסר לגור בעיר, אלא אם הם רשומים באחת "החברות" (האגודות המסחריות על מקצועותיהן) בפנים רוסיה.

בעת שנגזרה גזירת הוצאתה של יאלטה מחוץ לתחום המושב נפגעו יהודים רבים שנזקקו לשהייה בעיר לצורכי ריפוי ולא למגורי קבע. באותו הזמן לא הורשו יהודים מתרפאים לשהות גם במקומות מרפא אחרים בקרים והיו גם מקרים שחולי ריאות יהודים הוטרדו בסתיו ובחורף וגורשו מהמקומות הללו שבהם מצאו הקלה רבה בסבלותיהם. בשנים 1895—96 שומעים אנו על היתרים שניתנו ליהודים כאלה

לשהייה בסאקי לצורכי ריפוי על סמך תעודות־רופאים מתאימות (שם, 11.6.95 ; 7.7.96).

הדאגה להתפתחותם התקינה של היישובים הקרובים ליאלטה, אך הנחשבים לכפרים (כגון אלופקה ואלושטה, שהיו גם מקומות מרפא ופינות־יקר לנופשים וטיילים) ששכנו בלב אזור הכרמים, נבעה מעזיבתם של היהודים שמילאו תפקידי תיווך חיוניים ברכישת יבולי הענבים לתעשיית היין. אסיפת הזמסטבו של פלך טאבריה (בסימפרופול) תמכה בבקשת הזמסטבו של יאלטה (שבסמכותו השלטונית נמצאו הכפרים הטאטאריים הללו) להקנות להם מעמד של ישובים עירוניים ; אישורם של היישובים במעמד "עירוני" יבטל אוטומאטית את ההגבלה החלה על היהודים להתגורר בהם. הביטול הזה היה חשוב ביותר בשעה המדוברת, כיוון שיהודים אחדים מבין המגורשים מיאלטה התיישבו ביישובים הקרובים הללו.

בסבסטופול, מעת שפשטו שמועות על העתקת הנמל המסחרי לתאודוסיה, התחיל מורגש שפל בעסקים. אלפי פועלים בטלו מעבודתם ועזבו את העיר, רבים התרוששו והגיעו עד לרעב. רבו מאד הפונים בבקשת עזרה לקהל ומעטים הנענים והתורמים.

מאז שנתמנה לתפקיד הרב מטעה"מ ר' פריד, נשתפר הטיפול בארגון העזרה לנצרכים. הוקם ועד של "נשים כבודות" האוספות תרומות מידי חודש ועל הסכום הנאסף מוסיפים הקצבה ממס־הבשר.

בית־חולים יהודי אין בעיר הזאת, "כי קטנה היא עדתנו לכלכל בית כזה". לעומת זה מוגשת עזרה רפואית לנזקקים בדרך אחרת : אגודת "ביקור חולים" שולחת לביתו של החולה הנצרך רופא חינם וגם נותנת פתקה לבית־מרקחת שעל־פיה מקבל הנזקק את התרופות הדרושות בחצי־המחיר.

ענייני החינוך היהודי יגעים כאן. בעלי האמצעים שוכרים מורים לבניהם, אך הללו אינם מלמדים "שפת ישראל וחכמתו", ואילו העניים חסרים תורה כלל "ותורת ישראל בקרים חוגרת שק" ("המליץ", 18.2.92).

לקראת פסח תרנ"ב (1892) נאספו 670 רובל מאת 155 תורמים, שהם שליש מכל יהודי העיר. ל־26 משפחות נצרכות הוקצבה תמיכה שבועית בסך 1—3 ד' ; ל־9 משפחות ניתנה תמיכה חד־פעמית בסך 5—16 ר'. נהגו לחלק את הצדקה עפ"י החלטת 3 נציגי הקהילה. רק סך 1 ר' היה ניתן על דעתו של המפקח לבדו.

ראשי הקהילה פנו בקול־קורא בעיתונות להורי החיילים היהודים החונים בסבסטופול, שידאגו עתה לכלכלת בניהם בפסח המתקרב, מכיוון שמצב הקופה הציבורית הוא בכל רע. רבים עזבו את העיר מאז שהפכה לנמל צבאי. היוקר רב מאד. כאן נמצאים כ־800 חיילים יהודים, "פי שניים מכל תושביה היהודים". הפנייה הופנתה גם לרבני וארשה, שדליץ, קאליש וקעלץ "אשר רבים מאנשי הצבא המה מעירם" שיזרזו את האבות לדאוג לבניהם, שבשנים קודמות דאגה לכולם קהילת סבסטופול.

מאחת הכתבות העיתונאיות נודע לנו, כי בעיר זו נתלקטה קבוצת חסידי חב"ד שאחד מהם הוא השוחט, והם הקימו לעצמם בית־תפילה קטן ובימים ששררה כאן מגיפת מחלת האבעבועות לא סמכו האדוקים על ההרכבות ועל טיפול הרופאים ועסקו בבדיקת המזוזות בבתים ובפשפוש במעשי הבריות כסגולה נגד השטן... ("המליץ", 24.3.92).

בהשתדלותו של הרב מטעה"מ, ר' יצחק פריד, נוסד כאן בי"ס לימי שבת לבני העניים. המורים מלמדים בהתנדבות קרוא וכתוב עברית ורוסית, תנ"ך, חשבון,

תולדות ישראל. הלימודים מתחילים משעה 2 אחה״צ והכתיבה מבוצעת רק בצאת השבת. לומדים שבעים ויותר תלמידים — מבני שבע ועד גיל ארבעים.

רעיון יישוב ארץ־ישראל או בשמו החדש ״הציונות״ התפשט בין יהודי העיר הודות להשפעתם של הרב פריד וד״ר שיפרין. היו כ־200 תורמים ונאספו כ־600 רובל לשנה ובגבייה טיפל הא׳ (״הגביר״) גידלביץ תמורת תשלום מסוים (״המליץ״, 2.2.898).

ב־1897 מנתה כאן האוכלוסייה היהודית 500 נפשות, אך המצב הכלכלי בעיר נתרופף עם העברת הנמל המסחרי לתאודוסיה — דבר שפגע מאד דווקא ביהודים. ⅓ מהיישוב היהודי נזקק בעיר לעזרת הקהילה וב־1898 נוסדה כאן אגודת ״גמילות חסד״. סמוך לאותו הזמן רוכזו כל מוסדות הקהילה בבית ויינברג השכור. במאי אותה שנה התאכסן בבית זה במשך יום השבת, הרב חזקיה מדיני, בדרכו לארץ־ישראל. באותו הבניין היו נערכות חגיגות הנוער בחנוכה, בפורים, ערבי קריאה, הצגות, הגרלות למפעלי הקהילה וכו׳ (עפ״י סקירתו של הרב ד׳ פולונסקי, שאוזכרה לעיל).

מייבפטוריה מצויות בידינו שתי ידיעות מעניינות מהשנים הנסקרות בזה. בעיר הזאת כ־200 משפחות יהודיות ״ורובן לא מן העשירים״. ביוזמתה של קבוצת בעלי בתים, שהתנדבו לתרום בקביעות, נוסד (ב־1895) ת״ת, ובו 3 מלמדים, שהיה משותף לבני עניים ולבני בע״ב, שלמדו עד כה בחדרי המלמדים הפרטיים. סגן הרב מטעה״מ ר׳ ברלינר בלוי נתמנה לגבאי הילדים העניים והוא דאג להלבשתם והנעלתם. כ־30 ילדים עניים לומדים עתה בחדריו הנקיים והמרווחים של הת״ת. מתכוננים להקים בית לת״ת מכספי עזבונו של אחד העשירים המקומיים. התלמידים יהיו מחולקים בו לכיתות (כפי שהיה נדרש עפ״י התקנות הממשלתיות). הבקשה לרשיון כבר הוגשה וכאשר הוא יגיע, מתכוונים הגבאים להנהיג בו גם לימודים חיצוניים ״היותר נחוצים״: רוסית, חשבון וכתיבה תמה (״המליץ״, 8.1.895).

ב־1898 נערכו בעיר הזאת, שהיא מרכזם הרוחני של קראי רוסיה, ישיבות של ״חזני הקראים״ בהשתתפות ראש החכמים שלהם בטאבריה ובאודסה, י׳ סאבוסקאן. בהתייעצות הזאת הוסכם לשנות ולקצר ברוח הזמן תפילות עתיקות ולהנהיג שירת מקהלה על פי יצירותיהם של לוי ומנדלסון. הוחלט גם ללמד ילדים וילדות קראיים את הלשון העברית וחוקי הדת. האסיפה נענתה בתודה להצעתו של א׳ הרכבי מהספרייה הקיסרית בפטרבורג ותשלח לעזרתו חכם קראי, כדי שהם ביחד יחברו היסטוריה של הקראים. התנדב למטרה זו וישלח לפטרבורג אברהם יהודה מצרי (כ״ו, 15.2.98).

כוונתם של הקראים להתבדל במידה המקסימאלית מהיהודים, כדי להצדיק את שחרורם מהגזרות הניתכות פעם בפעם על ראש בני־ישראל מטעם השלטונות ומשרירות־לב פקידיה של הרשות הגיעה עד כדי כך, שחכמיהם פנו אל שר הפנים בבקשה לחדול מלציין ברשומות הממשלתיות ובתעודות את אמונתם כ״דת משה״ או דת ישראל ולרשום ״דת קראית״. השר נענה לבקשה זו (שם, 18.8.96).

בבחצ׳יסראי לא נתקיים בית־כנסת בשנתיים האחרונות, כי הבניין שבו הוא נמצא התמוטט. עתה הוקצב מכספי מס הבשר הסכום הנדרש לשם הקמתו של הבניין החדש, אבל מפאת מצבה הדחוק של הקהילה בת 32 המשפחות, אין אפשרות להוציא את הדבר לפועל ודרושה עזרה מבחוץ (שם, 25.10.98).

השלטונות בעידודם של חוגי שונאי ישראל דאגו למרר את חיי היהודים מתוך

כוונה מתחסדת להשוותם במראיהם לכלל הציבור (הגויי) ובהיותם עקיבים במגמתם לבלי השוותם בזכויותיהם.

ב־1892 שלח מושל פלך טאבריה חוזר לכל מפקחי המשטרה בערים שבתחום שלטונו שבו נאמר, כי יהודים המתגוררים ביישובים אחדים בפלך טאבריה הופיעו ברחובות "בבגד יהודי מיוחד" והדבר אסור על־פי הסעיף 957 בכרך 9 של אוסף החוקים מהדורת 1876, ואין להתיר הפרת החוק הנ"ל. הכוונה היתה ל"קפוטה" הארוכה.

סמוך לכך אירע מקרה שמפקח בתחנת משטרה קטנה בסימפרופול פגש ברחוב יהודי, זגג בן 73, המתגורר במקום למעלה מ־50 שנה ופקד על שני שוטרים להביאו למספרה ושם גזזו את פיאותיו... נאספו סקרנים רבים... העיתון מציין, כי זהו מקרה שלישי מצידו של אותו מפקח. הזגג הגיש תלונה לתובע הגלילי (כ"ו, 8.3.92).

תלותם של היהודים בשרירות ליבם של פקידי הרשויות היתה כמאז כן עתה. ביישובים כפריים בפלך טאבריה, זכות ישיבתם, ואפילו שהייתם במשך יום־יומיים, של היהודים היתה תלויה ברצונו הטוב של הפקיד המקומי. אפילו יהודים שהתיישבו במקום מלפני 1882 (שנת "התקנות הזמניות", שאסרו את ישיבתם של היהודים בכפרים) או רוכלים בתחנת הרכבת, או הבאים להתראות עם בני־משפחתם, היו נאסרים ומגורשים, ואף נקנסים. היו עשרות תלונות והכול היה תלוי בחסדו האישי של כל פקיד משטרה, שהיו מתחלפים לעתים קרובות (שם, 14.5.95).

המעשה המסופר בזה מדגים מאין כמוהו את המצב הבלתי נסבל, שבו נתונים היו התושבים היהודים המעטים בכפרי קרים. עד היכן הבילוש הגיע!... בנפת פרקוֹפ נתברר משפט נגד נחום ויינברג, הנאשם בכך, שבביתו נערכה תפילת חג בהשתתפות 7 אנשים: בהם שני בניו ו־4 יהודים שאיחרו לרכבת ונשארו לחוג בביוק־אוֹנלאר. במקרה זה השופט זיכהו, כי נוכח שהתפילה לא נשאה "אופי ציבורי"...

ועוד מקרה דומה: בתחנת קוּרמאן־קמאֶלצ'י הואשמו בבית־המשפט יותר מ־30 יהודים הגרים בחווה אנטוֹנוֹבקה שהתפללו ביום־כיפור בבית שכור מבעל־האחוזה, מפני שלא רצו לנסוע לתפילה לסימפרופול לרגל המגיפה השוררת בכל מקום. כולם זוכו מחוסר הוכחות (שם, 20.12.92).

הזיקה לחיבת־ציון ולפעילות ציונית היתה כ"גחלת לוחשת בערימת הדשן" גם בשנים הללו. על דפי "המליץ" היו מתפרסמות תרומות "למען הפועלים בארץ־הקודש" ובין שאר ערי רוסיה מוצאים אנו פעם בפעם גם שמות תושבי קרים: ברוך ביילין, חובש בעיר קרטש, תורם למטרה זו במקום כרטיסי ברכה לשנה טובה, ובצורה דומה נוהגים גם הא"א נמירובסקי ושקולניק מקרטש; והא"א מיכל מיידנסקי ואברהם מנדל אוסישקין מיאלטה תורמים "למען ינוחם י' ל' גולדברג באבלו".

חודשים אחדים לאחר גירוש יאלטה, תכפו מקרי גירוש היהודים מכפרים שונים בקרים בטענה שהם התיישבו בהם אחרי פרסום התקנות מ־3 במאי 1882. משפחות יהודיות רבות ביישובים מיכאילוֹבקה, סאֶיטלר, טגנאש, ג'אנקוֹי וקוּרמאן גורשו ממקומותיהם אחרי ישיבתם בהם במשך עשרות שנים ובלא שנשמעו תלונות כלפיהם. הגירושים האלה אירעו באביב שנת 1895 וכעבור חצי שנה הגיעה להנהלת איזור פראֶקוֹפ ("זמסטבוֹ") בקשה חתומה על ידי ראש אצילי האיזור, ראשי בתי־המשפט ושופטים לשעבר, ראשי נפות ונציגי חברות בכפרים — להתיר לפקידים, לסוכנים ולסוחרים יהודים להימצא בתחנות הרכבת (בכפרים!) בפלך

טאבריה, בעונת הקציר, לצורך רכישת תבואה, כיוון שאיסור הימצאם של היהודים במקומות מבטל תחרות ומוריד את מחירי התבואה הנמכרת ע״י בעלי־האחוזה והאיכרים. המדובר היה בכפרים: סייטלר, קולאי, ג׳אנקוי, קורמאן, ביוק־אונלאר (אותם היישובים, שמהם גורשו היהודים לפני כמה חודשים). מנהל הפלך נענה לבקשה, שנתמכה גם ע״י יו״ר ה״זמסטבו״, והתיר ליהודים שהייה זמנית בתחנות הרכבת לשם מטרה אחת ויחידה: לקנות תבואה.

עם זה שהרגישו יהודי קרים פעם בפעם בעוינות הסובבת אותם, לבם היה ער לסבלות אחיהם במקומות אחרים ומהירים היו להיענות בכל שעת מצוקה. ב־1895 כאשר פקדו שריפות את עיירות ליטא, נאספו תרומות לטובת הסובלים בסימפרופול, ובמקומות אחרים, ביוזמת הרבנים, ונשלחו בשביל הנפגעים: בבריסק, קומרין, איישישוק ויישובים אחרים (״המליץ״, 15.7.95; 13.8.95).

23. חובבי ציון, עולים להתיישב בארץ־ישראל, ציונות מאורגנת

רעיונות הליברליזם והמהפיכה (שנבטו ברוסיה עוד בימי הדקבריסטים בראשית המאה שעברה) התפשטו ביותר בשנות השישים (ההסתדרות ״אדמה וחופש״ והארגונים שקמו בעקבותיה) ומצאו מסילות לליבות הצעירים היהודים גם בקרים, אך התפרצות הפרעות בדרום רוסיה (יליזבטגרד, קייב, אודסה, ועוד), שכונו בעיתונות העברית בלשון סגי נהור ״הסופות בנגב״, שאורגנו בתגובה לרציחתו של המלך אלכסנדר השני (1881), מוטטה בלב מקצתם את האמונה והתקווה התמימות, בישועה הקרובה לבוא מידם של מחוללי המהפכה, ועוררה את חלומות ״שיבת ציון״, שקיננו עמוק בלב ועתה מצאו ביטוי מוחשי עם היווצרותה של תנועת ״חיבת ציון״. ראשוני חובבי־ציון כאן היו אותם המשכילים המעטים המנויים על העיתונים העבריים או שקראו בעיתוני היהודים המופיעים ברוסית. ב־1890, כאשר הותרה הקמתה של האגודה ל״תמיכה בעובדי־האדמה ובעלי המלאכה היהודים בסוריה ובארץ־ישראל״ (זה היה שמה הרשמי כלפי השלטונות של אגודת חובבי־ציון, שתמכה במתיישבים הראשונים בארץ־ישראל וב״סוריה״, כי הרי שתיהן היו אז יחידה מינהלית אחת בשלטונה של תורכיה, שחששה בעיקר משאיפותיה המדיניות של הציונות הנוצרת). בין נציגיה בערי הקיסרות השונים, נמנה גם ד״ר פלאסקוב בסימפרופול. מנחם שיינקין, שבילה באותם הימים בסימפרופול (1894), סייע לטיפוח אווירת לימוד העברית והתכוון להקים ״חדר מתוקן״.

כסֶאניה פאמפילובה (זילברברג), מי שהיתה מהפכנית וסוציאליסטית רוסית, נישאה למהפכן רוסי־יהודי, שנעוריה עברו עליה בקרים ובשנותיה האחרונות חיתה בארצנו בקיבוץ ״נען״, מספרת בזכרונותיה, כי בשנות התשעים נמנתה עם חברותיה היהודיות הגימנזיסטיות עם חברי החוג הציוני בסימפרופול ובו היתה היחידה שלא מבני־ישראל. אחדים מחברי החוג הזה למדו עברית. ״הרוח החיה של התנועה הציונית אצלנו הוא ויקטור איסקוביץ׳ יעקובסון, אדם בעל קסם אישי יוצא־מן־הכלל... הציונות מעוררת בנו עכשו עניין קרוב ביותר: מאניה ברמן עומדת לנסוע בסתיו עם הוריה לפלשתינה, ז׳ניה יעקובסון (אחיו של ויקטור) מתכונן לנסוע אל אחותו לידה, היושבת כבר בראש־פינה, בגליל העליון, הנשואה לד״ר מלכין״ (״עם דורי״, הוצ׳ הקבה״מ, תשי״ז).

גם בקרטש נוסדה ב־1980 אגודת חובבי־ציון. מספר חבריה הגיע, לפי ידיעה עתונאית, ל־300. כל חבר היה תורם 25 אגורות (קופיקות) לחודש; חלק מהכסף היה נשלח לאודסה לוועד חובבי־ציון וחלק היה מיועד לאיסוף סכום, כדי לרכוש "חלקת אדמה בעד ענייי עירנו". אולם בעוד כשנה "בא רפיון בעקב המצב בארץ, כשממשלת תורכיה נעלה את ארצנו הקדושה לפני גרים (עולים) חדשים וגם הגובים (של התרומות) מתרשלים. השנה (1892) נאספו 128 רובל, בעת שנקל היה לאסוף 600—800 רו"כ. חרפה היא, שמספר החברים עתה הוא בס"ה 39..." ("המליץ", 24.8.92).

אולם קדמו לחובבי־ציון אלה קרימאים אחרים, שהיו "מגשימים", כלומר עלו לארץ־ישראל ועבדו את אדמתה. אחד מהם היה שאול אלסנר, יליד סבסטופול, בן להורים דתיים, שבגיל 17 (עוד ב־1874) עלה לארץ, למד בביה"ס "מקווה ישראל", עבד כפועל חקלאי בראשון־לציון ומשם הועבר לעקרון והיה מחלוצי מייסדיה וברבות הימים שימש יו"ר ועד המושבה הזאת.

גם יוסף פיינברג, שהיה יליד סבסטופול, עלה ארצה אחרי "הסופות בנגב", בהיותו כבר מהנדס־כימאי, בעל נסיון עבודה בביח"ר לסוכר בקייב. בארץ הוא היה בין ראשוני המתיישבים בראשון־לציון (1883) יחד עם אחיו מיכאל, שנודע כאחד ממגיניה האמיצים של המושבה הצעירה.

ב־1890 נתלקטה בסימפרופול חבורת חובבי־ציון, שפנתה באמצעותו של ד"ר פלאסקוב, "אל השולטן התורכי", וביקשה להקצות לה אדמה ולסייע בידה להקים ישוב. בעוד שנה יצא מסימפרופול בדרכו לארץ עוד עולה, שהגיע מאוקראינה: רופא צעיר, ד"ר הילל יפה. הוא נתפרסם אח"כ כמומחה למחלות עיניים וגם כלוחם בקדחת בגליל. ד"ר יפה שימש מאוחר יותר נציגו של הוועד האודסאי (של חובבי־ציון) ביפו. המושב "בית הילל" בגליל העליון ובית־החולים בחדרה נושאים את שמו.

ברשימת המורשים הכול־רוסית של החברה ל"תמיכה בעובדי־האדמה ובבעלי־המלאכה בסוריא ובאה"ק" מטעם הוועד האודסאי של חובבי־ציון בשנת 1893, מוצאים אנו מבין 140 המורשים במדינה כולה — 4 בערי קרים: ד"ר פלאסקוב בסימפרופול, הא' ש' פלדמן בסבסטופול, ד"ר ו' הורביץ בתאודוסיה ומר דובער זוונקין בקרטש ("המליץ", 11.8.93).

אחרי הקונגרס הציוני הראשון (1897), נתקיימה בסימפרופול הרצאתו הפומבית של ד"ר ו' יעקובסון, שבה הוא דיווח על מהלכו של הארוע החשוב הזה, שבו הוא נכח, ובעיר נוסדה ההסתדרות הציונית בקרים, שבתוכה נתמזגו כל חוגי חובבי־ציון, שפעלו קודם. ד"ר יעקובסון שהיה יליד סימפרופול, הפך למנהיגה של הציונות הקרימאית וייצג אותה בקונגרסים ומאז 1902, אחרי הוועידה השניה של ציוני רוסיה במינסק, הוא נעשה המורשה (נציג) של ההסתדרות הציונית בפלך טאבריה, שסימפרופול היתה מרכזו.

הפעילות הציונית ביישובי קרים השונים, כפי שהיא נשתקפה בעיתונות הימים ההם, תבוא בסקירתנו על ביטויה בכרוניקת הארועים בכל ישוב, כפי שהיא מובאת להלן. כאן נייחד את הדיבור רק על העובדות והמגמות הכלליות, כפי שנתבררו לנו תוך עיון בעיתונות (כדרכנו) ובתעודות השמורות בארכיון הציוני בירושלים (בתיקי התכתובת של ד"ר יעקובסון ושל החוזרים הציוניים בגליל סימפרופול, שכלל את הפלך טאבריה כולו).

הפצת שקלים ציוניים (סימן ההיכר להשתייכות להסתדרות הציונית) וספרות ציונית, מכירת מניות ה״באנק הקולוניאלי״ (במרוצת הימים חברת ״אנגלו פלשתינה״ אֵם ״הבנק הלאומי״ בימינו), תרומות לקרן־הקיימת (גם נטיעת עצים, הרשמות בספר הזהב וכדו׳), תרומות ל״פועלים בארץ־ישראל״, בחירת צירים לקונגרסים, דיווחי צירים ושליחים לכינוסים למיניהם — אפיינו את הפעילות הציונית בקהילות ישראל בקרים, כבשאר אזורי רוסיה, באותם הימים. עם זה, הציונים היו, בדרך־כלל, ראשי היוזמים לפעילות יהודית־ציבורית בקהילות — אם בתחום הסוציאלי (עזרה לעניים), אם בתרבותי (ספריות, אולמי קריאה, שיעורי־ערב) ואם בכלכלי (גרעיני התארגנות קואופרטיבית).

בימים 4—6 ביולי 1900 נתקיים בייקאטרינוסלב כנס ציוני לפלכי טאבריה ויקאטרינוסלב (שכללו, כנראה, גם את אזורי פולטבה, הנהר דון וקווקאז). השאלות שנדונו בכנס זה, לצערנו, לא פורטו וידוע לנו רק, כי השתתפו בהם מורשי ההסתדרות הציונית בפלכים — מ׳ אוסישקין וד״ר יעקובסון וניקבו שמותיהם של 3 נציגים: מסימפרופול ותאודוסיה (י׳ בקר, הרב ב׳ קרייצ׳מר, ז׳ יודלוביץ).

לעומת זה, בחוזר של המורשה יעקובסון מיום 3.4.1902 מפורטים כל ישובי גליל סימפורופול שבהם נתקיימו באותו הזמן חוגים ציוניים, ואלה הם בקרים: אלושטה, בחצ׳יסראי, יאלטה, יבפטוריה, סבסטופול, סימפרפול, קרטש, קראסובזר, תאודוסיה. ועליהם נוספו מראשית השנה השוטפת: ארמיאנסק, ג׳אנקוי, טגנאש, קורמאן־קמֶלצ׳י. ובאותו הזמן נשלחו שקלים להפצה: לאלושטה — 50; לארמיאנסק — 50; לבחצ׳יסראי — 50; לג׳אנקוי — 40; לטגנאש — 50; ליאלטה — 200; לייבפטוריה — 200; לסבסטופול — 300; לסימפרופול — 400; לקורמאן — 50; לקרטש — 400; לקראסובזר — 150; לתאודוסיה — 350; בסימפרופול, בתאודוסיה, בג׳אנקוי, בקראסובזר ובבחצ׳יסראי ניקנו גם מניות מעטות של אוצר התיישבות היהודים (הוא ה״באנק״).

ביוני אותה שנה נודע לנו מהחוזרים, כי בסימפרופול ובתאודוסיה נוסדו אגודות להלוואה וחיסכון.

באוגוסט אותה שנה הוטל איסור מטעם השלטונות לייבא את מניות הבאנק מחו״ל והדבר גרם למבוכה בציבור הציוני והחוזר שהוצא לקראת הבחירות לקונגרס מסביר את סיבת האיסור (כדי לפזר את החששות להתגברות הרדיפות): אי רצון לאפשר הפצת ניירות־ערך זרים הנקנים בחשק והגוררים יצוא כספים לחו״ל.

בנובמבר אותה שנה נודע לנו מהחוזר, כי בשנת 1901 גדל מספר החוגים הציוניים בפלך טאבריה מ־34 (אשתקד) עד 44. כן פורטו התחלות תרבותיות ומשקיות ברוכות: בתאודוסיה נוצר ארטל ראשון לתוצרת טבאק וכן הונח יסוד לאגודה להלוואה וחיסכון; בסימפרופול נוסדו ספרייה ואולם־קריאה ובהם כ־1,000 כרכים ובאגודה להלוואה וחיסכון 700 חברים. ביישוב הקטן קורמאן, שבו התגוררו בס״ה 26 משפחות יהודיות, פועל חוג לקריאת עיתונות וקיימים שיעורי־ערב לעברית וכן מצויים ספרייה וחדר־קריאה. שם הופצו למעלה מ־100 עותקים של חוברות ציוניות.

גם באלושטה, שבה גרו 18 משפחות יהודיות בלבד, סודרה ספרייה והתקיים חוג עיוני שבפגישותיו היו קוראים הרצאות ועם זה נמסר, כי כל החברים פעילים בקהילה המקומית (בת 18 משפחות — י״ק).

לאווירת הזמן הנסקר אופיינית גם ההודעה הנמסרת באחד החוזרים: מוסרים

בשם הבארון גינזבורג, כי יש להזדרז בסידור קופות גמילות־חסד, כיוון ש״עומדים לשים יד גם עליהן״ (כפי ששמו על מניות הבאנק).

מסופר גם על ההרשמות בספר־הזהב ואחת מהן היא מטעם ״אגודה ציונית של בני קרים״ (קרימצ׳אקים).

החתימות על החוזים הן ברוח הזמן: בברכת ציון (ברוסית או בעברית).

בקראסובזר (בה היו אז 75 משפחות יהודיות, פרט לקרימצ׳אקים (שקיימו אותה שנה חוג ציוני נפרד!), הוקדשו פעולות החוג ללימוד היסטוריה יהודית ולקריאת ספרות יפה ביידיש (כפי שנהגו לומר באותם הימים — ״בז׳אַרגון״) וברוסית וכן להרצאות בבעיות ציוניות. גם שם סודרה ספרייה. ביישוב זה הורגשה השפעתה של האורתודוקסיה הדתית, שהתנגדה לציונות.

על־פי ידיעה עתונאית מאותו הזמן, נתקיימו במחוז סימפרופול (בפלך טאבריה), מתוך 522 חוגים ציוניים ברוסיה כולה, 44 חוגים ב־34 ישובים. עד לסמוך לכינוסה של הוועידה הציונית הכול־רוסית במינסק ב19021, נמכרו במחוז הזה שקלים ע״ס 1,161 רובל (כ־3,000 שקלים) ב־29 ישובים וכן נמכרו מניות אוצר התיישבות היהודים ע״ס 3,113 רובל. במשך 3 החודשים שקדמו לוועידה הגיע פדיונה של הקרן־הקיימת ממכירת בולים ומהרשמות לסך 770 רובל מתוך ההכנסה הכללית ברוסיה כולה בסך 8,040 ר׳. כדי לעמוד על משקלה של הציונות הקרימאית בהסתדרות הציונית ברוסיה בכלל, ניתן את דעתנו לכך, שבמדינה כולה נמכרו באותה שנה 30,000 שקלים ומתוך 78,700 ר׳ כלל ההכנסות של הבנק, הקק״ל וממכירת השקלים ב־7 הגלילים ברוסיה כולה, היה חלקו של גליל סימפרופול סך 5,040 ר׳ והוא תפס את המקום הרביעי (Budushchnost', 30.8.1902).

שנת 1903, שבה התחולל הפוגרום האיום בקישינוב (״עיר ההריגה״) השרתה אווירה של חרדה ודיכאון ביהדות הרוסית ותבעה היענות מהירה ועזרה נדיבה. סימפטומטי הדבר לרוח הימים ההם, שבשום מקום אין מזכירים את המלה ״פוגרום״, אלא מדובר רק ב״מאורעות קישינוב״ ומציינים את כובד האסון, האימה והקורבנות.

מההוראות שניתנו בחוזר לקראת הבחירות לקונגרס השישי (״קונגרס אוגנדה״), לומדים אנו על היקפה של הפעילות הציונית ביישובים השונים. המודד היה 1 ציר לכל מאה שוקלים (או חלקם), ולפיכך בחרו: בייבפטוריה — 2 צירים, בקרטש — 4, בסבסטופול — 2, בסימפרופול — 8, ביאלטה — 2, בתאודוסיה — 3.

בשנת 1903 התבטאו סיכומי הפעילות הציונית העיקריים בגליל סימפרופול (בפלך טאבריה כולו) במספרים הבאים: קיומם של 56 חוגים ב־37 ישובים (לעומת 44 חוגים ב־36 ישובים אשתקד) והפצת שקלים בסכום 1,800 ר׳, כלומר 4,500 שקלים (לעומת 3,000 אשתקד).

ההתרופפות שפקדה את התנועה בשנת 1904 ניכרה בהיקף הפצת השקלים, בכנסים ובתעמולה, בשיעור התרומות, במכירת המניות, וסיבותיה היו גלויות לכול: הצעת תוכנית אוגנדה והמחלוקת הקשה שהיא עוררה בתנועה, ההגבלות שהוטלו מטעם השלטונות, התגברות האנטישמיות ומלחמת יפאן שפרצה בסוף השנה. מעניינים האתגרים שהציב ד״ר יעקובסון בחוזרו לסניפי התנועה, ואלה דבריו: ״אילו היה בארץ־ישראל קיבוץ יהודי בן 300—400 אלף איש — היינו הופכים שם לרוב תרבותי והמרכז הזה ייהפך לנקודה חדשה של הגירה רחבה וטבעית לארץ־ישראל, ובה ובסביבתה ישנם סיכויים להתיישבות גדלה והולכת״... (יולי 1904).

בנובמבר אותה שנה שומעים אנו שוב על האדישות והרפיון. שוללי הרעיון הציוני הרימו ראש וקוראים להסתלקות מארץ־ישראל, שהיא ארץ שממה. וכנגד זה, ההתעוררות הציבורית והתסיסה המהפכנית ברוסיה והמאבק להתחדשות ולשיווי הזכויות "נוטעים בלבנו אמונה בעתיד משופר" (בהסתייגויות מסוימות הנובעות מעליית הגל האנטישמי). עם זה מספר החוזר, כי "שר הפנים קיבל את נציגי המורשים שלנו והבטיח, כי לא יהיו עוד רדיפות על תנועתנו. ובאשר לנו — מוטל עלינו להדוף את מגמות ההתבוללות המתעוררות בציבור היהודי השואף לחופש ולהתמיד בדרישותינו להתחדשות לאומית".

החוזר מס' 4 מינואר 1905 מדווח על ההתייעצות הציונית שנתקיימה בווילנה (1—4 בינואר) לקראת הקונגרס השביעי לשם גיבוש עמדתם של "ציוני ציון" לשלילת הטריטוריאליזם ולדחיית תוכנית אוגנדה מבחינה עקרונית ומעשית כאחד. בהתייעצות הזאת, שבה לקחו חלק 47 נציגים מ־21 ערים, לא השתתף איש מפלך טאבריה, אם כי היו שם ב"כ ערים בדרום־רוסיה. הסיבה אינה ברורה לנו.

החודשים הבאים בחיי היהודים בקרים (כבאזורי רוסיה האחרים) עמדו בסימן התגברותה של "תנועת השחרור ברוסיה, שהמריצה את ליכודם של כל כוחות השחור", כפי שצוין בחוזר מס' 5 מחודש מארס 1905. התפרצות הפוגרום בתאודוסיה וההכנות לפוגרומים שניכרו בסימפרופול, בקרטש, בסבסטופול ובמליטופול הן שגרמו להתבטאות זו והחוזר ממשיך וקובע תחזית טראגית, שלצערנו נתאמתה לימים ארוכים וכוחה, כנראה, לא פג אף במציאות הרוסית של ימינו (ימי השואה בקרים הם העדים!) : "לא היינו מוכנים. עלינו לדעת, כי פוגרום ביהודים יהיה עוד זמן רב "לוויין" לכל התרגשות ציבורית מסעירה. יש לארגן הגנה עצמית — הגנה עצמית לא למקרה פוגרום בלבד, אלא גם לשם עמידה על הבטחת זכויותינו הלאומיות. בצד השאיפה העיקרית — תחיית העם בארצו, ניצבת בעיית סיפוק הצרכים הציבוריים השוטפים — וקודם כל : טיפוח תודעה לאומית וארגון חזק".

בין החוזרים נמצא גם דו"ח מעניין מאוד על כינוס הנוער הלומד בפלך טאבריה שנתקיים ב־26 בפברואר 1905 ביאלטה. הדו"ח הזה, שהופץ ע"י המורשה בין הסניפים, מספר, כי הכינוס (או בלשון הדו"ח "הוועידה", אם כי שום בחירות לא קדמו לה), נקרא ביוזמתו של החוג להשכלה לאומית עצמית ביאלטה (כמשתמע מתוכן הדברים, מדובר בתלמידי בתי־ספר תיכוניים) בתיאום עם החוג בקרטש שנוצר עוד ב־1904, וכוונתו היתה : לארגן השכלה עצמית של הנוער הלומד, לטפח קופות לעזרה הדדית של האגודה השיתופית היהודית (שמה צוין בר"ת בלבד : E.T.S.) ליצור מגע הדדי ולהיפגש לדיון משותף. בכינוס זה הועתה הצעה לייסד סניף־מישנה לאגודה השיתופית היהודית, שיהיה כפוף למרכז האזורי באודסה, בפלך טאבריה או בחצי־האי קרים. מהוויכוח נתברר, כי בקרטש קיים נוסף על החוג להשכלה עצמית גם חוג לעזרה הדדית. באותו הזמן היו קיימות בקרים 5 קופות : בסבסטופול, בסימפרופול, בקרטש, ביאלטה ובייבפטוריה. הושמעה טענה, כי המרכז באודסה חדל לפעול ואינו עונה למכתבים וקרטש ממלאת למעשה את תפקיד המרכז. קבוצת "הגימנזיסטים היהודים" בסימפרופול ענתה בתשובה להזמנת החוג של יאלטה (לבוא לכינוס) בסירוב, כי הם אינם מסכימים לרעיונות היוזמים (בלא כל פירוט). מתאודוסיה לא הגיעה תשובה כלשהי והדבר הוסבר בכך, שהעיר שרויה במצב קשה אחרי הפוגרום שזעזע את כולם. לעומת זה, מסבסטופול הגיעו 3 נציגים. סופר, כי החוג בסבסטופול כולל 62 חברים והם נתחלקו לחוליות בנות

5—10 אנשים. שמות המשתתפים בוויכוח לא פורשו וצוינו רק בראשי־תיבות, פרט לשני שמות: ד״ר גוכמן ו־ג׳ הוז (שניהם כנראה מיאלטה). נוסף על 5 הקופות שנוקבו למעלה, היו קיימים גם שני חוגים להשכלה — כנראה, ביאלטה ובקרטש. הוחלט, כי המרכז יפעל עתה ביאלטה ושם יופיע גם הביטאון שייקרא ״יהודה הצעירה״ (ברוסית). על ועד הקופה בסבסטופול הוטל לעבד הצעה לתכנית פעולה לקופות, בהתחשב גם בדעותיהן של הקופות האחרות. כמו־כן, הוטל על הוועדה בסבסטופול לברר במרכז הראשי (הכול־רוסי) את שאלת אפשרות קבלתם של חברים רוסים לאגודה (?).

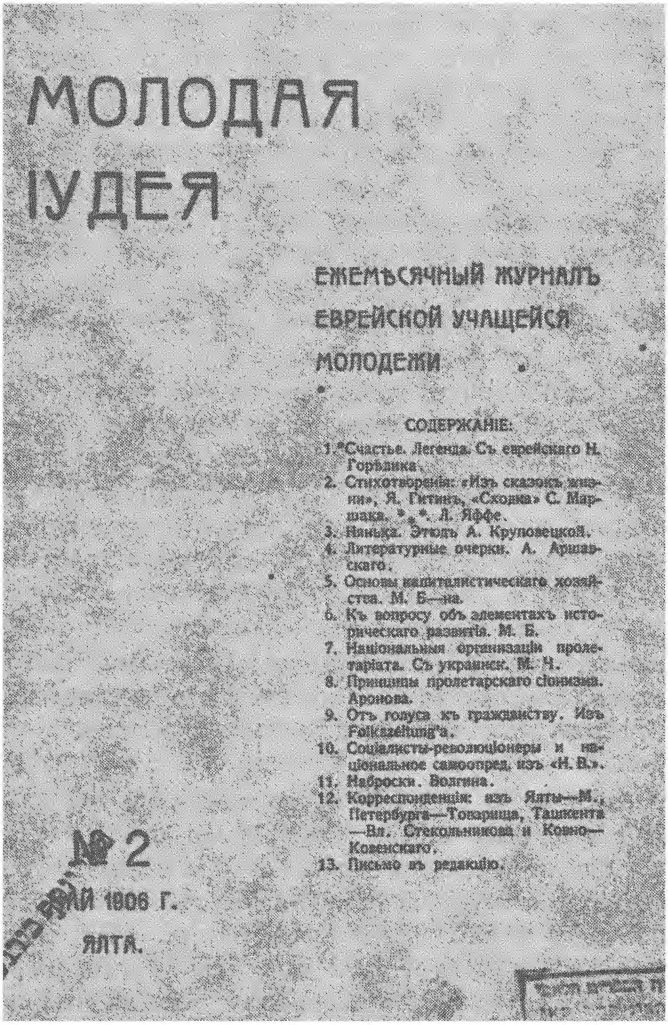
החוזר מס׳ 4 סיפר גם, כי ״לתועלת העבודה״ חל ארגון מחודש של הגלילות בדרום רוסיה והמורשים ברנשטיין, זלטופולסקי וברוך התפטרו והמורשה באודסה ירכז מעתה את כל דרום־רוסיה, והם פלכי: טאבריה, יקטרינוסלב, פולטבה, קייב, צ׳רניגוב. כל החוגים נתבקשו להמציא נתונים על פעילותם בשנה האחרונה.

בחוזר מחודש מאי 1905 פורטו סדרי הבחירות לקונגרס השביעי תוך עליית המודד מ־100 ל־200 שוקלים לכל ציר (כנראה — בגלל גידול רב במספר השוקלים ברוסיה כולה — י״ק). עם זה הובאה לידיעת הציונים החלטתו של הוועד־הפועל הציוני במושבו האחרון, שעיין עיון ממצה בדו״ח המשלחת למזרח אפריקה (אוגנדה) והחליט, כי אין הוא יכול להציע להסתדרות הציונית לקבל את ביצוע התוכנית המזרח־אפריקאית.

דעתם של הסניפים מופנית לכך, שבידי חברת מפיצי ההשכלה מצויים עתה אמצעים ניכרים מאוד לתמיכה בספריות ובאולמי־הקריאה ולכן חשוב לרכז מידע על כל הספריות הציבוריות הציוניות הקיימות או הנתמכות בידי הציונים. החוג הציוני העיוני בפטרבורג קיבל על עצמו לרכז מידע זה ומבקש להודיע לו על כל מה שקיים בתחום הזה, על שמו של ש׳ ינובסקי.

החוזר האחרון, שמצוי בתיק זה, השמור בארכיון הציוני, הוא מיוני 1905, והוא מודיע כי תוצאות הבחירות לקונגרס השביעי (בקרים) מראות על ניצחון מוחלט של ציוני־ציון וגם על הופעת שמות חדשים של עסקנים מקומיים צעירים. הבחירות נערכו לפי המודד החדש ב־8 ישובים ונבחרו 11 צירים. חוזר זה הסתיים בהודעה, כי מטעמי בריאות, מפסיק ו׳ יעקובסון את פעילותו ואינו מציג עתה את מועמדותו למורשה ובינתיים הוא נפרד מהחברים.

הודות לשלושה הגליונות הבודדים השמורים בספרייתנו הלאומית בירושלים של הירחון Molodaia Iudeia (״יהודה צעירה״), שאוזכר בסקירה שהובאה לעיל על כינוס הנוער הלומד ביאלטה, נתברר לנו פירושם של ראשי־התיבות E.T.S. הרוסיים של השם: האגודה השיתופית היהודית, שהופיעו כמה פעמים בסקירה הנ״ל וכן דבר מהותה והתפשטותה של האגודה הזאת — Evreiskii Tovarishcheskii Soiuz שפעילותה היתה בוודאי חיונית בחוגי הלומדים היהודים בימים ההם. כמוסבר במאמר המיוחד בנושא הזה בגל׳ 3—4 (יוני—יולי 1906), צמחה האגודה באופן ספונטני, בערים שונות, כשמטרתה הראשונית נתחייבה על־ידי תנאי המציאות הקיימת בזמן ההוא — בשל ההגבלות החמורות של תקן האחוזים במוסדות להשכלה גבוהה, נאלצו הצעירים שאמצעיהם הכספיים אפשרו להם זאת, לנדוד למערב־אירופה, כדי ללמוד באוניברסיטאותיה. כיוון שרבים היו מעוטי האמצעים בין הזקוקים, עלה הצורך בעזרה הדדית למטרה הזאת וכך קמו הקופות לעזרה הדדית שמדובר בהן. אולם, בה בשעה הורגש גם הצורך בפעילות תרבותית, בשיחות

МОЛОДАЯ ІУДЕЯ

ЕЖЕМѢСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛЪ ЕВРЕЙСКОЙ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ

СОДЕРЖАНІЕ:

1. Счастье. Легенда. Съ еврейскаго Н. Горѣлика.
2. Стихотворенія: «Изъ сказокъ жизни», Я. Гитинъ, «Сходка» С. Маршака. *** Л. Яффе.
3. Нянька. Этюдъ А. Круповецкой.
4. Литературные очерки. А. Аршавскаго.
5. Основы капиталистическаго хозяйства. М. Б—на.
6. Къ вопросу объ элементахъ историческаго развитія. М. Б.
7. Національныя организаціи пролетаріата. Съ украинск. М. Ч.
8. Принципы пролетарскаго сіонизма. Аронова.
9. Отъ голуса къ гражданству. Изъ Folkszeitung'a.
10. Соціалисты-революціонеры и національное самоопред. изъ «Н. В.».
11. Наброски. Волгина.
12. Корреспонденціи: изъ Ялты—М., Петербурга—Товарища, Ташкента—Вл. Стекольникова и Ковно—Ковенскаго.
13. Письмо въ редакцію.

№ 2

АЙ 1906 Г.

ЯЛТА.

כ"ע "יהודה הצעירה" (ברוסית) ביאלטה, 1906

בנושאי מדע וחקר השאלה הלאומית היהודית. בנידון זה התעוררה מחלוקת גם בוועידות הכול־רוסיות של E.T.S. ולבסוף ניצחו מצדדי החוגים התיאורטיים. קמו חוגים כאלה ובהם למדו כלכלה מדינית ובמידת־מה גם ספרות וניתחו את השאלה היהודית. אולם האגודה לא דאגה ליצור כלים להפצת ההשכלה. משום כך, לפי דבריו של בעל המאמר, דעכה הפעילות הרוחנית, אם כי בעת כתיבת הדברים טרם חוסלה כליל. ואשר לסיוע הגשמי, כפי שתואר, הרי כמה עשרות צעירים יהודים נהנו מעזרה כספית ויכלו הודות לכך לממן את לימודיהם ואת שהותם בחו"ל. לדעת הכותב, במבט רטרוספקטיבי, פעולתה של האגודה מבחינה זו, היתה

מוגבלת מאד וספק, אם השקעת מרץ רב כל־כך היתה מוצדקת לשם זה. את תועלתה העיקרית של האגודה רואה הכותב בכך, שכאן לראשונה הורגל הנוער היהודי לפעילות ציבורית, דבר החסר לצעירים הרוסים. בהמשך לחוגים ש"נבלו בטרם לבלבו" הופיעה, לפי תיאורו, בדרום רוסיה, ובעיקר בקרים — הסתדרות "יהודה הצעירה", וברוסיה כולה — רשת החוגים התיאורטיים, הפועלת בהדרכת "הוועדה לארגון פעילות תיאורטית בחוגי הנוער היהודי" שמושבה במוסקבה, המתקיימת, בו־זמנית עם המרכז העיוני בפטרבורג.

ייתכן, שתנאי הזמן הנסקר לא אפשרו הסברה מפורטת ובהירה יותר, אך התיאור הזה — מרובה בו הסתום על הגלוי. אולי תנאי הזמן הם הם שלא אפשרו "ליצור את הכלים להפצת ההשכלה" והביאו לכך, שהחוגים "נבלו בטרם לבלבו". לנו נראה במבט רטרוספקטיבי כיום, שפעילות זו אכן היתה חיונית וברוכה, שכן עוררה ובמידה מסוימת סיפקה את הסקרנות בלימוד הבעיות החברתיות האקטואליות, סייעה לטיפוח ההתעמקות ולליבון ספקות בצוותא תוך השמעת דעות שונות, הרגילה לניסוח דברים ולהבהרתם גם לחולקים עליהם ושימשה כר לקניית הרגלים בעסקנות ציבורית. אכן, אף הכותב הסקפטי עצמו מסיים את דבריו בציון העובדה, שבאגודה השיתופית היהודית נתחנכו הצעירים, "הפעילים עתה כעובדים מסורים בכל המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות והסוציאליסטיות הכלליות". תועלת נוספת צמחה מה־חוגים הללו, שהם סיפקו מידע למתעניינים בשאלה הלאומית, שבעיני חוגים מסוימים "אבד עליה כלח" (וכדברי כתבה אחרת בגליון הקודם — "שנדונה למוות על־ידי המדע").

אם כי לא ברור לנו, מה הם היחסים שהיו בין שני המרכזים העיוניים, במוסקבה ובפטרבורג, נזכרים אנו בהקשר זה באותו "החוג הציוני העיוני" בפטרבורג שאליו ביקש ד"ר יעקובסון בחוזרו (1905) אל הסניפים להפנות את המידע על הספריות המקומיות.

מעניין לציין, שיחד עם המאמר שצוטט על האגודות השיתופיות ובו הובעה דעה סקפטית על עתידם של החוגים העיוניים, נתפרסמו באותו הביטאון כתבות על פעולתם של שני החוגים העיקריים בקרים — ביאלטה ובקרטש, שדבריהם רחוקים מלחזק את הדעה הסקפטית האמורה. ביאלטה רבים הצעירים המתעניינים בשאלה הלאומית וזה לעומת המצב בסימפרופול, שנציגי הנוער בה לא השתתפו בכינוס שהיה אשתקד ונימקו את הדבר ש"אין להם עניין בשאלה הלאומית" (הניסוח הזה אינו תואם בדיוק את ההסבר שניתן במכתב, שהבאנוהו, כפי שצוטט בכינוס הנ"ל) וגם לעומת המקרה, שמספר עליו הכותב, כי בתאודוסיה באסיפת תעמולה מטעם "יהודה הצעירה", הציע אחד התלמידים לפתור את השאלה היהודית על־ידי רכישת עשרה אקדחים "בשביל הפורעים" (הכוונה כמובן — למלחמה בפורעים). הדברים נאמרו, כמובן, בהשפעת הפוגרום הכפול שהיה בעיר.

ואשר לקרטש — התיאור הוא מעודד למדיי. החוג להשכלה עצמית כאן הוא אחד הראשונים. פעולתו אומנם "נפסקת ומתחדשת לסירוגין" וכפי שמוסבר בהמשך — בחופשת הקיץ "רבים הנוסעים לבתיהם". נצטרפו אליו גם פועלים יהודים אחדים. בחוג הקרטשאי למעלה מ־35 חברים, והם נתחלקו לשלוש קבוצות לימוד, לפי דרגת התפתחותם של החברים, ולכל קבוצה מדריך משלה. משנתקבלה תוכנית הלימודים, החלו בעריכת פגישות כלליות לשם חילופי השקפות בבעיות הפילוסופיה של ההיסטוריה. כמה פעמים נאספו כספים ונשלחו לוועד המרכזי. גם בקופה המקומית

נאסף סכום כסף ונוסדה ספריית החוג. בעת החופשה, פעילים רק התלמידים המ־קומיים השומרים "על הגחלת" ועם תחילת הלימודים, תתחדש הפעילות במישנה מרץ.

על המידע השאוב מן החומר שבכתובים (כמוסבר לעיל), נוסיף כמה עובדות על הפעילות בחוגים הדמוקרטיים והשמאליים בציונות.

ב־1904 נתארגנה בסימפרופול קבוצת "צעירי־ציון" ביוזמתם של מ' בנינסון ו־י' נובקובסקי ונפתחו שיעורי־ערב לנוער עובד ולומד, שמוריהם היו מ' בנינסון, ו' ספירו, פ' מנצ'יקובסקי. הם למדו באוניברסיטאות באירופה המערבית (בשל המיגבלות הנהוגות כלפי היהודים בהתקבלותם לבתי־ספר גבוהים ברוסיה) והיו מביאים עמהם בבואם לחופשות, את זרעי הזרם הדמוקרטי שנוצר אז בציונות ואת הרעיונות של הציונות הסוציאליסטית. בננסון ושניידרוב יצגו את החוגים האלה בקרים.

קבוצות של "פועלי־ציון" נתקיימו בערי קרים אחדות: בסימפרופול, בתאודוסיה, בקרטש. עוד לפני כן היו מופצים עלונים ברוסית (בתנאים בלתי לגאליים) מטעם החוגים הללו. ב־1902 הופיע בתאודוסיה עיתון במחתרת בשם Yevreiskaia rabochaia khronika (כרוניקה של פועלים יהודים). המאורעות ב־1905 נסתיימו בקרים בפרעות ביהודים בערים תאודוסיה, קרטש, סימפרופול, יבפטוריה, שחידדו את התודעה הלאומית ואת המשיכה לארץ־ישראל. נתכנסה ועידה של נציגי קבוצות פועלי־ציון הכול־רוסית בפולטבה ב־1906. במארס 1906 נצטרפה קבוצת פוע"צ בסימפרופול למפלגת פוע"צ הכללית שהוקמה. באפריל באותה השנה נצטרפה גם הקבוצה שבסבסטופול ובמאי — גם אלו שבקרטש, בתאודוסיה וביאלטה.

בתאודוסיה וביאלטה היפרדותם של הטריטוריאליסטים ו"הסיימובאים" (הדוגלים באוטונומיה יהודית פרסונלית בדרך של התארגנות באסיפה לאומית מייצגת — "סיים") חלה מאוחר יותר ואז אירעה הצטרפותם של חוגי פוע"צ כולם למפלגה הכללית. הוועידה המחוזית השנייה של ברית פוע"צ בקרים נתקיימה במאי 1906 ובה נתקבלה התוכנית המדינית שנוסחה בוועידת היסוד בפולטבה, נתאשר התקנון של הסניף המחוזי, נבחר הוועד המחוזי החדש והוסכם לבצע את החלטת הוועידה הראשונה על הוצאת הביטאון. בוועידה הזאת נדונה גם שאלת ההגנה העצמית. אחרי הוועידה הופיע בסימפרופול ביטאון פוע"צ בקרים ברוסית בשם "Molot" ("פטיש") ועורכו היה ולאדימיר ספירו. בגלל הגברת הרדיפות על כוחות הקידמה, עם כשלון המהפכה ב־1905, היו מחברי המאמרים ב"מולוט" (כמו עמיתיהם, בביטאון המרכזי בפולטבה) חתומים בשמות בדויים. בגליון מס' 2 של "מולוט" שבו נתפרסם דו"ח מפורט על ועידת קרים, הופיע גם הפרק האחרון של עבודתו של בר בורוכוב "הפלטפורמה שלנו" (יסודות הציונות הפרולטארית) בחתימת "פוסטויאני" ("המת־מיד"). כדי להימלט לזמן־מה מעינה הבולשת של המשטרה, בחר בורוכוב בסימפרו־פול וכאן השלים את עבודתו זו בעזרת חבריו, חברי מרכז פוע"צ — יצחק בן־צבי ופליקס מנצ'יקובסקי.

גם בשנות 1904—1905 עלו לארץ כמה מפעילי הציונים בקרים: ב־1904 עלה דויד פומושצ'ניקוב מסימפרופול ועבד בבן־שמן כמסגר־מכונאי ואח"כ — בראשל"צ וביפו. ב־1910 עלה ארצה ו' ספירו, שהיה בן משפחה מתבוללת, אביו היה עורכו של העיתון "קרימסקי וייסטניק". ספירו הצעיר קנה את השכלתו האוניברסיטאית באירופה ושם נצטרף לתנועה הציונית. אח"כ הוא היה מורה ללימודי הטבע בביה"ס

Іюнь. 1906.

ГОДЪ ПЕРВЫЙ.

Условія подписки:
на годъ 1 р. 50 к.
на 1/2 г. — 75 к.
на 3 мѣс. — 40 к.
Отдѣльные №№
12—15 коп.

МОЛОТЪ

ОРГАНЪ
„Поалей-Ціонъ".

Плата
за объявленія:
на 1 страницѣ за стр. петита 25 к.
на послѣдн. 7 к.
Адресъ редакціи:
М. Гопштейну
Симферополь.

Годъ 1.

Содержаніе: Наши задачи. Нашъ соціалистическій идеалъ и наши національныя требованія. Еврейск. эмиграція. Роковыя цифры. Изъ жизни нашей партіи. Библіографія.

№ 1.

כ"ע "הפטיש" של פוע"צ בסימפרופול, 1906

המקצועי לבנות בסימפרופול. בארץ התיישב בעין־גנים ליד פתח־תקווה ועסק בגידול ירקות; לאחר מכן רכש לעצמו חלקת אדמה בבאר־יעקב והמשיך בעיסוקו החקלאי. ב־1912 עלה לארץ משה פז, גם הוא מסימפרופול, שעבד כפועל חקלאי אצל ספירו.

החומר העובדתי על הפעילות הציונית בקרים בחוגים השמאליים ועל העלייה מקרים מלפני מלחמת־העולם הראשונה (שאינו מסתמך על מידע עיתונאי) שאוב מרשימותיו של המהנדס אריה קנב ז"ל, שכבר אוזכרו.

מאז ועידת ציוני רוסיה בהלסינגפורס (הלסינקי) ב־1906, שבה הוסכם על פיתוח פעילות לאומית במסגרת המלחמה להבטחת הזכויות הלאומיות־האזרחיות ליהודים בגולה, בד בבד עם הסיוע להתיישבות בארץ־ישראל, התבססה העבודה הציונית על הקשרים בין הוועדים המחוזיים, עם "הוועד האודסאי" ובערים רבות נמצאו מורשי הוועד הזה. הפעולה ברוסיה נמשכה בתנאים חצי־לגאליים (כיוון שהמשטרה היתה חרדה לכל גילוי של קשרים עם ארגונים כלשהם בחוץ־לארץ), כשהמשטרה עורכת מידי פעם חיפושים וגם מאסרים, ממש עד פרוץ מהפיכת 1917. החדירה הציונית העמיקה בקהילות ובבתי־הספר. טיפוח החינוך העברי בקרים משך הנה מורים ציוניים, ברובם חניכי הקורסים הפדגוגיים בגרודנה, והם מילאו תפקיד נכבד בחינוכו של הדור הצעיר בקרים.

ביום 2 באוגוסט 1974 משך את דעתי המישדר הטלוויזיוני בשם "קרימטשאקים על שפת כינרת". נושא זה שייך לפרק־זמן שבו עוסקים אנו עתה. במישדר זה רואינה הגב' הרצליה רז (רוזנברג), שסיפרה על אביה, אהרון מאירסון, שהיה אחד המתיישבים בקבוצת ה"קרימטשאקים" הנ"ל. על המתיישבים הללו (קבוצת עולים חדשים ב־1904) על "אדמת הבק" באיזור בטייחה על שפת כינרת סיפר בזכרונותיו עוד משה סמילנסקי (כרך א' של כתביו, ת"א, תרפ"ח, עמ' קמ"ד) ובפרטות מרובה עמד על הפרשה הזאת הסופר עבר־הדני (אהרון פלדמן) בספרו "ההתיישבות בגליל התחתון" (הוצ' מסדה, עמ' 123) וזיכרון ראשון בספר לפרשה הזאת הוא ב"הצפירה" (בגיליון מיום כ' באלול תרס"ד—1904). נוסף על העיון בדברים שנתפרסמו כנ"ל, שוחחתי בנידון עם הגב' חיה רסקין, בתו האחרת של ר' א' מאירסון (אחותה של הגב' רז שרואינה בטלוויזיה).

לא בדברים שנתפרסמו ולא בשיחה שקיימתי בביתה ב־1976, לא מצאתי דבר שיש בו אחיזה עובדתית כלשהי לסברה, כי החלוצים המתיישבים שמדובר בהם — יוצאי קרים היו. מדובר ב־16 משפחות של "קרימטשאקים" שהתיישבו בבטייחה (עפ"י "נופים ואתרים", הוצ' משרד הביטחון, תשל"ד, עמ' 42) בסוכות תרס"ו, ישבו במקום במשך חודשים אחדים ואף סבלו ממחלות ומהתנאים הקשים, עד שנטשוהו. אם נשווה את המסופר ב"הצפירה" סמוך להתרחשות עם סיפורי המתנחלים עצמם אחרי 50 שנה, כפי שהובאו הדברים על־ידי עבר־הדני, מתקבל, כי הם באו מפלך חרסון (בדרום רוסיה, הגובל עם קרים) ורובם או חלקם עסקו בעבודת־אדמה גם ברוסיה (כנראה, באיזור המושבות היהודיות בפלך חרסון) ואחדים מהם הביאו איתם "מחרשות ומשדדות" (לפי סיפורו של קוסטניצקי, עפ"י עבר־הדני), ואילו אחרים (מאירסון, שבא מביחוב, אחרי הפוגרום שם ; ורסין, שבא מהומל, קוסטניצקי שאמר 'אנחנו לא הבינונו באיכרות ולא כלום') מעולם לא עסקו בחקלאות מקודם.

את כינויים בתור "קרימטשאקים" יש לייחס לשתי אפשרויות : אולי הם עלו ארצה באונייה מסבסטופול דרך קושטא (כפי שסיפרה לי הגב' רסקין), וכך רכשו את כינויים, כשם שהחלוצים שהפליגו ארצה מקרים בשנות העשרים בעקבות טרומפלדור, נקראו כולם "קרימטשאקים" אם כי רובם המכריע הגיעו מבלורוסיה ומאוקראינה. אפשרות אחרת היא, שהכינוי ה"אקזוטי" הזה דבק בהם, כפי שהוא דבק במתיישבים היהודים בנובורוסיה במאה שעברה ועל כך עמדתי בהקדמה לחיבורי "ההתיישבות החקלאית היהודית בחצי־האי קרים" (הוצ' זק, תשל"ג), בהסתמך על ספרו של יוסף פרל "בוחן צדיק" (1838).

24. במאה ה־20 : צמיחת המהפיכה והפרעות. הריאקציה ומלחמת העולם הראשונה

הידיעה העיתונאית הראשונה מחצי־האי קרים הפותחת את המאה שלנו, היא — על פטירתו של מיכאל שפירא, מי שהיה המו"ל של העיתון "טאברידה" ומייסדו של העיתון "קרימסקי וסטניק". האיש הזה היה חלוץ הדפוס בקרים, אשר פתח בשנת 1850 את בית־הדפוס הפרטי הראשון, שהמשיך להתקיים גם בעת פרסום הידיעה המובאת (Voskhod,30.1.1900).

באותן השנים נמצאו בין יהודי קרים גם אישים, שאותם העסיקו לא רק ענייני ציבור מקומיים ולאומיים שבחיי היומיום לצורך קיומם של השירותים השוטפים ולא רק "יישוב ארץ־ישראל" בקנה־מידה של העסקנות באותה העת, אלא גם פתרונן של כמה בעיות עקרוניות בתחום חיי הרוח והמינהל הציבורי שהטרידו את רועי העדה ונתנו את אותותיהן בחיים המתוקנים בביתו של כל יהודי ובחברתו. הרב מטעה"מ בסימפרופול, ד"ר פרלמן, נתן את דעתו לצרור בעיות מסוג זה, הראויות לפי שיקולו, להידון בוועידת הרבנים הכול־רוסית שעמדה להתכנס בקרוב. לנושא זה הוא הקדי שאת מאמרו בכתב־העת היהודי־רוסי בודושצ'נוסט, (גל' 27 ; 7.7.1900). ואלה השאלות שהיו טעונות, לדעתו, הכרעה: ענייני נישואין (מתן תוקף משפטי ל"כתובה", החלפת הערך הכספי "זוזים" במטבע הרשמי, מקום עריכתה של החופה) ; תוכנית לימודי דת בבית־הספר ; לימודי חובה עבריים מתוכננים ב"תלמוד־תורה" ; סדרי רישום הלידות והפטירות (הנהגת ספרי א"ב ברישום, אחידות כתיבם של השמות העבריים ברוסית) ; השכלת הרבנים והכשרתם ; שיטת בחירתם של הרבנים ; מעמדם של "עוזרי הרבנים" או הרבנים הרוחניים ; דרך קביעת משכורת הרבנים ; תשלומים עבור שירותים דתיים שונים ; הבטחת קיומם של הרבנים לעת זיקנתם ; ביטאון רבני קבוע לענייני רוח ודינים ולעניינים מקצועיים.

רואים אנו כאן פרט נושאים מקיף הערוך בשיטה ובטעם, מתוך ראייה כוללת וגישה מעמיקה אל מכלול הבעיות שבהן מוטל היה לעסוק על כל רב בכל קהילה ברוסיה באותן השנים.

מצאנו עוד מאמר מעניין של אותו הרב הסימפרופולאי, ד"ר פרלמן, בתחום ההיסטורי־תרבותי — "על אודות כתב־יד קרימצ'אקי אחד" (כ"ו, 1902, גל' 15). כתב־היד העברי הנסקר כאן, שהיה שמור בידי אחד מבני משפחת פסח המסועפת והלמדנית בקראסובזר, מכיל רשימות של חפצי נדוניה בחתונות של הקרימצ'אקים תוך ציון שמות־משפחותיהם של המתחתנים, המעניינים בפני עצמם. הרשימות הכתובות בכתב רש"י מתייחסות לשנים 1703—1717 (התר"ג—התע"ז) והמחבר מנסה גם לפענח את האטימולוגיה של השמות המובאים.

יהודים חקלאים בקרים

עדויות אחדות בידינו, כי בקרים היו יהודים שעסקו בחקלאות גם לאחר הכיבוש הרוסי בטרם פורסמו "התקנות הזמניות" (מאי 1882), שמנעו מהם זאת. על כפר הקרימצ'אקים בשם "דומוזלב" (ולפי גירסה אחרת "רוגטליקוי") כבר סיפרנו (משנת 1843 עד מלחמת קרים) והנה בידינו סיפור אחר על משפחה יהודית שהתיישבה בשנת 1881, כלומר לפני "התקנות הזמניות", בכפר טשאקור־קאיאש (כנראה, טאטארי) על שטח חצי־האי קרטש, ועסקה שם בעבודת־אדמה בתנאי חכירה. ב־1885 דרש בעל הקרקע להגדיל את דמי החכירה פי ארבעה, והדבר היה למעלה מיכולתו של היהודי. המחכיר רודנקו הצליח בסיועו של פקיד ה"זמסטבו" לגרש את היהודי ראחליס מביתו. אז עבר רחליס בהסכמת מפקח המשטרה המקומי לכפר השכן, אפוק (על שפת הים, בדרום חצי־האי קרטש) "וישב שם ימים רבים" כלשון הידיעה העתונאית. כשנתמנה מפקח משטרה חדש, דרש ממנו לפנות את המקום תוך 3 חודשים על־סמך ה"תקנות" הידועות. והאיש שהגיע בינתיים לגיל 60, לאחר שעסק בחקלאות במשך 22 שנה והיה מטופל במשפחה בת 10 נפשות,

נמצא במצב קשה מאוד. הוא פנה לשלטונות הפלך ועלה בידו להוכיח, כי "על־פי דין מותר ליהודים להעתיק את מושבם מכפר אחד למשנהו, אם הם נמצאים "תחת שלטון אחד של בני הכפרים" (הכוונה, כנראה, בתחום אותה רשות נפתית — י"ק) ("המליץ", 7.12.903).

המקרה הזה מזכיר לי את הסיפור שרשם לי דודי סעדיה, אחי אבי, על סבי ר' יחזקאל רוגלסקי (ליפשיץ) שבצעירותו התגורר עם משפחתו בכפר הטאטארי אק־מנאי (גם הוא בשטח חצי־האי קרטש, אך קרוב לחופו הצפוני ולא רחוק מתאודוסיה). לפי חישוביי, היה הדבר באמצע שנות השבעים במאה שעברה. סבא עסק, לפי דברי דודי, בחקלאות וגם החזיק חנות מכולת עד שהוכרח לנטוש את מקום ישובו לאחר ששדדוהו מכל רכושו.

בין המקרים השונים של התעסקות היהודים בחקלאות בקרים, ראויה לציון מיוחד משפחת הוריו של האגרונום ד"ר סוסקין המנוח, שהיה בין מניחי היסוד למושבה (כעת — העיר) נהריה, ומטפח שיטת גידול הצמחים במים. הוא נולד ב־1873 בכפר צ'ורבאש שבחצי־האי קרטש (קרוב לקצהו המזרחי); משמע, שהוריו התיישבו שם עוד לפני כן (הכול בטרם פורסמו "התקנות הזמניות").

* *
*

לאחר הסקירה הכללית על צעדיה הראשונים של התנועה הציונית המאורגנת על אדמת קרים ועל ראשוני החלוצים העולים לארץ כדי להגשים בגופם את צווי השאיפה הלאומית, נשוב לתיאור האירועים בדרך שנקטנו בה — כפי שהם נשתקפו בעיתוני התקופה.

כשטיפלנו בחיי היהודים בקרים בעשור האחרון של המאה הקודמת, כבר הדגשנו כמה העיקו על היהודים, שהתפרנסו מרכישות יבולי התבואה ותנובת כרמי היין, ההגבלות שהוטלו על מגוריהם באזורים הכפריים בשל "התקנות הזמניות" המפורסמות. היהודים היו מסכנים את עצמם בבואם בכל פעם למען פת לחמם אל לקוחותיהם בישובים האסורים. עם זה לא הדגשנו את חומרתו של הצד השני של ה"מטבע" הזה: בשל הפחתת מחזור העסקאות והורדת המחירים בגלל היעדר תחרות מצד הרוכשים, סבלו מאוד בעלי האחוזות והאיכרים ובעלי הכרמים. קולם של אלה היה נשמע יפה בכל הרשויות המקומיות הנוגעות בדבר, ולקולות הללו נודע הד מרשים.

גם בעלי מטעי הטבאק באיזור הדרומי סבלו מההגבלות הנזכרות שחלו על היהודים סוחרי הטבאק וסוכני בתח"ר לטבאק והנה בימי קטיף הטבאק בסתיו 1902 הגישו בעלי־המטעים בכפר אאוטקה התחתית (הסמוך ליאלטה) בקשה לשר פלך טאבריה להרשות לסוחרי הטבאק הגדולים ולסוכני בתח"ר לטבאק ולסיגריות להתגורר בעיר יאלטה בתקופות מ־15 בספטמבר ועד 15 באוקטובר וכן מ־15 במארס עד 15 באפריל בבואם לקנות טבאק. בראשית 1902 הודיע שר הפלך, כי הסוחרים היהודים האלה רשאים לשבת ישיבת ארעי בכפרים שבמחוז יאלטה ואשר לבואם ליאלטה העיר — הרי לפי תקנות הדרכונים צריכים הם לבקש רשיון בכל מקרה מאת מפקח המשטרה ביאלטה ואם יהיו בידיהם תעודות המתירות לבוא ליאלטה לרגל עסקיהם, יתירו להם לשבת בעיר עד 6 שבועות ("הצפירה", 18.1.1903).

בו בזמן, בעיר "מיוחסת" אחרת בקרים, בסבסטופול, החמירו בהקפדה על פרנסת היהודים בעלי־המלאכה המתגוררים בעיר על־סמך עיסוקיהם במקצועם והטילו על המשטרה להשגיח עליהם, כי אמנם איש איש מהם יעסוק במלאכתו, כפי שהותר לו... ("המליץ", 20.1.903).

צורכי פיתוח החקלאות והמסחר המריצו את הרשויות הנוגעות בדבר לחפש פתרון לשאלת היתר מגוריהם של היהודים הדרושים לכך ביישובים הכפריים. הוועד הפלכי הממונה על ענייני התעשייה החקלאית מצא, כי היעדר יהודים ביישובים החקלאיים גורם לשפל בחקלאות, ולשם עידוד המסחר הוחלט לבקש להרשות ליהודים הסוחרים ובעלי־המלאכה להתגורר ביישובים החקלאיים, או לפחות סמוך לתחנות הרכבת (בודושצ'נוסט, 28.2.903).

באביב 1903 הוענק מעמד של יישוב עירוני לאלושטה (אזור הכרמים ומקומות־המרפא) ולג'אנקוי (איסוף ומשלוח יבולי תבואה) וכך נכללו המקומות האלה בתחום המושב (המותר למגורי יהודים), אבל נשאר בתוקפו האיסור לרכוש בהם מקרקעין מחוץ לתחום העירוני. הותר גם להתגורר ליהודים בשני יישובים חקלאיים בקרים: בטגנאש (איזור מפעלי המלח בסיוואש) ובקולאי (תחנת רכבת הקרובה לג'אנקוי המשמשת למשלוחי תבואה). העיתונים ציינו, שהדבר יביא לפיתוחם המזורז של המסחר והמלאכות ביישובים המדוברים. ההתחרות שתתעורר תגרום להורדת המחירים ולהגדלת היישובים וכן לעליית הביקוש למצרכים חקלאיים. בג'אנקוי ימכרו בוודאי רבים קרקע ליהודים והיישוב יתפתח וייהפך לעיירה. לעומת זה ציינו, כי אינם ברורים סיכוייהם של 3 יישובים אחרים בקרים לזכות למעמד דומה: קורמאן־קמלצ'י (תחנת רכבת על המסילה לסבסטופול), סאֶיטלר (תחנת רכבת על המסילה לתאודוסיה, משלוחי תבואה) וסודאק (אזור כרמים ומקום נופש על חוף הים בין תאודוסיה ואלושטה) (בודושצ'נוסט, 23.5.903; 13.4.903; 6.6.903 עפ"י קרימ. וסטניק).

לגבי אותם יישובים שלא שונה מעמדם הכפרי ושפעילותם של המתווכים היהודים הוכרה בהם כחיונית לפיתוח הכלכלה, פתרו את השאלה בכך, שמושל פלך טאבריה הציע למפקחי המשטרה המקומיים בנפות לא למנוע את שהותם של היהודים ביישובים שבאזור בעונות הקציר ואגירת התבואה, אסיף הטבאק והפירות ובציר הענבים במשך זמן שלא יעלה על 6 חודשים במהלך השנה בעונות הפעילות ובלא להחיל זכות זו על משפחותיהם (שם, 8.8.903; 22.8).

אשר לסייטלר שאוזכרה בין היישובים החשובים לכלכלתם של היהודים ולפיתוחו של משק הארץ כאחד, מעניינת הידיעה שהופיעה בעיתון "קרים" באותה השנה והמספרת, כי "אחדים מנאורי הכפר סייטלר (על מסילת־הברזל) פנו לשר הפלך בבקשה לכלול את הכפר בתחום מושב בני־ישראֵל הקבוע. בעלי אחוזות גדולים מקומיים תומכים בזה" ("המליץ", 11.7.903).

לבקשותיהן של רשויות ה"זמסטבו" בנפות להתיר את ישיבתם של היהודים בכל יישובי הפלך לטובת המשק כולו השיבה הנהלת הפלך, כי המטרה הרצויה של אספקה רחבה ומסודרת של התבואה (ושאר התנובה) מושגת גם עתה בגבולות התקנות המאפשרות ליהודים שהות זמנית באזורי הכפרים בכל מקרה לפי הצורך. היתר קבוע למגורים הוא בסמכות הממשלה המרכזית בלבד וחורג מסמכותו של "זמסטבו" (שהוא רשות משקית מקומית). בהחלטה צוין, כי גם מושל הפלך הוא בדעה, שניתן לדון בשינוי החוק (על תחום המושב) בפרט בהתחשב בתנאים

המיוחדים שבפלך טאבריה, שהם: יישוב מעורב (בהרכבו הלאומי), רמה תרבותית גבוהה יחסית, אמידותם הכלכלית היחסית של האיכרים — ומשום כך, הקשיים שיתעוררו עם שינוי החוק, יהיו כאן אולי פחותים לעומת כל מקום אחר בקיסרות (שם, 29.12.903).

בהגבלות ובקשיים לא פחותי ערך היו נתקלים היהודים בחיי יום־יום, כפי שציינו גם בעשור הקודם, לא רק מכוח החוקים והתקנות הרשמיות, כי אם מפירושיהם והבנתם לפי תפיסתם של השלטונות המקומיים ושל הנבחרים והפקידים, שלא מעטים ביניהם היו שונאי־ישראל.

כך נתברר בישיבת ה"זמסטבו" של פלך טאבריה בסוף שנת 1903, כי אין איסור להעסקתם של רופאים, חובשים ומיילדות יהודיים בלשכות "זמסטבו" הנפתיות וכי למעשה, השלטונות המקומיים הם הם, שאינם מאשרים את בקשות המועמדים היהודים (29.12.903).

באוגוסט 1903, כאשר התלהטו הרוחות בציבור על רקע הסכסוך המחריף והולך בין רוסיה ליפאן, הורגשה שוב התעוררות בין הטאטארים בקרים, שתמיד חשו את עצמם זרים בארץ "חסותם" החדשה מאז הכיבוש הרוסי, ונמשכו אחרי אחיהם לדת, שליטיה הקודמים של קרים — התורכים והם התחילו לעזוב בהמון את ערי מושבו־תיהם כשפניהם אל נמלי המדינה השכנה על חופי הים השחור ("המליץ", 7.9.903).

מהפכת 1905 והגל האנטישמי

מאז 1903 הורגשה התגברות מיוחדת של התנועה המהפכנית ברוסיה בכלל ובקרים בתוך זה. כשפרצה בקיץ אותה שנה שביתה כללית של פועלי החרושת בערים הגדולות בדרום רוסיה (קייב, רוסטוב, אודסה, טיפליס, באטום, ועוד) היא הגיעה גם לקרטש. שביתת פועלי הרכבות הקיפה את כל הארץ וכן היו שביתות פועלים בערים גדולות שונות. פיזור תהלוכתם השקטה של המון הפועלים בפטרבורג בינואר 1905 לשם הגשת עצומה ובה דרישות כלכליות, תוך שימוש בנשק חם והפלת מאות קורבנות בכיכר שלפני ארמון המלך עוררו גל שביתות והפגנות בערים שונות. בסתיו אותה שנה פרץ מרד המלחים בצי הים־השחור, שבסיסו הוא נמל סבסטופול. אחת הדרכים המקובלות על ממשלת הצאר ועל המשטרה הרוסית לצורך שיכוכה של התמרדות ההמונים היתה הפניית הזעם והשנאה של הציבור הרחב והתמרמרותו מהכשלונות הרבים בקרבות בחזית המלחמה עם יפאן — כלפי מטרה שנוח וקל היה להסית נגדה: היהודים. בעל ברית נאמן למשטרה בתפקיד הזה היו הכנסייה הרוסית, שהטיפה שנאה אל "רוצחי האל־ישו" ורבים מהסוחרים שנוסף על כך שטמו את היהודים כמתחריהם החרוצים והמוכשרים. כפי שנתגלה במשפטיהם של נאשמי הפוגרומים ובחקירת העדים, היתה המשטרה מאמנת קבוצות פועלים ושוטרים לבושי אזרחית בהפיכת הפגנות אנטי־ממשלתיות לתהלוכות אנטישמיות ובארגון תהלוכות־נגד פאטריוטיות שבראשן נישאו דמויות הקיסר הרוסי ואיקוניות של קדושי הכנסייה. לפורעים סיפקו גם נשק קל. אווירת הפרעות טופחה במיוחד מאז הפוגרום המחריד בקישינוב בפסח תרס"ג (1903).

עם גבור התביעה הכללית למתן החופש, עלתה דרישתן של קהילות יהודיות רבות במדינה להעניק ליהודים את מלוא הזכויות האזרחיות ולבטל את כל ההגבלות החלות עליהם. בעקבות זאת, נוסדה גם אגודה כל־רוסית "למען שיווי זכויות ליהודים". בהתאם לדרישות הללו, היו אז מתפטרים חברי העיריות היהודים

הממונים מטעם הרשויות והוצגה התביעה שנציגי היהודים יהיו נבחרים, ככל חברי העירייה.

לאחר שב־29 ביולי 1905 נעשה מטעם שלטון הצאר הצעד הראשון לפיוס זעם העם המתמרד ופורסם המינשר המבשר הענקת חופש הדיבור והאסיפות, נעשה בלחץ ההתקוממות הנמשכת הצעד השני וב־17 באוקטובר פורסם מינשר מלכות נוסף המקנה תוקף לזכויות שהובטחו על חסינות הפרט, חופש המצפון, הדיבור וההתאגדות ועל הקמת אסיפה מחוקקת "דומה" שבסמכותה יהיו אישור החוקים ופיקוח על פעולות הממשלה.

אולם למחרת לאחר "הכרזת החרויות" החל לזרום דם היהודים שהציף את רוסיה כולה מקרים ועד סיביר, מפטרבורג ועד באקו ומוורשה ועד אירקוטסק... במשך השבוע מ־18 באוקטובר ועד 24 בו אירעו פרעות ב־47 ערים ויישובים ברחבי המדינה, ובתוכם בקרים — ב־4 ערים, נוסף על 2 שבהן היו פוגרומים לפני כן.

על אימת הפוגרומים האלה, על דרך ארגונם ועל התנהגותם של השלטונות ושפיטתם של הנאשמים — ידובר במדורים שהוקצו לכל יישוב ויישוב.

באותם הימים, הרימו טובי האינטלגנציה הרוסית את קולם להגנת היהודים הנרדפים ע"י השלטון והכוחות האפלים בציבור. החוגים הליבראליים האלה התייחסו בהבנה ולפעמים אף באהדה גם למורדים בחושך שאפף את מולדתם. העו"ד פרברזב, שחקר, כנראה בשליחות הקהילה בתאודוסיה, את מעשי השלטונות שהכשירו והדריכו את הפורעים ולקראת משפט הנאשמים ניסו לטשטש את עקבות הפשעים ולהכביד על החקירה, היה בימים ההם בין מגיניו של הלויטננט שמידט, שעמד בראש ההתקוממות של אנשי הצי בסבסטופול בנובמבר 1905 ועתה עמד למשפט. הנאשם הזמין להגנתו גם את העו"ד הידוע אוסקר גרוזנברג, שהתפרסם בהגנתו על דשבסקי, שהתנקש בקרושבאן, ועל בייליס ("הזמן", 12.1.906).

כבר לאחר פרסומו של המנשר המלכותי הראשון בסוף יולי, הכינו הרשויות המקומיות רשימות של ה"בוררים" בבחירות ל"דומה" המיוחלת (הבחירות היו דו־שלביות ובשלב הראשון נבחרו בוררים (אלקטורים) שעליהם הוטל לבחור בצירים).

על עליית הגל המהפכני במדינה, הגיבו השלטונות גם במעשי דיכוי אכזריים ובשפטים בפעילי המפלגות הלוחמות לשינוי המשטר ובמחתרת, הצוברות נשק וגם מפעילות אותו במעשי טרור מאורגנים.

בו בזמן נערכו בחירות ל"דומה" (אסיפת־הנבחרים המוקצצת מאד בזכויותיה) והמפלגות העיקריות שהשתתפו בהן ונלחמו לדמוקראטיזציה של המשטר, היו: אֶסֶאֶרים (ר"ת ברוסית של "סוציאליסטים־רבלוציונרים" שתכניתם העיקרית היתה רפורמה אגרארית), סוציאל־דמוקרטים וקאדטים (ר"ת ברוסית של "דמוקרטים קונסטיטוציוניים", שדגלו במשטר מלוכני־פרלמנטארי, בדומה לנהוג בבריטניה).

בבחירות ל"דומה" ב־13 ערי הפלך טאבריה (כולל נציבויות הערים של סבסטופול וקרטש) נבחרו 22 בוררים ובהם: 10 אֶסֶאֶרים, 5 קאדטים, 2 סוציאל־דמוקרטים, 2 פרוגרסיסטים, 1 מ"ברית האיכרים", כלומר רובם ככולם נציגי הציבוריות המתקדמת. עם זה מודיעים מסימפרופול ומליטופול, כי "הרוסים האמיתיים", מעוללים מעשי אימה והמשטרה מזדרזת לאסור את כל מי שאנשי המאה השחורה הללו מצביעים עליו ואת האסורים מענים באופן נורא "בצורה שאין לתאר" ולמרות

הכול נבחרו בערים אלו בוררים קאדטים ושמאליים ("דער פריינד", 229.1.907; 30.1).

האווירה העוינת לפעילות הציונית בתקופת הריאקציה תומחש היטב בידיעה הבאה: העיתון השחור "רוסקויה זנאמיה" כותב בקשר לביקורו של וולפסון (נשיא ההסתדרות הציונית) אצל ראש־השרים סטוליפין, שכל ארגון ציוני ברוסיה אינו אלא כנופיה יהודית מהפכנית השואפת למרוד במדינה ובעם הרוסי. מצע הלסינגפורס הציוני וכן נאומו של פסמניק בקונגרס בהאג מוכיחים, כי הציונים וחברת מפיצי השכלה (!) שואפים לנתק מרוסיה את אזוריה המערבי והדרומי... ("דער פריינד", 9.7.908). האין בכך דמיון עם "עלילת קרים" לאחר מלחמת העולם השנייה ?...

והנה ידיעה מעניינת מחיי הקראים באותו הזמן, המספרת על קיומה של ועידת נציגי הקהילות הקראיות "מכל הארצות" שבה הוחלט לשלוח משלחת לאביסיניה, כדי לחקור ולדרוש את מוצאם של הפלאשים ושייכותם האפשרית לקראים, אם כי מחקירותיו של ד"ר פייטלוביץ נתברר, כי אין להם כל שייכות אל הקראות. הידיעה הזאת הגיעה אל העיתון מתאודוסיה, אך מתקבל על הדעת, כי הוועידה עצמה נתקיימה בייבפטוריה, מרכזם הרוחני (הד־הזמן, 25.11.09).

ב־4 בדצמבר 1912 הושמעה באסיפת החברה היהודית להיסטוריה ולאתנוגרפיה בפטרבורג הרצאתו של האנתרופולוג ד"ר וייסנברג על "היהודים בתורכסאטאן בקווקאז ובקרים" שסיכמה את סיורו באזורים הללו בקיץ אותה שנה. בין השאר סיפר המרצה על בית־הכנסת העתיק בתאודוסיה ועל חיבורו של ר' אליהו פארפל (שדיברנו עליו במפורט). לדברי המרצה, נמצאו בקרים באותו הזמן כ־1,500 משפחות של קרימטשאקים שמהן כ־1,000 התגוררו בקראסובזר ובסימפרופול; 150 — בתאודוסיה; 100 — בקרטש; 75 — בסבסטופול. מר גידלביץ' סיפר על ביקורו ועל חפירותיו במאנגופ־קאלעה (עיר מערות ומבצר שנוסדה במ' 5—6 לספירה), שבבית־הקברות שלו קיימות מצבות ועליהן כתובות בעברית מהמאה האחת־עשרה ועל מקורן נטוש ויכוח בין פירקוביץ (הטוען, כי הן קראיות) והרכבי, המוכיח שהן של יהודים־רבניים ("הזמן", 11.12.12).

בעיתון "הזמן" מיום 14 במארס 1913 משכה את עיניי מודעה על הופעתה של הרסטומתיה (מקראה) ברוסית לילדי ישראל בשם "Nashim detiam" ("לילדינו"). הספר הזה היה בביתנו וכעבור 5—6 שנים לאחר המודעה הנ"ל הוא מילא תפקיד נכבד בהשכלתי ובחינוכי. ממנו שאבתי ידיעות חשובות מלוות בתיאורים רגשניים מפרקי דברי־ימי־ישראל על גילויי המוסר, קידוש־השם ועמידת הגבורה שבהם. רגש חם רוחש אני עד היום לדפי הספר הזה על סיפוריו ושיריו הנחמדים; על ר' עקיבא, ר' מאיר בעל־הנס, על בר־כוכבא ועל גיבורי ישראל השבויים ברומא שנאנסו להתגושש כלודרים עם חיות־טרף בזירת השעשועים...

מלחמת העולם הראשונה פרצה באירופה באוגוסט 1914 ובסתיו אותה שנה קיבלה מערכת הקרבות אופי עולמי, לאחר שגם יפאן (באוגוסט) וגם תורכיה (באוקטובר) הצטרפו למערכה: הראשונה לצד אנגליה—צרפת—רוסיה, והשנייה — לצד גרמניה —אוסטרו—הונגריה. בחורף 1914 הגיעו רעמי התותחים לחופי קרים, כאשר ספינות־הקרב הגרמניות הפגיזו את סביבות סבסטופול, יאלטה ותאודוסיה.

אשר לסבסטופול ויאלטה מצויות בידינו רק ידיעות עיתונאיות לאקוניות על ההפגזה ("הזמן", 23.11.14; 28.1.15), ואשר לתאודוסיה, הוספתי מלים אחדות מזכרונותיי בפרק־מישנה המוקדש לעירנו (עמ' ? ?). ידיעות מאוחרות יותר

מספרות על קרבות בין ספינות מלחמה רוסיות וגרמניות "גבן" ו"ברסלאו" (אלו הן, שהפגיזו את חופי קרים) בלב הים השחור ועל הרעשת תגמול של חוף אנטוליה התורכי ("הצפירה", 28.5.15 ; 25.3 ; 9.4).

בזמן המלחמה, כשהקרבות התנהלו בתחומי פולין (שנכבשה בידי הגרמנים מידי הרוסים) באזורי תחום־המושב היהודי, גורשו המוני יהודים ממקומות ישוביהם, כי נחשדו בעיני שלטונות הצבא הרוסיים באי־נאמנותם לרוסיה. עשרות ומאות אלפי יהודים עקורים הציפו ערים רבות בליבה של רוסיה, בדרומה ובמזרחה. פעם בפעם היו השלטונות מפנים את זרם הפליטים היהודים מאזורים מסוימים שאליהם הגיעו מקרוב אל אזורים אחרים בהתחשב בשיקולים "ביטחוניים" או כלכליים משלהם. רבו גם פליטים יהודים שנמלטו מיישוביהם בהתקרב חזית הקרבות.

באביב 1915 התחילו להגיע לקרים פליטים יהודים רבים מאזורי החזית במערב רוסיה, והקהילות המקומיות ארגנו הגשת עזרה סוציאלית ראשונה לנזקקים. בראשית מארס אותה שנה הגיע מספר היהודים הנמלטים והמגורשים מאזורי החזית (לכל אזורי רוסיה, כולל קרים) ל־200 אלף איש וביולי אמדו את מספרם בחצי מיליון נפש ("יבר. ז'יזן", 2.8.15). ב־13 באוגוסט 1915 ניתנה גושפנקא רשמית לביטולו למעשה של "תחום המושב" מכוחם של זרם הנמלטים ויותר מכך של העקורים והמגורשים על־פי צווי מפקדי הצבא באזורים הסמוכים לחזית, ונתפרסם חוזר בחתימתו של שצ'רבאטוב, המנהל הכללי של משרד הפנים, המתיר ליהודים להתגורר בכל ערי הקיסרות, על־סמך החלטת מועצת השרים מ־4 באוגוסט אותה שנה ("יבר. ז'יזן", 18.10.15).

מאמרו של מר ח' ליכטר "היהודים בפלך טאבריה" ("יבר. ז'יזן", 26.1.16), סיפק בידינו סקירה מפורטת למדיי על מצבם הכלכלי של היהודים בקרים ערב המהפיכה הדמוקרטית בפברואר (מארס) 1917 ונמסור בזה את עיקרי דבריו.

ב־35 השנים האחרונות (כלומר, מאז 1881), הוכפלה אוכלוסיית טאבריה והגיעה ל־2 מיליון ומעלה. באותו פרק זמן גדל כאן היישוב היהודי פי ארבעה ומספרו הגיע בשנת 1914 ל־90,000 נפש (לעומת 24,000 ב־1881). היהודים מהווים כעת 4.5% מכלל התושבים (לעומת 2.5%). בערים בלבד מספר היהודים עתה הוא 65,000 נפש, ושל לא־יהודים — 400 אלף. האוכלוסייה היא רב־לאומית ולשום אומה אין כאן רוב. האוקראינים הם 40% מהתושבים ובכפרים הם רוב. בערים הרוסים הם 30%. הטאטארים הם 14% מכלל האוכלוסייה ורובם גרים בכפרים. הגרמנים, שכמעט כולם גרים במושבותיהם, משתווים עם היהודים מבחינת האחוז שהם מהווים באוכלוסייה (4.5%). בכפרים — היהודים הם 1% בלבד (תוצאת איסור המגורים ביישובים חקלאיים !), אך בערים הם 14% בממוצע. 70% מכלל התושבים עוסקים בחקלאות, בתעשייה מועסקים 10% ובמסחר 5%. בתוך אוכלוסיית הערים — היהודים הם רוב העוסקים במסחר ובמלאכות. התעשייה החרושתית (לעומת המלא־כות) מפותחת אך מעט : מצויים 240 מפעלי חרושת (כולל הזעירים) ובהם מועסקים כ־15,000 פועלים. בשנת 1889 היו בס"ה 170 מפעלים שבהם הועסקו 3,000 פועלים. ההון התעשייתי, מבחינת השתייכותם הלאומית של המשקיעים, מחולק כך : הגרמנים — 35% ; הקראים (שמספרם הכללי כ־10,000 איש) — 20% ; היהודים — 25% ; הרוסים — 15%. בידי הגרמנים 80 מפעלים ובהם כ־15% מכלל הפועלים. בין מפעלי התעשייה תופסות (לפי מחזור הכספים) את המקום הראשון טחנות הקמח ומחזורן 20%. המקום השני בתעשייה מגיע לטבאק. כאן מצויים 3 בתי־חרושת

גדולים לסיגריות (כולן בקרים): של סטמבולי (קראי), של מסקסודי (יווני) ושל מייטוף (קראי). בתעשייה זו, המובילים הם קראים — בידיהם 70% מהמחזור ומועסקים במפעליהם כ־60% מכלל הפועלים. בידי היוונים 25% מהמחזור ומועסקים שם 25% של הפועלים. תעשיית הטבאק בתאודוסיה ובקרטש איננה בידי היהודים. במקום השלישי נמצאת תעשיית המתכת: 70 בתי־חרושת ובהם מועסקים 7,000 פועלים. בתעשיית הטבאק מצויים בס"ה 8 בתי־חרושת (כולל קטנים) ובהם 2,000 פועלים. מכלל מפעלי התעשייה, בידי הגרמנים נמצאים 30 ובהם מעל ל־50% של הפועלים.

מהתיאור שהובא למדנו, כי הקראים (שהם 0.5% מהאוכלוסייה) והיוונים (שהם 1%) מתבלטים בתעשייה. כמו־כן, בולטים הקראים והגרמנים באמידותם. לפי הערכת המחבר, לפחות 15% מהישוב היהודי שרויים במצב עוני.

אם אנו משווים את שיעור ההון המושקע על־ידי היהודים ואת מספר הפועלים המועסק במפעליהם, המסקנה היא, שהמפעלים שבידיהם רובם קטנים. ההון היהודי מכריע בתעשיית קמח ובדפוס בלבד. ההון הגרמני מרוכז בתעשיית מתכת ובייצור לבנים, וגם בבירה. ואילו ההון הרוסי — בעיקר, בתעשיית השימורים ובמנסרות־עץ. 30% של היהודים עסוקים במלאכות, במסחר — הם רוב הפקידים והזבנים ובתעשייה — בידיהם עמדות מפתח בפקידות. ניכר תפקידו של ההון היהודי במסחר. המחבר מציין, כי הוא בדק 44% מכלל המפעלים ונתוניו מתבססים על היקף נרחב יותר מִשל יק"א שערכה בדיקה, בהיקף של 13% בלבד, והוא גילה, כי 6% של היהודים מתפרנסים כפועלים. לעומת זה מיוצג ההון היהודי בתעשייה החרושתית בשיעור העולה פי 5 על אחוז היהודים בין פועלי התעשייה. הפועלים היהודים עובדים, בעיקר, בתעשיית טבאק (35%), מתכת (33%), ובבתי־דפוס (12%).

תאודוסיה במאה ה־20 עד מהפיכת פברואר (1917)

ידיעה עתונאית ראשונה על אסיפה ציונית בעירנו נשתמרה מיולי 1900. באספה הזאת הושמע דו"ח על הוועידה הציונית החבלית (באיזור הדרום) שנתקיימה בייקאטרניסולב ובמקום נערכה התרמה לטובת הפועלים היהודים בארץ־ישראל. הכסף שנאסף נשלח לאודסה לוועד העזרה לעובדי האדמה ולבעלי־המלאכה בארץ־ישראל ובסוריה.

הבקשה שהוגשה על־ידי הציונים המקומיים לאשר את פתיחתם של שיעורי־ערב למבוגרים מגיל 13 ומעלה ליד תלמוד־התורה המקומי הוכתרה בהצלחה. נפתחו גם ספרייה וחדר־קריאה ושם מצויים ספרים ועיתונים ברוסית, בעברית וביידיש.

בעיר נוסד עוד "חוג עיוני" העוסק בבעיות חיי היהודים, בענייני הוראה, ב"חדרים", ועוד ("בודושצ'נוסט", 4.8.900 ; 15.9).

מתיאור עיתונאי אחר יודעים אנו, כי בעיר ישבו באותו הזמן כ־3,000 יהודים ומהם כ־300 ציונים. בתוכם היה גרעין פעיל בן 12 איש וביניהם 3—4 סטודנטים המבלים כאן את חופשות לימודיהם. עד כה הם עסקו בהפצת שקלים, החתימו על מניות אוצר־התיישבות־היהודים (בנק אנגלו־פלשתינה) והקימו חדר־קריאה ציבורי (שם, 15.9).

מאוחר יותר מוצאים אנו בעיתון רשימה מלאה של התורמים "לטובת הפועלים בא"י" ופירוט תרומותיהם שבס"ה הגיעו לסכום של 320 רובל ומעלה. בין התורמים הללו כמה וכמה שמות הזכורים לי מילדותי: פידלב (רופא מקובל מאד), ראטגאוז נ' ב' (יצואן תבואה גדול, שאבא שימש במשרדו מנהל־חשבונות), נאדל ז' י' (מראשי הקהילה, גבאי ביהכ"נ, מהנדס ובעל ביח"ר למסמרים), יודלוביץ ז' י' (ראש ההסתדרות הציונית המקומית), קרונגאוז (חבר העירייה), קרייזברג ד' מ' (מראשי הציונים, מנהל סניף הבנק אזוב־דון), ברלין א' (מראשי הקהילה, מנהל הבנק המסחרי המקומי), סוונצ'אנסקי (מהנדס, בעל־בית, השכן לביתנו), קולפאקצ'י י' מ', מאנטו א' (שמות קרימטשאקיים, הראשון — ייתכן, גם, קראי), רוגלסקי מ' ש'; מ' ס'; א' ס'; י' ס'. (משפחה ותיקה בעיר, קרובים בדרגת "שני־בשלישי" למשפחתנו באמצעות אביו החורג של סבי), שטיינגולץ ט' (ממשפחת גיסו של דודי יעקב, אחיו של אבי), ד"ר ברמן נ' (חבר ועד־הקהילה, רופא־שיניים, גיסו של דודי סעדיה, אחי אבי), זלצר (ממשפחתו של חברי הקרימצ'אק?), ניקיפרובצקי או', איסקזון (בעלי בתי־מסחר), מאצוב מ' (חייט), בלוצרקובסקי (מורה עברי), פארפל (ש"ץ ושו"ב, מחבר הספר על ביהכ"נ העתיק בתאודוסיה) (שם, 10.11.900).

באותה השנה, אחרי הקונגרס הציוני הרביעי בלונדון, נקראה שוב אסיפה כללית של הציונים בעיר, ועתה — באולם הגדול של המועדון העירוני בבניין העיריה (האולם הזה היה נשכר בידי היהודים ל"ימים נוראים" כדי שישמש לתפילות ברוב עם) כדי לשמוע דו"ח מפי המהנדס נאדל, שהיה צירם של ציוני העיר בקונגרס. האולם, כפי שסיפר א' ש' מלמד בזכרונותיו ("חיים כמו שהם", קושטא, תרפ"ב), המכיל למעלה מ־1,000 איש, היה מלא מפה אל פה, גברים ונשים. כותב הכתבה הזאת בעיתון מספר, כי הוא אחד מהאורחים הרבים הפוקדים את תאודוסיה בעונה זו בהתכנס כאן מכל קצווי רוסיה המון נופשים לשם רחיצה בים ולאכילת ענבים, וגם מהם היו בין הנוכחים. באספה זו נכחו כל נכבדיה ועשיריה של הקהילה וכן הרב דמתא. גם רבים מבין הקראים היו בין הנאספים. פתח את האספה הא' יודלוביץ, ראש הציונים במקום, המשמש מנהל־חשבונות בבנק האזורי המסחרי, והוא המשיל בדבריו את הקונגרסים למדרגות בסולם תשועת ישראל. בסיום הרצאתו המפורטת של הא' נאדל, קרא מר יודלבויץ איגרת שנתקבלה מאת ועד האגודה הציונית בייקטרינוסלב בחתימתו של המהנדס מ' אוסישקין, שמסקנתה היתה, כי הקונגרס הציוני סימל עלייה לציונות. בעל הכתבה מתפעל מרוח האחדות ששררה באספה, "יראים כחופשיים"; ומוסיף הכותב, כי אגודת "ציון" נוסדה בעיר הזאת לפני שנה וחצי ע"י בעלי־מלאכה מעטים ועליהם נוספו מנהיגי הקהילה, שני הרבנים בעיר, משכילים וגבירים, ועתה חברים בה כ־400 איש ("המליץ", 5.11.900).

באחד מימי נובמבר 1901 נערכה בבית־הכנסת בנוכחות קהל רב אזכרה לי"ל פינסקר במלאות עשר שנים לפטירתו. יו"ר הוועד הציוני המקומי נאם על חייו של מחבר ה"אוטואמנציפציה" (שם, 30.11.901).

כאשר נפטר אמיל זולה ב־1902, נתקיימו אסיפות אזכרה יהודיות בערי רוסיה רבות. גם בעירנו היתה אסיפה כזאת, וממנה נשלח מברק תנחומים לאלמנתו שציין, כי "עם מותו אבד לאנושות לוחם גדול למען ציוויי אמת והומאניות" (שם, 9.9.902).

על רקע המלחמה עם יפאן שפרצה בראשית 1904 והמפלות שסבלה רוסיה בקרבות ביבשה ובים, גברה התעמולה האנטישמית וחוגי "אגודת העם הרוסי" ניהלו הסתה זדונית נגד היהודים בהאשימם אותם בפעולות בגידה ובמעשי סיוע למדינה האויבת.

עיתונאי שונא־ישראל, שליחו של עתון אנשי "המאה השחורה" בשם "זנאמיה" (ברוסית — הדגל), שהופיע בהשראתו של קרושיוואן, המסית הראשי לפרעות האיומות שהתחוללו בעיר קישינוב (בימי פסח תרס"ג — 1903), רשם בספר הבקשות של הקוראים באולם־הקריאה של הספריה הציבורית בתאודוסיה בקשה לחתום על העיתון הנזכר וציין, כי "הוא העיתון הטוב ביותר ברוסיה". אולם ועד אגודת הספרייה לא הסכים עם הערכתו ודחה פה־אחד בקשה זו ("המליץ", 9.1.904).

לשם תחושת האווירה הקשה שאפפה אז את הקהילות היהודיות ברוסיה בכלל (וכמובן, גם בקרים), חשוב שנזכור, כי ימי הגיוסים ומשלוח אנשי המילואים אל החזית במזרח הרחוק, הפכו תמיד לימי חרדות ליהודים. המגויסים המישתכרים המתקבצים בערי המשלוח, היו שופכים את זעמם על המפלות הכבדות בשדות הקרב ובים ועל הסכנות הצפויות להם, על היהודים, מתפרעים, הורסים חנויות ושודדים יי"ש, מנפצים שמשות ומכים יהודים... התפרעויות אלו לווּ לא פעם במהומות שחוללו האיכרים, הוריהם של המגויסים, בעיירות הסמוכות. אם עברו ימים אלה בשלום, היה מושג הדבר על־פי־רוב הודות לטיפולה של הקהילה היהודית, שהיתה עורכת מגבית בין אנשיה ומוסרת את הסכומים שלוקטו ונתרמו (היו מגיעים לאלפי רובלים!) בידי מושל המחוז למען הגברת שמירתה של המשטרה בעיר ולשם חלוקת מתנות בין אנשי הצבא ("הזמן", 4.12.904).

יהודים חויבו, כמובן, ככל האזרחים בשירות צבאי ובכל מקום ומקום היו מוטלות עליהם מכסות מיוחדות של החייבים להתגייס ובדרך־כלל הן היו מתמלאות. המוטיבציה לגיוס לצבא היתה חלשה מאוד בכלל האוכלוסייה וימי הגיוס ושילוח המגויסים הטירונים לקסרקטיניהם הפכו לימי יגון למשפחות רבות מאוד ברחבי רוסיה. אין לכחד, שהמוטיבציה לגיוס בקרב היהודים היתה שלילית ביותר, כיוון שהשלטונות ביחס הפלייתם כלפי התושבים היהודים ושלילת זכויותיהם האזרחיות הבסיסיות נטעו בהם הרגשה ותודעה, כי הם בנים חורגים למדינה זו הקרואה "מולדתם". עם זה היו מציינים לגנאי את תגובתם השלילית (הטבעית) של היהודים ואת רפיפות הרגש "הפאטריוטי" שלהם ומחשידים אותם באי־נאמנות למדינה אף במקרים הרבים של גילויי מסירות וחריצות גם במסגרת הצבא, ומעלימים את הקרבתם והצטיינותם בשדה־הקרב בעיתות מלחמה. על כן, חשובים היו לחברה היהודית הגילויים הפומביים של לויאליות ומילוי־חובה בהכרה מלאה.

מכאן מובן כל־כך המקרה שהובלט בעיתון "קרים", שבו נתפרסם מכתבו של אחד היהודים בפלך טאבריה ששירת בזמנו בצבא ועתה הוא משגר דברי עידוד לאחיו הטירון בזו הלשון: אמנם קשה היא עבודת הצבא, אך עליך לקבלה באהבה. אין הצדקה להשתמט ויש לאמץ את ליבם של המתרשלים, וכד'. אחד ממפקדי הצבא שקרא את הדברים, פקד להקריאם לכל הטירונים היהודים ביחידות הסרות לפיקודו ("הצפירה", 14.2.1899).

היהודים גויסו כאמור ככל האזרחים לצבא שנשלח לחזית המלחמה והיו ביניהם שהצטיינו בקרבות וזכו לשבחים (ידועה ברבים הצטיינותו של יוסף טרומפלדור, שאיבד את ידו בקרב) ואף שמותיהם של מגויסי קרים הופיעו ברשימות הפצועים והחללים, במידה שפורסמו. אולם דבר זה לא השפיע על התנהגותם האכזרית של השלטונות כלפי בני משפחותיהם שהוחשדו וגם הואשמו בעבירות פורמליות שונות, ומהן מדומות, והוענשו על כך. המקרה הבולט ביותר של התנהגות זדונית מצד

השלטון כלפי משפחת מגויס יהודי הוא זה שקרה להורי ד״ר זלקינד, שגורשו ממוסקבה שבה גרו במשך 45 שנה, והגיעו לתאודוסיה בדצמבר 1904.

ד״ר זלקינד היה בין ראשוני המגויסים בקראסובזר ונשלח לחזית. הוריו הזקנים ישבו במוסקבה משנת 1859 במעמד של סוחרים גדולים מדרגה א׳ עוד מזמן ישיבתם בתחום המושב ואחר־כך במוסקבה. בשנת 1869 הם זכו לתואר ״אזרחים נכבדים לדורותם״ והתגוררו שם במשך 45 שנה ואיש לא ערער על זכותם זו. ב־1904 הם קיבלו הודעה, כי אסורה עליהם הישיבה במוסקבה, כיוון שלא שילמו זה שנתיים את מיסי ״הגילדה״ (אגודת הסוחרים). הם שילמו מייד את הנדרש, אולם כעבור חצי שנה הוחזר להם כספם בצירוף הודעה, כי ״לא ניתן רשיון מאת הגנרל־גוברנאטור״. הדבר נודע לד״ר זלקינד בבואו למוסקבה בדרכו מקרים כמגויס למנג׳וריה והוא פנה אל הגנרל־גוברנטור וביקש לדחות את שילוחם ״עד שובו מהמלחמה״. אחרי שבועיים הושבה בקשתו ריקם, כשהוא היה כבר בחזית, והוריו הורחקו מהעיר ״תוך 24 שעות״. הם הגיעו לתאודוסיה נטולי מקור מחייה כלשהו (״המליץ״, 10.1.905).

מושל הפלך, טרפוב, שביקר בתאודוסיה, סר לבית־הכנסת החדש ונאם לפני הקהל נאום פטריוטי על רקע מאורעות המלחמה במזרח הרחוק וסיפר על גבורתם של הנגנים־החיילים היהודים שניגנו בתזמורת בשעת הקרב למרות הסכנה, כדי לאמץ את לב הלוחמים. מוסר ההשכל של דבריו היה: אם יחנכו היהודים את בניהם ברוח הנאמנות למולדת, ירבה הקיסר בהנחותיו וטובותיו ליהודים... אותו טרפוב, שנאם גם בבית־הכנסת שביישוב קאמנקה בפלך טאבריה, הטיף מוסר ליהודים באומרו, כי אם בכוונתם לזכות בביטול ההגבלות הקיימות לגביהם, שומה עליהם ״להתנהג כשורה ולקנות את לב הממשלה״, כיוון שהוא נוכח לדעת, ״שבכל מקום שהתחוללו בו מהומות, היהודים לא זו בלבד שהשתתפו בהן, כי אם היו הפותחים במעשה״ (כ״ו, 1.10.904 ; 28.9.903).

חידוש נאה יזמה האגודה היהודית לתמיכה בעניים בתאודוסיה. בהסתמך על האפשרות שמקנה תקנון רגיל של האגודות לתמיכה בעניים — לטפל בפעילות השכלתית בתוך ציבור הנזקקים, הגישה האגודה בעירנו בקשה לאישור תקנון של ספרייה ואולם־קריאה, ועתה זכתה בו. על־פי התקנון, רשאית הספרייה להזמין ולהימנות על כתבי־עת, עיתונים, ספרים, מפות ועזרים שונים לשימוש חבריה. תקציב המוסד מתבסס על תרומות בספרים ובכסף, על דמי־מינוי חודשיים של השואלים ספרים לקריאה בביתם, על דמי־כניסה לקונצרטים ועל הקצבות מאגודת־האם. הנהלת העניינים תהיה בידי ועדת הספרייה בת 9 חברים, שמהם 3 מתמנים על־ידי הנהלת האגודה ו־6 נבחרים באסיפה הכללית. את הספרייה מתכננים למקם בבניין בית־הכנסת החדש בקומה ב׳ שבו ייוחד מקום מרווח ומואר היטב למטרה זו. לידיעה זו הוסיפה מערכת כתב־העת שפרסם את הדבר הערה מצדה בזו הלשון: כיוון שהתקנון הרגיל מאפשר פעילות כזאת, יש להמליץ לפני אגודות זהות בערים אחרות ללכת בעקבות יוזמתה הברוכה של האגודה בתאודוסיה (שם, 2.12.904).

בית הכנסת הכוראלי בתאודוסיה

החלטה על הקמתו של בית־הכנסת החדש המאוזכר בידיעה שהובאה לעיל נתקבלה עוד ב־1902. זכורים לנו הדברים שנכתבו בהזדמנויות שונות על העדר מקום מתאים בעיר המסוגל להכיל את כל קהל המתפללים, בפרט בחגים, עם ריבוי

הישוב היהודי. משום צמצום קיבולו של בית־הכנסת העתיק, היו שוכרים לימים־הנוראים את האולם שבמועדון העירוני בבית־העירייה. בידינו מצוי תצלום התעודה המעניינת של "ההחלטה" ("Prigovor") באסיפה הכללית של הקבוצה היוזמת מאנשי הקהילה ביום 24 בפברואר 1902 על בניית הבית ובחירת ועד שינהל את הקמתו של "בית התפילה" ויבוא בדברים בנידון עם הרשויות הנוגעות בדבר. על נוסח ההחלטה האמורה חתומים 66 איש (כל החתימות הן ברוסית פרט לאחת, של מענדיל דארפמאן) ולהנהלת המפעל נבחרו: יצחק קרונגאוז, משה צוויבאק, מירון רוגלסקי, נ' פלדשטיין, י' ברנשטיין, מ' אברמוביץ, מ' פיילנד, י' אילייבסקי, מ' רבקין, והרבנים בר (דוב) אבלסון (הרב דמתא — י"ק) וצבי חפץ (הרב מטעה"מ). על הבקשה שהוגשה לעיריה חתמו הרב צבי (וברוסית — גריגורי) חפץ והגבאי משה צוויבאק.

תעודה זו נמסרה ע"י חברי יעקב חפץ ז"ל, בנו של הרב הנ"ל, לארכיון ההיסטורי בירושלים.

לא מצאנו בעיתונות של הימים ההם אזכור כלשהו על חנוכתו של הבית החדש, אך מהידיעה העיתונאית שהובאה בעניין מיקום הספרייה מתקבל שפתיחתו לשימוש היתה סמוך לפרסום הידיעה (בסוף 1904 או בראשית 1905).

בית־הכנסת הכוראלי נתקיים בבניין הזה כ־23 שנה, עד שנהפך בידי השלטון הסובייטי תחילה למועדון ספורט (בערך, ב־1928) וכנראה לאחר המלחמה — ל"בית הקצינים" של הצבא הסובייטי (ברחוב לאזארייטנאיה, שעתה שמו ע"ש קויבישב).

זה היה בניין מרווח שהכיל כ־1,000 מקומות ישיבה, כולל עזרת־הנשים על שני יציעיה. בכותלו המזרחי נקבע חלון עגול ענק ששמשותיו צבעוניות ובמרכזו מגן־דוד מזוגג. מתחת לחלון הזה התנשא ארון־קודש בכל גובה הקיר, מעוטר בראשו בשני־לוחות־הברית שעל רקעם הכחול נחקקו הדברות באותיות מוזהבות. זוכר אני, כיצד קרני השמש שנפלו על משטחי שמשות החלון הססגוני הזה בעת תפילת המנחה ביום־הכיפור היו מתברקות בכל צבעי הקשת ומשרות אווירת הוד על ציבור המתפללים. בימת הדוכן רחבת הידיים, שהיתה מגודרת מלפנים במעקה ושאליה היו עולים במדרגות משני צדיה שבמרכזה התנשא ארון־הקודש ובמרחק־מה ממנו לפניו ניצב עמודו של החזן, שימשה גם מקום למקהלה ולמושבים לרבנים ולגבאים ובקדמתה אל מול הקהל היה קבוע שולחן ששימש בימה לקריאת התורה. רק במחציתן השנייה של שנות העשרים הוקמה "בימה" כמנהג, במרכז הבית ונערכה חגיגת חנוכתה. כאשר עליתי לתורה בהיותי לבר־מצווה ביום־הכיפורים תרפ"ה (בשחרית), טרם היתה הבימה שבמרכז הבית וקראתי את ההפטרה על השולחן מעל הדוכן.

תאודוסיה — ליבוי ההסתה האנטישמית והפרעות בשנת 1905

האווירה הכבדה של ההסתה לפרעות הורגשה בעיר כבר בעקבות הפוגרום בקישינוב. בידיעה שהופיעה ב"המליץ" ב־24 במאי 1903 ושהועתקה מהעיתון הקרימאי "סאלגיר" מסופר, כי משלחת מטעם הקהילה היהודית בתאודוסיה התייצבה לפני מושל הפלך טרפוב, כשהוא ביקר בעיר, וביקשה הגנה על התושבים היהודים, אם יפרצו פרעות והמושל הבטיח, כנהוג במקרים כאלה, כי לא יאפשר הפרת סדרים בפלך שבסמכות שלטונו ועם זה הוא לא נמנע ממתן עצתו אל המבקשים „שיתנהגו יפה כלפי הנוצרים" ואל נא יעוררו פרובוקציה.

הרב מטעה"ם צבי הירש הפץ (בעל הזקן הלבן) בקבוצת עסקני קהילת תאודוסיה, 1905

באותה שנה לא פרץ הפוגרום והוא נתחולל מאוחר יותר, בהשפעת המלחמה הכושלת עם יפאן וגל ההתמרדות המהפכנית שהציף ב־1905 את רוסיה כולה. ביום 7 בפברואר 1905 פרצה בעיר שביתת פועלים בשלושה בתי־חרושת לסיגריות: "סטמבולי", "סמסון" ו"ארטלנאיה". הצטרפו אליהם פועלי הנמל, ופועלי בתי־המלאכה ובתי־הדפוס. מספר השובתים הגיע עד 800. לא יותר מרבע מהם היו יהודים וביניהם קטינים רבים. נתקיימה הפגנה בכיכר מרכזית שעליה אנדרטת המלך אלקסנדר השלישי מול בית העירייה (שבו גם המועדון העירוני). בשעה 1 הושמעה לפתע שריקת משרוקית ואחריה, כמו על־פי סימן מוסכם — קריאות "הכו את הז'ידים!" וקבוצות של בריונים התפזרו על פני הכיכר וברחובות הצדדיים המוליכים אליה והתחילו לרדוף ולהכות ביהודים שנזדמנו בדרכם. ברחובות הסמוכים שדדו ושיברו את ריהוט החנויות, ניפצו שמשות, סחבו יהודים החוצה והיכו אותם לעיני כֹל. הצעיר אקסנפלד, שהלך ברחוב, נהרג מיידוי אבנים שפגעו בראשו. יהודי קבצן שפשט יד לנדבות הופל והוכה בידי המון פרוע והתבוסס בדמו על הארץ — והכול לעיני המשטרה שלא נקפה אצבע. בין אוהדי הפורעים והמסייעים בידיהם והמסתכלים הפאסיביים לא חסרו אנשים אמידים מחוגי "החברה הגבוהה": דוידוב, בעל ביח"ר "סמסון" והסוחר ניאפומניאשצ'י שנמצאו אותה שעה בבניין דוכני המשקאות והמזנון ע"ש אייבזובסקי בכיכר האמורה, דחפו וגירשו במקלות הטיול שבידיהם את היהודים שניסו להימלט מידי הבריונים וחיפשו מחסה במזנון... חבורות של "יחפנים" (לשון העיתון) פורעים המשיכו לשוטט ברחובות ולהתפרע בעיבורה של העיר עד שעות הערב.

"מראות הזוועה", "בהלה שקשה לתארה" ו"פחד היהודים הגדול" הטביעו את חותם הדמים על הציבור היהודי שנאלץ להביא את קורבנותיו: הרוג, עד 50 פצועים ומאות רבות שנחבלו חבלה נפשית... כמובן, הנזק החומרי היה גדול מאוד. בתי המלון נתמלאו מבקשי מקלט שהניחו, כי "נוח" יותר למשטרה ולצבא להגן על ריכוזי הפליטים, מאשר להבטיח את שלומה של כל משפחה בביתה. אחדים מהיהודים האמידים הסתתרו בבית־מלון אף שתי יממות (ברחו והתחבאו "מאחורי דלתות נעולות") והיו כאלה שנסעו בים לאודסה וברכבת — לערי קרים אחרות. אלה, שידם לא השיגה לעזוב את העיר, "אחזו בלילה בתחבולות להגנת ביתם"... ("הצפירה", 15.2.05; 22.2; ווסחוד, 17.2.05).

השתוללות הבריונים לא יכלה להיות מפוקחת כיאות וקרו מקרים שנפגעו גם דירותיהם של רוסים מכובדים אחדים מיידוי אבניהם של הפורעים. כך קרה ברח' אייבזובסקי לדירתה של הנסיכה טומאנובה ולדירתו של הרופא הצבאי אלקסייב. למחרת הגיעו לעיר סגן מושל הפלך והתובע הכללי בתגובה למברק שנשלח מאת הרב מטעה"מ צ' חפץ וכמה מאנשי הקהילה (ווסחוד, 17.2.05).

על קצב המאורעות שתוארו ועל אי־המשכתה של השתוללות הבריונים השפיע במקרה גם בואם למחרת היום לעיר של גנרל סטסל וחייליו (מגיני פורט־ארתור), שהגיעו מהמזרח הרחוק אחרי נפילת פורט־ארתור בידי היפאנים. חבורות החיילים שהתהלכו ברחובותיה הסבו אליהן את תשומת־לב הקהל ובואו של מושל הפלך טרפוב לפגוש אותם גרם לאווירת דריכות ודאגה לסדרי ביטחון נאותים והבריונים "שכחו לעת־עתה את היהודים" (ה"הצפירה", 21.2).

העיתונים המשיכו לטעון, כי המשטרה לא עשתה מאומה להגנת הנתקפים ולהדיפת המתנפלים, אך התנהגותה זו של המשטרה המקומית לא צריכה היתה להפליא את

ידעי מצב הדברים, שכן מפקח המשטרה המקומית, אנדרייב, הוא האיש שנתפרסם ברוסיה כולה אחרי שגורש מהעיר ברדיאנסק ונתבע שם למשפט בעד השתתפותו באונס הנערה אנה סטלר !... (ווסחוד, 24.2).

באותו הגיליון של "הצפירה" שבו ניתן תיאור הפרעות בתאודוסיה, נתפרסם מאמרו הראשי של העורך, נחום סוקולוב, בכותרת "פרעות חדשות ?" ובו מגיע העיתונאי־העסקן הידוע למסקנה מוזרה (כפי שהיא נתפסת בימינו) — "כדי שמקרים כאלה לא יישנו, צריכות הקהילות לפנות לממשלה שתאוחז בכל אמצעי המניעה הדרושים ולעורר את דעת הקהל הרוסית להילחם בתעמולה החשוכה"... האם צעד זה הוא שהיה חסר, "כדי שמקרים כאלה לא יישנו" ? ! והרי קרה הדבר אחרי הפוגרום בקישינוב שבעקבותיו פנתה הקהילה אל המושל, אשר הרגיע אותם והבטיחם, כי במחוז שלטונו לא יקרו מעשים דומים...

הפוגרום הזה פרץ על רקע תעמולת הזוועה של אנשי "המאה השחורה" בתאודוסיה שקדמה לו ואורגן במו ידיהם של אנשי המשטרה, כפי שנתגלה לעיני כול בעת משפטם של הנאשמים בביצוע מעשי הבריונות.

העיתון "קרימסקי וייסטניק" ("המבשר הקרימאי") נתן ביטוי להערכתם של החוגים הליברליים את המאורעות הנוראים : "...המון הבריונים בתאודוסיה היה עיוור בשמשו מכשיר נכנע בידי זרים... עתה פתחו לפניו שער, הסיתוהו ועודדו אותו והוא פרץ בעזות־מצח... אילו השכילו השודדים לפנות בכל כובד עוצמתם נגד אויביהם האמיתיים שאמנם מוצצים את דם העם, כי אז השלטונות היו אצים מייד להשליט סדר..." (ווסחוד, 24.2.05).

אותו העיתון היהודי בשפה הרוסית "ווסחוד" כתב : "החורף הזה התגלגל גלגל הפרעות על־פני רוסיה כולה, מצפון לדרום, ממוהילוב ועד תאודוסיה" (10.3.05).

בו בגיליון של העיתון הנזכר מוצאים אנו בתוך פירוט התרומות השונות לטובת הנזקקים והנפגעים בערי רוסיה שונות, גם : לטובת נפגעי הפרעות בעיר תאודוסיה — ע"י המהנדס ל' גינזבורג במוסקבה מאת 5 אנשים, ששניים מהם כנראה נוצרים, סך 9 רובל...

למחרת הפוגרום נתקיימה לוויתו של מ' אקסנפלד, בן ה־20, שנפל מידי כנופיית מרצחים (בינתיים הודיעו, כי נתגלה רוצחו). התהלוכה יצאה מבית הנרצח ברח' קרפוֹסטנאיה ועברה ברח' איטאלייאנסקאיה (הרחוב הראשי) ותוך עצירות מעטות המשיכה את דרכה עד בית־העלמין. לפני הגיעו לבית־הקברות, הובא הארון לחצר בית־הכנסת העתיק וכאן אמר הרב צ"ה חפץ בדברי הספדו : "יצאת לרחוב לפגוש אנשים, פגשו אותך חיות טרף ונפלת שדוד. אתה קורבן חף־מפשע". הרב עמד על התנאים המיוחדים של המציאות הסובבת, הקהל התייפח. על הזרים שהונחו על קברו הרענן של הצעיר נרשמו מילות תוכחה אילמת "קרבן חף־מפשע"... חיילים שמרו על הסדר.

בערב נראו משפחות יהודיות בתחנות הרכבת (הראשית ובסאריגוֹל הסמוכה) העוזבות את העיר... בכיתות הגבוהות של הגימנסיה לבנים הופסקו הלימודים. רבים עברו להתגורר בבתי־מלון. בתי־החרושת הפסיקו את עבודתם (הפסקת הלימודים והעבודה — כנראה בשל הלוויה, לאות הזדהות עם הסובלים. — י"ק). בשעות הערב מתרוקנים הרחובות. העיתון "הצפירה" מתאר את הלוויה : "המון יהודים גדול הלך אחרי הארון. כל הפנים קבצו פארור וייאוש. בין המלווים נמצאו

גם רוסים אחדים, אשר עוד לא כבה במו רגש האנושות והבושה. לדאבוננו, עשינו חשבון ויעל מספרם לא יותר מ־4—5" ("הצפירה", 21.2.05).

הנזק החומרי מהפרעות עלה לסכום גדול. בבואו של מושל הפלך העירה, התייצבו לפניו בשם הקהילה היהודית הרב צ"ה חפץ והגבאי מ' צוויבאק. המושל הבטיח לאחוז בכל האמצעים, שלא יקרה עוד מקרה פגיעה...

בימים שקדמו לפוגרומים בעירנו ובערים אחרות (שבהן עוד ידובר) הורגשה מתיחות בציבור שעוררוה הכרוזים של "המאה השחורה" נגד "הסטודנטים והיהודים" "אויבי המולדת" הקוראים למרד והקהל נדרש "להכות בהם" ובעת משפט הפורעים נתברר, כי גם בתאודוסיה אורגנה "המאה השחורה". העד למר טען במשפט, כי "היהודים בהפגנתם תבעו 'חופש' וצעקו כביכול 'הידד ליפאן'" והקבלן שבאנוב אישר, כי קריאות המפגינים "חופש!" עוררו את התמרמרותו... בימי המשפט, שבירורו נדחה ונתמשך עד לימי הפסח, דרש בכנסייה בסימפרופול הכומר מאטור־שבסקי ואמר, כי היהדות "פרסה את מכמורתה בכל ארצות הנצרות. מלחמה בה היא מלחמה למען האמונה הנוצרית והכנסייה. היהודים הוכו, מוכים ויוכו והדבר נגזר על־פי תורת ישו. אין לבוא במבוכה בשל כך, כי אין בכך אלא קיום הנבואות האלוהיות"... (ווסחוד, 17.2.05 ; 14.4 ; 26.5).

ובכן, הסתערותם של הכוחות האפלים ברוסיה שאפיינה את הימים המרים ההם נסתמלה בשיתוף הפעולה הטמא בין השלטון והמשטרה, הכנסייה השלטת ו"המאה השחורה", שבא לידי ביטוי טראגי ובולט כל־כך בפוגרום בתאודוסיה וגם בערים אחרות בקרים.

ההסתה האנטישמית לא פסקה לאחר ההשתוללות בפברואר אותה שנה, אם כי היתה לובשת צורות שונות: ב־28 באפריל, כחודשיים וחצי לאחר הפוגרום, פרסמה "סוכנות הידיעות הרוסית" בין חדשותיה את הידיעה הבאה מתאודוסיה: "אמש התאסף המון יהודי מחוץ לעיר, כדי לערוך הפגנה פוליטית. הגיע מפקד המשטרה רומנובסקי ובעזרת פועלים מקומיים אסר 50 יהודים, פירק את נשקם, רשם את שמותיהם ושחררם. התועמלנים הראשיים נאסרו. הודות להתנהגותה הטאקטית של המשטרה, הכול נסתיים בשלום, אעפ"י שההמון השיב ביריות". אופיה הפרובו־קאטיבי הגס של ידיעה זו היה שקוף לגמרי... שום תוצאות ל"הפגנה היהודית הפוליטית" הנזכרת לא היו: לא תיאור עתונאי מפורט, לא חקירה, לא מאסרים, לא משפט, ואף לא ידיעה כלשהי בעיתונים אחרים, שהיו להם כתבים בתאודוסיה (ווסחוד, 5.5.05).

אבל ייתכן, שההתפרצות הבריונית הנוספת של שונאי־ישראל באוגוסט נעשתה בהשפעתה של אותה ידיעה "מקוממת". הדבר קרה בכיכר "סנאיה" בתאודוסיה (שהיה "מחוץ לעיר" באותו הזמן). כאשר קבוצה בריונית לא גדולה התאספה שם ובצעקות "הכו ביהודים!" התכוונו אנשיה לשדוד חנויות בשוק הקרוב. משמר צבאי פיזר את אנשי המאה השחורה, שלא חזרו עוד על נסיונם (ווסחוד, 25.8.05).

כדי לעמוד על קשיי התקשורת והצנזורה ברוסיה בשנת 1905, ראוי לשים לב לעובדה, כי בעיתון היהודי היומי שהופיע בעיר הבירה ("דער פריינד") הופיעה הידיעה הראשונה על הפוגרום בתאודוסיה, שהיה ב־7 בפברואר, בגיליון מיום 17 בפברואר, ואילו 6 ימים לפני כן (ב־11 בחודש) נתפרסמה בו הידיעה שנתקבלה מתאודוסיה, כי גנרל סטסל ואשתו עזבו את העיר בדרכם לפטרבורג ב־10 בחודש.

לעומת זה, ב"הצפירה", שהופיעה בוורשה, הופיעה הידיעה הראשונה מתאודוסיה ב־15 בחודש.

חוקר־הדין חקר כמה עדי המאורעות מיום 7 בפברואר (הפוגרום שכונה בלשון הרשמית "אי־סדרים") והתובע הפלכי הודיע לנציגי הקהילה, כי יינקטו אמצעים חמורים ביותר לגילוי המשתתפים והמסיתים. לעיר הגיע גם סגן מושל הפלך.

אותה שעה, געשה רוסיה כולה. המרד נגד המשטר הרודני היה מתבטא בצורות שונות: שביתות, הפגנות, מעשי "אקספרופריאציה" (שוד תוך החרמת כספים ממוסדות שלטון וממפעלים פרטיים לצרכי מימון ארגוני המחתרת), התנקשויות בנציגי השלטון, ביקורת חריפה על השלטונות בעיתונות הליבראלית — כל אלה היו מעשי יום־יום.

הקהילות היהודיות הגישו פטיציות בתביעה לדמוקרטיזציה של מוסדות הקהילה והרשויות המקומיות, דרשו את ביטול מינויים של הנציגים היהודים בעיריות ותבעו הנהגת בחירתם. הנציגים המתמנים התחילו להגיש את התפטרותם. בתזכיר משותף מאת 32 קהילות ברוסיה (קהילת סימפרופול ייצגה בתזכיר זה את יהדות קרים) נתבע ביטולן של כל ההגבלות הקיימות לגבי היהודים ברוסיה ("הצפירה", 23.3.05).

העיריות בסימפרופול ובמליטופול (פלך טאבריה) פנו אל מושל הפלך ולמיניסטריון הפנים בדרישה להעניק זכות בחירה לעיריות לתושבים היהודים.

חבר העירייה היהודי היחיד בתאודוסיה י' קרונגאוז, הודיע בכתב לראש העיר על הסתלקותו מתפקידו וציין, כי הוא עושה זאת בהתאם לרצון הקהילה, שבתנאים הקיימים אינה יכולה לראותו נציג הציבור היהודי (ווסחוד, 14.7.05).

ב־24 במאי אותה שנה נתקיים בתאודוסיה בירור משפטי "בנושא פוליטי" (זו לשון הידיעה העיתונאית והכוונה היתה כנראה לפרסום כרוז, להפגנה או לשביתה). על הנאשמים הגנו עורכי־הדין קופרניק, פרגמנט, רם ואחרים. 29 נאשמים יצאו זכאים ושוחררו. בערבו של אותו יום, בעת ההצגה בתיאטרון הוגשו לעורכי־הדין צרורי פרחים ונציג של מפלגת פועלי־ציון הביע דברי תודה להם על ההגנה המזהירה. קופרניק ענה בדברים חמים והודה לצעירי העיר על ידידותם ("דער פריינד", 31.5.05).

באותו הזמן היתה בעיר גם שביתת הזבנים. במשרד העירייה זומנה פגישה בין נציגי החנוונים והזבנים בהשתתפותם של עורכי־הדין קופרניק ופרגמנט. שני הצדדים הגיעו לידי הידברות ודרישותיהם של הזבנים סופקו (שם).

זמן־מה אחרי זה שבתו הפועלים הגזרנים ועושי־הקופסות בבית־החרושת לסי־גריות של סטמבולי (שבו עבדו פועלים יהודים לא מעטים יחסית). שביתה זו ארכה 12 ימים ונסתיימה בהסכם. מושל הפלך הגיע לעיר כשפרצה השביתה. לפני כן שבתו פועלי הנמל. שביתתם של פועלי ביהח"ר נסתיימה בנצחונם של הפועלים: יום עבודתם קוצר עד 9 שעות (במקום 10 לפני כן) ושכרם הועלה ב־20%. כנראה, יצרו השביתות בעיר מצב־רוח מתוח, בפרט לאור הניסיון הקשה של השביתה וההפגנות בעיר בחודש פברואר, שנסתיימו בפוגרום הזכור לשמצה. הידיעה המספרת על כך מסתיימת בציון העובדה, כי "האוכלוסייה (בוודאי, מדובר ביהודים — י"ק) חזרה העירה, לאחר שפג הפחד. הכול שקט". בואו של מושל הפלך קשור, בלא ספק, במתיחות ששררה בעיר ובבהלת היהודים הנוטשים את בתיהם... ("דער פריינד", 27.6.05).

בין שביתה לשביתה ובין חרדה לחרדה לא פסקה הפעילות הציבורית. עוד בטרם

השביתה, נתקיימו בחוג הציוני בחירות הצירים לקונגרס הציוני השביעי. הידיעה על כך מציינת, כי "נבחרו ציונים טהורים" ("רייגע" — יש להניח, כי הכוונה כאן ל"ציוני־ציון", בניגוד לאוגנדיסטים והטריטוריאליסטים — י"ק) וביניהם גם הא' שניידרוב, חברו לעבודה של המורשה הציוני יעקובסון ("דער פריינד", 13.6.05).

בחודש אוגוסט שוב גברה המתיחות בציבור היהודי בתאודוסיה, בוודאי בהשפעתו הישירה של הפוגרום בקרטש שהיה בראשית אותו החודש. אנו קוראים שוב בעיתון: תושבי העיר שוב שרויים באי־שקט. עולה מספר הנמלטים מן העיר. הרכבות יוצאות מלאות. איש אינו נותן עוד אימון בהודעות, כי לא תאונה שום תקלה וכי ננקטו האמצעים הדרושים. מקרטש הגיעה הנה חבורת בריונים. ההגנה העצמית היהודית שנתארגנה בינתיים התכוננה כבר לאפשרות הגרועה והידיעה העיתונאית האמורה מסתיימת בהסבר הבא: השמועה, שגרמה לבהלה ולמנוסה היא, שב־5 וב־6 באוגוסט יהיו פרעות בתאודוסיה; הדבר הוכחש כמובן, אך הקהל לא נרגע. ב־5 לחודש ניראו ברחוב מאות חברי ההגנה העצמית המקומיים ומהסביבה ובהשפעת המראה הזה נעלמו הבריונים מהרחוב ("דער פריינד", 15.8.05).

אנשי המאה השחורה לא הירפו והמשיכו בהסתתם הפרועה. הם קבעו עתה את מזנון "מזרקת אייבזובסקי" למקום מושבם ותעמולתם. היהודים החליטו להוקיר רגליהם מהמקום הזה, עד שהנהלת העיר תשים קץ לתעמולה המבישה והמסוכנת (שם, 23.8.05).

בחודש אפריל התחילו להתברר המשפטים נגד נאשמים שונים על השתתפותם בפוגרום בתאודוסיה במשפטם של דווידוב וניאפומניאשצ'י סיפר היהודי יוסף דינקביץ המוכה, שחיפש מקלט ב"מזרקת אייבזובסקי", כי דווידוב שדחף והיכה אותו במקלו וגירשו, צעק: "אתכם צריך להכות!".

על דרך ניהול החקירה, נוכל לקבל מושג על־פי הידיעה שהופיעה באחד העיתונים הרוסיים ואשר התייחסה לחקירתם של נאשמי ה"מהומות" מ־7 בפברואר (כך קראו לפוגרום). הנאשמים חולקו לשתי קבוצות: באחת — הנאשמים בהשתוללות (סתם) ובאחרת — החשודים במעשי שוד ואלימות (והרי זכורים לנו היטב הנרצח והמוכים באכזריות — האם נתגלו הנאשמים במעשים אלה ולאיזו קבוצה מבין השתיים הם יוחסו? — י"ק). כאשר הביא העיתון את הידיעה הזאת, הוא ידע גם לציין, כי עדיין נמשכות (כלומר, כמעט חודש לאחר הפרעות) הכאות היהודים חסרי־המגן וההתנפלויות עליהם בפרוורי תאודוסיה. מערכת העיתון היהודי "ווסחוד", שהעתיקה ידיעות אלו, הוסיפה מצדה, כי חשוב שהמשטרה תדאג גם לרשום את שמות העדים למעשי ההכאות וההתנפלויות ולא רק את "המשתוללים", כדי לבסס את ההאשמות ולייחס לנאסרים את ביצוע הפשעים הקונקרטיים (כ"ו, 4.3.05).

במשפטו של בליקובילה, אחד מהפורעים (בפברואר), סיפר העד גוריונוב, כי פקיד המכס, קולסניצ'נקו, נתן מכה לילד יהודי עוד לפני שהתחיל הפוגרום ממש. כאשר ההמון נמצא כבר על־יד אנדרטת המלך, נאם מפקד המשטרה ומייד החל ההמון לנוע מהר אל העירייה.לפני ההמון רץ קולסניצ'נקו, שאותו מכיר היטב העד המספר, וצעק: הכו את הז'ידים! העו"ד קרים שאל את העד, האם זכור לו, מה אמר מפקד המשטרה בנאומו. השופט העיר לכך, כי שאלה זו אין לה שייכות לעניין המתברר במשפט. העד זאבוייב ראה גם הוא שקולסניצ'נקו רץ וצעק: הכו את היהודונים! העד ראה גם, שקולסניצ'נקו כיבד את הפועלים בסיגריות ולחש דברים

באוזניהם. הדבר היה חצי שעה לפני הפוגרום. העד קראבצוב סיפר, שלאותה חצר בסמטה, סמוך למאפייה התורכית, שלתוכה נכנס בריצה ילד יהודי שהסתתר מפני ההמון, נכנסו מפקד המשטרה, שוטר וקולסניצ׳נקו והאחרון אמר משהו למפקד המשטרה באוזנו, נתן מכה לילד שניצל מידי ההמון, ועם זה הפטיר: אלה הם ניצנים והפירות עוד יבואו! ואחרי זה הוא פנה ללכת עם ההמון אל אנדרטת הקיסר ושם צעק: הכו את היהודים! הם האשמים בכול! העד קוסנקו אמר, כי הוא הלך עם ההמון אל האנדרטה, ראה כיצד כיבד קולסניצ׳נקו את הפועלים בסיגריות. ליד האנדרטה ניגש אל ההמון מפקד המשטרה רומאננקו. פתאום התחילו לצעוק: הכו את היהודים! על־ידו עמד קולסניצ׳נקו שצעק גם הוא: הכו את היהודים! גם העדים האחרים אישרו, כי קולסניצ׳נקו הסית את היחפנים וההמון שיכו ביהודים. השופט דחה את המשך המשפט ופסק לתבוע את קולסניצ׳נקו לדין על הסתת ההמון (״דער פריינד״, 17.4.05).

והרי עוד ידיעה שתוכנה אינו שייך לחיי היהודים בעירנו, אבל גיבורה הוא יהודי ומקום ההתרחשות הטראגית הוא תאודוסיה והיא מלמדת על אווירת אותם הימים: הוצא לפועל פסק־הדין לטוראי מוצ׳ידלובר, שנדון למיתה בתלייה על התנקשותו בחיי הפולקובניק (אלוף־מישנה) גרציק, מפקד הגדוד הווילנאי החונה בדרך קבע בעיר (כ״ו, 13.10.05).

באותו הגיליון, שבוע בלבד לפני הפוגרום הקשה (השני) שנתחולל כאן, נתפרסמה רשימת התורמים ותרומותיהם לטובת נפגעי הפרעות בעיר השכנה קרטש מאת אחדים מיהודי תאודוסיה. דופק הסולידאריות הלאומית אינו פוסק לפעום מעולם...

לפי התיאורים המגמתיים־הפרובוקטיביים של סוכנות הידיעות הרשמית, ארעה בתאודוסיה ב־19 באוקטובר לאחר פרסום המינשר המלכותי על ״החרויות״ התנגשות בין שתי תהלוכות: האחת של יהודים ופועלים שנשאו ארבעה דגלים אדומים ואחד — שחור, והשנייה — של פועלי הנמל שנשאו את דמות דיוקנו של הקיסר. ה״פאטריוטים״ היכו את היהודים ובהתנגשות נפלו הרוגים ופצועים. מבניין העיריה נורו יריות ונאמני הקיסר התנפלו על הבניין והרסוהו. גם מיבנה המסעדה שבגן ״הגנואזי״ (שבו שרידי המצודה הגנואזית העתיקה), הסמוך לבית העירייה, נתמוטט. לעת ערב הסתתרו המפגינים בבית העירייה והבריונים שילחו אש בבית והוא נשרף כולו. הכומר ניסה להרגיע את הקהל. משמרות צבא שהובא מסבסטופול נעים ברחובות. ערימות סחורה ורכוש שדודים מוטלות בדרכים. פה ושם מתנפלים ויורים. הושמדו ונשרפו שני בתי־דפוס וחנויות רבות. בזמן השריפה בבית העירייה ניספו תלמידים רבים. נעדרים למעלה מ־40 איש מבין משתתפי ההפגנה. ב־22 באוקטובר הושב הסדר על כנו (כ״ו, 27.10.05).

לפי תיאור המאורעות שניתן בעיתון היהודי היומי שהופיע בפטרבורג מתקבל, שהתנגשות הדמים אירעה לא במיפגש בין שתי תהלוכות ברחוב, אלא בשעה שנתקיימה אסיפת־עם גדולה ב־19 באוקטובר באולם הקונצרטים העירוני (הוא ״המועדון העירוני״) לכבוד פרסום המניפסט המלכותי, שהחוגים הליבראליים קבלוהו כ״הכרזת חרויות״ אמיתית והיהודים נטו לראות בו סימן לראשית ביטולן של האפליות החמורות החלות עליהם בכל תחומי החיים. קהל רב של ״פאטריוטים״ ודגלים לאומיים בידיהם התפרץ בכוח אל האולם ונתחוללה קטטה גדולה, נורו יריות באקדחים ומאוחר יותר הציתו את האולם. הניצולים מהאש נפלו בידי הבר־יונים ונהרגו או נפצעו. מספר הנפגעים היה רב. בית העירייה, התיאטרון והמסעדה

נשרפו עד היסוד. בעיר נשדדו ונשרפו בתי־דפוס ומסמכי הארכיון העירוני היו למאכולת־אש גם הם. בידיעה מאוחרת יותר מדובר, כי "נעדרים למעלה מ־40 איש שהשתתפו בתהלוכה ב־23 באוקטובר". ("דער פריינד", 21.10.05 ; 25.10).

בעוד כ־3 שבועות הופיע תיאור מפורט על האירועים הללו באותו העיתון מאת כתב שהוא תושב תאודוסיה (באחד מתיאוריו הוא מכנה את מקום האירועים "עירנו"). ואלה דבריו :

ב־18 בחודש כולם שמחו ובירכו איש את רעהו במזל־טוב לרגל הקונסטיטוציה, קראו הידד ושרו שירים. ב־19, ב־8 בבוקר התאספו כל תלמידי ה"אינסטיטוט" (בעירנו היה "מכון למורים") ליד בניין הגימנסיה, באו גם אינטלגנטים רבים, ראש העיר הא׳ דיראנטה, קצינים רבים וקהל פשוט רב. רבים נאמו ומשם פנו כולם ללכת אל המועדון. והבריונים הציתו את המועדון, את הנמלטים משם היו הורגים ומכים. במועדון נמצאו ראש העיר וכמה חברי העירייה. השוטרים ביקשו אותם לצאת, אך הם סירבו לעזוב את המקום כל זמן שהקהל בפנים. ובכן, פינו את כולם. את המפגינים הוביל הצבא לבית־הסוהר. אומרים, כי חלק מהמפגינים נחנקו ונשרפו. אי־אפשר לדעת בדיוק. בין ההרוגים 12 יהודים (11 גברים וצעירה אחת). הכתב נוקב בשמות הקורבנות ומוסיף, כי יש כ־32 פצועים. לכך מוסיף התיאור, כי "הפוגרום התנהל בפני עצמו" ונמשך יומיים... שיברו ושדדו חנויות ובתים של יהודים ביום ובלילה. עובדות רבות מוכיחות, כי את הפגרום ארגנה המשטרה ורבים מאנשיה בעצמם השתתפו בו. לי אמר שוטר אחד עוד ב־19 בבוקר : "היום יטעימו את היהודים היטב טעם של חופש, שלא ישכחוהו זמן רב"... בין ה"פאטר־יוטים" היו כ־46 איש מיושבי בית־הסוהר, שאותם הוציאו, כנראה, במיוחד לכבוד "חג" הפוגרום. לולא מפקד גדוד הצבא, שאחז באמצעים תקיפים נגד הרוצחים, היו רבים יותר הקורבנות. חתום : י׳ סורין ("דער פריינד", 16.11.05).

רק ב־26 באוקטובר הודיעו מתאודוסיה, כי העיר שקטה והחנויות נפתחו והשמירה בוטלה (שם, 28.10). ולבסוף בידינו עדותו של הפועל נ׳ קרילוב, אחד מסוורי הנמל שהיה בין ה"מגויסים" ולבסוף עד ראייה לארגון הפרעות, אך לא היה מסוגל לתת את ידו להרג ושמצפונו ייסרו על כך שהוא "עמד על דמם" של הסובלים ואשר החליט למלא את חובתו האזרחית וסיפר את אשר ראו עיניו ושמעו אוזניו, כיצד הוכנו ובוצעו מעשי הרציחה. מכתבו נתפרסם בעיתון הליבראלי "יוז׳ני קורייר" ("הבלדר הדרומי") שהופיע בסבסטופול. ואלה דבריו :

ב־19 באוקטובר יצאנו לעבודה כרגיל והנה הגיעו מנהל העבודה שבחוף, סרגיי שייקה, והשומר הבכיר, איבן גונצ׳נקו. ב־9 בבוקר הורידו אותנו מהעבודה והובלנו אל חדר התורנות של מנהל הנמל. שם יצאו אלינו מפקח הנמל בוצ׳בסקי, ופקיד מכס אחד, בא גם עוזרו של מפקח מתחנת המשטרה הרובעית, מוראבליוב, ועמו 6 שוטרים. הם הדריכו אותנו, היינו 50 איש ; הביאו 50 בקבוקי וודקה חצאיים, המפקדים שלנו החליפו את מדיהם בבגדים אזרחיים, הזדיינו באקדחים ובאלות, לקחו את תמונת המלך והובילו את כולנו אל בניין המועדון (הוא הבית שבו שכנה העירייה). שם עמד קהל עצום מפגין, שמח ובמצב־רוח טוב. נצטרפו אלינו שאר סבלי הנמל, היינו עכשיו כ־300 איש. פרשתי מההמון ועליתי על מיבנה "המזרקה" ומשם הסתכלתי על מה שקרה. ראיתי, כי ואסילי פנצ׳יקוב, סבל גם הוא, הרביץ באגרוף בילד כבן עשר. כאן עמד מוראבליוב, שכל הזמן עשה תעמולה בינינו, והוא ירה בוואסילי וזה נפל מת. הסבלים חשבו, כי הירייה באה מצד היהודים והם

התנפלו עליהם, התחילו לוכדים אותם ומכים. אז ניתנו שלוש יריות באוויר מצד היהודים והם פרצו לתוך אולם הקונצרטים, והמון ה"נמרים" שלנו אחריהם. במועדון הרסו את המסעדה ומצאו חביונת של נפט. יצקו נפט סביב לאולם הקונצרטים והציתו אותו. המשטרה שבתלבושת אזרחית היתה המפקדת. משראיתי, כי מנפצים ראשים, שמוחות ועיני אנשים ניתזים ונזרקים, הייתי כמטורף 2—3 שעות. כשהחשיך, היו השוטרים מנתצים מנעולי חנויות השענים וממלאים את כיסיהם בשעונים, בטבעות, בצמידים ובתכשיטי־זהב וכסף. חליתי מהמחזה הזה. תחילה רציתי לספר הכול לכומר, אך נמלכתי בדעתי והחלטתי לכתוב לעיתון" (כ"ו, 18.11.05).

על המעילה בתפקידו של חוקר נאשמי הפוגרום השני בתאודוסיה (מה־19 באוקטובר) ידוע לנו ממקור מקצועי, מאת הפרקליט שהוזמן לתאודוסיה (כנראה, מטעם הקהילה), "כדי לעשות חקירה בדבר הפוגרום של 19 באוקטובר 1905". ב"קול קורא אל אזרחי תאודוסיה" שנתפרסם בעיתון "יוז'ני קוריייר" בחתימתו של הפרקליט הזה נאמר, שחקירתו הוכיחה, כי חוקר־הדין של הרובע הראשון, זבאדובסקי, שעליו הוטל מאת המשטרה לערוך חקירה, לא מילא את תפקידו באמונה. כל מידע שהגיע לידיעתו במהלך מילוי תפקידו, היה נמסר למחרת למוחשדים ברצח. את החשודים האלה לא אסרו והם היו מאיימים על העדים שיהרגום. ואף אם יתמנה עתה חוקר אחר, לא ישנה הדבר את דרך החקירה. והפרקליט מוסיף, כי הציבור צריך לדרוש, שהחקירה תהיה ישרה ובלתי משוחדת ושכל הרוצחים והנבלים יימסרו למשפט "ואת החוקר הקודם יש להחרים ולהודיע ברבים, כי אין בו אימון" (כ"ו, 9.1.06). על הספסל הנאשמים הושבו 21 איש וביניהם 6 בשל התנפלות על נוצרים (!). הוזמנו כ־200 עדים ("דער פריינד", 10.4.07). החקירה התנהלה באיטיות ונתמשכה מאוד והמשפט נפתח רק ב־1907...

* * *

אנשי המאה השחורה לא שקטו גם אחרי הפוגרום והמשיכו לבחוש בקדירת ההסתה, כדי לשמור על ה"מוראל" של שנאת־ישראל והמתח ה"פטריוטי". ב־23 באוקטובר, 6 ימים לאחר הפרעות, ביקר בעיר הגנרל בוגדנוביץ', "הפאטריוט הידוע", כפי שהוא מכונה בידיעה העיתונאית, וקיים שיחות עם ראשי הפורעים (כ"ו, 16.12.05). שלא כדוגמת עיריית קרטש, שהשתדלה להגן על כבוד תושביה היהודים, גילתה עיריית תאודוסיה אזלת־יד ו"אדישות מחפירה" ולא השמיעה את קולה בגנות הפורעים ולא הושיטה את ידה לעזרת הנפגעים. חודש לאחר המאורעות, החליטה העירייה להקים ועד למען הנפגעים וביקשה, כי ישוגרו 2 נציגים יהודים לוועד הזה. לאות מחאה על התנהגותה של העירייה ולשם הדגשת מיעוט התועלת בקריאה כה מאוחרת, דחתה אסיפת הקהילה היהודית בעיר את הצעת העירייה וסירבה להשתתף בוועד שיזמו להקימו.

בין מעשי הבריונות של שונאי־ישראל באותם הימים יש לציין את התנפלותם של בני־בליעל על בית־הכנסת בתאודוסיה, שבו שיברו את הדלתות, קרעו ספרי־תורה והשחיתו את דוכן הבימה ("הזמן", 10.3.06). המשטרה לא התערבה והשלטונות היו עסוקים בחודשים ההם בארגון משלחות עונשין צבאיות לדיכוי המהומות האגראריות ומשלחות אלו הטילו אימה על כל האוכלוסיה במעשיהם האכזריים (רצח, עינוי ואונס) של החיילים האינגושיים הפראים ("הזמן", 10.8.06). באותו הזמן פיקד בתאודוסיה על המשטרה איש חדש, ברוטאלי, שסולק מתפקידו בסבסטופול אחרי שפקד שם לירות בקהל בלתי מזוין ("הזמן", 23.1.06).

והסתה האנטישמית זרמה באפיקים שונים. בבית־מסחר לספרים של מאסלוב נמצאו בשעת חיפוש עותקים אחדים של חוברת אנטישמית בשם "עצה טובה ליהודים", שמכירתה נאסרה על־ידי ממשלת רוסיה. מאסלוב טען להגנתו, כי הוא לא מכר אותה אלא חילק אותה בחינם למעוניינים... ("הזמן", 10.4.06).

בעקבות המקרה הזה ולאחר התערבותה של הקהילה, נתפרסמו בעיר מודעות מטעם הגנרל גוברנטור גרציק המכריזות, כי בעד הסתת התושבים נגד היהודים ובעד הפצת ספרוני התעמולה כנ"ל, ייענשו האשמים במאסר של 3 חודשים או בקנס בסך 3,000 ר'. ואכן, סמוך לכך, נקנסו שני סוחרים בתאודוסיה בחודש מאסר (!) בעד התעמולה לפוגרום. הידיעה המספרת על זאת, ממשיכה ואומרת, כי כיוון שנתפרסם מאמר בשם "תמונות של תאודוסיה" ("דאס־לעבען", 16.5.06).

אופיינית ביותר לאווירה ששררה באותם הימים היא הידיעה, המספרת כי מושל פלך טאבריה אסר את מכירתו של העיתון Zhizn' Krima ("חיי קרים") בעירנו, כיוון שבעיתון האמור נתפרסם מאמר בשם "תמונות של תאודוסיה" ("דאס לעבען", 16.5.06).

יהודי עירנו, ככל האזרחים, היו נתונים בשנים הללו, בעת גיאות הגל המהפכני והתגברות הדיכוי בעקבותיו, בין הפטיש והסדן של הטרור של לוחמי החופש מזה ושל האימתנות האנטי־מהפכנית מזה. באותם הימים רבו מעשי השוד בבתי־העסק, ברחובות, ברכבות ובבתים ולא תמיד ניתן היה להבחין בין "שוד מקצועי" רגיל לבין שוד למטרות אידיאליסטיות (אקספרופריאציה). הקורבנות היו בנקאים, סוחרים, איכרים, פועלים שעבדו בקבלנות. הנה צרור ידיעות על מעשי אימה כאלה וביניהם גם מעשי התנקשות פוליטית מובהקים: ברכבת שעשתה דרכה בין גרמאטיקובו לסייטלר (בנפת תאודוסיה) נשדדו מידי שני פועלים ארטלאים 20,000 ר'; על־יד תחנת הרכבת ולאדיסלאבובקה (לא רחוק מתאודוסיה) התפרצו שודדים לקרון המחלקה השנייה של רכבת־נוסעים ושדדו סכום של 8,000 ר'. שודד אחד נתפס; באחד הכרמים בנפת תאודוסיה נרצחה משפחה בת 4 נפשות. הרוצחים שדדו 600 ר' ונמלטו; כעבור ימים אחדים נכשל נסיון שוד של כרכרת־דואר בדרך מיאלטה לסימפרופול. דוור אחד נהרג והשני וכן הרכב נפצעו; בסבסטופול מת מפצעיו מפקח המשטרה סוכומלינוב שנפגע בפצצה שהושלכה עליו; בקרטש נכשל נסיון שדידתו של מפקח המשטרה הראשי; ביאלטה התנקשו בחיי קולונל דומבאדזה, גנרל־גוברנטור (שהצטיין בשנאתו הזואולוגית ליהודים ולרבולוציונרים), ושלישו נפצע בפצצה שהושלכה עליהם. המתנקש הרג את עצמו; בסימפרופול ובמליטופול היו אנשי אגודת העם הרוסי מתנפלים על היהודים ברחובות ומכים אותם; בתאו־דוסיה, בשעה שהיה עובר ברחוב הגנרל־גוברנטור, היו מלוויו הקוזאקים דורשים מכל עובר־ושב להרים את ידיו (כדי להוכיח, שאיננו מזוין); בסבסטופול חולקו אלפי כרוזים הקוראים "לעשות טבח ביהודים"; אגודת העם הרוסי בסבסטופול איימה על עורך העיתון המקומי, המומר ספירו, לפגוע בו בעד ביקורתו החריפה כלפיהם ("הזמן", 13.8.06; 10.8.06; 2.8.07; 2.1.07; 31.1.07; 28 .2.07; 13.3.07). בבית־הכלא המקומי נתגלתה בריחתם של 6 אסירים. אחד מהם היה לבוש במדי משגיח. הבורחים הרגו משגיח אחד ושני חיילים צ'רקסים ופצעו משגיח אחר. הפצוע סיפר, כי התנפלו עליו והיכוהו והפשיטו את מדיו. השגיח בדבר צעיר אחר שהסתכל מבחוץ על 5 האסירים היוצאים בליווי "משגיח" וכשהתרחקו קצת, התחילו לרוץ. אחד הבורחים נתפס ("דער פריינד", 1.10.907).

העיתון "קרימסקי ווסטניק" ("המבשר הקרימאי") כתב, כי לפי החומר שרוכז בידיו יהיה מספר הבוררים בבחירות לדומה בתאודוסיה כ־400 איש ומהם כ־100 יהודים (כ"ו, 22.9.01). בהתאם לאומדן הזה מתקבל, כי משקלם של היהודים בין בעלי זכות הבחירה בעיר היה ניכר בזמן ההוא (כ־20% !).

בבחירות זכה הגוש השמאלי של הסוציאל־דמוקרטים והקאדטים בתמיכתם המלאה של היהודים ("דער פריינד", 6.2.907).

באותו הזמן נתחדש חידוש מעניין וחשוב בנופה של עירנו: באחוזתו של ביאנקי לרגלי ההר "הקרח" בתאודוסיה גילו מעיין מים מינרלים ("דער פריינד", 30.1.907). זהו המעיין שמימיו המועילים נקראו בשם "פאשה־טפּה" וכאשר המעיין שוקם שנים רבות לאחר מלחמת האזרחים, שבה הוא הוזנח ויצא מכלל שימוש, קיבל את השם "תאודוסיה" וכך ידוע גם עתה. ממימיו (בבקבוק) רוויתי את צמאוני בעת ביקור הבזק שלי במחוז ילדותי ב־1962...

בשנת 1908 נחלשה, כנראה זמנית, פעילותו של נמל תאודוסיה והפועלים התאוננו על חוסר־עבודה. הסיבה שניתנה בעתונות היתה, שבגלל העלאת התעריפים בנמלי קרים, היו מייצאים את התבואה מאוקראינה מנמל אלכסנדרובסק (כיום: זאפורוז'יה) שעל הדנייפר, במקום מתאודוסיה. יש להניח כי קשיים אלה השפיעו על מצבם של יהודי העיר, שרבים מהם, פרנסתם היתה על ייצוא התבואה ותלויה בפעילותו של הנמל ("הזמן", 22.6.08).

עם זה, נמשכה הפעילות הציונית והתרבותית בעיר, ואולי אף התרחבה, כי ידוע לנו על היוזמה לייסד באותו הזמן אגודה בשם "פלשתינה", אולם מושל הפלך דחה בקשה זו (שם). ייתכן גם, כי דובר במקרה זה רק על מתן גושפנקא פורמאלית לפעילותו של החוג הציוני הרגיל, כיוון שמאז המאורעות המהפכניים ב־1905 הוחמר האיסור על הפעילות הציונית ברוסיה והפעולות היו מתקיימות בתנאים חצי־ליגאליים ("הזמן", 27.7.908).

בשנת 1908 נפתח בתאודוסיה ת"ת חדש הודות לתרומתה של הגב' חוחלובקין בסך 12,000 ר'. מר ונגרוב תרם למוסד ספרים ב־200 ר' ("דער פריינד", 8.2.908).

התסיסה המהפכנית־המחתרתית שלא פסקה במדינה בשנות התגברות הריאקציה, נתנה אותותיה, כמובן, גם בתאודוסיה. במאי 1908 נהרג בעיר אחד ממפקחי המשטרה והחיפושים אחרי רוצחיו קיבלו אופי המוני ואימתני במיוחד: 500 שוטרים המשיכו בסריקותיהם בעיר במשך שבוע תמים (שם, 9.5.08).

והנה ידיעה מאוד מעניינת שמצאנו בגיליון העיתון העברי "הזמן" (שהופיע באותם הימים בווילנה) מיום 12.8.909 והמספרת, כי "קהילת היהודים בתאודוסיה חגגה זה לא־כבר את מלאות אלף שנים לקיומה" (!). הידיעה הזאת הועתקה כלשונה ונדפסה גם בגיליון ל"ב של ביטאון ההסתדרות הציונית "העולם" מיום 25 באוגוסט אותה שנה.

אומנם, כפי שציינו במקומו (עמ' 20) כשדיברנו על בית־הכנסת העתיק בעירנו ועל הכתובות העתיקות שנחקקו בו, אמרנו, כי הפרופ' חבולסון שפענח את תאריכה של הכתובת על קירו המזרחי, קבע ששנת הקמתו היא 909 לסה"נ ולפיכך שנת 1909 היא שנת האלף לקיומו, אולם בספרו של ר' אליהו פארפל, שבו הובאו תצלומי הבית וכתובותיו, שהופיע בשנת 1912, כלומר שלוש שנים אחרי הידיעה העיתונאית הנזכרת, נאמר בפירוש, כי רב העדה מטעה"מ ר' צבי ב"ר יעקב חפץ יזם תחילה

"לחוג ברוב פאר את שנת האלף לבניין הבית", אבל לבסוף התגבר הספק באמיתות המימצא של התאריך (שנת 909, לפי חשבון הלוח הנוצרי) והוחלט, כי ראוי להמשיך ולחקור בדבר, ולמטרה זו נתפרסם בספר הנזכר ("בית־הכנסת העתיק בעיר פעא־דאסיא מזמן הכוזרים", פטריקוב, שנת תער"ב — 1912) לקט החומר שהיה ידוע אז, כדי לעורר את "חכמי המדע וגדולי חוקרי קדמוניות מאחינו לתת לנו מושג נאמן על דבר הפרט (התאריך) בביאור נכון, מתי נבנה הבית". ראוי להזכיר, כי אפ' נ' פולאק בספרו "כזריה, תולדות ממלכה יהודית באירופה" (תל־אביב, תש"ד), מטיל ספק בקביעתו של חבולסון ביחס לשנת 909 ומניח, כי אולי הוא נבנה בשנת 1460 (היא שנת ה' ר"כ ליצירה) ולא ב־909 (היא שנת א' תר"כ לשטרא)...

עדותו של פארפל, שהוא עצמו היה תושב תאודוסיה, נאמנה בהחלט ואומנם מוזר מאוד, שלא נתפרסם שום תיאור של החגיגה הנזכרת, שאילו יצאה אל הפועל, בוודאי היתה נערכת "ברוב פאר" על־פי כוונת יוזמה, הרב חפץ. וייתכן, כי יסודה של הידיעה הנ"ל בעיתון (שהועתקה ב"העולם") הוא בתוכנית לערוך חגיגה, שעליה נזדרז מישהו להודיע לעיתון, ואילו בימים הבאים "התגבר הספק", כאמור במבוא לספרו של פארפל.

מאחר שהזכרנו לעיל את החלשת פעילותו של הנמל (זמנית), ראוי שנזכיר גם את ההפרעות בפעילותה של תחנת־הרכבת בתאודוסיה, כיוון שסבלי המשאות הכריזו שביתה ובעלי המשאות ניהלו עמהם מו"מ ממושך ("הזמן", 11.7.09).

האווירה האנטישמית שהולהטה בעת הפוגרום, המשיכה להשפיע זמן רב ומצאה את ביטוייה גם בקסרקטיני הצבא. מפקד הגדוד הווילנאי, שחנה בתאודוסיה, פול־קוּבניק גרציק, שכבר דובר בו, כינס את החיילים הרוסים המשרתים בגדודו ונאם לפניהם בגנות ה"דומה" שחבריה אינם מהוגנים ורבים מהם, בפרט הז'ידים והפולנים, מוכנים לבגוד במולדת, וכדי שפיקודיו יהיו פאטריוטים נאמנים, הוא חזר והשביע אותם שבועת־אמונים מיוחדת ("הזמן", 5.5.06).

שנאת־ישראל לא ידעה גבולות והיתה מתפרצת גם בין חומות בית־הכלא. משגיח הכלא בתאודוסיה היכה באכזריות את האסירה המדינית היהודיה, וֶארה, שביקשה ממנו לצאת לטיול לפני הזמן המיועד והעירה שלא יצעק עליה, כשהוא התחצף. הסוהרים הצילוה מידי המכה האכזרי (28.5.06).

להתנהגות האנטישמית היו פנים שונים, כפי שציינו כבר לא פעם, ונקל היה לעמוד אף על הסתירות שבגילויה: בו בזמן, כשהשלטונות מעוניינים היו בהתבו־ללותם האפשרית של היהודים, חוששים היו שצעדים מסויימים במגמה זו, בלא שיביאו למטרתם הנכספת, יכבידו בינתיים על חשיפתו של היהודי המתכסה, למשל, בשם לא־יהודי כדי להימנע מכמה פגיעות יום־יומיות. אחד בשם מיכאיל לבוֹביץ' צ'רניחובסקי בתאודוסיה הגיש בקשה לקבל רישיון ותעודה המאפשרים לו להופיע בערכאות בשם הנתבע או בשם הלקוח בתור "טוען פרטי". הוועדה שדנה בדבר החליטה, כי מאחר שלא מצויים בין היהודים שמות כאלה (כפי שנקבנוהו למעלה), יש לחקור ולדרוש, האם יש לו רשות להיקרא בשם הזה, ובינתיים — למנוע ממנו את התעודה המבוקשת. באותם הימים נתקיים בירור משפטי, האם ציר ה"דומה" ארקאדי יפימוביץ' ברודסקי מאודסה — בחירתו כשרה, כיוון שעל־פי התעודות שמו הנכון הוא: עו"ד אהרון חיימוביץ' ברודסקי... ("הד־הזמן", 25.12.09).

בתאודוסיה הושלכה פצצה על גנרל דווידוב, שנסע בכירכרה ברח' איטאל־יאנסקאיה (הוא הרחוב הראשי). הגנרל לא נפגע והמתנקש, שנתפס, גילה, כי הוא

פעל על־פי החלטתו של בית־דין מהפכני. הוא נדון למיתה והוצא להורג ("בודוש־צ'נוֹסט", 22.11.06 ; 30.11).

הידיעה העיתונאית הראשונה בעשור השני למאה שלנו מתאודוסיה מספרת, כי מפקחי המשטרה עורכים בנפת תאודוסיה ביקורת בספריות של ה"זמסטבוֹ" ("דער פריינד", 3.3.10). הכוונה היתה בוודאי לבדוק, שמא נתגנבו הנה, כבכל תחומי החיים, דברי "מינות" מהפכניים ר"ל.

בבוא חג הפסח מוצאים אנו סיפור הרפתקת המצות, שתכליתו למתוח ביקורת על אטימות לבם של הגבאים לעניי עירם. גבאי עירנו דאגו לספק, באמצעות סידור קבלני, מצות "זולות" לעניים, תוצרת מקומית במחיר "מציאה" — 4 ר' לפוד מצה "קשה כזכוכית וגסה כאבני־ריחיים", בשעה שבסימפרופול וביאלטה מכרו מצה טובה, תוצרת אודסה בעבודת מכונה במחיר של 3,5 ר' פוד. אולם הרב המקומי פסק, כי מצה "זרה" אסורה, כדברי בעל הכתבה, "כבשר חוץ" והגבאים הסכימו עמו ואסרו להביא מצה מאודסה. במיוחד רב היה קצפם על הרב דיאמנט מיאלטה שהביא לעירו מצה מאודסה. והנה נזדמן להם לנקום בו. כשנזקקו ביאלטה לתוספת מצות והשעה דחקה כבר ולא יכלו לפנות לאודסה, פנה דיאמנט לתאודוסיה ולאחר ויכוח ממושך התירו לו לאפות כאן מצה בקבלנות על חשבונו ("כיוון שהוא לא רצה לקנות מצה גסה ולהאכיל בה קבצנים") והמצה עלתה לו 5 ר' פוד, כי חייבו אותו בתשלום תמורת "מעות חטים" ותמורת העצים וגם הפועלים דרשו שכר גבוה יותר. ואחרי ככלות הכל היטיבו לעשות גבאי יאלטה ומכרו את המצה לעניי עירם בפחות מ־4 ר' (שם, 21.4.10).

והנה נודע לנו, כי עיריית תאודוסיה קיבלה הודעה מאת המפקח על החינוך בגליל אודסה, כי הבקשה לפתוח בי"ס ריאלי בהחזקת מר קיל הוגשה לשר החינוך. אם הבקשה תאושר, צריך יהיה למצוא בהקדם (במשך לא יותר מ־3 שנים) בניין ראוי לשיכונו של המוסד הנ"ל, כי הבניין שבו נמצא עתה בי"ס של שטוביק אינו מתאים למטרה זו. עם זה, לא כל התלמידים היהודים של בי"ס שטוביק (למסחר) לשעבר יוכלו להתקבל לביה"ס הריאלי, אלא רק במסגרת ה"תקן" (נורמה) בן 15% ליהודים. זאת היא הפתעה גמורה להורים, שביניהם רבים התורמים למוסד החדש (כוונתו של קיל הנ"ל היתה להפוך את ביה"ס למסחר, שבו לא היה נהוג "תקן" מוגבל ליהודים, לבי"ס ריאלי ולשם כך הוגשה הבקשה — י"ק). קיל והא' קוליבלין הגישו בקשה על הסרת כל הגבלה לגבי התלמידים הקודמים (נוֹב' ווֹסחוד, 21.10.10). ואומנם, בסוף השנה המדוברת נתקבל ההיתר ללמוד בביה"ס הריאלי שייפתח לכל התלמידים היהודים שלמדו בו בשעה שהוא היה עדיין בי"ס למסחר ("הצפירה", 9.12.10).

מידיעה אחרת לומדים אנו, כי הספריה העברית ואולם־הקריאה המשיכו לפעול, אבל היה חשש שייסגרו, כיוון שהבית שבו הם נמצאים והשייך לקהילה היהודית עבר לרשותה של העדה הקרימצ'אקית והבעלים החדשים עומדים להרוס את הבניין ולהקים במקומו בית־תפילה. לספרייה אין אמצעים לשכור דירה אחרת ("הזמן", 31.3.10).

שנות הריאקציה, לאחר הגל המהפכני של 1905, הדגישו ביתר שאת את כל גילויי אפלייתם של היהודים בכל מקומות הימצאם ובכל תחומי החיים.

כאשר גדוד הצבא הווילנאי שהיה חונה בתאודוסיה נשלח אל ליבאדיה (יאלטה,

מקום מושבה של המשפחה המלכותית בימי הפגרא) כדי לחוג שם את מאת שנות קיומו, הורחקו ממנו כל החיילים היהודים המשרתים בו (שם, 5.11).

הידיעה הבאה אין כמוה להמחיש את כובד האווירה הציבורית ששררה בשנים הנסקרות: שלטונות העיר תאודוסיה קיבלו הוראה טלגראפית מפטרבורג האוסרת להציג בראינוע (קולנוע אילם) סרטים מ"תקופת השחרור", המראים שביתות, הפגנות והתנגשויות עם המשטרה והצבא. משמע, שבאותם הימים הוקם כבר בעיר בית־ראינוע (מקומו היה על הבולוואר העירוני) והוצגו בו סרטים בעלי תוכן כאמור (שם, 21.2.11).

מצאנו את איזכורה של קהילת תאודוסיה בעיתונות 1911 עוד פעמיים: אחרי התייעצות הרבנים הכול־רוסית שנתקיימה בקובנה, נתפרסמה בעיתונים "מחאת הרבנים נגד האשמת היהודים ברציחות מטעמי פולחן" שבאה בתגובה להסתה הפרועה שהשתוללה ברוסיה ביוזמת "המאה השחורה", כאשר הועלתה עלילת־הדם על מ"מ בייליס (שנשפט וזוכה ב־1912). בין שמות הרבנים החתומים, הופיעו השמות הבאים של רבני קרים: ארמיאנסק — ק' ל' מגיד, קרטש — ש' ד' יונוביץ, סבסטופול יונוביץ, סימפרופול — ב' י' קרצ'מר, יאלטה — י' ב' דימנט, תאודוסיה — ב' א' (שמו בעברית היה דוב־בר או "דובער") אבלסון (כ"ו, 2.6.11).

באותו החודש סופר גם, כי שלטונות מוסקבה דחו את פנייתה של הגימנסיה לבנות בתאודוסיה להתיר לתלמידות יהודיות לבקר במוסקבה במסגרת הטיול שעמדה הגימנסיה לערוך. משנתקבל הסירוב, ביטלה הכיתה ז' כולה את השתתפותה בטיול מתוך הבעת סולידאריות עם היהודיות (שם, 23.6.11).

בשנת 1914 אירעו שני מאורעות יוצאים־מגדר־הרגיל שמשכו את התעניינותן של שדרות ציבור רחבות אל תאודוסיה וסביבתה. באביב היתה התפרצות של הר־געש על גבעת דזאטיבה (או דזאווטובה) הסמוכה לעיר. לפי התיאור העיתונאי, נשמע תחילה רעש חזק ואחריו עלה עשן ופעמיים נראתה להבה כחולה. לפי אותו התיאור, התפרצות דומה היתה גם בשנת 1910, אך בעוצמה פחותה. פרץ הלבה נמשך יומיים ופסק. לפי התיאור הנזכר, כיסתה הלבה שטח בן 8.5 הקטארים בערך בעובי של 1.3 מטר. נוצרו שוחות רבות וכשפסקה ההתגעשות עוד המשיכו לעלות אדים ונשמעה לחישת הלבה ("הזמן", 22.3.14; 24.3). לא נזדמן לי לשמוע מהוריי, שהיו תושבי העיר מכבר, ואבי נולד וגדל בה, על תופעה זו. אבל איזור קרים מוחזק כצפוי להתגעשויות ובשנת 1926 זכורה לי רעידת־האדמה החזקה למדיי שהורגשה בעירנו ואף בביתנו ושפגעה קשה באיזור ההררי בחוף הדרומי של קרים. באותו הזמן היה רעש גם בארץ־ישראל. כנראה, בהשפעתו של אותו הרעש, הוקמה בתאודוסיה (כבר אחרי שעליתי ארצה) תחנה סייסמוגראפית הקיימת גם עתה על הר המיתרידט (בבניין ששימש למוזיאון ההיסטורי, שנוסד בידי אייבזובסקי).

בקיץ של אותה שנה היה גם ליקוי חמה מלא וכנראה היה איזור תאודוסיה נוח במיוחד לתצפית עליו, כיוון שהידיעה בעיתון מספרת, כי משלחות מדעיות הגיעו לעירנו מאיטליה, מצרפת, מאנגליה, מגרמניה ומספרד ("הזמן", 26.6.14).

עוד קו לאיפיון אווירת הדיכוי בשנים ההן: בקיץ 1914 עמד לקרוא הרצאה בתאודוסיה חבר־הדומה מטעם מפלגת הקאדטים, שינגרוב, אולם השלטונות אסרו את קיום ההרצאה ("הזמן", 21.6.14).

שתי ידיעות עיתונאיות נוספות מאותה השנה מתאודוסיה עשויות לעניין את כל

המתחקה על תולדות קהילתה. העשיר קיזלשטיין, שנפטר באותם הימים, ציווה את כל נכסיו בשווי 200 אלף רובל לקהילה היהודית בשביל בית־חולים ולצורכי צדקה אחרים. מקודם האיש הזה התנצר ותרם תרומה לבתי־תפילה נוצריים. אחר־כך שב אל אמונת אבותיו. לפני־כן הכין לעצמו מקום קבורה בבית־עלמין נוצרי ועתה נקבר בבית־עלמין יהודי כדת ישראל. תחילה סירבה הקהילה לקבל את תרומותיו, כיוון שבעבר הוא החזיק בית־קלון (״הזמן״, 7.4.14). ידיעה זו תעניין את כל מי שיתן דעתו על גורלו של הבית הזה ברבות השנים. תחילה הוקם בו בית־חולים (הזכור לי מילדותי) ובמרוצת הזמן שוכנו — בבניינים שבחצר הגדולה — הקהילה ומוסדותיה. מאוחר יותר הוקם שם מועדון ציוני ולידו בית־קפה. באותה החצר פעלו הצופים היהודים ושם שכנה הספרייה העברית והיידית (בה הייתי מחליף ספרי קריאה). זכור לי, כי שם מצא מקום למילוי תפקידו גם שוחט עופות. שליחותה של אותה חצר ברוכה ברח׳ לזארטנאיה (היום — ע״ש קויבישב) היתה חשובה מאוד ועוד נייחד על כך דברים.

הידיעה האחרת סתומה היא, אך אופיינית לרוח הימים ההם. באחד ממדורי העיתון נאמר: ״בתאודוסיה אסרו על גימנזיסטים יהודים ללמוד עם ילדים נוצרים״. ייתכן, שהכוונה היתה למנוע מתלמידי גימנסיה יהודים לתת שיעורי עזרה לתלמידים נזקקים שהם נוצרים, ואולי היתה זו הוראה ״פנימית״ שניתנה בכותלי הגימנסיה, שמנהליה הוחזקו כמתנכלים ליהודים. אילו היתה זו הוראה בעלת אופי כללי יותר, כגון: איסור ללמוד במוסד ביחד עם נוצרים, או בדומה לכך — בלא ספק היו לכך הדים חזקים ביותר (״הזמן״, 8.4.14).

הד לא־נעים מגיע אלינו שוב בימי מלחמת העולם הראשונה מאותו ביה״ס הריאלי בתאודוסיה, שעל פתיחתו דובר למעלה ושהיהודים השתדלו כל־כך שבניהם יוכלו ללמוד בו. הנזיר סראפיון שלימד באותו הזמן דת נוצרית בבית־הספר הזה, היה עוסק בתעמולה אנטישמית בין התלמידים, כשהוא מסתמך על ״ראיותיו״ וניתוחיו של הכומר הקתולי פאראנייטים, שנתפרסם בהסתתו הארסית נגד היהודים ובעדותו בתור ״מומחה״ במשפט בייליס (בספטמבר—אוקטובר 1913). הוא תבע מהתלמידים הנוצרים לא לקיים מגע עם היהודים, לא להתקרב לבית־הכנסת, ששם נאגר כביכול דם נוצרי, לא לקנות מחברות בחנויות יהודיות, להימנע מלשבת על ספסל משותף עם יהודי, וכד׳. ההורים תבעו להרחיקו מהעיר וחבר מועצת המדינה, הער״ד קרים (קראי), פנה בנידון אל הגראף איגנאטייב, שר החינוך (יבר, ז׳יזן, 11.10.15).

הנזיר הזה מלמד בכיתות 3 ו־6 ובזמנו סולק מהסמינריון הדתי בעיר טבאֶר. יחסיו עם המורים נתחדדו מאוד גם כאן. ביה״ס הריאלי הוקם באמצעֵי העיר והעיתון דורש להפסיק בו את התעמולה המסוכנת נגד היהודים.

בזמן שבעיר השתולל אותו נזיר שונא־ישראל, הגיע לתאודוסיה אחד מבניה, נער יהודי לייב בן ישראל ר׳, שנפצע בקרב בהיותו מתנדב בצבא. הוא היה תלמיד בכיתה ג׳ בביה״ס הריאלי המקומי ו־5 פעמים ניסה לברוח מביתו ולהתגייס לחזית. לבסוף, סופח בהסכמת הוריו לאחת היחידות הקרביות, הגיע ללבוב ושימש צופה בגדודו, נפצע בראשו והומלץ לעיטור על הצטיינותו בפעולה, הגיע לעירו ונכנס זמנית לביה״ס הריאלי (נוב׳ ורמיה, 3.4.15).

עוד לפני המלחמה, הגיעו קבוצות של פליטים יהודים לתאודוסיה מפנים רוסיה. באו משפחות רבות שגורשו מפלך קורסק ומפלכים אחרים (״הזמן״, 15.3.14). לא עלה בידינו לעמוד על סיבותיו של הגירוש המיוחד הזה.

בתוך זרם הפליטים שהגיע היו גם מורים עבריים ועסקני תרבות והדבר גרם להתעוררות בתחום החינוך העברי. לקראת סוף שנת־הלימודים 1915—1916 מוצאים אנו בעיתון "יבר, ז'יזן" (שהופיע במקום "ראססווייט" שנסגר) הודעה, המספרת, כי דוגמת השנים הקודמות, תסודר בתאודוסיה קייטנה למורים ולמורות, ל־25 איש, והמעוניינים להשתמש בפנימייה (משמע, שהקייטנה היתה מיועדת גם למורים שמחוץ לתאודוסיה) נתבקשו לפנות אל הד"ר הורביץ בתאודוסיה (הזכור לנו כעסקן ציוני מקומי משנים קודמות). הקייטנה תשוכן בבניין ביה"ס היהודי של הגב' ייבגניה אברמוביץ (שם, 26.6.16).

משער אני, שמא בזרם הפליטים הנזכר היו גם שני מוריי לעברית, ר' ליבנזון משאוולי ור' משה פרלשטיין מגרודנה או מסביבתה (הוא נמנה עם בוגרי "הקורסים הגרודנאיים" של ד"ר טשארנא).

באותו הקיץ מוצאים אנו בכתב־העת הנזכר גם ידיעה על תרומה לטובת קרבנות המלחמה מאת תושב תאודוסיה, ש' ז'מודרסקי ע"י י' דאנוב (יבר', ז'יזן, 29.5.16).

בקהילות קרים (עד מהפכת פברואר)

העשור הראשון במאה שלנו בחייה של קהילת סימפרופול נפתח בשתי ידיעות עיתונאיות מעניינות: מן האחת יודעים אנו, כי באיגוד הכללי של בעלי־המלאכה בעיר נמצאים למעלה מ־1,000 חברים יהודים ובין עסקני האיגוד מצויים (גויים) הדורשים את הפרדת היהודים לאיגוד מיוחד משלהם, מכיוון שרבים מהם, כביכול, משתמטים מתשלום המסים. באיגוד הכללי אי־סדרים רבים ואף נתגלתה שם מעילה והדבר נתגלה בנוכחותו של ראש האיגוד, הא' צ'רניחובסקי. (בודושצ'נוסט, 24.3.900). על משקלם הרב של היהודים במקצועות מלאכה שונים בסימפרופול עמדנו כבר בסקירתנו על הנעשה בעשור הקודם.

הידיעה השנייה מספרת על הצעת התקציב לצורכי הקהילה ל־4 השנים הקרובות, שעובדה בישיבת עסקני הקהילה על יסוד ההכנסות המשוערות ממס הבשר הכשר הנגבה לטובת הקהילה. ההוצאות הכלליות המשוערות הן בסך 83,200 ר' (ב־13,000 ר' יותר מאשר ב־4 השנים הקודמות) וזוהי חלוקתן לסוגיהן: 6,000 — לבית־החולים; 600 — לשכרה של מיילדת־חובשת; 4,800 — לבית־הכנסת ול־3 בתי־מדרש ולרבנות; 2,400 — לאג' עזרה לעניים; 4,000 — ל־2 בתי תלמוד־תורה (הכוונה היא למזגם ולהרחיב את תוכנית הלימודים); 600 — לייסוד אכסניה לאורחים; 600 — לתמחוי זול לתלמידים עניים; 300 — לשכר־לימוד לתלמידים עניים (במקום סובסידיה לבתה"ס הפרטיים); 1,200 — לבי"ס למלאכה לבנות של גב' כהן; 350 — לכיתות המלאכה בבי"ס יהודי ממלכתי. התקציב הזה יתאשר סופית בישיבת הנציגים היהודים בנשיאותו של חבר העירייה ובמשרדי העירייה, כנהוג. הסכום השנתי הוא 20,800 ר' (ול־4 שנים — 83,200 ר') (שם, 21.4.900). כשנסווג את סכומי ההוצאה נראה, כי למטרות שירות הבריאות הוקצבו 6,600 ר' (32%); לצורכי חינוך 5,500 ר' (26%); לסיפוק צורכי דת — 4,800 ר' (24%); לעזרה סוציאלית — 3,900 ר' (18%).

ענייני החינוך העסיקו הרבה את פרנסי הקהילה. בעיר היו קיימים 2 בתי ת"ת ו־30 חדרים (אך מהם היו לגאליים לא יותר מ־10). אחד מבתי תלמוד־התורה, הקרוי ת"ת של חיילים, נוסד עוד לפני 35 שנה, בידי חיילים "ניקולאייביים" (קאנטוניסטים, שהיו מגויסים בימי הצאר ניקולאי הראשון לתקופת 25 שנה)

משוחררים. במרוצת השנים, פחתו בדרך הטבע תלמידיו, שהיו בניהם וצאצאיהם של אותם חיילים. ועל כן דובר על מיזוגם של שני המוסדות.

אגודת גמילות־חסד המקומית החליטה, בהשפעתו של הרב ד"ר פרלמן, להוזיל את מחיר המצה ע"י הכנת הקמח באמצעים עצמאיים ועם זה לשפר את הניקיון, כדי שהצרכנים העניים לא יתקשו ברכישת המצה הטובה. למרות התנגדותה של קבוצת מעוניינים קטנה, שהרוויחה מהטחינה בתנאים הקודמים, עלה בידי האגודה לפתוח מאפיה מיוחדת לבעלי־המלאכה (שם, 28.1.900 ; 24.3).

בשני בתי תלמוד־תורה למדו חינם כ־200 ילדים ולפי תיאורו העיתונאי של הכתב בסימפרופול, היו המוסדות האלה "מתוקנים כהלכה". תקציבם היה מתכסה ע"י תמיכת העירייה, הקהילה ותרומות אנשים פרטיים. מאז 1886 נמצא ת"ת "החיילים" בביתו של הנדבן בולוטינסקי (בלא תשלום שכר־דירה), אולם שני הת"ת אינם מספיקים לקלוט את כל הילדים הזקוקים. דבר זה וכן רמת הלימודים הירודה ב"חדרים" הדאיגו מאוד את ההורים שוחרי ההשכלה, שכן ביה"ס היהודי הממלכתי היה מציג דרישה, שבתנאי הזמן המתואר, לא יכלו הילדים, רובם ככולם, לעמוד בפניה : הרוצים להתקבל למכינה, צריכים לדעת קרוא וכתוב רוסית ועברית, הכתב, שדבריו משמשים לנו חומר לתיאור המצב, מציין, כי דרישה זו מנוגדת לרוח התקנון של ביה"ס ואין לדרוש מהילדים המסכנים שירכשו ידיעות כאלה בחדרים (שבהם לומדים, לפי תיאורו כ־500 ילדים !), כיוון שהמלמדים הם חסרי השכלה ורובם הם אנשים שעסקו (ועוסקים עדיין...) בפרנסות תיווך ובעלי־מלאכה לשעבר, שבעצמם אינם יודעים לכתוב בעברית. המשגיח המקומי על הלימודים הודיע על השפעתם הרעה למפקח על בתי־הספר בקרים וגם מנהל בתה"ס העממיים בפלך טאבריה חיווה את דעתו השלילית עליהם. והתיאור הזה מסתיים בידיעה, שלא מצאנו השתלשלות הנובעת ממנה, שהציונים "התעוררו כעת" לארגן "חדר מתוקן" (במקור הרוסי : חדר לדוגמה) (שם, 27.10.900). מתולדות חייו של מנחם שיינקין (אנצ' של חלוצי היישוב, תדהר) ידוע לנו, כי הוא אמור היה להורות בחדר זה, אך הדבר לא נסתייע בשל הפרעותיהם של "המלמדים". שיינקין התגורר בימים ההם בסימפרופול (שם).

באותו הזמן פעל כבר בסימפרופול "בי"ס של שבת" ואם כי בשנת 1900 היו ברוסיה כ־25 בתי־ספר כאלה, לא נתברר לנו, מתי בדיוק הוא נפתח כאן. על כל פנים, בקיץ אותה שנה, היו בקרים בתי־ספר כאלה, נוסף על סימפרופול, גם בקרטש ובסבסטופול. בתי־ספר של שבת שקמו בהשפעתם של בתי־ספר של יום ראשון במערב אירופה (שתחילתם ב־1833 בגרמניה) וברוסיה, נועדו להקנות השכלה כלשהי לאנשים שלא למדו בבית־ספר בילדותם ושיש באפשרותם ללמוד רק בשעות מנוחתם. המבקרים בהם היו בני־נעורים מגיל 15 המתפרנסים מעבודתם ומבוגרים בגילים עד 25 בערך, והם בעיקר : שוליות של אומנים, פועלים ומשרתים. המקצועות הנלמדים היו : דת, עברית, רוסית, חשבון. היו שהוסיפו על כך מושגים בגיאוגרפיה ובעולם החי והצומח. הלומדים לא שילמו כל שכר־לימוד, המורים היו מתנדבים והשיעורים נתקיימו בבנייני בתי־הספר. יוזמי המוסדות ומארגניהם היו אגודת צדקה וחוגי מורים. הלימודים נתקיימו בדרך־כלל בשבתות בשעות 5—9 בערב והיו כותבים רק עם רדת החשיכה (בצאת שבת). שיעורים מסוימים בבתי־ספר אלה היו מלווים בהקרנת תמונות ב"פנס־קסם" (מטול) ובהקראות. ברבים ממוסדות אלה תמכה "חברת מפיצי ההשכלה בין היהודים".

הנאה מיוחדת שאבנו מידיעה עיתונאית, כי המורה מ' זגורודסקי (הוא — אחיו

של דודי ומי שהיה לימים אגרונום מטעם ההנהלה הציונית בארץ ומחבר מילון "כל־בו לחקלאות") המציא שיטה חדשה להוראת חשבון באמצעות כרטיסי חשבון מוכנים וערוכים בקופסות שניתן לצרפם בצירופים שונים ובדרך זו לבצע תרגילים. נוסף על יתרון ההמחשה בפעולות החשבון שבשיטה זו, הרי היא פתרה את השאלה הכאובה של אי־ההזדקקות לכתיבה בייחוד בימי הקיץ הארוכים, כששמש מאחרת לשקוע (בשבתות!) ועתה אפשר היה ללמוד חשבון תוך ביצוע התרגילים בלא לחלל את השבת. כל קופסה כזאת מחירה היה לא למעלה מ־10 קופיקות והיתה שווה לכל נפש, פחות או יותר, או לקבוצת 3 תלמידים. העיתון המפרסם ידיעה זו, מפנה את דעתם של מנהלי בת"ס של שבת במקומות אחרים לשיטה הזאת וממליץ עליה. עם זאת נשאר בעינו הקושי הגדול של לימוד השפות רוסית ועברית בלא להזדקק לכתיבה עד רדת החשיכה. הכתבה מזכירה עוד קושי בקיום הלימודים שלא ניתן היה לפתרו באמצעים פדאגוגיים, והוא — שמרבית הלומדים הם בעלי־מלאכה והם עסוקים עפי"ר בעבודתם גם בערבים ובמוצאי־שבתות (בודושצ'נוסט, 30.6.900; 25.8).

כנראה, השהיית מיזוגם של שני בתי הת"ת היתה בשל סיבות חמורות ועם זה הת"ת "של החיילים" נזקק לדיור חדש, כיוון שהא' בולוטינסקי, בעל־הבית, שבו הוא שכן בלא חובת תשלום שכר־דירה, עמד למכור את ביתו. על־כן, פנתה הקהילה לעירייה בבקשה להקצות מגרש עירוני לצורכי הבניין בשביל 2 בתי הת"ת שהיה צורך להרחיבם ולהוסיף בתוכנית־לימודיהם גם מקצועות של מלאכה וחקלאות. ראש העיר, איליין, הבטיח להביא את הבקשה לדיון במועצת העיר. העירייה היתה מקציבה באותו הזמן 2,000 ר' לשנה לחינוך לאזרחיה היהודים ולצרכיהם הסוציא־ליים, ומזה: לבי"ס למלאכה לבנות של הגב' א' מ' כהן 500 ר' וכן הבטיחה לספק בניין לביה"ס הזה, שזו היתה שאיפתה של האפוטרופסית המסורה משכבר הימים: לת"ת 400 ר'; לכיתות המלאכה בביה"ס היהודי הממלכתי 400 ר'; לבית־החולים היהודי 450 ר'; לתמחוי 200 ר' (שם, 5.1.901).

ביה"ס היסודי היהודי התנסה אז בקשיים מסוג אחר. מנהל המוסד דאג להבטחת תנאי שירות משופרים למורים ולעצמו. אם כי המוסד נקרא "ממלכתי", המורים היו מקבלים, כנראה, את משכורתם מקופת העירייה ועתידם לעת זקנה לא היה מובטח. ובכן, המנהל ביקש להפוך את המוסד לבי"ס 4־שנתי רגיל לבני כל הלאומים ועל־ידי כך יוכר הוא במעמד גבוה יותר והמורים יזכו במשכורת מתאימה ובפנסיה. הקהילה התנגדה, כמובן, לביטול ייחודו של ביה"ס כמוסד חינוך יהודי ופנתה למנהל בת"ס עממיים בפלך טאבריה בבקשה לשמור על צביון המוסד ולהרחיב את תוכנית־לימודיו במתכונת של בת"ס עממיים עירוניים, על־מנת שהמורים ייחשבו לעובדי מדינה ותוענק להם זכות הפנסיה (שם, 9.3.01).

מידיעה ממקור אחר ידוע לנו, כי בשעה שנתפרסמה הידיעה הקודמת שהבאנוה על השתדלותו של מנהל ביה"ס היהודי בסימפרופול על שינוי מעמדו של המוסד הזה, למעשה הוחלט כבר להפוך את ביה"ס העברי לבי"ס עירוני בן 4 כיתות (ועל־ידי כך תעלה דרגתו ויוטבו תנאי עבודתם של המורים). אולם אליה זו, קוץ היה בה, והוא — שלבי"ס עירוני לא קל יהיה להתקבל לילדי היהודים ועל־כן החליטה אסיפת הקהילה לא לבטל את ביה"ס הקיים, שבאותו הזמן למדו בו כ־85 בני־עניים ונתקיימו שם לימודי מלאכה, החשובים מאוד לילדים הללו כהכשרה ל"חיים של פרנסה" ("הצפירה", 4.3.901).

מסתבר, כי מעמדו של אותו מוסד, רעוע היה מבחינת הנוהלים האדמיניסטר־טיביים ומשום כך לא יכלה הקהילה להשפיע על שינוי מעמדו בטרם נפלה ההכרעה ברשויות הקובעות והיא הועמדה לפני מעשה מוגמר ועתה עשתה מאמצים להבטיח את קיומם של בתה״ס הקיימים מכאן ואילך. כך מתפרשת בעינינו הידיעה האחרת המספרת, כי ״האגודה לעזרה לעניים״ בסימפרופול פנתה בבקשת רשות לשנות את תקנותיה ולאפשר לה לפתוח ולקיים בת״ס למתחילים. ידיעה זו מסתיימת בהערה, שכוונתה של האגודה לייסד בי״ס עברי למתחילים גם בייבפטוריה. יתכן, שאגודה זו לא מקומית היתה, אלא פלכית ודאגה עתה לסניפה בייבפטוריה ואולי הגשתה של הבקשה המתוארת לא היתה אלא ״מישוש דופק״ ויצירת תקדים רצוי בחיי הקהילות, וקהילת סימפרופול בהיותה הגדולה והמרכזית בקרים (ובפלך טאבריה כולו) גילתה יוזמה בכיוון זה. עם הבאת ידיעה זו, נזכרים אנו בתקדים אחר שנוצר ביוזמתה של אגודת גמילות־חסד בתאודוסיה שהשיגה רשיון וגם מימשה אותו בייסדה ספרייה ואולם־קריאה (ר׳ עמ׳ 112 לעיל).

בשנת 1900 התארגנו בעיר בעלי־מלאכה יהודים לשם הקמתה של אגודת ״גמילות־חסד״ וסמוכה לכך הופיעה ידיעה על ראשיתה של הקואופרציה היצרנית היהודית: נוסד ארטל של חייטי גברים, כל איש השקיע 5 ר׳, נבחר מנהל. הוחלט, כי 7% מהרווחים יושקעו בפיתוח המפעל ו־3% יוקצו לקופה לעזרה הדדית. הארטל יעסיק גם שוליות שבשנת עבודתם הראשונה רק ילמדו ויעבדו בלא שכר. עומדים לייסד גם ארטל של חייטי נשים, גם הוא על בסיס עבודה משותפת וחלוקת רווחים (כ״ו, 22.10.900).

בה־בשנה עמדו לגשת לבניין ״בית־מחסה ליולדות עניות״, אשר יוקם הודות לתרומתו של הנדיב ויסוֹצקי (בעל בית־המסחר הגדול לתה, ידידו ומעסיקו של אחד־העם). גב׳ בוכשטאב, עסקנית ציבור, והא׳ טובין סוכנו הראשי של ויסוצקי בקרים, הם שהתרימו את הנדיב והם אף ראשי הפעילים למימוש התוכנית (״הצפי־רה״, 20.7.900).

בשנת 1902 הוקם בסימפרופול בניין לגימנסיה לנערות יהודיות בכספי הלוואה מקופת מס־הבשר (בסך 30,000 ר׳) שנלקחה בשיתוף 10 קהילות בפלך טאבריה כולו, שבנותיהן עתידות היו ללמוד במוסד זה (״הצפירה״, 10.1.902). שנה לאחר־מכן הוגדלה, לפי הוראתו של מושל הפלך, התמיכה הממשלתית בביה״ס לנערות למלאכה (כנראה, של הגב׳ כהן) מקופת מס־הבשר עד סך 800 ר׳ לשנה. ביה״ס הזה מקבל תמיכה גם מקופת העיר וכן מקופת המלווה העירונית (״המליץ״, 5.3.03).

עיריית סימפרופול התעניינה בתיאום פעולותיהן של אגודות גמילות־חסד לבני לאומים שונים בעיר: כללית, ארמנית, יהודית, קראית, מוסלמית — כדי למנוע אפשרות מאדם כלשהו להנות מאגודות שונות. עם זה, הציבה העירייה לפניה מטרה קונסטרוקטיבית: למצוא מקורות פרנסה לנזקקים ולא להרגילם לפשיטת־יד ולצדקה (בודושצ׳נוסט, 2.11.901).

בשל תקנה ממשלתית חדשה, שחייבה גביית המס מידי קונה הבשר עצמו, דבר שהצריך החזקתו של משגיח על הגבייה בכל איטליז, לא נמצאו מעוניינים לחכור את הגבייה — על־פי המכרז הפומבי. כתוצאה מכך, נשארה קופת המס בידי הקהילה עצמה ובגלל אי־היכולת לקיים את התקנה החדשה, המשיכו בנוהג הקודם והיו גובים את המס מהבהמה כולה בעת שחיטתה וכעבור זמן־מה אישר משרד הפנים בדיעבד את הנוהג הזה בפלך טאבריה (״הצפירה״, 29.1.01).

באותו הזמן נוצרה גם בקרים משרה חדשה בשירות הקהילה (ביוזמת השלטונות, ואולי בעידוד הרבנים מטעה"מ) בשם "יהודי מלומד", שלמלא אותה היה נקרא איש שהוא תלמיד־חכם ועם זה נמנה עם השכבה המתקדמת יותר בחברה היהודית המסורתית ותפקידו היה להשגיח (ולפרש, בעת הצורך) על סדר תקין בתפילות ועל קיומם של מנהגי הדת בציבור. למשרה זו נתמנה בסימפרופול (באישור השלטון) הרב ד"ר פרלמן ואושרה לו משכורת מהתקציב השאוב ממס הבשר בסך 600 ר' לשנה (כ"ו, 21.5.900).

ככל שרבו הנטיות האנטישמיות בציבור במקביל להתגברות ההתפרצויות המהפ־כניות ומשבי הרוח הליבראליים בחברה הרוסית וככל שנזדקרו יותר מקרי אי־השוויון ביחס ליהודים, כן התפשטה יותר התודעה הלאומית והאהדה לציונות. באותו הזמן נבחרו באסיפה הציונית 4 צירים לוועידה הציונית האזורית בדרום רוסיה שעמדה להתכנס, והם: בקר, קרצ'מר, ספירו, יעקובסון. בציר לקונגרס בלונדון נבחר באותה שנה בראגין. באסיפה זו הוקרא מכתבו של מ' אוסישקין, שקרא לפעולה פוריה משותפת בוועידה (ווסחוד, 6.7.900).

ב־1903 מוצאים אנו באחת הידיעות בעיתונות פירוט של מוסדות צדקה יהודיים בסימפרופול: ועד לתמיכה בעניים, תמחוי זול, בית־חולים, לינת־צדק ומשמרת חולים, הכנסת אורחים, בית ליולדות עבריות עניות, 3 אגודות גמ"ח לעניים במשכון, קופת מלווה לבעלי־מלאכה, 3 בתי ת"ת, "חדר" לעניים, בי"ס למלאכה לבנות, בי"ס לנערים לתורה ולמלאכה, ספרייה עברית ("בית־עקד"), ולאחר הפירוט הזה — מוסיף בעל הכתבה: כל אלה פועלים בגרעון ("המליץ", 7.6.903).

כבר עמדנו על כך, שהיהודים היו אלמנט חשוב מאוד בציבור בעלי־המלאכה בסימפרופול ובוודאי משום כך הם היו לצנינים בעיני הגוי צ'רניאחובסקי, ששימש ראש מינהלת בעלי־המלאכה בעיר ולא יכול היה להסתיר את מגינת־ליבו מתוצאות הבחירות של ראשי הצכים למקצועותיהם (האיגוד המקצועי במתכונת של ימי־הביניים). הוא פנה להנהלת הפלך בהצעה להחיל במקרה הזה תקנה המחייבת, שבצכים מעורבים של בני דתות שונות יהיו הראש וסגנו נוצרים ורק הסגן השני יכול להיות יהודי, אם ייבחר (ווסחוד, 2.2.905).

כבר היתה לנו הזדמנות לציין, כי בערי קרים לא נדירים היו המקרים, שחנויות יהודיות היו פתוחות בשבת והחוגים החרדים לא שקטו עד אשר החליטו לחייב את הסוחרים לקבל החלטה לא לפתוח את חנויותיהם בשבתות וכיוון שנמצאו בעיר סוחרים אחדים שסירבו לקיים את ההחלטה, פרצה מהומה ואירעה התנגשות עם קבוצת צעירים שאיימו לנפץ את שמשותיהם של הסרבנים, עד שהתערבה המשטרה. בשבת שאחרי התקרית הזאת, היו סגורות כל החנויות היהודיות (בודושצ'נוסט, 8.8.903).

בערים סימפרופול וקרטש בלטו היהודים במיוחד בתפקידם המועיל בחיי המסחר והכלכלה והם היו גם גורם בעל משקל במספרם והעיריות בערים הללו נטו לא פעם לתמוך בליבראליזציה של החוקים והתקנות החלים על האוכלוסייה היהודית. עיריית סימפרופול פנתה לממשלה בהצעה להגדיל את מספר ה"יועצים" (חברי העירייה שהיו מתמנים) היהודים ("המליץ", 6.11.04).

בסימפרופול נוסדה אגודה להפצת מדעי המסחר והסוחרים המקומיים קיבלו ברצון את הרעיון הזה והודיעו, כי ארגונם ידאג לכך, שהמוסד הזה יהיה פתוח לבני כל הדתות. ובאותה השנה נדהמו התושבים היהודים, כשנודע שבין בניהם בוגרי

הגימנסיה, איש לא נתקבל לשום אוניברסיטה, אף לא בעלי המדליות המצטיינים בציוניהם (שם, 9.12.04).

בו־בזמן היה מוטל על היהודים גם בתחום השירותים בחיי המסחר לעמוד תמיד על משמר זכויותיהם. כך שומעים אנו, כי באגודה לעזרה הדדית של הזבנים בסימפרופול, הוחלט ברוב קולות ניכר לבקש אישור הרשויות לבטל את האמור באחד מסעיפי תקנון האגודה, שקבע, כי $\frac{2}{3}$ מחברי הנהלת האגודה ייבחרו מבין הנוצרים ורק $\frac{1}{3}$ — מבין הלא־נוצרים (כ״ו, 7.10.04).

בסוף שנת 1904, כאשר הגיע המועד לדאוג להבטחת ניצולו היעיל של תקציב קהילת סימפרופול ב־4 השנים הבאות, הועמדו ראשי הקהילה במצב קשה, כי הנהלת העירייה החליטה לא להקציב למוסדות לימוד יהודיים תמיכה ולהציע להם להתכלכל מכספי מס הבשר בלבד. כוונת העירייה היתה, כי ההקצבה ה״נחסכת״ בדרך זו, תוקדש לפתיחתם של בת״ס עירוניים חדשים, שהלומדים בהם יהיו פטורים משכר־לימוד. החלטה זו נתקבלה בעירייה עוד ב־1903, כדי לצאת ידי חובת הודעה מראש לקהילה על הצפוי לה, תוך שתיקתם של שני החברים היהודים הממונים. העיתון המביא ידיעה זו מבקר קשות את התנהגות החברים היהודים הללו. הצעת התקציב החדש היתה נדונה, לפי הנוהג הקיים, תחילה באסיפה של ״תושבים קבועים ותמידים״ שהיתה מזמנת העירייה (רשימת המוזמנים האלה שהוכנה ע״י העירייה היתה שרירותית למדיי), ובשעת הדיון על חלוקת ההכנסה ממס הבשר לתקופה הקרובה (לאור החלטתה הנזכרת של העירייה), נתעוררו ויכוחים ערים והוחלט לקצץ בהקצבות לבתי־כנסת לטובת בתי־הספר. בייחוד נפגע בחלוקה החדשה בית־הכנסת הגדול והעשיר ונציגיו יחד עם הרב מטעה״מ פרלמן, עזבו את אולם הישיבות (להם הוקצו בס״ה 400 ר׳ במקום 2,356 ר׳ שקיבלו קודם). כן הוחלט, כי במשך השנה יתקיים מעקב צמוד אחרי השימוש בסכומי כל ההקצבות, כדי שלא תהיה חריגה מייעודן המקורי. הרב פרלמן כתב לעיריה, כי הובטח לו (כשנתקבל למשרתו) חלק מסוים מההכנסות של בתי־הכנסת ועתה, עם הפחתת הכנסותיהן (כשתימחק ההקצבה), נמצא הוא מקופח. העירייה ביקשה את הנהלת הפלך לא לאשר את החלוקה המוצעת ולהגדיל את ההקצבה לבית־הכנסת הגדול עד 1,000 ר׳ לפחות. והרי העירייה עצמה שללה במו ידיה את הכנסתם של בתי־הספר בצורת תמיכה מקופת העירייה! לפי הוראת מושל הפלך, הוטל על העירייה לכונן מס־בשר (או ״מס הקופסה״ ככינויו הרשמי) נוסף ו״מסייע״ בצורת מס יחסי על הכנסותיהם של בעלי בתים ומפעלי תעשייה מסוימים. מס יחסי זה הוא חובה, אך משום־מה לא היה מיושם עד כה, עד אשר המועמדים להנות ממנו, פנו בנידון אל מושל הפלך (ווסחוד, 2.12.04).

אשר להתגברות האהדה לציונות, סימפטומאטית בנידון זה הידיעה, שסיפרה על הצלחת דרשתו של המטיף ר״ח הכוהן קוק על תעודת ישראל ועתידותיו ועל כך שלדבריו האזינו גם החרדים הקיצוניים, שלפני כן התנגדו לאגודת חובבי־ציון (״הצפירה״, 20.12.900).

בימי המלחמה עם יפאן, נצטמצמה הפעילות התעשייתית בקרים בכלל ובסימפרופול בפרט וכ־400 פועלים בעיר, רובם יהודים, הובטלו. לקראת פסח תרס״ד, קשה מאוד היה מצבה של דלת־העם, אך כושר טיפולה של הקהילה במצב הנוצר היה פגום ביותר (לפי תיאורי העיתונות) בגלל המריבות בין פרנסיה, החשבונות האישיים ו״מעשי הדילטוריה ונמצא העני קורבן של המצב העגום הזה, כי הקהילה

אין בכוחה להושיע לו..." (כ"ו, 15.4.04). מחדל מסוג אחר מצד הקהילה מציין אותו כתב־עת בהביאו ידיעה על מצבו הקשה של בית הת"ת לילדי הקרימצ'אקים, שהוקם בעיר עוד ב־1902 ומצבו היה חמור מבחינה חומרית. המוסד הזה פנה לחברת מפיצי ההשכלה ונענה בעזרה מצומצמת בלבד. יש להבטיח את עתידו, כי זוהי "משתלת דעת" יחידה בתוך העדה הקרימצ'אקית (כ"ו, 14.7.05).

ובכל זאת, גם בשנה קשה וטרופה זאת של מלחמה, שפל, מהומות ופרעות היו בקהילת סימפרופול גילויים נאים של סולידריות ועזרה הדדית. כאשר יצאו מן העיר לחזית במזרח־הרחוק גדודי הצבא הווילנאי והליטאי שחנו כאן, סיפקה הקהילה לכל חייל יהודי 5 ר' במזומן, 2 ליטרות סוכר, ¼ ליטרה תה וכמה מאות סיגריות ("דער פריינד", 14.6.05).

בארכיון המרכזי להיסטוריה יהודית בירושלים (תיק RU 42) נשתמרה תעודה מעניינת הזורעת אור חדש על אירועים מסוימים בחיי הציבור היהודי על אדמת קרים.

אחד היהודים העשירים בסימפרופול, אלכסנדר סולובייצ'יק, כתב צוואה על השימוש ברכושו לאחר מותו לטובת הציבור והיא נתאשרה על־ידי בית־המשפט הגלילי ב־7 ביוני 1905. הרכוש העיקרי שעליו מדובר בצוואתו, הם — ביתו בעיר ואחוזתו בנפת סימפרופול על־יד הכפרים סואין־אג'י וקרנאוץ' על נחל בשטרק (האחוזה הזאת נודעה אחר־כך בשם "בשטרק" — י"ק). כוונתו היתה, שרכושו ואחוזתו הנ"ל יעברו לאחר מות אשתו לרשות החברה להפצת ההשכלה בין היהודים ברוסיה. רצונו היה, כי לאחר מות אשתו, תפתח החברה ותחזיק באחוזתו הנ"ל בית־ספר חקלאי (לגננות ולירקנות) לילדים יהודים עניים, שייקרא על־שמו ועל שם אשתו. גם את ביתו בסימפרופול הוא יעד לקיום בית־ספר למלאכה (או לבית־ספר אחר) לילדים יהודים עניים, "ואם החברה לא תוכל לקיים בית־ספר, תוכל לנצל את הבית לצורכי כלכלת האחוזה או להחכירו ואף למכרו למטרות החברה".

סעיף מיוחד בצוואה מדבר על המצב שהנדיב ראה בעיני רוחו: "אם וכאשר יושוו היהודים בזכויותיהם עם כל התושבים, ילמדו בבית־הספר שיקום ילדי הורים עניים בלא הבדל דת ולאום".

בקשתו היתה, כי הוא ייקבר בבשטרק בגן במקום שהוא ציין. למבצעי הצוואה, מינה א' סולובייצ'יק חבר של חמישה אישים וביקש שהרכבו יושתת תמיד על העיקרון הבא: 2 יהודים, 2 נוצרים ועליהם יו"ר ה"זמסטבו" הנפתי, בתנאי שהחבר הזה יפעל תמיד בעצה עם ועד החברה להפצת ההשכלה, שמספר נציגיה לא יעלה על מספר מבצעי הצוואה. מאוחר יותר (באוקטובר אותה שנה) ויתרה האלמנה על זכות בעלותה על האחוזה ועל הבית — לטובת החברה להפצת ההשכלה, בתנאי שיועמד לשימושה מיבנה מסוים באחוזה ובעיר ויוקצב סכום כסף לקיומה.

ובכן, לא לשווא התאמץ טרומפלדור בשנת 1919, בבואו לקרים, להשיג את אדמת "בשטרק" כדי להקים עליה קומונה להכשרה חקלאית לחלוצים. יש להניח, כי הוא ידע את תולדות המקום הזה ואת התכוונות בעלי האדמה שנמסרה לרשות "אופה" (שמה המקוצר ברוסית של החברה להפצת ההשכלה) — לשמש להכשרה חקלאית לצעירי ישראל...

באותם הימים, בגבור התסיסה המהפכנית, הצטרפו גם שני חברי העירייה היהודים הממונים בסימפרופול — הער"ד גאלקין ומנהל סניף הבנק האזורי רוזנשטיין —

אל אחיהם, חברי העיריות הממונים בערים אחרות, והתפטרו מתפקידיהם תוך הזדהות עם הדרישה הכללית — להנהיג בחירתם של הנציגים במקום מינויים ("דער פריינד", 19.6.05).

על רקע הדרישות להנהיג את בחירתם של הנציגים היהודים בעיריות, צצה גם דרישה נוספת — להגדיל את מספרם של החברים היהודים, כיוון שגדל גם מספר התושבים היהודים בערי קרים. עם זה הושמעו, כנראה, הערות מצד חברי עיריות שונים, כי בעקבות התפטרותם של היהודים (הממונים), פחת מספרם של כלל חברי העירייה ויש צורך להשלימו. בתשובה לדרישות ולהערות הללו, נתפרסמה חוות־דעתו של סגן מושל הפלך, מוראביוב, ולפיה אין צורך להגדיל את המספר הקיים, כיוון שאין הפרש ניכר במספר הבוחרים היהודים (הכוונה לבעלי זכות הבחירה על־פי תקנות הצנז — לפי הקריטריונים של גיל, השכלה ורכוש) כפי שהיה לפני ארבע שנים. על כן, ניתן לקבוע לדעת המושל מוראביוב, כי מספר החברים ומיופי־הכוח היהודים יכול להישאר כמקודם — נציג אחד בכל אחת מהעיריות הבאות: תאודוסיה, יבפטוריה, בחצ׳יסראי, קראסובזר, סטארי־קרים, פרקופ (כ"ו, 8.10.05).

בסוף אפריל 1905 אירעה בסימפרופול תקרית אנטישמית חמורה שלמזלם של היהודים לא נסתיימה בפוגרום. בעת ניקוי הבית לקראת פסח, הסיר הילד, בנו של יהודי אמיד, בוכשטאב, בחדרה של המשרתת הנוצרית בביתם, שתי איקונות והשליכן (לפי התיאור בעיתון) לבית־השימוש. כשנודע הדבר לאבי הילד, הוא הבטיח למשרתת לקנות שתי איקונות חדשות והיה מוכן לשלם תמורתן 50 רובל. בינתיים נתפשטה השמועה על הדבר וקהל רב נתאסף סביב בית בוכשטאב. כנראה, שבאותם הימים היו גם מהומות בעיר על רקע השביתות שפשטו אז ברוסיה כולה, כיוון שבידיעה אחרת אנו קוראים, כי כל בתי־הדפוס בעיר היו סגורים והעיתונים המקומיים לא הופיעו. כדי להשליט סדר, נקרא צבא שהתחיל לפזר את הקהל. במקומות אחדים השליכו מתוך ההמון אבנים בצבא ונפצע חייל אחד מחיל הפרשים. בעת פיזור ההמון, נפצע גם אחד הבריונים, שרצה להתפרץ לתוך המלון "הפטר־בורגי". במשך כל זמן המהומה בעיר, שהה במקום סגן־מושל הפלך, מוראביוב. לאחר ההרגעה, נקרא בוכשטאב אל מושל הפלך ושם הודיעו לו, כי בנו מוכרח לעזוב את הגימנסיה שבה למד והוא עצמו חייב להתפטר ממשרתו: הוא עבד ככימאי־רוקח בהנהלת הפלך. בינתיים נתברר, שהמשטרה ניקתה את בית־השימוש בביתו של בוכשטאב במטרה לגלות את האיקונות, אך הן לא נמצאו ("דער פריינד", 1.5.05).

על התארגנותה של ההגנה עוד כחודשיים לפני פרסום "המינשר המלכותי" (בוודאי, בהשפעת המאורעות בתאודוסיה בפברואר ובקרטש ביולי ותקרית־בוכשטאב באפריל בסימפרופול עצמה...) יודעים אנו מהידיעה המספרת, כי ב־19 באוגוסט נתאסף המון יהודים צעירים באולם העירייה לקראת פתיחת ישיבת העיריה. בישיבה הזאת עמדו לדון בבקשה לארגן הגנה עצמית במסגרת "משטרה עירונית". בעת הישיבה הושמעו קריאות בגנות הממשלה והופצו כרוזי המפלגה הסוציאל־דמוקרטית. ראש העיר נאלץ לסגור את הישיבה ("ווסחוד" בצטטו את העיתון האנטישמי "זמנים חדשים", 1.9.05).

אכן, גם קהילת סימפרופול שתתה את כוס התרעלה באותה שנת אימים (כאשר דם יהודים נשפך ב־47 ישובים ברוסיה...). הפוגרום התחולל כאן באותה מתכונת עצמה כפי שהתרחשו הדברים בערים אחרות ושוב הוכחה השתתפותה הפעילה של המשטרה בו יד ביד עם אנשי "אגודת העם הרוסי" ו"המאה השחורה" (קבוצת

בריונים שהודרכו למלחמה ביהודים ובמהפכנים). למחרת אחרי פרסום "המינשר" אשר הבטיח את חסינות הפרט והכריז על כינונה של "דומה" — אסיפה מחוקקת מוגבלת — ב־18 באוקטובר (1905) בצהריים נתאסף קהל בן כמה אלפי אנשים בשדירה העירונית (בולוואר) לאסיפה לכבוד "הענקת החופש". לפתע הוקפה השדירה מכל צד ע"י בריונים וחלקם התנפלו על הנאספים בצעקות "הכו את הז'ידים!". מבוהלים, התחילו האנשים לנוס ונפלו בידי הפורעים האלימים שהיכו באכזריות כל מי שהזדמן בדרכם. בידי אחדים מהם היה נשק והם פתחו באש באנשים שלא הספיקו לעזוב את המקום. תוך שעה היו מוטלים על הארץ בשדרה 28 הרוגים, רובם יהודים, ועשרות פצועים. חזן ביהכ"נ הכוראלי נפצע קשה והמנצח על המקהלה נהרג. היו הרוגים גם בחצר המשטרה. רבים הוכו והוטלו בהם מומים עד שקשה היה לזהותם. בין ההרוגים 5 נשים, אמהות לילדים. חנויות יהודיות נשדדו, נהרסו וגם הועלו באש. המשטרה לא התערבה, איש מהרוצחים לא נאסר. הבריונים היו משוכנעים כי רכושם וחייהם של היהודים הם הפקר. בפוגרום השתתפו גם אינטלגנטים ונשים. הפורעים ידעו בדיוק היכן חנויות היהודים ודירותיהם ובמקרים כאלה לא הועילו גם הצלבים והאיקונין שהוצגו בחלונות. היו הרוגים גם מפגיעת חרבות — זוהי מלאכת־ידם של השוטרים עצמם. הנמלטים לתחנת־הרכבת, נהרגו שם. בשעת מסירת הידיעה לעיתון נמנו 42 קורבנות (29 בחדר הטהרה ו־12 עדיין בבית־החולים). אב אחד שכל 3 ילדיו — שני בנים ובת. נאסרו מפגינים (משתתפי האסיפה), כלומר המתגוננים והמותקפים, שרובם היו יהודים. הפורעים ידעו היטב, שרבים היהודים בין החוגגים בכל מקום ותופעה זו הוסברה יפה ע"י אחד מחברי העירייה הנוצרים בקרטש (את דבריו הבאנו במקומם). נזקי הדירות והחנויות השדודות הם רבים מאוד והנזוקים מבקשים, כי ישוגר לסימפרופול משפטן מומחה ("דער פריינד", 26.10.05 ; 30.10).

ההתפרעות הנוראה והפוגרום הדאיגו חוגים ליבראליים בעיר, שביקשו להבטיח את שלום הציבור, לבל יישנו תופעות דומות. בנשיאותו של הנסיך אובולנסקי, חבר העירייה, נתכנסה קבוצת יוזמים, שהחליטה לייסד "אגודה להגנת האזרחים" והכינה את התקנון הדרוש לשם אישורו של הארגון המוקם (שם, 31.10).

כנראה, בלחץ דעת הקהל, נפתחה חקירה כלשהי על התנהגות המשטרה, אם כי באיחור רב. לחוקר־הדין בעניינים חשובים במיוחד ניתנה סמכות רחבה לחקור את סיבות הפוגרום. מוסר הידיעה הזאת מוסיף, כי מניחים שכל סגל המשטרה המקומית ייתבע לדין. בינתיים נאסר אחד ממפקחי המשטרה בעיר וכעבור כמה חודשים נאסר עוזרו של מפקח נחות־דרגה אחר. אולם תגובתו של סגל המשטרה כולו בסימפרופול היתה חצופה ונועזת במיוחד, ומבחינתם "המקצועית" אולי צדקו האנשים: הרי התנהגותם הוכתבה להם על־ידי בכירי המפקדים, שהסתתרו מאחורי גבם (כפי שהוכחו הדברים מפי עדים בתאודוסיה ובקרטש). ובכן, כאשר נאסר המפקח ירמולנקו בעד השתתפותו בפוגרום, הכריזו אנשי המשטרה כולם שביתה — המפקחים, השוטרים והממונים על התחנות והסתלקו ממילוי חובותיהם. מושל הפלך, וולקוב, נאלץ להשפיע עליהם שישובו למלא את שירותיהם ("דאס לעבען", 16.2.06 ; 12.4 ; "דער פריינד", 14.11.05).

לאחר הפרעות בערי קרים, כאשר החלו להתגלות תוכניותיה ומעשיה של המש־טרה בהכנתן ובארגונן, נתפרסמה ידיעה בעיתונות, כי מושל הפלך, וולקוב, "חלה במחלת עצבים" וכי לפי השמועה יתפטרו (או יפוטרו) כל אנשי המשטרה בסימ־

פרופול ובסבסטופול. והמודיע הוסיף בצד הידיעה הזאת: "וכבר הגיעה העת להחלות פתאום" גם לנציב העיר אודסה ניידגארט (שהיה אחראי לפוגרום המזוועז — י"ק), לאחיו, הגוברנטור בייקאטרינוסלב, לקורלוב במינסק ועוד עשרות אחדות גוברנטורים" ("הזמן", 1.11.05).

האנטישמיות המשתוללת בשנות הריאקציה לבשה צורות שונות ופעלה בטכסיסים "מתוחכמים". בעיתונים הופיעה ידיעה, כי במשרד הדואר בסימפרופול מצוי מלאי גדול של כרוזים אנטישמיים והפקידים מחלקים אותם בין קהל המבקרים.

בעיתון "אוֹטקליקי קרימא" ("הדי קרים") נתפרסם מכתב גלוי אל פלוני גלאדקוב בתשובה ל"דרשתו", שנתפרסמה כנראה באותו העיתון. לפי תוכנה של התשובה מסתבר, שגלאדקוב, בתור "רוסי אמיתי" התכוון להסית מוסלמים פשוטי־עם ביהודים. מחבר התשובה מציג את עצמו כמוסלמי (שמו קאזאֶביטש) והוא טוען, כי אם מוסלמי קרים (הטאטארים) לא השתתפו עדיין בתנועת השחרור, אין לפרש את הדבר כך, שהם נוחים להיתפס לרעיונות "שחורים" והוא פונה אל מחבר ה"דרשה" בלשון זו: "ואם יימצאו בינינו תומכים עוורים בכם, הם יצטרכו לתת את הדין לפני הציבוריות המוסלמית בעיר סימפרופול אשר לא תרחש תודה גם לך, אדון גלאדקוב. אני, כאזרח מוסלמי, רואה מחובתי המוסרית להציע לך, להסתלק ממשחק מסוכן זה" (דאס לעבען", 22.6.06; 27.6).

בעת הבחירות ל"דומה" השנייה (אחרי פיזורה של הראשונה בידי הממשלה), פעלו גם כאן אנשי המאה השחורה בהשראתה ובהדרכתה הישירה של המשטרה וניהלו תעמולה להפחדת הקהל מפני תוצאות "השתלטותם" של היהודים והמהפכנים על המולדת וקראו לביטול ה"דומה" והקונסטיטוציה ולהענשת הבוגדים, ולאחר שנבחרו ה"בוררים" היהודים בסימפרופול, התנפלו עליהם השחורים והיכום. כאשר נאסרו הבריונים, הם הודיעו בכתב למושל הפלך, כי היכו את הבוררים בפקודת מפקד המשטרה המחוזי. הוא הזמין אותם לפני הבחירות להנהלת המשטרה והציע להקים חבורות לוחמות שיכו את הבוררים היהודים וגם הבטיח שכר טוב תמורת מלאכה זו... ("הזמן", 19.3.07; 13.4).

במאי 1907, כאשר נפתח סוף־סוף משפטם של הפורעים, נתגלו לעיז כול תוכניותיה וטכסיסיה של האדמיניסטרציה ובפרט של המשטרה המקומית. העד זרצקי סיפר, כי לנגד עיניו נהרגו אנשים במקלות ומקלות אלה שבהם הוכו קורבנות ההתנפלויות, היו כולם מדגם אחד. לא המשטרה ולא החיילים שהיו במקום לא הפריעו לפורעים במלאכתם. אמר העד: שאלתי את שני הבריונים שהתקרבו אלי, כדי "לגמור אתי" — "למה?" והם אמרו, כי צריך להכות את הדמוקרטים והז'ידים. "מדוע?" "כי הם רוצים לחלק את האדמות" (כלומר, את הקרקע החקלאית). הרגו יהודים גם על יד ביתו של מושל הפלך, וולקוב, שעמד אותה שעה ושוחח עם משתתפי התהלוכה הפאטריוטית. הרגו יהודים גם לנגד עיניו של מפקד המשטרה, קוזמאֶנקו, כשהוא עמד ליד משרד "לשכת הביקורת". העד הזה שמע בבירור, כי היריה הראשונה שנורתה היתה מרחוב לאזרבסקאיה בכיוון ל"בולוואר" (השדרה העירונית) ולא להיפך (כלומר, בכיוון אל משתתפי האסיפה) וכשהתחילו ההריגות, הוא ראה עוזר מפקח משטרה אחד עומד קרוב לקופת ה"שדרה" ומנופף בידו כמתכוון להראות משהו. אותו עוזר המפקח היכה באקדח שבידו את מישהו שנמלט וניצל מהבריונים. לאחר מכותיו, הגיעו אל הקורבן הזה בריצה הפורעים והרגוהו במקלותיהם. בתשובה לשאלה, ענה העד, כי יהיה מסוגל להכיר את עוזר מפקח

המשטרה הזה, וכי ראה אותו הבוקר בפרוזדור בית־המשפט. השופטים הסכימו להצעת העו״ד אייזנשטיין לשמוע שוב את זרצקי בנוכחותו של אותו עוזר המפקח, בוגל, שהוזמן למשפט גם הוא בתור עד.

לסימפרופול הגיע איש המאה השחורה העו״ד בולאצל, עורך העיתון ״רוסקויה זנאמיה״ (״הדגל הרוסי״), המגן על הפורעים. כשהוא נכנס לאולם, ביקשו כל עורכי־הדין שנתמנו מטעם בית־המשפט כדי להגן על הנאשמים, לשחררם מהתחייבותם, כיוון שהם חלוקים בדיעותיהם עמו על דרך ההגנה. השופטים הסכימו לשחררם, כיוון שעתה (עם בואו) אין הנאשמים כבר מחוסרי הגנה. בלאצ׳יוואדזה, מי שהיה בעת הפוגרום מפקח־משטרה וכעת מנהל בית־הכלא, סיפר, כי בעת שההמון געש, הוא ביקש מאת מפקד המשטרה קוזמנקו לשלוח פלוגת פרשים להרגעת הרוחות, אך נענה: אין זה עסקך!... הרציחות נמשכו לנגד עיני קוזמנקו. נשמעו עדויות, ששערי גן־העיר ננעלו על־ידי המשטרה ושם נשארו כלואים יהודים (בגן, שבו נערכה אסיפת־העם לפני מצעדה של התהלוכה הפאטריוטית). הושמעה עדות נגד מפקח תחנת משטרה ברובע אחד, שהוא ירה באשה יהודיה חרשת־אילמת ונגד המפקח צ׳ופרנקו שהצביע לפורעים על יהודים ובעצמו דרך על גוויות ההרוגים. — נתברר, כי מפקחים ושוטרים סחבו את ההרוגים ברגליהם וכי כבאים מצוידים במקלותיהם הלכו בראש הפורעים (״דער פריינד״, 16.5.07).

העדה רוכלין סיפרה, שהיא ובעלה הסתתרו בבית־השימוש והמפקח עצמו פקד על הפורעים להלום על ראש בעלה. היא טענה שבעלה נוצרי והיא יהודיה, אבל הם הרגוהו לנגד עיניה. היא הכתה את המפקח ונלקחה למשטרה. שם ראתה שהשוטרים היכו יהודים פצועים (״דער פריינד״, 9.5.07).

לפי העדויות, בוצעו הרציחות לנגד עיניהם של מושל הפלך ושל מפקד גדוד השוטרים. יחידת חיילים בפיקודו של קצין משטרה, גירשה החוצה יהודים שהסתתרו בבית־הכנסת.

העד צ׳רניאבסקי, עוזר למפקח, סיפר, כי מפקחי המשטרה בתחנה דיברו ביניהם, כי את הדמוקרטים והיהודים יש ללמד לקח. בשוק, הם הפצירו בהמון לסדר תהלוכה פטריוטית. בחצר המשטרה היו שודדים את היהודים ההרוגים והכבאים היו הורגים את היהודים הפצועים. ירמולנקו, מי שהיה מפקח תחנת משטרה רובעית, אמר אחרי הפוגרום: ״עשינו מלאכה הגונה״ והראה על חרבו המצופה דם. — בלאנצ׳יוואדזה (לשעבר מפקח משטרה ועתה מנהל בית־סוהר) סיפר, כי מפקד גדוד השוטרים פקד לגרש מהתחנה יהודים, שחיפשו שם מסתור, ושהבריונים ששדדו את החנויות, בירכו בקריאות את מפקד המשטרה שעבר בכרכרה ברחוב ושהמפקדים השפיעו על עובדי המשטרה לבל יעידו על מה שנעשה בזמן הפוגרום. — המפקח בוגל העיד, כי המהפכנים הרגו, כביכול, שלושה פאטריוטים ופצעו ארבעים איש. בכתב־האישום אין זכר לדברים הללו. אחרים העידו, כי אותו בוגל עצמו היה פעיל בפוגרום. קמה שערוריה, כאשר נאשמים אחדים טענו, כי החוקר סחט מהם עדויות באיומים ונתן יי״ש לאלה, שהעידו נגד המשטרה. זוהי עלילה מובהקת, כי החוקר לשעבר ועתה חבר בית־המשפט, פאנקראטייב, הוא איש מכובד מאוד בעיר (שם, 10.5.07).

פופוב, מי שהיה עוזר לחוקר, העיד, כי כעס הנוצרים כלפי היהודים התחיל לגבור עוד באפריל 1905, כאשר הילד בוכשטאב השליך לבית־השימוש את האיקונין של הטבחית בביתם. הוא המשיך וסיפר בפרוטרוט על האסיפות והשביתות ה״יהודיות״.

עד אחד סיפר, כי ביום הפוגרום רדף אחד היהודים אחרי איזשהו נוצרי, ובקהל נשמע דיבור: הנה היהודים מתחילים להכות את הנוצרים! — נציג "אגודת העם הרוסי" העיד, כי יהודי אחד אמר לו עוד לפני יום הפרעות: עוד מעט יעשו יהודונים שלנו פיף־פף! לשאלתו של עו"ד בולאצל, שנשכר ע"י "המאה השחורה", הסביר עד זה, כי לא סיפר על כך לחוקר, כיוון שהאחרון התנהג כלפיו "בחוצפה", והיו"ר הפסיק אותו והעיר, לבל יתבטא כך ביחס לאיש שירות המשפטים. — שני עדים סיפרו, כי כאשר התקרבה התהלוכה הפאטריוטית לשדירה העירונית, יצא בכרכרה מבית מושל הפלך מפקד גדוד שוטרים זאגוסקין, התקרב אל הצועדים והסתודד איתם. באותו הזמן ניגש המפקח מולודילוב לפינת השדירה, שממנה רואים את תחנת המשטרה ואת תחנת הכבאים והוא נתן אות בידו ומשם יצא המון אנשים, כולם במדים אפורים (מדי הכבאים!) ובראשם מפקד הכבאים. ההמון שם מצור על בית־הכנסת של אפשטיין ועל דירתו של השמש, הרגו את השמש וגירשו משם את היהודים, את הנמלטים היו הורגים. בפרעות השתתפו גם פקידים וסוחרים, שהדריכו והסיתו את הכנופיות... את הניצולים אסרו ומהמשטרה פשטה שמועה, כי נאסרו כ־30 יהודים בעלי אקדחים, אך סגן התובע שיחרר אותם, כביכול. אולם בלאנצ׳יוואדזה וצ׳רניאבסקי (המפקח — "פריסטאב" ועוזרו) אמרו, כי ראו אקדח אחד בלבד. כוונת הקטגוריה היתה להוכיח את קיומו של ארגון לוחם יהודי. והנה נתברר, כי רוב הנאסרים הם סוחרים, עמילים, נשים, מורים ("לוחמים"!). האסירים העידו, כי מפקח משטרת הרובע ירמולנקו והשוטרים היכו אותם וגם שדדו מהם שעונים ועוד חפצים ("דער פריינד", 20.5.07).

העד וישנבסקי סיפר, שכאשר ביקש הגנה מפני שוד על חנות אחת, נענה ע"י קצין — מפקד מחלקת חיילים, כי הצבא נצטווה רק לסייר ברחובות. — עדות אחת מסרה, כי בין הגוויות שהונחו על העגלה נמצא גוף של אדם שעודנו חי והשוטר ששאל את פקיד המשטרה, כיצד לנהוג במקרה זה, נענה, כי אם החי הוא יהודי ולא נוצרי — להשליך אותו עם כולם... הסופר סרגייב־צנסקי, ששימש קצין בגדוד הליטאי בסימפרופול עד סוף 1905, סיפר בעדותו בין השאר: הפקודה להפסיק את הפוגרום ניתנה מאוחר מאוד ומייד לאחריה, הופסק ההרג. כשפגש הקצין־הסופר אחד חבוש שסיפר לו, כי נפצע בידי אשה יהודיה שירתה ואח"כ הוא וחבריו הרגו "איזה 30 יהודים" (בתגובה), ביקש הקצין כי יאסרו את בעל הסיפור, אבל כשסיפר את המעשה לשוטר אחד, נענה: הרי זה איש משלנו... זהו לובאנעוו והוא קטל ז׳ידים, כראוי... במסעדה, כשקבוצת קצינים ופקידי משטרה אכלו, הרים צנסקי כוס־אחולים, למען שלא יקרו עוד הריגות כאלו ברוסיה, לא היו אנשי המשטרה מרוצים מדבריו. פופוב, עוזר למפקח משטרה אמר לו: "אינך מכיר את היהודים, לא מספיק היכו אותם" ("דער פריינד", 4.6.07).

מבין 35 הנאשמים, נידונו 18 לעונשים שונים. ירמולנקו — לשלוש וחצי שנות "פלוגות אסירים"; השוטרים האחרים — לשנה וחצי; הסגן ועניגר — ל־4 חודשים (שם, 30.5.07).

בעיתון "רוסקויה זנאמיה" של המאה השחורה נתפרסם: ירמולנקו (שנדון לשלוש שנים וחצי) נתקף יאוש מהמשפט הרוסי ותלה את עצמו. מברק זה הגיע מסימפרופול (שם, 6.6.07).

באווירה זו נתאפשרה הפצת התעמולה האנטישמית לא בדרכי השפעה ולחץ בלבד, כי אם בתוקף הוראות אדמיניסטרטיביות. כך קוראים אנו, כי מושל פלך

טאבריה הורה לעיריית סימפרופול להזמין מייד בשביל הספריות העירוניות את עיתוני המאה השחורה "רוסקיה זנאמיה" ו"נאבאט" ("דער פריינד", 3.2.908).

האווירה של שנאת־ישראל לא פגה ואף החריפה בד בבד עם עליית המתח המהפכני ובהשראתם של השלטונות. חקירתם של המשתתפים והמסיתים בפוגרום בסימפרופול נתמשכה למעלה משנה וכמה חודשים לפני המשפט הוצאו לחופשי הפורעים שהיו אסורים ("הזמן", 29.12.06). הריאקציה הממשלתית והציבורית השתוללה: חיפושים, סריקות, מאסרים, החרמות עיתונים היו לתופעה שכיחה ועם זה התפשטו ההתנפלויות וההפגנות של בריוני "אגודת העם הרוסי" הלגאלית. בסימפרופול היו מכים יהודים ברחובות, איימו שיהיו פוגרומים אם ייבחר יהודי ל"דומה", הופצו כרוזי הסתה. העיתון הליבראלי "יוז'נייה נובוסטי" ("חדשות הדרום") שהופיע בקרים במשך 25 שנה, נאלץ להפסיק את קיומו בשל הרפרסיות המתמידות — בשנה האחרונה הוא החליף את שמו 6 פעמים, שני עורכיו נכלאו במבצר ושניים אחרים נתבעו לדין ("הזמן", 3.1.07; 12.2; 25.2; 19.3).

ראוי לציין, שגם באווירה זו של בוז, רדיפות ודיכוי נמצאו יחידים שבפועל ממש מחו על השפלתם ותוך הסתכנות אישית הגנו על כבוד עמם. ביוני 1909 נתברר בסימפרופול משפטו של היהודי ויליניץ' שירה ברחוב ופצע קשה בפניו את "מוכר העיתונים השחורים בקיוסק של אגודת העם הרוסי" בייבפטוריה שנה לפני כן. השופטים המושבעים זיכוהו וקיבלו טענתו, כי הוא פעל לשם התגוננות ("הזמן", 3.6.909).

המתיחות ששררה בין אנשי המאה השחורה לבין החוגים הליברליים גם בקרים מומחשת היטב בידיעה המספרת, כי בסימפרופול נכנס למערכת העיתון הליברלי "יוג" ("דרום") אחד מאנשי ה"סויוז" (אג' העם הרוסי) והתנפל כשבידו חנית על העורך טימופייב בנקמה על הפלייטון שהודפס בעיתונו, שפגע בכבוד הארגון השחור. טימופייב שברשותו היה אקדח איים על הבריון והלז נמלט (27.7.09).

בכנס בעלי המלאכה בסימפרופול (שנתקיים לקראת הוועידה הכל־רוסית בענייני המלאכה) הושמעה שוב אותה טענה אנטישמית שכבר דיברנו עליה, כי רצוי איגודם של בעלי־המלאכה היהודים בנפרד בשל התחמקותם מתשלום מיסי איגוד. והנה סופר, כי ברשימת חייבי המסים רבים גם הנוצרים והם אמידים ואף עשירים, ואילו רובם המכריע של החברים היהודים הם עניים. רבים מהמשתמטים ובהם גם מעלי ההצעה הנזכרת עצמם נוהגים כך משום אי־הסדרים ו"הגניבות השיטתיות שנתגלו בקופת האיגוד". בקשר זה מעניינת הערתה של מערכת העיתון המביא ידיעה זו, כי ההיפרדות מהיהודים תזיק בראש ובראשונה להנהלת האיגוד ולא ליהודים, שמספר חבריהם בו מגיע לאלף ומעלה ("בודושצ'נוסט", 24.3.09).

* * *

שאלת החזקתם של שני בתי התלמוד־תורה המשיכה להעסיק את הקהילה המקומית, אולם עתה קיבלה שאלה זו פנים חדשות: בשנת 1910 הגיעו לידי החלטה על איחוד שני המוסדות הקיימים — של היהודים "הרוסיים" ושל היהודים־הקרימצ'אקים. מתוך התחשבות במסורת הממושכת ובתרבות ההורים באו למסקנה, כי בשתי הכיתות הראשונות של הקרימצ'אקים יועסק מורה דובר טאטארית. לשם הכשרת מורה מתאים לתכלית זו, עמדו לשלוח את אחד המלמדים ללמוד בקורסים הפדגוגיים בגרודנה. הכשרתו של המורה הזה תבוצע על חשבונם המשותף של הת"ת החדש, של הקהילה הקרימצ'אקית, ושל חברת מפיצי ההשכלה שמרכזה בפטרבורג ("נובי ווסחוד", 13.5.10).

בבחירות לרב מטעה״מ (בתום הקדנציה השוטפת) בבניין העיריה, נבחר להמשך כהונתו הד״ר פרלמן ולעוזרו — מר קרצ׳מר. ד״ר פרלמן הסתלק מקבלת המשכורת ויסתפק בכיסוי הוצאותיו בלבד (נ. ווסחוד, 21.10.10). כנראה, גם כאן, כבקרטש, חייב מצבה הכספי של הקהילה את הצעד הזה (21.10.10).

הידיעה הבאה מסימפרופול שפוגשים אנו מעידה, כי הקהילה הזאת ערה היתה לאירועים בעולם התרבות של יהדות רוסיה, ועם זה המשיכה לקיים מגעים קרובים עם הקהילות שמהן הגיעו ראשוני המהגרים מפלכי רוסיה המערביים. עם פטירתו של הבארון דויד גינזבורג (שהיה מדען־מזרחן, נדבן ועסקן ציבור מובהק) נערכה אזכרה בבית־הכנסת הגדול והספידו המשולח מסלובודקה, ר׳ איסר חיים מאוטיאן, איש ליטא שעשה אז בקרים (״הזמן״, 14.1.11).

בסימפרופול נפטר באותה שנה הרוקח א׳ ב׳ קובלר והוא ציווה את כל הונו (בית־מרקחת שערכו היה 40,000 רובל ועוד סכום כזה במזומנים) למטרת הקמתו של בית־יתומים ליהודי העיר (נ. ווסחוד, 17.2.11). ואומנם, הודות לתרומה זו הוקם המוסד שעלה במחשבתו של הנדבן וברבות הימים רישומו היה מוחש היטב בחיי הציבור: בימי שלטון ״הלבנים״ בקרים (1920) וגם בראשית השלטון הסובייטי (1921) אוכסן בין כתליו ועל מגרשו מועדון ״מכבי״ וגם קן הצופים העברים, שממנו התפתחה מאוחר יותר הסתדרות ״השומר הצעיר״.

באותו הזמן, היה קיים כבר הת״ת המאוחד ולמדו בו למעלה מ־200 תלמידים ומקומות פנויים לקליטת תלמידים נוספים לא היו. בבתי־הספר העירוניים (שהיו פתוחים לפני היהודים) למדו אך יהודים מעטים. העירייה נתבקשה להושיט לבית־הספר, שהיה בן 4 כיתות, תמיכה בשיעור של $\frac{1}{4}$ תקציב החזקתו (שם, 3.2.11).

והנה באחד הגליונות של העיתון באותה השנה מצאנו ידיעה מתמיהה מסימפרופול, האומרת כי אחד מחברי האגודה הספרותית היהודית הציע לגלות ולשקם בבית־העלמין את קברו ״השכוח והמוזנח של המשורר מ״י לבנזון״ כיוון ״שבאחד משירי אד״ם הכוהן מדובר, כי בנו מצא את מנוחתו בבית־העלמין בסימפרופול״. התעניינתי באמיתותה של שמועה זו והפרופ׳ גדליה אלקושי האיר את עיניי בעניין הזה: אומנם, עובדה ברורה היא, שמיכה יוסף לבנזון נפטר ונקבר בווילנה, אבל ההסתמכות על דברי אד״ם הכוהן יסודה כנראה בעובדה קוריוזית של ״עירוב פרשיות״: אחת מהכתובות על־גבי המצבות שחיבר אד״ם הכוהן (״אבני בכות״ ב״שירי שפת קודש״, מהדורת 1895, וילנה) מוקדש לר׳ גבריאל יעקב הרצוג מהעיר ויטבסק שטבע בדרכו לקרים באונייה והוא נקבר בסימפרופול...

לגילויי האנטישמיות האופייניים לשנות המלחמה שייכת הידיעה האומרת, כי מסימפרופול שוגרה לשר־המלחמה ולצירי הדומה מחאה המונית החתומה בידי 600 יהודי פלך טאבריה נגד הכוונה להטיל על היהודים תשלום קיבוצי בתמורה על השירות הצבאי בפועל (״הצפירה״, 14.15.11). פגיעתה של אותה כוונה שנגדה התקוממו היהודים הלוחמים למען שיווי־זכויות אזרחי מלא היתה כפולה: יוזמיה טענו מצד אחד, כי היהודים מועדים להשתמטות מהגיוס ומהצד השני היו מטילים ספק בנאמנותם למולדת הרוסית.

במבט רטרוספקטיבי מעניין לראות בימינו את התפתחות הגזירות המגבילות את התקדמות היהודים במקצועות מסוימים. הנה, בשנת 1911, התיר משרד המסחר והתעשייה לבית־הספר למסחר בעיר זו לדחות הנהגת התקן של 15% לקבלת היהודים עד... שנת 1920 (!), בתנאי שבכל שנה יופחת אחוז היהודים המתקבלים

ב־5%. לפני כן לא היתה נהוגה הגבלה לגבי היהודים בבת״ס כאלה (״נובי ווסחוד״, 18.8.11).

הידיעה העיתונאית הבאה מסימפרופול שמשכה את דעתנו, כאילו הוזמנה להפריך את טענותיהם של שונאי ישראל: בין ראשוני המתנדבים לשדה הקרב במלחמת העולם הראשונה (שפרצה ב־1914), היה ש׳ זלצר, תלמיד הקונסרבטוריה באודסה, שהוא בנו של אחד מגבאי בית־הכנסת הראשי בסימפרופול. הוא התגייס מרצונו בגיל 16, השתתף ב־8 קרבות ונפצע פעמיים, דרגתו רב״ט והוא הומלץ להענקת עיטור של צלב גיאורגי (נ״ו, 8.1.15).

מצבו הכלכלי של היישוב היהודי המקומי הורע מאוד בשנות המלחמה ובפרט בהשפעת זרם הפליטים מהמערב שגבר מיום ליום. מספר הנזקקים הפונים בבקשת עזרה לאגודה לתמיכה בעניים גדל ב־30%. רבו גם הפליטים הזמניים שהגיעו מערי החוף בקרים גופא בעקבות ההפגזות של ספינות־קרב של האויב. הקהילה פנתה בבקשה להתיר לה לייסד אגודה לעזרה ליהודי פולין וליטא, אך בינתיים הותר לה רק לארגן מגבית למטרה הנ״ל. מוסדות צדקה ותרבות נמצאו במשבר בגלל מיעוט הכנסותיהם ואחדים היו עלולים אף להיסגר. האגודה שהיתה הפעילה ביותר בתנאים הקיימים היא זו התומכת בנזקקים. היא רכשה 5 קרונות של פחמי־אבן לחלוקה ולמכירה בהנחות לזקוקים ביותר. הוזמנו 3,500 פוד קמח לאפיית מצות לקראת הפסח (״ראסווייט״, 1.2.15).

המגבית למען פליטי פולין שאורגנה מטעם ״הוועד הפולני״ בסימפרופול לא הצליחה בגלל אי־השתתפותם של היהודים בה (משום שהוועד הפולני בפטרבורג לא היה מגיש עזרה ליהודי פולין). הוועד היהודי לעזרה לנזקקי פולין וליטא אסף לעומת זה 7,000 ר׳ וכבר העביר 5,000 ר׳ לפטרבורג. שיערו, כי יעלה בידי המארגנים לאסוף בס״ה 10,000 ר׳. כמעט בכל ישובי קרים הוקמו ועדים כאלה (״ראססווט״, 12.4.15).

אגודת פקידי הבנקים והמשרדים כאן הצליחה לסדר נשפים מוסיקאליים־ספרותיים. אחת התוכניות הוקדשה לביאליק (כנראה דובר באיגוד יהודי — י״ק). בעיר מורגשת התעוררות לאומית וצץ רעיון להקים סניף לאגודת חובבי שפת־עבר (עברית) (שם).

ידיעה בעיתון אחר מספרת, כי אותה מגבית למען ״אחינו הנמלטים מפולין״ נערכה בסימפרופול ממש מבית לבית. הרב וידרשטיין והא״א קיילין ולוויתן ״סבבו על פתחי בתים״ ואספו למטרה זו את הסכום הנזכר למעלה. עם זה דאגו המתרימים גם ל״עניי עירם״, לנצרכים המקומיים, כי הימים היו קרובים לחג הפסח (״הצפירה״, 7.4.15).

והפליטים הוסיפו להגיע. קהילת סימפרופול, שלא היתה מוכנה לכך, דאגה לסידורים ההכרחיים הראשונים: הובטחו מקומות־מחסה — בבתי־ספר, בת״ת, בגימנסיות פרטיות, בבית־הכנסת של הקרימצ׳אקים, ועוד. איפשרו מרחץ לכל הבאים. בית התמחוי המקומי סיפק לכולם אוכל. התושבים, וביניהם גם נוצרים, תרמו כסף וחפצים. מידי יום מכינים 1,500 ארוחות. סודרו מקומות נוספים לאכילה מלבד בבית התמחוי. הרופאים המקומיים דאגו לקיים פיקוח סאניטרי בבתי־המחסה. כיוון שלא היה בכוחה של הקהילה לבדה לשאת בעול (שנפל במיוחד על שכם סימפרופול, כי בתנאי המלחמה לא הופנו הפליטים לערי החוף), על כן הופנתה הפנייה לעזרה גם לערים השכנות. הצרכים היו מתבטאים במאות רובלים ליום. גם יהודי היישובים

האחרים הסכימו לקבל פליטים, אך בינתיים לא ניתן לכך אישור מאת מושל הפלך ולפי שעה יצאו רק בעלי־מלאכה לחפש תעסוקה לעצמם. השתתפותו הערה של הצי־בור המקומי בסבל הבאים הפיגה במקצת את המרירות שבלב המסכנים ("הצפירה", 21.5.15).

בראשית חודש יולי אותה שנה הגיעו לסימפרופול היהודים שגורשו מפלך קובנה והם שהו כאן שבועיים ואז נתקבלה הוראה לפנותם ולהעבירם לנפות ברדיאנסק, וגאָניצ׳סק, כיוון שערי קרים כולן נכללו בתחום "זירת הקרבות". בין התושבים הרוסים היו גילויי אהדה ונתרמו תרומות לטובת הפליטים והעיתון "יוז׳נייה ואֶדומוֹסטי" ("ידיעות הדרום") פרסם מכתב אהדה לבאים. לעומת זה, העירייה המקומית לא עזרה להם במאומה. ההוצאות היו רבות מאוד: יום־יום קרוב ל־750 רובל. הקהילה ביקשה עזרה מקהילות אחרות ונענו לכך יהודי הערים: יאלטה, יבפטוריה, אלושטה, ג׳אנקוי, בחצ׳יסראי, תאודוסיה, קראסובזר ועוד. גם חרקוב וייקטרינוסלב, שמחוץ לפלך טאבריה, נענו. בראשית יוני נתקיימה התייעצות נציגי הקהילות של פלך טאבריה שדנה בארגון גוף פלכי לטיפול בפליטים. השתתפו נציגי: סימפרופול, סבסטופול, תאודוסיה, מליטופול, ג׳אנקוי יאלטה, יבפטוריה, ברדיאנסק, קראסובזר, אלושטה, גניצ׳סק, מיכאילובקה, אוֹראָחוב, נוֹגאיסק, בוֹלשוֹי־טוֹקמאק. הוחלט לאשר תקציב הוצאות חודשי משוער ולחלקו בין הקהילות בסך כולל של 20,000 רובל (ראססוואֶט, 19.7.15).

גם בשעה שהציבור היה עסוק בפתרונן של בעיות חמורות שהזמן גרמן, כדאגה לסידורן הראשוני של משפחות הפליטים שהגיעו בהמוניהן, נמשך "יום הקטנות" של הטיפול במשימות ובשליחויות החברתיות והלאומיות השוטפות. היווסדה של "קרן ביאליק" לרגל יובלו של המשורר הלאומי, שעליה הוכרז בעצרת המרכזית בבירה, מצאה הד גם בקהילת סימפרופול ואנו קוראים על איסוף תרומות למטרה זו — לשם הוצאת ספרות לילדים בעברית (יבר. ז׳יזן, 26.6.16). — כבכל מקום נתקיימה בסימפרופול אזכרה להרצל וסמוך לאותו הזמן נתקיימה גם אזכרה לרב המקומי טירמוס, שהספיד אותו הרב דיאמנט. לזכרו של הנפטר נקבעו מילגות ל־3 תלמידים־בוגרים מצטיינים (שם, 24.7.16).

ק ר ט ש

הידיעה הראשונה על חייהם הציבוריים של יהודי קרטש בראשית המאה שלנו היא זו, המספרת, כי הסטודנט ק׳ ארגן בעיר בחודש אפריל חוג ציוני. יום־יום לומדים חבריו את "מהות הציונות", שומעים הרצאות בדברי־ימי־ישראל ברוסית וביידיש (בלשון הכתבה — ב"ז׳ארגון"), כן נפתחה ספרייה ונערכה מגבית "לטובת הפועלים בארץ־ישראל" (31 ר׳ נשלחו לוועד באודסה) ולטובת הספרייה הלאומית בירושלים (בוּדושצ׳נוסט, 8.9.900).

ידוע לנו, כי בעוד שנה נתקיימו בעיר 4 אגודות ציוניות: 1) "פועלי ציון" ובראשם א׳ נטיס, שחבריה הם בעלי־מלאכה המתאספים בספרייה הציונית, שהם היו מייסדיה ובה כ־1,000 ספרים. 2) "קדימה" של "צעירים נאורים", השומעים הרצאות בהיסטוריה ובנושאים אחרים. 3) "דורשי ציון" שחבריה הם למעלה מ־100 "בעלי־בתים", העוסקים בהפצת מניות "אוצר התיישבות היהודים" והשקלים הציוניים. 4) חובבי ציון, "הטורחים על ידיעת שפת קודש" וקוראים עתונים וספרים עבריים.

נציב העיר הזמין לשיחה את הא׳ נטיס ולאחר ששמע פרטים על פעילות אגודתם הבטיח, כי "לא יגע בהם לרעה, אם רק יתנהגו בנימוס" ("המליץ", 20.3.901).

היהודים היו אלמנט מורגש ופעיל בחיי העיר והשתתפו, כמובן, עם שאר האזרחים בתשלום מיסיהם בהחזקתם של מוסדות ההשכלה, אך כבכל מקום היו בניהם מוגבלים בכניסה לבתי־הספר התיכוניים. אולם לא כבכל מקום, גילתה כאן העירייה רגישות יתר כלפי תושביה היהודים ובהתחשב בהקצבתה הניכרת (של העירייה) למוסדות ההשכלה האלה, שהיו מוחזקים על־ידי המדינה, החליטה העירייה בשל ההגבלות הנזכרות על אזרחיה, לבטל את הקצבותיה שלה ולהודיע על כך לשלטונות הנוגעים בדבר (שם, 23.12.902). על התפתחות נוספת בנידון לא דווח בעיתונים, אך נקל להניח, כי קריאתה של העירייה נשארה בבחינת קול קורא במדבר...

לא היה זה מקרה בודד בקורותיה של קהילת קרטש, שהעירייה התייצבה לימין תושביה היהודים בהזדהותה עמהם. עוד לפני־כן נתעוררה מחלוקת בין העירייה לבין נציב העיר (הערים סבסטופול וקרטש, בהיותן בעלות ערך איסטרטגי מיוחד, לא היו כפופות למושל הפלך ועליהן היו ממונים נציבים), שדרש להחליף את שני חברי הוועד המפקח בבית־החולים ואת יו"ר ועדת התברואה היהודים — בלא־יהודים. העירייה דחתה את החלטת בית־המשפט, שאישר את עמדת הנציב, והגישה ערעור לסנאט (שם, 9.3.901).

קהילת קרטש דאגה להשכלה מסוימת גם לחבריה המבוגרים הנמנים עם דלי האמצעים ופתחה בשבילם שיעורי־ערב. בין שאר המקצועות, שאושרו ע"י מינהל החינוך הפלכי, מנויה כאן גם הלשון העברית. הכתב המודיע על כך, מביע את סיפוקו ומציין בהזדמנות זו, שבתלמוד־תורה, שמספר לומדיו רב, היקף הידיעות בעברית הוא מועט מאוד וחסרים בו מורים לכך במספר הדרוש. הוא דורש שבמוסד החדש יוקדש מקום ראוי ללשון העברית, שכן הלשון הלאומית היא "אבן ראש־פינה בחיי כל עם" (שם, 12.4.902).

איננו יודעים מה היה גורלם של השיעורים הללו, אבל בעוד שנה שומעים אנו שוב על מאמצים לפתוח "שיעורי ערב לפועלים עברים" ועל אזהרת המודיע על כך, כי מן הראוי שידאגו מראש להזמין מורים ומורות מקומיים ("המליץ", 31.8.903), כנראה, היה האיש בעל־ניסיון...

יוזמה חשובה מאוד יזמו העוסקים בצורכי ציבור בהתכוונם להקים בי"ס למלאכה, שיכלול מחלקות למסגרות, לנגרות ולחרטות. למטרה זו היה שמור סכום של 60,000 ר׳, שציווה במותו הנדיב בשם חריטונוב (שם, 25.10.903). לא מצאנו המשך ליוזמה זו.

כדרך כל קהילה יהודית בתנאי המשטר הצארי, נתנסו גם יהודי קרטש בגילויי אנטישמיות יומיומית. כמובן, רק קוריוזים מיוחדים היו מגיעים לפרסום בעיתונות. הנה אנו קוראים, כי לנשף ריקודים באחד מבתי־הספר התיכוניים לבנות שלחו האפוטרופסים על המוסד הזמנות לסטודנטים, אך להוציא את היהודים... (בודושצ׳נוסט, 17.1.903).

וכיוון שהאנטישמיות פרסה את שלטונה על רוסיה כולה, לא יכול היה להימלט מציפורניה גם תלמיד יהודי שנסע מקרטש לסנקט. פטרבורג (פטרבורג הקדושה!) הבירה, כדי לעמוד בבחינות הכניסה למכון הטכנולוגי שם. הוא שהה בבירה 6 ימים והמשטרה תפסה אותו כנטול רשות ישיבה בעיר, החזירה אותו לקרטש ועוד תבעה אותו למשפט... השופט העירוני זיכהו (שם, 3.10.903).

על "מגידים" שהיו מגיעים גם לקרים ומטיפים את דבריהם בבתי־הכנסת ובבתי־המדרש כבר סיפרנו. והנה שומעים אנו על אדמו"ר ("צדיק" של חסידים) שהגיע לקרטש עם פמליית גבאיו ושמשיו והוא מתאכסן בבית השו"ב המקומי ובמודעות שהודבקו על דלתות בית־המדרש פורסם, כי הוא מוכן לשמוע פניות "בכל מיני עניינים שבעולם" וכי הראיון עמו הוא "במחיר נמוך מאוד"... ("המליץ", 28.8).

והדואגים לשמירת "הגחלת הלוחשת" של אמונת ישראל בדור הצעיר, מצאו סידור בקרטש להנהגת שיעורי דת ישראל לנערים ולנערות היהודיים הלומדים בגימנסיות לבנים ולבנות ובשעת שיעורי הכומר לילדים הנוצרים, כשהיהודים בטלים מלימוד, קבעו מתן שיעור בדת ישראל תמורת תשלום 6 ר' שכר־לימוד ("הזמן", 21.1.904).

מעשה נדיבות ברוך במגמה האמורה יש לרשום לזכותו של אחד מתושביה הוותיקים של קרטש, א"ש טפמן, שתרם לקהילה את ביתו ואת המגרש הצמוד לו (ברח' ניקולאייבסקאיה) וסכום של 40,000 ר' במזומנים במטרה להקים בית־ספר מקצועי ומושב־זקנים (מוסד, שגלגולו המודרני בימינו קרוי "בית אבות") ל־20 נפשות. את רווחי הרבית מהסכום הנתרם ביקש התורם להקדיש לבנייתם ולתחזוקתם של המבנים היזומים (ווסחוד, 28.10.04). ביה"ס ע"ש טפמן שקם מאוחר יותר, רישומו היה ניכר מאוד בחינוך היהודי ובפעילות התרבותית היהודית עם ביטולן של האפליות הלאומיות.

הלכי הרוח המהפכניים שפשטו במדינה כולה מראשית שנת 1905, מצד אחד, ומפלות הצבא והצי הרוסי בחזית המלחמה עם יפאן, מצד שני, שימשו עילה מתאימה למשטרה ולאנשי "המאה השחורה" להפנות את זעם ההמון נגד היהודים "עוכרי רוסיה" הקושרים כביכול קשר על המלך ועל הכנסייה הפראבוסלבית, וכך להסיח את דעת העם ממציקיו ומכשיליו האמיתיים.

מאז הפוגרום בתאודוסיה בפברואר אותה שנה, היו יהודי קֶרטש וערי קרים אחרות שרויים בחרדה וגם בדריכות. כנראה, נעשו נסיונות לארגן הגנה עצמית, כדי לקדם את הרעה בשעת הצורך, אולם המשטרה הקפידה על כך, שיהודים לא יהיו רשאים לשאת נשק, בשעה, שלדברי העיתון "יוז'ני קורייר" ("השליח הדרומי"), היא התירה "לכולם לשאת נשק" (28.7.905).

שבועיים לאחר שחבר העירייה היהודי הממונה בתאודוסיה התפטר מתפקידו, פנה הרב המקומי בקרטש לרשויות בבקשה לאפשר לקהילה לקיים אסיפה כללית לדיון בפנייתם של שני הממונים היהודים לעירייה המקומית, פלדשטיין ואובר־שמוקלר, האם עליהם להישאר בעירייה. בקשה זו נדחתה (ווסחוד, 21.7.905).

כנראה, חברי העירייה הממונים בקרטש לא היו שלמים עם הכוונה, המקובלת על דעתה של הציבוריות היהודית בכללותה, להתפטר ובכך לחזק את התביעה להחיל את חובת היבחרותם של החברים היהודים והענקת זכות הבחירה לאזרחים היהודים. עם זה עוררה התנהגותם הפאסיבית בדיוני העירייה התמרמרות הקהל. אנו קוראים, כי ב־22 ביוני אותה שנה מחו אחדים מהקהל שנכח בישיבת העירייה על השתתפותם בעירייה של שני היהודים הממונים המשלימים עם הגזירות השונות. על דרך היתול כינו אותם "דברים נטולי כושר דיבור" (משחק מלים ברוסית : Bezglasnye glasnyie כלומר דברים שתקנים (חבר עירייה היה נקרא ברוסית "דובר", "נושא קול") ("דער פריינד", 3.7.905).

מארגני הפרעות, אנשי המאה השחורה ואגודת העם הרוסי, התחילו בתעלוליהם. ב־30 ביולי, סמוך ל־9 בערב, התאסף המון בשדרות העירוניות ("בולוואר") ודרש מהתזמורת, שהיתה משעשעת את ציבור המטיילים בנגינתה, שתנגן את ההמנון המלכותי. לצלילי נגינה זו, זז הקהל בכיוון לקתדראלה (הכנסייה הראשית) כשלפניו נישאת תמונת המלך, משם פנו אל מערכת העיתון הליבראלי "יוז'ני קוריר", ניפצו את שמשות הבית ודרשו מהקהל לתרום למען "הצלב האדום", וגם פשוט — לוודקה (יי"ש להמון). פרחחים בקהל צעקו : הכו את הז'ידים !...

למחרת בבוקר, ביום הראשון בשבוע, בשעה 10, התחילו החנוונים לסגור את החנויות והאיכרים הזדרזו לעזוב את העיר בעגלותיהם. שוב התאסף ההמון ליד הקתדראלה כשתמונת הקיסר נישאת לפניו. אחרי תפילתו של הכומר, פנה הקהל לרחוב וורונצוב (הרחוב הראשי) והבריונים התחילו לנפץ שמשות ולהרוס חנויות. בו בזמן פנו, פרחחים ואחריהם גם מבוגרים, אל השוק והרסו גם שם חנויות — פגעו בחנויות היהודים בלבד. מזכיר העירייה שניסה לרסן את ההמון, בקושי ניצל מהרג. למחרת לשעה 1 נקבעה ישיבת העירייה, ובו ביום הפיצו המסיתים שמועה, כי "יהודים רצחו אישה עם תינוק". ההמון התנפל שוב על חנויות, שיברו, ניפצו ושדדו. פרחים צעקו : "הכו בז'ידים ! הידד !"... בין השודדים היו גם גברות, לבושות נאה למדיי... הופיעו אנשי ההגנה העצמית והטיחו מטח אש אחד. גם החיילים ירו ונפלו שני הרוגים, אחד מהם הוא הגימנזיסט קיריצ'נקו, ופצועים אחדים. ב־7 בערב הוציאו מפקד המשטרה והשוטרים עמו את חרבותיהם מנדנם. נשמעו יריות והקהל הפרוע התחיל להתפזר. על־פי תיאור נוסף, בראש התהלוכה ביום הקודם צעדו נציב העיר ומפקד המשטרה, אנשים קראו קריאות פאטריוטיות ושרו מזמור תפילה "האל, הושיעה !". הצבא והמשטרה לא התערבו, אנשיהם התהלכו ושמרו על מוסדות הציבור. הפורעים לא הושפעו מנוכחותם והמשיכו במעשי ההרס והשוד. בנמל נאספו ערימות של שלל ובו טענו סירות שהפליגו לים. כשהופיע מ"מ מנהל הנמל, הוא פקד לעצור שודדים ולתפוס את הסחורה השדודה. לים הפליגו סירות מנוע של רשות הנמל והוחל בציד השודדים. נלכדו כמה סירות.

בישיבת העירייה הושמעה ביקורת חריפה מצד החברים הנוצרים, וביניהם הכומר, על התנהגות המשטרה. למחרת נערכו חיפושים באיזור אדז'ימושקאי ונמצאה סחורת שלל רבה.

נודע, כי הגימנזיסט קיריצ'נקו שנהרג היה שייך להגנה העצמית. — לקרטש הגיעו מסימפרופול התובע הפלכי וחוקר־הדין. — בעיר הוקם ועד ציבורי, בראשות ראש העיר, לעזרה לנפגעים. — אל מנהל הנמל באה משלחת יהודית והודתה לו, האיש היחיד שנקט אמצעים נמרצים כלפי המון הבריונים והשודדים. גם מזכיר העיר, ביאֶלי, קיבל מכתבי עידוד והשתתפות על התנהגותו האמיצה כלפי הפורעים. — הביקורת שהושמעה בעירייה לא נשארה בלא תגובה. נציב העיר פנה אל ראש העיר בבקשה להסביר לו, על־סמך מה הוא התיר לעירייה בישיבתה לחרוג מסמכויותיה ולבקר את התנהגותו בעת ה"מהומות" (הפרעות). ומפקד המשטרה הגדיל לעשות בחוצפתו : הוא ביקש מהעירייה שהיא תכסה את ההוצאות שהיו לשוטרים (לדבריו — שהוציאו מכספם !) לשכירת עגלונים וסוסים לצורך "דיכויין ומניעתן" של "המהומות"... (ווסחוד, 11.8.905 ; 1.9).

ראויה לציון התנהגותו של הכומר סטאניסלבסקי בעיר בימי הפרעות : הוא נאם לפני ההמון, דיבר על גילויי "האהבה הנוצרית" וקרא לרגיעה. גם בישיבת העירייה

הוא דיבר בחום רב על חובותיו האנושיות של האזרח בעירו ("דער פריינד", 11.8.905).

נאום נאה ואמיץ השמיע בישיבת העירייה חבר העירייה קריסטי (כנראה, יווני — י"ק) שניסה לנתח את סיבות ההתפרצות הבריונית וגינה את התנהגותה המחפירה של המשטרה. הוא אמר, כי במשך תקופה ארוכה חיים היהודים והנוצרים בעיר בשלום ואת השנאה זרעו כאן התועמלנים. יש המייחסים את סיבת ההתפרצות להפגנה נגד הממשלה שנתקיימה ב־27 ביולי. הנואם אינו חושב כך. נכון, כי רבים בין המפגינים היו יהודים וזה מוסבר ברגישותם המיוחדת, בהתפתחותם הפוליטית ובהיותם נתונים להגבלות מיוחדות וקשות. עמידתה של הדאמיניסטרציה מן הצד גרמה להתערבות ההגנה העצמית, כדי לשמור על שלום התושבים. המשטרה לא כיוונה אפילו רובה אחד נגד הפורעים, אבל היא שילחה כדורים אל ליבותיהם של המגינים. זו היתה אכזריות. השלטון העצמי של העיר צריך לבטא את מצפון החברה, והנואם הציע שורה של החלטות שכולן נתקבלו בהצבעה ובמחיאות כפיים מצד הקהל שנכח בישיבה. ואלה ההחלטות: לייסד בגימנסיה שתי מלגות על־שם חברי ההגנה העצמית, קיריצ׳נקו ואקסלר, שנהרגו מכדורי החיילים; להביע רגשי השתתפות לתושבים היהודים; להפסיק את תשלום הקצבת העירייה למשטרה, שלא מילאה את חובתה להגן על האזרחים; להודיע לשר הפנים על התנהגות האדמי־ניסטרציה ולבקש לערוך חקירה מטעם הסנאט; להודות לקפיטן סובצקי, מנהל הנמל, על מאמציו להרגיע את הרוחות ולהשליט סדר. כן, הוחלט להקציב 15,000 ר׳ לתמיכה ביהודים, קורבנות הפוגרום ("דער פריינד", 23.8.05).

בזמן הפרעות בתאודוסיה בחודש פברואר שימשה קרטש כאחת מערי מקלט לנמלטים מאימת הרצח ורבים היו אז שנסו שמה בחוסר כל. והנה עתה נגזר על קהילה זו לשתות את כוס התרעלה... החקירה אימתה את אשמתו של ראש הבולשת בקרטש, הגנרל ט׳ (טרובניקוֹב), שהיה ראש המסיתים והוא יימסר לדין, אך בציבור רווחו הפקפוקים בהגינות המשפט הצפוי... מַאסַאקסוּדי היווני הערמומי, בעל ביהח"ר לסיגריות, שהיה בין מעודדי הפורעים, מעוניין היה עתה לטהר את שמו והוא מסר לפרנסי הקהילה תרומה של 500 ר׳ למעשי צדקה. רבים התמרמרו על השתדלנים שהסכימו לקבל מידיו את "צדקתו" ורבים ממשיכים להחרים את תוצרת בית־חרושתו ("הזמן", 13.1.06).

אותם מעשי אקספרוֹפּריאציה ומעשי שוד רגילים שפשטו בזמן ההוא במדינה, שהזכרנום בסיפורנו על תאודוסיה פקדו, כמובן, גם את קרטש. כאן התנקשו בחייו של אחד ממפקחי המשטרה ופצעוהו קשה. ובמקרה של שוד כספים (או של "הפקעתם" למטרות מהפכניות ?) הקורבנות היו זוג יהודי, בשעה שארבעה אנשים חבושי מסכות נכנסו לחנותו של סלוּצקי ודרשו כסף. החנווני ואשתו התנגדו ורעשו והשודדים ירו ונסו ("הזמן", 26.1.906 ; 12.2).

חשובה עדותו של העיתון הרוסי הליבראלי "רוס׳" על דרך ארגונו של הפוגרום בקרטש, שתמציתה ניתנה ב"הזמן" מיום 23.2.906 בשם "אמת ע"ד הפוגרום הקערטשאי", ונביאנה בזה: "כשהיה פוגרום בקרטש ב־31 ביולי וב־1 באוגוסט 1905, טענו ׳חוגים ידועים׳, כי סיבתו נעוצה בשנאת העם הרוסי לבני־ישראל. עתה נתברר, כי את הפוגרום ארגנו ׳אמנים׳ אחדים, שבחלקם נמסרו כבר לדין. בתור מארגן ומנהיג הפורעים נוקבים בשמו של מי שהיה גנרל־לייטננט טרובניקוב, חותנו של רוֹטמיסטר הז׳נדרמים בקרטש, שאֲרמַאֶטייב. מפקד גדוד הז׳אנדרמים

זאיקין. שארמטייב וטרובניקוב ערכו תהלוכה פאטריוטית בנשיאת תמונת הקיסר וניסי קודש של הכנסייה. בחסותה של המשטרה ובהשתתפותה עשתה חבורת אנשים "נעלמים" קטנה פוגרום אכזרי שנמשך יומיים. החבורה הזאת נשלחה לקרטש מבחוץ, היא פגשה בקריאות "הידד" את נציב-העיר, את מפקח המשטרה ואחרים, הנמסרים עתה לדין. הופצו גם עלוני תעמולה שמוצאם מפטרבורג ("הזמן", 23.2.906).

רק בסוף שנת 1906 הוצא פסק-דין על פורעי קרטש: המסית מסאקסודי ועוד 3 אנשים נדונו ל-$2\frac{1}{2}$ שנות מאסר בפלוגות-האסירים והשאר — מ-2 ועד 12 חודשי מאסר. הוגש ערעור ואחדים מהם שוחררו בערבות. תביעות הנזיקין נידחו ("הזמן", 2.1.907).

הגנרל טרובניקוב, ש"כל העיר העידה עליו", כי הוא היה המארגן הראשי של הפוגרום, זוכה על-ידי בית-המשפט והדבר הבהיל מאוד את היהודים. רבים מכרו את חפציהם וברחו מקרטש ("הזמן", 2.4.906).

נציב העיר קרטש, גנרל קלוקאטשוב, הורחק ממשרתו. חשבו, כי הדבר נעשה משום שחוקר-הדין בעניינים חשובים במיוחד ניהל חקירה נגדו בקשר לפוגרום בעיר ("דער פריינד", 19.12.906). במשפט נאשמי הפרעות בקרטש היה דין-ודברים בין ב"כ הטוענים לפיצויים, הילרסון, לבין העו"ד בוריטשב-פושקין, נציגו של הנאשם מסאקסודי (שלבסוף נדון לשנתיים וחצי ב"פלוגות-אסירים, אך פוטר מתביעת הפיצויים). הילרסון טען, כי בית-המשפט בהפריעו לחקור את העדים, אינו מתייחס בדרך שווה אל הצדדים, אולם נציג הנידון בהכחישו טענה זו אמר, כי בדברי תשובתו לחקירת נציג התובעים (הילרסון), "הוא הגן על כבוד המשפט". הילרסון אמר, כי המשטרה והאדמיניסטרציה בהתנהגותם איפשרו את הפוגרום. יו"ר בית-המשפט רשם בפרוטוקול, כי נציג תובעי הפיצויים הרחיק לכת בדבריו והרשה לעצמו להעיר הערות ביקורת על בית-המשפט ("דער פריינד", 20.12.906).

במשפטם של ארבעת האיכרים שהואשמו בהשתתפות בפוגרום בקרטש, העיד אחד הנאשמים, כי המשטרה הסיתה ועודדה אותם והחיילים לא עשו דבר להפסקת הפרעות. אנשי המשטרה קראו בקול: "הכו בז'ידים! עכשיו מותר!". אחד הנאשמים נדון לשנת עבודה ב"פלוגות-האסירים" ושלושת האחרים — ל-8 חודשי מאסר ("הזמן", 19.12.906).

עדויות מרשיעות כאלה לא הביכו כלל את מארגני הפוגרום ונמצאו שני מפקחי משטרה שהעליבו את עוזרו של הסניגור. יש לומר לזכותו של בית-המשפט, שהמעליבים הועמדו לדין, אך על מהלכו של הבירור הזה ועל תוצאותיו, לא מצאנו לצערנו רישומים בעיתונות שבהישג ידינו ("הזמן", 7.5).

אולם בכך לא נסתיימה פרשת הפורעים. כעבור 7 חודשים, קיבלו כל הנדונים חנינה!... הידיעה הזאת הדהימה את הציבור. הפקודה הגיעה מפטרבורג, על-שם התובע והנדונים הוצאו לחופשי ביום 30 ביולי (1907), שהוא יום הולדתו של יורש-העצר. מסקסודי, בנו של בעל מפעל הסיגריות הידוע, שנדון לשנתיים וחצי ונמלט ליוון (!), אחרי קבלת הידיעה על החנינה, שב לביתו. בעוד חצי שנה, קוראים אנו, כי התעשיין מסאקסודי ("הערום") בקרטש הביע נכונותו להעניק לעירייה הלוואה בסך 420 אלף רובל ל-10 שנים... ("הזמן", 23.8.907; 7.2.908). ה"פינאל" המעניין לפרשתו של מסקסודי, מסית הפורעים, שירש בינתיים את הבעלות על מפעל

הסיגריות מאביו שמת, היה שהוא הוצא מכלל חברות ב״אגודת העם הרוסי״, ששם הוא שימש ״חבר כבוד״. סיבת הדבר לא ברורה לנו (ווסחוד, 11.2.910).

עוללות הפרשה בקרטש הורגשו זמן רב אחריהן. — ב־1909 מוצאים אנו ידיעה עיתונאית, כי בביתו של לוקיאנוֹב, מי שהיה מפקח במשטרת קרטש, נמצאו בעת חיפוש חבויים בארגז רובים וכדורים ובעל־הבית סירב להסביר, כיצד הם הגיעו אליו... (״הד־הזמן״, 14.9.909).

באותו הזמן מספר עיתון רוסי ליבראלי ״גוֹלוֹס רוֹסיאי״ (״קול רוסיה״), כי נזוקי הפוגרום בקרטש הגישו (שוב !) תביעה לתשלום פיצויים מאת המסית החרושתן מסקסודי, שהיה חי חיי רווחה ונחת ולדברי העיתון היה מממן את ״אגודת העם הרוסי״ בעירו. והעיתון הרוסי פונה אל ״רגשותיו״ של המסית בקריאה: ״אבל היכן מצפונו לקום ולשלם 120 אלף שדורשים הנזוקים ? !״... (״הד־הזמן״, 30.9.909).

עוד ב־1905 ערערה עיריית קרטש לפני הסנאט על הוראת שר הפנים למנות ״נבחרים״ נוצרים במקום היהודים שהתפטרו. העירייה מצאה בשעתה שהוראה כזו נראית בלתי חוקית והחליטה לעכב את ביצועה עד לקבלת החלטת הסנאט. עתה הבהיר הסנאט, שההוראה היתה חוקית, כי החברים היהודים עזבו בימים ההם מרצונם את המועצות העירוניות (שם, 2.4.908).

בעת התגברות הריאקציה, עלתה העזתם וחוצפתם של שונאי־ישראל וקולם נשמע ברמה. בקרטש הופצו כרוזים מאת הארגון המונארכיסטי הלוחם, המאיים בעונש מוות על הסוציאליסטים, היהודים והמרדנים. הגנרל־גוברנטור של קרטש, שראֶדר, קרא לעיתון ״יוז׳ני קורייר״ (ועכשיו הופיע במקומו ״נא קאנונייה״ — ״בפתח״) — ״כלי לתעמולה מהפכנית נועזה שמנהלת קבוצת מרצחים משוחדים מחו״ל, המתכוונים לתבוסת המדינה במלחמתה עם יפאן״. — בעיר התנהלה תעמולת זוועה בכרוזים למען הפרעות ביהודים. בלוויתו של טרובניקוב (מפקח המשטרה שארגן את הפרעות ב־1905 וזוכה במשפט, שמת עתה) נתפס פרובוקאטור כשבידו פצצה והוא טען, כי הוא נשלח על־ידי יהודים ששכרוהו תמורת 25 ר׳. הוא הובל אל הגנרל־גוברנטור ולא נודעו עקבותיו... (״דאס לעבען״, 27.6.06 ; 30.6).

ועוד ידיעה אופיינית לרוח הימים ההם: נציב העיר קרטש הציע לפטר ממשרו־תיהם בעירייה את האגרונום ועוד שלושה פקידים, ״על־סמך התקנות לשעת חירום״ (״דער פריינד״, 31.1.06). כנראה, מעשה של נקמנות !...

אולם יצר הקיום הלאומי היה גובר והיהודים כמנהגם היו מתנערים מצרותיהם ומצערם ושמים את מבטחם בעתיד טוב יותר. ברשימות ה״בוררים״ ל״דומה״ השנייה (אחרי פיזורה של הראשונה בידי השלטון) נמנו בקרטש 5,000 איש. בציבור רווחה ההנחה, כי הטאטארים יצטרפו אל היהודים בתמיכה מאוחדת במועמדים הפרוגרסיביים בלא הבדל בלאומיותם (כיוון, שלכל אחד מהמיעוטים הללו לא היה סיכוי לזכות בבחירת מועמדיהם שלהם) (״הזמן״, 31.1.907).

* * *

היעדרו של האיזון הנדרש על־ידי החיים המודרניים בין ההשכלה העברית המסורתית לבין צורכי הזמן החדש, המחייבים החדרתם של אלמנטים רבים של ההשכלה הכללית אל בין כותלי תלמוד־התורה הישן — של אותו ״החדר המתוקן״, שכבר היכה שורש במרכזי ההשכלה העברית הגדולים, נתן את אותותיו בקרים. כפי שהורגש הדבר בסימפרופול, כך העידה גם המציאות בקרטש. בהיעדר איזון בריא, נוצר פער מכאיב ומזיק. מצד אחד עמדו ה״חדר״ ותלמוד־התורה המסורתיים

כמנהג־אבות מקדמת־דנא בלא כל התחשבות בהכשרת הדור הצעיר לחיי המעשה — ומן הצד השני היו הגימנסיות ובתי־הספר הריאליים הרוסיים, המנותקים כמובן מכל אווירה יהודית והמאפשרים להשכיח את מעט גירסת הינקות, שהספיק הילד לקלוט בשחר ימיו. ועל כך קוננו כמובן קודם כל האנשים החרדים, שומרי "הגחלת העשנה".

אנו קוראים : "מצב הדת רופף מאד בעירנו (בקרטש) : החנויות פתוחות בשבת, בתי־הקפה מלאים יהודים המשחקים ב'קוביה', נוסעים בכרכרות ואוכלים טריפות. אין מסעדות יהודיות, ההתבוללות רבה. גם בניהם של 'כלי הקודש' לומדים בגימנסיות. חסרים מורים עבריים ראויים לחינוך הדור הצעיר ("הזמן", 3.2.910). המשפט האחרון בכתבה הזאת, הוא שביטא, לדעתנו, את חריפות הבעייה.

הוראה מעשית "תמימה" של האדמיניסטרציה המובאת בזה, מגלה בצורה מוחשית את הגישה האמביוואלנטית הבולטת במדיניות הממשלתית של אפליית היהודים בזכויותיהם: מצד אחד, כוונת השלטונות המוצהרת היתה לחתור להתבולותם של היהודים, כדי שיוכלו לזכות בפתיון המובטח של השוואתם בזכויות האזרחיות עם שאר התושבים, ואילו מצד שני השתדלו לבל יטושטש, חלילה, ייחודם, כדי שלא יוכלו ליהנות "בטעות" מזכות כלשהי בשל העדר סימני היכר לאומיים בולטים... וכך פקד נציב העיר החדש, קלימוביץ', לערוך בדיקת שמותיהם של יהודים החותמים במיסמכים בשמות פרטיים רוסיים. הוראה זו עוררה חשש בין היהודים, שמא יינקטו אמצעים משפטיים כלפי עסקני הקהילה הבולטים (נובי ווסחוד, 18.3.10). כנראה, אותם עסקני הקהילה השתדלו לא להידמות בשמותיהם לכינויים הנפוצים בקרב בני עמם.

הטינה ליהודים, וגם למשכילים ולמעורים בנפשם בחיי התרבות הכלליים ואי־רצון לראותם פעילים ומתבלטים בחיי החברה, הגיעה לידי כך, שהמפקח על גליל הלימודים של אודסה לא אישר את בחירתה של הגב' ד"ר צ'רנומורדיק בתור חברת ועד ההורים של הגימנסיה הציבורית לבנות בקרטש. ועד ההורים החליט משום כך לפנות בבקשה מיוחדת אל המפקח שיעניק את האישור הדרוש (30.12.11, שם).

היחס הזה אל היהודים לא פגע בכל־זאת בכושרם להצטיין בשדה־הקרב בשעה שהיו מגויסים בצבא ונמצאו בחזית המלחמה עם גרמניה (במלחמת העולם הראשונה). כך קוראים אנו על החייל חיים בן אברהם ס' שהוא בן קרטש, בן 43, מסגר בחייו האזרחיים, שזכה בצלב־גיאורגי על כך, שבהיותו צופה בגדודו, הדריך חוליית חיילים שהצליחו לכבוש מידי הגרמנים בקרב פנים־אל־פנים את הדגל שנתפס מקודם בידי האויב (שם, 6.3.15).

גם בימי המלחמה נמשכו חייה הציבוריים של קהילת קרטש ופעילותה בתחום העזרה הסוציאלית, כבשאר התחומים (ואולי אף גברו, בשל ריבוי הצרכים) ונתקיים יום־סרט בקרטש ועל דשי בגדיהם של התורמים הרבים מבין העוברים־ושבים ברחובות, נראו סמלי "מגן־דוד", וביניהם אף תגרניות בשוק ושוטרים... (שם).

קשיי השגת ההיתרים להתגורר ולהתפרנס מחוץ לתחום־המושב, או לשהות זמנית שם לרגל עיסוקיהם, גרמו לכך, שיהודים היו מערימים על הרשויות ומשיגים תעודות מזויפות מאת אומנים ותיקים לאישור מיומנותם המקצועית (המאפשרת מגורים מחוץ לתחום). אחדים מבעלי תעודות כאלה נאסרו (שם, 18.12.10).

ידיעה מעניינת ויוצאת־דופן מחיי הקהילה באותם הימים מספרת לנו, כי באסיפה

הכללית של הקהילה הוחלט להימנע מלקבל רב בשכר, בשל מצבה הקשה של הקופה הציבורית, ולהטיל תפקיד זה (הכוונה, בוודאי, לרב מטעה"מ) על אחד מעסקני הציבור כמשימה שלא על מנת לקבל פרס. למטרה זו נבחר הד"ר מ' באומגולד (שם, 4.2.10).

עד לשנת 1917 לא מצאנו בעיתונות ידיעות נוספות כלשהן מקרטש. בכתבה שהופיעה בינואר 1917 (כחודשיים לפני המהפכה הדמוקרטית) מסופר, כי בקרוב יהיו בעיר בחירות של רב ציבורי חדש. בעל הכתבה מתאר במלים עוקצות את סגנון חיי הציבור היהודי כאן באומרו: יש כאן קהילה ועסקנים וחסרים רק חיי

תלמוד־תורה בקרטש, מורים ותלמידים, 1913—1914
במרכז — המנהל שמואל בלוצרקובסקי—לבנון

קהילה. בתוך הציבור מתנהלת מלחמה שקטה, קטנונית ואישית בין האריסטוקרטיה של ממון והדמוקרטיה, מצבם של מוסדות הצדקה הוא עלוב ומעטים בלבד מתעניינים פה במוסדות חינוך ותרבות. לעומת זה מורגשת בקרב הנוער התעניינות בשאלות יהדות. רצוי, שנציגי המתפללים בבתי־התפילה העומדים להתכנס עתה לבחירת הרב, יתנו דעתם למצב המתואר בזה (יבר. ז'יזן, 22.1.17). כבכל כתבה מסוג כזה צריך להתייחס כמובן, בזהירות ובהסתייגות־מה לתיאור הדברים, באשר לא ברור לנו הרקע הפרטי של הכותב ושל האינטרסים הפארטיקולאריים המדאיגים אותו.

יאלטה ואלושטה

נתגלגלה זכותה של יאלטה היהודית ע"י הילל זלטופולסקי, סופר, עסקן ונדבן חשוב מקייב, שנזדמן לקרים ב־1900 וסיפר על דפי "המליץ" על פעילותה של

קבוצה משותפת של צעירי־ציון בקרטש ובתאודוסיה

בשורת העומדים — הראשון מימין: בודניצקי יצחק, בשורה האמצעית — השני מימין: פרטמן, החמישי — שקבלסקי. בשורה התחתונה — השלישית מימין: שרה ליפשיץ, הרביעית שרה קריבורוצקו. החמישית — כנראה, אסיה סורינה־ברכטמן. הקיצוני משמאל גרשון רוז'נסקי

האגודה הציונית ועל חיי התרבות העברית בעיר זו. מן הכתבה הזאת מסתבר, כי המחבר לא קיווה למצוא בעיר זו "אשר אין בה לא תורה ולא יהדות ולא השכלה" חוג ציוני ועברי ער ופעיל, כפי שאומנם גילה. האגודה רובה מורכבת מבני־נעורים, המסורים מאוד לרעיון. מידי שבוע הם מתאספים בבית אחד החברים ושומעים שיעור בדברי־ימי־ישראל וחדשות מענייני דיומא. האגודה מונה כמאה חברים ובראשה ועד, שהרוח החיה בה "שניים מיושבי ליטא שבאו לגור ביאלטה והמה תורנים ומשכילים על דבר אמת" והם מאצילים מרוחם על כל חבריהם. הוועד דאג לייסד "תלמוד־תורה, שפתיחתו נחוגה לא מכבר ברוב פאר. הציונים הליטאים התנדבו למען הפועלים בארץ־הקודש "שנשארו באפס מעשה" (המובטלים מעבודה) ולמען בית־הספר ביפו, שנסגר מחוסר אמצעים. הם סידרו גם "מניין ציוני" לימים־נוראים שכל משמשיו (בעל שחרית בעל קריאה ובעל מוסף) וכן ריהוטו וכליו היו על טהרת התנדבות. אגב תיאורו, מספר זלטופולסקי, כי בקומתו התחתונה של אותו הבניין התפללו בימי החג גם "אחינו הקרימצ'אקים, שנשיהם יוצאות בהינומא טאטארית בעלת צבעים שונים ותפילתם נאמרת במבטא ספרדי" (3.12.900).

מידיעה אחרת יודעים אנו, כי באותם הימים נמצאו ביאלטה כ־200 משפחות יהודיות ומצבן החומרי טוב למדיי. רבים הבאים הנה להתרפא, בפרט בעונת בציר הענבים. יאלטה שואבת מענף תיירות זה כ־10 מיליוני רובל שנה־שנה. רבה היתה כאן העזובה בתחום הרוחני עד שהאגודה הציונית שצצה במקום, דאגה להקים

בית־מקרא (אולם קריאה) לספרים ולמכתבי־עת (עיתונים) עבריים ובאותו הזמן עמדה לייסד ת״ת (״הצפירה״, 26.8.900)..

ציינו כבר בהזדמנות אחרת, כי פעם בפעם היו מתעוררות אי־הבנות בפירוש התקנות על זכות הישיבה ביאלטה לבעלי עיסוקים מסוימים. הנה באותה שנה, הזמינה הגב׳ לופאנדרינה, המוציאה־לאור של העיתון ״קרימסקי קוריר״ (״הבלדר הקרימאי״) שהופיע ביאלטה, שלושה סדרים יהודים מקרמנצ׳וג וכאשר הם הגיעו לעיר, לא הותרה להם הישיבה כאן בטענה, שאסורה עליהם הישיבה מחוץ לתחום המושב. מושל טאבריה דחה את הבקשה גם הוא. הוגש ערעור לסנאט בהסתמך על ההיתר לבעלי־מלאכה להתגורר מחוץ לתחום המושב (בודושצ׳נוסט, 30.12.900). לא מצאנו רישום הכרעתו של הסנאט בנידון.

בראשית 1903 נפתרה סופית באופן חיובי שאלת הכללתה של אלושטה (עיירה לא רחוקה מיאלטה, שהיתָה כלולה בתחום שיפוטה) בתחום המושב היהודי והעירייה המקומית קיבלה אישור רשמי על כך ומעתה מותר היה ליהודים לרשום על־שמם את הקרקעות שהם רכשו כאן (בודושצ׳נוסט, 4.4.03).

עד אז התגוררו כאן יהודים לא רבים הרשאיים לכך וכן כאלה שהגיעו הנה כבר על־סמך הידיעה הוודאית, שהיישוב הזה הפך לעיר, וכיוון שישיבת היהודים בגבולות ״התחום״ היתה אסורה ביישובים כפריים בלבד, הובן כי אין מניעה להתיישב כאן (כפי שכבר ציינו, הגבלות מפורשות ומיוחדות הוטלו על ישיבת היהודים בקרים בשתי ערים בלבד: בסבסטופול וביאלטה). אלושטה הפכה לעיר עוד ב־1902, אבל בגלל קירבתה ליאלטה, לא ידעה הרשות המקומית כיצד לנהוג באשר לזכויות היהודים וזהו הרקע לאותו ״אישור רשמי״ שקיבלה עתה הרשות המקומית. עתה, בעת הכנת רשימת הבוחרים לעירייה הראשונה נתברר, כי מתוך 300 בעלי־הבתים המקומיים, 11 בלבד הם נוצרים, ואילו השאר הם — יהודים, קראים וטאטארים. מכיוון שעל־פי החוק יכולים הלא־נוצרים להוות לא יותר מ־$\frac{1}{5}$ מכלל הנבחרים, יידרש כעת תיקון החוק. בינתיים הורגשה כבר גיאות כלכלית בעיר החדשה. ואשר ליהודים בעלי נכסי־דלא־ניידי ש״נתגלו״ עתה, מסתבר, שיהודים היו רוכשים בתים וחלקות אדמה גם מקודם והרישום בוצע על שמות זרים... (שם, 29.11.1902). בין סימניה של העלייה הכלכלית שאוזכרה היו עליית מחיר הקרקע (שם, 22.9.902) וריבוי הנופשים בעונת הבציר (״המליץ״, 13.8.903). שניהם נבעו מהתרבות היהודים באלושטה. מהמצב החדש היו מרוצים כלל התושבים שהפיקו תועלת מהדבר.

פעילות ציונית היתה כאן, כנראה, גם קודם ועתה, ״לכשמותר היה לגלות״, את מציאות היהודים במקום, קוראים אנו על התרמוֹת לטובת הקרן־הקיימת ובין התורמים מצויים גם שמות קרימצ׳אקיים: קוקוז, פיאסטרוֹ, אדז׳י (ייתכן גם שהאחרון הוא קראי) (בודושצ׳נוסט, 4.7.903).

המגבלות בשהות היהודים בכפרי נפת יאלטה, בפרט בעונות קטיף הטבאק ובציר הענבים, היו מזיקות לייצרני הטבאק ולכורמים, כי בהיעדר תחרות מספקת בין רוכשי היבולים, הואט המסחר וירדו המחירים (מ־25 רובל לפוד עד 12 ר׳). על־כן פנו הייצרנים בבקשה להתיר ליהודים הסוחרים להימצא בכפרים בחודשי האביב והסתיו (ווסחוֹד, 11.3.04).

ידיעה לאקונית בעיתון, המציינת כי ברשימת ההרוגים והפצועים במלחמת יפאן נמצא אברהם בנקלר מהעיר יאלטה שנפל במעבר ההר אופונגאן, ממחישה את

השתתפותם של היהודים המקומיים בנטל הכבד של המלחמה ("הצפירה", 2.12.04).

נדמה לנו, כי מגבלות ההתבטאות בעברית, שהתלבטה באותו הזמן בסיגול דרכי הבעה ומונחים התואמים את המציאות המודרנית, גרמו באחדים מהעיתונים להיווצרותו של רושם מוטעה על פרעות ביהודים ביאלטה ב־1905, בשעה שהמילה "פרעות" שימשה אז גם במשמעות של "מהומות" (על רקע סוציאלי או של התפרצות בריונית סתם) נטולות גוון אנטישמי במיוחד. כך קרה בעת מאסרו של חייל שיכור, כאשר המון פרוע של "גנבים ויחפים", לפי תיאור העיתון, התנפל על בית־הסוהר כדי לשחרר את אסיריו ובדרכם שדדו האנשים חנויות ובמיוחד של תכשיטי זהב. בין הנשדדים היה גם רוקח יהודי. התושבים ארגנו "הגנה עצמית" ולמחרת השליט הצבא סדר ("הזמן", 18.3.05). רגישות היהודים גם במקרה זה היתה מובנת, כי הדבר אירע זמן קצר לאחר הפוגרום בתאודוסיה (ב־7 בפברואר).

הפעילות הציונית השגרתית נמשכה גם בשנה הסוערת הזאת וכך יודעים אנו, כי נערכה התרמה למען קרן הקיימת לישראל בשעת טכס ה"ברית" במשפחה יהודית אחת באלושטה הקרובה ליאלטה ("הצפירה", 27.1.05).

ראוי לדעת, כי גם באווירה הפרועה של האירועים המהפכניים ברוסיה כולה, אווירה הנוחה לשלהוב היצרים האנטישמיים ולשיסוי לאומני, נמצאו בציבור הרוסי אישים אצילי רוח שדחו בפרהסיה את תעמולת "המאה השחורה", אשר תבעה לנדות את היהודים ולשלול מהם את זכויות הדמוקרטיה המיוחלת, שחבלי לידתה הקשה הוחשו כבר בעליל. כך, ראש האצולה ("דבוֹריאנסטבוֹ") בנפת יאלטה פרסם בעיתון "קרימסקי קוריער" (היאלטאי) את דחייתו הפומבית של הבקשה שהוא קיבל מאת עורך העיתון ה"פאטריוטי" "רוסקויה דיאֶלוֹ" להצטרף למכתב גלוי, התובע למנוע מאת היהודים השתתפות כלשהי בנציגות העממית הנבחרת העתידה לקום (ווסחוד, 14.7.05).

הקשיים שנערמו אף על שהייתם הזמנית של היהודים הנזקקים לריפוי בדרום קרים הפריעו מאוד תמיד ואנו קוראים, כי סניף החברה לשמירת בריאות העם ביאלטה הציע להנהלת החברה, שתפנה לשר־הפנים בבקשה, כי יותר ליהודים חולים לבוא באין מפריע לדרום קרים, כולל יאלטה, לצורך ריפוי ("דער פריינד", 27.3.05).

ידיעה אחרת סיפרה, כי באלושטה מרבים לדבר על סכנת פוגרום (דבר, שהיה מאוד אפשרי בתנאי הימים ההם). הוגשה בקשה לשלטונות לנקיטת האמצעים הדרושים. התושבים לבדם גם הם מתכוננים להגנה על חייהם ועל רכושם. הם יודעים, כי אין בכוח המשטרה "לעמוד במשימה זו" (ביקורת שקופה למדיי!) ואילו להקמת מיליציה עירונית מתנגד מושל הפלך, טרפוֹב ("דער פריינד", 1.4.05).

תיאום פעולה הדוק בין המשטרה לבין בריוני המאה השחורה כלל תחומי חיי־ציבור שונים, החל בהתנפלויות הדמים והשוד על היהודים ברחובות ובבתים ועד למלחמה בדמוקרטיה בכל האמצעים הבלתי כשרים. האדמיניסטרציה ביאלטה היתה מוחקת מרשימות הבוחרים (ל"דומה") את המועמדים הפופולאריים ביותר בתואנה, כי הם נתבעים לדין באמתלאות שונות ("הזמן", 29.12.06). בגילויי אנטישמיות ברוטאלית ובאכזריות כלפי לוחמי החופש הצטיין במיוחד מושל יאלטה, האלוף דומבדזה (גרוזי במוצאו), שלא חסך עמל בהמצאת תואנות למניעת שהייתם הקצרה ביותר של יהודים בעיר "חסותו" ובביצוע גירושיהם. ואכן, התנקשו המהפכנים בחייו ושלישו נפצע מהפצצה שהושלכה עליהם. המתנקש איבד את עצמו לדעת

במקום ההתנקשות ("הזמן", 13.3.07). זמן־מה לאחר ההתנקשות הבלתי־מוצלחת הנ"ל נזדמן לידו מקרה שהוכיח שוב את עריצותו: עיריית יאלטה הזמינה לעונת הקיץ לעירה תזמורת סימפונית כדי לנגן בגן־העיר כשרבים הנופשים־הטיילים. היתה זו תזמורתו של גראף שרמטייב ובה השתתפו נגנים יהודים אחדים. הגראף פנה בבקשה אל מושל העיר דומבאדזה, שיתיר לנגנים האלה לגור באותו הקיץ ביאלטה, אך המושל דחה את בקשתו (שם, 8.2.08).

ודוגמה נוספת לשרירות־לבו הרע של דומבדזה: הוא פקד לאסור את הרוקח לוי, משום שעל גבי תוויות בית־המרקחת שלו נמצא שמו רשום מעל לסמל המלוכה. רופאו של לוי בא לבקש, כי ישחררוהו ממאסרו בערבות, כיוון ששהותו בבית־הכלא מסכנת את בריאותו ובתגובה לכך הציע דומבדזה, כי ייאסר גם הרופא ויושב בתאו של הרוקח ויינתנו לו שם התרופות הדרושות, כדי שיוכל לטפל ברוקח החולה. אפילו ה"אוקטובראים" (המלוכנים השמרנים) מכינים שאילתה בנידון ב"דומה" ("דער פריינד", 26.3.908).

אותו גנרל דומבדזה הופיע באסיפת "אגודת העם הרוסי" בלוויית כמה פקידי מינהל ונאם בזכות האחדות הלאומית ולמען "ריפוי המולדת החולה". האספה נסתיימה בתהלוכה ברחובות העיר, כשהתזמורת הצבאית מנגנת לפניה את ההימנון (שם, 23.1.907).

היהודים שהיו מגיעים לנופש קיץ שלא הורשו לגור ביאלטה, היו משתדלים להשיג לעצמם דיור זמני בסביבת העיר, אולם משטרת יאלטה הודיעה, כי היא תקפיד על האיסור לגור באזורים חקלאיים ולא תרשה ליהודים להתגורר גם מחוץ לעיר. בעלי נאות־הקיץ באיזור ההוא פנו אל הגנרל דומבדזה בבקשה להרשות ליהודים, כבשנים הקודמות, להשתכן בסביבת אלושטה (במרחק כ־35 ק"מ מיאלטה) (שם, 26.8.09). את תוצאות הבקשה הזאת לא גילינו.

בו בזמן היתה המשטרה מקפידה מאוד בביקורתה על כל הנוסעים באוניות המגיעות לחוף העיר ולא הניחו לשום נוסע יהודי לשהות בעיר "ולו לרגע". הנוסעים הממשיכים בדרכם הלאה והיורדים לקנות צורכי אוכל, חייבים היו להפקיד את דרכוניהם בידי שוטר (11.6.09).

ולא זו בלבד. שרירות־לב רבה שלטה בביצוע התקנות בכל הנוגע לזכות שהייתם של היהודים ביאלטה. אנו קוראים על ריבוי גירושי היהודים מהעיר ובו בזמן על ההוראה שנתקבלה משר־הפנים, המייפה את כוח המשטרה לתת תעודות ישיבה זמנית בגבולות העיר תוך קיום רשותו של המושל לגרש יהודים "בכל שעה שימצא, כי מעשיהם מזיקים" ("הד־הזמן", 1.12.09).

בזמן ההוא נבחר לרב ביאלטה ר' בן־ציון דיאמנט, לשעבר רבה של סימפרופול, ונכנס לתפקידו.

באותה שנה מוצאים אנו בעיתון תיאור כולל קצר על המציאות היהודית בעיר. מתקבל הרושם, שהכותב הוא אחד מהנופשים או מהאנשים שמקרוב באו ומחפשים אפשרות להסתדר בעיר החדשה. וכך תיאורו: כל תושבי העיר מתפרנסים מה"סזון" (עונת הנופש) ומצבם החומרי לא רע. בתוך 24,000 תושבי קבע, מצויות כאן כ־250 משפחות (הווה אומר, 1,200 נפשות, בערך) יהודיות, והם בעלי־מלאכה, סוחרים וגם בעלי מקצועות מדופלמים. לפני שנתיים נפתח כאן ת"ת (וזכור לנו, כי זלטופולסקי ציין את פתיחת הת"ת בשנת 1900), אך מאחר שלא דאגו להבטחת תקציבו לתקופה ארוכה, ובינתיים הוציאו כ־9,000 ר' להחזקתו והכספים אזלו,

נאלצו לסוגרו. במצבו של בית־הכנסת, אין היהודים ה״מדופלמים״ מתעניינים. רק שני תלמידים יהודים, בני חיילים, נתקבלו השנה למכינה בגימנסיה ובעתיד יתקבלו יהודים (שרמת ידיעותיהם תתאים) רק כשמספרם לא יחרוג מהנורמה הקבועה שהיא 5% (כאחוזם בכלל האוכלוסייה בעיר). ועד בית־הכנסת מקיים ״חדר״ ובו מלמד ״מהדור הישן״ המלמד ״עברי״ (כלומר, יכולת קריאה בסידור או בחומש) ל־43 ילדים ושכרו 30 ר׳ (שכר של רעב!...). שכר החזן הוא 160 ר׳ פרט להכנסותיו (בטכסים משפחתיים שונים). בשבתות ובימים־טובים (בחגים) מתאספים לתפילה כתריסר זקנים ואומרי קדיש.

בבניית הקסרקטין באוריאנדה (בין יאלטה לליוואדיה) תעסוקת היהודים מוחרמת והשלטונות מעסיקים רק את חברי ״אגודת העם הרוסי״ וגם את חומרי הבניין רוכשים מהסוחרים שהם חברי אותה אגודה... (״הד־הזמן״, 31.8.09).

בעוד שבועות אחדים פוגשים אנו שוב כתבה מיאלטה (בחתימת ״גר״) שבה מקונן הכתב על העזובה בקהילה היהודית. הנערים מתחנכים בלא תורה ומבלים את עיתותיהם בבתי־קפה במשחק קלפים. על־כן רבה גם המרת הדת (?) בין הצעירים והכתב מספר על מקרה הידוע לו, ש״נערה עבריה שהתפרנסה על חשבון הצדקה״ המירה את דתה ביום הכיפורים האחרון... (״הד־הזמן״, 8.10.09).

אגודת ״אנשי רוסיה האמיתיים״ באלושטה חתרה כל הזמן לערער את זכות היהודים להתגורר בעיירה זו. כנגד דרישתם זו שהועלתה, פנו יהודי אלושטה אל הגנרל דומבדזה, מושל יאלטה שלשטח שיפוטו היתה שייכת גם עיירתם, והפריכו את טענות שוטניהם. ואלה היו טענותיהם הנגדיות: כאן יושבות בס״ה 45 משפחות יהודיות ובעיירה מצויים רק 14 בתי־מסחר של יהודים וכולם למעשה תגרנים זעירים. בין היהודים רק 5 חוכרי אחוזות ושום אחוזה של תושבים מקומיים אינה ממושכנת בידיהם. אין בין יהודי אלושטה אפילו אחד העוסק במכירת משקאות חריפים. עם זה ציינו הפונים, כי אחדים מבין בעלי מעונות־הקיץ המקומיים ביקשו לכלול את היישוב הזה בתחום המושב, כדי שלא יפסידו את לקוחותיהם היהודים שעליהם פרנסתם (״הזמן״, 9.1.10).

מפירוט טענות־הנגד הללו לומדים אנו, מה היו נימוקיהם הבסיסיים של שונאי־ישראל בחתירתם לעקירת היהודים מהמקום. מאוחר יותר נתברר, כי הבקשה שהוגשה למושל על גירוש היהודים מאלושטה נחתמה רק על־ידי 30 איש, רובם טאטארים פשוטי־עם ויוונים סוחרים, שחתימותיהם ניקנו (ואינם ״רוסים אמי־תיים״...). בעלי מעונות־הקיץ והסוחרים הגדולים סירבו לחתום, כי פרנסתם על המתרפאים, שביניהם רבים היהודים. לאלושטה נוהגים לנסוע בדרך־כלל (כאז, כן עתה) הרוחצים בים, חולי ריאות ואוכלי ענבים. רק בה ובבלאקלבה מותרת היתה ישיבת היהודים הקייטנים והם היו רוב הנופשים והמבריאים. משום כך, דחה דומבדזה, שכלל וכלל איננו מחובבי ישראל, את בקשת הקנאים ״הדואגים״ לטובת התושבים הרוסים. עם זה נדחתה גם בקשתם של בעלי הקייטנות ב״סמטת הפרופ־סורים״ (איזור קייטנים מיוחס שנחשב לחלק מיאלטה ובו אסור היה לשהות ליהודים) להתיר ליהודים את הישיבה ברובע זה. כעת עומדים שוחרי הקייטנים לבקש, כי יספחו את הרובע הזה לאלושטה (שם, 25.1.910).

איזכורה של יאלטה גופה לראשונה בשנת 1910 בעיתונות בא בזכות כתבתו של רב הקהילה, ב״צ דיאמנט, אשר תינה את טענותיו כלפי סדרי הבחירות בקרים לוועידת הרבנים, שעמדה להתכנס באותה השנה. לא אספו את נציגי בתי־התפילה

ולא את ראשי העדה, כנדרש, אלא הגבאים חילקו את כבוד הייצוג ביניהם ואחר־כך החתימו בכל ישוב כמה אנשים על פרוטוקול הבחירות. כך היה ביאלטה, שם נבחרו 2 צירים, לעומת אלושטה שבה בס״ה 38 משפחות (אגב, הוא מזכיר, שמהם 24 אומנים) ובה נבחרו 3 צירים. בסימפרופול, שבה 10 בתי־תפילה בחרו בס״ה 4 צירים; בייבפטוריה לא ערכו בחירות כלל, אלא נאספו חתימות בלבד. בקראסובזר בחרו ב־3 צירים. ממליטופול לא נשלח איש, מגניצ׳סק — 3; מאורחוב — 1; ומתאודוסיה — 2. גם בקרטש, הגדולה מתאודוסיה, לא ידעו הרבנים על הבחירות והגבאים התחלקו שם בכבוד זה ביניהם (שם, 15.1.10).

הגנרל דומבדזה החליט לגרש מיאלטה את כל היהודים הרשומים כבעלי־מלאכה ואינם עוסקים במקצועם. משלחת יהודית הגיעה לסימפרופול להשתדל לפני מושל הפלך על דחיית הגזרה. ואומנם, כעבור 10 ימים בוטלה הגזירה הזאת (שם, 15.2; 25.2).

אולם אותו דומבדזה לא שקט על שמריו ולא שם מחסום לפיו הארסי וב״בית המשתה״ (מועדון, ושמא בית־מרזח?) של ״הסויוזניקים״ (אנשי אגודת העם הרוסי) בנאמו ״נגד השכרות״ טען, כי בין הסיבות הראשיות למפלה הצבאית הרוסית במאנג׳וריה (במלחמה עם יפאן) היה היי״ש, שבו השקו הז׳ידים את החיילים ומשום כך הם נפלו בהמוניהם בשביה... (שם, 22.2.10).

שונא־ישראל ללא מעצור היה בעל השררה הזה והמשיך לשלח את חיציו המורעלים. בנאומו האחר לפני בני־בריתו, חברי אגודת העם הרוסי, הוא קרא לבלי השכיר דירות ומַחסנים ליהודים (לז׳ידים, כלשונו) והוסיף, כי מוטב להשכיר לרוסי בחצי המחיר, מאשר ליהודי במחיר המלא... (שם, 28.3.10).

באותם הימים נתפרסמה גם ידיעה על כך, שביאלטה נתפס ביאָליך, מי שהיה מנהיג ה״פוגרום״ ב־1905. בעת מאסרו, הוא ניסה להפיל את אחד הקצינים הפרשים מעל סוסו (שם, 23.2.10). במקומו העירונו, כי כנראה היתה זו טעות בהגדרת המהומות שארעו במארס 1905 כפרעות ביהודים והיתה אז כנראה התנגשות בין קבוצת שיכורים לחיילים שלוותה גם בשוד חנויות אחדות וביניהן היתה (או היו) גם חנות יהודית.

כל־כך עזה היתה שנאתו של דומבדזה ליהודים, עד כי השתמש בכוח שררתי ובהשפעתו הרבה (על־פי התנהגותו, נראה כי כוח שלטונו היה חזק מאוד) ובדרגתו שהיתה גנרל־מאיור ו״פקד לגרש״ מהעיר כ־25 חיילים יהודים, ששירתו בשלוש פלוגות של הגדוד ״הווילנאי 52״ שהיה חונה בימים ההם ביאלטה וכך נעשתה העיר הזאת ״נקיה מיהודים״ בין חייליה. החיילים היהודים הוחזרו לבסיס הגדוד ההוא בתאודוסיה וסופחו זמנית לפלוגות אחרות (שם, 2.7.10).

הצורר דומבדזה יזם תוכנית שטנית להיפטר מיהודים רבים ככל האפשר ביאלטה ועל־פי הוראתו התחילו השוטרים מבצעים בדיקה ״מעשית״ של עיסוקי היהודים שקיבלו היתר ישיבה בתור בעלי־מלאכה: היו מטילים עליהם לייצר בנוכחות השוטר עצם כלשהו איש־איש לפי מקצועו הרשום (שם, 10.2.10).

והמַעקב אחרי המסתננים מעבר למסך־הברזל של תחום המושב היה כל־כך חמור, עד כי אפשר היה לשער, כי שלומו האישי של דומבדזה תלוי בדבר. הנה מעשה ברוקח טריקלטויב שנשלח להתרפא ביאלטה ובינתיים השיג שם עבודה לעצמו בבית־המרקחת של לוי ועיסוקו זה היה מקנה לו זכות להישאר לישיבה בעיר הזאת.

אולם דומבדזה הזמינו אל לשכתו והודיעהו, כי עליו לעזוב את המקום תוך 48 שעות ("הזמן", 2.4.10).

עוד דוגמה של אבסורדים שהיו נוצרים בשל מניעת זכות שהותם של היהודים ביאלטה וסביבתה: בוטלה הצגתה של להקה אורחת בעונת הנופש בקיץ באלופקה בשל גירושם של שני חבריה השחקנים היהודים (שם, 1.9.11).

כמעשה שקרה פעם (וכבר הזכרנוהו) עם נגן התזמורת שהוזמנה ליאלטה להנעים את שהות הנופשים בה ולמשכם אליה, ארע גם לשחקן האופרטה רוזנטאל בעד השימוש בפספורט ע"ש רוזנטאל אחר, שרשאי היה להתגורר בכל מקום, כיוון שהשתמד וקיבל את הדת הלוטראנית. פסק־דינו היה עונש מאסר של 3 שבועות ("הזמן", 25.10.10).

והרי עוד דוגמה של שרירות לבו ואכזריותו של דומבדזה: המושל הצורר פקד לאסור לחמישה ימים אשה יהודיה על אשר העזה להשיב לאשתו של איזה קצין, שכינתה את החנות שלה (של היהודיה) "מחסן של ז'ידים נוכלים" — במלה "חצופה!"... ("הזמן", 16.6.14).

עד כמה רבה היתה ההקפדה על קוצה של אות החוק בכל מה שנוגע לזכות המגורים של היהודים, יוכיח מקרהו של החייט אורלובסקי: האיש הזה ישב ביאלטה כ־50 שנה ועתה שמח דומבדזה לגרשו בהסתמך על פסק־דינו של בית־המשפט הסימפרופולאי, כי הוא עסק במסחר מחוץ לתחום המושב ("הצפירה", 23.11.10).

המסחר ביין בחופה הדרומי של קרים היה אחד מענפי הפרנסה החשובים של היהודים, כפי שכבר אמרנו. לא פעם נתעוררו קשיים, כאשר נתברר שהענבים גדלים בכרמים שהם האזור הכפרי שהוא מחוץ לתחום המושב. תקנת האוצר התירה ליהודים למכור יין בלי תעודת היתר מיוחדת רק מכרמיהם הנמצאים בתחום המושב ורק בבניינים הנמצאים על האדמה שהיא רכושם. היהודים הגישו תלונה בנידון לסנאט והיא נמצאה בבירור (16.1.13).

דומבדזה עשוי היה להתפטר בשנת 1911 בשל הגיעו לגיל הפרישה בשירות ואומנם הגיש כבר בקשת התפטרות, אבל, מעשה שטן, נשאר על משמרתו (שם, 1.1.11).

אולם לא "על הלחם לבדו", על דאגות המגורים והפרנסה, סבבו חיי הקהילה, כי ענייני הרוח והזיקה הלאומית התרבותית העסיקו את דעתם של בניה. באותה שנה נפטר הסופר שפ"ר (שאול פנחס רבינוביץ) והרב דיאמנט הספידו ביאלטה בבית־הכנסת הגדול (שם, 19.12.10).

כפי שנהוג היה בערים אחרות בקרים, דאגה הקהילה המקומית גם ביאלטה לסיפוק צורכיהם הדתיים של החיילים היהודים שחנו בעיר. בשבועות תרע"ה (1915) השתדל הרב דיאמנט והשיג חופשת חג לחיילים היהודים בעיר (ראססוייט, 24.5.15).

בזמן המלחמה וכשרבו הפליטים היהודים ביישובי קרים ורבים מהם נזדקקו גם להבראה, דאגה האגודה היהודית הכול־רוסית "לשמירת בריאותם של היהודים" לסדר בתי־הבראה באלושטה ובייבפטוריה והיתה מקצה בהם מקומות בלי תשלום ובהנחות לנצרכים (יבריסקאיה ז'יזן, 24.7.16).

באסיפת הרופאים בסימפרופול ובישיבה שנתקיימה בנידון באלושטה, דובר על התוכניות שיידונו בוועידת הרופאים העומדת להתקיים בפטרבורג והוצע לדרוש שם, כי יבוטלו כל ההגבלות הלאומיות על בוא המתרפאים למקומות המרפא ברוסיה

וכי יותר ליהודים לשהות בהם בלא כפיפות לתקנות הקיימות על תחום המושב (נובי ווסחוד, 8.1.15).

כמידי שנה בשנה, כן גם בראשיתה של שנת 1917, ממש על סיפה של מהפיכת פברואר, במלאות 21 שנה לפטירתו של ד"ר י"ל פינסקר, אבי ה"אוטואמנציפציה", נערכה אזכרה ציבורית לו בבית־הכנסת הכוראלי ביאלטה (יבר' ז'יזן, 8.1.17).

סבסטופול

ד"ש ראשון מקהילה זו במאה שלנו בעיתונות מוצאים אנו בידיעה, כי בעיר עוד מתגוררים 80 חיילים משוחררים שהשתתפו בהגנת סבסטופול במלחמת קרים, וביניהם 11 יהודים. הזקן שבהם הוא החצוצרן אבנר גיגלר בן 76, והצעיר — לייב פאנטופל בן 69 (בודושצ'נוסט, 9.11.900). שלוש שנים לאחר פרסום הידיעה שהובאה בזה, שומעים אנו, כי ארבעה יהודים, חיילים משוחררים ממלחמת קרים (וביניהם אחד מבין הנזכרים למעלה) זכו לקבל מענק ממשלתי, והם: זוסמן ויינריץ, לייב פאנטופל, ישראל פיודורוב ובנימין חמלבסקי (שם, 30.5.903). ב־1900 חגגה קהילת סבסטופול את מלאות 10 השנים לשירותו של הרב מטעה"מ פריד, שהיה היוזם, המייסד והראש לכל ענייני הקהילה ומוסדותיה. אחרי פטירתו כיהן בתפקידו הרב דמתא, ר' ש' יונוביץ (עפ"י סקירת ד' פולונסקי).

אם כי קהילת סבסטופול היתה קטנה, נראה שעירנותם הציבורית של יהודי העיר היתה מחודדת. הנה קוראים אנו, כי על־סמך התקנות המלכותיות משנת 1892 שהיו מפעילים אותן, רשאים היו יהודים סוחרים ובעלי־בתים להתמנות לעיריות ועל כן תבעו יהודי סבסטופול מאת נציב העיר למנות מספר חברים יהודים לעירייה, לפי המכסה המגיעה (שם, 9.3.901). ייתכן, כי ידיעה זו מעידה רק על התרשלותם של השלטונות (ואולי על התנכלותם הזדונית?) בעיר "מיוחסת" זו, שבה תמיד היו מצירים את צעדי היהודים, כיוון שבערים אחרות היו כנראה חברים יהודים ממונים (הרי ב־1905 כולם הגישו את התפטרותם ודרשו עריכת בחירות במקום מינוי).

באביב 1901 שיכלה קהילת סבסטופול את הרב מטעה"מ שלה, ר' יצחק שרגא פריד, "אחד מטובי הרבנים והעסקנים היהודים ברוסיה" (כלשון הידיעה העיתונאית). הרב פריד היה פעיל בכל האגודות הציבוריות (לחם לאביונים, למען ביה"ס של שבת, למען הספרייה ועסק באגודה הציונית המקומית), "איש אמת ובעל רגש". הוא היה יליד בוברויסק, בעל השכלה יהודית וכללית־פוליטכנית (למד בריגה ובפטרבורג), בשל מחלתו הגיע ליאלטה ואח"כ נתמנה לרב בסבסטופול. בשעתו היה יו"ר האסיפה הציונית בקרמנצ'וג. בלוויתו הספידוהו גם הרבנים מטעה"מ של סימפרופול ושל מליטופול וגם ד"ר יעקובסון בשם ציוני סימפרופול וכן נציג עדת הקרימצ'אקים ("המליץ", 17.5.1901).

בשנת 1903 נתברכה הקהילה המקומית בשני חידושים בתחום החינוך: נפתח ת"ת ובו 70 תלמידים מבני דלת־העם וזמן־מה אחרי־כן קיבלה אחת המורות הנותנת שיעורים פרטיים רשיון לפתוח בי"ס פרטי לבנות יהודיות בדרגה ב' (שם, 28.2.903; 9.5).

מעניין לציין כאן גם דבר, שנחשב כנראה למאורע בתחום השכלתם של צעירי היהודים בעיר, עד שזכה להופיע כאחת החדשות בעיתונות: ישראל פראנצמן, סטודנט מסבסטופול, השיג את דחיית גיוסו לצבא עד להשלמת לימודיו בבי"ס גבוה,

אך לא למעלה מגיל 27. כנראה, כניסתו ללימודים באוניברסיטה או במכון פוליטכני נתאחרה בשל המתנתו הממושכת להזדמנות להתקבל, בגלל ההגבלות על היהודים (שם, 18.5.903). ידיעות כאלה, לכשנתפרסמו, חשיבותן היתה בוודאי רבה בשמשן מידע על הנהגים והתקדימים המועילים לציבור הרחב.

יהודי סבסטופול, כאחיהם בערי קרים אחרות, קשובים היו לצרות בני־עמם והשתדלו להושיט יד־עזר לסובלים בדוחקם: מתנדבים הרימו את תרומותיהם לטובת יתומי קישינוֹב וקרבנות הוֹמל אחרי הפוגרומים הקשים במקומות ההם (שם, 18.7.903; 17.10).

בו בזמן, כאשר נתגברה הפעילות הציונית, המשיכו לאסוף תרומות למען הקרן־הקיימת (4.7.903; 19.9). ראוי לציין, כי בין התורמים לא נעדרו, עתה ובשנים הבאות, גם קרימצ׳אקים וברשימות אנו מוצאים גם שמות: קוֹקוס, פיאסטרו, אדז׳י.

פחות משלושה חודשים עברו מאז נתפרסמה הידיעה על תביעת היהודים כי ימונו נציגים מביניהם כחברים בעירייה ואומנם לאחר הבחירות לעירייה שנתקיימו בחודש מאי בעיר נתמנו, על־פי השתדלות היהודים, שניים מקהילתם לחברי המועצה העירונית. תמוהה בעינינו התוספת שצירפה לידיעה זו מערכת העיתון המפרסם אותה, וזו לשונה: ראוי שקהילות ישראל גם במקומות אחרים ינהגו כמנהג קהילת סבסטופול (״הצפירה״, 28.5.901).

עתה מתקבל הרושם, שעד כה לא נהגו השלטונות כשורה ולא ביצעו את התקנות מאז 1892 המאפשרות למנות יהודים סוֹחרים ובעלי־בתים לחברי עיריות בערי קרים כולן (ושמא לא בקרים מדובר ?).

ההקפדה על מניעת ״הסתננות״ יהודים ״המתגנבים״ מבעד סבך האיסורים המיוחדים שהוטלו על מגוריהם בסבסטופול היתה חמורה ביותר. וכאשר מסיבה כלשהי נתפרקה לשכת בעלי־המלאכה בעיר (והיא היתה אחראית בפני השלטונות על כשרות זכויותיהם של חבריה היהודים), הציע נציב העיר למפקח המשטרה המקומי, להגביר את השגחתו על בעלי־המלאכה היהודים, כי אכן יעסקו במלאכתם. עם זה פרסם נציב העיר סידרת תקנות שעל־פיהן ניתנו רשיונות הישיבה בעיר (״הצפירה״, 20.1.903).

סבסטופול נכללה בפירוט ערי קרים שבהן נערכו הפוגרומים ביהודים ב־1905, אולם בסריקת החומר האינפורמטיבי על כל יישובי קרים בעיתונות הימים ההם, לא מצאנו תיאור כלשהו המאפשר, לדעתנו, להעמידה במובן זה בשורה אחת עם תאודוסיה, קרטש וסימפרופול, כיוון שהקרבנות היהודים שנפלו בה בעת המהומות ב־18 באוקטובר למחרת פרסום המינשר המלכותי היו המיעוט שבין פגועי היריות של הצבא אל המפגינים ולא נפלו מידי פורעים שהתכוונו להרוג ביהודים. ב־20 באוקטובר נתקיימה לוויתם הענקית של קורבנות ירי החיילים בהפגנה השקטה שנערכה יומיים לפני־כן לציון ״קבלת החופש האזרחי״. מיריות הצבא נהרגו 8 אנשים וביניהם 3 יהודים (העיתון ״דער פריינד״ דיווח ב־26 באוקטובר על שתי נערות יהודיות ועוד על שלושה פועלים, שני חיילים ומלח אחד, ואילו בסקירתו ההיסטורית על קהילת סבסטופול של ד׳ פולונסקי (1909), מי שהיה רב מטעה״מ, מדובר על 3 קורבנות: הנערה לופשיץ בת 18, הנער שפרינגר בן 19, הנער שראגין בן 17. לעומת זה ידוע לנו, מעיתוני אותם הימים, כי אחרי המאורע הטראגי הזה אורגנה בעיר הגנה אזרחית שנקראה ״מיליציה״, שיוזמיה וראשיה היו אנשי מפלגת הסוציאלדמוקרטים, שקיבלו על עצמם לדכא את המהומות שפרצו בעקבות יריות

הצבא במפגינים. השלטונות נענו לפניית המפלגה והסכימו להרחיק את הצבא ואת הקוזאקים מרחובות העיר. הפועלים ארגנו מיליציה שהשליטה סדר ושמרה עליו במשך יומיים ודיכאה את הבריונים. גם כאן היתה ידם של "בעלי הדרגות" במשטרה ושני מפקחי משטרה הורחקו מתפקידיהם. האדמירל צ'וכנין הודה לפועלים ולמפלגתם על שירותם, בכרוזים שהודבקו ברחובות. לאחר שהושלט סדר, פוזרה המיליציה (ווסחוד, 22.10.05; "דער פריינד", 26.10.05).

מפלגת ס.־ד. בעיר היתה נאמנה להבטחתה לדכא כל מהומות אם יפרצו ובחודש מאי 1906, כאשר פשטו בעיר שמועות, כי מכינים פוגרום או התקוממות (סבסטופול נחשבה "מועדת" למרידות של אנשי הצי), הרגיעו המפלגות השמאליות את הקהל בכרוזיהן וטענו, כי את השמועות הללו מפיצים פרובוקאטורים. תושבי העיר שברחו מפחד הפוגרום האפשרי, התחילו חוזרים לבתיהם ("דאס לעבען", 23.5.06). בקשר לכך כדאי לזכור, כי במאי אותה שנה נתכנסה הוועידה השנייה של פועלי־ציון בקרים ובה נדונה גם שאלת ההגנה העצמית והוחל בארגונה. בוודאי, חבריהם היו פעילים בארגון ההגנה גם בסבסטופול בשיתוף עם הסוציאל־דמוקרטים.

אווירת הריאקציה שאחרי המאורעות המהפכניים של 1905, הורגשה בסבסטופול ביתר שאת. בנידון זה ראוי לשים לב לדברים שנאמרו על־ידי נציג סבסטופול באסיפה הכללית של האגודה להשגת שיווי־זכויות ליהודים, שנתקיימה בפטרבורג בחורף 1906. הדובר, ברלין, אמר: "בעירנו שורר מצב המצור, שלעומתו מצב מלחמה הוא כאין וכאפס. כל האסיפות, מלבד אלו של אנשי ה"אגודה" ("אגודת 17 באוקטובר" — הימין הקיצוני, שונאי־ישראל והמסיתים לפרעות, הנלחמים בשצף־קצף בכל גילוי של ליבראליזציה) אסורות. ה"אוקטובראים" סובבים בבתים ושואלים "מי מתנגד למלך?" ורושמים חברים באגודתם. בוודאי יהיה חרם על הבחירות ל"דומה" מצד המפלגות הקיצוניות. ברור לנו, כי אם ישתתפו היהודים בבחירות, ייערך פוגרום או יתלו אחדים מאיתנו"... ("הזמן", 13.2.906).

בעיר נמצאו תמיד חוגים שהיו מעוניינים, כי בכל שעה רצויה נוח יהיה להצית את ההשתוללות הבריונית. זמן־מה אחרי המהומות באוקטובר 1905 הגיעה לעיר חבורת בריונים שפרעו בסימפרופול ובתאודוסיה (ווסחוד, 6.11.905) ובעיר השתררה מתיחות. וכעבור חודשים אחדים קוראים אנו, כי באחד הלילות הושלכו אבנים על בית הרב ונופצו שמשות ולמחרת נמצאה כתובת בצבע אדום על דלת ביתו: להכות את הז'ידים! ("הזמן", 2.4.906). ובעוד חודשים אחדים — ידיעה אחרת באותה הרוח: אגודת העם הרוסי איימה על שלומו של עורך העיתון הליבראלי המקומי, המומר ספירו, בעד ביקורתו החריפה כלפיהם ("הזמן", 2.1.07).

ההסתה האנטישמית בעיר היתה כה גלויה וקיבלה ממדים מאיימים כאלה, כי ידיעה על כך פילסה לה דרך, בתנאי הצנזורה הקשה של שנות הרדיפות והדיכוי, אף ל"דיילי מייל" הלונדוני. שם נאמר, כי בסבסטופול מכינים פרעות ביהודים, כדי להסיח את דעת־הקהל מהמרידות בצבא. חולקו קרוב ל"חצי מיליון" כרוזים "לעשות טבח ביהודים" (25.7.906).

ובאותם הימים מספר לנו העיתון, כי ברחובות סבסטופול התפשטו הכאות היהודים בידי אנשי אגודת העם הרוסי "כברחובות אודסה", והמשטרה אינה מתערבת כלל ("הזמן", 10.8.907). וסמוך לכך עוד ידיעה העשויה לעודד את שונאי ישראל: לעיר חזר ביירול, איש המאה השחורה, סגן נשיא אג' העם הרוסי, שגורש מקודם ועתה קיבל חנינה ("הזמן", 30.1.908).

באוגוסט 1907 חויבו עשרות יהודים לנטוש את סבסטופול והועלתה דרישה של גירוש יהודים כללי מהעיר.

כדי להמחיש את אימתם של ימי הריאקציה שבהם הוגברו ביותר הרדיפות וההסתה ביהודים, דיינו אם נצטט בזה ידיעה לאקונית ורבת־משמעות שלהלן: 9.6.908 — בסבסטופול נסתיים מושב בית־הדין הצבאי הגלילי שנמשך ארבעה חודשים. במשך המושב הזה הוצאו 45 פסקי־דין של מוות ולמעלה מ־100 — לעבודת פרך ("הזמן", 9.6.908). ונוסף על אלה יש לזכור את מאות הקרבנות של משלחות העונשין, המצודים ההמוניים והמאסרים... ב־1908 הוצא צו־גירוש ליו"ר לשעבר של הנהלת בית־הכנסת, לראש חברת גמילות־חסד ולממלא־מקום הרב (על־פי ספרו של ד' פולונסקי ברוסית "סקירה היסטורית על הקהילה היהודית בסבסטופול", לרגל מלאות 25 שנה לביהכ"נ הראשי בסבסטופול, 1909).

"המון יהודים" גורשו מסבסטופול בעקבות החיפושים הפוליטיים שנערכו בעיר ("הזמן", 27.7.908).

ולבסוף חייב מפקד צי־הים־השחור את נציב העיר לגרש מסבסטופול לתחום־המושב את היהודים המתגוררים בשכונת "קוראבלנאיה" (איזור המפרץ, שבו נמצאו האדמירליות והמספנה הגדולה) — 50 משפחות, וביניהם היו חיילים משוחררים. על המגורשים נאסר לבוא לחלקי העיר האחרים (שם, 16.9.908). כנראה, היהודים השתדלו והשיגו את דחיית ביצוע הגירוש, ובספרו הנזכר של פולונסקי צוין, כי היהודים גורשו ב־1 במאי 1909 ובית־תפילתם נסגר ונעזב. כעבור איזה זמן, הוקל המצב וחלק מהמגורשים חזר, ובתוכם מי שהיו ראשי הקהילה.

ולמרות אווירת הדיכוי והשטנה המפעפעת בגלוי, נמצאו כתמיד יהודים שמתוך גישה הומאנית כנה (ופעמים גם במופגן), דאגו לטובתו של כלל הציבור, ולאו דווקא לאחיהם בני עמם. באותה שנה נפטר כאן יהודי אמיד בשם ז'לזניאקוב שהשאיר רכוש וציווה 40 אלף רובל לייסוד בית מושב זקנים ל־20 איש (בסימפרופול). לביצוע צוואתו זו, הוא ייפה את כוחם של ארבעה אנשים: הרב פרלמן, הא' איידלין, תושב סימפרופול), עורך העיתון "קרים" וחבר עירייה נוצרי. ("הזמן", 5.2.908).

בשנים 1901—1904 כיהן בתפקיד הרב מטעה"מ, הרב דמתא ש' יונוביץ', אשר המשיך את מסורתו של הרב פריד (1890—1900) שהיה "המייסד והראש לכל ענייני הקהילה" (פולונסקי, שם) ואחרי יונוביץ ויודין מילא את התפקיד הזה משנת 1906 המורה לדת, ד' פולונסקי (הוא מחבר הספר הנזכר).

ב־1906 נפטר נ' רמבשבסקי, מי שהיה המייסד והגבאי במשך 44 שנים של בית־התפילה הראשון בעיר ובשנת 1907 נפטר נחמן (או נתן) אפשטיין, שלפי עדותו של פולונסקי כינוהו "אבי הקהילה היהודית בסבסטופול". ראשיתו של ארגון הקהילה הוא ב־1895 (עפ"י פולונסקי), כאשר הוקמה, לפי התקנות החדשות, "הנהלה משקית" במקומה של ההנהלה הרוחנית לבית־הכנסת.

בהסתמך על העיון בסקירתו ההיסטורית של פולונסקי הנ"ל, מן הראוי לדעתנו לציין את ערכו של "בית וויינברג" כמרכז לחיי הציבור היהודיים בעיר, שבו רוכזו כל מוסדות הקהילה, וכאן נערכו אירועים תרבותיים שונים: חגיגות נוער בחנוכה ובפורים, ערבי קריאה, הצגות, הגרלות לטובת הקהילה וכד'. בבית הזה התאכסן בשנת 1899 במשך יום השבת, בדרכו מקראסובזר לארץ־ישראל, הרב חיים חזקיהו מדיני.

כשאנו חוזרים למעקב אחרי האירועים על־פי העיתונות, עלינו לציין, על רקע מוראי הימים הקשים שתיארנום, ידיעה אחת יוצאת־דופן אך סימפטומאטית: בסבסטופול נרשמו קראים אחדים כחברי "אגודת העם הרוסי", אבל לפי דרישת ועד האגודה, נמחקו שמותיהם מהרשימה ("הזמן", 24.12.906). ידיעה זו מאלפת היא: חוגים מסוימים בקרב הקראים נוטים היו "לרקד לפי קצב מנגינת חליליהם של אדוני המצב", כדי להדגיש את ייחודם ועליונותם לעומת היהודים...

וכנגד זה נודע לנו על חידוש הנראה מעניין במיוחד באור רטרוספקטיבי: נרקמה תוכנית לאַחד את 3 בתי־התלמוד־תורה בעיר למוסד אחד, שבו ילמדו ילדי הקראים יחד עם היהודים (! — י"ק). תקנון המוסד הזה הוגש כבר לאישור ("הזמן", 5.7.907).

העשור השני במאה שלנו בדברי ימי יהודי סבסטופול נפתח בידיעה, שנציב העיר לא התיר לתלמידות ביה"ס המקצועי היהודי לבנות בסימפרופול לבוא לסבסטופול לטיול בן יום אחד (נובי ווסחוד, 24.6.10).

בסבסטופול הוחמרה הביקורת על הסתננות היהודים שאין בידיהם היתר ישיבה מחוץ לתחום, ובאחד המצודים שהיו נערכים למטרת גילוי ה"עבריינים", אותרו 23 איש נעדרי רישיון והם טעונים גירוש. חוששים להמשך המצוד (23.12.10).

והנה ידיעה על אירוע טראגי שקורבנו היה יהודי: על־פי פסק־הדין הוצא להורג בסבסטופול החייל ליפשיץ שהתנקש בחיי הסמל הראשון בפלוגתו ("הזמן", 8.12.11). מכאן ועד שנות המלחמה איננו מוצאים ידיעות נוספות בעיתונים המתייחסות לחיי יהודי סבסטופול.

ועתה שומעים אנו על השתתפותה של הקהילה המקומית במאמץ המלחמתי עוד לפני הצטרפותה למלחמה של תורכיה ובטרם הורעשה העיר בתותחי ספינת־הקרב הגרמנית "גבן". התושבים היהודים השתלבו בפעילותו של העורף למען הקמתם של בתי־חולים ובסיוע לעבודתם, בארגון צוותי אחיות, חוגי בית להכנת לבנים לחיילים, בעזרה למשפחות המגויסים ולפליטים. הרופאים התנדבו להכשרת אחיות. הסוחר המקומי זוסמן צייד חדר־חולים בן שלש מיטות וקיבל על עצמו את אחזקתו. עם זה השתתפו יהודי סבסטופול גם בעזרה ליהודי פולין הסובלים: נערכה מגבית ונשלחו בגדים לווילנה. בו בזמן התחילו לדאוג גם לפליטי היישוב הארצישראלי, מאחר שתורכיה גירשה מארץ־ישראל את אזרחי רוסיה (ראססוייט, 8.3.15).

והנה מודיעים העיתונים שוב על מקרה הצטיינות של חייל יהודי קרימאי: חייל־מילואים מסבסטופול, זלמן בן וולף ב' זכה בשני צלבי גיאורגי על מעשה אומץ בקרב מיתקפה בכידונים על־יד יאנוב ועל תצפית מוצלחת בחזית הרי־הקרפאטים ששם הוא נפצע (נ"ו, 27.2.15).

ייבפטוריה

כבערי קרים האחרות, כן גם בייבפטוריה, התחילה פעילות ציונית מאורגנת בראשית המאה הזאת ובראש האגודה עמדו הד"ר ז' מיכלסון וד"ר ש' מלכין (שעד מהרה עלה ארצה והיה רופא בחדרה). הידיעה מוסרת, כי בעיר ישנם למעלה מ־150 שוקלים. יש גם תורמים למען ישוב א"י והתרומות מועברות אל הוועד האודסאי של חובבי־ציון. כאן נמכרו כ־500 (?!) מניות של ה"קולוניאל בנק" (אוצר התיישבות היהודים) והכתבה מדגישה, כי זוהי כמות נכבדה מאוד בשביל "עדה מצערה, אשר רוב יושביה הם בעלי־מלאכה פשוטים". הפעילים בהתרמות הציוניות

הם הא"א מלכין וי' ורשצקובסקי. לפני כשנתיים נוסדה בעיר גם "חברה לתמיכת עניים עברים" וראשי הוועד שלה הם צ' פרנקל וג' שווארץ. נאספו כ־4,000 ר' מהתרומות ומנשפים ומזה נהנו הנזקקים. עתה נמצאת פעולה זאת בירידה "בגלל המשבר בעולם המסחר וסכסוכי עסקנים" ("המליץ", 29.7.900).

ד"ר ז' מיכלסון, נפטר במארס 1902 ובלוויתו ההמונית הספידו הרב דמתא, מרכוס. המנוח היה גם יו"ר האגודה לעזרה לעניים. באזכרה לו נערכה מגבית לסידור ספרייה ואולם קריאה על־שמו. ביוזמתו ובסיועו של חוג נשים מקומי נפתח כאן בי"ס של חינם לבנות ובצד המקצועות הכלליים היו מלמדים בו גם עברית. 30 תלמידות ביקרו בבית־הספר הזה. באסיפת הקהילה הוחלט להקים ת"ת ציבורי במקום ה"חדר" של הקהילה שהיה קיים עד אז. במעמד ההוא נבחרו גם הממונים שידאגו לכינונו ולהפעלתו של המוסד (הא"א פ' שמוליאן וג' שווארץ). כמו־כן הוחלט להקים בית־כנסת חדש, כי הישן היה צר מלהכיל אף את מחצית בואיו (כ"ו, 8.3.902).

ה"התלהבות" הפאטריוטית שהיהודים נאלצו להפגין בעת המלחמה עם יפאן עברה, כמובן, גם על יבפטוריה והיהודים תרמו סכום (שגודלו לא ניקב) מסוים למען צי־המלחמה. לאחר שמושל הפלך הביע את תודתו על כך לקהל המתפללים בבית־הכנסת ביום האחרון של פסח, הוחלט, על־פי הצעתו של הרב מרכוס, לתרום למטרה זו עוד 1,000 ר' מיתרת מס הבשר ("המליץ", 9.4.04).

אחרי הפרעות שהיו בתאודוסיה בפברואר 1905, נשתררה מתיחות בין היהודים בכל ערי קרים ובייבפטוריה נתפשטה חרדה בשל השמועות, כי ב־25 או ב־26 במארס מכינים פוגרום בעיר. בעת הוויכוח בעיריה דובר על הצורך לארגן "מיליציה עירונית", אבל מושל הפלך הודיע, כי אינו מאמין לשמועות הללו ("הזמן", 30.3.05).

עיתון אחר מודיע, כי בישיבת העירייה בהשתתפותם של נציגי השלטונות, הצבא, המשטרה, רשות הנמל ונציגי בתי־הספר, מחשש לפוגרום ביהודים ובקראים העלול להתחולל ביום 29 במארס, הוחלט לדרוש, כי ישוגרו העירה 2 פלוגות חיל־רגלים, ובינתיים — יינתנו למשטרה לשם תגבורת 10 שומרים ("דער פריינד", 29.3.05). ואומנם נשלח מברק למושל הפלך, טרפוב, בבקשה לשגר 2 פלוגות חיילים להבטחת הסדר. טרפוב השיב, כי על־סמך השערה סתמית אינו יכול לפנות לצבא בבקשה כזאת. הוא מאמין, כי יישמר הסדר והתושבים בעצמם לא יאפשרו להפר אותו, ואם יתעורר צורך, ישכנעו טובי האזרחים את המעמדות הנמוכים, כי הפרת סדרים, שהיא עבירה, אינה מביאה כל תועלת. בדרך זו ניתן לשמור על הסדר טוב יותר מאשר בעזרת הצבא" (שם, 4.4.05).

אכן, באותם הימים לא נתקיים פוגרום, אך האווירה הכללית היתה רוויה אנטישמיות עד כדי כך, שמנהלת הגימנסיה הכללית בעיר אסרה על תלמידותיה הלא־יהודיות להשתתף בנשף ריקודים, שאורגן לטובת אגודת "גמילות חסד" היהודית ולתלמידותיה היהודיות היא יעצה, "במקום לרקוד — לתרום לטובת כנסיית הגימנסיה, שבה אירעה זמן־מה לפני כן, גניבה. מצב המלחמה, שבו שרויה המדינה, אינו מסייע למצב־הרוח היאה לריקודים"... והידיעה הזאת בעיתון מסתיימת בהערת המערכת, שאך שבועיים לפני־כן נערך נשף ריקודים לתלמידי כל בתי־הספר במועדון העירוני... ("הצפירה", 9.2.05).

כמה חודשים לאחר־מכן, כבר סמוך לפרסומו של המינשר המלכותי, שהתכוון להעניק משטר "חופשי" יותר למדינה האוטוקראטית (לאחר שבמינשר מחודש

יולי הוכרזה עקרונית הכוונה להנהיג מוסד מחוקק נבחר), טיפלה עיריית יבפטוריה, ככל הרשויות המקומיות, בהכנתה של רשימת הבוחרים, ונתעוררה השאלה, שמא יש להכין רשימת בוחרים נפרדת ליהודים. נימוקם של הסוברים כך היה, שנוסח החוק המוצע בנידון אינו עוסק בסוגיה זו בכלל. והעיתון היהודי המפרסם ידיעה זו אינו יכול שלא לסיים בהערה עוקצנית מצדו: "עקרון שוויון הזכויות לכל המשתתפים בבחירות הוא כאין וכאפס בעיני הביורוקראטים האלה נוכח העדר הוראה כלשהי בנידון בהצעת החוק !..." (ווסחוד, 8.9.05).

ב־20 באוקטובר, 3 ימים לאחר פרסום המינשר, התגלגלו מאורעות הדמים לייבפטוריה. באותו היום היתה התנגשות בין פועלים, בעיקר יהודים, שהתאספו לאסיפת־עם ובין היוונים והטאטארים, שהתנפלו עליהם. נורו יריות והסובלים היו כמעט רק יהודים. אחד מהם גוסס ואחדים נפצעו ("דער פריינד", 22.10.05).

לא ברורות לנו נסיבות־המאורע הזה ומדוע דווקא היוונים והטאטארים נגררו להתנגשות זו. שמא קרה הדבר על רקע של תחרות ביחסי מסחר ועבודה ואולי יד הפרובוקאטורים והמסיתים מצד המשטרה בחשה בקדירה זו ? !...

בידיעות עיתונאיות לפעמים היו מזוהים יהודים עם מהפכנים (מתוך כוונות אנטישמיות), ולהפך, וקרה שידיעות כאלה בנוסחן המקורי (של מחבריהן) הועתקו גם בעיתונות העברית. וכך קוראים אנו (1907), כי 6 יהודים התנפלו בייבפטוריה על גזבר אגודת העם הרוסי ופצעו אותו ואת אשתו. שלושה מהם נתפסו ובביתם נתגלתה ספרות אי־ליגאלית ודגלים אדומים ("הזמן", 30.1.907).

ובתחום חיי הקהילה, אין לדעת בבירור, מה גרם לסכסוך שנתגלע בין הגבאי החדש בבית־הכנסת לבין הרב מטעה"מ ("הרב הנאור", כלשונו של מוסר הידיעה). לפי הידיעה האמורה, נוהג הגבאי כ"דיקטטור ורודף" את הרב, אוסר עליו לדרוש בבית־הכנסת בלי היתר בכתב ממנו וגם מתערב בענייני ת"ת ועתה הוא מסרב לחתום על הוראות תשלום למורים ולפקידי ת"ת. הפתרון המסתמן למצב שנוצר, כדברי הכתבה, הוא בכך, ש"ההנהלה הרוחנית" (הגוף המנהל את בית־הכנסת) כולה תתפטר. לכך מסכימים הגזבר הורביץ וה"יהודי המלומד" מאלכין, אך בינתיים משתהים הדברים. הסיבה האפשרית לסכסוך המתואר יכלה להיות זו (אם לא נביא בחשבון אפשרות של התנגשות על רקע אישי): ייתכן, שהגבאי בנוסח של "גביר", בעל מסורת של קהילה עיירתית בפלכים המערביים, לא השכיל להסתגל לסגנונו המודרני של הרב המשכיל ומצא בדרשותיו דברי "מינות" שחרגו מעבר למושגיו האורתודוקסיים, ושמא הפריז הרב בשבח ההשכלה "הרשמית" שהממשלה היתה מעוניינת לנטוע בציבור היהודי (דווקא באמצעות הרבנים מטעה"מ) ומצא בהם משהו מסגנון "מה יפית" המתכוון לשאת־חן בעיני השלטונות... נכונותם של שני חברי ההנהלה האחרים להתפטר רומזת על אי־הזדהותם עם הגבאי וגם סירובו של האחרון לחתום על הוראות תשלום למורים מחזקות את הרושם על התנהגותו בנוסח "גביר" ("דיקטטור" בלשון הכתבה) ("הזמן", 6.8.09). אשר להתערבותו של הגבאי בענייני ת"ת, יש לדעת שכוונת השלטונות היתה, כי הרבנים מטעה"מ (בעלי נתונים השכלתיים, כפי שהתקנות הרשמיות חייבו) ישגיחו על תקינות הנהלים המקובלים ב"חדרים" ובת"ת, כולל התאמת המורים־המלמדים לתפקידיהם. ייתכן, שהגבאי שמדובר בו הסמיך את עצמו לבדוק את "כשרות" המורים (תוך הקפדה על הקו האורתודוקסי בפרשנות וכד') ושמא מכאן נבע סירובו לאשר תשלומים למורים...

לייבפטוריה, שהיתה מרכזם הרוחני של הקראים, אופיינית הידיעה, המספרת על קיום אסיפת הקראים שבה נדחתה ההצעה לחייב את התלמידים הקראים בבתי־הספר התיכוניים ללמוד עברית ואת דת הקראים, משום שתוכנית כזאת אינה עשויה למשוך את ליבם של הצעירים. הטמיעה התרבותית צעדה כבר הרחק ״קדימה״. במציאות דחקה כבר הרוסית את הטאטארית כשפת הדיבור ואין תועלת בתקנות מיוחדות בנידון. לעומת זה, חזרו על ההצעה הקודמת — לחבר ספר לימוד לתולדות הקראות. נדחתה גם ההצעה לקבוע תקנות לכל קהילות הקראים ברוסיה. בידיעה אחרת מסופר, כי באסיפה השתתפו 31 צירים מכל מקומות מגורי הקראים (״הצפירה״ 13.11.10). ועוד משהו מתחום חיי הקראים באפריל 1910 שלא ציינו אותו במקומו. כיוון שלא מצאנו המשך לאירוע המרומז. בידיעה האמורה מסופר, כי שר הפנים התיר לקרוא לוועידת מורשי הקהילות הקראיות, כדי לדון על ההשתדלות להרחיב את זכויותיהם האזרחיות. בשעתו, אמורה היתה הוועידה להתכנס בנשיאותו של החכם פאנפילוב, אך הדבר נשתהה ואת אי־התכנסותה יש, כנראה, לייחס, לפטירתו של החכם הזקן ולהעדרו של ממלא־מקומו, לפי שעה (״הזמן״, 16.4.10). ועוד ידיעה מהוויי הקראים: נפטר חכם הקראים, ר׳ שמואל בן משה פאנפילוב — הוא כיהן בתפקידו במשך 31 שנה והיה אישיות מכובדת. זמן־מה שימש הוא ראש העיר. אחד מבניו הוא אדריכל באודסה והאחר — נוטריון בתאודוסיה (4.1.12).

כפי שקרה לא פעם גם בקרב היהודים, נדחתה בחירתו של החכם הקראי החדש בגלל המחלוקת שפרצה בין הצירים (״הזמן״, 23.8.13). בינתיים, היו קהילות הקראים אוספות קרן בסך 200 אלף רובל, שנועדה לשמש מקור לכיסוי משכורתו של החכם ולהחזקת ההנהגה הדתית (שם, 7.5.13).

בשנת 1914 נתפרסמה יבפטוריה בשל ״משפט הציונים״ שנתקיים בה והפרטים שהופיעו בנידון בעיתונות מספקים לנו חומר מעניין, הזורע אור על מצבה של הפעילות הציונית ברוסיה בתקופת הריאקציה שלאחר מהפכת 1905 — מהבחינה המשפטית והעובדתית כאחת. ידוע, כי בכל השנים האפילות הללו, מאז מלחמת יפאן ועד מלחמת העולם, במצאה התנועה הציונית ברוסיה במצב ״חצי לגאלי״ וכאן לפנינו חומר מוסמך הממחיש את המצב האמור. וזהו תיאור השפט:

ב־8 בנובמבר 1914 נערכה ישיבת בית־המשפט המחוזי של סימפרופול במושבו המיוחד בייבפטוריה, בלא השתתפות מושבעים. נשפטה קבוצת יהודים תושבי יבפטוריה, שהואשמו בהשתייכות להסתדרות הציונית, שאינה מותרת.

על 4 ספסלים יושבים 15 נאשמים, הנבדלים מאוד איש מרעהו על־פי גילם ומעמדם החברתי: רב, מנהל פנקסים, בעל־מלאכה, סוחר, מורה עברי, רוכל צדפים; בן 70 ולצדו בן 19. כולם נאשמים על־פי הסעיפים 2, 3, של חלק ב׳ של החוק הפלילי (השתתפות באגודה שאינה מותרת, בעלת אופי פוליטי או מקצועי).

הנאשמים הם: ש׳ אלקינד, י׳ לוין, י׳ יעקובוביץ׳, א׳ קוץ, י׳ גנפולסקי, א׳ אובודונסקי, י׳ סלוצ׳אשצ׳ין, ל׳ ליוטרובניקוב, פ׳ טיזון, י׳ טבצ׳ניקוב, י״ח לוין, י׳ כץ, א׳ טיאון, ח׳ קושצ׳נסקי, טרייסטאניה והזוג ויימן. הזוג ויימן מתגורר בעיר אחרת והמשפט נגדם הופרד (לא יכלו להופיע). הסניגורים הם: עוזר לעו״ד לייבמן מסימפרופול ועו״ד פ׳ שיק מרוסטוב־על־דון.

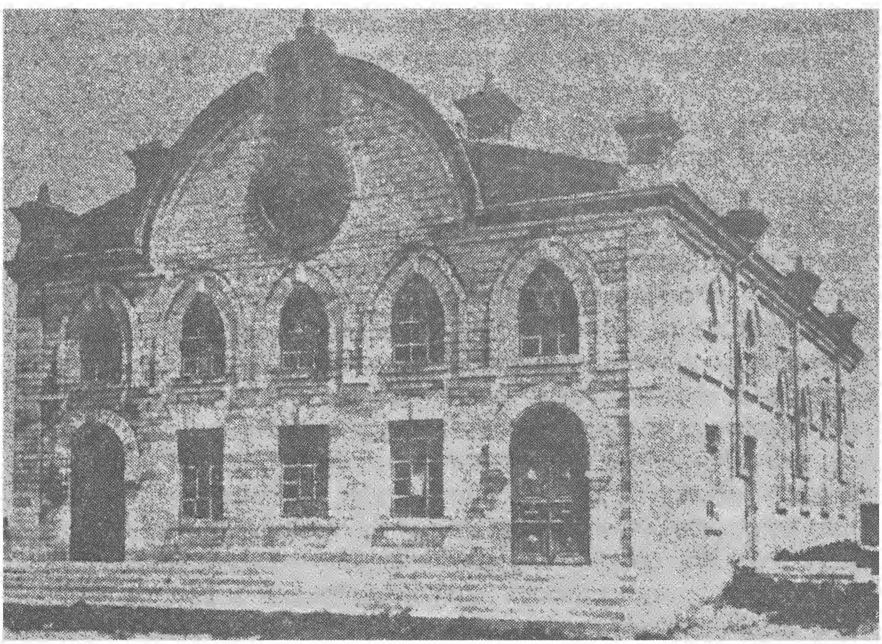
בינואר 1914 נתארגן בייבפטוריה חוג ציוני שעסק במכירת שקלים, במגביות באמצעות מכירת אתרוגים ובולים ציוניים, מניות של אוצר התיישבות היהודים, במגביות לקרן בית־הספר, במשלוח שליחים לארץ־ישראל, בארגון הרצאות

ובמכירת ספרות ציונית — כל זה בניגוד לאיסור להשתתף באגודה ציונית ובאגודה לעזרה לעובדי אדמה ובעלי־מלאכה יהודים בסוריה ובארץ־ישראל, מכיוון שגופים אלה אינם רשומים כחוק.

עלינו להזכיר, כי באחת הידיעות בעיתונות על הוויכוח בסנאט בקשר לפסילתו של רב אחד בגלל ״שייכותו לאגודה ציונית״ מסופר תוכנו של החוזר הסודי בחתימת שר־הפנים, פלאֶווה מיום 24.6.903: לאסור תעמולה ציונית פומבית, למנוע פעילות ״מגידים״, כינוסים ציוניים, להחרים מניות אוצר התיישבות היהודים, לציין בשעת מינוי רבנים את שייכותו של המועמד לגורמים ציוניים (נוֹבי ווסחוֹד, 14.7.11).

המשטרה ערכה חיפושים אצל אנשים שנחשבו כמשתתפים באגודה זו (כדי לחסל את האגודה) ונתגלו אצלם שקלים, עותקים של קול־קורא של אגודת ״יהודים רוסיים בירושלים״, הזמנות לאתרוגים וקבלות על תרומות לטובת יהודי סוריה וא״י, תקנות האגודה לעזרה לעובדי־האדמה, מניות של אוצר התיישבות היהודים, בולי ארץ־ישראל (של קק״ל), ספרות ותכתובת — המוכיחים את קיומה של ההסתדרות הציונית האמורה, האסורה על־פי החוק והמנוהלת ע״י מוסדות ואישים הנמצאים בחו״ל. הנאשמים כופרים באשמתם. עדי התביעה אינם מוסיפים כל מידע מהותי נוסף.

על־פי עדותו של הנפטר קראפיווין, קולונל המשטרה, יש להפריד מתוך הקבוצה נאשמים אחדים, שעל־סמך ידיעות הבולשת ממלאים תפקידי מנהיגות בהסתדרות הציונית ואילו נאשמים אחרים מחולקים לפעילים יותר או פחות.

בית־הכנסת של הסוחרים ("Kupecheskaya") בייבפטוריה
(זוהה ע״י מר ראובן שפירא, תל־אביב)

בין עדי הסנגוריה — 3 חברי הנהלת בית־הכנסת שהעידו, כי תרומות שונות ניגבו לטובת המקהלה בבית־הכנסת ואין להן ולא כלום עם המטרות הציוניות.

הסניגוריה טוענת, כי מניות אוצר התיישבות היהודים ותכתובת עם חברי האגודה למען עבודת אדמה בסוריה ובא״י ודו״חות האגודה מתייחסים למוסדות לגאליים בהחלט. הסניגוריה דרשה לקרוא להעיד את הרב מטעה״מ וידרשטיין מסימפרופול, שנכח באולם בית־המשפט, על ערכן של ראיות ״חומריות״ שונות, כגון ״אתרוג״, מגבית תרומות לקופת ר׳ מאיר בעל־הנס, אך בהתחשב בהתנגדות הקטיגור, בקשה זו נדחתה.

מנוסח הדו״ח הגלוי של אגודת העזרה לעובדי האדמה בסוריה ובא״י מתברר, כי חבריה מצויים בערים שונות והם רשאים לאסוף תרומות לטובת יהודים־מתיישבים בא״י ולקרן בית־הספר של המתיישבים ולצורכיהם התרבותיים השונים.

הסניגוריה (לייבמן) טענה, שבכתב־האישום לא מדובר על מטרותיהם של ה״אגודה״ וה״חוג״. נאמר רק, כי ההסתדרות הוקמה ״לשם איחוד האוכלוסייה היהודית״, אולם איחוד כזה למטרות צדקה איננו אסור. אין ראיות לקשריהם של יהודי ייבפטוריה עם ״הסתדרויות בחו״ל״.

אצל אנשים שונים נמצאו חפצים המתייחסים לעיסוקם: אצל בנקאי — מניות של בנק, אצל הרב — חשבונות של אתרוגים, אצל מורה — מפת ארץ־ישראל.

העו״ד שיק טען, שעד 1904 האגודות הציוניות היו מותרות ברוסיה ורק שר הפנים פלאֶווה אסר את ההשתייכות אליהן. אף אם השתייכו היהודים לאגודה, הרי מטרותיה היו מסחריות (רכישת קרקע) ולא פוליטיות ומבחינת החוק הרוסי, אין בכך כל עבירה. כל יהודי רוחש יראת־קודש לציון, אך אין לכך כל קשר לפעילות מדינית.

הנאשמים הסתלקו מזכותם לנאומים אחרונים. לאחר התייעצות ממושכת, זיכה בית־הדין את הנאשמים.

סקירת המשפט היא מאת כתב העיתון ״יוז׳נייה ודומוסטי״ בייבפטוריה. התרגום נעשה עפ״י קטע־העיתון מנובמבר 1914, שתצלומו נמסר לי ע״י בנימין וסט ז״ל, ב־1965.

על־פי דרך טיעונה של הסניגוריה ולפי תוצאות המשפט ניתן להסיק, שהעוקץ בתקנת פלאֶווה מ־1904 על איסור הפעילות הציונית (על־סמך החוזר הנזכר) היה נעוץ בקשרים ובתלות במוסדות ובארגונים בינלאומיים ויסודו בחששות ובפחדים שעוררה התגברות התנועה המהפכנית ברוסיה (בנסיבות המלחמה) שנשענה גם על אהדתם של החוגים הליבראליים והסוציאל־דמוקרטיים באירופה המערבית ובארה״ב — ואילו הפעולה הציונית התרבותית והפילאנטרופית כשלעצמה, אף אם נתכוונה ליהודי ארץ־ישראל, לא נחשבה ל״טריפה״ ופסולה.

סבלם של יהודי פולין בזמן מלחמת העולם (הראשונה) בשל הבריחות האנוסות והגירושים נגע, כמובן, בלב יהודי ייבפטוריה וקבוצת יהודים פנתה אל ראש העיר בבקשה לאפשר התרמה לטובת יהודי פולין, נפגעי המלחמה. בקשה כזאת לא אושרה, משום שלא נתקבל על דעת הרשויות, שמותר לאסוף תרומות לנפגעים היהודים בלבד ולא לאוכלוסייה הסובלת כולה (נ״ו, 22.1.15). אולם משלא הוכרז ברבים על התרמה זו, אלא נאספו תרומות מאת המעוניינים, יצא הדבר אל הפועל, וכך העבירו תלמידי הכיתה ז׳ בגימנסיה את תרומתם למען הפליטים למערכת העיתון ״ראססוויט״ (ראססווייט, 5.5.15).

כשסיפרנו על אירועי אלושטה היהודית, הזכרנו את בתי־ההבראה לפליטים שפתחה חברת שמירת הבריאות ליהודים ("אוזא"), בקיץ 1916 באותה העיירה ובייבפטוריה. באלושטה התכוונו לקייטנה גדולה שתאכסן 50 חולי שחפת מבוגרים, ואילו את המוסד בייבפטוריה ייעדו ל־50 חולי שחפת־עצמות לילדים. הסניף המוסקבאי של החברה הנ"ל קיבל על עצמו לכלכל 100 חולים: 80 פטורים לגמרי מתשלום ועוד 20 בתשלום חלקי. במסגרת שיתוף־הפעולה עם חברת "אוזא", עמדה אגודת גמילות־חסד באלושטה לסדר גם בית־חולים בן 10 מיטות ליהודים חלשים באחוזה "בשטרק" במרחק 12 ורסטאות מסימפרופול (שעל תולדותיה סיפרנו). האחוזה הזאת היא על שטח 1,200 דסיאטינות ובה גני פרי ומכוורות, אולם היא נמצאה מחוץ לתחום (איזור חקלאי!) והוגשה בקשה למתן היתר לסדר שם קייטנה לילדים יהודים. עמדה להתקיים התייעצות פלכית של "אוזא" בליווי תערוכה, שבה יוצגו קובצי שירים, סיפורים, אגדות, עבודות כיור, דיאגרמות על פיתוח גופני, תפריטים, אמצעי תברואה, תצלומי מוסדות של "אוזא". תערוכה כזאת תמחיש את מרחב האפשרויות לטיפוח פעילות הקייטנה. — בריכוזי הפליטים, החליטה החברה האמורה לארגן גם "טיפת חלב". הוצאו שתי חוברות הסברה על המלחמה במחלות המדבקות בין הפליטים (יב. ז'יזן, 15.5.16). באותו קיץ רכשה החברה האמורה את בניין הסנאטוריום לחולי שחפת תמורת 115 אלף רובל, הודות לתרומותיהם של נדבנים אחדים (שם, 29.1.17).

ידיעות מאוחרות יותר על ייבפטוריה היהודית שלפני מהפיכת פברואר אינן בידנו.

ביישובים הקטנים

ידיעותינו על אירועים מקומיים או על בעיות מקומיות של היהודים המתגוררים ביישובי קרים הקטנים, בעשור הראשון של המאה שלנו, מעטות הן.

ידוע לנו, כי בקראסובזר היו היהודים — הקרימצ'אקים והאשכנזים — לא פחות ממחצית כלל התושבים בעיר, ולפי ידיעה אחת — אף למעלה מ־50%. האחוז האמור אוזכר בקשר לידיעה, שהעירייה דורשת להפוך את בית־הספר המקומי לבנות, בן 4 שנות לימוד, לפרוגימנסיה (גימנסיה בלא הכיתות הגבוהות). בבתי־ספר עממיים (יסודיים) לא היתה קיימת מכסת אחוזים ליהודים, אך אם המוסד ייהפך לתיכון (אם כי לא מלא), תחול מכסת האחוזים על התלמידות גם בו (בודושצ'נוסט, 22.3.02).

באותה העיר נוסדה אגודה לעזרה הדדית (כשמה "עזרה עצמית") ובתקנותיה נקבע איסור על לא־נוצרים להצטרף אליה, בשעה שהלא־נוצרים הם רובה המכריע של האוכלוסייה במקום (שם, 14.6.02).

באותה השנה נתפרסם חוזר מאת מושל פלך טאבריה ובו נכללה הודעה חשובה, המאפשרת ליהודים להימצא זמנית למטרות ריפוי ולפעולות מסחר בכל ישובי קרים, חוץ מיאלטה, אך כולל אוטוזי וסודאק (על שפת הים, בין תאודוסיה ויאלטה, שהותרו רק עתה) (שם, 16.8.02).

הקרימצ'אקים "שעד כה התרחקו מהשכלה כללית" החליטו לייסד ת"ת לילדי העניים (עד כה היה כאן "חדר" בלבד) ובו ילמדו, נוסף על לימודי הדת, גם חשבון ורוסית ("המליץ", 20.7.03).

מאז שיצא הרב חיים חזקיה מדיני מקראסובזר ועלה חזרה לארץ־ישראל, ושם זכה לכס הרבנות בחברון, פרצו מחלוקות בקהילה המקומית על רקע עדתי "והדבר מבייש את אנשי הקהילה בעיניהם של תושבי העיר". והוסכם בין האשכנזים (שהם כשלושים משפחות, בסך־הכול) לבין הקרימצ'אקים "לקבל עליהם רב ספרדי". אולם אחד השו"בים הזמין הנה לרבנות "אברך אחד מעיר סעלאק" שבידיו, כביכול, סמיכות לרבנות מאת ר' שלמה הכהן מווילנה. והנה לאחר שהודיעו על כך לר' מדיני ולר' ש. הכהן ביטלו את "סמיכותו" של החדש, על־סמך תשובותיהם "ומעתה אין לו רשות להורות ולדון" ולפי דברי המודיע על כך, "רבות מהוראותיו הובאו לפני שופט השלום" והכתבה מסתיימת: "וכדי ביזיון וקצף" ("המליץ", 31.10.03).

בהזדמנות אחרת סיפרנו כבר את סיפורם העצוב של הורי הרופא הצעיר שגויס למערכת המלחמה במזרח־הרחוק (ובו בזמן הם גורשו ממוסקבה אחרי ישיבתם בה עשרות בשנים). ד"ר זאלקינד זה יצא למלא את חובתו האזרחית מהעיר שבה עבד ובה רכש לו ידידים רבים, מקראסובזר. לכבוד צאתו למזרח־הרחוק, נערכה לו פרידה נרגשת. בבוקרו של אותו יום נאמרה תפילת־הדרך בבית־הכנסת, כשהבית והחצר מלאים קהל. אחרי 13 שנות עבודתו בעיר, רבים באו לברכו לשלום. מאות בני כל הלאומים, תושבי העיר, לחצו ונישקו את ידיו: רוסים, ארמנים, טאטא־רים, צוענים וכמובן אחיו היהודים־הקרימצ'אקים. נשאוהו על כפיים ומילאו את מרכבתו ממתקים וליווהו מרחק של 5 ורסטאות (כ־8.5 ק"מ) מהעיר ("המליץ", 20.2.04).

בין 13 הרופאים היהודים שגויסו באותו הזמן בעריה השונות של רוסיה, היו עוד שניים מקרים, מיאלטה ("המליץ", 25.7.04).

בתוך רשימות ה"בוררים" (הדרג הראשון של הבחירות הדו־שלביות ל"דומה הממלכתית"), שנתפרסמו בספטמבר 1905, מוצאים אנו 8 יהודים מקראסובזר (לעומת 27 בני לאומים שונים, בהם 1 קראי), 1 מסטארי־קרים (לעומת 5 בני לאומים אחרים). בקרטש היו 90 בוררים יהודים ובתאודוסיה כ־100. יש לזכור, כי מיגבלות הצנז של רכוש ושל השכלה היו חמורות מאוד והשפעתן ניכרה מאוד על מספרי הבוחרים והבוררים (ווסחוד, 13.10.05; 22.9).

הידיעות העיתונאיות מספרות עוד על ישוב אחד קטן, שהיו בו חיי ציבור יהודי — על בחצ'יסראי. כאן התגוררו אז כ־60 משפחות יהודיות של בעלי־מלאכה: חייטים, כובענים, רצענים, ועוד. לפני שנה נפתח כאן "חדר מתוקן" על־פי השיטה ה"טבעית" וכעת הוא מתקיים במעמד של בית־ספר פרטי ובו גם שתי מורות ללימודים כלליים. מצבו החומרי קשה מאוד והקהילה אין בכוחה לתמוך בו. חוששים, שהוא עלול להתמוטט, אם לא תוחש עזרה מצד חברת מפיצי ההשכלה ("הזמן", 20.4.09).

מפליא בפשטנותו ובתמימותו המברק ששיגרה הקהילה המקומית בשנת 1905 המהפכנית אל ראש השרים, מזכיר המדינה (כך היה תוארו ברוסית: "שטאטס סקרטאר"), הרוזן ויטא, ובו ביקשה להעניק ליהודים אזרחי רוסיה זכויות עם כלל האוכלוסייה. המברק מדגיש, כי עם ש־40,000 מבניו מצויים בשדה הקרב והנושא בעול החובות יחד עם כל האזרחים, זכאי לחסד זה ואין בדבר הזה כדי להזיק לתושבים כולם. אדרבא, ייחשב הדבר למעלה גדולה למולדת המשותפת... ("דער פריינד", 4.3.05).

ועוד על קהילה קרימאית אחת דובר בעיתוני אותם הימים, בראשיתה של המאה הנוכחית — קהילת ג׳אנקוי. מסופר בה, כי המורה ב׳ אלקינד הגישה בקשה להיתר לפתוח כאן בי״ס מעורב בדרגה ג׳ לילדי ישראל (״הצפירה״, 31.12.10).

ואם קוראים אנו ימים מעטים לאחר־מכן, כי בארמיאנסק (ישוב כפרי בדרך מג׳אנקוי לפרקופ), נתקיימה אזכרה לבארון ד׳ גינזבורג, משמע שבנקודה זו התגוררו גם עתה לפחות מניינים אחדים של יהודים, שהעוסקים בצורכי הציבור הזה ידעו להעריך את האבידה שפקדה את חיי הרוח בחברה היהודית עם הסתלקותו של עסקן, מלומד ונדיב זה. הספיד אותו הרב מגיד ובמקום נאסף סכום כסף, כדי לנטוע לזכרו חורשת עצי־זית בארץ־ישראל, ״חורשת דויד״ (שם, 18.1.11).

ומאיגרא רמה של ענייני חינוך ורוח מגיע הדיווח העיתונאי בדרך הטבע לעניינים שבחומר, שבהם היה מתלבט יום־יום המון בית־ישראל. וכך מספרת לנו כתבה עיתונאית מג׳אנקוי, כי בחודשי המלחמה הראשונים (1914) חשו היהודים פגיעה בזכויותיהם ובמעמדם החברתי שנתבטאה בכך, שהשנה לא נבחר המועמד היהודי להנהלת האגודה המקומית לאשראי. אומנם רוב חברי האגודה גרמנים הם, אבל המועמד היהודי היה בין מייסדי המוסד הציבורי החשוב הזה והובטח לו, כי ייבחר גם הפעם. ייתכן, שרעמי המלחמה הגבירו את תודעתם הלאומית של הגרמנים המקומיים והרגש גבר על השיקול החברתי־המוסרי ?... — ועוד מסופר שם, כי באגודה השנייה לאשראי זעיר שכאן, שנוסדה על־פי יוזמה יהודית, גבר הפירוד. — ובענייני כלל ישראל, שהעסיקו כל קהילה יהודית, קטנה כגדולה: לטובת נגועי המלחמה נאספו בעיירה זו 2,700 ר׳ ועוד כ־100 פוד (למעלה מ־1,600 ק״ג) של בגדים, שנשלחו לפי המען שנתקבל מאת מערכת העיתון ״הצפירה״.

אותה הכתבה, המקיפה ענייני ציבור מקומיים שונים, מודיעה לנו עוד, כי ניגשים להקמת בניין בית־הספר העברי, שקיומו אושר על־ידי השלטונות. התורמים לטובת המפעל מפקידים שטרות שפרעונם חל תוך תקופת חמש השנים הקרובות ובדרך זו נאספה כבר כמחצית הסכום (5,000 ר׳). — ולבסוף ידיעה מאוד פרוזאית, אבל מאלפת מבחינת יחסי הציבור היהודיים בתנאי הזמן הנסקר, כשאמצעי התקשורת היו פרימיטיביים למדיי ועם זה הגיעה תודעת ״גמילות החסד״ ליוזמות ולמעשים נאים: לפני שנה מת כאן יהודי עני, שבא בגפו, ועתה נתגלו בגדיו ובתוכם 50 ר׳ במזומנים וגם פנקס פיקדון בבנק על־שמו על־סך 400 ר׳. מפרסמים את שמו ומבקשים מהעיתונים היהודיים האחרים לפרסם ידיעה זו, כדי שקרוביו יפנו בנידון אל ״ההנהלה היהודית הרוחנית״ (הנהלת בית־הכנסת) המקומית בג׳אנקוי (״הצפירה״, 22.4.15).

באותה הכתבה עצמה אוזכרה, כפי שציינו, המגבית שנערכה בחורף אותה שנה בג׳אנקוי לטובת נפגעי מלחמה יהודים. ביתר פירוט מסופר על כך בשבועון הציוני־הרוסי המרכזי: במגבית נאספו כאמור 2,700 ר׳. אומנם, באסיפה היהודית הכללית שהיתה בינואר הוחלט לערוך מגבית ״כללית״, אך שלטונות הפלך התירו לארגנה בין היהודים בלבד. 2,000 ר׳ מהסכום שנאסף נשלחו לפטרוגרד לוועד העזרה לנפגעי המלחמה בפולין ובליטא ו־700 ר׳ נועדו לפליטי א״י (אזרחי רוסיה ואוסטרו־הונגריה, שגורשו מן הארץ). אוסף הבגדים, הלבנים והנעליים נעשה ״בידי גברות יהודיות משכילות״ גם ביישובים שכנים: בקורמאן, בביוק־אונלאר ובסייטלר (תחנות רכבת, שבהן התגוררו יהודים שעסקו ברכישת תבואה ובשילוחה לייצוא לנמל תאודוסיה). 100 פוד החפצים שנאספו יישלחו לפי הוראות ״הצפירה״ לאיזור

הנזקק ביותר. מידי חודש עוזרת הקהילה בג׳אנקוי למשפחות הנזקקות בהיקף של 200 ר׳ (ראססוייט, 15.3.15).

בסוף שנת 1916 נתכנס בג׳אנקוי כנס (בלתי לגאלי) של נציגי הוועדים הציוניים העירוניים בקרים, בהשתתפותם של בא־כוח המרכז מפטרוגרד, העו״ד יעקב קלבנוֹב, וחבר הוועד החבלי מייקאטרינוסלב (חבל דרום־רוסיה, שפלך טאבריה הוא חלקו), זאב ווֹלוֹדארסקי. במרכז הדיון עמדה הרצאתו של קליבנוב על המצב בתנועה הציונית. המרצה סיפר על עמדתה הנייאטרלית של ההסתדרות הציונית העולמית בסכסוך העולמי (מלחמת העולם) ועל השיחות שהתנהלו עם המדינות הלוחמות על עתידה של ארץ־ישראל. הוא הסביר גם את מצבו של היישוב בארץ ודיווח על נקיטת האמצעים המדיניים והכספיים לעזרתו. שם נמסר גם מידע על פעילותן של הלשכות הציוניות בקוֹפנהאגן, בקוּשטא ובניו־יורק. הכנס אישר את עמדת המרכז בפטרוגרד והחליט על המגבית להגשמת המטרות שצוינו. נדונו גם שאלות ארגון, הקרן־הקיימת, הקשרים עם המרכז ועם הוועד החבלי.

בו בזמן נתקיימה בג׳אנקוי גם פגישת המורים העברים בקרים, שאליה הגיעו רובם של המורים בערי קרים.

כמובן, ג׳אנקוי נבחרה לקיומן של שתי המטרות הללו, כי בהיותה אמנם בצומת מסילות־הברזל בקרים, לא עשויה היתה למשוך את דעת השלטונות, כיוון שהיתה ישוב קטן ולא מרכזי. עם זה פעל במקום הזה בית־ספר עברי מסודר ובו צוות מורים מתקדם, בעיקרם חניכי הקורסים הגרודנאיים, ובעל יוזמה, שבראשו עמד יעקב ברעם, מנהל המוסד.

הודות למאמרו של אחד המשתתפים בכנס הזה, מר משה אביגל ז״ל, מי שהיה בארץ מפקח במשרד החינוך והתרבות (״מאמרי הראשון״, נתפרסם בירחון הפדאגוגי ״אורים״, גל. 140(ז), תשכ״א), מצויים בידנו פרטים מעניינים על כנס המורים הזה. המורים, שאת שמותיהם נוקב אביגל, הם מתאודוסיה, מסימפרופול, מיאלטה ומיישובים אחרים. ואלה הם: אליעזר שיין, משה יצהר, אברהם שפריר (גצלטר), אברהם קויפמן, שרה ואברהם ברעם, יעקב ברעם (הוא מנהל ביה״ס המקומי), נחום ורמל, חיה סלוצקי (לויטין), משה אביגל (בייגל). ברצוני לציין, כי חיה סלוצקי (לימים, בארצנו — מראשי הפעילות בארגון אמהות עובדות) בהיותה פליטה בתאודוסיה, עסקה בהוראת עברית (וּבין תלמידותיה בתאודוסיה היתה גם אמי). רובם של המורים הללו הגיעו במרוצת הזמן ארצה. בכנס הזה הושמעו הרצאות מאת: העו״ד קליבנוב (על בית־הספר העברי ותפקידו הציוני), אל׳ שיין (על הוראת ספרי התנ״ך), יעקב ברעם (על ההוויי המסורתי־הדתי וביטויו האומ־נותי), משה אביגל (על שילוב ציור ומלאכת־יד בהוראת סיפורי המקרא). רק בר־עם ואביגל הירצו בעברית, ואילו קליבנוב פתח בעברית יפה, אך המשיך ברוסית, ושיין דיבר ביידיש. בזכרונם של ברעם ואביגל נחרת במיוחד תוכן דבריו של שיין, אשר למרות היותו שמאלי בהשקפותיו החברתיות, טען, כי לא הפירוש המדעי, המבוסס על מחקרים ארכיאולוגיים ואחרים, נטע בנו זיקה אל העם ותולדותיו, כי אם דווקא האגדה המסורתית היא שהזינה את כל הדורות.

שתי כתבות עיתונאיות מעמידות אותנו על ״הפעילות ההשכלתית למופת״ שמקיימת הקהילה הקטנה שבג׳אנקוי. גן־הילדים המקומי זכה למעמד ״חוקי״, כשחודשה ההרשמה בספטמבר (1916), נרשמו 54 ילדים, אך מבקרים בקביעות 40. מגיפת השנית שהשתוללה כאן הפריעה במשך זמן־מה להתפתחותו. הילדים נהנים

מארוחות־בוקר חמות. את ההוצאות מכסה חוג נשים מתנדבות, הדואג גם לתנעולת ולתלבושת לילדים הנזקקים. כמעט כל הילדים אינם משלמים שכר־לימוד (36) וביניהם 12 הם בני מגויסים. בתוך הילדים גם ילדי קרימצ׳אקים. תקציב המוסד הוא 300 ר׳ לחודש. סניף חובש״ע (חובבי־שפת־עבר) במוסקבה השתתף בציוד הגן והקציב לו תמיכה חודשית קבועה (יבר. ז׳זן, 29.1.17).

וידיעה אחרונה, שמורגשת בה כבר רוח ״ימי החופש״ של מהפיכת פברואר:

בית־הספר העברי המקומי, הודות לטיפולם המסור והדאגני של העסקנים, מספק יפה את צורכי החינוך הלאומי הנדרש, אם כי הוא סבל מהעדר מורים. מחנכי הגן ראויים לציון מיוחד. עתה בשל הצורך בשיעורי־ערב ללימודי היסטוריה, ספרות ולשון עברית, מנסים להקים כאן סניף של חובש״ע, נפתחה כבר ההרשמה לשיעורי־הערב הנ״ל ובראשם יעמוד מנהל בית־הספר, יעקב ברעם (שם, 26.2.17).

25. בקרים שהפכה עם נפילת הצאריזם לכר פעילות ציבורית פורה. כאן נבטו רעיונות גדוד־העבודה והפלמ״ח

לאחר מהפיכת פברואר, עם הפלתו של המשטר הצאריסטי, משהתחילה להתפתח הפעילות הציונית הבלתי־מוגבלת, פעל כבר הוועד הציוני הגלילי בייקאטרנוסלב. הוא נבחר בכנס שבו השתתפו 60 צירים מאת האגודות הציוניות בפלכי יקטרינוסלב, פולטבה וטאבריה (קרים). אווירת דרור ותנופה ציבורית רעננה שררה בחיי הקיבוץ היהודי ברוסיה כולה. אופיינית לכך הרשמתו של יום י״א בניסן תרע״ז — 3 באפריל 1917 — שבו בוטלו בדרך רשמית כל ההגבלות על בסיס לאומי ודתי במדינה, בספר־הזהב של הקרן־הקיימת־לישראל, ביוזמתה של לשכת הקרן במוסקבה. ב־6 ביוני אותה שנה נתכנסה בפטרוגרד הוועידה השביעית של ציוני רוסיה בהשתתפותם של 500 צירים מכל קצות המדינה. בוועידה זו הופיעו גם נציגיהם של יהודי בוכארה ושל היהודים הקרימצ׳אקים (שם נציגם היה פאס) והאחרון שילב בדברי ברכתו בקשה שלא ללמד ביידיש בביה״ס העברי שבו למדו גם ילדי קרימצ׳אקים (יברייסקאיה ז׳יזן, 18.6.17).

לקראת הבחירות לאסיפה המכוננת, שעל כינוסה הוכרז לאחר מיגור משטר הצאריזם, הצליחו הציונים ליצור גוש (בלוק) יהודי לאומי ב־12 פלכי רוסיה ובתוכם גם בקרים. מצע הגוש הכיל את היסודות הבאים: המשתייכים לגוש לא יופיעו כמועמדי מפלגות לא־יהודיות, באספה המכוננת תיכון סיעה יהודית מלוכדת, החלטות הקונגרס היהודי הכול־רוסי, שעמד להתכנס ב־2 במארס 1918, יחייבו את הסיעה היהודית המאורגנת באספה המכוננת. למעלה ממחציתם של 500 הצירים שנבחרו ברוסיה כולה (לקונגרס היהודי) היו ציונים ונוסף עליהם עוד 5% (של הצירים) פועלי־ציון. ה״בונד״ זכה ב־9% של קולות הבוחרים (״הצפירה״, 10.1.18; 7.3).

בראשית ספטמבר 1918 נתקיימה בסימפרופול ועידת הקהילות היהודיות בקרים. השתתפו בה 24 צירים ובהם 17 ציונים, 1 פוע״צ, 2 בונדאים, 3 ״סוציאליסטים מאוחדים״ (הכוונה ל״מפלגת הפועלים הסוציאליסטית היהודית״, או כפי שקראוה על־פי ראשי התיבות של שמה הרוסי ״סאֶרפ״ — Sozialist. Evreiskaya Rabochaya Partiya או ״סיימיסטים״ (דוגלי אוטונומיה לאומית שתבוטא על־ידי ״סיים״ יהודי).

ועידת ציוני קרים בסימפרופול, שנתקיימה בי״ח—י״ט בתשרי תרע״ח (1917)

1 ...., 2 אריה קאַניבסקי (קנב), 3 יהושע גאַנקין (בן־נון), 4 גרשון צאַחובוי, מנדיל צ׳ודנובסקי, 6 שמואל בן משה מלכין, 7 שמואל פוליאַקוב, 8 משה פז, 9 שמואל בילוצאַרקובסקי, 10 יצחק בן אברהם לב, 11 ברוסילובסקי, 12 ...., 13 יעקובסון, 14 ...., 15 יעקב ליפשיץ, 16 ליטבאַק, 17 חיים ביגון (בן־נון), 18 ...., 19 ריס, 20 אַבקין, 21 יהושע גאַצאַלטאַר (שפריר), 22 ד״ר דניאל פאַסמאַניק, 23 עמנואל ז׳אַק, 24 אהרון ויניקוב, 25 יצחק קאַניבסקי (קנב), 26 נחום וארמאַל, 27 מארק איידלין, 28 הרב פולונסקי, 29 ...., 30 ישראל טאַבאַצ׳ניקוב, 31—32) ...., 33 לאַמקוב, 34 פינחס גאַלשטיין, 35 איידינוב, 36 חאַבקין, 37 אברהם קויפמן, 38—43 ...., 44 קלאַרה שולגה, 45 ליזה גוראַליק, 46 שרה גורביץ, 47—48 ...., 49 יעקב גולדבורט, 50—52 ...., 53 שלמה הארבּרג, 54 לוריה, 55 משה מגיד, 56 חנה בילוצאַרקובסקי־מינקוביץ, 57 קובלאַנובסקי, 58 דוד בילוצאַרקובסקי, 59 גב׳ קובלאַנובסקי, 60 ...., 61 באַרטה זיסמן־לבני, 62 יהודה מינקוביץ (בן־צור), 63 חנה אוסטרובסקי־שמחוני, 64 אברהם שפאַק, 65 שמחה ניז׳ניק (שמחוני), 66 ...., 67 פאַסמאַניק, 68 ...., 69 זאב זאגורודסקי, 70 ...., 71 אולגה ביזיניאַן־מוצ׳ניק, 72 משה לויתה, 73 באַרטה פאַבזנר, 74 ...., 75 חיה לויטין־סלוצקי, 76 האַניה סגלאַביץ, 77 זאב זמיר.

ועוד ציר אחד בלתי־מפלגתי. בוועידה זו הוחלט על סדרי עבודתן של הקהילות ועל הקמת ועד מרכזי לכל קהילות קרים. היה דיון במצב הפליטים, נבחר ועד מרכזי בן 7 חברים המתגוררים בסימפרופול ובהם 5 ציונים, 1 מה"מאוחדים" ו־1 מפוע"צ. על הוועד הוטל להכין תקנון ולהגישו בליווי תזכיר לשם אישור פעולת הקהילות עפ"י החוק ("הצפירה", 3.10.18).

קבוצת צעירי־ציון בג'אנקוי, 1918
4 עקיבא גיברגריץ (אפרת), 5 יעקב מינדלין (שקד), 7 יעקב יזרעאלית (ישראלי), 8 גב' מינדלין, 17 ד"ר שמעון גאַלביץ, 20 מנדל צ'ודלובסקי, 28 משה ברעם.

הפעילות הציבורית היהודית החופשית (ובתוכה, כמובן, הפעילות הציונית) נתמשכה בקרים גם אחרי המהפיכה הבולשביסטית בפטרוגרד (בנובמבר 1917), כיוון שמלחמת האזרחים נתארכה כאן עד סתיו 1920, כאשר הובס סופית הצבא הלבן והשלטון הקומוניסטי התבסס גם בקרים. בינתיים עברו על קרים — תוך־כדי סבלות המלחמה האכזרית — חילופי זמנים של חופש ההתארגנות הלאומית ושל איסורים וגזרות בזמן שליטת הבולשביקים, לסירוגין.

בתקופת בין־הזמנים הזאת מנתה קרים אוכלוסייה בת 808,903 נפש, והם בני 34 לאומים: רוסים ואוקראינים היו קרוב למחצית האוכלוסייה — 399,785 (49.4%), טאטארים ותורכים — 216,968 (26.8%), יהודים וקרימצ'אקים 68,159 (8.4%), גרמנים — 41,374 (5.1%), יוונים — 20,124 (2.5%), ארמנים — 16,907 (2.1%), בולגרים — 13,220 (1.6%), פולנים — 11,760 (1.5%), קראים — 9,078 (1.1%), אחרים — 11,528 (1.5%).

המפלגות הפוליטיות שהיו פעילות בקרים על רקע מהפכת פברואר הן: אוקטו־בּרואים (מלוכנים "אורתודוקסים"), מתנגדי תיקונים, קאדטים ("דמוקרטים קונס־טיטוציוניים" — מלוכנים תובעי קונסטיטוציה דמוקרטית, נוסח שמרני אנגליה), "טרודוֹביקים" (דמוקרטים תובעי חלוקת קרקעות בין האיכרים), אֶסאֶרים, מאֶנש־ביקים (סוציאל־דמוקרטים), אנארכיסטים, "זאֶמצים" (דוגלי שלטון של זאֶמסטבוֹ), מיליפירקוֹבים (טאטארים דורשי שלטון לאומי עצמאי), דשנאקים (גרוזינים לאו־מיים), ציונים, בונדאים ואיגודים שונים של נשים ונוער.

בבחירות לאסיפה המכוננת הצביעו בקרים למעלה מ־52% של הבוחרים בעד

Пролетаріи всѣхъ странъ соединяйтесь!

ВѢСТНИКЪ

Феодосійской организаціи Объединенной Еврейской Соціалистической Рабочей Партіи С. С. и Е. С.

№ 1. Пятница, 23 іюня 1917 г. Цѣна 6 к.

По поводу одного доклада.

ידיעון "המבשר" (ברוסית) של מפלגת "סאֶרפּ" בתאודוסיה, 1917

"אֶסארים", המפלגות הלאומיות של המיעוטים קיבלו כולן 31% של הקולות. הטאטארים התארגנו במסגרות של שלטון עצמי. כנס אנשי הרשויות המקומיות והאזוריות בתמיכת הטאטארים והמנשביקים הקים נציגות פחות או יותר דמוקרטית. הבולשביקים המעיטו בפעילות דמוקרטית ופעלו במרץ לגיבוש כוחם הצבאי תוך הישענותם בעיקר על מלחי הצי בסבסטופול. השלטון הסובייטי נתכונן בערי קרים בחודשי דצמבר 1917 — ינואר 1918 : הוקם "ראֶבקום" ("הוועד המהפכני") שהחזיק מעמד פחות מ־4 חודשים. במארס 1918 כבשו הגרמנים את חלקי אוקראינה ואת קרים, בעקפם את המו"מ על שלום שניהלו עם השלטון הקומוניסטי. בנובמבר 1918

הכניסו האנגלים והצרפתים כוחות צי לנמלי דרום רוסיה כולל קרים ועל־פי חוזה השלום של ורסאל התחייבו הגרמנים למסור את שטחם הכבוש לאנגלים ולצרפתים שתפסו את נמלי אודסה, ניקולאייב, חרסון, סבסטופול, נובורוסייסק ובאטום. אחרוני הגרמנים עזבו את קרים בדצמבר 1918. אותם החליפו גדודי הצבא הלבן של דאֶניקין, שלחם בבולשביקים. על־פי הסכם בין אנשי "זמסטבו" והטאטארים, הוקמה ממשלת "גליל קרים", (Krayevoe pravitel'stvo) שבראשה הוצב הקראי ס' קרים (קאדט), תושב תאודוסיה, ושר־החוץ שלה היה וינאבר (קאדט, יהודי).

על־פי ההסכם בין שתי הרשויות, מועצת נציגי העם והדירקטוריה הטאטארית, הוקם "המטה הקרימאי" ובראשו הועמדו מנהיג הלאומנים הטאטארים, ג'אפר סידמט, והקולונל הרוסי מאקוחין. גם המהגרים המלוכנים שנתקבצו בקרים יסדו "אגודה למען הצאר ורוסיה הקדושה". לרשות ה"מטה" שהוקם עמד גדוד הפרשים הטאטארים וגדוד קצינים רוסים והוחל בגיבוש גדוד יווני ופלוגות יהודית, פולנית, ארמנית ועוד (עפ"י נאדינסקי, סקירות לתולדות קרים, רוסית, ח"ב, 1957, סימפרופול).

מועצת נציגי העם הנ"ל, שהיתה מנותקת לגמרי מפטרוגרד וגילמה למעשה את הרשות האזורית הממלכתית היחידה בגליל, צירפה אליה שני נציגי האוכלוסייה היהודית בסימפרופול (ראססווייט, 15.1.18).

בשל תנאי מלחמת האזרחים במדינה, נדחו הבחירות לקונגרס היהודי הכלל־רוסי באזורים שונים: באוקראינה, בקרים ובארבעה גלילות נוספים — בס"ה ב־17 אזורי בחירות.

רוסיה כולה היתה מחולקת ל־43 אזורי בחירות ומספר הצירים המיועד בכללו הגיעה ל־507, ובתוך זה באיזור סימפרופול (טאבריה) — 10. ובכן, את הבחירות הספיקו לערוך ב־26 אזורי בחירה, כאשר נתברר, כי קונגרס יהודי רוסיה, שרוב ציריו נבחרו כבר ברוב אזורי המדינה, נאסר על־ידי השלטונות הסובייטיים במוסקבה וגם ראש הוועדה המכינה אותו, קריינין, הושם במאסר ("הצפירה", 14.3.18). עוד כמה ימים לפני־כן אמר דימנשטיין, שנתמנה לקומיסאר לענייני היהודים במשרד הממשלתי (קומיסריון) שהוקם בממשלה הסובייטית הראשונה (ובראשו היה י' סטאלין), כי הממשלה מתייחסת אל הקונגרס היהודי, כמו אל ה"ראדה" האוקראינית (מועצת המדינה שהכריזה על היבדלותה של אוקראינה מהקיסרות הרוסית), ופירושו של דבר — כמו אל גוף אנטי־סובייטי ("הצפירה", 7.3.18).

בינתיים נתפרסמו תוצאות הבחירות למועצות הקהילות בערים שונות, וביניהן 6 ערי קרים: אלושטה, בחצ'יסראי, יאלטה, יבפטוריה, סימפרופול, תאודוסיה. בקהילות אלו נבחרו בס"ה 161 חברי מועצות ו־47.2% מהם היו נציגי הרשימה הציונית (76). לצערנו, חסרים בידנו הנתונים משאר הקהילות הקרימאיות, ובתוכן קרטש וסבסטופול. נביא בזה את טבלת החברים לפי השתייכותם המפלגתית (ראס־סווייט, 21.4.18).

העיר	ציונים	אזרחו'	פוע"צ	סוצ' מ'	בונד	ב. מפל'	דמוק'	קבוצ'	מקצ' שונ'	ס"ה צירים
אלושטה	10	1	—	—	—	—	4	—	—	15
בחצ'יסקראי	12	—	1	1	1	—	—	—	—	15
יבפטוריה	10	—	2	2	5	2	—	2	2	25
יאלטה	15	1	—	2	—	7	—	—	—	25
סימפרופול	15	4	7	2	4	—	8	—	5	45
תאודוסיה	14	—	1	4	4	4	4	—	5	36
ס"ה	76	6	11	11	14	13	16	2	12	161

אשר לבחירות לעיריות שנתקיימו לפני־כן (בקיץ 1917) מצויות בידנו תוצאותיהן מ־5 ערים בלבד, ואלו הן: ביאלטה נבחר חבר יהודי אחד מתוך 18. בסטארי־קרים נבחר יהודי אחד מתוך 26. בסימפרופול נבחרו 3 יהודים מגוש הציונים. בקראסובזר נבחרו 3 יהודים ובהם 1 ציוני. בתאודוסיה נבחרו 3 יהודים (ציונים).

במארס 1918 במאמר ראשי ב"הצפירה" דובר על המשבר ביהדות המזרחית (הכוונה היתה למזרח־אירופה). התפרקותה של הקיסרות הרוסית, כפי שהיתה נראית על רקע המאורעות "ברתחת מלחמת האזרחים", גרמה להתפצלותו של הקיבוץ היהודי הגדול בן 6 המיליונים לנתחים־נתחים: אוקראינה, שכוננה לה שלטון עצמי ובחרה ב"ראדה" (מועצה לאומית — שבה היתה נציגות יהודית) ובה אוכלוסייה יהודית בת כ־2 מיליון איש; פולין — כ־1.5 מיליון יהודים; ליטא, רוסיה הלבנה, רוסיה הגדולה — בכל אחת מהן היה כ־0.5 מיליון יהודים: בסראביה — 200 אלף יהודים; באלטיקה — (שטחי לטביה ואסטוניה) — 80 אלף יהודים; קווקאז — 60 אלף; סיביר — 40 אלף; קרים — 10 אלפים (הכוונה היתה ליהודים הקרימצ'אקים). החלוקה המספרית הנתונה היתה, כמובן, משוערת ("הצפירה", 14.3.18).

מרכז הקהילות היהודיות בקרים, שנבחר בוועידת הקהילות שנתקיימה בספטמבר 1918 היה קרוי בעיתונות העברית בימים ההם בשם "שלטון הגליל העברי בקרים". בידיעה עיתונאית קוראים אנו: מזכיר הממלכה בקרים (הכוונה היתה לממשלת הגליל שעליה דובר לעיל), מוסטאף מורזי קיפטשאצקי, הציע לפני שלטון הגליל העברי לקחת חלק בקומיסיה, המתקינה את כללי הבחירות של בית־הנבחרים הגלילי בקרים. "השלטון" היהודי ענה, כי הוא לא ישלח את באי־כוחו לקומיסיה זו, באשר לפי דעתו, יוכל בית־הנבחרים להיקרא (כלומר, להתכנס) רק על־ידי ממשלה הנשענת על כל שדרות התושבים ("הצפירה", 19.12.18).

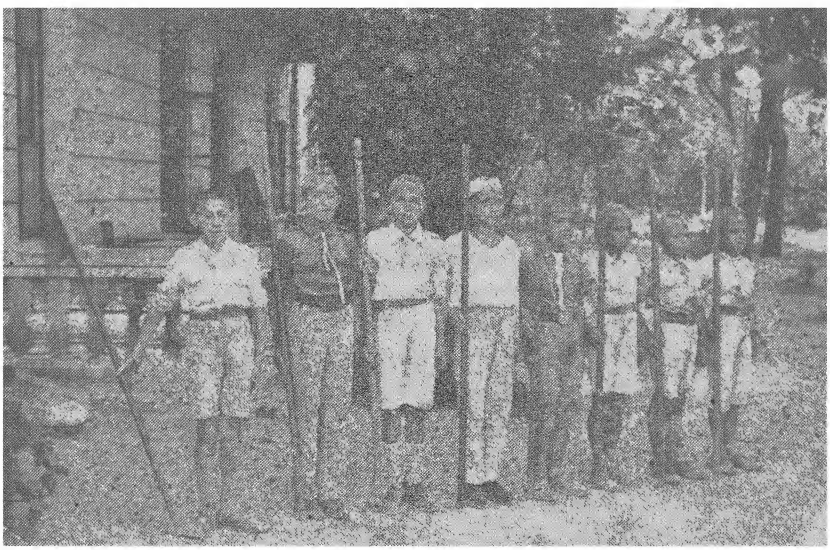
מובנת לנו בהחלט עמדתו זו של הגוף המייצג את היישוב היהודי בתנאי האנדרלמוסיה הציבורית של ימי המלחמה, שעליו היה לתמרן בין הכוחות העוינים והנלחמים בשצף־קצף זה בזה והוא בחר להסתמך על נימוק הגיוני של ההכרה בייצוג מקיף וצודק.

ובכן, בתקופה מחודש מאי 1918 ועד נובמבר 1920, כאשר במרכז רוסיה נתבצר שלטון הדיקטטורה הבולשביסטית (שהגדיר את הציונות כגוף אנטי־מהפכני המשרת את האימפריאליזם האנגלי), היתה קרים פתוחה לפעילות היהודית הלאו־מית. ממחצית ינואר ועד מחצית אפריל 1918 החזיק כאן מעמד השלטון המהפכני הבולשביסטי (שהוקם בעקבות מהפכת אוקטובר בפטרוגרד). אך בתקופת הפעילות

החופשית, עברו חלקיה השונים של קרים מיד אל יד במהלך מלחמת האזרחים. כך בחודשי אפריל־יוני 1919 היה שוב השלטון בידי הבולשביקים באזורי קרים השונים.

בהתחשב בעובדות אלו יובנו לנו כמה וכמה ידיעות שהופיעו בעיתונות בתקופה "הפתוחה" וביניהן גם אלו שכבר הבאנו על פעילותו של מרכז הקהילות, או "שלטון הגליל העברי". במלחמת האזרחים שהשתוללה באותם הימים בעקבות מהפיכת אוקטובר, פרצו פרעות איומות ביהודי אוקראינה בידי הלאומנים האוקר־אינים בהנהגתו של פטליורה והם הביאו זרם אדיר של יהודים נמלטים גם לקרים. נמלטים אלה בחלקם חיפשו דרך להגר לחו"ל וגם לעלות לארץ־ישראל. האוכלוסייה היהודית בקרים כנראה הוכפלה באותו הזמן והדבר עורר גל חדש של גילויי עזרה הדדית בציבור היהודי בתחומי כלכלה, חינוך ותרבות. עם זה הורגשה תגבורת ניכרת בכוח־אדם בשדה התרבות הלאומית. חצי־האי קרים שימש כעת אמצעי קשר הקרוב ביותר לקושטא ולארץ־ישראל והיה פתוח עדיין גם לקשרים עם מרכזים ציוניים בעולם והאיזור הזה משך אליו חלוצים מפנים רוסיה כאל תחנת מעבר לעלייה והכשרה חלוצית.

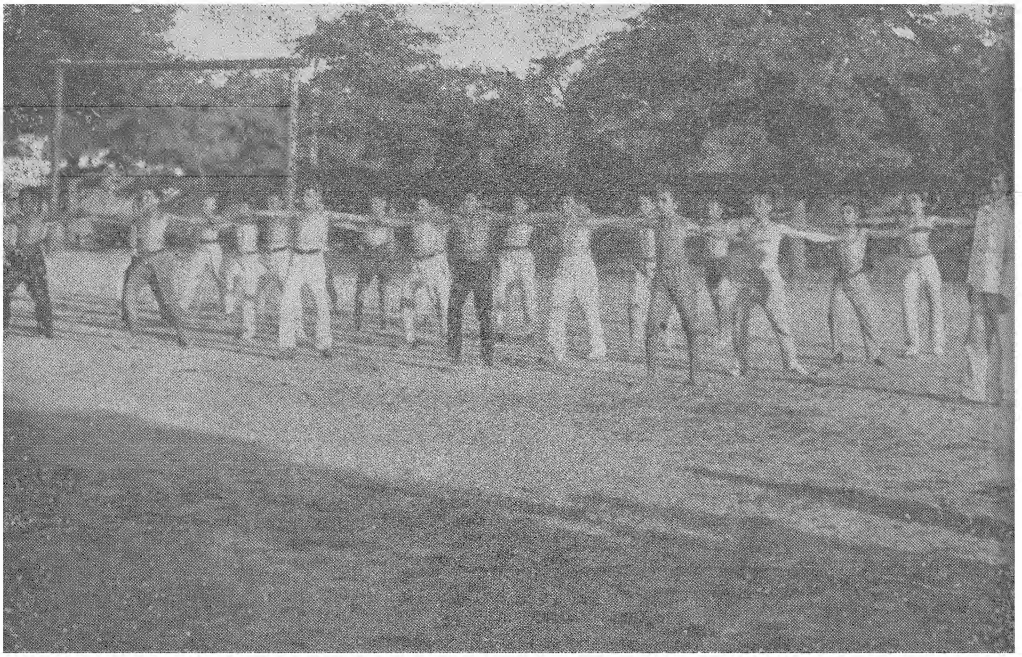
יוסף טרומפלדור בילה בקרים כשלושה חודשים וחצי, מראשית מאי ועד אמצע אוגוסט 1919 (כאשר הוא הפליג מיאלטה בדרכו לארץ) וסביבו נתרכזו מאות חלוצים. הוא דאג ללגאליזציה של "החלוץ" גם בעת שליטת הבולשביקים, טרח לסדר את החלוצים בעבודות חקלאיות ואחרות לצורך פרנסה ולשם הכשרה לחיי עבודה בארץ. הוא הפיח רוח חיים בסניפי החלוץ שקמו בקרים לפני־כן וסייע

חוליית צופים עברים בסבסטופול, 1919

בייסוד חדשים. כך נתגבש אותו קיבוץ עולים, שנודע אחר־כך בשם "קרימצ'אקים", שלמעשה רובו ככולו היה מורכב לא מאנשי קרים, אלא מהחלוצים שנתקבצו בקרים

מערי אוקראינה ובלורוסיה ועיירותיהן. טרומפלדור פעל בעיקר בסימפרופול ובג׳אנקוי, אך ביקר גם בכל ערי קרים. הוא דרבן חניכיו לעמידה אמיצה על זכויותיהם ועל כבודם הלאומי ונטע בהם הרגלי מסירות ללא גבול לתפקידיהם ואף שאיפה להצטיינות. השפעתו המוסרית וכוח שכנועו (גם כלפי מתנגדיו וצוררי ישראל) היו עצומים (ר׳ לקט קטעי זכרונות בשם ״חברים מספרים על העלייה מקרים״

קבוצת מתעמלי ״מכבי״ בייבפטוריה, 1919

ב״ניב הקבוצה״, כרך י״ט, חוב׳ ד׳, תשל״א — ליקט עמנואל בר־חיים ז״ל, איש רמת־רחל; ״זכרונות קרים״ מאת איסר קוסובסקי, ת״ש; ״פרקי קרים״ מאת גניה מייזליש, תשל״ג; ״משה חקלאי, האיש ופועלו״, חולון, תשכ״ד).

מקרה אופייני להחלת הכינוי ״קרימצ׳אק״ על כל חלוץ שהגיע ארצה מקרים, אף שנזדמן לשם רק בחיפוש דרך לעלייה ארצה (ואף על אלה שנתחברו בהכשרתם אל עולי קרים), אירע לאחד החלוצים הידועים באותם הימים, שעליו נתחברה אף אגדה על הליכתו ברגל לארץ־ישראל (כפי ששמעתי אני) — הוא אברהם (אברשה) חסין ז״ל שעלה ב־1920. הגב׳ רות רוטשילד (קיבוץ גברעם), בתו, והגב׳ אורה חסין (המושב ״רמות מאיר״), כלתו, אפשרו לי בטובן, לשמוע את סיפורו על עלייתו ארצה שהוקלט מפיו וממנו נודע לי, כי החלוץ הזה היה יליד אלקסנדרובסק באוקראינה (היא זאפורוז׳יה של ימינו) ובדרכו לסינופ ולקושטא, עבר את ג׳אנקוי וסבסטופול והפליג בסירה מיאלטה ושם נתחבר אל שאר ״הקרימאים״.

במאמרו של יהודה רזניצ׳נקו (ארז) ״יסוד גדוד־העבודה״ (בקובץ ״גדוד העבודה

ע״ש יוסף טרומפלדור״, תרצ״ה, הוצ׳ ״מצפה״) מסופר על הכרזת יסודו של ה״גדוד״ בי״א באלול תר״ף, במלאות חצי שנה לנפלם של טרומפלדור וחבריו בתל־חי. המחבר אומר בדבריו, כי ״קבוצת החלוצים מקרים״ ערכה במעמד ההוא במחנה העובדים בכביש טבריה—צמח אזכרה למנהיגם האהוב ובלילה ההוא ״לא היתה אלא ההכרזה על יצירת הגדוד, גרעינו נוצר עוד בתמוז אותה שנה, ורעיונו עלה עוד בערבות קרים. יותר מכל חלקי ״החלוץ״ ברוסיה, שטרומפלדור היה מייסדו, הושפעו החלוצים הקרימאים מקסם אישיותו. בתוכם עשה כמה חודשים רצופים והיה לו מגע יום־יומי עם החברים. על אף הקשיים מחמת חילופי השלטונות, הצליח טרומפלדור לארגן בהכשרה כ־200 איש, שהיו נפגשים כמעט בכל שבת בג׳אנקוי. שם הרצה טרומפלדור את דיעותיו״. אחד מרעיונותיו העיקריים היה: ליצור גדודי־עבודה, שיכשירו את הקרקע לעלייה המונית ויגנו על היישוב.

מזכרונותיו של יוסף קוט יודעים אנו, כי לדעתו ״יצחק לנדוברג (שדה) העתיק הרבה מאוד דגמים מהפעילות בצופים בקרים — אל הפלמ״ח בארץ״ ובהם גם הרעיונות ״על יצירת קוזאקים בארץ־ישראל״, והשיחות החינוכיות מסביב למדורה.

דברים אלה מתאשרים גם מתוך התרשמותו הבלתי־אמצעית של אחד מקבוצת ״הטרומפלדוראים״ (אחד ״הקרימצ׳אקים״, כפי שקראו לחלוצים עולי קרים ושביחס אליו הוצדק הכינוי הזה במלואו, כיוון שאומנם היה יליד קרטש ונתחנך בה). הוא מנחם חקלאי, כפי שרשם בזכרונותיו:

״אחרי נפילתו של טרומפלדור בתל־חי, כאשר הקבוצות (של עולי קרים — י״ק) התחילו מגיעות במספרים ניכרים, ופה בארץ התלכדו והתגבשו בכביש טבריה—צמח, התחיל בולט יותר ויותר אופיו המיוחד של גוש חלוצי קרים. לא רק חלוצי קרים בנו את הכביש טבריה—צמח... כל אחד ואחד מבני קבוצות העולים והקבוצות עצמן, תרמו תרומה נאה לבניינה של הארץ... אבל מחנה מרוכז ומלוכד כמו שהיתה קבוצת הקרימצ׳אקים בכביש טבריה—צמח, לא היה בכל המחנה הגדול. כי לקבוצה זו היה ייחוד משלה, קו־אופי מיוחד ומוגדר. אם נרצה לסכם את כל אלה במלה אחת, הרי לא נחטא לאמת, אם נקרא להם בשל כולל — יוסף טרומפלדור. הם ראו את עצמם כיורשיו הבלתי־אמצעיים. הם ראו את עצמם כחייבים בהמשכת אורח־החיים שלו, השקפת עולמו, צורת בניין הארץ ברוחו ובכיוון שהוא התווה להם עוד שם בקרים, ולפני זה — בליטא, בלורוסיה. מכאן לא רחוקה הדרך לייסוד גדוד העבודה ע״ש יוסף טרומפלדור״ (מנחם חקלאי, האדם ופועלו, חולון, תשכ״ד).

דבריו של מנחם חקלאי הקרטשאי עולים בד־בבד עם האפיון לעלייה הקרימאית, כפי שנוסח בפיו של חלוץ קרימאי אחר, ראובן שנקר ז״ל, שהיה מפעילי צעירי־ציון בייבפטוריה שעלה ארצה ב־1920. וכך הוא אמר בכינוס עולי־קרים ב־1957 בקריית־חיים: ״קבוצת הקרימאים לא היתה מקרית, היו בה חלקים שנתחשלו בעבודה ובחיים משותפים של שנים, ששאיפה גדולה אחת איחדה את לבבותיהם ומחשבותיהם. שנים התכוננו לעלייה לארץ וראינו בכך שלב הכרחי בחיינו, ואם כי באנו ב־3—4 קבוצות נפרדות זו לאחר זו, הרי עלינו יחד. נזכר אני בפברואר 1920, כשהגיעו אלינו הידיעות המסעירות על הגנת תל־חי, על מות הגיבורים של טרומפלדור וחבריו, על פציעתו של יצחק קנבסקי (קנב), איך ידיעות אלו, שקיבלנון באמצעות החברים מקושטא — שדחקה להם השעה ויצאו לדרכם בים סוער בסירות קלות מקרים לקושטא — איך חישמלו הידיעות האלה את כולנו, איך נמשכנו אחרי החלטות הגיוס של מרכזי צעירי־ציון, החלוץ ומכבי, וקמנו כאיש אחד למלא אחרי

הפקודה, להיענות לקריאת התנדבות בהחלטה נחושה לעלות על אף כל הקשיים ובלי פקפוקים, למרות דעת הורים וידידים. חלקנו עזבו את משרותיהם, אחרים נטשו את ספסל הלימודים ובמשך חודשים מעטים נעשתה פעולה קדחתנית לגיוס אנשים, להשגת אמצעים ותעודות־עלייה ובהכנות אישיות וכבר ב־5 במאי אותה שנה יצאה הקבוצה הראשונה לסבסטופול וב־19 ביולי הגיעה ארצה (דרך קושטא) ואחריה עד סוף ספטמבר הגיעו שאר הקבוצות ונוצר הקיבוץ הקרימאי הגדול שמנה 140—150 איש וכולם התרכזו בעבודה הקשה ביותר שהיתה באותו הזמן — בכביש טבריה—צמח. יש לומר, כי לא כולם יכלו לעמוד בתנאי העבודה והאקלים הקשים ומרצנו ורצוננו להצליח ולהתגבר על כל קושי השפיעו גם על אחרים ובמהרה נתלקט מחנה עובדים עצום (לפי מושגי הזמן ההוא) של 600 איש בקירוב והקרי־מאים שימשו בו הגרעין המדרבן... וזוכר אני גם את אותו הערב הסתווי המקסים ביופיו — ליל ירח על גדות הכינרת לרגלי הסלע הגדול, כשהתאספנו כולנו והכרזנו על הקמת גדוד־העבודה הראשון, קודש לזכרו של גדול חלוצי ולוחמי ישראל, יוסף טרומפלדור, שמטרתו עבודה והגנה וסיסמתו "לפלס דרך להמוני העם שיבואו לבנות את הארץ ולהיבנות בה". (את נוסח הנאום הזה קיבלתי מידי הגב' צילה שנקר, רעייתו של ראובן, שהיה מבוני חברת־העובדים, איש הקואופרציה וממטפחי המוסדות הכספיים של ההסתדרות). על שמו קרואה תחנת התחבורה המרכזית בירושלים.

שלוש עדויות נאמנות אלו של אנשים בני־סמכא מעלות בהזדמנויות שונות קווים אופייניים לגבישי היצירות החדשות שעלו במחשבה בנסיבות הפעילות הציונית על אדמת קרים ושהובאו ארצה בגל העליה הקרימאית, והם: גדוד־העבודה, ובבוא הזמן — הפלמ"ח.

בהגיע הידיעה על נפילתו של טרומפלדור בתל־חי, לקרים, הקימה ההסתדרות הציונית הקרימאית קרן עלייה על־שמו של יוסף טרומפלדור. הוועד המנהל של הקרן הזאת הורכב מנציגי הקואופרציה היהודית וכל המוסדות שפעולתם התבססה על המצע הציוני. משימותיה של הקרן היו: 1) סיוע לחלוצים בעלייתם לארץ־ישראל; 2) הכשרת החלוצים לעבודה חקלאית ולכל סוגי עבודה יצרנית אחרת. אמצעי הקרן נצטרפו ממסי הארגונים והמוסדות החברים בה ומהקצבות הקואופר־טיבים. לשכת ההגירה גבתה מס פרוגרסיבי לטובת הקרן מאת העולים לארץ מקבלי הדרכונים שהיו בעלי אמצעים. החלוצים היו מקבלים הלוואות לצורכי נסיעתם. כספי הקרן איפשרו לשגר מדי חודש קבוצות גדולות של עולים. נקודת מפגש ליוצאים מסימפרופול שימש המועדון של צעירי־ציון והחלוץ ברח' ראַמסלנאיה ולא פעם רבים היו המלווים והפרידות היו עליזות וגם נרגשות (עפ"י רשימותיו של אריה קנב ז"ל).

עיקר פעילותו של טרומפלדור בהיותו בקרים נתרכזה בג'אנקוי וסביבתה החקלאית ובסימפרופול שם היה מושבו של המרכז הזמני של ההסתדרות הציונית בקרים ושם היה גם ריכוז של חברי צעירי־ציון והחלוצים. אולם מכאן היה הוא יוצא לערים אחרות כדי להפיח רוח חיים באגודות החלוץ הקיימות והמתארגנות וכדי לעשות למען הקמתן של חדשות. ידועים ביקוריו בקרטש, ביאלטה, בתאודוסיה, בייבפטוריה, בסבסטופול. על היותו ביאלטה נמצאים בידינו רישומיו של אליעזר למברג ז"ל בפרק זכרונותיו ורשמיו, הניתן להלן בשלמותו.

מתאודוסיה מובא כאן רישום קצר מאת דודי, סעדיה רוגלסקי ז"ל, אבל נשתמר

גם מסמך יחיד במינו בבחינת "זיכרון בספר" — פרוטוקול של ישיבת ועד "החלוץ" בעירנו מיום 20.7.19 שהתקיים בנוכחותו של "יו"ר הוועד המרכזי של החלוץ, יוסף טרומפלדור" ואשר נרשם בידי מזכיר הסניף, הח' חיים בגון (בן־נון) ז"ל, לימים אחד מחבריו הפעילים של הקיבוץ תל־יוסף בעמק יזרעאל.

תשובותיו של סעדיה רוגלסקי ניתנו בכתב על השאלון שערכתי בשבילו ושהושלם גם בראיון בעל־פה. וכך היו דבריו על טרומפלדור:

"הייתי תמיד עסוק מאוד בתפקידיי בעבודתי (בטיפול בענייני מכס של סוכנות האוניות שעבדתי בה וכמתורגמן בנמל ואח"כ גם כממלא־מקום הקונסול הבריטי) ולא יכולתי להתמסר לפעילות ציבורית. אשר לביקורו של טרומפלדור, יודע אני כי הוא היה בעירנו מספר ימים בלבד והוזמנתי לשיחות בהשתתפותו בתפקידי בתור מ"מ הקונסול הבריטי. דובר על דרכי ההסברה והעלייה לארץ. ההתייעצות נתקיימה בחדרו במלון 'אסטוריה'. אז עוד לא ידעתי, כי אני ומשפחתי נעלה מאוחר יותר לארץ־ישראל".

אשר לפעילות סניף "החלוץ" בתאודוסיה, ניתנה בשעתו לעיוני (מאת ח' בן־נון ז"ל, איש תל־יוסף) מחברת הפרוטוקולים של ישיבות הוועד שנרשמה בכתב־ידו של חיים בגון (הוא — בן־נון) שהיה מזכיר הסניף. רשמתי לפניי את תוכנם של חמשת הפרוטוקולים שנכללו בה. בישיבה הראשונה, ב־20.7.19, שבה השתתף, כפי שהזכרתי למעלה, יוסף טרומפלדור, נכחו 4 חברי הוועד: ח' יפה, ח' בגון, א' גולדשטיין, פ' אהרונוב. נבחרו בעלי התפקידים — יו"ר — יפה ח'; מזכיר — בגון ח'; גזבר — אהרונוב פ'. — הוחלט להודיע למרכז החלוץ על ייסוד הסניף ובחירת הוועד. — הוחלט עקרונית לייסד בתאודוסיה קואופרטיבים לנגרות ולסנדלרות. הוטל על אהרונוב וגולדשטיין לברר עם מנהל הבנק הממלכתי אפשרות חכירתה של החווה סולטאנובקה. — הרושם הברור הוא, שהסניף כאן נתארגן בהשראתו של טרומפלדור.

בישיבה השנייה ב־22.7.19 נכחו הקודמים (בלי טרומפלדור) ונוסף י' גיצלטר (לימים שפריר, בארץ). הוחלט להציע למרכז להוציא חוברת על טרומפלדור שתודפס בתאודוסיה. — הוטל על אהרונוב וגולדשטיין לברר אפשרות של עבודה חקלאית בתאודוסיה ובנפתה, גולדשטיין וגיצלטר יבררו פרטי התנאים על המכוורת. המזכיר יזמין פנקס קבלות בעברית. גולדשטיין יכין תזכיר על ארגון שני הקואו־פרטיבים.

הישיבה השלישית נתקיימה ב־26.7.19 ונכחו בה: יפה, גיצלטר, גולדשטיין ואהרונוב. עקב נסיעתו הקרובה (עלייתו לארץ) של בגון, נבחר כמזכיר זמני גולדשטיין. — מבררים את שאלוני המועמדים להתקבלות ל"החלוץ" ונתקבלו 33 חברים (בתוכם כל חברי הוועד הקיים). מבין המתקבלים רשמתי שמות אחדים, אם משום שהכרתי אותם או שמעתי שמותיהם בביתנו ואם משום שהיו קרימצ'אקים: ל' לבנטוב, מ' אשכנזי, מ' מנגופלי, ד' דיקשטיין, י' טורצקי, י' קרגוז, ל' דיקשטיין, ח' אשכנזי, ש' קפלן, י' שיינקר.

בישיבה הרביעית, שהיתה ב־6.8.19, נכחו יפה, בגון, גיצלטר, גולדשטיין. בגון מסר על החלטת המרכז לפתוח קואופרטיב לנגרות ועבודות עץ בתאודוסיה; עתה אין להשיג עצים, ועל־כן הביצוע נשאר תלוי ועומד. הוטל על איזראילסקי, יפה ובגון לברר את דבר מיקום המאפייה. הוחלט לגבות דמי הרשמה בסך 5 רובל. — נתקבלו כחברים (30 איש) וביניהם: ח' איזראילסקי, מ' גורג'י, א' גורג'י, י'

מוגילבסקי, י׳ גבאי, צ׳ בונימוביץ, י׳ ניידיק, י׳ אבידון, י׳ זיידנברג, א׳ בלום, ז׳ טאדנייב. — עקב נסיעתו של אהרונוב (כנראה, גם הוא עלה אז, — י״ק), נבחר לגזבר גולדשטיין.

הישיבה החמישית היתה ב־21.8.19. לא נרשמו הנוכחים, אך על הפרוטוקול חתום ח׳ בגון. נתקבלו ל״החלוץ״ 29 איש (שמות אחדים חוזרים) וביניהם: לייזרובסקי ש׳ ו־ג׳ מאירובסקי, י׳ פ׳ איבניצקי, י׳ אשכנזי, נ׳ זמנסקי (לימים ד״ר נ׳ זמנא ז״ל, בחיפה), ג׳ מזרחי, מ׳ גינזבורג, ש׳ מאירוביץ, מ׳ שטראשון, י׳ פישצ׳יק, פ׳ אחאלאנאי.

בסימפרופול פעל באותם הימים המרכז הציוני האחרון על אדמת רוסיה, שקיים קשר עם המרכזים בקושטא ובלונדון ובהסכמת השלטונות האנגליים־צרפתיים בנמל סבסטופול סיפק תעודות ״רפאטריאציה״ לעולים לא״י. בהמשך דברינו נביא פרק זכרונות מאת ז׳ זגורודסקי ז״ל, שהיה פעיל במרכז הזה.

מרכז הקהילות או ״שלטון הגליל העברי״ הנזכר, שלח משלחת אל מפקד הצי האנגלי, שעגן באותם הימים בסבסטופול, האדמירל קולסורפ, שמסרה לידיו איגרת־ברכה, מנוסחת עברית ואנגלית, על ״הצהרת הזכויות לעברים על פלשתינה״ (הכוונה להצהרת בלפור, ונוסח הידיעה הוא של ״הצפירה״!) וביקשה לסייע להתקין בהקדם קשרי דואר וטלגרף וכן תחבורה באוניות לארץ־ישראל. בין השאר, הביעה המשלחת באוזני האדמירל את התמרמרותה על הפרעות האכזריות שעוללו הפולנים באותם הימים ביהודי פולין וגליציה (״הצפירה״, 16.1.19).

ושוב מאוזכרת בעיתונות ״אסיפת הקהילות בקרים שהיתה לא מכבר בסימפרופול״ (כנראה, זוהי אותה ועידת קהילות שדובר עליה בידיעה שהבאנוה מיום 3.10.18) ונאמר עתה, כי היא בחרה גם במשלחת לוועידת השלום בפריס בהרכב ד״ר ד׳ פסמניק (שהיה מקורב לאנשי ״ממשלת גליל קרים״) ונחום סוקולוב, שנועדו בוודאי לייצג את יהדות רוסיה, שמרכזיה בפטרוגרד ובייקטרינוסלב היו מנותקים מכל קשר עם אירופה, בהיותם בשליטת הבולשביקים. ואומנם בידיעה מאוחרת יותר דובר גם על הופעתו של סוקולוב בצרפתית בוועידת השלום בין שאר חברי המשלחת הציונית שבראשה עמד ד״ר ח׳ וייצמן (״הצפירה״, 13.3.19).

בקובץ ״פרסומים יהודיים בבריה״מ״ (1917—1960) בעריכת ח׳ שמרוק (ירושלים, תשכ״א) כלולים שני פרסומים שהופיעו בסימפרופול ברוסית: האחד — הקהילה היהודית (Evreiskaya obshchina) ביטאון גלילי של הקהילות, מטעם ועד הקהילות הגלילי, בעריכת חבר עורכים. בקובץ מופיע גיליון אחד בלבד — מס׳ 5 מיום 14.12.18. וכן רשומים שם 2 גליונות של עלון־הידיעות מטעם לשכת העלייה הארצישראלית ליד המרכז הזמני של ההסתדרות הציונית בפלך טאבריה בעריכת מ׳ ז׳אק וב׳ איידלין, מהתאריכים: 22 באוגוסט ו־25 בספטמבר 1919. לצערנו, הפרסומים הללו אינם בארץ.

תוך חריגה פורמלית מנושא סקירתנו, נביא בזה עוד שתי ידיעות מ״הצפירה״ בימים ההם, שאינן עוסקות אומנם בקרים, אבל הן זורעות אור על תנאי העבודה שנוצרו באותו הזמן במסגרת התנועה הציונית במרכז רוסיה. האחת — מאפריל 1919 (״הצפירה״, גל׳ 11), המספרת, כי הממשלה הבולשביסטית ״רודפת באף״ את ההסתדרות הציונית בעזרתם של ״קומיסארים״ יהודים שונאי ציונות מאז. ולמרות זאת הגיע מספר השוקלים אשתקד (1918) עד 150 אלף והשנה שואפים להגיע ל־600 אלף, הכנסות הקה״ק הגיעו בחודשי ינואר—אוקטובר 1918 ל־440

אלף רובל. והידיעה השנייה — היא מ־27 בדצמבר 1919 : מאיר דיזנגוף, שהיה נמצא אז בקושטא, קיבל הוראה מאת וייצמן וסוקולוב לצאת מייד לאודסה (שהיתה בשלטון האנגלים והצבא הלבן), כדי לחקור את מצב היהודים ותנאי העבודה הציונית ברוסיה.

שליחותו זו נוצלה גם למטרת הידוק הקשרים עם המרכזים הציוניים שפעלו בדרום רוסיה, וביניהם בקרים, ושעמהם אפשר היה עוד להיפגש. כך נתכנסה בספטמבר 1919 המועצה הציונית בבלאקלאבה ובידנו שמור תיאור האפיסודה הזאת, שנרשם בידי אחד המשתתפים, אריה קאנבסקי (קנב). ראוי להביא את הדברים כאן, אם כי המאורע עצמו אינו מתייחס במיוחד ליהדות קרים, אך הוא התרחש, בתוקף הנסיבות, על אדמת קרים ובלי ספק הדיו הגיעו ליהודי קרים, שחיו באותם הימים חיי ציבור אינטנסיביים ופוריים.

26. המועצה הציונית בבלאקלאבה (18—22 בספטמבר 1919)

מאת אריה קנב ז״ל

ניתוקה של רוסיה מאירופה והמצב המדיני ברוסיה עצמה גרמו להעדר גמור של מידע ביהדות הרוסית על ההתפתחות האחרונה בשאלת ארץ־ישראל. דבר זה הוליד את התפשטותן של שמועות שונות על זרימה בלתי מסודרת של הרוצים לעלות לארץ והתלקטותם בערי החוף בדרום רוסיה ובחלקם בקושטא, מאין אפשרות להמשיך משם לארץ־ישראל.

במטרה למסור אינפורמציה על המצב בציונות ובא״י, שיגר הוועה״פ הציוני בלונדון לדרום רוסיה את מאיר דיזנגוף, חבר המשלחת של היישוב היהודי הארצ־ישראלי בוועד המשלחות היהודיות לוועידת השלום בפריס. במחצית אוגוסט 1919 הגיע מ׳ דיזנגוף לקושטא ולאחר שהייה קצרה שם, הפליג לאודסה.

בימים 18—22 בספטמבר 1919 נתקיימה בהשתתפותו של מ׳ דיזנגוף התייעצות ציונית בבלאקלאבה (עיירת דייגים וכורמים ומקום נופש במרחק 16 ק״מ מסבסטופול, על חוף־הים השחור). להתייעצות זו הגיעו מהמרכז הציוני באודסה — זאב טיומקין וד״ר מ׳ שווארצמן ; מלשכת המודיעין של ההסתדרות הציונית באוקראינה (קייב) — י׳ מחובר וגינדס ; הראשון בהם היה יו״ר הוועד הציוני החבלי בייקאטרינוסלב, ששיפוטו השתרע עד חרקוב בצפון, רוסטוב ע״נ דון בדרום־מזרח וקרים בדרום ; חברי המרכז הציוני הזמני ברוסטוב ע״נ דון — המהנדס משה ברוק, יהושע סופראסקי וד״ר צבי ברוק ; חברי המרכז הציוני הזמני בקרים — דויד בלוצרקובסקי ואריה קאנבסקי ; נציג החברה לפתוחה הכלכלי של א״י בפטרוגראד המהנדס ישראל קאסל ונציג הוועד הציוני העירוני בסבסטופול — חיים פרידמן (מי שהיה בעלותו לארץ ח׳ אבשלום ראש ועדת התרבות במועצת פועלי ת״א—יפו — י״ק) ; חברת המרכז של חברת ״תרבות״, שושנה פרסיץ, שבחסותה נערך הכינוס (כל משתתפיו היו אורחיה הפרטיים, בביתה).

בכינוס הזה הרצה מאיר דיזנגוף הרצאה מפורטת על עבודתה של ועידת השלום בפאריס, על הסיכויים הנוחים לפתרון השאלה היהודית בחודשים הקרובים בעת חתימת חוזה השלום בין אנגליה וצרפת ובנות־בריתן — לתורכיה. דיזנגוף מסר בפרוטרוט על המצב בא״י, על היישוב היהודי ועל תוכניות הבניין לכשתיפתח

העלייה לארץ לאחר הפתרון המצופה של שאלת א״י בוועידת־השלום. הוא סיפר פרטים גם על עבודתה המדינית של ההנהלה הציונית בא״י ובלונדון ועל הנסיונות מצד המרכז בלונדון ליצור קשר עם ההסתדרות הציונית ברוסיה.

נציגי המרכזים הציוניים ברוסיה שהשתתפו בכינוס הירצו על מצבן ועבודתן של ההסתדרויות הציוניות באזוריהם. הכינוס ניסח תביעות ומשאלות של הציונים הרוסיים בעניין המו״מ בשאלת א״י שבין המרכז הציוני העולמי בלונדון לבין אנגליה והמעצמות האחרות. בהתייעצות זו נדונו בפרטות שאלת עלייתם של יהודי רוסיה לא״י והאמצעים הנקוטים ע״י ההסתדרות הציונית ברוסיה לצורך הכשרת העלייה.

בתחום העניינים הפנימיים של הציונות הרוסית הושמעו הרצאות בשאלה הארגונית, על הקהילה, על הבחירות לעיריות בשטח הכבוש ע״י ״צבא המתנדבים״ (הלבן) הרוסי.

שושנה פרסיץ הרצתה בעברית על פעולותיה ומשימותיה של חברת ״תרבות״ ומרכזה. בהתלהבות רבה, היא סקרה את תחייתה הצפויה בקרוב של השפה העברית בתוך המון בית־ישראל ופנתה ברגש רב אל הצירים בתביעה לעשות למען עיברות המוסדות הציוניים ברוסיה.

בליל יום־כיפור, כשעבודת הכינוס הופסקה למשך 24 שעות, תינה זאב טיומקין לפני מ׳ דיזנגוף, בנוכחותם של כל החברים, את הטראגדיה המחרידה של יהדות אוקראינה הרוסית. ביגון קודר, העלה זקן הציונות הרוסית, ששערותיו הלבינו, את סיפור חורבנן של מאות קהילות ישראל ורציחתם של רבבות יהודים בפרעות שנתחוללו בדרום־מערב רוסיה וארכו למעלה משנה. הנואם עמד על ההכרח למנוע את חורבנה של יהדות תחום־המושב העלול להתרחש ח״ו, אם היהדות העולמית לא תשפיע על אומות העולם שיתערבו בטראגדיה היהודית הרוסית שאין מושלה. זאב טיומקין ביקש מדיזנגוף להעביר לאחינו שמעבר לגבול את קריאתו של העם היהודי ברוסיה לעזרה ולמסור חומר מתאים בשם הכינוס בבלאקלאבה למרכז הציוני בלונדון ולוועד המשלחות היהודיות בוועידת השלום בפאריס.

(תורגם מרוסית מכתב־ידו של המהנדס א׳ קנב ז״ל).

*

מתוך החלטות המועצה הציונית האמורה, שתמציתן נכללה בסקירתו הנ״ל של א׳ קנב (ושפורסמו במלואן בכתב־העת ״ייברייסקאיה מיסל״ (המחשבה היהודית) — ברוסית, אודסה, אוקטובר 1919), נצטט כאן רק את אלו, שהיתה להן השלכה ישירה גם על הפעילות בקרים.

ואלו הן:

״המועצה מוצאת, כי צורך דחוף הוא לעשות כל מאמץ דרוש לשם מסירתו של מידע מתמיד לאוכלוסייה היהודית ולהסתדרויות הציוניות ברוסיה על המצב בציונות ובארץ־ישראל.

״המועצה קובעת, כי עלייה המונית לא״י אינה אפשרית כלל בזמן הזה ומחליטה להודיע על כך לציבור היהודי ולהזהירו מפני חיסול הרכוש בטרם עת, לצורך נסיעה לא״י, עד אשר יתקבלו הוראות מתאימות על דרכי ארגונה של העלייה.

״עם זה מוצאת המועצה לנכון להושיט עזרה לאותם סוגי מועמדים לעלייה

הדרושים בארץ כבר עכשיו בתקופה של הכשרת העלייה ההמונית, והם: שליחי קבוצות, המתארגנות למטרות בניין בתים והמתיישבים היהודים במושבות בדרום־רוסיה, שהארץ זקוקה להם ביותר כבר עתה; נציגי קואו־פרטיבים ארצישראליים מהימנים שהוקמו על־פי תוכניתו של המרכז הציוני בפטרוגראד וכן שליחי מפעלים מסחריים־תעשייתיים, שפתיחתם בארץ בעתיד הקרוב תיראה אפשרית ומועילה, עסקני תרבות, שעלייתם עשוייה לסייע ביצירת רובד רוחני־חלוצי בארץ״.

27. בצבת מלחמת האזרחים והפרעות באוקראינה, עולים ארצה בדרך לא־דרך העלייה הקרימאית

ההסתה האנטישמית נמשכה גם בשנתה האחרונה של מלחמת האזרחים באוקר־אינה. ב־14 באוקטובר 1920 פרסם ועד המשלחות היהודיות בפאריס גילוי־דעת ובו נאמר, כי הוועד מקבל מידע מדאיג על מצבם של הפליטים והתושבים היהודים גם בקרים. בכל שטח הכיבוש של צבא וראנגל נשקפת סכנת פוגרומים ליהודים. נוסף על מדינאים רשמיים רבים שבשורות הצבא הלבן, מנהלים תעמולה חריפה לפרעות גם אנשי החוגים הדתיים בכלל והכמרים בפרט. הטפותיהם וכרוזיהם קוראים לטבח: היהודים הם בולשביקים והבולשביקים הם יהודים. השגריר הרוסי (של ממשלת ״הלבנים״) בפאריס, מקלאקוב, שביקר בקרים ושוחח עם וראנגל, טען כי תעמולה זו תביא נזק רב לרוסיה (האנטי־סובייטית) בהיותה תלויה בדעת־הקהל המערב־אירופית, אשר היתה מושפעת משמועות הזוועה שהגיעו מרוסיה. וראנגל השיב, כי אין ביכולתו לפעול נגד הכנסייה ומוטב שהשגריר יפנה בנידון אל הכומר בולגקוב, שהיה קודם מרקסיסט והפך לריאקציונר ונעשה לראש הקלרי־קאליות הלוחמת. הכומר ווסטוֹקוֹב היה מטיף להרג ביהודים ביום הכיפורים (שחל אותה שנה ב־14 באוקטובר). וראנגל לא ריסן אותם ולפי טענת גילוי־הדעת האמור, הוא ריכז סביבו את הריאקציונרים החשוכים ביותר (״העולם״, 22.10.20).

מצבו של צבא ורנגל היה כבר בכי רע, כי לחץ הצבא האדום שהתקדם מצפון גבר ואילו פלוגותיו של האנארכיסט מאכנוֹ (שבסיטואציה מסוימת היו לצידם של ״האדומים״) תמכו עתה בצבא הלבן, שלחם מלחמת מאסף בקרים. מאכנו פרסם קול־קורא בעיתונו הרשמי של וראנגל ובו קרא ״להציל את רוסיה״, להכות ביהודים ולעזור לוראנגל, שהצבא שלו הוא כולו רוסי ולא יהודי (״העולם״, 28.10.20).

סמוך לזמן, שנתכנסה המועצה בבלאקלאבה, נוסד ברוסטוֹב־על־הנהר־דון מרכז ציוני זמני לדרום רוסיה אשר איחד את הגלילות חרקוב, יקטרינוסלב, רוסטוב וקרים. השטחים הללו כולם היו אז בממשלתו של הגנרל דניקין שנעזר על ידי אנגליה וצרפת, אשר ראו בו את מצילה של רוסיה ״מהמבול הבולשביסטי״. לפי תיאורי העיתונות, היה מצבה של יהדות אוקראינה כמצבה בימי חמלניצקי: הבולשביקים בשטחי שליטתם הרסו את הבסיס הכלכלי ואויביהם הלבנים על כל ספיחיהם היו טובחים, פורעים וגוזלים... לפי תיאור זה, היו מצבים, שגם חוגי הקאדטים (״דמוקרטים קונסטיטוציוניים״) היו ״קמים נגדנו״. המצב עורר ״תנועה משיחית גדולה לארץ־ישראל״ — היו מתארגנים קואופרטיבים וחברות של המתפרצים לעלות לארץ ונאספו מיליונים של רובלים לשם השקעה בארץ. הרובל

היה נופל בערכו יום־יום. בעד לירה שטרלינג שילמו באותם הימים 350 רובל. כל חבר קואופרטיב היה מכניס 15,000 רובל. והכתבה העיתונאית מסיימת: "אנו עוצרים בעד המתפרצים לעלות בהמון, אך לאורך ימים לא נוכל לעצור..." ("העולם", 24.10.19).

הקולוניסטים היהודים בדרום רוסיה מצפים לאפשרות העלייה לא"י. — שאיפה זו נתעוררה בהשפעת הפרעות שבהן נהרסו מושבות יהודיות. בחיוניותה של עליית יהודים חקלאים אלה איש לא הטיל ספק אפילו באותם הימים כשהמצב הפוליטי בארץ טרם היה ברור (המנדאט על א"י עוד לא נתאשר... — י"ק), והעלייה עוד לא היתה פתוחה וחששו מריבוי עולים בלתי מאורגנים משכבת "אנשי האוויר". — בקייב נוסדה אגודת "עיר גנים בארץ־ישראל". ("העולם", 21.11.19).

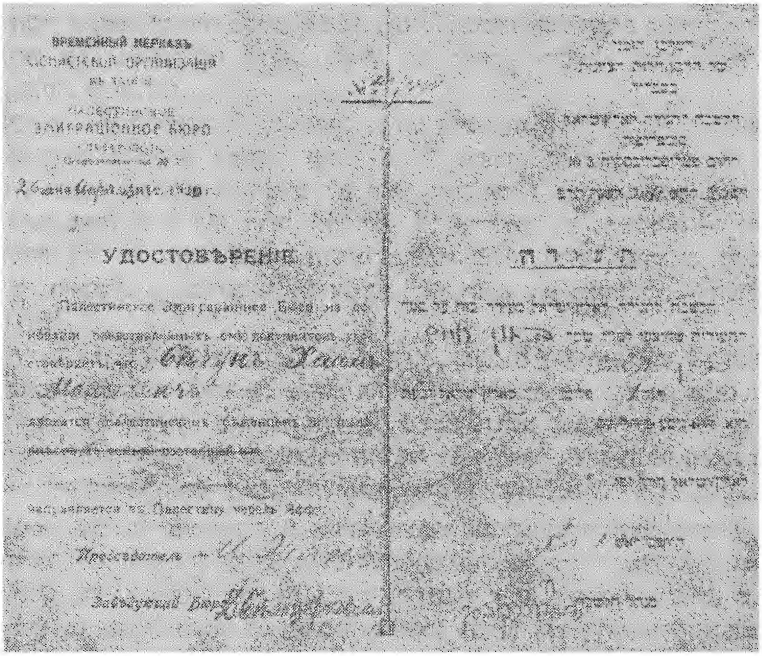
בידיעה אחרת שבאה בעקבותיה של הקודמת, מוסברת תכלית הקמתו של המרכז ברוסטוב: הוא נועד לרכז את פעולת ההסתדרות הציונית באזורים הנמצאים עתה בשליטתו של דניקין (שמושבו היה אז ברוסטוב ושם נמצאו גם נציגי בנות־הברית), בשעה שאין קשר עם הוועד המרכזי בפטרוגראד (שעדיין לא חוסל) ולא עם הלשכה המרכזית בקייב או עם המוסדות הציוניים במוסקבה.

מסופר עוד כי בספטמבר נתקיימה המועצה בבלאקלאבה והיא אישרה את ההחלטה על יסוד המרכז ברוסטוב. ושוב בא תיאור המצב הכללי: אחרי השתוללות הפורעים מכל הסוגים, נמצא הציבור היהודי כולו תחת השפעת הציונים. פשטו שמועות, כי בארץ־ישראל נוצרה כבר ממשלה עברית והעלייה פתוחה. בקושטא נוסדה לשכת מודיעין ציונית בראשות ד"ר קלב. גם המועצה בבלאקלאבה הכירה בצורך בלשכה זו. והידיעה הזאת מוסיפה לבסוף: בראש חברת "תרבות" פועל הילל זלטופולסקי ומרכזה נתכונן בקייב ביולי 1918 ("העולם", 28.11.19).

ולבסוף נביא ידיעה חשובה מאוד, שכנראה נתאחרה בהגעתה או בפרסומה והיא זורעת אור על היקפה וארגונה של התופעה האוניקאלית שנתברכו בה הציבוריות הציונית ברוסיה והחברה הארצישראלית בימים ההם, כאחת, הלא היא העלייה הקרימאית: ממשלת הגנרל וראנגל הכירה בזכותו של המרכז הציוני בקרים להוציא רשיונות לאנשים שונים לנסוע לארץ־ישראל (מדובר על הענקת אישורים במעמד של "רפאטריאנט לפלשתינה") ("העולם", 28.10.20).

רמזנו, כי הידיעה האחרונה בוודאי נתאחרה (הופיעה ב"העולם" רק באוקטובר) ואילו ידוע לנו, כי כבר באפריל 1920 הוציאה "הלשכה להגירה לארץ־ישראל" של "המרכז הזמני של ההסתדרות הציונית בטאבריה" תעודות המאשרות, כי המוכ"ז "הנהו פליט מארץ־ישראל וכעת הוא נוסע לארץ־ישראל דרך יפו". התעודה שבידנו היא על שמו של בגון חיים בן משה, תושב תאודוסיה וניתנה בסימפרופול ביום כ"א באייר תר"פ (26.4.20). היא כתובה עברית ורוסית ותצלומה ניתן בזה.

רק בעזרתן של תעודות כאלה, שכובדו ע"י האנגלים שספינות המלחמה שלהן עגנו בנמל סבסטופול, יכלו החלוצים להפליג בגלוי מקרים לקושטא ומשם להמשיך לארץ. אמצאת התעודות הללו נתבססה על גרעין של ממש. ידוע, כי יהודים נתיני רוסיה שעלו לארץ־ישראל עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ונסעו לבקר את קרוביהם ברוסיה (למשל, תלמידי הגימנסיה "הרצליה", אבל לא הם בלבד), נתקעו שם מאין יכולת לחזור ארצה, שכן רוסיה ותורכיה היו שרויות ביחסי מלחמה. עתה, בגמר המלחמה, יכלו הם לחזור לא"י שהיתה תחת שלטון בריטי והדבר היה

ВРЕМЕННЫЙ МЕРКАЗЪ
ЭМИГРАЦІОННОЕ БЮРО
УДОСТОВѢРЕНІЕ
ת ע ו ד ה
направляется въ Палестину черезъ Яффу

תעודת עלייה של "רפאטריאנט לא"י", 1920

בר־ביצוע בקרים על יסוד שיתוף הפעולה שבין השלטונות הרוסיים (וראנגל) ופיקוד הצי הבריטי.

בטרם קיבל תוקף הסידור הזה (וגם לאחר שהוא בטל, כשקרים כולה היתה כבר בשלטון סובייטי), היו החלוצים מפליגים מחופי קרים בסירות תורכיות לחוף אנאטוליה בהיותם נתונים לשרירות ליבם של הספנים שלא פעם גם שדדו והפקירו אותם על חוף שמם. בראיונות שקיימנו עם חברים אחדים מקרים מבין עולי אותם הימים שמענו סיפורים מרתקים על דרך עלייתם לארץ. יצחק ארנן (פוטרז'בה) מקרטש, שהיה פעיל בנעוריו בהסתדרות הנוער הלומד הציוני, יצא ב־1920 מעירו לסימפרופול והשיג שם מאת המרכז הציוני תעודת רפאטריאנט לארץ־ישראל ובהגיעו לסבסטופול קיבל שם מאת השלטונות הבריטיים ויזה קבוצתית, עם 12 חלוצים כמותו, לארץ־ישראל ובעזרתה הפליגו כולם לקושטא. גרשון רוז'נסקי מקרטש, שבנעוריו היה בעירו חבר בארגוני "פרחי־ציון" ו"צעירי ציון", הפליג עם חבריו בסירת מפרש מקרטש לבאטום. שם הם שהו 3 חודשים באחוזה "תמרה" בהכשרה שסודרה מטעם ההסתדרות הציונית, למדו טיפול במטעי תה ובגידול פירות וגם חלו בקדחת. הם צוידו בדרכונים אוקראיניים (מטעם שלטונות ה"ראדה" האוקראינית בקייב) ובוויזה לקושטא. בקושטא עברו הכשרה ציונית נוספת בבנאות ובנהגות והפליגו לא"י בקבוצה גדולה בת 600 חלוצים באונייה "אומבריה" (שהיתה השלישית, אחרי "רוסלאן", שפתחה את העלייה השלישית). אליהו רודה ז"ל, אף הוא קרטשאי, שהיה בנעוריו ראש־קבוצה בגדוד הצופים העברים, עלה ארצה

ב־1923. הוא הפליג מעירו בקבוצה בת 20 איש במפרשית לבאטום ומשם המשיך לקושטא. בשעה שהם יצאו מקושטא באונייה לארץ, הגיעו לקושטא מבאטום שתי פאֲלוּגות (מפרשיות) תורכיות שנשאו על סיפונן עולים לארץ דרך קושטא. המפליגים האלה שהו בדרכם בים חודש ומעלה ואח״כ שהו עוד כחודש בקושטא בהמתינם ליציאה ארצה.

יוסף זילברברג, יליד תאודוסיה ותושב עירנו, סיפר לנו, כי לפני פסח 1921 הוא הפליג מתאודוסיה בדרכו לארץ־ישראל בסירה תורכית בקבוצה בת 10—11 חברים, רובם קרימצ׳אקים. הם הובאו לחוף אנאטוליה בין אוניה או פאצה לבין סינוֹפ, ושם נשדדו ע״י שודדים והלכו ברגל לעיירה סמוכה (שבה לא נמצא שום יהודי) ושם נאסרו וטולטלו מעיירה לעיירה עד שנכלאו בבית־סוהר בטראפזונד וישבו בכלא כמה חודשים עד ששוחררו בעת עלייתו של אתא־תורק לשלטון מתוך כוונה שהאסירים המשוחררים יצטרפו למלחמה במתקוממים. קבוצתם גורשה לבאטום (שם היתה רפובליקה גרוזינית דמוקראטית) ולאחר כארבעה חודשים נשלחו משם ע״י ההסתדרות הציונית באונייה שנשכרה להעברת עולים ופליטים, כ־100 איש, לקושטא. שם נמצאו בטיפול הג׳וינט וההסתדרות הציונית כמה חודשים, עד שנשלחו ארצה. הוא נקלט בגדוד־העבודה ועבד בסלילת הכביש טבחה—צמח, כשהמחנה שלהם נמצא במגדל.

בקבוצת העולים מתאודוסיה שהפליגה ארצה בסירה אחרת דרך אנאטוליה, נמצאו נחום זימנסקי (לימים, ד״ר נ׳ זמנא, מורה ומנהל בי״ס בחיפה), האחים סלאווין (שהיו פעילים בצרכנייה ״אחווה״), אליהו גוז, יעקב ליפשיץ והקרימצ׳אקים מנגופי ואשכנזי.

בעת מלחמת האזרחים פרעו פרעות ביהודים גם החיילים, ובפרט הקוזאקים, של הצבא הלבן שבפיקודו העליון של הגנרל דניקין (אם כי, לא תמיד, אולי בידיעתו). במושבות היהודיות באוקראינה, בתחנות הרכבת ובערים שעל מסילת הברזל קורסק—קרים היו פוגרומים בהשראתו של ״אוֹסוואג״ (ראשי־תיבות ברוסית של ״סוכנות הידיעות״ של מטה צבא דניקין, שסייע להסתת ההמונים ב״ז׳ידים, המטמאים את קודשי הנוצרים״, שהם השאוֹר שבעיסת הרבולוציה... (״העולם״, 19.12.19).

התעמולה האנטישמית ליוותה את התקדמות הצבא הלבן בכל הכיוונים והגיעה גם לקרים. באביב 1920 עברו הפיקוד על הצבא הלבן והשלטון בקרים מידי דניקין לידי גנרל וראנגל (דניקין עבר כבר לקווקאז). הודעות ממשלת וראנגל סייעו לתעמולת הזוועה בהפיצן סיפורים על קוֹמיסארים יהודים המתנכלים לכנסייה הפראבוֹסלאבית וסיפורי בדים על לגיון יהודי, הנלחם כביכול בשורות הצבא האדום — הודעות כאלו הופצו למרות הבטחת שלטונות וראנגל, שהם יגנו על היהודים (״העולם״, 1.10.20).

ועד המשלחות היהודיות בפאריס היה מקבל באותו הזמן מידע על מצב הפליטים והתושבים בקרים. ממקורותיו נמסר, כי בכל שטחי כיבושו של צבא ורנגל נשקפת סכנת פוגרומים ליהודים (״העולם״, 22.10.20)..

על התפשטותה של שנאת־ישראל וליבויה בתוך הצבא הלבן ובאמצעותו באוכ־לוסיה כתב ד״ר משה דוכן במכתביו למערכת״העולם״ : ״רבים בקצונה הבולשביסטית הם אנשי דניקין לשעבר ומוכנים לבגוד באדוניהם החדשים בכל שעת כושר...

חיילי דניקין ערכו פרעות אכזריות (הנוראות ביותר היו בקרמנצ׳וג, יקטרינוסלב, לוזובאיה, פאסטוב). השלטונות והצבא לא התערבו בשום מקרה ואף הסיתו לרציחות. האינטלגנציה הרוסית שתקה, פרט לסופר וולדימיר קורולנקו שיצא יחיד במחאה עזה. האנטישמיות היכתה שורשים עמוקים בכל שדרות העם הרוסי, גם בין האסארים, הנארודניקים והמנשבקים. נפוצה העלילה, שכל היהודים הם בולשביקים וכולם ערבים זה לזה. שתיקת האינטלגנציה הגדילה בלי ספק את הרצח... המושבות היהודיות סבלו סבל נורא מיד הקוזאקים... ביישובים אחדים ביקשו ב״כ התושבים הנוצרים להפסיק את הרציחות ואחרי ימי רצח אחדים היתה מופיעה פקודה האוסרת לנגוע לרעה ביהודים... אחרי הפקודות האלו, התחוללו פרעות בצנעה... ״אוסוואג״ הדביק במקומות פומביים את תמונת טרוצקי והאשים את היהודים בטימוא קודשי הנוצרים... (״העולם״, 2.1.20).

במהלך מלחמת האזרחים קרו לא פעם גם מקרי שוד והריגת יהודים מידיהם של הקוזאקים ״האדומים״, אנשי חיל־הפרשים שבפיקודו של ס׳ בודיוני ועל־פי דרישתו של דימנשטיין, הממונה על ענייני היהודים בקומיסריון המיעוטים הלאומיים, נתמנתה ועדת חקירה ממשלתית לבירור המקרים הנוראים הללו (שם, 21.2.20).

אשר לראשי הפורעים ״הלבנים״ לסוגיהם, שרבים מהם נמצאו לאחר תבוסתם באירופה המערבית, הנה ועד המשלחות היהודיות הכין את רשימת הפושעים והרוצחים הראשיים מביניהם ודרש מחבר־הלאומים להעמידם לדין (״העולם״, 27.1.21 ; 10.2.21 ; 17.2.21). קריאותיו נשארו קול קורא במדבר...

28. המרכז הציוני בסימפרופול

(י׳ טרומפלדור בסימפרופול ולשכת ההגירה הציונית)

מאת זאב זגורודסקי ז״ל

פרק זכרונות מאת דודי המנוח זאב זגורודסקי (נפטר ב־תש״א—1941, בתל־אביב), ששימש סגן יו״ר המועצה הציונית בקרים, המתפרסם כאן לראשונה, נמסר לי בידי בתו, הגב׳ אסתר סייג (רמת־גן), וזורע אור על ההתכחשויות, כפי שנחקקו בזכרונו של אחד הפעילים למעשה.

1. הציונות בקרים

הרעיון הציוני היכה שורשים בקרים ובפלך טאבריה כולו עוד בימים הראשונים להופעתו של הד״ר הרצל על במת העם. מצבן הכלכלי הטוב של כל שכבות העם כאן והעדר קנאות דתית לא המציאו עילות ליסוד מפלגות הלוחמות בציונות והדבר הקל על הפעילות הלאומית והציונית. בקרים, המאוכלסת לאומים שונים, לא הורגשו רדיפות השלטונות נגד הציונות בחריפות כזו, כפי שהורגש הדבר במקומות אחרים ברוסיה. מחבל ארץ זה יצאו גם פעילים ציונים שתפסו מקום חשוב בהסתדרות הציונית העולמית.

עם מהפיכת פברואר 1917 פרצה הכמיהה הציונית את כל הסכרים והציפה את כל שדרות העם בנגב רוסיה ואלפים נהרו אל תחת הדגל הציוני. הנוער מילא את שורות הארגון ״צעירי ציון״ והתמסר בלהט לציון ולארץ־ישראל, וכן שאר השכבות מכל המעמדות.

בזמן השתלטותם הראשונה והשנייה של הבולשביקים (בינואר 1918 ובמארס 1919 — י״ק), השתתקה אומנם העבודה הציונית, אבל לא פסקה. הבולשביקים היו

מקומיים, קרימאיים, בעיקרם מבין המלחים בסבסטופול. לא היו להם קשרים עם הבולשביקים בצפון, במרכז רוסיה, וגם התועמלנים היו מקומיים, היו עדיין חסרי ניסיון וביטחון ולא אחזו עוד באמצעים חריפים. אולם התקופות ה"רבולוציוניות" האלו היו קצרות. עם כינונה של ממשלת הצבא הלבן, לא היה עוד ביכולתה של ההסתדרות הציונית לפעול מייד בקנה־מידה רחב, אך לאט־לאט נכנסה הפעולה לתלם ובמחצית השנייה של ימי ממשלת דניקין, ובעיקר בימי ממשלת וראנגל, ניתנה האפשרות להסתדרות הציונית לפעול בחופש גמור והפעולה הגיעה אז להיקף רחב מאוד. במקום ועדים עירוניים רופפים וועד גלילי חלש, שהצטופף בחדר אחד ובו פקיד יחיד, נוסדו בכל הסניפים ועדים עירוניים חזקים ומוכשרים לפעולה עניפה, שקבעו פגישות וישיבות בימים קבועים בשבוע. הוועד הגלילי לבש צורה חדשה וקיבל תוספת של 11 חברים פעילים וחשובים. במקום חדר אחד, כמקודם, הוא השתכן בדירה גדולה (ברח' פטרופאבלובסקאיה, 3) ובו כמה פקידים וכל מכשירי המשרד הדרושים. נקבעו ישיבות וועידות קבועות בהשתתפות הצירים מהמקומות. חשיבותה ותוקף פעולתה של ההסתדרות הציונית רבו עוד יותר, מזמן שהוועד הגלילי, בתוקף המצב הפוליטי, נהפך למרכז הזמני של ההסתדרות הציונית בקרים על כל מחלקותיו, וכאשר מחלקת ההגירה שלו החלה לעסוק בשילוחם לארץ־ישראל של מאות ואלפי הצעירים והחלוצים ואנשי המעמד הבינוני — על־פי תעודות הגירה שבהן הם הוגדרו כפליטים מארץ־ישראל (Bezhentsy) שהמרכז סיפק אותן והממשלה הכירה בתוקפן ואיפשרה לאנשים להגר על־פיהן בלבד לחו"ל והמציאה דרכיות חוץ (בלשוננו כיום — דרכונים — י"ק) ונציגי הממשלות הזרות בסבסטופול הכירו בהן ואת הוויזה היו רושמים בתעודות שלנו.

2. הפעילות הציונית בימי שלטון "הלבנים"

ערך מיוחד נודע לקרים ולפלך טאבריה בכללו בתולדות ההסתדרות הציונית ברוסיה בימי קיומה האחרונים. חצי־האי קרים וחלקי הפלכים הגובלים עמו שימשו גיא־חיזיון לדו־קרב האחרון והמכרע בין שני האיתנים: הצבא הלבן (ולפי הגדרתו "הצבי הרוסי") של דניקין ווראנגל והנוהים אחריהם, וביניהם גם אנשי המאה השחורה וגם הקאדטים והליברלים לכל סוגיהם, ובין "הצבא האדום" של הבולש־ביקים והנוהים אחריהם, הגלויים והנסתרים.

הגנרל ורנגל היה במידה ידועה איש רך ונוח־לבריות וגם מתקדם, ולא ממנו נבעה מדיניות הפרעות והנגישות בתושבים היהודים. אם בחלקו הצפוני של פלך טאבריה ובפלכים הסמוכים (צפונה) סבלו היהודים מפרעות איומות ומהתעללויות מידי הצבא הלבן ועוזריהם, ההיידאמקים והפורעים השונים — היה זה כתוצאה מההפקרות ששררה במחנה הצבא הלבן ומהתפוררות המשמעת לחלוטין בצבא. שררה בוודאי גם ההרגשה האינסטינקטיבית ש"המשחק אבוד, ועל כן חטוף ואכול, ועשה ככל אשר משיאך יצרך...".

לא כן היה בחלקו הדרומי של פלך טאבריה ובפרט בקרים, מקום מושבו של המפקד הראשי, הגנרל וראנגל וממשלתו, אשר בין חבריה היה גם יהודי, המנוח וינאבר, וגם אנשים ידועים, קאדטים וליבראלים ומה שחשוב עוד יותר, ששם ישבו גם באי־כוח ממשלות חוץ, שעיניהם היו פקוחות על כל הנעשה סביבם, וקרים שימשה לא חלון בלבד, אלא שער רחב פתוח לחוץ־לארץ. מסיבות אלו הוכרחו

הפורעים הלבנים ובני־מינם לרסן את עצמם ולעצור בעד התפרצות יצריהם. כתוצאה מכך, לא סבלו הרבה יהודי קרים ונגב טאבריה ויכלו לחיות במנוחה יחסית. ועם זה, הודות לאותם היתרונות שמהם נהנתה קרים כארץ ספר, הפתוחה לחו״ל ועומדת בקשרים עם מדינות חוץ, יכלו גם התושבים היהודים ובראשם ההסתדרות הציונית, לעמוד בקשרים עם חו״ל ונכון יותר לומר, שרק יהודי קרים וההסתדרות הציונית שם, יכלו לעמוד בקשרים עם חו״ל ולפעול במנוחה יחסית במובן הלאומי והציוני ודבר זה העניק לציונות בקרים יתרונות רבים ואיפשר לה לפתח פעולה רב־צדדית רחבה, בעיקר במה שנוגע לארגון, לכספים ולעלייה לא״י. עם התפשטות שטח כיבושו של הצבא הלבן התפשטו גם פעולותינו, או כפי שהיו מתבטאים בימים ההם, ״התרחבה ממשלת ההסתדרות הציונית״ על כל השטח האמור, ועם צמצום השטח הזה, הצטמצמו גם פעולות ההסתדרות. מובן, שהפעילות כולה נפסקה לגמרי עם בריחת הצבא הלבן וממשלתו לתורכיה ועם השתלטותם הגמורה של הבול־שביקים. יש להודות, כי התעניינות השלטונות החדשים בציונים והרדיפות עליהם התחילו לא מייד עם כינון כוחו של המשטר החדש, אלא במידה שהמהרסים מקרבנו, הבולשביקים הנסתרים בשורות צעירי־ציון וחברי שאר המפלגות, שהיו שונאי־ציון, תפסו עמדות חשובות במוסדות השלטון הבולשביקי ובמוסד ה״צ׳קה״ (הגוף הרבולוציוני שנלחם ב״קונטר־רבולוציה״). הם היו המעוררים לרדיפת הציונים והם היו על־פי רוב העוקבים אחרי הציונים והחוקרים אותם במוסד הנורא הנזכר.

3. טרומפלדור, צעירי־ציון, החלוץ והרפאטריאציה לארץ־ישראל

אגודת ״צעירי־ציון״, שמספר חבריה בסימפרופול היה די גדול, הצטופפה בדירה קטנה בת שני חדרים. שם היה המשרד וגם המועדון, מקום הפגישות והאסיפות וחדר־קריאה. שם בילה הנוער את כל זמנו הפנוי והמשרד רגש ביום ובלילה. כשבא טרומפלדור לסימפרופול, השתקע כאן גם הוא עם יהודה קופלביץ (אלמוג) ועם החלוצים, שרובם היו מצעירי־ציון. כאן היו מתכננים את התוכניות וכאן קוים ״המטה הכללי״ שלהם. נקל לשער את הצפיפות, את הרעש וההמולה ששררו בדירה קטנה זו. י׳ טרומפלדור, לכשהגיע העירה ונקלע לסביבה זו, התנהג תחילה תוך היבדלות מסוימת משאר השותפים הציונים — פרט לאנשי ה״חלוץ״ שלו — ולא ניכר היה מצדו שום ניסיון להתקרבות אל המוסדות הציוניים ולעובדיהם, אם כי בכל המוסדות הללו השתתפו, כפי שהיה מקובל אז, צעירי־ציון והצעירים במידה שווה ובזכות שווה, אם לא למעלה מזה, עם כל הציונים לסוגיהם. במשך הזמן נשתנה יחסו זה ובפרט, לאחר שהצענו לו ולחלוציו להשתמש בדירה הגדולה של ההסתדרות הציונית לצורכי ארגונם ואסיפותיהם. האולם הגדול של הוועד הגלילי — הוא המרכז הציוני הזמני — התחיל הומה ורועש תמיד ונתמלא קולותיהם של החלוצים וצעירי־ציון ועמהם יחד התחיל לבקר אותנו תמיד גם יוסף טרומפלדור, לבוא עמנו במגע ולהתעניין בפעולותינו. לאט־לאט עבר גם חלק מדאגות ״החלוץ״, ענייני היציאה מרוסיה והעלייה לא״י, לתחום פעולות המרכז שלנו ואז נולד גם הרעיון לפתוח בקרים לשכה לגאלית להגירה לא״י ברשיון הממשלה.

בשל המצב הפרוע ברוסיה (מלחמת האזרחים, הפרעות) והוודאות המתחזקת, שהבולשביקים ישתלטו סוף־סוף על המדינה כולה, מצד אחד — וגם משום שהרעיון הציוני והשיבה לא״י (כמאמר ״התקווה״, ״לשוב לארץ אבותינו״ — י״ק) היכה

שורשים עמוקים בליבות רוב בני עמנו, מצד שני — לבשה הכמיהה העתיקה צורה של התכוונות מעשית לעזוב את רוסיה ולעלות לארץ־ישראל. באותם הימים סייעו לכך השמועות שהתפשטו, כי בא״י מסתדרת כבר מדינה יהודית, עם ממשלה יהודית, עם צבא יהודי וכד׳. רבים לא יכלו כבר להמשיך ולשבת במנוחה בקרים וחיפשו אפשרויות לצאת מקרים בדרך הים לקושטא ומשם לא״י. אולם לא היתה שום אפשרות לגאלית לצאת מגבולות רוסיה. הממשלה הקפידה על כך בחומרה. חוק הרפאטריאציה הירשה רק לפליטים לצאת לארצות מגוריהם הקודמות. ובאפשרות זו השתמשו היהודים, אזרחי ליטא, פולין ומקומות אחרים. בלבות רבים עלתה אז המחשבה לנסוע מקרים לקושטא בדרך בלתי לגאלית בסירות תורכיות, שהיו מגיעות בכל שבוע מאנאטוליה לחופי קרים והתחילה הריצה בחיפוש אחרי בעלי הסירות. התורכים תפסו מהר את נוחיות הסיטואציה שנוצרה לטובתם וקיבלו על עצמם להשיט את האנשים בדרך בלתי לגאלית מחופי קרים לאנאטוליה תמורת כסף רב. ולא פעם נסתיים הדבר באסון: בעת הנסיעה, בלב ים, היו דורשים התורכים מהנוסעים הוספות גדולות, או פשוט שדדו מהם את כל כספם וחפציהם ואיימו עליהם, כי אם יפצו פה, ישליכו אותם הימה. ואכן היו בידנו ידיעות, כי גם מקרים כאלה קרו. הנוסעים נאלצו להיכנע ולשתוק, ובהגיעם לאדמת תורכיה, היו מורידים אותם התורכים על איזה חוף שמם כמעט עירומים וחסרי־כול ועליהם היה לחפש דרך לבוא אל מקום ישוב כלשהו מבלי יכולת להתאונן על איש. כיוון שהכניסה לתורכיה היתה אז אסורה באיסור גמור. עפי״ר היתה אוסרת אותם המשטרה וכולאת בבית־כלא בקושטא עד שהיו מצליחים להשתחרר. הגיעו אלינו גם שמועות על אסונות בדרך — על התהפכות סירות בעת סערה וטביעת אנשים...

נוכח המצב הטראגי והנורא הזה, החליטה ההסתדרות הציונית בקרים גם היא להסתמך על חוק הרפאטריאציה, כלומר לפתוח ברשיון הממשלה לשכה להגירה תוך ניצול הרשות לרפאטריאציה, דהיינו לשלוח מרוסיה לארצותיהם — כמובן, לארץ־ישראל — את הפליטים שנשארו ברוסיה מסיבות המלחמה, עפ״י תעודות ההסתדרות הציונית המאשרות על־סמך עדויות, כי בעלי־התעודות הם פליטים כביכול מא״י. וכיוון שהמועמדים לנסיעה בדרך זו היו ברובם חלוצים וצעירי־ציון, הוחלט לגשת לטיפול הזה יחד עם טרומפלדור.

אולם, כשהצענו את הדבר לטרומפלדור, נתקלנו בקשיים מצדו שלא פיללנום. הוא דרש, שהבקשה בנידון לממשלה תוגש בשם שתי ההסתדרויות: ההסתדרות הציונית והסתדרות ״החלוץ״, ומדרישתו זו לא זז. המרכז שלנו, ובעיקר היושב־ראש ע׳ ז׳אק המנוח, אדם רך ומקובל על הבריות, לא הסכים ולא יכול היה להסכים, לדרישה זו: מצד אחד — ההסתדרות הציונית ומוסדותיה הארגוניים, הידועים והמקובלים בכל העולם וגם עתה מוכרים על דעת הציבור היהודי, כבאי־כוח הלאומיים היחידים המוסמכים, ומצד שני — ״החלוץ״, ארגון קטן, בלתי נודע לגמרי בזמן

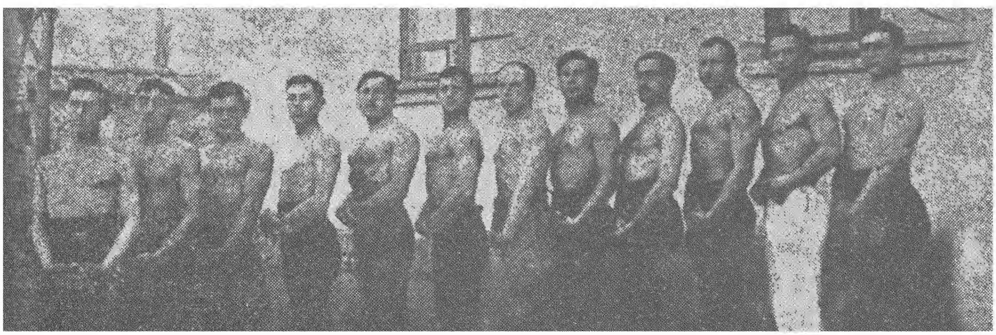
הערת העורך:

אולי בשל כך השתמר בזכרונה של הגב׳ חוה חסין הישישה — החלוצה שבילתה בסימפרופול כשנה בדרכה ארצה, ולימים רעייתו של אברשה חסין — כי בסימפרופול פעל ״בית החלוץ״. אולי כוונתה למועדון ולמרכז החלוצים המתואר בזה. וייתכן שכוונתה של חווה חסין לאותה אכסניה בסימפרופול, שבה נתאכסנה גם גניה מייזליש לפני כן (1918). על כל פנים, איש לא הזכיר מיבנה כלשהו בסימפרופול שנקרא ״בית החלוץ״.

ההוא, בקהל ובארץ ונטול חשיבות ציבורית ומעשית והשפעה כלשהי. לא מבחינת יוקרתה של ההסתדרות הציונית ולא מהטעם המעשי, אי־אפשר היה להגיש בקשה ולהתחיל בהשתדלות בצורה כזאת. ואז נפתח מו״מ ארוך ומייגע. צעירי־ציון, חברי המרכז והמוסדות שלנו, הפצירו בנו, למצוא איזו פשרה, כדי שהעניין החשוב לאין־ערוך הזה יצא לפועל, וגם אל טרומפלדור פנו בדרישה זו, וסו״ס נמצאה הפשרה: הבקשה הוגשה בשם ההסתדרות הציונית ונחתמה בשתי חתימות: של ע׳ ז׳אק, מנהל המרכז של ההסתדרות הציונית, ושל י׳ טרומפלדור, מנהל ארגון ״החלוץ״ ע״י ההסתדרות הציונית. הבקשה הוגשה והרישיון נתקבל בלי קשיים יתרים.

אף לאחר השתלטותם הגמורה של הבולשביקים על קרים היו נסיונות לצאת מרוסיה לתורכיה בדרך הקודמת, אבל הרפתקאות אלה נסתיימו בכי רע, כי לעתים רחוקות מאוד עלה בידי סירה להימלט מחופי קרים בלא שירגישו בכך השלטונות החדשים, שהציבו שמירה מעולה ביבשה ובים לאורך חופי קרים. היו גם מקרי פרובוקציה מאורגנת: אנשי השלטון עצמם התחזו כמבריחי גבול, וכאשר הכול היה כבר מוכן להפלגה, נתגלתה האמת. נקל להבין, מה היה גורלם של המעפילים הללו בהיכון שלטון הבולשביקים.

מייד עם קבלת הרשיון, נוסד על־ידינו גוף בשם ״משרד הגירה ארץ־ישראלי של המרכז הזמני של ההסתדרות הציונית בטאבריה״ ואז התחילה הפעולה החשוב והקדחתנית של המרכז שלנו. מחלקת ההגירה של המרכז התארגנה מחדש והתרחבה — היה לה עתה מנהל וכמה פקידים אחראיים. עובדו כללים ותקנות, ארגוניים וכספיים וסודרה עבודת הכנה במקומות ובמרכז: בימים קבועים בשבוע היתה

קבוצת חברי ״מכבי״ בסימפרופול, 1920

מימין לשמאל: 1 אנאטולי לוין, 2 יצחק לאנדוברג (שדה), 3 דאַניסוב, 4 ד״ר יוסף קוט, 5 זאכאר אוראֶליוב (אוריאלי), 6 ד״ר אוּובּחובסקי, 7 משה ריינישׁ, 8 פטרושקה, 9 לאַנצ׳ינסקי, 10 יצחק ראַטנר, 11 משה לויתה, 12 יצחק באַלאַנקי.

מתכנסת הוועדה ועוברת על בקשות המועמדים ומאשרת או דוחה אותן. תעודת ההגירה הודפסה בשלוש שפות — רוסית, צרפתית ועברית ותוכנה העיד, כי המוכ״ז פלוני בן פלוני ובני משפחתו הנקובים בשמותיהם ובגילם, הם פליטים מארץ־ישראל וחוזרים עכשו ליפו. התעודה היתה מתאשרת כמובן בחתימות ובחותמת, כדין. הן הממשלה, הן באי־כוח המדינות הזרות בסבסטופול הכירו בתעודות שלנו,

כאמור, ובהסתמך עליהן העניקו לבעליהן דרכיות ורשיון לצאת מרוסיה בספינה לקושטא. הוויזות והרשיונות נכתבו על התעודות עצמן.

נקל לשער, איזו יוקרה וסמכות הוענקו ע״י ההישג הזה להסתדרות הציונית בעיני האוכלוסייה היהודית כולה: רבנים ואנשי דת, סוחרים, בעלי־מלאכה, אנשים מכל השדרות פנו אלינו בבקשת רשיון לצאת מרוסיה על־פי התעודות שלנו. לא היה באפשרותנו למלא את כל הבקשות מסיבה טכנית: לא היו די ספינות להוביל את המהגרים מקרים לקושטא.

חשוב לדעת, כי בראש וראשונה ניצלו את האפשרות לצאת לקושטא באופן לגאלי — חברי החלוץ וצעירי־ציון. השיטה הכספית שהנהיגה מחלקת ההגירה ביחס למהגרים בעלי־אמצעים, איפשרה לצייד את החלוצים והצעירים מחוסרי האמצעים, באמצעים כספיים מינימאליים הדרושים להוצאות הדרך. בוודאי נמצאות עוד בידי רבים התעודות שלנו, שנודע להן אתה בלי ספק ערך היסטורי בתנועתנו.

כדאי להעיר על יתרון נוסף (כמובן, לא המטרה העיקרית), שהיה לתעודות הללו, הן איפשרו לצעירים רבים להינצל באופן לגאלי מגיוס לצבא הלבן, שבאותם הימים הופעל בחומרה רבה.

29. קשרים עם התנועה הציונית העולמית ועם ארץ־ישראל, ״תנועה משיחית״

כבר קראנו במאמרו של אריה קנב, שהבאנוהו למעלה, על המועצה הציונית בבלאקלבאה (בספטמבר 1919) על אווירת הניתוק מכל מידע ציוני אקטואלי, שבה היו שרויים ציוני קרים לפני הפגישה עם דיזנגוף במועצה שתוארה.

בארכיון הציוני המרכזי בירושלים שמור מכתב בתיק 1025 מאת המרכז הציוני הזמני בקרים מיום ״ט״ו לחודש מנחם־אב שנת תרמ״ט לגלותנו״ (אוגוסט 1919) שיצא מסימפרופול בתאריך שצוין והגיע לקושטא באוקטובר 1919.

החותמים (ע׳ זשאק, יו״ר המועצה הציונית; ז׳ זגורודסקי, סגן יו״ר; ל׳ שיין, מזכיר) פונים אל ״מנהיגי ההסתדרות הציונית״ בקושטא ומבקשים לשמור עמהם על קשר ולספק אינפורמציה שוטפת על המתרחש, כי הם מנותקים מכל מקורות מידע. עלייה סטיכית פורצת מקרים לארץ והם שואלים, כיצד עליהם לנהוג. הוחלט לשלוח משלחת של ציוני אוקראינה וקרים לקושטא כדי ליצור מגע חי ומבקשים, שהבריטים יתנו הוראה לאנשיהם בקרים לאפשר למשלחת לצאת. מודיעים, כי אחרי שכל באי־כוח המרכז הציוני הרוסי יצאו לקושטא, נשאר המרכז בטאבריה היחיד הפועל עתה בנגב רוסיה. המכתב הזה נכתב, כפי שנדמה לי, בכתב־ידו של ז׳ זגורודסקי.

ועוד מכתב אחד נשתמר בתיק הנ״ל בארכיון הציוני, שנשלח מאת המרכז הזמני בסימפרופול, כמחצית שנה לאחר הקודם (מיום 24.3.20; הגיע ללונדון ב־17.5.20) והוא מספר, כי הכותבים (ע׳ זשאק — היו״ר; ז׳ זגורודסקי, נ׳ ביסטריצקי, ש״י ינובסקי, א׳ קנבסקי — מזכיר) מודאגים מהידיעות החמורות בעיתונות (ושהגיעו גם בדרך אחרת) על נפילתו של טרומפלדור ״בהתנגשות עם להקת בדווים״, על המלכת פייצל למלך סוריה וארץ־ישראל, ועל התקוממות אנטי־אמריקנית בתורכיה, על הכרזת העצמאות במצרים. מבקשים לקבל ידיעות על המצב ב״מועצת השלום״

(כוונתם — לוועידת השלום בפאריס — י״ק) ובארץ. שואלים, האם צריך לעסוק עכשו ביסוד אגודות לעלייה ולהתיישבות, כמו ״אחוזה״, ״הבונה״, ״המהגר״ ושוב מספרים על לחץ המתעתדים לעלות מקרים: ״רבים מאחינו מוכרים את שרידי חפציהם ומתכוננים לנסוע — נוסעים הם בסירות ובאוניות באופנים מאופנים שונים וגורל הנוסעים אינו ידוע כלל. ובכל זאת מרבה העם לנסוע... אין בכוחנו לעצור בעד זרם ההגירה״. שואלים, האם מגיעה עלייה לארץ־ישראל ו״איזה אלמנטים״, האפשר לרכוש קרקעות...

המצב המדיני והכלכלי באביב ובקיץ 1919 ברוסיה הוליד בציבור היהודי ״תנועה משיחית״. 90% של היהודים התכוננו לעלות לא״י. שמועות פנטאסטיות הגיעו והתפשטו מארץ־ישראל — על ועד הצירים, על אוניות ציוניות השטות אל חופי הים־השחור והנכונות לקלוט את בני־ישראל המצפים להן בגולה... אלפי יהודים היו מחסלים את עסקיהם (באיזור יקאטרינוסלב) ופנו דרומה ״אל חופי הים השחור״. היו מתארגנים קואופרטיבים להקמת בתים ביישובי פועלים בא״י. בחארקוב וברוסטוב נאספו כ־10 מיליון רובל למטרות בנייה בארץ. הקואופרטיבים ״הבונה״ ו״זבולון״ אספו 1.5 מיליון רובל. בעתיד הקרוב תקיף תנועת הקואופר־טיבים רבבות יהודים ותאגור סכומים של עשרות מיליונים. במקומות אחרים נבחרו צירים ״מרגלים״ (khodoki) המיועדים לנסוע לארץ, כדי לברר במקום את שאלת סידור חבריהם לאחר שיהגרו לארץ. — כולם ציפו להדרכה מוסמכת מהמוסדות הציוניים: מלונדון, ממוסדות היישוב, מהמרכזים בקושטא, ברוסטוב, בקווקאז, בטאבריה. המרכז בטאבריה הצליח סו״ס להסדיר קשרים עם לונדון ועם קושטא ולאפשר עלייה לגאלית ארצה.

בינתיים הוקם (באוגוסט 1919) המרכז ברוסטוב ושמו ״מרכז זמני של ההסתדרות הציונית בדרום רוסיה״, שמקום מושבו נקבע ברוסטוב משום ששם היה מושבם של ממשלת דניקין ושל נציגי בנות הברית. — בנובורוסייסק נפתחה לשכת מודיעין ציונית ובראשה ה׳ דוכן מפטרוגראד. לשכת מודיעין נוספת עמדה להיפתח גם בקרים בהשתתפות המרכז הציוני בקרים.

מרישום תוכן ראיונו של א׳ קנב עם ש׳ ינובסקי (מפעילי הציונים בפטרוגראד, שהגיע לקרים) יודעים אנו, כי על־פי הוראת המרכז בלונדון, יצא ינובסקי בסתיו 1919 מפטרוגראד לאודסה, אך בגלל מלחמת האזרחים שהשתוללה בדרום רוסיה נתארכה נסיעתו ובמקום לאודסה, הוא הגיע בינואר 1920 — לקרים. כאן סופח למרכז הציוני ונוסף על פעולתו הכללית פעל לכינון קשרים עם הממשלה המקומית ועם הקונסול הבריטי. בסיועו הושגה הסכמת השלטונות בלונדון ובקרים לרפאטר־יאציה של הפליטים האי״ים מקרים לא״י. משרד הפנים של ממשלת דניקין (או וראנגל? לא ברור באיזה חודש קרה הדבר. — ב־22 במארס ירש הגנרל ורנגל את הגנרל דניקין) הסמיך את מושל פלך טאבריה להעניק דרכוני חוץ לפליטים הארצישראליים. לאחר זה הסדיר ינובסקי, לדבריו, את פעולת לשכת ההגירה בסבסטופול, בעזרת הוועד הציוני העירוני שם ובראש הלשכה הועמד שם י׳ גורביץ, נציג הוועד הציוני המקומי. כנראה, היה צורך בתפקיד החדש הזה בשל היותה של סבסטופול עיר מעבר ונמל יציאתם של העולים. לדברי ינובסקי, כפי שנמסרו ע״י א׳ קנב, היה מוטל על גורביץ לייצג את הלשכה לפני השלטונות ולפני הקונסול האנגלי וכן — לדאוג להבטחת מקומות לנוסעים באוניות ולשילוחם לדרך.

מרשימותיו של א׳ קנב ידוע לנו, כי קבוצת העולים הראשונה שהפליגה מקרים

בדרך לגאלית, כלומר על־סמך תעודות הפליטים השבים לא״י, יצאה לדרכה ב־20 במאי 1920 (ובתוכה — זכר אוריאלי, אחד מיקירי החלוצים בסימפרופול — כפי שרשם א׳ קנב — ולימים אחד מבכירי מפקדיה של ההגנה בארץ, נוסיף אנו — על־פי עדותם של חברים שונים). (ר׳ גם ״קרב יום״ מאת יעקב צור, ירושלים, תשל״ט).

30. בקהילות קרים

א. בין־הזמנים

מאת אֹסיפ מאנדלשטאם

ת א ו ד ו ס י ה

גבעות רמות עוֹטרות אותך סביב,
כעדר של כבשים גולשים מהר בתייך,
ובאוויר יבש וצלול של יום אביב
יבהיקו לוֹבן וורדות של אבנייך.
בחוף יתנדנדו סירות־פֶּלוּגוֹת,
ניסי תוֹרכים דלוּקים בצבע פרג,
קני תרנים, ובדוֹלח גל בּרוּח
ודוּגיות כערסלים מיטלטלות על כּבל.

1920 עברית: י׳ ק׳

תאודוסיה

השורות הססגניות הללו הן פתיחת שירו של אוסיפ מנדלשטם ״תיאודוסיה״ ונרשמו ב־1920 בהשפעת שהייתו של המשורר בעירנו באותם הימים כשבאוקראינה השתוללה עוד מלחמת האזרחים ובערי קרים דפק עדיין דופקם של חיי חברה פעילים.

הפעילות הציונית בעירנו התפתחה ואף פרחה, כל עוד התנאים החיצוניים אפשרו זאת, כלומר עד לכיבושה הסופי של קרים ע״י הצבא האדום, ובעיקר במועדון ״אונזער וינקעל״ (״פינתנו״) ובבית־הקפה שלו ״ספל תה״ (Chashka chaya) בבית קיזלשטיין, ועל כך יסופר ברשימתו של המשורר וולושין ובפרק זכרונותיו של זלמן גינזבורג, שיבואו להלן.

הידיעה הראשונה מתאודוסיה הציונית בעיתון החופשי שנדפס ברוסיה הדמוקרטית הופיעה ב־30 במארס 1917, היינו שבועיים לאחר מהפיכת פברואר ו־4 ימים בלבד לפני תאריך ביטולן הרשמי של ההגבלות שחלו על היהודים במשטר הצארי. היא סיפרה על שתי אסיפות־עם שנתקיימו בעיר: האחת — יהודית כללית, והאחרת — ציונית.

הוועד הציוני העירוני ניסח החלטה שנתקבלה על דעת כל המשתתפים והיא מבטאת את שאיפתו של העם היהודי לעצמאות לאומית בארץ־ישראל. כבכל קהילות ישראל ברוסיה, מורגשת בעיר התעוררות לאומית וכמה מאות אנשים נרשמו להסתדרות הציונית (יברייסקאיה ז׳יזן, 30.3.17).

במרכז לתיעוד יהדות מזרח־אירופה באוניברסיטה העברית שמורים שני גליונות בודדים של "ידיעון" של סניף תאודוסיה של "מפלגת הפועלים היהודים הסוציאליסטית המאוחדת" (איחוד של ס"ל וי"ס) שבראשי־תבות של שמה ברוסית היתה קרויה "אוסרפ" [OSERP]. העורך היה מ' צ'יגרינסקי. הגליונות הם מס' 1 ו־2 (מ־23 ביוני ומ־2 ביולי 1917). הם מייצגים תחום אחד של הפעילות הענפה בציבור היהודי שהתפתחה בימים ההם בערי קרים ובעירנו בתוכן.

הגליונות הללו הופיעו בעונת מערכת הבחירות (הדמוקרטיות — לראשונה) למועצת העירייה, שנתקיימו ב־9 ביולי 1917. שני המאמרים הפותחים שבעמוד הראשון של הגיליון מס' 1 עוסקים: האחד — במיתקפה בחזית הגרמנית שפתח הצבא הרוסי לאחר המהפיכה הדמוקרטית (כלשון המאמר: "צבא רוסיה המהפכנית הדמוקרטית"), והשני — בוויכוח עם הרשימה היהודית המאוחדת של הקהילה, ולמעשה — עם גישתה הציונית, שהוא שם אותה ללעג.

בבחירות לעיריית תאודוסיה נבחרו שלושה מועמדים לפי רשימת הקהילה, כולם ציונים (ראססוייט, 6.8.17). ביניהם ראוי לציין במיוחד את אברהם קויפמן (המורה העברי, שהזכרנוהו כבר), אשר נשא בישיבת הפתיחה של העירייה החדשה נאום בעברית, שממנו התרשם הקהל ובפרט חברי העירייה הקראים (על־פי רשימותיו של א' קנב).

הבחירות למועצת הקהילה נתקיימו כנראה בסוף 1917 ובהן התחרות 7 רשימות, והן: סוציאליסטים־מאוחדים (שעל גליון ה"ידיעון" שלהם דובר לעיל), שזכו ב־4 צירים; בראש רשימתם הוצב ב' ליאדסקי ובמקום ה־3 — הסופר היידי הפופולארי ז' אנוכי (אהרונסון) שהתגורר אז בתאודוסיה; גוש של "התאחדות דמוקרטית" ו"פולקס־פארטיי" ובראשה א' ברלין (שנבחר לראש המועצה), שזכה ב־4 צירים; "בונד" ובראשה ד"ר יאכניס (רופא אהוד), שזכה גם הוא ב־4 צירים; ההסתדרות הציונית ובראשה ז' יודלוביץ, שזכתה ב־15 צירים; "פועלי־ציון" ובראשה י' סטרילבר, שזכו ב־1 ציר; יהודים־קרימצ'אקים ובראשם מ' זנגין, שזכו ב־5 צירים; רשימה בלתי מפלגתית לאומית ובראשה הרב מטעה"מ צ"ה חפץ, שזכתה ב־4 צירים. בידנו מצוי תצלום של רשימת מועמדי כל הרשימות, שפורסמה בשעתה מטעם ועדת הבחירות, שקיבלנוה מידי מר יעקב חפץ ז"ל, בנו של הרב חפץ, בתוך אוסף תעודות שונות, שכולן נמסרו לארכיון ההיסטורי היהודי המרכזי בירושלים.

בארכיון העבודה של ההסתדרות בתל־אביב שמורות מודעות על מופעים ציוניים בתאודוסיה באותו הזמן, המייצגות במידת־מה את הפעילות היהודית הציבורית; שחרית למוסיקה יהודית עממית, שנערכה באולם הראינוע "אילוזיה" ביום 3 בנובמבר 1918 (כנראה, לכבוד יום השנה להצהרת בלפור). בשחרית זו השתתפו נתן ביסטריצקי, גב' סלמן (זמרת) ואחרים, ומקהלת ילדים. אני זוכר, כי בהיותי בן 7 נוכחתי בשחרית זו באולם מלא ילדים והוריהם. ביום 12.7.1919 נערך נשף מוסיקלי־ספרותי לזכר ד"ר הרצל באולם תיאטרון נמובסקי מטעם אגודת צעירי־ציון בתאודוסיה ("אגודת הנוער הציוני") — כנראה, ביום השנה לפטירתו של המנהיג הציוני. בנשף השתתפה מקהלה, זמרים ומדקלמים. בארכיון שמור מכתב־תודה לגב' סלמן, הזמרת, על השתתפותה בנשף הזה (כנראה, בהתנדבות). בין שמות המשתתפים ראיתי גם את א"ב גורודין, מי שהיה החזן בבית־הכנסת הגדול (הכיראלי) ואשר הנעים את התפילה במשך שנים אחדות. זכור לי, מאוחר יותר,

גם החזן בארסקי (דומני, שהגיע אלינו מאודסה) ששני בניו הקטנים היו מלווים את זמרתו.

כשנתרחבה הפעילות הציבורית היהודית בתאודוסיה, נפתחו ביוזמתו של יודלביץ סניפי "אוֹפֶּה" (להפצת השכלה) ו"אוֹזֶא" (לטיפוח שמירת הבריאות). עוד לפני כן, עם גבור גל הפליטים, הוקם בעיר בהדרכתה של הגננת דבורה פרברוֹבה, גן־ילדים עברי. לפי זכרוני, היה זה בבניין ביה"ס לבנות של הגב' יבגניה אברמוביץ (במרחק רב מביתנו).

בשנת 1919 זיכו את עירנו בביקוריהם שאול טשרניחובסקי ונתן ביסטריצקי.

על חיי הציבור היהודי בתאודוסיה, בשנים 1919—1920, מצויים בידינו פרקי זכרונות שנכתבו בידי 2 תושבי העיר (פליטים) בשנים ההן ועוד אחד, שגדל והתחנך בה ובה נאסר במרוצת הזמן על פעילותו הציונית. שלושתם הגיעו ארצה, כל איש בדרכו וגורלי זימן לי הזדמנות יקרה להכיר שניים מהם מקרוב כאן ועם האחד מהם, והוא הקשיש בכולנו, אף להתיידד בשנות חייו האחרונות, בטרם נלקח מעמנו (בשנת תשל"ז) לדאבון לבנו. הראשונה היא הגב' מלכה פלס־מזר (אחותו של הפרופ' מזר) שישבה בתאודוסיה עם משפחתה בנעוריה במשך כשלוש שנים וחצי (1917—1920) ועתה תושבת הר־הכרמל בחיפה. השני הוא פרופ' זלמן גינזבורג (דודנו של ז' שזר), שהגיע ארצה בשנות חייו האחרונות כעולה מלנינגראד ואשר בילדותי היה זמן־מה מורי הפרטי (כנראה, זמן קצר) בביתנו, אך לצערי לא זכרתיו ולמעשה היכרנו הדדית ואף התקרבנו זה לזה בשנתיים האחרונות לימי חייו, כאשר התגורר בבאר־שבע והיינו נפגשים מדי בקרו בירושלים. האיש ניחן בסגולות יקרות: בעל זיכרון פנומנאלי, בעל כושר ניתוח של מאורעות העבר, בעל כושר ביטוי נפלא (בעיקר, ברוסית), ידען עברית וחובב יידיש, מורה בבי"ס גבוה ברוסיה למתמטיקה ומדעי־הטבע ומוקיר ספרות ואמנות ובעל חוש ביקורת וספוג הומור ופולקלור יהודי. השלישי הוא גיורא ברמן, היום איש קיבוץ "הגושרים". היכרנו הדדית זמן־מה בתאודוסיה, חברי וידידי בשני העשורים האחרונים בארץ.

כדי להבין, מה גרם לכך שבתאודוסיה נתלקטו מהגרים יהודים רבים, אינטלקטואלים וסופרים אחדים — דבר שגרם לפריחתה התרבותית של הציבוריות היהודית המקומית בשנות 1919—1920, נפתח אולי בקטע של תיאור בן עטו של הסופר איליה אֶרנבּוּרג, שאף הוא היה באותו פרק זמן כמעט תושב תאודוסיה. ואלה דבריו: "בזמן הפוגרומים באוקראינה, אחרי הפרעות בקייב ב־1919, החלטתי להתאמץ להגיע לקוקטבל, אל ווֹלוֹשין, שביתו נראה בעיניי כמיקלט. נתיב המסע היה: חארקוֹב, רוסטוֹב, מאריופוֹל, קרטש, תאוֹדוסיה. בדרך — דיוקנאות של דניקין, קולטשאק, שקוּרוֹ. ברכבות — פורעים, אוסרים, רוצחים... ממאריופול באוניה לתאודוסיה דרך ים־אזוב. בתאודוסיה — אותם הפורטרטים — שקוּרוֹ... בנמל ובעיר האנגלים. ווֹלוֹשין קיבל בחביבות, דיבר על גורל רוסיה, על נבואות יחזקאל...

על שפת הים אספתי בולי עץ כדי להסיק את ה"מאנגאלקה" (מחבת לוהטת לחימום החדר)...". בקוקטבל בילה ארנבורג 9 חודשים בתנאי מחסור. באביב הוא ארגן מגרש משחקים לילדי האיכרים הבולגרים. היו ביניהם גם ידידי הבולשביקים.

בקוקטבל, סביב חווילתו של ווֹלוֹשין, נתרכז חוג אמנים ומשוררים — אשתו של המשורר אנדריי סוֹבּוֹל, ראחיל סאוּלוֹבנה, רופאה; אחיו של המשורר אוֹסיפּ מנדלשטאם, אלכסנדר אמילייביטש. "בנמל תאודוסיה פירקו מן האוניות ציוד מלחמתי (בשביל "הלבנים")".

"העיר היתה יפה, היא הזכירה לי את איטליה, אולי בעמודי הקשתות שלה או בשורות הבתים המטפסים על מדרגות ההרים.

מסלול הנסיעה מתאודוסיה למוסקבה הוליך אז דרך גרוזיה, שהיתה בשלטון המנשבקים וקיימה קשרי מסחר עם קרים שבשלטון הלבנים, בעוד שבתוכה שכנה צירות סובייטית. מתאודוסיה לגרוזיה היו שולחים סחורה יקרה — מלח בישול (בימים ההם היה נמכר בכוסות, כפי שאחר־כך מכרו סוכר)".

תושב תאודוסיה בעל יוזמה, שהוביל את סחורתו, הסכים לקחת עמו את ארנבורג ואת שתי בנות לוויתו (אחת מהן — אשתו) והם הסתתרו במחסן האוניה בשעת חיפוש שערכו הלבנים. האוניה הפליגה לפוטי דרך סוחום. שם נפגשו עם אוסיפ מנדלשטאם. למנדלשטאם היו בתאודוסיה מכרים רבים: עורכי־דין ליברלים, סוחרים יהודים, חובבי ספרות, משוררים מתחילים, פקידי נמל. מנהל נמל תאודוסיה עזר לו ולאחיו לנסוע לקווקאז.

לארנבורג עזר וולושין. מטיפליס למוסקבה נסע ארנבורג בתפקיד של בלדר דיפלומטי מטעם הצירות הסובייטית. ארנבורג שהה בקווקאז, בדרכו מתאודוסיה למוסקבה, במשך שבועיים, בסתיו 1920.

באותה תקופה קיימה רוסיה יחסים דיפלומטיים רק עם מדינות הבאלטיקום שנוסדו, עם אפגניסטן ועם גרוזיה הסוציאל־דמוקרטית.

(א' ארנבורג, "אנשים, שנים, חיים", מוסקבה, 1966, ספר 1, עמ' 302).

קוקטבל היא פלאניורסקויה של היום. תרגומו החופשי לעברית של השם החדש הוא: "דאוניה" מלשון "דאון", בשל תחרויות בדאייה בדאונים, בקנה־מידה של ברית־המועצות כולה, שנהגו לערוך בה בשנות העשרים והשלושים, משום התנאים הטופוגרפיים והאקלימיים הנאותים לכך. בעיקרו של דבר, קוקטבל (מטאטארית: ארץ הגבעות התכולות), הנמצאת במרחק 21 ק"מ מתאודוסיה, היא מקום מרפא שנתברך בנוף נפלא, המאכסן נופשים ומבריאים לשם רחצה בים ולאכילת ענבים.

בין האינטלקטואלים שהתגוררו בימים ההם בקוקטבל והתרכזו סביב לביתו (ובביתו ממש) של המשורר והצייר הסימבוליסטן מקסימיליאן וולושין, בלט, בלי ספק, הסופר ורסאייב, שבילה כאן מספטמבר 1918 (בהפסקות ?) עד 1921. בחודשי אפריל—יוני 1919, כאשר קרים המזרחית היתה בידי הבולשביקים, מילא ורסאייב תפקיד של מנהל המדור לספרות ולאמנות במחלקת החינוך של עיריית תאודוסיה. בראש אותה המחלקה עמד נ' מארקס (שהיה גנרל בצבא הצארי ועבר לצד הבולשביקים), ארכיאולוג וידען הפולקלור של קרים, אשר התגורר בעיירה אוטוזי (שצ'באָטובקה של היום) במרחק 9 ק"מ מקוקטבל.

ורסאייב, מחבר הרומן "במבוי סתום" (V tupike) שצירו המרכזי הוא מלחמת האזרחים בקרים, מתאר את יופיה של קוקטבל במלים אלה: "קוקטבל היא ישוב קייטנות. מפרץ ים נהדר ובו חוף רחצה משופע הזרוע אבנים קטנות צבעוניות ומלוטשות בגלי הים. סביב למפרץ הרים בעלי תווים אציליים ומעודנים להפליא, שדוגמתם נזדמן לי לראות ביוון בלבד ושאותם אין ביכולתם של בני יאלטה להעלות אף בדמיונם (בני יאלטה, המתפעלים מהרי יאילה המכוערים שלהם...)". והוא מתאר את הר הקראדאג הוולקאני היפה, שבקצהו הפונה אל הים והסוגר את המפרץ מצד דרום — הכף הקרוי "צדודית פושקין", המזכיר בקווי הבלורית והאף

את פרצופו של המשורר הגדול, במבט מהצד. ורסאייב ממשיך ואומר, כי בקוקטבל היה ריכוז של סופרים ואמנים ובתווך וולושין וחבורת ה"בטלנים" (Obormoty — "היפיס" של הימים ההם!). ביוני 1919 השתלטו אנשי הצבא הלבן "המתנדבים" יוצאי קובאן, על תאודוסיה, כשהם מקיפים אותה מצד קוקטבל מדרום וסאריגול מצפון. שלטונם נמשך כשנה וחצי עד שבנובמבר 1920 נכבשה קרים בידי הצבא האדום.

התעכבנו על תיאור קוקטבל, וכל כך למה? משום הקשר שנוצר בין הציבור היהודי בתאודוסיה לבין וולושין והמגע בין סופרים אחדים אורחי וולושין (למשל, המשורר אוסיפ מאנדלשטם), ובין המועדון היהודי "פינתנו".

סיפרנו למעלה, כי בשנת 1914 ציווה העשיר קיזלשטיין במותו את ביתו ומגרשו ברח' לזראַטנאיה לקהילה היהודית לשם הקמת בית־חולים יהודי. אכן, צוואתו הוצאה אל הפועל. ייתכן, שיחד עם בית־החולים ע"ש ד"ר יאכניס נמצאו באותו מקום גם איזה מוסדות של הקהילה, אך לא מצאנו עדות על כך. מה שזכור לי היטב (ולכך ניתן אישור מעניין ומפורט ברב־שיח של בני עירנו בחיפה באפריל שנת 1964), הוא שבבית הזה שכנו בשנים שלאחר מהפיכת פברואר שנת 1917, רוב מוסדות הציבור היהודי: ועד הקהילה (זכורני, כי נלוויתי אל אבא ז"ל בלכתו להצביע בבית הזה בבחירות לוועד הקהילה או לוועידה הציונית בקיץ "החופשי" היחיד בחיי הציבור ברוסיה, הלא הוא בשנת 1917), הספרייה העברית והיידית (בה הייתי מחליף ספרי קריאה), מטבח עממי, הצופים היהודים (שדודני עמנואל, הגדול ממני, שכעת ברמת־השרון, נמנה עמהם), מועדון ובית־קפה שבו נתקיימו מופעים ספרותיים־מוסיקליים (שהוריי ביקרו בו לפעמים בערב, ועתה אני מזהה אותו עם "אונזער וינקעל" — "פינתנו" שידובר בו מייד), וגם השוחט קבע לו פינה באותה החצר — קיצורו של דבר, היה זה הבית היהודי הציבורי לכל דבר.

ברב־שיח מוקלט של יוצאי תאודוסיה אחדים בחיפה (ב־15.4.64) סיפר ד"ר נחום זמנא (לשעבר, זימנסקי), כי בתקופה המתוארת הוא היה עדיין תלמיד ת"ת בתאודוסיה ונצטרף אל חוג נוער ציוני, שמקום פגישותיו היה בבית קיזלשטיין. החוג שהיה נקרא "פרחי ציון" היה עוסק בנושאים היסטוריים, ספרותיים ופילו־סופיים. הם פרסמו גם כתב־עת (שמו נשתכח ממנו) ונדמה לו, כי עורכו היה צעיר בשם ידלין. פעם נערכה תחרות על ידיעת שירי ביאליק (ברוסית!). בסמוך למועדונם שכנה הספרייה ובחדר אחר פעלו צעירי־ציון וכאן "שלטו" חיים בגון (לימים, בן־נון) ויצחק אהרונוב. על־יד זה היה אולם לאסיפות וכאן נתקיימו גם ישיבות מועצת הקהילה. בקיץ נתקיימו האסיפות הגדולות תמיד בחצר. בישיבות הקהילה ישב ראש יודלוביץ, אך ניהל את הישיבה, לפי התרשמותו, ד"ר יאכניס ששימש סגן יו"ר הקהילה ובו בזמן היה סגן ראש העיר (ראש העיר היה האיטלקי ביאנקי) וראש הסניף המקומי של "בונד". אותו ד"ר יאכניס (שהיה נשוי לגויה) ניהל את הישיבות ביידיש. באותו אולם עצמו נתקיימו בחורף מדי שבוע קונצרטים שבהם הופיעו טובי האמנים שהיו בעיר, בעיקר — מבין הפליטים. זכורה לו אסיפה ציונית ענקית שנתקיימה בחצר ובה נאמו שני אורחים שהגיעו באותו זמן מקייב: נתן ביסטריצקי והמהנדס קישיניובסקי. חיים יפה, שהיה מורה בת"ת, שימש יו"ר סניף "תרבות" ואברהם קאופמן, אף הוא מורה בת"ת, שנבחר לציר לוועידה הציונית בפטרוגרד, היה אחד האישים הבולטים בציבור העירוני, היה נואם סלוני מזהיר ואיש משכיל מאד. בכלל, בעיר היתה אינטלגנציה יהודית תוססת וזמנא

דחה בתוקף את הערכה שהושמעה, כי העיר (היהודית) היתה מתבוללת... הוא גדל במשפחה דתית (עוד לפני המלחמה הראשונה) ויום־יום הלך לבית־הכנסת לתפילות מנחה ומעריב ושם היה פוגש בקביעות את בניו של הרב אבלסון (שהיו סטודנטים). מורו הראשון לעברית היה פארפל (מחבר הספר על בית־הכנסת העתיק בעיר ובילדותו, העתיק זמנא את כתב־ידו של החיבור הזה. בשבתות היה בית־הכנסת מלא מתפללים ובשבתות הקיץ היו מופיעים כאן חזנים, שרצו להתקבל למשרה. גם אישים לא־ציונים היו נדבנים ובעלי רגש לאומי חם. הוא מעלה את שמותיהם של המהנדס נאדל, שהיה גבאי בבית־הכנסת הכוראלי ואת הגב׳ ראטגאוז. זכורה לו גם האסיפה ההמונית שנערכה בבית־הכנסת הגדול בתגובה לפוגרום בלבוב (1919 ?) ובה השתתפו גם לא־יהודים (זכור לו המורה להתעמלות מגימנסיה, באבאי) וכשנאם הד״ר יאכניס, האנשים בכו... טשרניחובסקי משך קהל עצום להרצאתו וזלמן אנוכי — להקראות יצירתו ביידיש.

אברהם רוזן ז״ל סיפר לכותב השורות האלה ב־1962, כי בנעוריו היה ראש אגודת נוער ציונית ״אחדות ותחייה״ בתאודוסיה. הוא עלה ארצה בשנת 1920 וכאן תחילה עבד כחלוץ ואחר־כך היה מורה ומפקח במשך שנים.

בגיליון מחודש אדר תשל״ג (ינואר 1973) של הירחון בשפה הרוסית ״מנורה״ Menora **היוצא לאור בתל־אביב על־ידי עולי רוסיה בעריכתו של פ׳ גולדשטיין, נזדמן לי למזלי לקרוא פרק זכרונות מאת מ׳ וולושין ששמו ״סיפור על הגנרל ג׳ מארקס״ ובו מזכיר וולושין בהתלהבות פינת־יקרת זו בעירנו, שגילתה כלפיו הכנסת־אורחים למופת, שנשארה זכורה לטוב בלבו לשנים ארוכות. להלן מביאים אנו את הקטע האמור, שהכתרנוהו בשמו של אותו המקום :**

״אונזער וינקעל״ (פינתנו)

מזכרונותיו של מקסימיליאן וולושין

באותם הימים הקשים והמסוכנים (1919), האנשים היחידים שבאו לעזרתי — היו יהודי תאודוסיה. תאודוסיה שימשה אז מיקלט לשורת סופרים יהודים, מהם צעירים, מהם באים בימים ונשואי־פנים, כמו ז׳ אנוכי, מחברם של סיפורים מגוונים ומלאי כשרון מההוויי החסידי... היהודים קיימו חוג ספרותי משלהם ושמו היה ״אונזער וינקעל״ (הפינה שלנו). באו אליי נציגי החוג הזה ואמרו : ׳בוודאי ימים קשים מאוד נפלו בחלקך עכשיו ; בוודאי שרוי אתה כעת בלא פרוטה בכיסך. אם רוצה הנך, נערוך לכבודך נשף ספרותי ?׳ כמובן, הסכמתי בשמחה. הדבר הזה היה לי לכבוד, כי בדרך־כלל, היה ״אונזער וינקעל״ מחוץ לתחומם של הגויים. ההקראות היו שם בעברית או ביידיש. וכאשר פתחתי בהקראת סדרת שיריי ״חזונות יחזקאל הנביא״, קם הקהל כולו על רגליו וענה לי במקהלה בשירה נוגה וחגיגית בלשון העברית. וכששאלתי לפשרו של הזמר שהושר, הסבירו לי, כי בדברים הללו נוהגים להקביל רק את פניהם של רבנים ובדברי שירתי שמע הציבור את קולו האמיתי של נביא עברי ועל כן בירך אותי כברך רב.

כך כיבדוני מעומק הגאון הלאומי היהודי ושיריי שהיו אסורים ברוסיה

בימי שליטתו של צבא המתנדבים הלבן, כשם שהיו אסורים אחר־כך בימי שלטונם של הבולשביקים, הוקראו לראשונה מעל הבמה, באגודה היהודית "אונזער וינקעל".

בפרק הזכרונות המעניין של ז' גינזבורג על שהותו בתאודוסיה ב־1919—1920, שיבוא להלן, תופס מקום חשוב המועדון "פינתנו" (אונזער וינקעל) על אירועיו המגוונים.

לבסוף נציין כמה אישים שהתבלטו בפעילותם ובאישיותם בזירה הציבורית בקהילתנו: הרב דובער אבלסון, שהיה לא רק תלמיד־חכם מובהק, אלא גם אישיות תרבותית בעלת תכונות מנהיגות וכושר ראיית הדברים באספקלריית רוח הזמן, נואם ואיש שיחה; ז' יודלוביץ', שבו נצטרפו שאר־רוח, יוזמה וכושר מעשה; א' ברלין, עסקן ער ובעל לב רגיש; א' קויפמן, מורה מצוין ודבר מוכשר; ד"ר יאכניס, רופא טוב, איש ציבור ואדם חביב ומכובד, הער לצורכי הזולת.

אחדים מהם זכורים לי מילדותי (בתקופה הסובייטית נעלמו מאופק חיינו: היו שנפטרו —לווייתו של ברלין זכורה לי; והיו שעזבו את עירנו) ועל אחרים שמעתי בביתנו, ולאחרונה — בפגישות השונות בארץ.

זכרונות תיאודוסיה

מאת מלכה פלס־מזר

קיץ 1917. אנחנו בתאודוסיה, עיר נמל בקרים. לפנינו נוף שלא הכרנוהו עד כה. לא הרחק מאתנו מכה גלים... הים. הרים עוטרים את העיר, הרי מיתרידט השוממים. לרגלי ההרים כרמים.

גרים אנו במלון, יחד עם קייטנים רבים ויחד עמם נהנים מתענוגות הקיט:

עם בוקר טיול קצר לרחבת הנמל; ארוחת בוקר, רחצה בים והשתזפות על הטיילת; מנוחה לאחר הצהריים, ובערב טיול על שפת הים ועל "שובר־הגלים"; שיט בסירה. אורח חיים זר שלא הורגלנו אליו מימינו. כולנו לבושים בגדי פשתה לבנים, לרוב בתוספת צארון־מלח, שהינו באופנה, אף הנעליים, הגרביים והכובע מלבינים. אנו שזופי שמש ורעננים מאוויר הים. בכול תכלת שמים ומים! ועל הכול: הן ככה נראית לנו בחלום ארץ־ישראל! בתוספת הילת־קדושה החופפת עליה, ונדמה כי התקרבנו מה לארץ האבות...

עוברים כמה חודשים, המצב משתנה. פורצות מהומות קשות. העיר מוקפת לוחמי הרפובליקה הספראטית, קרימאית, טאטרית, ואחר כך סתם שודדים ופורצי חוק.

שני חיילים פורצים למטבח המלון, שולפים חרב וכרתו ראשו של בעל הבית. וזאת לאחר שחיבלו ושדדו את הדירות. סוף סוף נהדפו. שקט בעיר.

אנו עוברים לגור ברחוב היוונים. אבא פותח בית־חרושת לקופסאות ואף שולח ידו במסחר עם בתי־חרושת לטבק סטאמבולי וקרים. אחותי עוזרת לאבא בעסקיו. סוף סוף השפיע עליה לחזור ולהיות יד ימינו. היא ורעותה רות (לעתיד אשת דויד הכוהן) חריפות מוח, הבנות היחידות בתיאודוסיה התופסות עמדה בחיי מסחר. במהרה רכשה לה אחותי, כהרגלה, חברה טובה ונכנסה לחיי הנוער התאודוסאי:

אני, בנימין וחנוך נכנסים ללמוד בגימנסיות בפרוס פגרת הקיץ. בניגוד לגימנסיה הקורסקאית לפליטים, גימנסיה זו עדיין שומרת מסורת שלפני המהפכה.

הגימנסיה

בבוקר, לפני הלימודים, על תלמידות כל הכיתות, ואף היהודיות בתוכן, להתאסף עם הכומר "אבא" באולם הגדול לתפילת שחרית. אין היהודיות חייבות, אמנם להתפלל ולהצטלב, אך המים הקדושים שמזה הכומר על בנות ישו, מרתיעים אותי אינסטינקטיבית, יראה אני מהם...

עדיין רוקדות הבנות עם המורה לריקודים ריקודי רוֹנדוֹ של בני היחס, תחת עינה הפקוחה של מחנכת הכיתה, בעלת ההופעה המכובדת ביותר. המורים רובם נעימים בחיצוניותם, דמוקרטים הנאמנים לתפקידם. אך מי הנאמן ביותר ? מיהו הרואה בתפקידו יעוד קדוש ? הלא הוא רבינוביץ", היהודי המשומד, המורה לספרות הרוסית (עד למאה ה־18). מיטיב הוא ללמדנו "בילינוֹת", אגדות שלוקטו מסיפורי העם הרוסי. ללא ספק יש עניין בהן : פיוטיות, הדורות דמיון והירואיות, ספוגות רוח נוצרים עמוקה וחמימה. וייעודו של רבינוביץ להחדיר בנו מהרוח הנוצרית. מנתחים אנו את היצירה איברים איברים, חוזרות ומשננות בעל־פה עד שהן נשארות לנו כנכסי צאן ברזל, ועם זאת יוצאות מהאף...

לקראת הפגרה נותן לנו רבינוביץ נושא לחיבור בית : העולם הנפשי של הילד הרוסי, לפי גיבורי הספרות הרוסית.

נפש הילד עוררה בי תמיד התעניינות מיוחדת, וזו לי הפעם הראשונה שנושא החיבור נותן לי דחיפה ליצור משהו עצמאי.

שבועות עיינתי וצירפתי חומר. "ילדי האיכרים" של המשורר נקראסוֹב כמעט וידעתים בעל־פה (ברוסיה הרבינו בשינון שירים בעל־פה). הקסימני גם סיפורו האנושי כל־כך של צ'כוב "רוצה לישון", המספר על עוזרת קטנה, המנדנדת עריסת תינוק בלילה, בעודו ממשיך לבכות, והיא כה רוצה לישון... עצביה הולכים ונחלשים עד שלבסוף, מיואשת, מניחה היא את הכר על פני התינוק להשתיקו. שקט. הילדה שוקעת בתרדמה מתוקה. התינוק נרדם לעולמים... ועוד יצירות קלסיות נזדמנו לי. מילאתי כ־15 דפים ועוד היתה ידי נטויה, לולא זכרתי שלפניי אך ורק חיבור כיתה, ועליי לקצרו.

משקיבלתי את מחברתי חזרה מידי המורה, לאחר שעבר עליה, מצאתי ציון מתמיה : $2\frac{1}{2}$, היינו בלתי מספיק וחצי ! בצירוף ההערה לאמור : אין זה עולמו הנפשי של הילד הרוסי, ואילו תוספת "החצי" משמש מעין גשר תקוה לתיקון כתיבתך. צדק מורי : לא היה זה חיבור על נפש הילד הרוסי דווקא. עם הכיבוש הזמני של העיר ע"י הבולשביקים פנו כמה בנות יהודיות לצ'קה בתלונה על רבינוביץ. הוא נוזף והוזהר, ויצא משם "אבל וחפוי ראש". לזכותו יש לומר, כי בהיוודע לו שכנופיית טירוריסטים בראשותו של הפורע מאכנו מתקרבת לתאודוסיה, הלך מבית תלמידה למשנהו והזהיר על הסכנה האורבת ליהודים.

פעולה ציונית

בהפוגות במלחמת האזרחים והעברות השלטון מרשות לרשות, היו גם תקופות מזהירות בתיאודוסיה. עם הכרזת בלפור, בשנת 1917, הגבירו הציונים את פעולתם ברוב התלהבות. הנוער הציוני מלוכד רובו סביב "צעירי ציון" (מעולם לא

התעניינתי במצע המדויק של המפלגה הזאת). ביה״ס העברי ״תלמוד תורה״, מנוהל ע״י גיצלטר (הוא שפריר, שכיהן אח״כ כמורה בביה״ס העממי א׳ בחיפה), בעל שיטה עמלנית מודרנית. מלמד הוא את הנוער שלנו גאוגרפיה של הארץ. יפה הוא המורה להיסטוריה וציפקין — לשפה העברית. ביה״ס משמש מרכז לפעילות ציונית. השבוע שהוכרז כ״שבוע ארצישראלי״ מביא את הציבור לשיא התלהבות והזדהות עם העם והארץ. נתן ביסטריצקי, יפה התואר, לבוש חליפה שחורה, נואם בשפתו הרוסית המבריקה ומקריא משיריו הרומנטיים על הארץ, בהתאמה לתקופה מלאת האמונה בעתיד האנושות והעם העברי. פרידמן־לבוב שר ״ישראל יבנה ביתו, ביתו ייבנה״ ושירי עם באידיש, פורט על הנימה העממית. ילדי ה״תלמוד תורה״ מעלים מחזה על טהרת העברית, דבר נדיר בתיאודוסיה המתבוללת.

לחוויה עממית גורמת הופעתו של הסופר אנוכי בהקראת ״ר׳ אבא״ שלו, כתוב יהודית עסיסית. ר׳ אבא הישיש, כולו אהבה למורשת אבות, משיח את לבו על הימים ההם, עת ״יהודים היו יהודים״, ולא כדור הזה, התלוש. היצירה, בתוספת כוחו הדראמטי החזק של הקריין, השרו עליי רוח נפלאה של התייחדות לשעה קלה עם עמי. כעבור שנים שמעתיו גם בארץ, אך העברית לא יכלה להתחרות באידיש, רוויית העממיות, פרי יצירת העם בגולה משך דורות.

יום חג הוא ביקורו של טשרניחובסקי.

וכשבוע ימים יושב בינינו טרומפלדור ומארגן את ״החלוץ״. אין נאומיו מזהירים כל עיקר, יבשים ומעשיים הם ביותר, שלא לפי רוח הנוער דאז, אך מגמתו מושכת קהל עצום.

כרמי תיאודוסיה משכו מאד את לבו של אבא, שמעולם לא חדלה מפעם בו החיבה לאדמה. הוא רכש לו כרם בעל שלוש דסיאטינוֹת ובו יקב. הכרם השתרע על מורד גבעה, אל מול הים השחור. באותה התלהבות בה עיבד בשעתו את גננו שבצ׳, ניגש עתה להפריח את הכרם הזנוח.

לקראת הבציר התארגנה קבוצת חברים, בפיקוחו של הקשיש שבינינו, ליוֹבה (יצחק) אהרונוב, מזכיר ״צעירי ציון״, לבצור ולדרוך את הענבים. היתה זו חבורה עליזה של הכשרה חלוצית. השכם בבוקר יצאנו ברגל בדרכנו לכרם. בשירה צוהלת בצרנו, ו״הדוד ליוֹבה״ מנצח על המלאכה, לשביעות רצון הכלל. אך אמנם לא היתה שמחתנו שלמה: יש ולפתע טס מעל ראשינו מטוס בולשביסטי ויטל פצצה. עדיין היינו מחוץ לתחום הכיבוש הבולשביקי, בו בזמן שחלק גדול מרוסיה כבר היה בידיהם.

בולשביקים

לא ארכו הימים והחלו הקרבות על כיבוש קרים. אניות מדינות ״ההסכמה״, שתמכו ב״לבנים״, הפציצו מהים את חיל הבולשביקים. נהיינו דיירים קבועים במרתף שמתחת לבית. אנוכי מצאתי לי מפלט במאורעות המאה הקודמת: באותה עת שקועה הייתי ראשי ורובי בקריאת ״המלחמה ושלום״ לטולסטוי. בתי־הספר נסגרו וחיי הכלכלה שותקו. קרים, העשירה והפורחת, היתה במצור, רעב שרר בה. ככרות לחם מקמח תירס נחטפו, בעודם חמים, מהתנור, השכם בבוקר בידי העומדים בתור, וביניהם אף אני. מחלת הטיפוס פשטה בעיר. המזון הורכב מדגים קטנטנים ודקים, קאמסה, שפלט הים בכמויות עצומות, ונמכרו דליים דליים. ארוחת הצהריים הכילה: מרק קאמסה, קציצות קמסה ופשטידת קמסה... מובן, שהתהלכו

הלצות רבות על חשבון אותה קמסה ולכל ברנש עלוב, חיוור ומסכן קראו: קמסה.

העיר נכבשה והשלטון עבר לידי הבולשביקים, טרוריסטים ואנשי העולם התחתון. פעולתם הראשונה של הכובשים היתה הטבעת עשרות אנשי השלטון הקודם ובורגנים בים, כשאבנים קשורות לצוואריהם. מדי לילה בלילה התרחשו מעשי שוד, רצח וטרור. כל התריסים הוגפו, אין יוצא ואין בא. הרחובות עמדו שוממים.

אבא, שהיה ברשימה השחורה של הבורגנים, שהיתה מתנוססת לראווה על לוחות המודעות בעיר, עזב את ביתנו וקבע את מושבו בבית דל של ידידינו הציונים, משפחת דיקשטיין. הפחד שרר בכול. לילה אחד העירונו דפיקות בדלת, שהלכו וחזקו. החרשנו. הדפיקות חזרו ביתר עוז. משלא פתחנו, נפרצה דלת המבוא ועשרות שודדים, פרועים וחמושים, פרצו ואקדחיהם מכוונים אלינו: — הרימו את הידיים! הרימונו ידינו, אחוזי פחד. אחדים מהם עמדו לשמור עלינו ויתרם התפזרו בחדרים, התחילו לזרוק מהארונות כל הבא ליד, בחפשם דברי ערך. מרוב פחד והתרגשות, התעלף סבא. השכבנו את הזקן על הספה וניסינו להשיב רוחו. לפתע ניתק אחד, ניגש אל הספה, התבונן בהתפעלות בהדרת פניו הפטריארכאליים של סבי וקרא אליו באידיש עממית: אל פחד, רב יהודי, אני אוציא את החברה מכאן. פנה אליהם בבוז: בואו ונלך מכאן, חבל על זמננו. אין כאן כל דבר ערך! וכהרף עין פנו עורף ויצאו את הבית...

כך נוכחנו, שיד יהודים היתה במקום בו לא פיללנו כל עיקר, וכן, שהנקודה היהודית התעוררה במעמד כה מוזר. ואילו אמא, שטיפלה בחותנה בכבוד כה רב, דוגמת אשת החיל הצדקנית של דורות עברו, ראתה בהצלתנו אצבע אלוהים.

עם עזוב השודדים את הבית, אחזתני צמרמורת וכל הלילה רעדתי כבקדחת. בלילות הבאים הפסקנו מלון בביתנו, שבלט במיוחד ברחוב, ועברנו לגור בבית ידידינו באֶגוֹן.

מ ו ר י י

משהתבסס במקצת השלטון החדש, נפתחו בתי־הספר. יצאה פקודה, כי על כל באי בתי־הספר, מוריהם ותלמידיהם, להופיע במגרש הראשי של העיר, לקבלת פני השלטון הקומוניסטי. באותה תקופה קשה היה להשיג בד כלשהו לשמלה. בגדיי התיישנו וצרו, שמחתי כי הוזמנה לי חתיכת ארג משי לחולצה. היה זה אריג בצבע אדום, שעוד מילדותי לא אהבתיו. אף לא הלם אותי. אך בלית ברירה, תפרתי לי חולצה זו והייתי לובשתה לפרקים. ואף לטכס... שעמד להתקיים בכיכר העיר, לבשתי את חולצתי זו...

משהתאספנו במגרש הגדול וחיכינו לברכת ראשי הצבא והעיר על המשטר החדש, פנה אלי מורי להיסטוריה בחביבות, ונימה דקה של לצון בקולו: — התחדשי! חולצה מתאימה למאורע לך!...

התבוננתי בפניו המוארכים, הפילוסופיים, וראיתי כי עיניו העמוקות עצובות, שלא כרגיל. הרהרתי בנפשי: הכיצד אדם כה עצמאי יירתם למשטר הטוטאליטרי החדש! אגב, הומניסט ואציל נפש זה לא הצליח לרכז את הכיתה לעבודה כראוי. רק קומץ חסידים קנה לו, ואילו היתר ישבו על ספסליהם האחוריים (קמצ'אטקה) וקטלו את הזמן בכתיבת פתקאות שהועברו מאיש לאיש.

פעם נתן לנו מורנו זה נושא לחיבור: "יקטרינה הגדולה ורעם הנצחונות". נבהלנו, כי הספקנו כולנו לשכוח תקופה זו. הוא לא שת לבו אלינו, ישב על כסאו, הרים

אצבעו גבוה, כפף אותה במקצת וגירד ראשו, כשבת־צחוק מרחפת על פניו, וכך שקע בקריאה. בראותנו זאת, התחלנו להוציא בהיחבא את ספרי ההיסטוריה ולעיין בהם. משלא נתן לבו על זאת, העלינו את הספרים על השולחנות ושקענו בעיון. לפתע קם ממקומו, סקר את הכיתה ויצחק : — יפה, יפה, אין בכך כלום — הרגיענו...

רוח עליצות תקפתנו. דפדפנו וחקרנו את התקופה היקאטרינית וניגשנו לעבודת "המחקר".

לאחר כמה ימים נשארתי רתוקה למיטתי עקב צינון. בשובי, סובבוני הבנות מכל צד : מה זה כתבת בחיבורך ? ספרי, הראי ! !

— מה קרה ? — שאלתי תמוהה.

— המורה נכנס לכיתה והמחברות בידו, והוא מבודח מאד, וסיפר, כי עבודתך היתה המקורית ביותר.

נאלצתי לספר להן תוכן חיבורי, הקצר ביותר שכתבתי אי־פעם. כתבתי, כי נצחונותיה של המלכה יקטרינה הגדולה מזכירים לי את משלו של קרילוֹב "הקפטן (המעיל) של טרישקה" (בתרגומו של חנניה רייכמן "מעילו של תרח") על מוסר־ההשכל שלו :

. . . .
גם אדונים מסוג רם ערך,
בהסתבך העסקים,
טורחים לסתום את הסדקים
לפי אותה שיטה ודרך
הם מתקשטים במעיל של תרח.

וכך גם רעם הנצחונות גרר בעקבותיו שעבוד איכרים נוסף, עורר מורת־רוח חריפה, וזו שותקה שוב לרגע ע"י נצחונות נוספים ופעולות ראווה כלפי חוץ. עוד הוספתי עובדות מעט ובזה סיימתי את חיבורי הקצר. בקבלי את מחברתי, מצאתי רשום : "חריף ופקחי", והציון : מצוין !

ראוי לציין גם את מורי לספרות בשתי הכיתות האחרונות. היה זה טיפוס רומנטי (פירוש הדבר — מפגר אחרי ההיסטוריה), כתב שירים (באחדים מהם רמז בחן, איך היו תלמידותיו, לעת צעירותו, מצרפות אל חיבוריהן פתקי השתפכות הנפש וגילויי אהבה כלפיו), היה הומניסטן ובעל חוש ספרותי מצוין.

המורה לפיסיקה, רווק נוקשה ומסוגר, עשה עבודתו במסירות, נטה להרחיב את מקצועו לשטח ההיגיינה. עד היום אני שומרת תורתו ואזהרותיו על ההיגיינה של העיניים, בו בזמן שתורת ההיגיינה, אותה הורה ד"ר פ' התנדפה מזכרוני חיש קל...

שיא ההתעניינות עורר המורה למתמטיקה, ורוב הבנות בכיתה התעתדו להיכנס לפוליטכניון.

התלמידות

הכיתה היתה תערובת של גזעים שונים : רוסיות, יהודיות (אשכנזיות, קרימאיות וקראיות). בכשרונותיהן לא ניכר גזען : כל קבוצה הורכבה מבורוֹת, חסרות אינ־טליגנציה בצד ברוכות־כשרון ומעניינות.

המצטיינות ביותר היו שלוש : קראית, רוסיה ויהודית. הקראית, בת בעל ביהח"ר לסיגריות "קרים", נערה קפדנית בלבושה, בעלת הליכות נאות ואציליות, רצינית

שלא כרגיל בגילה, היתה כבת 18, בעלת שיי־משקל נפשי ומסורה כליל ללימודים.

הרוסיה בת פטרוגרד — תמירה ושחומה, מצח גבוה ובולט ועיניים עמוקות — רבת־חן ואצילית, הזכירה לי את חברתי אתל, טיפוס ספרותי מובהק (שמה ויירה). כה הערצתיה עד כי לא העזתי להתקרב אליה.

לעומת זאת, היהודיה, מוכשרת ומעשית, עיניים לה זריזות ופקחיות, יודעת אשר לפניה וכל מאמציה מופנים להתעלות על כולן, לשאת חן בעיני המורים ולהיצמד אל ויירה.

אשר לויירה, היתה לי קורת רוח ממנה, אם כי במאוחר: עם צאתי את תיאודוסיה, ביקשה למסור לי, שצר לה על כי הייתי נמנעת מלהיפגש עמה. (יש לציין, שעידוד זה לא עזר לי במקרים דומים גם להבא).

טיפוס מעורר סקרנות היתה היהודיה קריבורוצ׳קו, נערונת חיוורת וזעירונת ובעלת עיניים חיות. במשך שבועות נעדרה מבית־הספר. תמיד הייתי מוצאת אותה שוכבת מכורבלת במיטה (אולי חולנית היתה מטבעה) ובולעת ספרים. לפרקים היתה מופיעה בכיתה, זריזה ועירנית, שואלת על הנעשה והנלמד, מציצה בספרי־ הלימוד ולרוב לא היתה נכשלת בהשמעת החומר. האינטואיציה והאינטליגנציה שלה עוררו השתוממות חברותיה ומוריה.

את סימה הערכתי אולי מטעמים סוציאליים. היא היתה יתומה וגרה לבדה בחדר שכור, כשרק מסך בד מבדיל בינה ובין שכניה — משפחה ענייה בת שלוש נפשות. היא היתה שואבת פרנסתה משיעורים פרטיים ומעבודות צדדיות אחרות וחתרה בעקשנות וברצון נחוש לקראת מטרה שהציגה לעצמה — להיות רופאה. בימי המחסור במצרכים, כשעדיין בכל בית היה מלאי קטן, היתה היא הקרבן הראשון לרעב ולמצוקה. קרה ונקרעו סוליות נעליה. היכן תשיג עור לסוליות חדשות? והכסף מאין יימצא? נעלה נעליים בלויות והלכה לשיעוריה. חרש התגנבתי לחדרה, נטלתי נעליה והלכתי הביתה. פניתי לבן־דודו של אבי בתחינה: "לסימה נקרעו הנעליים, שמא תעוץ עצה טובה, מה לעשות?"

— מצאת לי פרנסה — לועג לי חיים — שמא אפתח סנדלרייה לחברותייך?... אך לחיים פה שנון ולגלגני — ולב רחום. טיפס לעלייה והטיל משם נעליים בלות. אחר־כך החל בורר וממיין, חותך, דופק ומדביק ומצחצח נעליה של סימה, והנה הן לפניי שלמות ומוכנות!

רצתי לחדרה, הנחתי את הנעליים על שולחנה הקטן ומיהרתי להסתלק. "שמא תחשוב סימה בלבבה, כי גמדים באו לביתה ותיקנו את נעליה" התלוצצתי בלבי. אך סימה לא חשבה כן. היא הבינה ופניה נפלו: איני אוהבת "טובות" כאלו — דובבה — משנפגשנו שוב. הסמקתי, "שמא צודקת סימה" הרהרתי בלבי...

שלטון הולך, שלטון בא

ושוב התחדשה מלחמת האזרחים. הכול נשנה וחוזר חלילה. לבסוף הודפים ה"לבנים" בראשותו של הגנרל וראנגל, את הבולשביקים, ומשתלטים על העיר.

הצבא ה"לבן" נכנס ושיר ניצחון בפיו:

נצא לקרב בעד רוסיה הקדושה,
ואת הז׳ידים נהרוג, זו החלאה!

מתחדשים הרציחות והרעב. קרים מבודדת ומנותקת מרוסיה, כשוכנת על לוע הר־געש, שטרם התפרץ. מגיעים אלינו הדי מעשי הזוועה של הפרעות ביהודים, ההרס והאנרכיה מעללי מחנה מכנו.

ברם, חיי הכלכלה והתרבות מתחדשים קמעא קמעא, והפעילות הציונית בכלל זה.

בית־הכנסת העתיק והמשורר טשרניחובסקי

חיפה של שנת 1925, חוץ מהנמל שטרם היה אז, הזכירה לי מאד את תאודוסיה. עיר לחוף ים והרים סביבה. עיר בעלת אוכלוסיה מגוונת של 75,000 נפש: רוסים, טטרים, יהודים מעדות שונות. לחוף הים כולה אירופאית, אך פנימה, אל ההרים, הריהי עיר מזרחית טיפוסית, על סימטאותיה, חצרותיה ומסגדה, אוכלוסייתה ושלל צבעי תלבושותיה והכדים על ראשי הנשים. כן מרובים היהודים הקרימאים הגרים ברובע זה ושפתם היא טטארית.

התושבים היהודים הוותיקים במקום מתגאים בבית־הכנסת שלהם, עתיק היומין, שנתגלה במאה הקודמת ע״י ילדים בשחקם בגולות, שחפרו, תוך כדי כך, גומות באדמה. בית־הכנסת והכניסה אליו, הכול מסויד לבן ומבריק לאור השמש הקרימאית.

ואם כי לתאודוסיה בית־כנסת אשכנזי מודרני ויפה, הרי העדה הקרימצ׳אקית, ואשכנזים הכרוכים אחר עבר אקזוטי, נוהרים לבית־הכנסת העתיק בימי שבת ומועד.

באותם הימים ביקר המשורר טשרניחובסקי בתאודוסיה ושם כתב את שירו על בית־הכנסת הישן:

כהגדה . . . .
ניצבת, מקדש מעט, בגזרתך המחוטבה
. . . .
אל עמודיך, הם מסתכלים בענות חן
בבאים: ״שלום בני! גם אתה באת? כן?
ובמשך מאות דור אני ראיתי רבים:
בשבי... נכבדי עם... נמלטים מן השמד...
הללו ספו, שוב אל צצו — כעשבים,
מצפון וים מצטרפים כאחד!

(פברואר 1920)

טיוליי בקרים

פעם נלוויתי אל אבי שנסע, לרגל מסחרו, לערי קרים. ביקרנו בעיר הבירה סימפרופול, שבגנה העירוני התנוסס פסל ענק של יקטרינה השנייה, מלכת רוסיה... סיירנו ביאלטה, עיר מרפא חמודה, שגלי הים רוחצים את חופיה; משם — לבלאקלבה, דרכה הובילו בנות בריתה של תורכיה, תחמושת נגד רוסיה בעת מלחמת קרים בשנת 1855. בבלקלבה התרשמתי עמוקות מיפי נופה: הים השחור פורץ בלשון ארוכה וצרה מאד לרחוב הראשי, כשמשני צידיו ניצבים ארמונות פאר של האצולה הרוסית, עטויי ירק. מעל הים ניצב הר ענק כמגן לה. המומה ונרעשה עמדתי מול התפארת וההוד שהקיפוני.

מבלקלבה שמנו פעמינו לסבסטופול, בה נסענו שעה קלה על "סרגל" — מין עגלה מורכבת מקרש רחב על גבי גלגלים — המושב ארוך וצר והרגליים משתלשלות עד לכביש — רתומה לפרדה צעירה. נכנסנו לבית־הנכאות של העיר. המוצגים המעניינים משקפים את תולדות העיר בתקופות שונות מחיי העם הרוסי. החילונו עולים במדרגות מסתוריות לולייניות מאמצע האולם עד שהגענו למעקה עגול מגודר עד התקרה. עוד בעלותנו, הזהירני אבי לבל אתבלבל ממראה עיניי, ואמנם לפתע נגלה לעיניי מראה־פלאים מדהים:

שוב לפניי נוף סבסטופול, כפי שראיתיו לפני היכנסי לבית הנכאות, והן אנוכי ניצבת בתוך הבניין! אך לא הנוף השליו נגלה לי, כי אם שדה קרב בהתלהט מלחמה: חיל הרוסים ולמולו ערוכים התורכים, הצרפתים והאנגלים. לידי כורע חייל, סביבו פצועים רבים אחרים, שותתי דם. בסמוך מוטל חלל מכוסה ורק רגלו משתרבבת. סניטרים ואחיות חובשים פצעים וכומר ברך את הנופלים. מישהו מעלה מים מן הבאר להשקות שפתיו החרוכות של חייל אלמוני; כלי נשק, תותחים, עגלה שבורה, הנה אף פרצה שריפה בפינה אחת. המצביא ניצב על עמוד גבוה, משגר פקודות ודברי עידוד. לפתע זע החייל שלידי... כמעט שפרצתי בצעקה, אך אבי הרגיעני: הן אין זה אלא החייל שנכנס הנה עמנו יחד לחזות בתערוכה! היתה זו ה"פנורמה", מלאכת־מחשבת שתיארה את הגנת סבסטופול במלחמת קרים.

אחי פישל

סמוך למפלת גרמניה והשגת עצמאותה של פולין, חזר אלינו באופן בלתי צפוי, אחינו האובד פישל, כמעט ולא הכרנוהו. כשעזבנוהו היה נער ולפנינו עמד עתה בחור יפה וטוב, לבוש בטעם האופנה וכולו אומר שמחה והתרגשות. סבי עזב את שולחן לימודיו לקול הרעש שהקימונו עם בואו של אחי, וכולו שופע שמחה ומבלי לשאול לשלומו, פנה אליו:

— ההתפללת כבר?...

אפילו אני חשתי מקצת רגש זרות כלפי אחי זה, שזמן כה רב עבר מאז ראיתיו, ואילו חנוך בן העשר לא יכול להשלים עם זאת, כי בחור מצוחצח וזר זה אחיו הוא. בכל הזדמנות ניסה להקניטו. למרות הערותינו, פנה אליו בלשון נוכחים והרבה לקנטרו. מדי ישבו לקרוא, היה חנוך מתגנב מאחוריו ומדגדג לו באוזנו בקנה קש, או מנסה למשוך את הכיסא מתחתיו וכדומה. זמן רב ניסה פישל לשאת באהבה, אך לבסוף פקעה סבלנותו והחלה "מלחמת אחים". חנוך הרזה והזריז יצא תמיד בניצחון, בהצליחו לחמוק מידי רודפהו. בעת מצוקה היה מתכנס במקלט הבטוח ביותר: היה מצטנף לו מתחת לזוג המיטות הרחבות של הוריי. משניסה פישל לתפסו מצד אחד, היה מתגלגל לצד השני ואפילו הנשק הביתי החשוב — המטאטא — לא הצליח להגיע עדיו. זמן רב התחבטנו, כיצד להשכין "שביתת נשק" בין השניים.

בנימין בר־מצווה

באותו זמן הגיע בנימין למצוות... הוא התכבד בתפילין, ששלח לו הרב מעיירתנו ע"י נכדתו שעשתה דרכה מאוקראינה לסימפרופול, שכן לא היה אפשר אז להשיג תפילין בתאודוסיה. ומאז נלווה הוא בתפילות אל סבא. אבא, לצערי הרב, לא דקדק אז במצוות.

שקוע בקריאת מסעותיהם והרפתקאותיהם של מיין ריד, קופר וז'ול ורן, הפליג לו בנימין לעולם רחוק מתאודוסיה העיר ובעיותיה. בוקר אחד מצאנוהו קופא ורועד, שוכב על הרצפה מתחת לפסנתר. התברר, כי חלם שהשתתף במשלחת לציר הצפוני (נראה כי "שכח" להצטייד בבגדים חמים והקור היה שם עז ביותר...), אלא שלא הסתפק בחלומות בלבד. יום אחד נלווה אל הוריי בטיול. משלא חזר למועד, ואף החיפושים אחריו עלו בתוהו, גברה החרדה בביתנו. תוכניותיו היו מרחיקות לכת: הוא קשר קשרי מכתבים עם קרוב באנגליה, בתקווה שזה יסייע לו בהגשמת חלומותיו על מסעות בעולם... בינתיים הקדיש את זמנו ומרצו לפעולות חברתיות־תרבותיות.

בעזרת ידידנו בן הרב, סמואיל, סטודנט למדעי הרוח, ארגן אגודת שוחרי התרבות והמדע בשם עברי "ילדות". הפעולות נתקיימו לרוב בביתנו, באולם האורחים המרווח. למרות מספרם המצומצם של הנערים המשתתפים, סודרו הכיסאות כבאולם הרצאות, ולמרצה יוחד מקום מיוחד ומכובד... על הנערים היה לקרוא ספרים הדנים ביחוד בעם היהודי, בשטח ההיסטוריה או הפילוסופיה, ולעבד את החומר להרצאה מקיפה וקצרה, כפי שהדריכם סמואיל. עקב מלחמת האזרחים עקובת הדם, השוד וההרס, לא היה מקום להתמדה בפעולות רבות־ערך אלו. לכן פנה בנימין יותר לעבודה עצמית. במיוחד קסמה לו הגבורה הישראלית של ימי הקדם, וכן הדרמטורגיה. כך הגיע לידי כתיבת "דראמה" היסטורית. זכות קדימה ניתנה כמובן ליהודה המכבי, וכך נוצרה הדרמה על שמו. כן החלה להתבלט התעניינותו באר־כיאולוגיה.

בתקופה זו החילותי, מתוך בדיחות הדעת, לחבר "ביוֹגרפיה" דמיונית של בנימין, והיא השתמרה בידי עד תחילת עבודתו בחפירות רמת־רחל בשנת 1930. מוזר, אך רוב נבואותיי התקיימו, פרט לאחת — הוא הזניח את כשרונו הדרמטורגי.

הרב ובניו

הזכרתי לעיל את סמואיל ומחובתי להקדיש לו שורות מספר. אביו הרב גר בבית סמוך לשלנו עם אשתו, שני בניו הסטודנטים, בתו שעמדה לסיים את לימודיה בתיכון, ובנו הקטן הדפקטיבי. מאחר שבניו לא יכלו להמשיך בלימודיהם עקב שיבוש הדרכים והסכנה התמידית שארבה בהן, נשארו תקועים בביתם. הצעיר ביניהם היטיב לפרוט על פסנתר. שתקן היה ושקדן ויושב־בית. השכם בבוקר היינו רואים את שני הבנים ואת אביהם על מרפסת ביתם, עטורת עצי האקציה, לומדים פרק גמרא. היתה זו תמונה משובבת נפש בנוף המתבולל של תאודוסיה, ושמחת לב לסבי. סמואיל הבכור, היה בן־בית אצלנו. אם כי נתן כמה שיעורים פרטיים, הרי רוב זמנו פנוי היה. תכונה מיוחדת במינה היתה בו: עם כל אחד מבני הבית, מזקן ועד טף, מצא עניין ונושא משותף לשיחה. ומאחר שמשפחתנו היתה ענפה ורב־גונית והעניינים רבים ושונים היו, לא מצא לנחוץ לעזוב את כתליו...

רק צלצול הטלפון של אמו, שקראה לו לבוא לארוחות, היה מעוררו לקום ולעזוב. מעולם לא הכביד עלינו בנוכחותו התמידית, שכן היינו צעירים והדירה רחבה ואיש איש יכול היה לחיות בה כרצונו, מבלי להיטרד על־ידי האחרים. והוא הדין היה עם אחותי, שכן ברור היה שהכוח המושך העיקרי לביקורים הללו היתה היא. הדבר היה לא לרצון לאבא, שלא אהב "בטלנים" שעתידם תלוי על בלימה, אם כי עם

אביו הרב היה בקשרי ידידות. זכורני, פעם נפלתי למשכב. לקיתי באנגינה, והוא ישב ליד מיטתי יום יום שעות ארוכות, עד כי פקעה סבלנותה של אמא, שדגלה ברעיון כי חולה זקוק במיוחד למנוחה. משהתקשינו באיזה מקצוע, תמיד עמד לרשותנו, ואם בדרך מקרה לא נמצא אז בביתנו, היו כל השאלות מתבררות ומתלבנות דרך הטלפון.

בניגוד לאחיו הצעיר, היה ס׳ נתון יותר לקל ולא לכבד, חי חיי חוץ יתר על חיי פנים. הוא ידע על כל המתרחש בעיר, עד כי קראנוהו ״כרוניקה מהלכת״, ונהג לראות הכול דרך משקפיים ורודים של אופטימיסט מושבע. יחסו ללימודי הגימנסיה היה מעשי ביותר: יש לקבל תעודה טובה בדרכים קלות. פעם נדרשתי לעמוד לבחינה בשפה זרה. דחיתיה זמן מה. סמואיל אמר לי: מהי הדאגה, למדי אצלי גרמנית חודשיים ותעמדי בבחינה. ״אבל כיצד? — טענתי לעומתו — הן טרם למדתי שפה זו מימיי!״. אך בכגון דא, אהב סמואיל לגשת מייד למעשים. למדתי עמו חדשיים, והלכתי לבחינות. הוא הזהירני לבל אגמגם בענותי וייעץ להיעזר בידיעת היידיש בכל מקרה של תקלה. המורה הטילה עליי לקרוא סיפור ואחר־כך — לספרו בפניה. החילותי בגרמנית בזהירות, וכשהתעייפתי, התחלתי להוסיף מלים יהודיות־עבריות. המורה, גרמניה קטנונית וטפשונת, לטשה עיניה בתמהון: ואס?? הסברתי לה כוונת אותה מלה סחור־סחור עד שהבינה ונרגעה: יא, יא. תשובה מניחת דעת על שאלה דקדוקית עזרה לי להשיג ציון חיובי.

אני מנהלת משק־בית

בפגרת הקיץ עברה אמא לגור עם הנערים לשם נופש לבית הקטן שבכרמנו. שם, כרובינזונים, ניהלו הם את חייהם בכוחות עצמם. מאחר שאחותי טרודה היתה עם אבא בדאגות פרנסה, הוטלה הנהלת הבית עליי. נשארנו שש נפשות. נכנסתי לעבודה תוך אחריות ורגש חובה. קניות בזול, סידור הבית, דאגה מיוחדת לסבא, תיקון לבנים, גיהוץ — אמנם, כולם עזרו לי כמיטב יכולתם, ועם זאת נשאתי אני בעול התמידי.

הופתעתי עקב הסיטואציה הזאת. מעולם לא נתתי לבי על כובד העול המוטל על עקרת־הבית. תמיד נדמה היה לי, כי הרביתי לעזור. וכשהעליתי כעת על דעתי את הטורח הנוסף, מדי פעם עם חלות מי מאתנו עת טיפלה בנו אמא בחיבה ובמסירות עירנית — גיליתי את הגבורה האלמונית של האם, שהאנושות לא היטיבה לגלותה ולהנציחה, ושום מאבק סוציאלי לא הצליח להקל עליה.

התקציב שקיבלתי להוצאות הבית הספיק לי אף לביקורים תכופים בתיאטרון, שאגב נמצא כמעט ממול לביתנו. התיאטרון היה אחד הדברים שמשכני עד כלות הנפש. בסתרי לבי שואפת הייתי לחיי שחקנית, ולא פעם ניסיתי כוחותיי בחברה ובבית, לחקות שחקנים או קריינים. אותו קיץ הופיעה לפתע בתאודוסיה להקה יהודית שנשארה בה כמה שבועות. היה זה עבורי מאורע ממש. מאושרת הייתי להאזין לשירה עממית פולקלוריה, לחזות באופרטות מלודרמטיות מתובלות הומור יהודי ועליצות עממית. היה לי פיצוי בכך לאווירה המתבוללת למחצה של תאודוסיה, עמה לא יכולתי להשלים.

מובן שבעיקר משך את לבי השחקן הראשי, בחור צעיר, זריז תנועות ובעל קול נעים שהקסימני. כל הליכה לתיאטרון היה בה מעין ראיון. כבר הספקתי להיוודע,

כי גר הוא ברחוב הסמוך אצל קרובי חברתי, אותה הייתי מבקרת לעתים. ובטרם הרהבתי עוז לעשות את הצעד הנועז ולבקר שם, על מנת להכירו אישית, עזבה הלהקה את העיר...

ל ז ר

לעומת זאת, נשאר החדר, בו התגורר השחקן, מיועד להרפתקאות. שכרו בחור צעיר ונאה, כבן 24, בעל קומה תמירה ושיער בהיר. ראשו מכונס לתוך צווארון מורם והוא סוקר בחשדנות כל נכנס. ניכר, כי זר היה במקום ובעלת־הבית קרובה רחוקה לו. בתקופה זו של נדידות תושבים, בעת שחלק אחד מהאוכלוסיה שרוי במחתרת והשני נוגש בו, והגלגל מתהפך מדי פעם והתפקידים מתחלפים, ברור היה, כי לא מרצונו הגיע אלינו לתאודוסיה.

חברתי הביאה אותו אליי פעמים מספר, ומאז הפכנו ידידים. לזר, זה היה שמו, היה יליד גוליאי־פוליאָ, עיירתו של הצורר והטרוריסט מאכנו (לא אבין, הכיצד הגיעו לשם יהודים). שם שיתף הבחור פעולה עם הקומוניסטים נגד מאכנו וה"לבנים" שטבחו יהודים כדי "להציל את מולדתם הקדושה". עם כיבוש המקום בידי דניקין, ברח הבחור לקרים. מהפח אל הפחת. אלא שכאן לא הכירוהו ויכול היה להסתתר ולחכות לשעתו — לכיבוש המקום ע"י הבולשביקים. ככה השתלשלו הדברים, שאני, בת בורגני, ששמו התנוסס (לבושתי) ברשימה השחורה בזמן שלטון הבולשביקים, "משתפת פעולה" עם אדם הרואה בקומוניזם את עתיד האנושות ועוגן הצלה בחייו הפרטיים!

במשך כל היום ישב סגור בחדרו, ועם רדת הערב הגביה צווארונו ויצא לבקרני. מאבי, שהיה שונא קומוניזם מובהק, מנעתי מתהוֹת על קנקנו, לשם שלום־בית, ולא הייתי מכניסתהו לחדר־האוכל הגדול, כפי שהיה נהוג בביתנו, שם ישבו כל בני הבית מסובים לשולחן שעליו ניצח זמזום מיחם רותח. היינו יושבים לבדנו או בחברה מצומצמת בחדר האורחים הסמוך, ובערבים כאשר לא נערך חיפוש, שוטטנו ברחובות. ושוב חזרה הפרשה כבמקרה מירה הקורסקאית: לזר קיבל חינוך מתבולל לחלוטין, ולא היתה גאוותו על עמו.

— התדע לזר, כי שמך האמיתי העברי הנו אליעזר?

לקחתי עיפרון וכתבתי את שמו והגשתי לו את הפתק. משנוכחתי, כי הדבר עורר בו סקרנות, כתבתי לו עוד כמה מלים עבריות. אלא שחשדתי בו, כי העברית לדידו הריהי "עברית עתיקה" בדומה לרומית או יוונית (הן היה בקי בספרות), ולכן נרתעתי מהוסיף ללמדו.

בראש השנה לקחתיו לבית־הכנסת הגדול, שיספוג מעט מהאווירה. לא היה זה לפי הקו הקומוניסטי. אך הוא לא היה קנא קיצוני. מכאן נשאר לנו פתח להבנה הדדית.

לזר ראה את המשטר הקומוניסטי כמלחמה, מלחמת רופא־מנתח במחלה ממאירה המסכנת את חיי החולה: האנושות רקובה, מלאת מוגלה, ורק ניתוח מיידי, ולא טיפול איטי (אבולוציה) יביא לה ישועה וקץ להפליה בין אדם לאדם.

אך עזב את ספסל הלימודים, עוד בימי הצאר, התגלגל בבתי־הסוהר, שם למד ושינן בחשאי את תורת מארקס שהגניבו אליו החברים. שם חלם על עתיד טוב יותר לאנושות עם בוא המהפכה המיוחלת.

אותו חורף אחרון שלנו בשנת 1920, שרר קור חזק בקרים. השלג, שלא כרגיל, כיסה את פני האדמה בשכבות עבות, עד שנבצר מאתנו ללכת לבית־הספר משך ימים אחדים. מדי ערב בילינו יחד בדירתנו החמה והנעימה.

בינתיים התקרבה חזית הבולשביקים לפראָקוֹפ ואיימה על קרים. אניות יצאו ובאו כשהן מטעינות צבא "לבן" ומעבירות אותו אל מעבר לגבול. מתיחות וחרדה אפפו את העיר.

הקונסול הפולני מתחיל לחלק דרכיות לאזרחי פולין העצמאית. אליהם נספחים על־פי המלצות, יהודים שמוצאם גם לא מפולין... רבים מנצלים דרכונים אלה לבריחה לארץ־ישראל דרך תורכיה. כן מנסים בחורים עזי־נפש להימלט בסירות, שניים עד שלושה בחורים בסירה, לאחר שהתקבצו כאן מכל פינות רוסיה.

ערב פורים עלינו אף אנו, כשבעים יהודים, זקן וטף, על האנייה "ולאדימיר" לעזוב את רוסיה. צר היה לנו לעזוב חבל ארץ נפלא זה, בו קשרנו קשרי ידידות. צר היה לי אף לעזוב את ביה"ס חודשים ספורים לפני גמר שנת הלימודים בכיתה השמינית. העפתי מבט אחרון על החוף היפה ועל שובר־הגלים הענק, עליו הרבינו לטייל, ליהנות מיפי הים ונוף הרי מיתרידט. אנו נפרדים מעיר החמודות. שלום לכול!...

האנייה "ואלדימיר" מעלה את העוגן ומפלסת לה לאיטה דרך ללב הים השחור, בהשאירה מאחריה שביל מכסיף צר אל החוף...

האנשים מסתדרים, משפחה ליד משפחה ומייד נוצרת אווירה יהודית חמימה ועממית. אבי אינו טומן ידו בצלחת. הוא מעלה מצרורו הלצות ו"מעשיות", המבדחים את הקהל ומפזרים את ענני הדאגות של העבר והעתיד. לעומת זאת, הגויים, שרידי השלטון הלבן, זעופי פנים ונפוחי הכרת כבודם העצמי, מביטים בשנאה על היהודים, ורק פחד "מדינות ההסכמה", שבצילן הם עומדים לחסות, מונע בעדם מעשות בנו שפטים.

הגענו לנמל וארנה. אנו בבולגריה. והנה נמל בּורגאס. העיר חרבה מהמלחמה. אנו ממשיכים בנסיעתנו, ושוב לפנינו חרבות. "כה הורס האדם את אשר בנה בזיעת אפיים" הרהרתי.

באי־כוח ההנהלה הציונית מקבלים את פנינו בחמימות רבה, מאכסנים אותנו ומוכנים לשרתנו בכל אשר נפנה. כשבועיים שוהים אנו בעיר נמל זו, מבלי שנמצא אנייה בה נוכל להמשיך את דרכנו.

פגישות וחוויות בתיאודוסיה (1919—1920)

מאת זלמן גינזבורג

...בייקאטרינוסלב נודע לי, כי אשתי ואחותי שרה עזבו את העיר אחרי הפרעות ונסעו שתיהן לתאודוסיה, ולאחר שהשגתי מאת המכון היהודי תעודה "כשרה" (בעיני הלבנים), נסעתי בעקבותיהן. בדרכי עברתי מקומות מסוכנים, שבהם נתחוללו, רק ימים אחדים לפני כן, פרעות והריגות ובנס הגעתי לתאודוסיה. בתחנת הרכבת האחרונה, ולאדיסלאבובקה, נעצרתי ע"י חיילי דניקין על מנת לגייסני לצבא, אבל זכיתי לקבל חופשה כנגד התחייבותי בחתימה להתייצב לצבא, כאשר אדרש.

מצאתי את אשתי ואת אחותי, שגרו במרכז העיר, בבית שמיבנהו אסיאתי: נמוך, רצפתו — אדמה, בדירת משפחת קרימצ׳אקים, אנג׳לו. בתאודוסיה פגשתי את זליקסון, מכרנו ממינסק (האיש הראשון שפגשתי ברחוב נתן לי את כתובתו). נתקבלתי בסבר־פנים יפות וסיפרתי לו את צרתי בעניין הגיוס לצבא (הלבן, האנטישמי). זליקסון ניגש אתי אל מנהל הבנק המקומי, ברלין, שהיה ראש הקהילה בעיר והלה שלח אותי אל שכנו — חייט יהודי, המכיר יפה את הרופא הבלורוסי, שהוא חבר ועדת־הקבלה של המגויסים ובעזרתו יסודר העניין (ולשאלתי אף הרגיעני, כי אין עליי לדאוג באשר ל״הוצאות״).

למחרת עמדתי לבדיקה לפני הוועדה וזכיתי ב״כרטיס לבן״ הפוטר מן השירות הצבאי. שמח יצאתי החוצה והיום היפה האיר לי את פניו: השמש זורחת (דומני, כי היתה אז ראשית ספטמבר /1919/), הים מכחיל, הדולפינים משתעשעים במים, השוק מלא ירקות ופירות דרומיים והמחירים זולים, בשעה שברוסיה המועצתית ניתן היה להשיג מצרכים רק בשוק השחור וביוקר רב. והנה כאן, האוכלוסייה שבעה ויש עבודה.

בצאתי מלשכת הגיוס, פגשתי איש מעיירתי, סטויבץ, ברל איוואנסקי, שלא ראיתיו זה שתים־עשרה שנה. שמחנו שנינו לפגישה זו וסיפרתי לו בקיצור את הרפתקאותיי (נסיעותיי למינסק, לפטרוגראד, לייקטרינוסלב ובואי הנה) ולשאלתו, מה בדעתי לעשות, אמרתי, כי מקצועי הוא מורה ויכול אני להורות בכל המקצועות. והנה הוא קרא: ״שיעור אחד יש לך כבר! שני בניי זקוקים למורה.״ הוא הודיע לי את מענו (הקייטנה ״כרמן״) ולמחרת יחכו לי. ובכן הייתי מרוצה: בטוח אני כבר בכלכלתי, פטור מן הצבא הלבן וגם אשתי ואחותי מסודרות — לאחותי היו שיעורים אחדים ולאשתי עבודה במקצועה (היא גמרה בי״ס לרפואה בדרגה תיכונית). היה זה אחד הימים המאושרים בחיי. האינפלציה היתה אמנם גדולה מאד, המחירים האמירו כל חודש פי שניים־שלושה, אבל הורי התלמידים התחשבו בכך ולצורכי יום־יום לא היו לנו דאגות.

כאשר באנו לתאודוסיה, נוכחות הצבא בעיר לא היתה בולטת ולא סבלנו מלחץ כלשהו, אבל צוערי ביה״ס לקצינים, בהתהלכם בחבורות, היו שרים שירים אנטי־שמיים: ״לקרב נלך באומץ, למען רוסיה הקדושה / ואת הז׳ידים הנבזים, הכה נכה עד חורמה!״.

כאשר המשלחת היהודית, בראשותו של הרב מטעה״מ (הרב צ״ה חפץ — י״ק), פנתה אל הגנרל מפקד הצבא וגם אל מנהל ביה״ס לקצינים בבקשה לחדול מהשמעת שירים כאלה, הם נענו, כי היהודים אשמים בעצמם, כי הלא הם העומדים בראש הנהגת המהפיכה. בכל זאת הובטח, כי תינתן פקודה לחדול מזה ואמנם ההבטחה קוימה.

המצב נשתנה, כאשר הצבא האדום נחל נצחונות בקווקאז וחיל דניקין גורש משם כליל ובידי הלבנים נשארה קרים בלבד. תאודוסיה נתמלאה אנשי הצבא הנסוג והמון פליטים ומספר תושבי העיר גדל משלושים אלף למאתיים אלף...

באותו הזמן החלפנו את חדרנו שבבית אנג׳לו ברחוב סימפרופול לחדר טוב יותר ונקי על־יד השוק בכיכר ״סנאיה״ (של החציר) בדירת סמנוביץ ואפילו כניסה מיוחדת היתה לחדרנו מבחוץ. בנם ובתם של בעלי־הבית ניגנו על צ׳לו ועל פסנתר.

בחיי הכלכלה בעיר חלה התעוררות גדולה, נפתחו חנויות חדשות, בעיקרן חנויות למימכר בעמלה. הפליטים היו מוכרים שם את חפציהם וגם הקצינים מכרו

את החפצים שהגיעו לידיהם ביושר ושלא ביושר. רוב החנויות הללו היו בידי היהודים. גם בדירה שגרנו בה, חדר אחד ניתן למשפחת קצין עם אשתו ושלוש בנותיו המבוגרות שנתקיימו בדוחק רב [1]. לנמל הגיעו גם אניות־מלחמה אנגליות. התנהגותם של החיילים כלפי היהודים היתה פחות או יותר מנומסת (כמנהג הרוסים — אחרי מפלות בשדה־הקרב מגלה השלטון יחס ליבראלי יותר).

בחייהם הפנימיים של היהודים, השלטונות לא התערבו. בתאודוסיה היו שני בתי־כנסת — האחד כוראלי, חדש והשני ישן נושן שנמצא במאה שעברה תחת מפולת של הר ועל קירו נתגלתה כתובת חקוקה באבן מן המאה ה־13 [2]. על תולדותיו של בית־הכנסת העתיק הופיע ספר של תושב העיר תאודוסיה, השוחט ר' פארפל. בפענוח הכתובת עסק גם הפרופ' חבולסון.

בעיר היה בית־ספר יהודי (ביידיש) ע"ש אברמוביץ, לא ע"ש הסופר הגדול, אלא ע"ש מצנט מקומי [3]. זמן קצר אחרי בואי לתאודוסיה, התארגן שם מטבח ציבורי בבית קיזלשטיין שברחוב לזאראָנאיה, ושם אכלנו עם פליטים אחרים, ארוחת צהריים במחירים עממיים ודבר זה שימש לנו סיוע מועיל במצבנו. בחדר־האוכל הזה נתקיים מועדון בשם "אונזער וינקעל" ("פינתנו") ובו נערכו גם אסיפות וקונצרטים. הכול היה בנוסח בלתי מפלגתי, אבל קרוב יותר ליידישיסטים, מאשר לחובבי עברית. גם בפעילות זו לא נתערבו השלטונות. היתה בתאודוסיה כמובן גם הסתדרות ציונית וראש עסקניה היה הא' קרייזברג, מנהל אחד הבנקים. גם מפלגתי, "פועלי־ציון", פעלה, אך בזכרוני נשתמרה אסיפה אחת בלבד שלה. פעילותה היתה קלושה מאד וזה בעיקר מפחד מאת השלטונות (מפלגה סוציאליסטית!). האישיות הבולטת בחוגי האינטלגנציה היהודית היידישיסטית, היה הסופר אנוכי (גם הוא פליט). עבודה קבועה לא היתה לו, אבל עסקני הקהילה ובראשם הגברת קרייזברג היו מארגנים פעם בשלושה־ארבעה חודשים מופע של הקראותיו. הוא היה מקריא את "רב אבא" שלו וכל ההכנסה היתה לטובתו. אשתו, רחל ברנשטיין, היתה בת עירי, מינסק, אחותו של שמואל ברנשטיין, מגדולי המורים לספרות הרוסית. ואף היא עצמה היתה מורה לרוסית בבית־הספר שהזכרתיו. בהנהלת בית־הספר היהודי שימש ר' דויד ז'וכוביצק (העיתונאי הסופר דויד זכאי, לימים חבר מערכת "דבר"). בבית משפחתו, עם אשתו ושני ילדיו, נעשיתי בן

הערות העורך:

1 גם בדירתנו, היה חדר אחד תפוס בידי משפחתו של קצין בצבא הלבנים: הוא ואשתו, דומני רופאה, ובנם בחור צעיר. כפי שזכור לי, היה חדר זה תפוס לפי צו צבאי ובלא כל תשלום. דיירותם הכפויה גרמה לנו אי־נוחות רבה, משום שכניסה נפרדת לא היתה אליו והוא היה השלישי בשורת שלושת חדרינו וכדי להימנע ממעבר דרך חדר־השינה והחדר־האוכל שלנו, הם התקינו מדרגות עץ בחוץ (בחצר) והיו עולים ויורדים דרך החלון... כמובן, בשל כך נפגם לא מעט אדן החלון.

כשמדובר בדיירים כפויים בשל נסיבות הזמן, עליי לספר כאן, כי עוד לפני כן, בשנת 1918, בעת הכיבוש הגרמני, השכינו בדירתנו קבוצת בעלי־דרגות נמוכות גרמנים ובראשם קצין אשר התמקמו במטבח שנודעו לו שני יתרונות: הוא היה מרווח והיתה בו דלת מיוחדת החוצה, נוסף על הכניסה לדירתנו בפרוזדור הקטן. כשאמא כיבדה אותם בימי הפסח במצה מטוגנת, היו קדים בנימוס ומודים תוך הנחת יד על הלב: "דאנקאָ שיין!".

2 הכתובת שבבית־הכנסת, כפי שסיפרנו, על־פי פענוחו של פרופ' חבולסון מיוחסת למאה העשירית.

3 ביה"ס הזה נקרא כך פשוט על שם בעליו, הגב' אברמוביץ, שייסדה וניהלה אותו.

בית. אשתו, הלא היא אחותו של אנוכי. מלבד "ר' אבא" כתב אנוכי, בהיותו בארץ־ישראל עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, ספר מעניין "ארצנו" ובתאודוסיה הוא חיבר יצירה בשם "תחינות". פעם הקריא אותה במסיבה, אך הפרטים לא נשמרו בזכרוני. אנוכי היה בעל מזג טוב ופיקח. הוא היה בטוח, כי סופם של אנשי דניקין לא רחוק.

בקיץ 1920 התפטר דניקין מתפקידו ובמקומו נתייצב בראש הצבא הלבן הגנרל וראנגל. אמנם בחודשים אוגוסט—ספטמבר הוא עשה ניסיון לפרוץ מחצי־האי קרים אל היבשה הגדולה, אולם לא הצליח ובנובמבר צלחו הבולשביקים (ובראשם — כידוע, טרוצקי [4]) את הסיוואש וכבשו את כל קרים, אבל באותה שעה לא הייתי כבר בקרים, כפי שאספר בהמשך דבריי. עזבתי את קרים כמה חודשים לפני כן.

היה בתאודוסיה עוד משורר יידי, אלישע רודין, שחוברת שיריו יצאה לאור עוד לפני המלחמה, בווארשה. כאשר באתי לתאודוסיה, מצאתי אותו מסתובב בחברת אחותי, שהיתה צעירה ממנו בהרבה. לבסוף הם התחתנו במוסקבה. נולד להם בן, גריגורי, ובשנת 1941, בחודש אוגוסט, בהיותו בן 17, הוא התנדב לצבא האדום ונפל בחזית (במלחמה עם הנאצים) בראשית שנת 1942. אלישע רודין כתב בעברית שירים על בנו ושלח אותם לארץ־ישראל וכאן נתפרסמו בספר בשם "לבן" [5]). אלישע רודין נפטר ב־1946 ואחותי (אשתו) ב־1 במארס 1947.

זוכר אני משם גם זמר־חובב, ששמו קסל. לצורך פרנסתו הוא עבד, כמדומני, כזבן באיזו חנות. הוא ניחן בקול טנור נעים, ואילו התגורר בעיר גדולה, ייתכן שהיה מגיע להצלחה בתחום הזה, אבל לא בעיר כמו תאודוסיה... לפעמים היה מופיע במסיבות בביצוע שירים עממיים וגרם לכולנו הנאה.

אולם התגורר בתאודוסיה גם זמר מקצועי. את שם־משפחתו אינני זוכר, אבל זכור לי, כי הוא היה מורכב משני שמות : משהו מעין וולף־איזראיל (המחבר התכוון כנראה לפרידמן־לבוב — י"ק). הוא היה מן הפליטים. בקיץ 1917 שמעתיו בקאזאן בקונצרט, שבו הופיע יחד עם אנגל, מלחין ומאסף שירי עם ידוע. הוא ועוד זמרת אחת ערכו בתאודוסיה כמה קונצרטים [6]. פעם אורגן קונצרט ב"פינתנו" בבית קיזילשטיין, אבל שם ביקשנו שיופיע קסל (ולי היה חלק מכריע בזה) ועל כך בא אלינו בטרוניה וולף־איזראיל וכנראה בצדק, כי בכך קיפחנו את פרנסתו היחידה.

הרב של תאודוסיה, אבלסון, היה מכובד ואהוב על כל תושבי העיר, כי נוסף על כך שהיה למדן גדול, היה גם איש תרבות. לדאבוני, נפגשתי עמו רק פעם או פעמיים. היו לו שלושה בנים ובת אחת. הם קיבלו השכלה רחבה ושמם הלך לפניהם. אני הכרתי רק את האמצעי, את יצחק, והייתי פוגש אותו גם אחרי עזבי את תאודוסיה. הרב היה בחיים עד המלחמה העולמית והכיבוש הנאצי, והלך בראש העדה כולה בבוא היום המר, כאשר כולם הובלו לטבח בסביבת העיר...

היו בתאודוסיה גם שני ציירים יהודים. אחד מהם — מאנה כץ, אשר נסע עד מהרה לפאריס ונעשה לאחד מגדולי הציירים בעולם. והשני — מילמן, שהיה מצייר

---

4 טרוצקי לא היה מצביא, אלא שר מלחמה. המצביאים בחזית הדרום היו פרונזא ובודיוני, שפיקדו על הצבא שכבש את קרים.

5 א' רודין כתב עברית עוד בסוף שנות העשרים וקובץ שיריו בשם "בפאתי נכר" נתפרסם בתל־אביב ב־1938.

6 הכוונה כנראה לגב' סלמן ועל המודעות על הקונצרטים הללו מסופר להלן.

י"ק

את נופי תאודוסיה וסביבותיה. מאנה כץ הוכרח למען ״חיונה״ לצייר את אחדים מן ״הנוּבוֹרישים״ של אותם הימים הקשים. בתקופה ההיא הוא עשה במכחולו גם את דיוקנו של אנוכי. תאודוסיה הצטיינה בכלל בציירִיה, אולי הודות לאייבזובסקי, שהשאיר אחריו קבוצה של תלמידיו וחבריו, ואולי הודות לנופה הנחמד, לשמשה הבהירה ולימה. הכחול. בזמני גר בעיר הצייר בוֹגאייבסקי וגם ווֹלוֹשין היה כידוע מצייר בצבעי מים את הזיותיו על הים, אבל הוא התייחס לכך לא ברצינות, אלא כאל תחביב, אולם בימינו נאמדות תמונותיו בערך גבוה מאד.

אזכור עוד את מאירוביץ, פליט מפטרוגראד. היתה לו חנות של עמלה וסופר עליו, כי היה זמן־מה המו״ל של כתב־העת ״דער פריינד״ שיצא לאור בפטרבורג. הוא היה אהוב על הבריות ובביתו נפגשנו בכמה מסיבות. יותר מאוחר, בשנות העשרים והשלושים (הייתי מבקר בקרים כמעט בכל שנה) הוא עבד בתור רופא־שיניים בעיירה סוּדאק, על שפת הים, לא רחוק מקוֹקטבל. סוף־סוף נאסר ושמעתי, כי עקבותיו אבדו באחד ממחנות־הריכוז. אמרו לי, כי חטא בסיפורי בדיחות ובאמת היה אוהב לספר סיפורים משעשעים.

גר בתאודוסיה גם הכנר הידוע, סיבור (שמו האמיתי בוריס ליפשיץ והפכו לסיבוֹר). הוא היה בשעתו תלמידו של הפרופסור אוּאֶר המשומד, אמן הכינור בקונסרבטוריון של פטרבורג. אשתו הראשונה של סיבור היתה בתו של אואר ולמענה התנצר גם הוא. אחרי כן הם נפרדו והוא התחתן עם פסנתרנית יהודיה, שמה היה ויירה לבוֹבנה, ושתי בנותיו גרו עמו. ״פינתנו״ באה בהסכם עם סיבור על סידרה של הופעות רביעיה בראשותו והכרטיסים נמכרו במהירות. הקונצרטים נערכו, אם אינני טועה, פעם בשבוע והאולם הקטן היה תמיד מלא וגדוש, כשהיו מתאספים יותר ממאה וחמישים איש. את סכום ההכנסה היו מוסרים בידי סיבור והוא היה מתחלק עם שלושת חבריו. אף אשתו השתתפה בתזמורת. כאשר היא חלתה זמן־מה, מילאה את מקומה נגנת מוכשרת צעירה, פשורה ליפשיץ, בתו של אליעזר ליפשיץ, בעלת משפחה גדולה ואינטלגנטית.

זוכר אני עוד איש בשם גינזבורג־דיימן, שהיה נחשב על אנשי פועלי־ציון שמאל, אבל ראיתיו לעתים רחוקות. פעם נכחו הוא ואשתו באחת ההרצאות ובשעת הוויכוח הוא, ובעיקר אשתו, פיתחו השקפה שמאלנית מאד. לי היה הרושם שהיא דיברה בזכות עמדת הבולשביקים, אשר אמנם אינם עוד כאן, אבל ״באוויר״ חשים כבר את התקרבותם (בעיניי נראה הדבר כעין ביטוח־מישנה...). במרוצת הזמן, שניהם הצטרפו במוסקבה לקומוניסטים.

היה בינינו איש אחד מרוסטוב ושמו פלוֹטקין, שסיים בית־ספר למשפטים, אבל מה היה עיסוקו בתאודוסיה קשה לי לומר. על־פי חינוכו הוא היה מן המתבוללים, אבל נתקרב למחננו הלאומי. הוא השתתף במרבית האסיפות ב״פינתנו״ ואפילו הרצה פעם בנושא ״היהודים בכתבי דוסטוייבסקי ושקספיר״ והתכוון להוכיח, כי ב״הסוחר מוונציה״ אין גילויי אנטישמיות, ואדרבא — שיילוק מצטייר כדמות של גיבור, ולעומת זה — דוסטוֹיבסקי מופיע במקומות אחדים ממש כשונא־ישראל.

כאשר נתגברה פעולתו של המועדון ״פינתנו״, פלוטקין ואני הוזמנו לטפל (בשכר) בסידור הקונצרטים.

בשנות העשרים פגשתי את פלוטקין במוסקבה ; הוא עבד במשרד החוץ — באותו הזמן אחוז היהודים שעבדו במשרד ההוא היה גבוה. מאוחר יותר, נודע לי, כי בשנת 1937 גוֹרלוֹ היה כשל רבים אחרים באותו המשרד — הוא חוסל.

אחד המפעלים היפים של ״פינתנו״ היה סדר פסח ציבורי. אנשים רבים הביעו את רצונם לקחת חלק ב״סדר״ המסורתי. מאירוביץ שהזכרתיו קודם, הוזמן לנהל את הטכס כהלכתו, אבל המשומד סיבור היה מן ״המהדרים״ ורצה לשמור על כל דקדוקי המנהגים המקובלים.

אספר עוד על איש אחד — יהודי שהסתיר את יהדותו, ואולי היה משומד. הלא הוא סמארין־וולז׳סקי, שחקן. הוא וקבוצה בת 4—5 אנשים ואשתו בתוכם, ארגנו מין תיאטרון קטן, שהציג מערכונים והצליח בכך. הוא נהג לחבר בעצמו הומורסקות על נושאים מקומיים אקטואליים. גם הוא הופיע במסיבת ה״סדר״. לחוגנו לא היה שייך, אמנם, אבל אהבנו את מחזותיו.

לחוג אנשינו היה עוד מרכז אחד, שבו היינו נפגשים לעתים קרובות באמצע היום. שם היינו ״מבטלים את זמננו״ ומתפלפלים בענייני פוליטיקה, כ״אנשי אוויר״ הללו סביב התנור. זו היתה חנות מכולת של שני שותפים במרכז העיר. שמו של האחד היה, דומני, לימונט. הוא היה איש אינטלגנטי, וכעבור שנים אחדות, נפגשתי עמו פעם במוסקבה ובילינו ערב יפה בצוותא.

הכרתי בתאודוסיה עוד זוג צעיר אחד, שמם שטורמן. תחילה קשתה עליהם פרנסתם, כי הם היו מחוסרי מקצוע, אבל במרוצת הימים התבססו ועמדו על רגליהם, כאשר החלו לאפות לחמניות ולמכרן בשוק. שטורמן היה בעל חוש של שחקן וחיבב את התיאטרון בכלל, היה איש בעל רגש. הוא השתתף בנשפיות אחדות ב״פינתנו״, למשל — בנשף פורים. כעבור כמה שנים, שמעתי עליו כי עבד בתיאטרון יידי בדרום רוסיה.

בציבור היהודי בתאודוסיה היתה עוד קבוצה אחת — אלה המורים העבריים. הם היו כולם ציונים ועמנו, היידישיסטים, היה מגעם רופף. כאשר פסקה התעסוקה במקצועם, הם ארגנו ארטל לנסירת עצים ולביקועם להסקה בשביל תושבי העיר. בעת ההיא היתה עבודת כפיים משתלמת יותר טוב והאינטלגנטים, אנשי ״הידיים הלבנות״ הסתכלו על קבוצה זו בכבוד ובקנאה. בסופו של דבר, נסעו כל אנשי הקבוצה הזאת, לארץ־ישראל, דרך סימפרופול וסבסטפול. שמו של אחד מהם, הזכור לי, היה ברש.

מן העסקנים היהודים אזכיר עוד אחד, שמו מוניץ — איש בהול ורתחני בנוהגו אבל מסור לבריות, שעזר הרבה לפליטים. עיסוקיו היו בעולם המסחר ועיקר פרנסתו על התכשיטים והשעונים. זוכר אני גם את שני האחים אקצין, פליטים מריגה. הגדול בהם היה איש מסחר והצעיר היה דומה במנהגו למוניץ, אף הוא מן ״הרתחנים״. באמצע הקיץ בשנת 1920, כאשר אנחנו היינו כבר על סף היציאה מתאודוסיה, התעורר אצלו רעיון להקים בית־חולים מיוחד ליהודים ומאמציו הוכתרו בהצלחה ואמנם נוסד בית־חולים כזה. מוניץ ואקצין הצעיר בפגישותיהם היו תמיד באים לידי התנגשות, מסתכסכים כשני אנטיפודים. סכסוכיהם היו מעוררים צחוק, אבל שניהם התלהבו ועסקו בעבודותיהם ביושר. האחים אקצין חזרו לריגה, לאחר שקרים נפלה בידי הסובייטים, והצעיר היה גם שם עסקן בחיי הציבור היהודי. סופו היה, שנספה בתאונת־דרכים.

בקיץ 1920 היתה אחותי שרה מורת־בית במשפחת הכנר סיבור, שביתם הפרטי נמצא ביישוב אוטוזי (היום שצ׳בטובקה) במרחק 9 ק״מ מקוקטבל. פעם אחת בלבד נסעתי לבקר אותה בעגלה (יחד עם אנוכי), אך בדרך כלל הייתי הולך אליה ברגל והדבר לא נראה בעיני קשה (כ־30 ק״מ מתאודוסיה). כך היה המנהג בימים ההם

באוכלוסיה כולה. הייתי מבקר את אחותי לעתים קרובות. בקיץ ההוא קרה אסון גדול במשפחת סיבור. בתו הצעירה נושכה ע״י כלב שוטה. האב נסע עם הבת לסימפרופול כדי לקבל זריקות של נסיוב פאסטר, והדרך היתה נתונה בסכנה רבה מצד הבולשביקים־הפארטיזנים שהסתתרו בהרים. חומר הזריקות לא היה טרי ולא היתה אפשרות להשיג אחר. הקץ המר היה בלתי נמנע והילדה נפטרה בייסורים נוראים במחלת הכלבת.

בין העסקנים הידועים והמכובדים בעיר היה הרופא הפרטי יאכניס. פעם נקראה אסיפה ובה דובר על מצבם הכללי של היהודים הנתונים בסבך המאורעות וצרות המלחמה והפרעות ובתוך קלחת מאבק המפלגות שבמחנה היהודי במדינות השונות. זוכרני, שראש המדברים היה הד״ר יאכניס. דבריו נאמרו בשפה ברורה ויפה והיו מלאי עניין. אנשי תאודוסיה היו פונים אליו בכל צרה ובשעת כל קוש והוא היה עוזר לכולם במה שיכול.

כמה ימים אחרי שהגעתי לתאודוסיה, הלכתי בתוך קבוצה קטנה לטיול ברגל לקוקטבל. כאשר עייפנו ונרעבנו, סרנו לכפר השכן לעיירה, גם שמו קוקטבל, ובו התגוררו איכרים בולגרים בלבד, עוד מימי המלכה יקאטרינה השנייה. האיכרים הצטיינו ביושרם ובשקידתם לעבודה. נכנסנו לביתו של איכר אחד, אשר קיבלנו בסבר־פנים, וביקשנו לאכול דבר־מה והבטחנו לשלם תמורת הכול. האיכרים היו רגילים, שהקצינים, אנשי דניקין, אינם משלמים. כאשר שמעו את דברינו, מייד הופיעו על השולחן מעדני הכפר הרוסי: חלב, חמאה, שמנת, לבן, תפוחי־אדמה מבושלים וכל החברייה זללה את הכול ברעבתנות ובעד הכול שילמנו כפי שנתבקשנו ולי נדמה, כי המחירים נראו בעיניי נמוכים. נפרדנו בידידות ובהרגשה נעימה, הן מהאוכל והן מיחס האנשים כלפינו. כדאי להשוות את זכרונותיי אלה עם דבריו של ארנבורג בזכרונותיו על הבולגרים.

הכרתי בתאודוסיה עוד איש־תושב, שמו כמדומני זילברשטיין, שהיה מורה לעברית. הוא היה ציוני נלהב ויותר מזה עברי נלהב. אחר גמר המלחמה הוא נעשה איכר באחת המושבות היהודיות על־יד תאודוסיה. בשנות השלושים הוא סיפר לי, איך הכפרים היהודיים התפתחו יפה בשנות העשרים, אבל לבסוף הלכו ונידלדלו ובעיקר בגלל זה, שהשלטונות החדירו לכל כפר (שבחסותו של ג׳וינט), כמה משפחות לא־יהודיות, חדלו לנהל את הפעולה המשרדית ביידיש ועברו לרוסית, התחילו המחלוקות והשיכרות בין הגויים. הקולחוזים האלה המשיכו להתקיים עד הכיבוש הגרמני. לאחר המלחמה, לא שוקמו הכפרים היהודיים.

למעלה סיפרתי על הקראות אנוכי. ב״פינתנו״ נתקיים גם נשף פרץ מארקיש. הקהל היה מועט, המרצה היה רודין והיו עוד שהקריאו משיריו. זכור לי גם פרץ מרקיש עצמו. זה היה בלנינגרד, פעם הגיעה לשם ממוסקבה קבוצת משוררים יידיים ובתוכם פרץ מרקיש. הוא היה היחיד שקרא את שיריו בהתלהבות.

ב״פינתנו״ נתקיים גם נשף פורים והצגה. שטורמן ואני קראנו מסיפוריו של י״ל פרץ, את השיחה בין שני חסידים — הבלצאי והקוצקאי. במשך כמה חזרות למדתי אתו את הניגון החסידי. היתה גם הצגה של ״פורים־שפיל״ על־פי המלים שזכרתי מימי ילדותי.

נשף פורים הכינו גם המורים העבריים ודויד ז׳וכוביצקי בראשם. הם חיברו גם בעברית עיתון־בעל־פה נחמד מאד לפורים.

נתקיימו גם קונצרטים של מוסיקה יהודית עממית בהשתתפותו של וולף־איזראיל (כנראה, פרידמן־לבוב — י״ק), אבל לעריכת קונצרטים גדולים היו מזמינים את האולם הגדול של התיאטרון העירוני ברחוב היוונים (גרצ׳סקאיה).

זמן־מה שהתה בתאודוסיה להקה יידישאית בראשותו של השחקן בראנדסקו.

הם היו מופיעים בתיאטרון קיץ הפתוח בגן־העיר על־יד המגדל הגנואזי. ביקרתי שם פעמים אחדות ומן ההצגות הזכורות לי היו: ״אוריאל ד׳אקוסטה״, ״גאט, מענטש און טייפעל״. המשחק היה ברמה נמוכה, אבל ברנדסקו היה שחקן שאינו נטול כשרון. כאשר הפלגנו באנייה מתאודוסיה לבאטום, אירחנו לחברה עם כל הלהקה הזאת ונכחנו שם בקונצרט, שהשחקנים כיבדו בו את כל צוות הספינה וכללו בתכנית, כמובן, שירים רוסיים. את אחד מאנשי הלהקה הזאת שמעתי בתאודוסיה בנשף רוסי ושם הוא דקלם שירים ופזמונים ברוסית ומהם נשמר בזכרוני משפט אחד: ״פרוטה לפרוטה תצטרף... ועל אשת הספסר תעלה אדרת שיער״.

אם נביא בחשבון, שבשם ספסרים היו האנטישמיים מכנים את אחינו בני־ישראל, אזי יובן, כי צלצול המלים הללו לא היה ערב כל־כך באוזניי.

בחורף בא לתאודוסיה לימים אחדים המשורר שאול טשרניחובסקי שהגיע מאודסה (גם שם היו באותו הזמן אנשי דניקין ונתקיימה תחבורה ימית תקינה בין שתי הערים האלה). נקראה אסיפה בבית אחד העסקנים והמשורר קרא בה את הרצאתו, ששמעתיה כבר מפיו בתחילת המלחמה במינסק — הוא סיפר בקיצור את כל תולדותיה של הספרות העברית: כמדומני, החל בימי־הביניים בספרד. הוא הופיע בשם ״חובבי שפת־עבר״. מה היה פרי המגבית באותו מעמד, אינני זוכר. אחרי הרצאתו דקלמו נכדי בעל־הבית את שירי האורח. ישב בראש האסיפה הזאת קרייזברג.

בקיץ 1920 נכחתי באסיפת ציוני העיר בהשתתפותו של קצין הצי הבריטי (שעגן אז בנמל). קרייזברג נשא דברים כשהוא פונה בנעימה ״רשמית״ אל הקצין כנציג היהודים אל נציג האומה הבריטית, והודה לו על עזרת ממשלתו לעם היהודי בארץ־ישראל. בעיניי היה מעמד זה מגוחך במקצת, אבל מחווה זאת היתה בוודאי דרושה, כי השלטון בקרים היה כולו תלוי באנגליה, ומצד קרייזברג היה הדבר אפילו מסוכן, אם נזכור, כי הצבא האדום נמצא כבר בשערי קרים והיה ברור, כי ימיו של שלטון הלבנים ספורים.

במרכז חוג האינטלגנטים הליבראלים הרוסים בתאודוסיה בלט אז בלי ספק המשורר מקסימיליאן וולושין. הוא היה גם איש מדע, ידע כמה לשונות. הוא היה מיודד עם שני חבריו מימי לימודיהם: עם מנהל הנמל בעיר ועם הצייר בוֹגאיבסקי. ב״פינתנו״ ארגנו נשף למען וולושין, לכבוד הופעת תרגומו (בידי וולושין) של שיר המשורר הצרפתי אנרי־דה־רניו. וולושין אמר על היצירה הזאת, שאינו רוצה להגיד דבר על טיבה, אבל הוא שקד על כך, שהמשקל ותרגום המלים יהיו קרובים למקור. בזמן המהפיכה הרוסית הוא כתב שירים היסטוריים רבים: מימי המהפכה הצרפתית, מימי סטאֶנקה ראזין, מתקופת המהומות בהיסטוריה הרוסית (בּוֹריס גוֹדוּנוֹב), אבל גם ברוח חזיונותיו של יחזקאל הנביא — הוא היה אומר, כל אלה הם דברי משל, והנמשל הוא המהפיכה הרוסית בימינו. היה לו בית פרטי על שפת ימה של קוקטבל והוא נמנה עם התושבים הרוסים הראשונים שם. בביתו היו

חדרים רבים והוא היה מעניק מקלט לכל דכפין, וקודם כול לסופרים. שם מצא מקלט גם אֶרנבורג באותם הימים. וולושין היה בכלל האישיות המוסמכת, המכובדת והאהובה ביותר בציבור של תאודוסיה.

ארנבורג הגיע לתאודוסיה מאוחר יותר ממני ובדרך קשה יותר (קייב—רוסטוֹב—ים אזוֹב). הוא מתאר את תקופת שהותו בקוקטבל בצבעים שחורים, כדי להצדיק את מעשה גירוש הבולגרים מקרים בידי סטאלין אחרי המלחמה. הוא מתאר גם את המצב הכלכלי האיום. הוא מספר, כי לא היה לו מעיל עליון וכי לוורֶאסאייב ולאשתו לא היתה אפילו כותונת לבשרם. אבל ראיתי אז במו עיניי הן את ארנבורג והן את ורסאייב והם היו מלובשים כדבעי. הוא השתדל לצייר את חיי האינטלגנציה בימי שלטון הלבנים בשפל המדרגה ובמחסור. אולם אין הדברים תואמים את המציאות. המצב היה לאמתו של דבר כזה: אף־על־פי שאוכלוסיית קרים גדלה פי כמה, היה מזון מספיק לכל האזרחים והפליטים — ורק עם בוא השלטון הסובייטי, הגיע עמהם גם הרעב...

פעם קרא ארנבורג הרצאה ב״פינתנו״ על דרך המחשבה היהודית. רעיונו המרכזי היה, כי כוחם של היהודים רב בשלילה ולא כן הדבר ביצירה חיובית. כהוכחה הביא את ספרי איוֹב מזה ויוֹנה מזה. האולם היה מלא מפה אל פה. הוא היה אז בן שלושים, הדפיס רק שירים, אבל הקהל מצא כי דבריו אוריגינאליים. אפשר לפקפק, אם אכן הוא ידע בגילו דבר־מה יסודי על הספרות היהודית.

ורסאייב התגורר באותה התקופה (במשך שלוש שנים) בקוקטבל ובהיותו רופא, השתכר מריפוי חולים פרטיים. כלי תחבורתו, שלו ושל אשתו, היו אופניים. פעם הוא הקריא ב״פינתנו״ את המחזה שלו. אמנם, זה היה משעמם במקצת, כי הוא היה בן חמש מערכות ארוכות ונושאו — חיי משפחה. דומני, כי המחזה הזה לא הוצג על הבמה.

באותם הימים גר בקוקטבל גם המשורר הרוסי (היהודי) אוֹסיפ אמילייביץ מנדלשטם עם אחיו אלכסנדר. כאשר קבוצתנו טיילה בקוקטבל, מצאו אחדים מאתנו את מנדלשטם בביתו של וולושין וביקשו ממנו לקרוא דבר־מה משיריו. הוא נענה לבקשתנו בלא הפצרות רבות וקרא שירים אחדים. לכולנו קשה היה לרדת לסוף כוונותיו ולהבין את סמליו. כששאלנוהו, למה הוא מתכוון בדבריו על ״הגלגל המסתובב בנקל״ I koleso vrashchaetza lekhko ענה הוא: זוהי השמש! שאלנו, מדוע חסר בשירתו מוטיב של אהבה, ונענינו: הן בכל אשר קראתי לכם מדובר באהבה! בעיני השלטונות הוא נחשד כ״אדום״, כי היה אדם רגשני ורתחן. מצבו היה קשה, כי חסר היה פרנסה: והוא ואחיו התפרנסו תמיד מהלוואות ולכך היה הוא מומחה גדול. הוא היה משוכנע, כי בעלי המאה חייבים בפרנסתו, שהרי הוא משורר! פעם נפלה מריבה בין מנדלשטם לפלוטקין. לא הייתי באותו מעמד, אבל שמעתי, כי מנדלשטאם קם וברתחה דפק באגרופו על השולחן וקרא: עליכם לדעת, כי אתם מדברים עם מחבר הספר ״אבן״ (Kamen').סיפרתי על כך, משום שנדמה לי, כי המקרה הזה אופייני לאישיותו לאור הידיעות על סכסוכיו ושערוריותיו עם בלומקין, עם אלקסיי טולסטוֹי ועם המשורר שרשנייביץ׳ (והדבר הגיע כמעט עד לדו־קְרב).

גם המשוררת הידועה מרינה צבטאייבה גרה אצל וולושין. בעלה היהודי, סרגיי

אפרת, היה באותו הזמן בצבא דניקין. פעם, כשחזרתי ברגל מקוקטבל לתאודוסיה — הדבר היה בסוף 1919 — נפגשתי עמו והלכנו יחד במשך ארבע שעות ושוחחנו בזהירות על המצב הפוליטי. אחרי־כן נודע לי, כי מפרשית (פֶאליוגה) תורכית ובה למעלה מעשרים איש וביניהם גם ס׳ אפרת, התכוונה לצלוח את הים השחור ולהגיע לחופה הצפוני של תורכיה. כיוון, שהקבוצה היתה גדולה, קשה היה לשמור את הדבר בסוד והמפרשית על כל נוסעיה נתפסה בידי חיילי דניקין ואנשיה נאסרו. ברוב השתדלויות ובעזרת פרוטקציה הצילו את אפרת ממוות. סופה של משפחה זו ידוע: הם הגיעו לפאריס וחיו שם בדוחק. לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, הם חזרו לרוסיה, הבעל נאסר ו״חוסל״ והמשוררת התאבדה.

מהי העיתונות שהופיעה באותה התקופה? זוכר אני בעיקר עיתון אחד — ״בעד רוסיה המאוחדת״ (Za yedinuyu medelimuyu Rossiyu) שהיה מופיע בסימפרופול. אין מה לספר עליו במיוחד. זכור לי המוֹטוֹ (פתגם) שהתנוסס בראש אחד ממאמריו: ״הסוכר של ברוֹדסקי, התה של ויסוֹצקי ורוסיה של טרוֹצקי״ — והחתימה תחתיו: פתגם עממי. רוח כזאת שררה בשנת 1919, כאשר חילות דניקין נחלו עוד נצחונות, אבל במידה ששטח שלטונם פחת והלך עד שנצטמצם בתחומי חצי־האי קרים, הוסרו הסיסמאות האנטישמיות מסדר־היום. להרבה תשועה ונחמות ציפה העיתון מידיהם של ״אחינו הסלאבים״, המדינות החדשות שהגיעו לעצמאותן — צ׳כוסלו־בקיה, סרביה, בולגריה, אבל תקוותם נכזבה. אולי היה יסוד לתקווה כזאת, אילו השלטון ״הלבן״ היה דמוקרטי ומתקדם (נעשה ניסיון לאיזו תוכנית לרפורמה אגררית !...), אבל מסביב שררו שחיתות, שוד ופרעות וברור היה כי אין לצבא הזה כל תוחלת.

אספר מה שידוע לי על ועידת הבולשביקים הקרימאיים במחתרת שערכה בקוֹקטבל. זה היה דומני, בראשית שנת 1920. לכינוס הגיעו כמה אנשים מקרטש, מסימפרופול, בס״ה עשרה, חמישה־עשר איש. מתאודוסיה היה יהודי אחד, שמו חמֶלניצקי או כפי שקראוהו חמֶלקה. הכרתיו עוד משנת 1917 מייקטרינוסלב, כחבר מפלגת ס״ס, אבל הוא הפך לבולשביק ושמועה היתה, כי הוא נשלח לוועידה אפילו מטעם מרכז המפלגה. עד הוועידה ראיתיו בתאודוסיה פעם אחת בלבד, בנשף של אנוכי והוא קרץ לי בעיניו מרחוק ברמזו שאין צורך להתקרב אליו. הוועידה נתכנסה תחילה בביתו של ורסאייב. באותו היום הגיעה גברת אחת מתאודוסיה לקוקטבל, כי בעלה (יהודי) השתתף בעידה, אבל בדרך עצרה אותה פלוגת חיילים, חיפשו בכליה וכשלא מצאו דבר חשוד, שחררוה. היא הודיעה על כך איכשהו לאנשי הכינוס, אבל הם — במקום להתפזר — העתיקו את ישיבותיהם לבית אחר, בצפונו של היישוב. בחשכת הלילה הקיפו החיילים את המקום ופתחו ביריות. רוב האנשים ניצלו וחמלניצקי הגיע עד בית וולושין והלה החביאהו אצלו. למחרת באו החיילים לביתו ושאלו את המשורר, אם יש בביתו מישהו זר והוא אמר שאין איש אצלו. לא חיפשו והלכו להם. אחרי ימים אחדים הפציר חמלקה בוולושין כי יניח לו לצאת בלילה ולשאוף אוויר צח. לא נענה לו וולושין, כי הסכנה היתה רבה, אבל בעוד כמה ימים, כשהמשיך להפציר, התיר לו לצאת בלילה לחוף הים. בו ברגע חטפוהו החיילים והביאוהו למרכז השלטון בסימפרופול. בשבתו במאסר, עלה בידו לשגר הודעה לחבריו ובה הודיע את שם הבוגד מתוך המפלגה שמסר לשלטון על דבר הוועידה וכן ביקש חמלניצקי להעביר אליו קאלי ציאני. הוא קיבל את הסם והתאבד.

גורל אחר מונה למשתתפת אחרת של הוועידה, צעירה בשם קאטיה. פעם, כשחזרתי מאוחר בערב הביתה, סיפרה לי אחותי, כי תלון בביתנו נערה אחת, יחד עמה. לא התנגדתי. למחרת בבוקר, הובילה אותה אחותי אל רופא כירורג (גם הוא יהודי) והוא החליף לה תחבושת וטיפל בפצע שהיא נפצעה מיריית אקדח. אחר־כך החביאו אותה בנקודות שונות עד שהיא נתרפאה. חלפו שנים רבות (אולי, ארבעים...) ובאחד הימים קראתי ספר קטן ובו מסופר כל המאורע הזה והודגש, כי היהודים בעיקר עזרו לה בשעה הקשה ההיא. חבל, שאיני זוכר עתה את שם הספר הזה.

בתאודוסיה היתה חנות לטבאק, שייכת לשני (או לשלושה) אחים יהודים ושימשה מקום מיפגש חברתי. והנה נודע לי, כי הם נאסרו ודומני — הוצאו להורג על עזרה לבולשביקים.

מכאן רואים אנו, כי יהודים, ואפילו לא־מפלגתיים, לקחו חלק נכבד בסיוע לבולשביקים להגיע לשלטון.

המשרד שעסק מטעם מפקדת הצבא הלבן באינפורמציה ובתעמולה, שמו היה "אוסוואג" (ר"ת של המלים: סוכנות מודיעין) והוא שכן במרכז העיר ברחוב איטאליאנסקאיה (רחוב האיטלקים: זכר לכפא הגנואזית!). בחלון־הראווה שם היתה תלויה מפה גדולה של רוסיה ועליה מסומנים בקווים אדומים גבולות השלטון הקומוניסטי וחזיתות הקרבות: בדרום — של חיל דניקין, ובמערב — של צבא פולין, שלחם אז בסובייטים. הקו הדרומי בשנת 1919, היה כל הזמן מנמיך ויורד, כלומר הצבא הלבן נחל מפלות ונסוג. האמת ניתנה להיאמר, כי היהודים שמחו בדרך כלל למפלות הללו (בשל אימת הפרעות). הגבול המערבי היה זמן ממושך בלא תזוזה — על הנהר בראֶזינה. יום אחד הופיעה פתאום ידיעה (מברק) בעיתון, כי הפולנים כבשו את העיר סמולנסק. היתה זו ידיעה מפתיעה על רקע המצב בחזית, ורובו של הציבור היהודי לא נתן בה אימון (הייתכן לכבוש עיר, הנמצאת במרחק מאות קילומטרים מקו החזית?!), אבל על המפה של אוסוואג אמנם הופיעה מין לולאה צרה שחדרה פנימה והקיפה את סמולנסק בצורה מוזרה. כמעט יום־יום עברתי על פני המפה והסתכלתי בה — ואין שינוי. עבר למעלה מחודש עד שסוף־סוף הבין אוסוואג כי יש לשים קץ לסרטוט המגוחך הזה ויישרו את הקו על גבי המפה בלא כל הסברות...

היה לאוסוואג גם חדר־קריאה וכל איש היה יכול להיכנס שמה ולקרוא עיתונים. לא בלי פחד נכנסתי פעם לחדר הזה, אבל חומר הקריאה היה כל־כך דל, שנוכחתי כי אין לשם מה לבוא שמה. הם ארגנו גם הרצאות פומביות. נמצאו שם שני עובדים, קצינים, שהשתדלו להיראות כאינטלגנטים ולא כפורעים. פעם הרצה אחד מהם — היה זה בסוף 1919 — כאשר בידי צבא דניקין נמצא חלק גדול של רוסיה. שמעתי את ההרצאה. הוא פתח את דבריו ברוגזה, אך לא נגד הבולשביקים ואפילו לא נגד היהודים, אלא נגד הגרמנים. מידיהם באה כל הרעה: הם תקפו את רוסיה, הם שיגרו לרוסיה את מנהיגי הקומוניסטים בקרון החתום... לבסוף הוא נתמלא פאתוס והכריז (באותם הימים היה חיל דניקין קרוב למוסקבה): "מכאן שומע אני את צלצול פעמוני קרמל!". ועל כך העיר בחור רוסי שישב על ידי, בלחש, כי כוח שמיעתו של המרצה חזק באופן בלתי רגיל... והנה כעבור זמן קצר נתהפך הגלגל וגדודי דניקין נסוגו מהר בלחץ הסובייטים עד שבמחצית 1920 הם נשארו סגורים ומוקפים בתוך קרים.

אספר על אפיזודה מיוחדת. פעם הוזמנו הסופרים היהודים לבוא אל מרכז האינטלגנציה הרוסית שנקרא פ׳לא״ק (ר״ת של המלים הרוסיות: מועדון ספרותי־אמנותי של תאודוסיה) ושמה היו נכנסים מלבד הסופרים והשחקנים גם אנשי אוסוואג. על כן לא היה לנו מגע עם הפ׳לא״ק הזה והיינו עוקפים אותו. אבל זו הפעם היתה יוצאת מן הכלל: את ההרצאה קרא ארנבורג והנושא היה ״תיאורי משוררינו״. הוא סירטט תמונות חטופות ובזכרוני נשארו שתיים מהן: על אוסיפ מנדלשטאם ועל ואלרי בריוסוב. על הראשון אמר, כי פניו מעידות בו, כאילו הוא תמיד בהריון, כלומר — בקרוב יבשיל שיר חדש. בכלל דיבר עליו בחיבה. ועל בריוסוב התבטא באירוניה, שהוא ״קומיסר הגון״. באותם הימים היה ארנבורג מתנגד מוחלט למשטר הבולשביסטי.

בקיץ 1920 נסע דויד ז׳וכוביצקי עם משפחתו — אשתו ושני ילדיו — לארץ־ישראל. הם עלו על אניית־משא שהפליגה, דומני, ליוון. כמובן, שמחנו בשמחתם, כי זה היה חפצם כל הימים. ועם זה קינאנו בהם, כי אף אנו חשקנו לנסוע. אולם זכרנו, כי במינסק מתגוררות אמנו הזקנה ואחותנו הצעירה, בת הארבע־עשרה, וידענו מה חובתנו.

ביולי או באוגוסט נודע לי, כי אניית־משא עמוסת תבואה בתפזורת, השייכת לשלושה סוחרים יהודים (שם האחד מהם היה רוש) מפליגה לבאטום ומשם לא יקשה עלינו לעבור לרוסיה. קבוצתנו היתה בת ארבעה אנשים: אחותי שרה, המשורר אלישע רודין, הגברת שרה, עובדת המטבח שלנו, ואני. את הרישיון לעלות על האונייה קיבלנו בפרוטקציה מאת מנהל הנמל ואת הרישיון לקבל דרכון לחו״ל (גרוזיה הסוציאל־דמוקרטית היתה מדינה בפני עצמה שקיימה קשרים הן עם האזורים שבידי הלבנים והן עם רוסיה המועצתית — י״ק) — באמצעות אביו של תלמידי, המהנדס סווינצ׳אנסקי, שהיו לו מהלכים אצל אנשי הממשל.

יום לפני הפלגת האנייה, הבאנו את חפצינו לנמל, אך הקברניט סירב לקבלם בטענה, כי אין ביכולתו לשמור עליהם. כדי לא לסחוב את החפצים הביתה, עזבנו אותם בחנות של לימונט בהסכמתו. למחרת, בבואנו לחנות, נודע לנו, כי הנסיעה נדחתה ביום אחד וכי חפצינו וחפציהם של האחים מנדלשטאם נלקחו ע״י המשטרה והובלו למשרדי הביון וכי אנו מתבקשים לבוא לשם. לא היה נעים ללכת היישר אל תוך לוע הזאב, אך לא היתה ברירה. כאשר נכנסתי לשם, נשאלתי, אילו הם חפצינו. הראיתי את הסל ואת החבילה ואז שאלוני, אם זוכר אני, מה הונח בתוך הסל למעלה. עניתי, כפי שזכרתי והיה כשנוכחו כי אמנם אלה הם חפציי, אפשרו לי לקחתם וללכת. תחילה לא הבנתי, מה פשר הקומדיה הזאת, אבל לבסוף נתגלה לי הסוד: כוונתם היתה לזהות ולבקר את חפציו של אוסיפ מנדלשטאם, כי הוא היה חשוד בעיניהם. ואכן, אסרו את האחים מנדלשטאם ועל כן הם נסעו באנייה אחרת, לכשהשתחררו, בעוד יום או יומיים, עלינו על האנייה ונפרדנו מהעיר תאודוסיה, שהעניקה לנו במשך שנה מקלט, עבודה ואפילו — זכרונות מעניינים.

עד באטום נסענו שלושה ימים. הים והנוף היו יפים, מזג־האוויר בהיר, האנייה שטה בניחותה, בלי נדנודים (כי היתה מלאה מטען), הדולפינים חגו וקפצו סביבה ושיחקו.

הנסיעה מתאודוסיה למינסק ארכה כולה שישה שבועות, אבל הרפתקאותיה — זוהי פרשה בפני עצמה.

תיאודוסיה בימי מלחמת האזרחים

מאת גיורא ברמן

קשה לשער, שמלים צנועות אחדות המועלות על גיליון נייר חלק ואדיש — בכוחן לאפיין אותו ים גועש, אותה תסיסת רגשות ותשוקות שהזינו וקיימו את חיי היהדות בעיר הזאת.

תאודוסיה... מעבר לדוק ערפל של מרחק עשרות שנים ניצבת עיר שהיא כעין חצי־אי: מצד דרום סוגר עליה רכס הרים, ועליו גני־פרי, כרמים וחורשות; מן הצפון היא פתוחה לקראת משביו הלטפניים והסוערים של הים, מצוידת במבני הנמל ובשובר־הגלים, השומר את סודותיהן של חוויות רגשיות רבות. חגורת מסילת־הברזל מחברת אותה עם היבשת הגדולה (באמצעות תחנת סאריגול), עטורת שדירות לנין על תבניות קייטנותיהן הציוריות וחוף הרחצה החולי החשוף, סלעי סוּבוֹרין (חוף הים לרגלי הקייטנה של א׳ סובורין, העיתונאי־הסופר הלוחם בקידמה הידוע), "גשר האנחות" ואדני המסילה המגובבים פה ושם באופן ציורי, כדי להסתיר באפילת הלילה את הזוגות החבויים. כל האמור בזה טובל בנבכי ערפל — ורוד־אפרורי של זכרונות הילדות, שמהם אשאב את ידיעותיי המעטות, בלא כל יומרה "היסטורית" ורק למען תוספת אפשרית של קו כלשהו ממכלול החיים שאינם עוד.

חיי יהדות רוסיה, אחרי מלחמת העולם הראשונה, על קוויהם האופייניים לקרים, צמודים ללא הפרדה לסיפור המאורעות של מהפיכת אוקטובר, הטומן בחובו המון תופעות סותרות: דם, רעב, מוות, רצחנות — ובצדם אמונה ברעיונות נשגבים ומאבק נטול רדיפת־בצע.

כנופיות מושחתות ושלוחות־רסן של פורעים שונאי־ישראל במחנה הקוזאקים של דניקין שדגלו בסיסמאות: הלאה היהודים והקומוניסטים למען כבודו של "הנשק הרוסי המהולל ולתפארת הנצרות!" — שדדו, חמסו ורצחו בעת התקפותיהן החייתיות על משפחות יהודיות חסרות־מגן, תוך כדי נסיגה בכיוון לחופי הים השחור. פה ושם צצו נקודות גבורה של התנגדות יהודית. בתנאים שנוצרו, היה טבעי לגמרי, כי האינטלגנציה היהודית, יוצאת חלציהם של החוגים הבעל־ביתיים קשרה את גורלה, בחלקה הגדול, בסטיכיה של המהפכה והתייצבה על גבו של "הגל התשיעי" הגואה. בעקבותיהם של חיילי דניקין, כנופיות שקוּרוֹ ופטלוּרה, צעד הצבא האדום, צבא של פועלים ואיכרים, כשהוא רעב ויחף למחצה, אבל דוגל בסיסמות של אמונה בעולם חדש, שאין בו מקום לעבדות ולשעבוד.

בתנועה זו חשוב היה חלקם של חוגי האינטלגנציה היהודית, שסבלה מנגישות שונאי־ישראל ואחרי שמילאה את שירותה הנאמן למהפיכה, הושלכה בסופו של דבר אל גל המזבלה של ההיסטוריה ממרומי משפטי "הצדק הסוציאליסטי", כשעל מצחה הוטבע חותם: יהודה הבוגד! אחד הגנרלים הלבנים, דניסוֹב, הודה באיחור, כי מלחמתם נכשלה ונימק זאת בכתב התפטרותו "בשל מעשי האלימות והפרעות".

הפיקוד על שרידיו של הצבא הלבן הנסוג, עבר מידי דניקין לידיו של גנראל וראנגל, שריכז את גייסותיו בקרים, שנועדה לשמש נקודת משען להתקפת נגד. קרים הפכה לבסיס מלחמתי ולמקום מיפגשם של חילות מדינות אירופה (בנות־בריתה של רוסיה במלחמת העולם הראשונה) שהחישו עזרה מול "הסכנה האדומה". עם כל נסיונותיו של וראנגל לשוות למשטרו צורה דמוקרטית ובפרט נוכח גישתם

של ידידיו ותומכיו המערביים — באמצעות מתן היתר לפעילותן של האגודות המקצועיות ושל ארגונים מפלגתיים שונים — קשה היה להסתיר את אופיים האנטישמי של גדודי צבאו. לא מעטים היו ביניהם אנשי המאה־השחורה והדבר היה מתפרץ גם בשירי צועריהם: "לקרב גבורה נצא למען רוסיה הקדושה, ואת הז'ידים נכה, זו הזוהמה!".

יהודי תאודוסיה, העיר רבת הלאומים והקהילה מרובת הגוונים בקרבה פנימה, עמדו בפני הגל העכור כשהם מגינים בגאון על עצמיותם הלאומית. מתפשטת פעילות ציונית תרבותית ענפה. קם סניף חברת "תרבות" שפתח שיעורי־ערב לעברית. בחצר בית הקהילה נערכים נשפים, אסיפות, מתארגנות פעולות ספור־טיביות של "מכבי", המופיע מצויד בסמליו הלאומיים ועומד בכבוד בתגרות עם בריוני הפרוורים, חניכי המאה־השחורה.

במסיבות חגיגיות מופיעים גם אישים מעבר לים והקהל מקבל את פניהם בתשואות סוערות. נזכר אני בנאומיו מלאי־הרגש של העסקן הציוני קרייזברג. בין זכרונות הנעורים ניצבות דמויות אגדיות של המחרפים את נפשם, המעפילים ארצה. מביניהם הכרתי אישית את חיים בגון (בן־נון, לימים חבר פעיל של הקיבוץ תל־יוסף), עסקן צעירי־ציון ו"החלוץ".

בניין התיאטרון היחיד בעיר, הקרוי "תיאטרון אמנותי", ששימש מקום כינוס לנשפיהם של קציני הצבא הלבן, נתפס לפעמים ע"י הציבור היהודי ובנשף שהוקדש לטובת קרן־העלייה לארץ־ישראל, הצטיין בכושרו האמנותי הזמר פרידמן־לבוֹב, שהופיע לפני אולם מלא וגדוש.

בעיר הופיעו התארגנויות וקבוצות ציוניות על שלל גוניהן ומטרותיהן.

ברצוני לציין, עד כמה לא נוח היה מצבה של הציבוריות היהודית בימי שלטון הלבנים: מצד אחד — לא היה באפשרותה להחרים את הזמנותיהם של האירגונים הלבנים, כדי שלא תואשם בקומוניזם, ועם זה — היתה הרגשת הנוכחים במיפגשים כאלה, כבמאורת חיות טרף. הדבר אמור הן בהרגשתה של נערה יהודיה תלמידת גימנסיה, בשעה שצוער קצינים היה מזמין אותה לריקוד, הן בחברי "מכבי" בהופעותיהם המצטיינות בקהל הצופים הרוסים במפגשי ספורט, כאשר בהיותם מודרכים בדברי פקודות שניתנו בעברית, היו מבצעים את תרגיליהם על טהרת היידע המקצועי, אכולי משמה וקנאה מצד הקהל הרוסי.

ובתחום בתי־הספר. ריכוז כוחות הצבא בעיר ותפיסתם של מבני ציבור רבים לצורכי הצבא הלבן הביאו לכך, שלימודי כל מוסדות החינוך התיכוניים רוכזו בבניין אחד, בית הגימנסיה לבנים לשעבר: כאן למדו הגימנזיסטיות, בית־הספר הקדם־צבאי, בי"ס לצוערים, הגימנזיסטים.

האווירה השוררת בבית־הספר זיהתה את האנטישמיות עם הפאטריוטיזם. המורים שהעזו לרסן את ההתפרצויות האנטישמיות הגסות, היו יוצאים מן הכלל מעטים. אווירה זו נהנתה מעידודם של ראשי המדברים במועצה הפדגוגית. ידוע, כי בשיחה שנתקיימה בין מנהל אחד הבנקים בעיר, צוויבק, כנציג הקהילה היהודית עם מנהל הגימנסיה, קוצ'ינסקי (אשר מאוחר יותר נדון למוות ע"י הטריבונאל הצבאי המהפכני), דיבר צוויבאק על האווירה הבריונית בבית־הספר, שפגעה אישית גם בבנו (בישיבת הטריבונל היה גם צוויבק אחד העדים). באותה שיחה אמר קוצ'ינסקי, כי מובנת לו תגובתם הטבעית של הפאטריוטים הרוסים הצעירים,

המתמרמרים ממעשיהם הבארבריים של הבולשביקים, הרומסים את ערכיו המקו־דשים של העם הרוסי, המחריבים את הקרמלין (שבו לא פגע אפילו נפוליון), כאשר בראש הוונדאלים נמצאים צאצאי האומה היהודית.

בעקבות הכאות והתפרצויות בריוניות אחרות, עזבו היהודים, תלמידי הכיתות הגבוהות, את המוסד. הבכירים ביותר שנשארו בגימנסיה היו תלמידי הכיתה הרביעית, שגילם 14.

לשם יתר דיוק, מן הראוי היה להזכיר עוד מוסד תיכון אחד — את ביה״ס הריאלי, אבל בזכרוני לא נשמר מאומה עליו.

האווירה הקודרת לא הקהתה את חוש גאוותנו הלאומית, כי אם להפך: לא כצאן ללא הגנה קיבלנו את התקפות הבריונים. למרות גילנו הצעיר, היינו מארגנים תגובה קולקטיבית בצורות שונות גמור ב״חרם אקדמי״ כלפי אנשי המאה־השחורה, שברובם היו תלמידים מפגרים ונזקקו לעזרתנו. אמנם, לא רק מבחינה אקדמית (טובי התלמידים היו יהודים), אלא גם מבחינה פיסית, הצטיין הצוות שלנו ודבר זה זיכה אותנו, כמובן, בהערכה בין גילאי 14. זוכרני, כיצד י׳ גינזבורג הזמין להיאבקות בו־זמנית את שני בני כיתתו הגברתנים ממחנה שונאי־ישראל, והשכיב את שניהם במכה אחת, ואחיו רובקה אף הוא לא היה מן החלשים, וכמוהו היו עוד. בשעת ארגונו של החרם האקדמי, שציינו מאד את תוקפנותם של האנטישמיים (שנזקקו לעזרתנו לעתים קרובות), הייתי עד לגילויי רגש יהודי חם בין כל היהודים: אפילו ז׳רבאק, בחור מוכשר, שלא הצטיין בפטריוטיזם יהודי, הצטרף אל המבצע בלא הפצרות.

במידה מסוימת היו מתחדדים היחסים בין תלמידי הפנימייה הצבאית והגימנ־זיסטים על רקע של חיזורים אחרי הגימנזיסטיות והדבר נוצר במקצת מצדנו לשם ציננון הרוח ״הפטריוטית״ הרוסית. לא אתעכב על מקרים שונים, כאשר התגובה הלאומית היתה לובשת צורה של גבורה אישית. אסתפק במקרה אחד, שנחרת בזכרוני: בבניין הגימנסיה נערך טקס אזכרה דתי לגנרל אלקסייב. היהודים, תלמידי המכינה, בני העשר, נכנעו להוראות מוריהם ובשעת התפילה כרעו על ברכיהם, אבל החל בכיתה הראשונה ואילך, נשארו היהודים עומדים, למרות המבטים מזרי המשטמה שהופנו כלפיהם.

נדמה לי, כי התנהגותנו הלאומית הגאה, ובפרט גילוייה הציוניים, עוררו במידת־מה יחס של כבוד כלפינו אפילו בקרב צוררי־ישראל.

נזכר אני במקרה אחד: הלכתי עם נער בן־גילי, כשקופסה בידינו לאסוף תרומות לטובת ״קרן העלייה לארץ־ישראל״. איזשהו רגש הנובע מקלות־דעת דחף אותנו לסור בדרכנו אל בניין המלא קציני הצבא הלבן — והתוצאה היתה מפתיעה: בהלצה ובלוויית הבעת כבוד מסוים (היינו ענודים בסמלינו הציוניים) תרמו הקצינים לקופסה, וביד רחבה.

ואסיים את הפרק הזה, על התקופה שלפני הכיבוש הסופי בידי הצבא האדום, בתיאור תמונה, שנחקקה עמוק בין רושמי נעוריי.

ייתכן, שהתיאורים הללו ישמשו מעין תבליט־רקע המסביר והמאיר צדדים ובעיות רבים, שבפניהם ניצבנו, בבואנו לבנות את תנועת המחתרת הציונית־הסוציאליסטית של נוער ״השומר הצעיר״.

לילה. ענני אש של שריפות... מדורות ברחובות, שבהן מעלים באש מיסמכים... פרצופים אחוזי טירוף... סוסים מופקרים... ממגורות דגן שנשטפו בנפט, עולות בלהבות... תחנת החשמל של הנמל הופצצה... מלאי הנפט במאגרי סריגול אחוז ברעמי סימפוניה איומה... נקישת מנעולים ובריחים המנותקים מפתחי החנויות...
— שוד. ולפתע משתרר שקט.
דפיקה בשער וקול קורא: אל תפחדו, פתחו! באו "החברים"...
נפתח דף חדש בתולדותיה עתירות העינויים של רוסיה ושל עירנו...

ספטמבר 1962 עברית: י"ק

ב. עם כינון השלטון הסובייטי

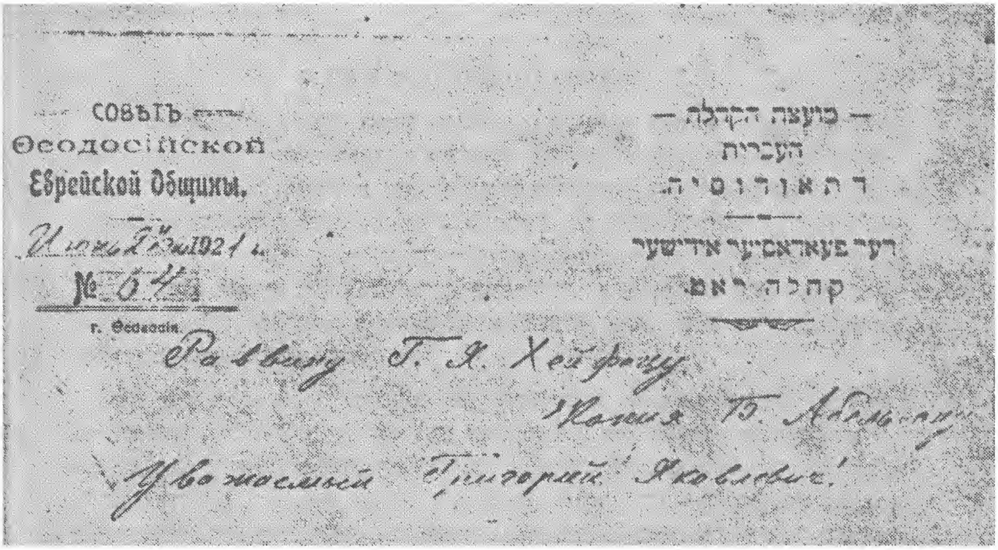
בשנים הראשונות למשטר החדש בקרים, בטרם הוחנקו כליל חיי הציבור היהודי בערי קרים ולפני שחוסלו הקהילות היהודיות, התרכזה פעילותן בעזרה הסוציאלית, בעיקר. כפי שראינו בסקירות ובדברי הזכרונות שהבאנו למעלה, נמשכה זמן־מה עוד גם הפעילות החינוכית־התרבותית במסגרות של בית־ספר יהודי ושל מועדוני ספורט (ירושת "מכבי") בתנאים חצי־לגאליים ובהסוואת גופים רשמיים ורשמיים למחצה. מאת הרבנים ו"הרבנים הציבוריים" לשעבר ניטלו כל זכויותיהם הקודמות (שמחוץ למילוי תפקידיהם הישירים בתחום הפולחן גופו), כגון: רישום הלידות והפטירות, הנישואין והגירושין.

חודש אחד בלבד לאחר שהשלטון נכון בידי הוועד המהפכני־המלחמתי המקומי בתיאודוסיה (בדצמבר 1920) מסר הרב הציבורי צ"ה חפץ (לפי דרישת השלטונות) את ספרי הרישום על "מעמדם האזרחי" של התושבים היהודים שהיו מופקדים בידו. כעבור חודשיים (בפברואר 1921), הוא נדרש למסור "בדחיפות" את רשימת כל בתי־התפילה היהודיים בנפה, את מעניהם ואת כתובותיהם (עפ"י החומר שבתיק RU79 השמור בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים).

בערי קרים הופסקה פעילותן של המפלגות הציוניות, פרט ל"פועלי ציון שמאל", שהביעו את הזדהותם עם המצע הקומוניסטי תוך הדגשת נאמנותם לרעיון של הגשמת המהפכה הסוציאלית בחיי העם היהודי עם ריכוזו הטריטוריאלי על אדמת ארץ־ישראל.

גורמי שיתוקם הראשיים של חיי הציבור היהודיים היו פעילי המפלגות היהודיות האנטי־ציוניות, שרבים מהם הצטרפו למפלגת השלטון. באמרנו זאת, אין בכוונתנו להתעלם מנהייתם של רבים גם מבין צעירי הציונים אל שורות המחנה הכובש, שרוממות הסיסמאות על בניית "עולם חדש" בגרונו, הדוגל בהשוואת כל העמים בזכויותיהם, והעוצר את הגל האנטישמי הפרוע שהציף את אוקראינה והפקיר את דם היהודים. אולם ראשי המדברים בין הקומוניסטים היהודים שהתארגנו במסגרת הסקציה היהודית (במפלגה הקומוניסטית) היו יוצאי המפלגות שלחמו בציונות ועתה זכו להשפעה ולעמדת־כוח בחוגי השלטון כמומחים הבקיאים במתרחש ב"רחוב היהודי". הם היו יוזמי הצרת צעדיהן של רשויות הציבור היהודיות, ספקי המידע הדרוש לשלטון ויועצי מיבצעי הרדפות, המאסרים והחיסול שבעקבותיהם. שנים מעטות בלבד לאחר סגירתם של בתי־הספר והת"ת העבריים בקרים גוועו וחוסלו גם בתי־הספר היהודיים הממשלתיים, ששפת הוראתם היתה יידיש, ששורשיה בחיי ההמון היהודי בקרים היו רופפים בלאו־הכי.

מתוך יומנו האישי של הרב צ"ה חפץ, הכתוב עברית, ששרד בחלקו בידי בנו יעקב חפץ ז"ל בניו־יורק, והשמור עתה בארכיון ההיסטורי הנ"ל, יודעים אנו על פעילותו של ועד הקהילה היהודית ממארס שנת 1921 ועד אוקטובר 1922, שנתרכזה כאמור בעיקר בהושטת סיוע לרעבים ולעניים. ימים נוראים ביותר נפלו אז בחלקם

— מועצה הקהלה —
העברית
דתאודוסיה
דער פעאדאסיער אידישער
קהלה ראט
Совѣтъ
Феодосiйской
Еврейской Общины.
№ 64
г. Феодосія
Раввину Г. Я. Хейфецу
Уважаемый Григорий Яковлевич!

דגם של מכתב על טופס ועד הקהילה בתאודוסיה, 1921

של תושבי קרים: חורבן הכלכלה בעקבות מלחמת האזרחים האכזרית, רעב, מגיפות, האינפלציה הגיעה לשיאה. המחירים נמדדו במאות אלפי רובל... העיסוק בסיפוקם של הצרכים הראשוניים הצריך את מרבית המאמצים ואת חלק הארי מזמנם של העוסקים בצורכי ציבור, אבל עמדו על הפרק, כמובן, גם עניינים אחרים, שחשיבותם לא פחותה מהם: ענייני מינהל קהילתי תקין, דאגה לחינוך הילדים ולשירותי הבריאות, במידה שהטיפול בתביעות הללו היה עדיין בסמכותו של הציבור היהודי המאורגן בתנאי המשטר החדש.

תוך עיון ביומנו של ר' חפץ מתברר לנו, שבהחזקתו של בית־חולים יהודי ובארגון האספקה וההזנה האפשריות לרעבים היהודים (כמובן, בעזרת השלטונות) בידי הקהילה היהודית (שהיתה קיימת עדיין), היה מעוניין השלטון הסובייטי.

לעומת זה, בית־ספר עברי כבר לא היה קיים, והיידי — היה בניהולו ובפיקוחו של השלטון. אבל היתה חרדה לזיקתו של הדור הגדל לערכי היהדות ולבטא דאגה זו אפשר היה רק במסגרת סיפוק הצרכים הדתיים. על כן התעוררה יוזמה חצי־פרטית מצד הרב חפץ והמורה ש' ציפקין לפתוח "חדר", שבו ילמדו קריאה עברית, תפילות ואולי חומש.

בחודש מאי 1921 פתחו חפץ והמורה ש׳ ציפקין ״חדר״ בקומת המרתף של בית־הכנסת הגדול בתאודוסיה. במצב הקיים קשה היה להשיג ספרי לימוד אחידים שיספיקו לכל קבוצת הלומדים. נתברר, שהתלמידים היו מעטים וציפקין יכול היה להסתדר לבדו.

זוכר אני גם את עצמי במסגרת ה״מוסד״ הזה ימים אחדים. בעצם, איני זוכר את הלימוד עצמו, אלא את התרוצצותנו (של ילדים אחדים) בחצר ועל המדרגות. שהייתי כאן לא ארכה אלא ימים בודדים, אם משום שימיו של ה״חדר״ היו קצרים מאוד, אם משום שלא התאימה לי המסגרת הזאת. לא ברור לי עתה, מדוע עלתה המחשבה לצרפני לקבוצה זו, כי הרי בינואר 1920, כפי שזוכר אני, התחיל לבקר בביתנו וללמדני עברית משה פרלשטיין ושיעורים אלה היו אינטנסיביים ומלאי תוכן. אכן, ביומן הרב אין ה״חדר״ נזכר אלא פעמיים: כמה ימים לפני פתיחתו וביום השלישי לאחר תחילת הלימודים בו, כאשר חפץ פרש ממנו (גם בשל מצב בריאותו, נוסף על מיעוט הלומדים).

מרשימותיו של א׳ קנב נודע לי, כי באותו מרתף של בית־הכנסת החדש נתקיימו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה שיעורי־ערב לעברית וחוגים לידיעת ארץ־ישראל, אשר אורגנו ביוזמתו של אברהם קויפמן, שנתמנה ב־1909 למנהל תלמוד־תורה בעירנו והיה פעיל בכל מפעל עברי וציוני. בעלותו ארצה הוא היה מראשוני המתיישבים בכפר־יחזקאל וניהל בו את בית־הספר.

אלה היו ימי בין־הזמנים בלימודי בית־הספר שלי, שהרי חינוכי כשל רבים אחרים, נתפצל באותם הימים בן מוסדות שונים וגם חלו בו הפסקות בגלל תנאי הזמן: מלחמת האזרחים וחילופי השלטונות. בספטמבר 1920 נתקבלתי למכינה של הגימנסיה לבנים ולמדתי בה בבניין הגדול והחדש שבפרוור ״פוֹרשטאט״ מול התעלה הגנואזית העתיקה. אלה היו ימי שלטונו של הצבא הלבן בפיקודו של וראנגל, שניסה לעצור (בלא הצלחה) את ההתקדמות הבולשביסטית לקרים. הקבלה לגימנסיה היתה על־פי בחינות הכניסה (שעברתי אותן בהצלחה) וצמודה עדיין לכללי ״תקן האחוזים״ (protsentnaya norma) לגבי ילדי ישראל, כפי שנהוג היה לפי סדרי השלטון הצארי.

באמצע השנה הועברנו לבניין של ביה״ס הריאלי לשעבר, ששימש פעם מלון, באיזור הקייטנות על שפת הים, קרוב לביתנו. משנתי הראשונה הזאת בבית־הספר (שנקטעה באמצעה ע״י הכיבוש הסובייטי), נחרתו בזכרוני, פרט למשמעת החמורה, והמדים הרשמיים של המורים והתלמידים, שני רשמים: צעדת התלמידים כולם על כיתותיהם בבוקר, לפני תחילת השיעורים, לאולם הכנסייה והנוכחות בתפילה הנוצרית; וכנגד זה ולהבדיל — שיעורי דת ישראל (ברוסית) והסבר התפילות ופרקי היסטוריה מפי המורה ש׳ ציפקין הנזכר. בשני הבניינים הללו זכורה לי גם חלוקת מנות הלחם השחור והדביק לתלמידים (ולמורים) באותם ימי רעב. אותו החורף הצטיין בקרתו במיוחד.

בשנת 1921 לא הלכתי לבית־הספר ולמדתי בבית בהדרכתה של דודתי קאטיה, אחותה־הבכירה של אמי. וב־1922 נכנסתי לאותו ביה״ס הסובייטי שנקרא ע״ש האחד במאי, שסיימתיו (ביה״ס התיכון היה אז בן 9 שנות לימוד) בשנת 1928.

ובכן, ימי הסתופפותי הקצרים באותו ״חדר״ שבבניין בית־הכנסת הגדול, חלו באביב 1921, כאשר הייתי חופשי מעול ביה״ס. ואם ״לימודי״ בו לא השאיר בי כל רישום (וכנראה, המוסד הזה צץ ונבל תוך ימים מעטים), הנה המקום ההוא עצמו,

המרתף ששימש בימי החורף למקום תפילה, כשבבניין הגדול שרר קור וגם מבקריו היו מעטים כדי הצדקת פתיחתו, אכן נחרת עמוק בזכרוני, כמקום תפילה "חמים".

הקור היה עז כבר במחצית אוקטובר, והגנרל וראנגל מאריך על כך בזכרונותיו (פראנקפורט, 1961) ואני זוכר היטב, כשאמי היתה חוזרת מהשוק ו"רוקדת" בחדר כדי להפיג את קפאון אצבעות ידיה, שהיו רגישות מאוד. גם גפיי שלי סבלו מהקרה וזו הסיבה שאמא תפרה וחיברה רצועות בד לילקוט השעוונית שלי, כדי שאוכל להרכיבו על גבי, כשידיי היו תקועות בכיסי המעיל. בשבתות החורף ההוא, כשלא היו לימודים, ביקרתי בבית־הכנסת והמקום היה מתמלא למדיי, וגם היה די חם, כיוון שהמרתף היה מוגן מפני רוחות קרות והוסק בימות החול. בפרט זכורים לי זמני בין־השמשות כצאת שבת, כששני מניינים מתפללים היו מצטופפים ויושבים סביב לתנור, אשר כשלעצמו לא היה חם כבר, אך האווירה סביבו היתה ספוגה רוח של "שבת אחים גם יחד" ואם נוסיף על כך את האפלולית ה"חמימה" והשיחה הקולחת — הכול הישרה אווירה ביתית ונוחה וכשנזדמנתי בשעה ההיא שמה (הילד היחיד בין המבוגרים) חוויתי חוויה שטעמה אופף אותי עד היום — מעין אווירת "בית המדרש" של ביאליק, של יהודים "המשכיחים רישם בשיחות מני קדם"... ואם כי לא הבינותי את שיחם ביידיש (ובתוך הקבוצה הזאת זכור לי זקן קרימצ'אק אחד בכובע פחוס של פרוות כבשים על ראשו, הגר באיזור זה, שהוא רחוק מביהכ"נ של הקרימצ'אקים, שהיה בסביבתו של ה"פוֹרשטאט" שהזכרתי ובקרבתו גרו גם הרב דמתא וגם מורי פרלשטיין), הנה המלים הבודדות שקלטתי רימזו לי על תוכנו ובעיקר איזו "בינת לב" לחשה לי את כוונת הדברים, את סודם...

אני חוזר לתיאור הארועים על־פי יומנו של חפץ

ביולי 1921 אסרו ועדי בתי־הכנסת על ר' חפץ, לפי דרישת הרב אבלסון, לסדר נישואין בלי רשות הרב. הדבר קרה כנראה בעקבות שני המקרים, כשחפץ אישר לאלמנה להינשא בלא חליצה והתיר גם נישואי כוהן וגרושה. האיסור הזה פגע מאוד בכבודו של חפץ.

בישיבת הוועדה הממונה בקהילה על רישום "מעמדם האזרחי" של היהודים (לידה, פטירה, נישואים, גירושים) בחודש אוגוסט דובר על "ההיסטוריה הקשה של מוסד הרב הציבורי ברוסיה" והועלו ספיקות חמורים בדבר הצורך לקיים את התואר הזה, אך ברוב דעות הוחלט לבלי שנות את המצב הקיים.

המצב הכלכלי החמיר והלך ובמשפחתו של חפץ היו מוכרים חפצים כדי לכסות את הוצאות המחיה ההכרחיות. כך נמכרו מיחם, שעון־יד, כותונת טובה. סכומי הפדיון מהעסקות האלה היה בהם כדי לקיימם בלחם צר ומים לחץ זמן־מה, פרט למכירת סדין ומפה, שתמורתם קיבלו 3 מיליון וזה איפשר אתנחתה ארוכה יותר. בספטמבר מוצאים אנו רישום ביומן: "ניזונים אנו בפת לחם מעט לבלי שבעה ובבצלים" ובפעם אחרת: "היום אין גם חתיכת לחם. כולנו רעבים... אשתי כמעט התעלפה מרעב..." ולפני כן: "זה שבוע שאנו מכלכלים את נפשנו בלחם ותה או מים...".

לאחר פטירתו של הד"ר יאכניס (לזכרו נערכה אזכרה ציבורית עוד בחודש מארס), המליצה הקהילה בפני "הקולגיה של הרופאים" למנות למשרת רופא ראשי בבית־החולים היהודי את הד"ר גקון (לימים, בירושלים — ד"ר הלוי בתלפיות) וההצעה הזאת נתקבלה.

באוקטובר נדונה בוועד הקהילה שאלת יסודה של אגודת "גמילות־חסד" וראשי הדואגים לעניין היו־: ברלין, שולמן, זליגסון, חפץ.

בהושענא־רבה תרפ"ב התפלל חפץ בבית־הכנסת הישן (העתיק), כי שם היה הקלפי (כנראה, ההנהלה היתה משותפת לשני בתי־הכנסת וביום ההוא נתקיימו הבחירות). בין שמות הגבאים שנבחרו זכורים לי 3—4 שמות: לביודקין, ניידיץ' (בידי שמורה מזכרת אישית ממנו בצורת מילון עברי־יידי־רוסי של א' בן־יהודה מירושלים בהשתתפות יהושע שטיינברג, מהדורה שביעית, וילנה, 1911), ויתקין (רופא־שיניים, אביו של חברי, יאשה), ציטרון (חנווני בשכנות עמנו, בתו למדה בכיתתי בביה"ס) ובשמיני־עצרת דרש חפץ "מענייני דיומא על יסוד הפרשה "עשור תעשר" ועיקר הדרשה היה, כי בצוק העיתים האלה אשר נסבול כמעט כולנו מחסור ורעב, מוטל עלינו לקיים את מצוות משה רבנו: פתוח תפתח את ידך".

רגיש ביותר היה האיש חפץ ונוח להיפגע אף מדברים שלא נעשו במתכוון לרעתו. ב־11 בנובמבר (1921) הוא רושם ביומנו: "עוד עלבון. לא יחפצו להשתמש בעבודתי בקהילה בתור מזכיר ובחרו באחר, ואני לא דורש מאומה בעד עבודה זו. כנראה, זוהי מזימה (כאן מלה לא ברורה...)" (ייתכן, כי במקרה זה היתה קיימת איזו התחייבות כלפי מישהו ואולי דווקא על רקע חומרי, כי הרי היתה זו משרה... — י"ק).

בדצמבר 1921 עמדה להתכנס אסיפה כללית של הקהילה לדיון על "הצלת העניים מרעב". בנושא הזה הירצו ברלין (יו"ר הקהילה) ושולמן (הגזבר). עם זה לא שכחו היהודים את מועדיהם והרב אבלסון דרש מעניין היום על חג החנוכה.

ההוצאות ליום כלכלה במשפחת חפץ בת שלוש הנפשות ("רק כדי לא לחוש רעב") עלו עד 80 אלף רובל, בשעה שמשכורתו החודשית היתה 2 מיליון רובל. 1 ליטרה של לחם דביק מקמח תירס עלתה בשוק 220 אלף רובל ומחירו של לחם כזה שחולק בין העובדים במנות זעומות היה 30 אלף (ואח"כ הגיע גם ל־65 אלף...). השוק השחור שגשג והאנשים היו מוכרים (או מחליפים) את בגדיהם ואת חפצי ביתם בעד פת לחם. יום, שזכו לאכול לשובע, ראוי היה לרישום מיוחד ביומן. בינואר 1922 מקונן הכותב, כי במשך 10 הימים של החודש ההוא, הם הוציאו לכלכלה 1.6 מיליון רובל. הגרעון בביתו היה מתכסה על־ידי תמיכת בתו (שהצליחה לעבור לבאטום, שם נתקיימה אז רפובליקה גרוזית לא־סובייטית), אחיו ואחותו שהיו במערב־אירופה ששלחו פעם בפעם כסף או מזון, ידידיו בארצות־הברית ששלחו לפעמים קמח, בנו הגדול שסיים את לימודיו והתחיל לעבוד, ממכירת חפצי בית. ולמרות הכול, היו ימים לא מעטים, כשלא טעמו לחם, כשאכלו קטניות ודוחן בלבד או שעועית מבושלת יבשה בלא שמן ולחג נחשב היום, כשהשביעו את עצמם ב"סעודת מלכים" — "דג מלוח צלוי ודייסת דוחן". והיו גם ימים, כשהתהלכו בלא אוכל והתהפכו רעבים על משכבותיהם בלילה. כך היה במשפחתו של "רב ציבורי" שהקהל דאג לו, ונקל לשער מה נתרחש בהמון העם...

בעיר רבו נפוחי רעב וחולי צפדינה וגוועים מרעב... ב־4 במארס (1922) רושם הרב ביומנו: "הילדים בחוץ צועקים ללחם... עד כה מתו ברעב לא פחות מ־1,000 איש". היו אנשים שאכלו בשר כלבים וחתולים... פשטו סיפורי זוועה על מקרי אכילת בשר אדם...

מצבה הכספי של הקהילה היה בכל רע. הגרעון בקופה היה מתמיד. לשם הצלתן

של משפחות אחדות ממיתת רעב, הן נשלחו על חשבון הקהילה באונייה לבטום ולכך הוצאו כ־5 מיליון רובל. ב־10 בינואר רשום ביומן: לפי עצתו של קרייזברג (עסקן ציבור, מנהל בנק, בזמנו ראש הציונים) כתבנו למוסקבה, לוועד לתמיכה בניזוקי פרעות וביקשנו את עזרתם, כי הוצאנו כספים לעזרה לפליטים, המיועדים לענייי עירנו, ניזוקי הפרעות שהגיעו הנה מפלך יקטרינוסלב.

חוויה קשה במיוחד, בדרך הטבע, עברה על צ׳ חפץ בהשפעת שני מקרי מיתת־רעב של אנשים שבחוג ראייתו הבלתי אמצעית — של מ׳ ו׳, אחד הפליטים שסבל מחסור זמן רב, חלה בצפדינה ונתרפא, ולבסוף לא יכול להחזיק מעמד ומת מרעב. והמקרה השני — אחד השכנים, משפחה יוונית דלה מאוד, ״ששפת רוסיה אין איתם ותמיד כשפגינו לאשתו ונתנו להם פת לחם ושאלנו לשלומו, נענינו ׳הוטב׳. והנה הוא מת...״. הרב דאג לעזרת־מה למשפחה...

כשלושה חודשים לפני פסח, החל הדיון בוועד הקהילה על ההכנות לאפיית המצות ונבחרה ועדה מיוחדת לטיפול בדבר ובריכוזה הוצבו אנשי המעשה וביניהם שולמן, חפץ וזליקסון. הוגשה בקשה לוועה״פ (Ispolkom) של העירייה לקבלת רישיון לרכישת קמח באוקראינה או בבאטום. הקהילה פנתה אל התושבים היהודים בהודעה שיירשמו וישלחו מיקדמה על חשבון המצות. על־פי הצעתו של ברלין, הוחלט להקים צרכנייה לאוכלוסייה היהודית.

בפברואר נדונה בוועד הקהילה קבלת בית־החולים היהודי על אחריות הקהילה. עם התכונן השלטון הסובייטי הועברו כל המוסדות הציבוריים, ובתוכם גם בית־החולים היהודי, לידי הרשות המקומית. ועתה הודיעה מחלקת הבריאות העירונית, כי אין ביכולתה להמשיך ״ולשאת על שכמה מוסד זה״. לא היו לקהילה אמצעים לכך, אבל הוחלט להמשיך במו״מ, כדי לדחות את ההכרעה (כלשון היומן ״למען המשיך את המומנט המחליט״) ולשמור על הציוד היקר והחשוב.

נמסר יפוי־כוח לקרייזברג לבוא בדברים בבטום, שהוא עמד לנסוע לשם, על קניית 1,000 פוד קמח למצות. נודע, כי הקראים עומדים לפתוח תמחוי לענייהם.

צ״ח מספר, כי גומניצקי (כנראה, יהודי), המנהל את ענייני ״כלכלת העם״ (Sovnarzkhoz)הפציר בחפץ, שהקהילה תארגן גם היא תמחוי (מטבח לנצרכים), והעירייה תעזור לה בכך באמצעות מחלקתה לעזרה סוציאלית (Sobes) להשגת מעון, לריהוטו ולציודו בכלים וגם תספק $\frac{1}{4}$ ליטרה לחם לאיש ליום. השלטונות היו מעוניינים בכך, שכל עדה תדאג בנידון לעצמה. והקהילה נתבקשה לשלוח את בא־כוחה לטיפול בעניין. הרעיון הזה כשלעצמו לא היה חדש בקהילת תאודוסיה, כי הרי קראנו בזכרונותיו של ז׳ גינזבורג, כי הוא וחבריו הפליטים נהנו ממוסד כזה שהיה קיים עוד בשנת 1919 בבית קיזלשטיין.

עתה טיפל ועד הקהילה שוב בארגון בית־תמחוי. נתקיימה ישיבת הוועד בהשתתפות גומניצקי ונבחרה ועדה לסידור הזה ובה: חפץ, גרינשטיין, שוורצוואלד, וולפין. והמחירים היו מאמירים מיום ליום — ליטרת אורז נמכרה בפברואר ב־80 אלף רובל, דוחן ב־55 אלף. — הוועד ניגש גם לטיפול בייסוד הצרכנייה הקואופרטיבית, אבל המצב היה קשה מאוד, כיוון שהקופה היתה ריקה ובתנאים הקיימים של העדר יציבות כלכלית כלשהי בכל המשפחות, אי־אפשר היה לקיים גביית מס קבוע ונתקבלו רק תרומות ארעיות. כעת הוחלט לחשב ולהטיל מס־הערכה על התושבים היהודים בעיר. בינתיים נפגשו נציגי הקהילה (ברלין, חפץ, דולפין) עם

אנשי המחלקה העירונית לעזרה סוציאלית ("סוֹבּאֶס") והודיעו על נכונותם לפתוח תמחוי, אך מהעדר אמצעים, ביקשו הקצבה של 5 פוד (82 ק"ג) לחם ליום בשביל אלף ומעלה נפשות יהודים עניים בעיר. אותה שעה הושלמה הערכת המס שיוטל על כל חברי הקהילה וניתנה רשות מטעם העירייה להדפיס קול־קורא בנידון. ר' חפץ צריך היה לאמוד ולחשב את עלותה של ארוחה במטבח שיקום ועם זה הכרחי היה לברר מי הן המשפחות הנצרכות ביותר, "כי לא נוכל להאכיל את כולם".

מעניין להביא כאן כמה מהרהורי לבו של בעל היומן באשר לכובד האחריות המוטלת עליו: "אי־אפשר למנות לתפקיד מחלקי צדקה אנשים שאינם טובי־לב וביחס לזה מחויב אני להיפטר ממשמרת יו"ר הוועד לפיקוח על עניים. ייסרוני כליותיי על מותו של מ' בורובסקי, כי לפעמים השיבותי את פניו ריקם וחשבתיו לעצל ולא־יוצלח ובאמת הוא היה חלש ורפה־כוח והיה גווע מרעב... ייתכן, כי גם הזקן בוזינוֹבר האריך עוד ימים, אילו שמנו לב אליו...".

ב־21 בפברואר 1922, יחד עם הרישום על בחירת הוועדה לטיפול בארגון הצרכנייה (חפץ, קריבוֹרוּצ'קו, שוּלמן) מציין חפץ, כי הרעב גובר ורבים המתים מרעב וכאן באה רשימת קרבנותיו בקהילה היהודית בעיר — 15 נפשות. לקראת פתיחת התמחוי, קיבלו חפץ ועוד 5 אנשים יפוי־כוח להכין את המקום ואת הכלים הדרושים. מתכוונים לפתוח בראש־חודש אדר, אך גביית הכסף מתנהלת לפי שעה בעצלתיים. ב־3 במארס הושלמה סו"ס רשימת הרעבים (כלומר, הנצרכים ביותר) ועבודה זו מתישה את כוחותיו של הכותב, שהיה חלש בגופו (כפי שמשתמע מתיאוריו) בלאו־הכי. המחלקה הסוציאלית בעירייה העבירה לידי הקהילה את חלוקת מנות הלחם.

ושוב מצוין ביומן: העם רעב... האנשים נכונים להתנפל על חנויות המזון... "מי האמין לפני שנה, כי נגיע למצב כזה?" בשוק לא ניתן עוד להשיג דוחן, קטניות ואורז... בו־זמנית עם ההתעסקות בקידום ייסודה של הצרכניה, בדאגה לקבלת הקמח מבאטום (תכתובת עם המחלקה העירונית "למשק קומונאלי") ובהכ־נות לאפיית המצות (שהוחל בה שבוע לאחר פורים), הוטל על חפץ להילוות אל חברי "ההנהלה הרוחנית" של בית־הכנסת הגדול, ויתקין ולביודקין, כדי לקבץ כסף לקבורת מתי ישראל, כיוון שקופת הגבאים היתה ריקה.

בהשפעת מעשיה של קהילת סימפרופול שארגנה ועד לעזרה לרעבים והציעה לראשי הקהילה בעירנו (ברלין) לייסד סניף לו בתאודוסיה, בחר ועד הקהילה בוועדה להקמת הגוף הזה. גם בהיותם שרויים במצב חומרי כה חמור, "לא על הלחם לבדו" חיו יהודי העיר. אחד הערבים בחודש פברואר 1922 הועד ל"נשף אזכרה" לזכרו של הסופר ר' קוֹרוֹלנקוֹ. המעמד הזה נערך במועדון "עובדי הים" ובו הושמעו שתי הרצאות: של גובוטסקי על פעילותו הספרותית והציבורית של ר' ק' ושל נבזורוב — בנושא "האמת בשירה ובחיים". לא קל היום להעריך את חשיבותו המיוחדת של מעמד כזה בתנאי הימים האיומים ההם.

ובעצם הימים, כשהיה בעל היומן נתון בעיסוק כה פרוזאי ומייגע כסיפוק לחם לרעבים, לא מש הספר מידו. ב־26.10.21 באסרו־חג של סוכות רשום ביומן: "גמרתי את ספרו של ד"ר קצנלסון 'רעיונות יסודיים של היהדות' (ברוסית). הספר עמוק בהגותו ואחזור ואקרא בו".

ב־29 ביולי 1921 רושם בעל היומן: "גמרתי לקרוא את דברי־ימי ישראל של רנאן. יצירה גדולה ורבת־ערך". ובעוד יומיים הוא מוסיף: "בדעתי לכתוב קונספקט מהספר הזה. זאת עבודה רבה, אבל כדאית". וב־7 במארס (1922) הוא רושם: "אני קורא עתה את ספרו של קלאוזנר על הרעיון המשיחי. הרעיונות מבוארים ובולטים והלשון מדויקת, ואני קורא בחשק גדול".

באותה עת נמצאו כבר שתי בנותיו של חפץ בקושטא והפצירו בהוריהם, שיעשו מאמץ לצאת ולבוא אליהן. אולם האב חי בתחושה, כי "דבר זה בלתי אפשרי לו מפני זקנתו (והוא בן 63 בלבד!) וגם "מפני חוסר עבודה ומומחיות אצלי" (כוונתו להעדר מקצוע מעשי) ועוד, ואולי היא הסיבה העיקרית, נוסף על בריאותו הרעועה ("ואני שבר כלי") רפיון רצונו, דבר שהוא מכריזו לא אחת בהשתפכויות נפשו. והוא ממשיך וכותב: "לא מתקבל על לבי להחליף את עבודתי ופעולתי בבטלה ולחיות על עמל בנותיי. אך, אם זה נחוץ לעשות כקורבן למען הבנות, אעשה".

מעניין, שבאווירת הימים המחרידים הללו, הוטל על חפץ ("הרב הציבורי") להיפנות ולעסוק בעניין שרק על־פי פירוש ליבראלי מאוד אפשר לייחסו לתחום טיפולו בהתאם לתפקידו הרשמי. שני מקרי התגיירות ארעו באותם הימים בעירנו: גוי רוסי נימול ורוצה להתחתן עם "עלמה עבריה", אבל העדר המקווה מעכב והרב אבלסון אינו מוכן לערוך קידושין בלא הטבילה והוא מייעץ לנסוע לשם כך לסימפרופול. ידיעה זו, ככל שהיא תמוהה, בלי ספק נכונה היא. לא ברור לנו כיצד ניהלה הקהילה את חייה התקינים זמן ממושך באין מקווה טהרה בתחומה ואין הדבר מתקבל על הדעת. אין זה, כי אם המקווה יצא מכלל פעולה בשל תקלה כלשהי, או לא ניתן לשימוש בימי קרה (הדבר היה בינואר) מהעדר חומר הסקה לחימום. הרי על קיום מקווה הקפידו, כפי שראינו, בכל קהילה קטנה כגדולה (כגון, פרקופ) ובתאודוסיה זכור לנו, כי קיומו של מקווה בחצר בית־הכנסת העתיק עוד מימים קדומים, הציל את הבית הזה מהתנכלותו של פירקוביץ. והנה, כחודש וחצי לאחר ברית־המילה, פנו אל הרב חפץ בבקשה להעמיד חופה, אף־על־פי שהחתן התגייר, אך לא טבל. וזהו תיאור המקרה ביומן: "לא רציתי לסדר קידושין בניגוד לרצון הרב, אך ברלין (ראש הקהילה) השפיע עליי שאסדר והכלה פנתה אליי בערב שבת אחרי מנחה בבקשה זו ואמרה, שהמאכלים מוכנים כבר לחתונה. עשיתי את בקשתה והתחרטתי וכתבתי הכול לאבלסון". והרב חפץ עסק גם בהמרת דתה של נערה פראבוסלאווית שהחליטה להתייהד (יש לשער — מסיבה דומה)... החיים זורמים באפיקיהם גם בצוק העיתים.

בהשפעת הפצרות בנותיו ועצות ידידיו במקום ובחו"ל, ומאוד ייתכן כי גם בהשפעת ההצטננות הקשה שפקדה אותו בזמן ההוא (הסמפונות שלו היו נגועות מכבר), הגיע חפץ סו"ס לידי החלטה "כי נחוץ להעתיק מושבנו לקושטא, כי פחד הרעב יבעיתני". מאז החלטתו (הסכמתו) לנסוע ולאחר שקם מחוליו והתאושש, עברו עוד כ־3 חודשים עד שהתחיל הפץ להשתדל להשיג דרכון לשם יציאת משפחתו לחו"ל ולאחר שנתקל "במכשול בגלל אי־הבנה שלהם", נתרופף מרצו והוא מעיר: "לא אדע, אם להמשיך או לחדול". איננו יודעים כיצד נתגלגלו הדברים לפרטיהם; לאחר הפסקה שחלה בכתיבת היומן, מגיעים אנו לרישום מ־25.8 (1922) על סיפון האונייה "אפריקה" בדרכה לקושטא: "אין ביכולתי לתאר את כל הצרות והמצוקות שעברו על ראשינו מיום שנסענו מתאודוסיה. לא יעלה לתארם בחרט אנוש הרבה חודשים"...

השלטון הסובייטי בתיאודוסיה

מאת גיורא ברמן

תיאודוסיה הנתונה בתנאים החדשים של השלטון הסובייטי במסגרתו של "הקו־מוניזם המלחמתי" היתה בליל סתירות פראדוקסאליות: רעב — עגלות האוספות ברחובות את קרבנות הרעב; בנמל — ספינות המביאות מצרכי מזון מאמריקה מטעם הארגון "ארא" בשביל "רעבי איזור הוולגה", חיי ציבור ענפים וסוערים: ארמנותיהם של אילי הטבאק וההון מתמול (סטאמבולי, קרים) הפכו לשמש מועדוני "פינות אדומות", בתי־הבראה, מכוני ריפוי והיכלי ספורט לנוער, צומחות אוני־ברסיטאות עממיות, התיאטרון והקולנוע פועלים חינם אין כסף.

בין חללי הרעב הטראגיים נחרתו בזכרוני במיוחד שלוש דמויות: ז'רבאק, בן כיתתי, יהודי, מוכשר ביותר, ושניים מבין מוריי, אנשים בעלי רמה מוסרית, שהרהיבו עוז להתייצב נגד הפקרותה המזוהמת של המאה השחורה (בחסותו של מנהל הגימנסיה, קוצ'ינסקי, שנדון אח"כ למוות ע"י "בית־הדין הצבאי המהפכני"), והם: מורוזוב — המורה ללאטינית והשני — המורה להיסטוריה, שאת שמו שכחתי, אך חניכתו (לפי שם אביו) חרלאמפוביץ'.

הגימנסיה לבנות לשעבר, במרכז העיר, נהפכה לבי"ס בשלב ב' בן תשע שנות לימוד, מס' 1 (בי"ס תיכון), הגימנסיה הפרטית של גרגלביץ' היתה לבי"ס בשלב ב' מס' 2 ובבניין של הגימנסיה לבנים לשעבר, נתקיים עתה טכניקום פדגוגי (בית־מדרש למורים) ע"ש לנין. בכל מוסדות החינוך הונהג חינוך משותף לבנים ולבנות, אורגנה פעילות מועדונית ענפה, התלמידים, באמצעות נציגיהם, שותפו במועצה הפדגוגית.

לשם הדגשת דאגתה לדור הצעיר, הקציבה הממשלה לתלמידים מכסת לחם נוספת בת 100 גרם ליום — היה זה לחם תירס חם, דביק וכבד שחרק בין השיניים בעת לעיסה, כי הקמח היה מעורב בחול.

הסיסמה השלטת היתה: "מי שאינו עמל — אינו אוכל", וכדי לזכות במנת לחם מינימאלית לעובדים (400 גרם לנפש), נאלצו כולם להירשם באגודות המקצועיות. וכך, על במות התיאטרונים והמועדונים זכו להופיע בצידם של אמנים בעלי־כשרון, גם כשרונות מפוקפקים (או "קבורים", כפי שכינו אותם) והקהל היה מוחא כף להם בהתלהבות רבה מתוך רגשי השתתפות, כדי שלא לקפחם במנת הלחם בת 200 או 400 גרם.

מעל לים הסוער הזה של סבל, רעב ומוות, של שאיפות ותקוות, התנוססו סיסמות רעשניות ומפוצצות: הלאה עבדות השכירים! חופש, שוויון ואחווה!

צעדיו הראשונים של השלטון החדש, שמוטטו כליל את יסודות המסחר הפרטי, שהיה מרוכז בחלקו הניכר בידי היהודים, הביאו להקמתה של "יפו" (ר"ת של המלים הרוסיות: אגודה צרכנית אחידה), או כפי שהיא נתכנתה בפי היהודים "חברה לקבורה יהודית" (אותם ראשי־התבות עצמם ברוסית).

בין הסחורות שהופקעו ונאספו מאת מפעלים פרטיים לאגודה החדשה, היו גם אלו השייכות לקואופרטיב הציוני "אחווה". הקואופרטיב הזה (שגם אבי היה חבר פעיל בו), נועד לשמש אחד משלבי ההכנה ל"אוואקואציה" לארץ־ישראל (כך קראו לעלייה הספונטאנית, שהתחילה להתארגן בעקבות הצהרת בלפור, מתוך אמונה בהקמתה הקרובה של המדינה היהודית...). החרמת רכושו של הקואופרטיב

"אחווה" השפיעה קשה מאד על בריאותו של אבי, אשר הפך תוך פרק זמן קצר לזקן רצוץ, למרות זה שהשלטונות החדשים, בלא להתחשב בהשקפותיו הציוניות, מסרו לפיקוחו את כל ממגורות הדגן בתיאודוסיה.

פיתוח החיים התרבותיים חייב הפעלת כוחות אינטלקטואליים חדשים ובעוד רבים מן המשכילים הרוסים לא אצו לשתף פעולה עם המשטר החדש, התעוררה דאגה לטיפוח אינטלגנציה חדשה. קמו "פקולטות הפועלים" — בתי־ספר למבוגרים מעוטי וחסרי השכלה, לשם הכשרתם להשכלה מקצועית גבוהה וללימודים אוני־ברסיטאיים.

האינטלגנציה והנוער היהודי התפרצו בלהיטות לאפיקים שנפתחו לפניהם. במקומות רבים בלטו עתה יהודים בתפקידים האחראיים : במועצות פדגוגיות (כנציגי תלמידים והורים), בפעולות תרבות — במועדונים הגדולים וב"פינות האדומות", בחוגים לספרות, בהיכלו ספורט, בצבא. לא פעם חדרו לשורות הקומסומול, מי שהיו מקודם בין משתתפי הפעולות מטעם אגודת "תרבות" הציונית.

אם כי עתה ייראה הדבר מוזר, יש לציין בין הארגונים התרבותיים־הסברתיים גם את הטריבונאל הצבאי המהפכני. לעתים קרובות אפשר היה לראות בין המבקרים בישיבות הפומביות של הטריבונאל, את תלמידי הגימנסיה, הלועסים את מנת 100 גרם הלחם שלהם והבולעים בצימאון את הסיסמאות וההכרזות הנמלצות על הצדק הפרולטארי שהעלתה מהפיכת אוקטובר.

ברצוני להתעכב על משפט אחד של הטריבונל, שבו רובם ככולם של הנאשמים וגם אנשי התביעה וההגנה — היו יהודים.

בנסיבות נעלמות נפלה דליקה באחד מבתי־החרושת של הטרוסט־קרים־טבאק (מפעל ממלכתי שקם במקומם של מפעלי סטמבולי, קרים ואחרים). על ספסל הנאשמים הושבו בעלי־העסק הקודמים (קראים ויהודים) ונציגי ועד הפועלים בהרכבו היהודי. החוקר הראשי, שהיה גם התובע של הטריבונאל, לאוט, כנראה התאמץ באמצעות המשפט הזה לבצר את מעמדו במנגנון וליצור לעצמו תדמית חשובה, בנצלו את העובדה שבין הנאשמים היו חברי המפלגה הסוציאל־דמוקרטית לשעבר וכן שבצרור המסמכים שצורפו לחקירה, עלה בידו לתפוס פתק שבו נכללה הצעת שוחד לו.

לאוט הנזכר ניחן בכשרון נואמים בלתי רגיל וכנראה היה גם ידען מובהק בתורת המשפטים והתכונות הללו לא הוסוו אפילו בהופעתו המהפכנית : מגפיו המרופטים וסגנונו הפרולטרי. התהלכו שמועות, כי הוא בנו של רב. בין הפרקליטים הצטיין במיוחד שניאורסון, שהיה יחיד בין צוות הסניגוריה (שמנה שישה אנשים ; הקטי־גורים היו שלושה) שההין לחשוף את פרצופו ההרפתקני של עד התביעה הראשי

— פלורסקי, חבר המפלגה הקומוניסטית. בין הנאשמים התבלטה ביותר בחורה אחת, שבבית־החרושת של סטמבולי קראו לה פשוט חייקה. את חייקה זאת, שמילדותה עבדה בבית־החרושת ובמשך שנים תפסה מקום מרכזי בחיי התרבות ובחיי ציבור הפועלים בכלל — לאוט כינה "סוציאל־דמוקרטית מלוכלכת" — היא עלתה בהרבה על רמתה הכללית של הסניגוריה וסייעה בידי הפרקליט שניאורסון למוטט כליל את דמותה המרכזית של התביעה ע"י הוכחת הרפתקנותו של פלורסקי, שכוסתה בעלה־תאנה של כרטיס חברות במפלגה הקומוניסטית.

כיושב־ראש הטריבונל כיהן סבאסטיאנוב, אשר למרות תפקידו הקשוח — לפסוק

פסקי־דין של מוות — היה ילד טיפוחיה של האמנות. הוא היה מלחין. ישיבות הטריבונל נערכו בתיאטרון העירוני.

נאומי התביעה שהושמעו באווירת הדומיה באישון לילה היו מלווים אנחות והתעלפויות בשורות הקהל. לאחר דבריהם האחרונים של הנאשמים, הופיע על הבמה, לפי בקשת פועלי בית־החרושת, נציג הפועלים. נאומו היה קצר: "אנו מכירים את החברים האלה, הם גדלו בקרבנו. מחר יום חג לנו (דומני, יום מהפיכת אוקטובר). רצוננו לראותם בשורותינו, ואכן נראה אותם".

ואמנם, הטריבונל שחרר אותם... אמו הנרגשת של אחד הנאשמים (בנה השני הוא חיים בן־נון ז"ל, עסקן "החלוץ" שהזכרנוהו ולימים חבר תל־יוסף) עלתה על הבמה וחיבקה את יושב־הראש סבסטיאנוב. היו שסיפרו, כי גם הוא בא לידי התרגשות. לאוט הצהיר בשם התביעה, כי הוא מרוצה שהיתה זו טעות. המשפט נסתיים והוצגה הצגת חובבים שגם בה גילה לאוט את כשרונותיו... האמנותיים.

בחיים הציבוריים התוססים חשתי אף אני את עצמי כאחד מתוך החברה היהודית בחוגים השונים: 1) חוג לספרות — שהיה מתכנס בפרוור גיאורגי — שעל־פי הרכבו היה יהודי במאה אחוז. חבריו היו תלמידי בתי־הספר מס׳ 1 ומס׳ 2. 2) קבוצה באיזור הקייטנות על שפת־הים — קרוב לאחד מארמנותיו של סטמבולי — רובם יהודים. 3) בטכניקום הפדגוגי, שמספר לומדיו היהודים היה מצומצם, התבלט במיוחד בפעילותו בוועד התלמידים היהודי פיקולנסקי. 4) עם היווצרות הנא"פ (מדיניות כלכלית חדשה, כשהותרו מסחר ותעשייה זעירים בבעלות פרטית) קם בית־החרושת לסיגריות "סמטבול" ובו היו כל מומחי הטבאק יהודים וכן — רובם יהודים. 3) גם בטכניקום הפדגוגי, שמספר לומדיו היהודים היה מצומצם, ליכטנשטיין), הודות לתוצרתו המעולה ולמרות שכר־העבודה הגבוה יותר, שהיה נהוג בו, הקדים בהרבה באיכות מוצריו את טרוסט הטבק הממלכתי, ורק מערכת המסים הסובייטית הצליחה להחניק את המפעל הזה.

כל האמור בזה מתאר את אותה סגסוגת היחסים החברתיים, שמתוכה שאבנו בבוא הזמן את העתודה לפעילות הציונית המחתרתית בתיאודוסיה.

עברית: י"ק

למען ציון לא אחשה...

פרק זכרונות

אינני זוכר, מתי בדיוק נעשה הניסיון לארגן סניף "השומר הצעיר" בעירנו, תאודוסיה. לפי צירופי סימני זיכרון שונים, היה הדבר כנראה באביב או בקיץ 1925.

יום אחד הופיע בביתנו בחור מסימפרופול והציג את עצמו לפניי בשמו: איזיה (דומני) פ׳ והציע לי שאארגן תא של חברים בני־גילי (הייתי בן 14) של תנועת "השומר הצעיר". איני זוכר, באיזה מונחים הוא דיבר (תא, סניף, גדוד וכד׳). מעני היה ידוע לו מפי דודני — שורה רוגלסקי — שהיה אז מפקד הגדוד בסימפרופול; זה נודע לי אחר־כך. מבחינה אידיאולוגית לא היה צורך להשפיע עליי, כי בלבי הייתי ציוני מאז שעמדתי על דעתי.

ידעתי מאבא, כי סבי (אביו) היה חובב־ציון וציוני מתמיד וחלם לעלות ארצה ולחיות בה חיי עובד־אדמה (קולוניסט). מדודי סעדיה, אחיו של אבא, שמעתי כבר

בארץ, כי סבי וסבתי גרו במשך שנים בכפר טאטארי בקרים "אק־מנאי", הנמצא בין תאודוסיה לקרטש, סמוך למפרץ סיוואש. סבא עסק שם בחקלאות וגם החזיק חנות־מכולת. היה מובן לי מילדותי, כי יבוא יום ונהיה כולנו בארץ־ישראל... מולדתנו האמתית היא שם.

על קירות ביתנו היו תלויות תמונותיהם של הרצל וחברי נשיאות הקונגרס הציוני ושל מונטפיורי. באחת השידות נשמרו כתבי־עת ציוניים "כנסת" של שפ"ר, דער יודע (שעל־פיו התחלתי ללמוד ביוזמתי ובכוחות עצמי — יידיש, שלא שמעתי אותה בבית — כבר לאחר שלמדתי עברית עם מורה וגרמנית בבית־הספר). סבא אהב לצייר ובידי נשמר עד היום ציור דיוקנו של דויד גורדון, עורך "המגיד", מעשי ידי סבא. היו גם כתבי־עת ציוניים של אבא, ברוסית Rassviet, Evreiskaya zhizn' בהם מצאתי את התרגום הרוסי של "אוטואמנציפציה" של ד"ר פינסקר וקראתי אותו.

נוסף על העיתונים הנזכרים מצאתי בבית גלויות מצוירות מארץ־ישראל ושל גופי תחייה דמיוניים בידי הצייר ליליין, ששימשו בימי הצאריזם תחליף לשקל הציוני. את קיר חדרי קישטתי בנופי הארץ הגזורים מאותם העיתונים (בימי לימודיי בבית־ספר סובייטי): הגימנסיה "הרצליה", כינרת, מרחביה, בן־שמן...

אחד מידידי אבא הביא אלינו טקסט מודפס של "התקווה" על נייר צבעוני מצויר, בנוסח גלותי — "לשוב לארץ אבותינו, לעיר בה דויד חנה".

אבי דאג לכך, שאלמד עברית מגיל 6 בערך והתמדתי בלימודיי אלה עד עצם עלותי ארצה (סוכות תר"ץ). התחיל בזה מורה־פליט בעירנו מליטא, משאוולי ר' ליבנזון, והמשיך במשך שנים ר' משה פרלשטיין, בוגר הקורסים הגרודנאיים של טשרנא. היה לי גם מורה לאנגלית, מר הארדפילד — והכול מתוך התכוונות מעשית לא"י. אבי חי כל חייו על שכר־עבודתו כמנהל פנקסים והמאמץ הזה לא היה קל בשבילו כלל ועיקר. למעשה, לא היו לאבא תוכניות ממשיות לעלייה ובפרט במשטר הסובייטי, כשהיציאה לחו"ל היתה אסורה, אלא רק חלומות, הרבה חלומות שנזונו מהתכתבות עם הדוד זאב זגורודסקי (גיסו, בעל אחותו) ומאוחר יותר עם הדוד סעדיה רוגלסקי (אחיו) שכבר עלו. אבי לא היה נכון לעלות אז, גם אילו קיבל בנס היתר יציאה. תמיד חשש, שיפול למעמסה על מישהו בלא ידיעת השפה — אעפ"י שלמד עברית בשיעורים מטעם "תרבות" וגם אמא למדה במקצת.

בפגישה הנזכרת עם פ' קיבלתי הודעה חגיגית, כי אני "מתקבל לתנועת השומר־הצעיר"...

צריך הייתי ללקט קבוצת נערים "צופים" ולהדריך אותם. הוטל עליי גם לנהל תכתובת עם סימפרופול בשיטה קונספירטיבית עפ"י כתובת שנמסרה לי. הילת הרומנטיקה הזאת קסמה לי מאד... כתבתי בציפורן טבולה בחלב בין שורות של מכתב־הסחה תמים. גם קיבלתי מכתב או שניים כאלה בדואר־נדרש. הפענוח היה מעל לעששית דולקת.

זכור לי, כי בטיפולי היתה קבוצה קטנה של "צופים". שום חומר הדרכה מעולם לא קיבלתי.

בין הצופים שלי היו שתי אחיות של חברי, הגדול ממני, פיניה ר' (אביהם עסק במסחר עורות). צעיר בניו של הכורך ש', דודני נוליה (בארץ — סא"ל אהרן קרן ז"ל), אחיו של ואַניה (בנימין) דימשיץ (מי שהיה בשנות השישים סגן ראש הממשלה במוסקבה ויו"ר מועצת המשק הלאומית (סובנארחוז). אחרים איני זוכר.

זכורות לי פגישות בודדות שערכתי לא רחוק מביתנו — על גבעה שממנה נשקף נוף נפלא על איזור המרחצאות בים, על הנמל ועל חלק העיר הסמוך לנמל ולתחנת־הרכבת. מפרץ הים השתרע למרגלותינו. נהגתי לקרוא בפגישותינו את סיפורי שלום־עליכם (ברוסית) ולספר לחניכיי "על חיי העיירה היהודית", שאת מושגיי עליה שאבתי מאותם הסיפורים (וכמותם), בעיקר. פעם סיפרתי על חיי ארץ־ישראל החדשה, על־פי המכתבים שקיבל אבא מדודיי או אני מבני־דודיי (שכתבו עברית). בו בזמן "ערכתי עיתון" בעברית, שקוראיו היו חוץ ממני — פיניה, חברי ללימוד עברית, מורי וחברו (פעם היה עסקן "תרבות) ונדמה לי, כי מורי היה מראה אותו לפעמים גם לרב העיר, שהיה שכננו. העיתון, ששמו היה "מבשר" היה כתוב בידי על ארבעה עמודי מחברת ובו היה מדור של חדשות מארץ־ישראל על סמך אותם המכתבים מתל־אביב.

בערב חג השבועות, הצעתי לארגן מבצע של "הכשרה" בעבודה גופנית — סיקלנו, ניקינו וסידרנו את החצר הגדולה בביתו של פיניה ואחיותיו.

מן השירים המעטים של "השומר הצעיר" שידעתי (מפי דודניתי, תמר, שהיתה צופה בסימפרופול), תרגמתי לעברית קטעים של ההימנון (הוי, אחים ואחיות, עוול רב בעולם, מסביב סבל, שוד ותלאות...") ואת שיר הלכת לצופים.

פעילותו של התא שלנו לא ארכה.

בסוף החורף 1926 (?) היו בתאודוסיה מאסרי הנוער הציוני. אח"כ נודע לי, כי בעירנו נתקיים עוד איזה תא מחתרתי של נוער "חופשי בדעותיו" (Svobodomys lyashchiye). בסימפרופול היו המאסרים קצת לפני כן.

זמן־מה לפני המאסרים, מסר לי אהרן צ' שהיה חבר השוה"צ בסימפרופול ועבר עם הוריו לגור בתאודוסיה, כי עליי להתקשר עם גניה (גיורא) ברמן (עתה, חבר "הגושרים" בגליל העליון). התקשרתי. אח"כ נודע לי, כי הוא נתמנה ראש הסניף שלנו. הוא קשיש ממני ולמד אז ב"טכניקום הפדגוגי" (כך נקראו באותם הימים בתי־הספר התיכוניים המקצועיים, מקביל למדרשה למורים אצלנו). הוא ארגן 2—3 קבוצות של בני גילו. זכורה לי פגישה אחת בביתו ונדמה לי כי הייתי יחד עם דודני עמנואל (רוגלסקי, ועתה קרן, ברמת־השרון) ועם פיניה, וגניה הרצה לפנינו על המצע האידיאולוגי של התנועה. גם בפגישה זו לא הודרכתי באשר לתוכן פעולתו של תא הצופים.

ערב אחד הוזהרתי ע"י גניה ברמן, כי עליי להשמיד כל רשימת חברים וכתובות שבידי. תלשתי שמות שהיו רשומים בפנקסי ושרפתים.

זכור לי אותו בוקר אביבי, כשהופיעו בביתנו שני שוטרי גפ"או בעלי כותפות ירוקות ושאלו עליי. כבר גמרתי את תפילת השחרית (הורגלתי להתפלל ולהניח תפילין וגם ביקרתי בקביעות בבית־הכנסת) ואכלתי את ארוחת־הבוקר לפני לכתי לבית־הספר. אבא התפלל עטור תפילין (את טלית המשי שמר לשבתות — בבית — ולמועדים ובעיקר לימים הנוראים כשהיה נוטל חופשה והולך לבית־הכנסת). אמא יצאה מקודם לשוק. "האורחים" הציגו כתב־הרשאה לערוך חיפוש ובו היה סעיף האומר: "ובלא קשר לתוצאות החיפוש — להביא אותי למפקדת גפ"או" (נוסח רגיל של כתבים כאלה). חיפשו בעיקר בין ספריי ומחברותיי ובילקוטי. לא נמצא דבר. ובכן, ביקשוני להתלבש ולהתלוות אליהם. ברחוב, ליד שער הבית המתינה לנו כרכרה. וכך נסענו. המפקדה קרובה היתה לביתנו, לא רחוק מבית־הספר, אבל ה"סדר" חייב, כנראה, לנסוע; ואולי, בגלל הליווי... לא הרחקנו מהבית ולקראתנו

באה אמא בשובה מהשוק כשסל הקניות בידה. נקל לשער את הרגשתה בראותה אותי מובל כ״אסיר״...

הובאתי לבית הגפ״או ברחוב ״החדש״ (Novaya) והוכנסתי לחדר ההמתנה שבקומת הקרקע, כשהחוקר ולשכתו — כפי שנתברר אחר־כך — בקומה העליונה. פגשתי שם את פ׳ דודניתי. איני זוכר עתה, האם המתנו ביחד ולא הורשינו לשוחח בינינו, או שראיתיה רק באקראי לפני שעלתה לחקירה. עד לפגישה הזאת, לא ידעתי כי גם היא היתה שייכת לתא (של בוגרים יותר). במשך כל הזמן נמצא בחדר שוטר של גפ״או. ישבתי שם שעות אחדות. בצהריים לערך נקראתי לחקירה בקומה העליונה. היינו לבדנו בחדר: החוקר מאנישב (סיפרו לי אחר־כך כי הוא יהודי) ואני. הוא דיבר בחביבות מעושה, אבל שיבץ את דבריו במשפטים תקיפים. וכך בערך היו דבריו: על הארגון שלכם ידוע לנו הכול. אנשיכם שנאסרו, סיפרו כבר הכול. אנו יודעים גם את שמות המשתתפים. אתה רוצה בוודאי להיות מהר בבית ולישון הלילה במיטתך. ובכן, אחרי שתספר לי הכול על הישיבות והפגישות שלכם ותאמר היכן נפגשתם ומי היו המשתתפים — תוכל להיות חופשי. ״התעקשתי״ ואמרתי, ששום שמות לא אמסור... הוא ניסה לשאוב ממני ידיעות בדרך אחרת: ״יודע אני, כי היית בביתו של פ׳ בערך לפני שבוע. מי היה שם עוד ועל מה שוחחתם?״ אישרתי, כי אכן הייתי ושוחחנו בעניינים השייכים לארגון, אבל אינני זוכר את הפרטים. את שמות האנשים הלא אתם יודעים ולא אוסיף על זה מאומה. הוא ניסה עוד בשאלות ממין זה, אך חזרתי כי שמות לא אגיד, בין כך. לבסוף הוא אמר, כי הפעם ישלח אותי הביתה (הייתי בן $14\frac{1}{2}$), אבל עליי להבטיח, כי לא אצטרף עוד לשום ארגון ואם יפנה אליי מישהו ויציע, כי אצטרף שוב — אמסור על כך לו, למאנישב. אמרתי, כי אני מוכן להבטיח, כי לא אצטרף לארגון, אבל לא אמסור שום שמות, כי הלא מעשה כזה מכוער הוא, לכל הדעות... אולי הוא חייך בלבו לתמימותי: הלא אחת משתי כוונותיו, כבר השיג — בארגון לא אהיה עוד — ואשר ל״מוסרים״ — בוודאי עוד יצליח...

לפני לכתי נוכחתי, כי שיחתנו נרשמה (מאחורי המחיצה בחדר) והוגש לי דף השאלות והתשובות לחתימה ״על עדותי״. אחרי הצהריים הייתי בבית.

כמובן, לנער בגילי היתה זו חוויה בלתי רגילה. משהו מהוד ״הרדיפות״ וגאווה פנימית על סירוב לשמש ״מלשין״ (באותם הימים קראתי את הרומאן של וויניץ׳ ״הצרעה״ — מתקופת מלחמת המחתרת של גאריבלדי) מילאו את לבי.

* * *

לקבוצת הנערים שהדרכתי אמרתי, כי יכולים אנו להמשיך לקיים את החוג שלנו בלי כל קשרים ארגוניים, כדי לספק לעצמנו ״מזון רוחני״ יהודי ולזכור את חובתנו לארץ־ישראל. המלים היו נאות, לבי התפעם מהרעיון הזה, אבל... חוגנו הקטן נמס והחבילה נתפרדה. כנראה, רושם פעולת הגפ״או והשפעת ההורים היו חזקים מדבריי...

השלכה רחוקה מן המאורעות הללו היתה על האפילוג שנתרחש בעוד שנתיים. בהיותי בכיתה האחרונה (התשיעית) של ביה״ס התיכון (״הדרגה השנייה״), נבחרתי ליושב־ראש של ועד התלמידים של בית־הספר (תמיד הייתי מן ״הפעילים״ — נציג הכיתה במועצה הפדגוגית, ראש מערכת עיתון הקיר, יו״ר ועדת התרבות). והנה יום אחד הוזמנתי אל מנהל ביה״ס. הוא היה קומוניסט פעיל, הגיע לקרים מטעמי בריאות מאופא, שם שימש סגן שר החינוך של באשקיריה) והוא הציע לי בדרך

ידידותית להתפטר מתפקידי, כיוון שאין זה הגיוני, כי בן הכיתה האחרונה, העומד לעזוב את המוסד, ימלא תפקיד כזה המצריך הכשרה מוקדמת של מועמד ראוי. נרמזתי, כי ישנו מועמד "רציני" הראוי לקבל מידי את משימת ההמשך... הלא הוא מזכיר תא הקומסומול, קוליה קוצ'גארוב. כנראה, נרמז גם המנהל (פרול איוואנוביץ' טרטיאקוב), כי ראוי שביה"ס יטוהר ויסיר מעצמו את הכתם של עסקן תלמידים ציוני ר"ל שהוא טיפוס אנטי־סוציאלי (או קונטר־רבולוציוני) — והלא בית־ספרנו הוא מס' 1 בעיר ונושא את שם "האחד במאי"...

לא הסכמתי להתפטר מרצוני מן התפקיד שאליו נבחרתי. אמרתי, שאם כזה יהיה רצון נבחרי התלמידים (חברי הוועד) או רצונה של האסיפה הכללית — כמובן, אזי ייבחר מועמד אחר "הטוב ממני". לא ערכו בחירות חדשות ובתפקידי זה סיימתי את בית־הספר.

* * *

יש לשער, כי בזכות פרסומי "הציוני" לא נתקלתי בקשיים לקבל רשיון יציאה מרוסיה לשם "הגירה" (כפי שהודרכתי ע"י פקיד משרד הפנים בבירת הקהילייה הקרימאית וכפי שאמנם הגדרתי עפ"י עצתו את מטרת נסיעתי לארץ־ישראל), כאשר בעוד שנה הגשתי בקשה לדרכון, אחרי שנתקבל על שמי סרטיפיקט מאת דודי בתל־אביב.

נודע לי מאוחר יותר, כי היתה מגמה כזאת — להשתחרר מן "הטרדנים" הבלתי רצויים וברוח המגמה הזאת ובהשפעת לחץ מחו"ל הומרו גזירות גירוש על הציונים שנדונו בדרך מינהלית להגלייה, בגירוש "לפלשתינה על מנת לא לחזור". עם "המומרים" הללו נמנה גם דודני שורה רוגלסקי מסימפרופול (עתה — בתל־אביב) שגורש מקודם לאורנבורג. אתי יחד קיבלה היתר ל"הגירה" דודניתי תמר (אחותו של שורה, עתה — תמר קושניר בחולון), שגם היא היתה ב"השומר הצעיר" בסימפרופול. לשנינו דאג דודנו בתל־אביב, זאב זגורודסקי ז"ל, שהיה עד עזבו את קרים, מזכיר ההסתדרות הציונית במרכז, בסימפרופול.

ג' בתשרי תשל"ו — י"ק

"השומר הצעיר" בתיאודוסיה

מאת גיורא ברמן

למעשה, תנועתנו בתאודוסיה צעדה את צעדיה הארגוניים הראשונים בלבד שהופסקו בגל המאסרים ועל־כן עליי להזכיר אי־אלה גורמים צדדיים שהשפיעו על פעילותנו, כדי להאיר את מכלול הנסיבות.

אם זכרוני אינו מטעני, היה זה באחד מימי האביב (או הקיץ) החמים ב־1924 או ב־1925, כאשר נזדמנתי לראשונה עם המחתרת הציונית. מ' פ' ו־א' צ' הגיעו מסימפרופול לתאודוסיה ברצותם להרחיב את רשת הארגון. הפגישה נתקיימה, דומני, בדירתו של נ' מ'.

כתוצאה מפגישה זו נוצרה קבוצת בוגרים "שומרים" בהרכב: מ' פ', נ' מ', אחיותיהם... ואנוכי (קבוצה זו קיבלה אחר־כך את אישורה הרשמי מאת המרכז) וחודש הקשר עם קבוצה צעירה יותר של "צופים", שאורגנה ע"י איזיה (יחזקאל) רוגלסקי (קרן) בהשפעת י' פ' (אשר, לימים, הפך לפרובוקטור, שכנראה מילא

תפקיד בוגדני מכריע בחיסולו של הארגון האזורי בסימפרופול). ילדים בגילים נמוכים יותר — "גורים" — לא היו לנו. קשה לומר, כי המארגנים שהזכרתים, השפיעו על תוכנה הרעיוני של קבוצתנו, אבל הקשר הארגוני עם תנועת המחתרת הרחבה, פתח אופקים חדשים.

עובדה היא, שדחיפה ספונטאנית (ביודעין ובלא יודעין) לקיים את ישותנו הלאומית היתה חיה בלב רבים מאתנו. עוד בהיותנו תלמידי הכיתות הגבוהות בגימנסיה (שמינית ותשיעית), היינו יוצרים חוגים לספרות על טהרת ההרכב היהודי. זוכרני, כי בזמן לימודיי בגימנסיה, ניהלנו מו"מ עם מחלקת החינוך העירונית על צירוף חוגנו (בביה"ס התיכון מס׳ 2, של גירגלביץ׳ לשעבר) אל רשת הפעילות התרבותית של ביה"ס התיכון מס׳ 1. את המו"מ הזה ניהל בהצלחה בשלב הראשון ג׳ ב׳ ואחר־כך הוטל עליי לסיימו. בראש מחלקת החינוך עמד אותה שעה אחד, שלפי השמועות היה מקודם מפעילי "המדור המיוחד" בשירות הביטחון, שהיה לו חלק במבצע חיסול משפחתו של המלך ניקולאי ה־II בהרי אוראל.

ג׳ ב׳ שהיה מידידיי עוד בילדותי, עזב אותנו ברבות הימים ועלה במעלות מעמדו הצבאי־הימי הקומוניסטי, ונסיונותיי להשיג מחסה וכיסוי לחוגנו הספרותי בעזרת חסותה של מחלקת החינוך — נכשלו.

כשלון הניסיון הזה נבע או מאי־הצלחתי האישית, או מן ההתנגשויות בין שני בתי־הספר, או מעירנותו של נציג מחלקת החינוך — ואין זה משנה את המצב שנוצר. בוועד התלמידים של ביה"ס מס׳ 1 (וגם שם הפעילים היו יהודים) היה יחס חיובי לתיאום הפעילות התרבותית בין שני המוסדות.

פעולתו של החוג לספרות, שהשתתפו בו גם דרי פרוור גיאורגי (הפגישות היו מתקיימות גם שם) הביאתנו לידי התנגשויות רציניות עם הנוער הגויי, כיוון שביקורינו בפרוור היו פוגעים ברגש הפטריוטיזם המקומי של בריוני הפרוור.

עליי לציין, כי לגבינו חשוב היה בעיקר הקשר הארגוני ולא הרעיוני עם התנועה, כדי שנוכל לצאת למרחב הפעילות הפוליטית.

א׳ צ׳, שאביו היה בתקופת הנא"פ אחד מבעלי ביהח"ר לטבאק בסימפרופול, היה מפונק במשפחתו. בהיותו בסימפרופול, הוא היה נוהג לפעמים להתערב בעסקי אביו כדי לסייע לאחת הפועלות, שהיתה חברה בתנועתנו, אבל כאשר נפל בחלקו להיפגש פנים־אל־פנים עם המציאות הארצישראלית, עם קשיי בניין הארץ, הוא חזר לרוסיה.

מ׳ פ׳ — היה בו צירוף מוזר: הוא היה מסוגל לעבוד במרץ בלא הפסק עשרים וארבע שעות, אבל בשוך גל הפעילות, היתה פוקדת אותו לפעמים תקופת אדישות מוזרה. חוסר האיזון הפנימי הזה היה לחידה בעיני מכריו.

נ׳ מ׳ — דמותו נשמרה בזכרוני כ"ילד תפנוקים" ובעת היותי במאסר, לא התנגדתי למכתב החרטה שלו לגפ"או. לשונו השנונה הביאה לשורותינו את הבחור הגוי איזאג׳י, טיפוס מפוקפק שנאסר אחר־כך בשל קשר עם ארגוננו ובו בזמן בשל קשר עם איזושהי קבוצה של בני תאודוסיה, הקרויה "נוער חופשי בדעותיו".

הרכבה הנשי של קבוצת "השומרים" שלנו סייע ליצירת אווירה חברית חמה בתוכה. מ׳ פ׳, אשר למעשה ריכז את פעילות הסניף שלנו, העמיד אותנו לפתע בפני בעיה חדשה: בעת ביקורו של מדריך גלילי (ממטה הגליל באודסה), א׳ ב׳ אצלנו, הודיע מ׳ פ׳, כי הוא מסרב לנהל את העניינים במקום.

פעולתו הפרובוקטיבית של י׳ פ׳ (בסימפרופול) כבר הורגשה וא׳ ב׳ הציע למ׳ פ׳

לכתוב מכתב מתאים, כדי שבהגיעו ל״ידיים נאותות״ ישפיע להחלשת עירנותו של גפ״או.

הוצע לי לשמש מפקד (כך נקראו מרכזי הפעולה בסניפים) ונתבקשתי לצאת לכנס אזורי בסימפרופול (דבר, שלא יצא לפועל בגלל מאסרי). אב׳ פקד לשלוח את החומר האינפורמטיבי לסימפרופול בדואר שמור ועמד על כך, שאני לא אהיה קשור במשלוח (אחד החברים נאסר בדואר בעת משלוח חומר).

הכול הוטל עליי לפתע פתאום, כרעם ביום בהיר. הייתי צעיר, חסר ניסיון ארגוני ובנסותי להתקדם בעזרת ״מישוש״, עשיתי שגיאות חמורות. לא הבינותי, כי במציאות הסובייטית חשוב יותר מדביקות בכל מיני עקרונות מדיניים הצהרתיים — ליצור קבוצת חברים מלוכדת וגדולה, שתינק ממקורות ההוויי הלאומי. לא הבינותי, כי מסגרת קונספיראטיבית חמורה, המזכירה את צורת פעולתם של קושרי קשר, היתה מקצצת את צינורות הזרימה החיונית מבחוץ אל שורותינו.

רק בשבתי בבית־המעצר ״דופר״ (DOPR) וכפי שפענחו את ראשי־התבות הללו בתנועתנו על דרך הלצה: בית־מרגוע לעובדי מפלגות) עמדתי על המשגה שלי — ועדות לכך שאבתי מעובדת ביקוריהם אצלי של החברים שלא משורות התנועה, שלא חששו להבאיש את ריחם אצל השלטונות.

כמה מלים על תנאי פעילותנו הציבורית בכללם. האווירה הפוליטית הכללית: תעמולת התאים הקומוניסטיים בבית־הספר, עבודת רשת המועדונים, אוניברסיטאות עממיות, לימודי החברה בבית־הספר, העיתונות, הספרות והתיאטרון — הכול רוממו והאדירו את רעיון עליונותו של מעמד הפועלים, הפיצו סיסמאות על שיתוף פעולה בין האומות, על עולם בלא ניצול ובלא מלחמות וסחפו המוני נוער, ובפרט יהודי, שראה בשלטון החדש את מגינו היחיד בפני המאה השחורה וגלי האנטי־שמיות. בתנאים אלה הזדרזו צעירינו, שסיימו את ביה״ס התיכון, ליהפך ״פועלים״ כדי שלא ייתקעו בסינון הסוציאלי בשעת הקבלה לבית־הספר הגבוה. ילדי ה״חדר״ וה״תרבות״ של אתמול התפרצו בחלקם לשורות הקומסומול. ארגוני ה״מכבי״ התפוררו.

בהשפעת האווירה שתוארה, החליט חלק של הסתדרות ״מכבי״ באחת הוועידות להתארגן במסגרת של ״השומר הצעיר״. זו היתה מסגרת של ״צופיות״ בעלת שלושה רובדי גיל ותוכנה הפוליטי נתגבש ב״מצע הלאומי המעמדי״ המכיר בעליונות הפועלים כמקימי חברה חדשה, הרואה באינטרנציונל צירוף יחידות לאומיות שכל אחת מהן תורמת את תרומתה ליצירת הסימפוניה של אנושות העתיד. ארץ־ישראל היא הבסיס הטריטוריאלי לפתרון בעיות העם היהודי ולהגשמת האידיאלים לעתיד לבוא.

בתנאים המתוארים ובהיותי חסר הכשרה מוקדמת, הועמדתי בפני השאלה: מאין לשאוב עתודה אנושית? מבין שלושת רובדי הגיל היו בעירנו שניים. כבר הזכרתי את קבוצת הצופים שריכז קרן.

הטכניקום הפדגוגי שבו למדתי היה דל בהרכבו היהודי והמעטים שנמצאו שם, כמעט כולם היו קומוניסטים או אוהדיהם. הטכניקום וגם מועדון הימאים, שבו הייתי פעיל בחוגים שונים, שימשו בשבילי מסווה קונספירטיבי טוב ולפעמים נפגשו בדירתנו (בחוג הספרותי) גם חברי תנועתנו וגם חברי התא הקומוניסטי של הטכניקום. בזמן שלמדתי בטכניקום, עבדתי גם בבית־החרושת לסיגריות ״סטאמ־בול״ ושמרתי גם על הקשר עם תלמידי בתה״ס התיכוניים (מס׳ 1 ומס׳ 2).

ביהח"ר הזה, שבעליו, מומחיו ורוב פועליו היו יהודים, לא יכול היה לשמש מקור לכוח־אדם בשבילנו מטעמי גיל, ובכל זאת משהו ניתן היה להפיק ממנו.

מובן, שאת העתודה לתנועה צריך היה לחפש בעיקר בין תלמידי התיכון וכן בפרוורי העיר, ששם היהודים חשו את עצמם יהודים גם בתנאי המשטר הסובייטי. רעיון על יצירת גשר בין יוצאי הפרוורים, כמה יוצאי "סטמבול" וטכניקום, איזור הקייטנות (בצפון־מזרח העיר) ושל בתי־הספר, כדי ללכדם לחוג נוער רחב לצורכי פעולתנו בקרבו — לא עלה אפילו על דעתי, בהיותי כבול ע"י מסגרת הקונספירציה.

לעומת זה, תנופתה הרחבה של תנועתנו בסימפרופול הצדיקה את עצמה מבחינה היסטורית.

במרוצת הזמן, כבר בהיותי בגירוש, יכולתי לחוש בחשיבותו של אותו המיזוג החברתי שליכד כל־כך את חניכי השומר־הצעיר מימי ילדותם.

המאסרים והגירושים של ציוני המחתרת ברוסיה שולבו ע"י המשטר הקומוניסטי בשעת כושר רצויה מבחינתם: בפרוץ המשבר הכלכלי בארץ־ישראל, נקטה המפלגה השלטת בכיוון של פרודוקטיביזציה והתיישבות חקלאית של המון יהודים מנושלים מכלכלתם המסורתית, תוך הסתמכות על אותם החוזרים מא"י שרפו ידיהם בשל קשיי היקלטותם.

בתנועת "השומר הצעיר" נתבטאו חיי היומיום מגיל הילדות לא בנוסחאות אידיאולוגיות מופשטות, אלא בהוויי אינטימי של חיי צוותא ובילוי חברתי שטיפח כושר עמידה מול השפעות זרות מבחוץ.

באווירה שתיארתי, הספקתי להתקשר עם קבוצת נוער מצומצמת בפרוור הקראנטין (דוּמני). אלה היו צעירים יהודים פשוטים, יוצאי קווקאז, גאים ובעלי רגש יהודי חם. חבל מאד, שהתחלות אלה נותקו ביד גסה בשל מאסרי ומשום כך לא נזדמן לי להשתתף בכנס בסימפרופול.

בעת מאסרי השני, עלה בידי לבוא בקשר עם מ' פ' ונתברר לנו, כי בידי גפ"או היה מידע מרובה יותר מאשר שיערנו. ההוכחות על פעילותנו באמצעות אסירים פליליים היו בעין ועל כן מובן היה, כי יש להודות בהשתייכות לתנועה ולסיים את החקירה תוך סירוב להשיב על השאלות הנוגעות במישרין או בעקיפין לתנועה.

אין בלבי ספק עכשיו, כי אילו נתקיים קשר חברי חי בין הקבוצות המפורדות, אזי גם תאודוסיה היתה מכשירה במסגרתנו כמה עשרות חברים בשביל ארצנו.

נצנוצי זכרונות אחרונים מעירנו.

לילה אחרון ב"דוֹפּר" (בית המעצר). קבוצת המגורשים יצאה משערי הבית ביחד עם הנדונים למוות. האורות כובו מטעמי זהירות. אזהרות חמורות — לא להתקרב לסורגים. בבית מגורים שממול, בדירת מכריי — צלילי פסנתר חרישים.

החדש הבלתי נודע לפניי.

עברית: י"ק

סימפרופול

הצופים והשומר הצעיר

הידיעה העיתונאית היחידה שבהישג ידנו מסימפרופול מתקופת השלטון הדמוקרטי ברוסיה היא מאפריל 1917. עם הענקת החופש המלא בחיים האזרחיים והמדיניים, כתוצאה ממהפכת פברואר, נתעוררה שוב הפעילות הציונית, שבו לפעולתם העסקנים הוותיקים, נתלכדה קבוצה בת למעלה מ־100 חברים ונבחר ועד ציוני זמני. נתארגן

גם הנוער הלומד, קמה אגודת חובבי־שפת־עבר (חובש״ע), נפתחו שיעורי־ערב לעברית והוזמנו כתבי־עת לאולם הקריאה הציבורי. נבחר ציר לוועידה הציונית הגלילית בייקטרינוסלב. ערך תעמולתי רב נודע לשתי הרצאותיו של ד״ר ד׳ פסמניק שנתקיימו באולם התיאטרון העירוני שהיה גדוש קהל נלהב (יבר. ז׳יזן, 23.4.17).

בארכיון העבודה של ההסתדרות בתל־אביב שמורות שתי תעודות מעניינות המחישות את קיומה של פעילות ציונית בציבור הסטודנטים היהודים באוניברסיטה בסימפרופול בשנים ההן. מצויה שם תעודת־חבר בעברית מס׳ 10 ע״ש יצחק קאנייבסקי (הוא יצחק קנב, מי שהיה לימים בין ראשי הפעילים בתחום הביטוח הסוציאלי בארצנו, יו״ר מרכז קופ״ח, סופר, מרצה, מתכנן) של אגודת סטודנטים ציונים באוניברסיטה הטאברית משנת 1918 וכן כרטיס־חבר ברוסית ע״ש הנ״ל של ארגון סטודנטים־אגרונומים ״פלשתינאים״ (הביטוי הרוסי למושג: שוחרי ארץ־ישראל (Palestintsy) שהוצאה בסימפרופול ב־1918.

על־פי רשימותיו של א׳ קנב, ולפי זכרונותיהם של חברים ותיקים אחדים, עסק הנוער היהודי בקרים (ובפלך טאבריה כולו) בספורט מאז שקמו שם ארגוני ספורט כלליים. שמה של הסתדרות הספורט הכללית היה ״סוקול״ (״בז״) וחלקם של היהודים בפעילותה היה רב ואף בולט.

מועדון ״מכבי״ הראשון בקרים נפתח, עם פרוץ המהפיכה באביב 1917, בסימ־פרופול, והוא שימש מרכז שסביבו נתרכז חלק מהנוער הלומד היהודי. בראשית הקיץ אותה שנה נפתח הסניף בקרטש וב־1918 נפתחו סניפי ״מכבי״ בסבסטופול ובג׳אנקוי. בסבסטופול נסתעפה פעילות מכבי ובמרוצת הימים נוצרו שם גם קבוצות ״צופים״. מראשי הפעילים שם היו פ׳ פסחוביץ ו־י׳ גורביץ. בג׳אנקוי, בהשפעת ה״מכבי״, הונהגו שיעורי התעמלות בביה״ס העברי המקומי. אחד המועדונים המסודרים ביותר היה זה שנתארגן בייבפטוריה, שנפתח שם בראשית מאי 1918 בימי השלטון הצבאי הגרמני וברשיונו: כאשר באו היוזמים, ורשצ׳קובסקי וריינין, לבקש את הרישיון מאת שלטונות הכיבוש ונתקבלו לשיחה עם הנציג הצבאי שהיה יועץ משפטי, נתברר להם כי הוא יהודי וחבר באגודה אקדמית ציונית. הרישיון ניתן והנציג הנזכר התייחס בחיבה לפעולה הספורטיבית שפותחה ואף המציא לחברים את העיתון היהודי, ביטאון ציוני גרמניה. האגודה השיגה סיוע מהקהילה המקומית לסידור אולם התעמלות ומגרש לפעולות ספורט, שזכה גם לתמיכת ״תרבות״ תמורת השימוש בו ע״י ילדי הגן העברי המקומי. בין ראשי האגודה המקומית היה גם משה קנבסקי, אשר נשתרש אח״כ בעיר ובימי הכיבוש הגרמני ב־1941 הוא נצטרף לגדוד הפרטיזנים שפעל בהרי קרים, ומשם לא חזר... בוועד הקהילה המקומי נדונה גם שאלת הנהגתם של שיעורי חובה להתעמלות ב״תלמוד תורה״ המקומי.

בשנת 1919 אישרו מוסדות המינהל והמשפט בקרים את התקנון של ״האגודה העברית לספורט — מכבי״ בסימפרופול, שהיקנה לו גם רשות לפתוח סניפים בכל ערי הפלך. ב־1920 נתקיימו סניפי ״מכבי״ בכל היישובים שאיזכרנום וגם בתאודוסיה, בבחצ׳יסראי וקראסובזר. בערי החוף — קרטש, תאודוסיה, סבסטופול, יבפטוריה ויאלטה פעלו גם סקציות ימיות ב״מכבי״. באוגוסט 1920 נתקיים בסימפרופול כנס גלילי של כל סניפי ״מכבי״ ובו נדונה בין השאר שאלת מילוי מקומם של המארגנים והמדריכים שעלו בינתיים לארץ.

בימים של ערב חילופי השלטונות בסתיו 1920, כשגברה הסכנה של השתלטות

האספסוף השחור ברחובות, הוקמה בערים שונות הגנה עצמית ובמרכזה ניצבו אנשי "מכבי" ובמטה ההגנה בסימפרופול נטלו חלק פעיל יוסף קוט והקצין הרוסי דניסוב, שהיה ידידו הפעיל של "מכבי".

יוסף קוֹט (שהיה מארגן הצופים היהודים בקרמנצ'וג ב־1917) הגיע בקיץ 1918 לסימפרופול כדי להמשיך את לימודיו באוניברסיטה של קייב שחלקה הועבר לקרים בימי מלחמת האזרחים. בדברי זכרונותיו שהוקלטו הוא מספר, כי בבואו לסימפרופול, הוא מצא כאן כבר מועדון של "מכבי" שפעל בבניין בית־היתומים היהודי ע"ש קוֹבלר ובשטח הסמוך לו, בקצה הדרומי של העיר. קוֹט ארגן והדריך את הצופים ליד המכבי ועמד בראש גדוד הצופים ("דרוז'ינה"). לדבריו, הוא הבדיל בפעולתו בין שתי שכבות הגיל — המכבי והצופים — בדרכי החינוך בלבד. כי העיקר בעיניו היה — הכשרת הנוער לעלייה ארצה. המכבי כאן היה מפותח מאוד והיו בו מדריכים מצוינים, יהודים וגם גויים.

יצחק לנדוברג (לימים — שדה), שהיה אז בקרים, הדריך בהיאבקות ובהרמת משקולות. במועדון שתואר פעלו באותו הזמן כ־100 איש. באותם הימים היו עולים מקרים לארץ־ישראל ותקוותי היתה רבה — ממשיך ומספר ד"ר קוט (שהיה יו"ר מגן־דויד־אדום בארץ) — שהנוער הזה, הצופים ואנשי החלוץ, יעלו לארץ. מאוחר יותר, פעלנו בקלוב הציוני במרכז העיר, לאחר שעם קום השלטון הסובייטי נאלצו הציונים לפנות את ביתם (ברחוב פטרופסלובסקאיה, 3). הבית היה מקושט בתמונות ארץ־ישראל ובכתובות עבריות. כשלא היה חשמל בעיר, ייצרנו אספקת זרם חשמל לעצמנו: גלגלי אופניים שהונעו, הפעילו מנוע־גנרטוֹר... היו לנו גם טיולים ארוכים ברגל... בסוף כל שבוע קיימנו שיחה מחוץ לעיר. נוצרה קבוצת נוער נפלאה. סאניה כץ, האיש שעבד אתי יחד הרבה זמן בסימפרופול (בסופו של דבר נאסר, הוגלה לסולובקי ושם נספה) כתב לי — מספר קוט — אח"כ ממוסקבה: "הסימ־פרופולאים שלך עלו בהרבה על הקרמנצ'וגאים, שטיפלת בהם. הם היו הכי טובים". מעניין המשך סיפורו על פעילותו של יצחק שדה (לנדוברג) ב"מכבי" ובצופים בסימפרופול באותם הימים: "עם יצחק שדה היינו בידידות רבה ותכננו תוכניות למעשים שנבצע בארץ. לדעתי, הוא העתיק הרבה מאוד דגמים מהפעילות בצופים בקרים — אל הפלמ"ח בארץ. הוא עצמו פעל במסגרת "מכבי", אבל היה מזדמן לא אחת לפעולות הצופים ונכח בשיחות מסביב למדורה. הוא העתיק דגמים של שיחותינו, של גישה כללית בחינוך, של רעיונות על ""יצירת קוזאקים" בארץ־ישראל".

באותו הזמן, קיימה קהילת סימפרופול מטבח זול ליד בית־הכנסת ובו אוכל טוב והוא שימש מרכז לנוער היהודי שאיננו מקומי: חלוצים, סטודנטים. בעיר פעל גם קואופרטיב־צרכניה בשם "אחווה" וגם איזה בנק קטן ובזה טיפל העסקן הצעיר ראובן שנקר (לימים, אחד מראשי העוסקים בקואופרציה ובמפעלים כלכליים בארץ). מטעם הציבור ניצב בראש "מכבי" הציוני סימונוב.

יהודי סימפרופול זוכרים עד היום את התהלוכה החגיגית שנערכה בעיר לכבוד הצהרת בלפור. באותו הזמן התפשטה פעילות הצופים היהודים כמעט בכל ערי קרים. עד סוף שנת 1920 פעלו עוד בציבור היהודי צעירי־ציון ושני פלגים של "החלוץ", שה"לגאלי" שבהם המשיך את קיומו עד 1928, כאשר משקי ההכשרה שלו פורקו ופעיליו נאסרו. נוסף על "השומר הצעיר" השמאלי, שהיה קשור במפלגה הציונית־הסוציאליסטית (צ"ס) נתקיים גם השוה"צ הימני, שהיה קשור בברית

נוער ציוני של מפלגת "המשמר" (?). גם פועלי־ציון שמאל המשיכו לפעול עד 1928. יוסף טרומפלדור בהיותו בקרים ביקר כמעט בכל גדודי הצופים וביקוריו זכורים לרבים: ביסמפרופול, בג'אנקוי, בייבפטוריה, ביאלטה, בסבסטופול, בקרטש, בתאודוסיה. בכל מקום הוא נאם (ברוסית) בבית הכנסת לפני קהל נלהב.

מסיפורי החברים מצטיירת תמונה כזאת: בטרם חוסלה סופית המסגרת הצופית, עם כינונו של המשטר הסובייטי, היא הסתגלה למציאות המשתנה ונתקיימה בצורת יחידה ספורטיבית בחסותו של "נארקומזדראב" (משרד הבריאות הממשלתי) ודרך פעולתה לא היתה שונה מזו של הסתדרות צופים רגילה אלא בזאת, שהיתה רשומה כארגון לאימון גופני המסונף למשרד הבריאות. המסגרת הצופית חוסלה רשמית בראשית קיץ 1923 והחברים המשיכו להיפגש בפארקים עירוניים ועסקו במשחקים צופיים ובמיפגשים חברתיים שלא במסגרת הארגונית הנהוגה.

עם חיסול הצופים, לא נתקיימה מסגרת חינוכית מתאימה לנוער, שלא בחר להצטרף לפיונרים, שהם המשמרת הילדותית לקומסומול ולמפלגה הקומוניסטית. האינטלגנציה בסימפרופול (מורים, שחקנים, ביניהם הזכירו את השחקן חורגל, לימים בתיאטרון "מטאטא") הקימה מועדון לנוער בשם: "בית אזרחי העתיד", ששכן בצריף ענקי בקצה העיר ובו חוגים לפעילות שונה: ציור, דראמה, לימוד היסטוריה, וכד'. אחוז היהודים במועדון הזה היה גבוה, אך לבסוף הפכוהו למועדון רגיל של קומסומול.

בראשית 1924 הפכו הצופים ל"שומרים" והארגון המחתרתי הזה נקרא "השומר הצעיר" והוא הקיף בסימפרופול 300 ואף יותר צעירים. בחנוכה אותה שנה נערכה מסיבת חג מלווה תוכנית אמנותית. בשביל אלה שלא הגיעו לגיל "השומרים" נתקיימו מסגרות מיוחדות: פלוגת הכשרה (לאלה שעברו הכשרה אידיאולוגית מינימלית) ופלוגת־חוץ בשביל טירונים גמורים שהיו מעל לגיל הצופים. הפגישות נערכו בבתים פרטיים, בדרך־כלל — בקבוצות קטנות (חוליות־פאטרולים). הפעולות התנהלו לפי תוכנית שנתית בתחומי השכלה כללית ויהודית. הפעילות המחתרתית נמשכה עד אביב 1927, במסגרות שהלכו והצטמצמו עם כל גל מאסרים חדש. המאסרים והגירושים התחילו באביב 1925 והאחרון היה במאי 1927. רבים זוכרים את יום צאתו של אחד ממשלוחי המגורשים הראשונים: הדבר היה ביום־כיפור תרפ"ו (1925) ובעיר קוימה הפגנת אהדה שסימפרופול לא ראתה דוגמתה ולקחו בה חלק כ־1,000 איש, נוער ומבוגרים. האסירים ענדו עניבות תכלת־לבן שצורפו ממטפחות החברים. בעבור הרכבת בסביבת ג'אנקוי, באיזור המושבות היהודיות, שוב הופיעו "חברה" בקריאות "להתראות!"...

אחרוני התאים של השוה"צ נתחסלו בסימפרופול ב־1927.

יהדות סימפרופול וצמיחת "השומר הצעיר" בעירנו

מאת שמעון (סיומה) אפשטיין (רחובות)

תנועת הצופים (סקאוטים יהודים) התחילה כסקציה בתוך "מכבי" אשר הוקם בסימפרופול עוד ב־1917. ראשון המארגנים היה יוסף קוט (לימים, ד"ר קוט, יו"ר "מגן־דויד־אדום" בארץ) והוא עמד בראש גדוד הצופים עד 1921, כאשר עזב את קרים. עוזרו הקרוב היה ד"ר סניה כץ, אשר הוגלה בזמן מאסרי הציונים לסולובקי ומת שם בהיותו אסיר פוליטי.

עם כניסתו של הצבא האדום לקרים והקמתו של השלטון הבולשביסטי בסוף שנת 1920, חלה מבוכה באוכלוסייה היהודית, אשר בימי שלטונם של "הלבנים" (דניקין, וראנגל) סבלה בחלקה מדיכוי כל כוח החשוד על הנטייה השמאלית ומצד שני נהנתה מאפשרות הפעילות הציונית ואף של העלייה לארץ.

המפלגות הציוניות התחילו להתפרק ולא מקרה היה, שציונים של אתמול הצטרפו למפלגה הקומוניסטית ובחלקם אפילו נלחמו אקטיבית נגד התנועה הציונית במסגרת ה"ייבסקציה" (סקציה יהודית במפלגה הקומוניסטית).

על הנערים שבשורות הצופים (שכעבור זמן־מה הפכו לחברי "השומר־הצעיר" עם התגבשות המצע הסוציאליסטי השמאלי בכנס בקיוב, 1923) לא השפיעו מאורעות אלה במיוחד. אנשי "מכבי" תפסו דירת מועדון של צעירי־ציון באחד הרחובות המרכזיים בעיר. כל המועדונים היו מבחינה פורמלית גופים ספורטיביים רשמיים. וכך גם אנשי השומר־הצעיר הקימו את מועדונם בדירה ששימשה מקודם את לשכת העלייה של המרכז הציוני. מועדון מכבי לא נתקיים זמן רב והוא נסגר בידי קצין צבאי גבוה, איש "מכבי" לשעבר. מועדון השוה"צ המשיך להתקיים ואפילו קיבל תמיכה ממשלתית עד סוף שנת 1922, כאשר נסגר בלחצה של ה"יבסקציה". למרות זאת, נמשכו הפעולות תוך חיפושי דרך להשיג ביסוס חוקי לקיומו. כעבור כמה חודשים הוקם באותו המקום מועדון חדש שהיה נחשב למסונף ל"קומיסריון הברי־אות" (לטיפוח פעילות ספורטיבית) והוא הצליח להתקיים כשנה אחת. ואז פוזר הארגון ובכך נסתיימה הפעילות הלגאלית והתחיל הקיום הבלתי לגאלי. חלק החברים עזבו את המסגרת. שאר התנועות התפזרו, מלבד כמה יחידים מאנשי פועלי־ציון שמאל, שאף הצליחו ב־1922 לפתוח מועדון, שמבקריו העיקריים היו חברי השוה"צ. באותם הימים התבסס גם "החלוץ" הלגלי (השמאלי) וב־1923 הוא הקים את המשק "תל־חי" (לייתר דיוק — באוקטובר 1922 — י"ק).

בשנת 1924 הצליחו אנשי השומר־הצעיר לקבוע קשר עם מרכז התנועה, עם ההנהגה העליונה. שליח השוה"צ, ליובה מוקווז, השתתף בכנס בקייב.

באותה שנה התחילה התיישבות יהודית בקרים בתכנון ממשלתי ודובר גם על הקמת מסגרת טריטוריאלית אוטונומית יהודית תוך העברת המון מחוסרי הפרנסה לחקלאות. גם הציונים חייבו העברת היהודים לעבודה יצרנית.

גם השומר־הצעיר התחיל בארגון הנוער בנקודות ההתיישבות. התנועה התרחבה והיו לה סניפים במקומות שונים בקרים. גם מפלגות ציוניות אחרות היו להם סניפים חדשים. הדבר הזה המריץ את ה"יבסקציה" להגביר את לחצה על השלטונות להילחם בציונות, שעלה בידה לחדור לפינות רבות של ההתיישבות היהודית.

המאסרים הראשונים של פעילי הציונים שהיו ברוסיה בספטמבר 1924 הגיעו לקרים במאי 1925. בין 15 הנאסרים הראשונים כאן נתגלו כמה פרובוקטורים, אך למרות זאת המשיכה התנועה להתקיים. חלקם של האסירים שוחררו בגמר החקירה עד לקבלת פסק־הדין והם המשיכו בפעולה בתנועה. בחודש ספטמבר 1925 נתקבל פסה"ד מםוסקבה על גירושם האדמיניסטראטיבי של האסירים והמשוחררים לסיביר ל־3 שנים. באוקטובר 1925 נשלחה לגירוש קבוצה ראשונה בת 9 אנשים (7 מסימפרופול: דויד באסוב, ליובה מוקווז, ליובה מטליזה, שורה רוגלסקי, מוניה שרמן, אהרן צייטלין וכותב השורות האלה; 2 מייבפטוריה: אהרן נורקין ויצחק מלר). ביום זה נערכה הפגנה ענקית בסימפרופול. אנשים התפזרו לאורך הקרונות על רציף תחנת־הרכבת ולאורך המסילה מחוץ לשטח התחנה. בדרכה של הרכבת

יצאו אל המסילה להיפרד מחברינו אנשי ההתיישבות היהודית. ארוכה היתה דרכם של הנשלחים (חרקוב, טולה, סיזראן, סמארה (קויבישב) עד הגיעם לאורנבורג. במרוצת הימים הגיעו לאורנבורג אסירים נוספים: זוסיה טראנטוב, ורה רודניק, פירה באבושקינה. כעבור כמה חודשים, לאחר מאסרם החוזר של החברים בעוון נסיונם לחדש את הקשר עם הנהגת התנועה במוסקבה, הושגה, בהשתדלותה של פשקובה (אשת גורקי), נציגת הצלב האדום, החלפת הגירוש בשילוח לארץ־ישראל.

1961

במחתרת הציונית בקרים

מאת רוזה פרידמן—אילנאה (קב' אפיקים)

אני ילידת סימפרופול. הוריי היגרו לקרים מליטא. אבי סחר בבדים ואריגים, שהיה מוכרם בכפרים בסביבה. ביתנו היה ספוג מסורת לאומית. שפת הדיבור בבית היתה יידיש. אחי הצעיר למד ב״חדר״ ואח״כ דאגו להשכלתו הכללית והוא סיים בי״ס למסחר. אחי הבכור היה למהנדס. הוריי שאפו להקנות לי (הבת הבכירה) השכלה רחבה ואחרי גמרי את הגימנסיה, למדתי שנתיים מדעי־טבע באוניברסיטה של סימפרופול.

עוד בילדותי (1920) הצטרפתי לגדוד־הצופים היהודיים, שאורגן ע״י הסתדרות ״מכבי״. כמפקד הגדוד שימש ד״ר י' קוט ואחרי נסיעתו מקרים מילא את מקומו אברשה וינץ. בין אנשי המכבי הפעילים הבוגרים, זוכרת אני את יצחק שדה (לנדוברג) (לימים — מפקד הפלמ״ח), את האחים סימונוב ואת שולמן (סטודנטים).

נתמניתי לראש קבוצה (פאטרולני) של צופים. הפעולות בגדוד על שיחותיהן, שירתן ומשחקיהן התנהלו ברוסית. פקודות מסוימות במיסדרים ובתרגילי־סדר ניתנו בעברית. היו גם שירים אחדים שנלמדו בעברית (כגון: שאו ציונה נס ודגל). שרנו בכנסינו את הימנון התנועה (היה נכון וער, שומר! — ברוסית) ושירים שומריים אחרים. מועדון הצופים היה ברחוב פטרופאבלובסקאיה. בפגישותינו עסקנו גם בהתעמלות ובפעולות צופיות שונות.

גדוד ״השומר הצעיר״ בסימפרופול, 1923

1 מאניה באבושקין, 2—8 ..., 9 רוזה פרידמן־אילנאה, 10 סוניה ראָן־עדן, 11 ..., 12 רוזר פוצ׳ינקין, 13—15 ..., 16 גב׳ כץ, 17 פאַניה איידיגאַר, 18 ..., 19 אברהם וינץ, 20 דר״ סייניה כץ (מת בגירוש), 21 ל׳ מוקבוז, 22 אַסיה לויט, 23 גב׳ איידיגאַר, 24 מוניה קיטייגורודסקי, 25 איזיה נימבורג, 26 ל׳ מאַטאַליצה, 27 אֶטיה מאטאליצה, 28 ..., 29 זוסמן טאראנטוב (תורן), 30—32 ..., 33 פירה באבושקין־בהיר, 34 דוד באסוב, 35 ..., באבושקין, 37 ..., 38 סיומה אֶפשטיין, 39 אהרון צייטלין, 40 קאציזנאַר, 41—42 ..., 43 רוזנבלום, 44 ...

התנועה עברה בהתפתחותה שני שלבים: התקופה הלגאלית במסגרת הסתדרות הצופים, ותקופת המחתרת: הסתדרות השומר הצעיר (1923—1925). בראש המטה של השוה״צ בקרים עמד דויד באסוב. ביסוד החינוך הונחו ״עשרת הדברות״ של באדן־פאוּל ונושאי שיחות רבות סובבו על הסברת מהותם וערכם של העקרונות הללו. דובר לא מעט על דרכי רכישתם של חברים חדשים ועל שמירת כללי המחתרת. הגדוד הצופי והשומר־הצעיר יצרו בסיס לגיבוש האידיאולוגיה הלאומית היהודית. מגמתו של השוה״צ היתה להגשמה עצמית: להכשרה, לפרולטריזציה, לעליה ולקיבוץ. ההורים ידעו על פעילותי ואף עודדוני ואני הכינותי אותם לקראת אפשרות של מאסרי. הרקע להתעוררות הלאומית צמח בתנאי האווירה הכללית ברוסיה ובקרים. אחרי מהפיכת פברואר 1917, עוד בהיותי בגימנסיה, ראיתי כיצד צצו ארגוני צופים לאומיים שונים — רוסיים, ארמניים, ועוד. זכור לי גם ביקורו של יוסף טרומפלדור ונאומו (ברוסית) בשמחת־תורה בבית־הכנסת הגדול לפני קהל נלהב (1919).

בשנות פעילותי בצופים ובהשוה״צ (1922—1924) טופחו הלכה למעשה התוכניות הסובייטיות להתיישבות יהודית בקרים. באמצעותו של הקוֹמזאֶט (הוועד הממלכתי להתיישבות יהודים־עמלים) נתארגנה בסימפרופול קבוצה קואופרטיבית (ארטל) של 15 משפחות לשם ייסוד משק חקלאי שיתופי. כשליש הקבוצה היו מיהודי סימפרופול והשאר — מבין הפליטים היהודים שנתקבצו באותו הזמן בקרים, בעקבות המלחמה ומלחמת האזרחים, והם יוצאי פלכיה המערביים של רוסיה. אבי מכר דירות אחדות שבחצר ביתו, השקיע את חלקו בקבוצה ונצטרף עם אשתו ואחותי הקטנה למשק שהוקם. גם אחי הגדול ומשפחתו נכנסו להתיישבות הזאת. המתיישבים בחרו למשקם שם עברי ״אחדות״ (בהברה אשכנזית: אחדוס). הממשלה הקצתה לנקודה הזאת קרקעות ומבנים שהיו בעבר רכושו של אחד מבעלי האחוזות העשירים — במרחק 5 ק״מ מתחנת הרכבת ביוק־אונלאר (״אוקטיאברסקויה״ של היום — י״ק).

הוריי ואחי עסקו במושבה ״אחדות״ בפלחה. אבי עבד בטראקטור ואמי טיפלה במשק־בית. המתיישבים עיבדו גם גני־פרי ומקשות והשקיעו עמל רב בפיתוחם, אחרי שנזנחו בימי המלחמות והעזובה שנשתררה בהם.

הכפר התנהל ע״י הנהלה נבחרת ושפת הדיבור היתה יידיש. 8—9 שנים נתקיימה המושבה הזאת, ששמה הוסב אח״כ (עם השתררות אנשי הייבסקציה ביישובים החקלאיים) ל״לעניגדאָרף״. בית־כנסת לא היה בכפר והתפילות קוימו בבית פרטי. זכור לי, כשחזרתי מהגירוש בקזאכטאן ובסיביר (ביליתי 5 שנים באקטיובינסק ובסברדלובסק) עם החלפתו בהיתר עלייה ארצה, ובאתי להיפרד מהוריי — מצאתי את אבי בשעת תפילה במניין בדירתנו.

עם הקמת הכפר ״אחדות״ — השוה״צ היה כבר אותה שעה במחתרת — נשלחתי ע״י תנועתנו בתפקיד לארגן תא שומרים במקום. הייתי מפקדת שם על קבוצת צעירים בני 20—25, וביניהם גם רחוקים מכל רעיון לאומי — ואנכי נערה בת 17.

הוריי ניספו בשואה ב־1943, כשהיו עם משפחת אחי בסאקי (ע״י יבפטוריה).

* *

בתהלוכה של הציבור הדמוקראטי בקרטש, שבה אוזכרו לוחמי החופש שנפלו ביום 23 במארס, השתתפה במאורגן קבוצת הנוער הציוני שנשאה דגל לאומי וצעדה בסך לצלילי שירים עבריים (שם, 16.4.17).

לאחר מהפיכת פברואר, עם הפלתו של המשטר הצאריסטי, משהתחילה גיאותה של הפעילות הציונית הבלתי־מוגבלת, נתכנסה גם בקרטש אסיפת־עם יהודית מטעם ההסתדרות הציונית ("הצפירה", 31.5.17).

שני בני קרטש שראיינתי אותם, סיפרו כי בנעוריהם היו צופים עברים בעירם. אליהו רודה ז"ל (פתח־תקווה), בנו של ר' שמעון רודה, שהיה יו"ר הקהילה הדמוקראטית, שנבחרה לאחר מהפיכת פברואר, היה ראש חוליית צופים בשנת 1918. את גדוד הצופים ארגן בקרטש ויקטור בק (לימים, ד"ר אביגדור בק ז"ל, מרצה באוניברסיטה העברית). לפי סיפור אליהו היתה בקרטש גם סקציה ימית של "מכבי" וחבריה היו מתאמנים בסירות שנמצאו ברשותם. שאול טשרניחובסקי,

ביקור המהנדס קישון (קישינובסקי) בסניף צעירי־ציון בקרטש, 1917
בשורה אמצעית הוא המהנדס קישון (קישינובסקי)

ששהה כמה שבועות בקרטש, המציא מונחים עבריים לצורכי הפעילות הימית. בעיר נמצאו גם יהודים בעלי סירות. הצופים היו מתכנסים בחצר שלהם ברחוב ניקולאייבסקאיה ושם היה מועדון מכבי ובו מכשירי ספורט; אליהו הפליג מקרטש לבאטום במפרשית בתוך קבוצה בת 20 איש בדצמבר 1922 ואחרי שהייה של חודש בקושטא, עלו משם באונייה ליפו. בשעה שיצא מבאטום, הפליגו משם שתי פְלוגות (מפרשיות תורכיות) ובהן גם חלוצים ושיוטן לקושטא ארך חודש ומעלה.

מתתיהו (תודיה) אבישר (בלוצרקובסקי), עתה בחיפה — גם הוא היה צופה בקרטש וכן התאמן ב"מכבי". זכור לו, כי באותו הזמן היתה ורה רבינוביץ ראש גדוד הצופות. אביו של מתתיהו, שמואל לבנון היה מנהל ת"ת בקרטש, ואמו היתה

מורה שם. האב שימש גם מזכיר ההסתדרות הציונית. בעלותם ארצה, היה אביו ממייסדי המושב גת־רימון.

בקרטש נתקיים גם ארגון חיילים משוחררים יהודים וחבריו היו גרעין ההגנה העצמית. יצחק שלוסברג עמד בראש ההגנה בימי מלחמת האזרחים עם נסיגת הצבא הלבן. בעיר פעל גם ארגון הנוער הלומד הציוני. ייתכן, שהיה זה המשכו של אותו "חוג תיאורטי" בחסותה של ההסתדרות "יהודה הצעירה" (שנתבלטה בקרטש וביאלטה, בייחוד), שעליה סיפרנו לעיל, כשסקרנו את אירועי שנת המהפיכה 1905 והריאקציה שבעקבותיה. יצחק ארנן (פוטרז'בה) סיפר, ששימש סגן יו"ר הארגון הזה (כנראה, בשנים 1916—1918). הוא עלה ארצה בהפליגו ב־1920 מבסטופול לקושטא על־סמך תעודת הגירה קולקטיבית מטעם המרכז הציוני בסימפרופול (שהוכרה על־ידי השלטונות הבריטיים בנמל סבסטופול), שהוצאה על־שם 13 איש, היוצאים בתור "רפאטריאנטיס" לארץ־ישראל.

זכרונות של בן־קרץ'

מאת גרשון רוז'נסקי (רחובות)

נולדתי בקרץ', וגם אמי נולדה שם (לפי סיפורה) — בפרוור הטטארי), ואבי גדל ונתחנך גם הוא בקרץ', כי הובא לשם ע"י הוריו בגיל 10 (נולד בבלורוסיה). הוריי החזיקו חנות־מכולת. בבית דיברנו רוסית והוריי ביניהם דיברו יידיש. למדתי ב"חדר מתוקן" ובתלמוד־תורה והיה לי גם מורה פרטי לעברית. אחרי גמרי את הגימנסיה, הספקתי ללמוד $1\frac{1}{2}$ שנה באוניברסיטה במוסקבה, עד שפרצה מלחמת האזרחים והוכרחתי לשוב לקרץ'.

הקהילה היהודית בקרץ' לפני מלחמת העולם הראשונה מנתה למעלה מ־4,000 נפש בעיר בת 50,000 ומעלה תושבים. רובם היו יהודים־אשכנזים, אך היתה גם עדה גדולה של יהודים־קרימצ'אקים ולהם בית־כנסת משלהם, וגם קראים מספר. היהודים עסקו בעיקר במסחר ובמלאכות ואחדים במקצועות חופשיים ובשירותים — רופאים, רוקחים, פקידים, זבנים. היה גם מספר לא מבוטל של יהודים אמידים: בעלי טחנות קמח, בתי־חרושת לשימורים, סוחרים בדגים מלוחים (שקרץ' נתפרסמה בהם), סוחרי תבואות, בעלי בתי־מרקחת.

בגלל אופיה הרב־לאומי (בעיר חיו טטארים, תורכים, יוונים, פולנים, בולגרים, גרמנים) היתה קרץ' מאד סובלנית וליבראלית, והאנטישמיות הורגשה בעיקר בפרוורי העיר.

הקהילה היהודית היתה פעילה מאד וטיפלה במוסדות שונים: בית־חולים יהודי, קופת־מלווה וחיסכון, גמילות־חסד, הכנסת־אורחים, שני בתי־ספר עבריים־רוסיים, תלמוד־תורה לבנים ובית־ספר לבנות של טפמן. בעיר נתקיים אפילו איגוד מקצועי של זבנים יהודים (והם היו רבים בעיר).

הדור הצעיר נטה בימים ההם לתנועות שמאל רוסיות: סוציאל־דמוקרטים וסוציאל־רבולוציונרים, ומעטים היו חברים בתנועת ס"ס ("סיימובצים"). מפלגת ה"בונד" כמעט ולא היתה בעיר ולעומת זאת הורגשה התנועה הציונית על כל שלוחותיה: פרחי־ציון, צעירי־ציון והתנועה הכללית. כל הפעילויות נתקיימו במחתרת (כי הציונות היתה אסורה בימי הצאר) בחצר ביה"ס לבנות של טפמן. משטרת הביטחון ("אוחראנה") שעינה היתה פקוחה על הכול, התייחסה בסובלנות רבה וכמעט ולא

הפריעה לפעולות הציוניות, אולי מתוך סיבה פשוטה, כדי להטות את הנוער מתנועות השמאל. עם זאת היתה למשטרה אינפורמציה רבה על הפעולות. זוכר אני, כשקיימנו פעם אסיפת צעירי־ציון בבית אחד החברים, עמדתי במשמרת בחוץ, כדי להודיע אם יתקרב שוטר. ועוד זכור לי מקרה, שאיש ה"אוֹחראנה" פנה פעם אל אבי והזהירו, שבנו לא צריך להתבלט ביותר בפעולותיו הציוניות. בהיותי תלמיד בגימנסיה, הייתי פעיל בתנועת צעירי־ציון.

נזכר אני בביקורו של נתן ביסטריצקי (סופר ועסקן, נואם, מפעילי ההסברה הציונית) ב־1918 בעירנו שהפך לארוע בלתי נשכח. עם פרוץ המלחמה, חזר ביסטריצקי לרוסיה מארץ־ישראל, שם למד בגימנסיה "הרצליה". שמו הלך לפניו ודיברו עליו כעל עילוי וככוכב שדרך בשמי הציונות. הוא בא אלינו להרצאה פומבית על הספרות העברית המתחדשת. בערב, לפני הרצאתו, הוא השתתף באסיפה סגורה (וכמובן, חשאית) של פעילים ציוניים, שמע על הנעשה והרצה על הפעילות במרכזים. בידיו היתה גם חוברת שכללה את דברי הרצאתו שהכין, שהיתה כבר מאושרת מטעם הצנזור הממשלתי. למחרת נתקיימה הרצאתו בתיאטרון הקייצי שהיה מלא מפה אל פה קהל צמא ונפעם לשמע הדברים שנשא המרצה במשך שעתיים מבלי להיעזר בכתב־היד, בשפה רוסית עשירת סגנון ומלוטשת להפליא.

לאחר מהפיכת פברואר 1917 בא האביב הידוע לתנועה הציונית ברוסיה כולה וכמובן גם בעירנו. התנועה הציונית יצאה אל הרחוב וממש כבשה אותו. אנשינו נבחרו למועצת העירייה, ציר מעירנו נסע לוועידת צעירי־ציון הגלילית בייקאטרי־נוסלב ושלושה צירים נשלחו לוועידה הציונית הכלל־רוסית בפטרוגראד: ד' קריסטלקה, מ' חקלאי וח' מושינסקי.

בקיץ 1917 ביקר בסניפנו שליח המרכז הציוני הרוסי המהנדס קישיניוֹבסקי ושמורה בידי עד היום התמונה שבה מצולמת קבוצת פעילינו יחד אתו באותה החצר הידועה של ביה"ס טפמן.

האביב היה קצר מאד ובעקבות ההפיכה הבולשביסטית פרצה מלחמת האזרחים הממושכת ברוסיה, אך הצבא האדום הגיע לקרץ' רק ב־1920.

רבים מבין המצולמים בתמונה הנזכרת הספיקו לעלות ארצה וביניהם גם קישינ־יובסק (מאוחר יותר), אשר עיברת כאן את שמו לקישון והיה מרצה בטכניון בחיפה.

במלחמת העולם השנייה, בעת הכיבוש הנאצי, הושמדה קהילת קרץ' — 3,000 איש נהרגו בידי הגרמנים בעזרת הטטארים והאוקראינים הלאומנים.

1979

* * *

עדות דוקומנטאלית על הפעילות הציונית התרבותית בתקופת שלטון "הלבנים" (בהנהגת הגנרל דיניקין) ביאלטה נשתמרה בארכיון העבודה של ההסתדרות בתל־אביב בצורת מודעה על קיום קונצרט למוסיקה יהודית עממית ב־10 באוקטובר 1918 במסגרת "השבוע הארצישראלי" שנערך אז ברוסיה לרגל מלאות שנה להצהרת בלפור. הקונצרט סודר מטעם הוועד הציוני המקומי ובו הופיעו הזמר ל' פרידמן־לבוב, גב' סלמן וגב' לוריא.

ובימי ראשית הדרור, כאשר רוסיה יצאה "מעבדות לחרות" והעריצות מוגרה, נתקיימה גם באלושטה הרצאתו הפומבית של הד"ר פסמניק וועד ההסתדרות הציונית המקומית בהשפעת התלהבותו של הקהל, רשם את המרצה בספר הזהב של הקרן־הקיימת (יבר. ז'יזן, 21.3.17).

יאלטה היהודית

מאת אליעזר למברג

יאלטה, כעיר וכקהילה, אופיה היה מיוחד לעומת הקהילות האחרות ברוסיה הגדולה. מצבה הגיאוגראפי, הרכב אוכלוסייתה ומצבם המיוחד של יהודיה, שהותר להם להתגורר בה, הוא שקבע את דמותה. בדבריי הקצרים אנסה להציב לה ציון צנוע.

יאלטה שימשה מושב קיץ למלכי רוסיה ודבר זה קבע את גורלה של הקהילה היהודית במקום: העיר לא נכללה ב״תחום המושב״ כמו קרים כולה והיא הופיעה ברשימת הערים שמחוץ לתחום וכל החוקים והגזירות שנבעו ממצב זה היו מנת חלקה של הקהילה המקומית.

המתיישבים היהודים הראשונים השתקעו כאן עוד טרם בחרו בה מלכי רוסיה כעיר הקיט שלהם ועל כן נשמרה להם זכות הישיבה במקום. עליהם נוספו יהודים בעלי זכויות מיוחדות וביחד מנו כולם כמה מאות משפחות, שנשתייכו לעדות שונות: אשכנזים, שהיו הרוב, ועל־ידם קרימצ׳אקים, ששפתם היתה טאטארית, וכן קראים.

בתוך כלל תושבי העיר — רוסים, טאטארים, יוונים — היו היהודים כטיפה בים, ולמרות שבחיי יום־יום הם לא נתבדלו ולא פרשו משאר האוכלוסייה — בית־ספר יהודי לא היה קיים, כי למורה יהודי לא ניתנה זכות ישיבה; הנוער לא ידע יידיש ודיבר אך ורק רוסית — הנה שמרו על הגחלת היהודית. הם ארגנו חיי קהילה, בנו בית־כנסת ובקום הציונות, נוסדה ביאלטה גם הסתדרות ציונית חזקה, אשר בתוקף האיסורים שהיו קיימים, נאלצה לפעול במחתרת ובתחומים מצומצמים.

הפעילות הציבורית

שנת 1917. המהפיכה הדמוקרטית ברוסיה (בפברואר) וכמו בכל ערי המדינה המתעוררת, כן גם ביאלטה, פרצו בכוח חיים חדשים גם ברחוב היהודי, כאילו ביקשו היהודים לזכות ולהשיג במהרה מה שנמנע מהם בעבר.

זכור לי יום חגה הראשון של המהפיכה. הקהילה כולה נתאספה בבית־הכנסת לתפילת הודיה. מכאן יצא הקהל ערוך בשורות כשבראשו נישא דגל לאומי, כדי להשתתף ב״מיטינג״ של כלל האוכלוסייה — רוסים, אוקראינים, יוונים וטאטארים. לראשונה הופיע כאן הד״ר פסמניק, שנזדמן ליאלטה בתור רופא צבאי, ומאז השתתף באורח פעיל בחיי הציבור היהודי.

ההסתדרות הציונית נתארגנה מחדש על כל שלוחותיה, כשההשפעה העיקרית נודעת לצעירי־ציון והקרובים להם, אשר זכו בשלטון בקהילה בבחירות דמוקרטיות. גם בבחירות ל״אסיפה המכוננת״ הכול־רוסית, מסרה האוכלוסייה היהודית כמעט מאה אחוז של קולותיה לרשימה הציונית.

יאלטה, עיר הדרום השמשית, שימשה מתמיד עיר־מרפא לחולי שחפת. הקהילה היהודית הקטנה התאמצה והקימה סנטוריום והטילה על עצמה את הדאגה לריפויים של יהודים מעוטי יכולת, שעד אותו הזמן אסור היה להם לבוא בתחומה. פרט הראוי לציון: כיוון, שביאלטה היתה העירייה מטילה מס מיוחד על כל מבקרי המקום בעונת הקיץ, החליטה הקהילה גם היא, על דעת עצמה, על מס דומה שייגבה מכל אורח יהודי, לטובת הסנטוריום.

גולת הכותרת בפעולת הקהילה היתה פתיחת בית־ספר ״תרבות״ (עברי) בסיועם של אורחים־עסקנים שנזדמנו לעירנו וביניהם הפדגוגית הידועה הגב׳ שרגורודסקי, גב׳ לויטה, הילל זלטופולסקי, ואחרים. בבית־הספר הזה הורה גם הסופר חיים הזז, ומנהלו היה יהושע גנקן *.

זוכר אני את ביקורו של יוסף טרומפלדור בעירנו, שממנה הוא הפליג לקושטא, בדרכו לארץ־ישראל. ביקורו גרם להתארגנותה של קבוצת בחורים לעלייה ארצה ובהזדמנות הראשונה, אמנם עלה חלק מהם ארצה והאחרים הגיעו בעקבותיהם בדרך־לא־דרך.

טרומפלדור והעלייה ארצה

בעיתונות קראנו, כי בפטרוגרד הופיע, בימיה הראשונים של המהפיכה ״קפיטן אנגליי־יהודי״ ושמו טרומפלדור. שמועות משמועות שונות הגיעו לאוזנינו. סיפרו, שהוא עומד בראש ההגנה היהודית, מארגן חיילים יהודים, מייסד את תנועת ״החלוץ״. אלה שנפגשו עמו, דיברו על אודותיו בהערצה ותיארו את אישיותו הבלתי רגילה.

באחד הימים נודע לנו, כי יוסף טרומפלדור שוהה בקרים וכנראה, יבקר גם אצלנו, ואכן, יום אחד הופיע בלשכת ההסתדרות הציונית ביאלטה, איש לבוש בפשטות, שלראשו כובע ״קאֶפי״ והוא מבקש לראות מישהו מחברי הוועד. הוא מציג את עצמו : ״טרומפלדור״. נדהמנו. הזה האיש שסביבו נוצרו כל מיני אגדות ? — היתה בו פשטות יתרה, גם בהופעתו החיצונית וגם בדרך דיבורו הוא ידע ליצור יחסי חברות מהרגע הראשון ודמותו וחזותו שפעו קסם רב.

* *
*

אני רואה אותו מדבר לפני הקהל שלנו באסיפה פומבית. אין בדבריו מן הפאתוס של תועמלן. אין ״ארץ־ישראל שמעליה פרוסים שמים כחולים״, אין ״איש יושב תחת גפנו ותאנתו״, דברים שהורגלנו לשמעם באותם הימים. הוא דיבר על עבודה עברית (לא ידענו כלל, שקיימת בעיה כזאת), על חיי הפועל בארץ, על הקשיים הצפויים לעולים ארצה ותיאוריו היו לא־כל־כך ורודים ולא בצבעי תכלת־לבן. היתה זו הפעם הראשונה ששמענו את האמת על המצב בארץ, לא תעמולה ודברי הבאי. דברים פשוטים וגלויי־לב ועם זה הוא קרא להיות מוכנים לעלייה ונכונים לקראת העתיד. הוא היה השליח הראשון שחשף את המציאות כמו שהיא ודבריו הולידו בלב לא־אחד מאתנו את ההחלטה לעלות ובכל מחיר — ארצה.

* *
*

טרומפלדור מבקש דרך לצאת מרוסיה כדי להגיע ארצה וגם לחוץ־לארץ, שם עליו לטפל בענייני ״החלוץ״ והעלייה, בשעה שמרוסיה אין כמעט כל קשר עם חו״ל.

והנה, במקרה, מופיעה אנייה יוונית קטנה ולנו, אנשי המקום, קשרים בנמל והעניין מסודר. טרומפלדור ואחד מחברינו — בן־צור — שהיה כבר בארץ, מפליגים באנייה זו. טרומפלדור, בתור קצין אנגלי, מקבל את רשיון היציאה באופן רשמי, ואילו הח׳ בן־צור יפליג באורח בלתי־לגאלי.

---

* מיכאל דרור (פיינברג) סיפר לי, כי גנקן היה מורו הראשון לעברית ביאלטה.

יום סגריר. אנו, שניים־שלושה חברים, נפרדים מטרומפלדור ומבן־צור. טרומ־פלדור מבטיח לנו, שיזרז את סידורן של הוויזות בשבילנו, והם עולים על האנייה. "להתראות בארץ!" — אלה מלותיו האחרונות של יוסף טרומפלדור אלינו. האנייה מפליגה. והנה ביציאה מהנמל מעכב משמר החופים את האנייה. אנו חרדים, שמא אירעה תקלה כלשהי. מרחוק מבחינים אנו, כי טרומפלדור יורד בסולם ומשוחח עם אנשי המשמר וחוזר ועולה בסולם. האנייה ממשיכה בדרכה. נשמנו לרווחה. טרומפלדור שולח לנו מרחוק אות לפרידה ואנו חוזרים העירה בתקווה להיפגש בארץ.

אחרי זמן־מה הגיעתנו הבשורה המרה, שטרומפלדור נפל.

* *
*

ברוסיה, אכולת מלחמת האזרחים, התעוררות ציונית גדולה ורצון כביר לעלות ארצה. אולם כל הגבולות סגורים. נמל יאלטה הוא הדרומי בנמלי קרים, שלחוף הים השחור. חברים בודדים התחילו להגיע לעירנו בדרך לא־דרך כשפניהם ארצה. נרתמנו לעזרתם. עזרנו להם הן בשהותם ביאלטה והן בהעלאתם לספינות המפליגות, בנצלנו את הקשרים שהיו לנו עם אנשי הים. האפשרות היחידה לצאת היתה, כאשר לפרקים הגיעו ספינות מפרשים קטנות מתורכיה מנווטות בידי תורכים. בספינות אלו היינו מעלים את החברים, שרצונם היה לעלות ארצה, כי הדרך לארץ עברה כמובן דרך תורכיה.

* * *

אף אני מוכן הייתי ללכת באותה הדרך, כשלפתע הגיעה מהארץ הידיעה על נפילתו של טרומפלדור. שוב אין להשתהות! ובאחד הלילות אני מפליג בסירה תורכית, החוצה את הים השחור ומביאה אותי לעיירה קטנה באנטוליה בשם גרזה. פה עזבוני הספנים התורכים לנפשי ולא נותרה בידי ברירה אלא לצפות בעיירה זו להזדמנות להגיע לקושטא. ואני יהודי יחיד בעיירה זרה, ללא אמצעים, מצפה בכליון־עיניים לסירה או לספינה שתוציאני ממקום נידח זה. לא היה מכאן קשר תחבורתי קבוע לקושטא, אך סיפרו לי, כי מדי פעם מזדמנת ספינה או סירה וצריך להמתין בסבלנות. ובינתיים פוחתים אמצעי הקיום ובלבי מקנן פחד ומתגבר הייאוש ומצב־רוחי נעכר.

והנה, באחד הלילות, כאשר השתרעתי על כמה כסאות באותו בית־קפה תורכי, שבו הייתי מבלה יום תמים בהמתנה ועששית היתה מאירה קלושות את החדר, הבחנתי לפתע במגן־דויד החרות על הקיר ותחתיו כתובת באותיות עבריות: "חזק ואמץ, חבר, אחריי!". פירוש הדבר, שכבר היה כאן מישהו לפניי וגם הוא ידע אותה הציפייה ואותו הסבל. אכן, כתובת קטנה זו, שכתב חבר אלמוני, ששהה כאן לפניי ועבר באותה הדרך, הפיחה בי רוח חדשה. זה היה בשבילי המגדלור המסמן את הדרך הלאה.

קמתי בבוקר וירדתי לחוף הים כדרכי יום־יום מאז הגעתי לגרזה. והנה מרחוק רואה אני מתקרבת, לשמחתי, אנייה, ואמנם פניה היו מועדות לקושטא.

תחנתי הראשונה בדרך התלאות לארץ היתה מאחוריי.

* *
*

החוג "יהודה הצעירה" פעל גם בשנת 1917 ביאלטה (כפי שסיפרו גם החברים מקרטש). על כך שמענו מפיו של מיכאל דרור (תל־אביב), שהיה חבר בו.

ובסבסטופול — אחרי נפילת הצאריזם, בימי מלחמת האזרחים:

חיים טרנופולסקי־הלוי (ירושלים), בן סבסטופול, שראיינתיו, סיפר, כי הוא ואחותו צילה, שניהם השתייכו לצופים העברים (ב־1918—1919). חיים זוכר, כי מפקד הגדוד היה פסחוביץ, וחיים היה ראש חוליית "גורים". זכור לו מיסדר אחד, שבו נכח גם איזה מפקד צופים רוסי (ייתכן, שהיה זה קפיטן דניסוב, הזכור לנו מסימפרופול — י"ק), והיה גם נשף צופים. אחותו צילה אמרה, כי היא זוכרת את הדגל תכלת־הלבן ושירת "התקווה" בפעולה וכן את נאומו ברוסית של טרומפלדור בבית־הכנסת. הם עלו ארצה עם הוריהם בשנת 1920 באנייה "מחמודייה" מקושטא, ולשם הגיעו באנייה רוסית ישר מסבסטופול.

גם מאיר לאנדשאפט, בן סבסטופול (תל־אביב), ששוחחתי עמו, נזכר בנאומיהם של טרומפלדור ושל נתן ביסטריצקי בבית־הכנסת. הוא היה רחוק מפעילות ציונית והפליג מסבסטופול לקושטא על־פי תעודת פליט ליטאי החוזר ל"ארצו", אבל המשיך אח"כ לארץ־ישראל.

מרשימותיו של א' קנב יודעים אנו, כי ישראל מטות (לימים, מורה בירושלים ומראשוני המשתכנים בבית־הכרם) ניהל בעיר את בית־הספר (או את ת"ת) העברי וכמורה שימש בו חיים פרידמן (לימים, חיים אבשלום, ראש ועדת התרבות במועצת פועלי תל־אביב, שעל שמו נקרא אח"כ "מכון אבשלום" — המכון לידיעת הארץ, עתה באוניברסיטת ת"א).

31. אנוסי הדממה

לכשפוזרו המפלגות ולכשהופסק בית־הספר העברי והושם קץ לקהילות המאורגנות, נדמו חיי הציבור היהודי גם בקרים (כברוסיה כולה) והגילוי היחיד ליישות כלשהי בצוותא, מקומו יכירנו מעתה בבית־הכנסת בלבד. כך היה המצב, כנראה, מסוף שנת 1922.

זכרונותיי שלי ושל ג' ברמן שיבואו למטה (שהובאו למעלה) לא יוכלו להמחיש את חיי ה"דממה" הציבורית בקהל היהודי בעירנו במשך 20 שנות המציאות הסובייטית עד לפלישה הגרמנית לרוסיה, שהרי בשנים הראשונות עוד שרדו "אודים עשנים" גם בין הצעירים ללימוד עברית ולהתארגנות מחתרתית ציונית בד־בבד עם הפעילות בתחום ההתיישבות החקלאית בקרים, שאומנם נגעה מעט מאוד ביהודי קרים עצמם, אבל היתה מיועדת לשיקומם של אלפי משפחות יהודיות עקורות משורשיהן החומריים והפיחה בשדרות מסוימות תקוות (שווא) להתחדשות לאומית — וכל אלה נמוגו כעבור שנים מעטות.

אנסה לתאר כאן בקווים אחדים אותם גילויים לאומיים קולקטיביים שבצבצו בימי נעוריי בתקופה הסובייטית. מילדותי נטיתי "לחוש" כל דבר יהודי ולדבוק בו. ייתכן, שנטיות אלו שורש גנטי להן — שאם לא כן מן הנמנע להסביר תחושה זו של חיבה לפולקלור יהודי, לשפת יידיש ולנוסח תפילה חסידי וכיוצא באלה דברים שלא הורגלתי בהם ולא ראיתים בבית הוריי ודבקתי בהם באיזו דבקות מסתורית. חיבבתי מילדותי את הסידור הקטן, שכריכתו צופתה מבחוץ בד לבן

הדוק, ב״נוסח ספרד״ שהיה בין ספרי אבי, מורשת סבי, התאהבתי בניגונים חסידיים, אילצתי את עצמי ללמוד יידיש (ידיעת עברית ולימוד גרמנית בבית־הספר סייעו לי בכך) עד שהגעתי ליכולת לקרוא עיתון וכתבי־עת ולבסוף קראתי סיפורי שלום־עליכם במקורם (כבר בארץ) ואף אהבתי להקריאם בקול (ודודי סעדיה אמר, כי הדבר מזכיר לו את קריאותיו של סבא) וגם תרגמתי אחדים מהם מן המקור ל״עברית קלה״ שהופיעו בחוברת ללומדי אולפנים, בלא להזדקק לתרגומו של ברקוביץ.

בלי ספק, עליי לברך את דבקותי בבית־הכנסת ובתפילה, שאליהם הורגלתי ע״י אבי ז״ל, שמילאה בחיי את מקומה של ההוויה היהודית היום־יומית וטיפחה בלבי קשרים מיסטיים אל המון העם הרחוק־הקרוב, נוסף על אהבת ארץ־ישראל והעברית. חושי זה הביאני בנעוריי אל התגלותם של שני מנהגים יהודיים שלא ידעתי על קיומם ואשר הרשימו אותי מאוד. נודע לי, כי באחד הימים תתקיים קבורה טקסית של ספרי תפילה וספרי עיון בלים מזוקן (״שמות״) והלכתי עם המלווים בלוויה בלתי רגילה זו שיצאה מחצר בית־הכנסת הגדול ובדרכה אל בית־העלמין חנתה בחצרו של בית־הכנסת הישן (הוא בית־הכנסת העתיק, ההיסטורי) ושם הושמעה דרשתו של הרב (אבלסון).

והחוויה השנייה — כשנזדמנתי באחת ממנחות השבת בקיץ לשמחת סיום הש״ס שלכבודה נערכה ״מסיבת מצווה״ באולם המבוא בבית־הכנסת. נאמרו דברי תורה ודברי ברכה והמתפללים כובדו בלגימה ובתקרובת צנועה.

לחוויות כאלו עליי להוסיף את צירופי ביוזמת אבא, לביקוריו בארוע ציבורי אמנותי יהודי פלוני, שהיו נדירים בעירנו בימים ההם: הצגה של תיאטרון יידי (שלא הבינותי בה כמעט כלום) שהתרשמתי בה מטיפוסי העיירה היהודית שהופיעו על הבמה ומהתפאורה האופיינית למקום הארוע; הרצאתו של העו״ד זארודני (באולם התיאטרון העירוני) על משפט בייליס, שהמרצה היה בשעתו בין סניגוריו.

פעם, זוכר אני, נמשכתי אחרי הפרסום בעיתון הקרימאי ״קראסני קרים״, שקראתיו בין שאר העיתונים באולם הקריאה בספרייה, והלכתי לבקר בהרצאתו של אחד מעסקני ה״קומזט״ (הוועד הממשלתי ליישובם החקלאי של העמלים היהודים על אדמת קרים) שנערכה במועדון־הקיץ של עובדי הים (בקרבת המגדל הגנואֵזי שבגן־העיר). זוכר אני, כי נתאספו כמאה איש להקשיב להרצאה, שהיתה ברוסית. משער אני, כי רק חלקם של הנוכחים באו משום אינטרס אישי, כיוון ששני יישובים חקלאיים באיזור הערבה בקרים (ששם הוקצו גושי קרקע ליישובם של היהודים בעשרות נקודות) נועדו לקרימצ׳אקים ולאותם היהודים תושבי קרים שמקורות פרנסתם הלכו ונידלדלו ועמדו להיעלם (סוחרים). זכור לי, כי ב״בית־לחם״ או ביישוב ״ראבוֹטניק״ (שניהם בנפת תאודוסיה, בדרך לג׳אנקוֹי) התכוונה להתיישב משפחתו של חברי פיניה רבינוביץ (אביו עסק במסחר עורות ונמנה תקופה מסוימת עם גבאי בית־הכנסת הגדול), ואף התגוררה כבר שם. שאר באי האסיפה, נהו פשוט כמוני להתכנסות יהודים בנושא יהודי — דבר נדיר ביותר באותם הימים, ובעירנו על־אחת־כמה־וכמה.

והנה זכרה אחרת: כשהתגוררתי ב־1928—1929 חצי שנה באודסה, שם למדתי בקורסים לשפות (אנגלית וגרמנית וגם אוקראינית במקצת) ובו בזמן למדתי בקורס אחר סטנוגרפיה (השתעשעתי בתקווה, כי אוכל להסתדר כמתורגמן וסטנוֹגרף) ניסיתי למצות כל אפשרות שיכולתי, כדי להתרוֹת בחוויה יהודית — מצד אחד

ביקרתי בבית־הכנסת שבשכונת מגוריי (איזור ״השוק הקטן״) ועם זה תרתי אחרי עקבות שרידי ״יהדותה״ של אודסה, עיר ואם בישראל: הבית שבו היתה פעם הוצאת ספרים ״מוריה״ של ביאליק ורבניצקי ובית הדפוס של האחים בלטניצקי ועם זה גם במועדון או באולם־קריאה ע״ש פרץ וכנגד זה הלכתי גם למועדון הקומסומול שליד בית־הספר המקצועי היהודי (שלשון הלימודים בו היתה יידיש) ושם שמעתי את שיחם ושיגם של בני־נעורים מאיזור מולדבנקה, אם כי בקושי קלטתי מלים או ביטויים פה ושם. ומוזר הדבר — עם כל הזרות שנדפה כלפיי מהטיפוסים האלה על דרך דיבורם ומנהגיהם ה״עיירתיים״ ושיחותיהם הקולניות והמתנגנות — רוויתי ״נחת״ מיוחדת מן ה״אווירה היהודית״, מן השלטים והכתובות שכולן בא״ב עברי, אעפ״י שהתוכן כולו, הסיסמאות ופרצופי התמונות והנוסחאות לא היו אלא מהדורה קלוקלת של התעמולה והחינוך הרשמיים, שכבר שבעתי אותה בשפת המקור.

בעזרתם של סיפורי עדות מפי חברי ״השומר הצעיר״ ביישובי קרים, שזכו ובנו את ביתם בארצנו (שהוקלטו ביוזמתו של עורכו של ״ספר השוה״צ בבריה״מ״ ובידי המדור לתיעוד בע״פ במכון יהדות זמננו באוניברסיטה העברית), ועל־סמך יומנו האישי העברי של ר׳ צבי חפץ, רב מטעה״ם בתאודוסיה, וכן על־סמך קטעי העיתונות הסובייטית בנושאים יהודיים בשנים 1928—1929 (השמורים במרכז לתיעוד יהדות מזרח־אירופה באוניברסיטה העברית) וגם תוך שאיבת חומר עובדתי רלוואנטי מתוך ארכיונו של ד״ר י׳ רוזן, מי שהיה נציגו של הג׳וינט ברוסיה (השמור עתה במיקרופילמים באוניברסיטת תל־אביב) — מקווים אנו שיעלה בידנו לסרטט בקווים כוללים תמונות מצבה של יהדות קרים מאז ימי ה״נאפ״ (המדיניות הכלכלית החדשה) ועד אמצע שנות השלושים.

מובן, שבתנאים הקיימים נהיה רחוקים מאוד ממיצוי המידע על התקופה האמורה, אך לפי ״שעה״ עלינו להסתפק במה שמצוי בהישג ידנו, שאם לא כן גוזרים היינו על עצמנו ״שב ואל תעשה״ — דבר שהמצפון לא יניח לנו.

32. במעגלי פרודוקטיביזציה. מלחמה בדת. ושוב שנאת ישראל. עלילת קרים

ההתיישבות החקלאית

המהפיכה הקומוניסטית ומלחמת האזרחים בעקבותיה גרמו להרס הכלכלה בכלל והמשטר החדש הנחית מכת כיליון בכלכלה היהודית בפרט — כלכלה של רוכלים, מתווכים ובעלי־מלאכה בעיירות של ״התחום״ לשעבר. אף בשנים 1923—1924, כש״המדיניות הכלכלית החדשה״ (נאפ) היתה בשיאה, חשו היהודים כי הושמט כליל בסיס קיומם הכלכלי מתחתיהם: ידוע היה, כי התרת המסחר הפרטי הבינוני והזעיר ומפעלי המלאכה הקטנים, היו אמצעים זמניים, כי המסחר הפרטי מעצם טבעו נוגד את השיטה הסובייטית והיה ברור, כי לא יאריך ימים בהיותו לחוץ במכבש המיסים.

ההגירה היתה בלתי אפשרית וגם ארצות קליטתה היו נעולות ובתעשייה הרופפת המשתקמת לא היה מקום לקליטתו של המון מחוסרי פרנסה יהודים ובתנאים הללו, ההתיישבות על הקרקע נראתה כפיתרון המעשי ביותר למצוקתו של המון ״אנשי אוויר״ בעיירות אוקראינה ובלורוסיה.

במהלך המלחמה עזבו גרמנים רבים את קרים וגם משקי איכרים רבים אחרים נעזבו ואדמות מולאמות של בעלי־האחוזה לשעבר טרם נעבדו ועמדו בשממותם בערבות קרים. עוד ב־1919, טרומפלדור בהיותו בקרים בדרכו ארצה, תר אחרי שטח אדמה שיתאים להקמת קומונה חקלאית לחלוצים לשם הכשרתם לעבודה בארץ וגם לצורך אימונם הצבאי. הוא התאמץ להשיג למטרה זו את חוות "אופּאָ" (לשעבר אחוזת בשתירק בקרבת סימפרופול שסיפרנו עליה, שנתרמה ע"י הנדיב סולובייצ'יק).

בתנאים שתיארנו, עלה בידי "החלוץ", בשנת 1923 (כבר 3 שנים לאחר נפילתו של טרומפלדור בהגנה על תל־חי), להשיג שטח של אחוזה גרמנית לשעבר ("בייגאנצ'ק") באיזור ג'אנקוי, ולהקים עליו את משקו הגדול "תל־חי". בעקבות תל־חי, קמו עוד שלוש נקודות חלוציות (מעיין, משמר, כרם־יוסף) וכדוגמתן ובהשראתן ובסיועו של "אגרו־ג'וינט", ש"החלוץ" עורר אותו לשיתוף־פעולה, צצו בקרים, בדרך של זרימת מתיישבים בלתי מאורגנת — ישובים של מהגרים יהודים מפלכי המערב. רובם הושפעו מרוחו של "החלוץ", ודבר זה בלט בשמותיהם העבריים בשלב הראשון. נזכיר אחדים מהם: אחדות, בית־לחם, חרות, יצירה, כרמל, עבודה, קדימה, תימן, תקווה.

ביולי 1924 נתקבלה החלטה ממשלתית על הקמת גוף ממלכתי לריכוזה וניהולה של ההתיישבות החקלאית היהודית — "קומזאֶט" (ראשי־התיבות הרוסיים של המלים: ועד ליישובם החקלאי של יהודים עמלים) ולרשות פעולתו הועמדו גושי קרקע בקרים והוקצו אמצעים כספיים. אגרו־ג'וינט המשיך בסיועו במשך שנים. זכורים לטוב אספקת הטרקטורים והמכונות החקלאיות (בשנות העשרים זה היה חידוש גדול בחקלאות הרוסית!) מארה"ב, הסיוע הטכני־המקצועי בהדרכה והעזרה הכספית בשירותים הרפואיים ובאחרים. קליטת מתיישבים נמשכה כאן עד אמצע שנות השלושים לערך.

באותו הזמן הקיפה ההתיישבות בקרים כ־25,000 מתיישבים ב־87 ישובים, שעיבדו כ־200 אלף הקטאר אדמה במסגרת 2 אזורים יהודיים לאומיים בסביבות ג'אנקוי וייבפטוריה וביישובים מחוץ להם "ראה: י' קרן, ההתיישבות החקלאית היהודית בח"א קרים, הוצ' זק, תשל"ג, עמ' 83).

כבדים היו לבטי המתיישבים וחמורים קשיי הסתגלותם, כאשר נטלו על עצמם משימה שחוללה מהפכה בחייהם. אתגר לאומי של ממש נעדר במאמציהם, שבכוחו היה להקל ולקסום להם. אדרבא, כל כוונה להדגיש ולטפח את השאיפה הטבעית לייחוד לאומי, הוקעה כסטייה לאומנית מזיקה. הטאטארים שבשלטון הסובייטי בקרים אף גילו עוינות מפורשת כלפי יישוב היהודים וראו בו התנכלות באוטונומיה הלאומית שהוענקה כאן רשמית לבני עמם.

אם כי בגבולות האזורים הלאומיים היהודיים רוב הקרקעות היו ברשותו של קומזט, לא היו היהודים שם רוב באוכלוסייה, אלא רק האחוז הגבוה בין כל הקיבוצים הלאומיים (כשליש מכלל התושבים) ונציגי קומזט התפארו ב"עובדה ההיסטורית, כאשר טאטארים, גרמנים, פולנים ורוסים, המהווים ביחד רוב, בונים איזור יהודי" (!)

נוסיף על כך, שהמלחמה בדת ובמסורת אבות (בחגים ובמנהגים יהודיים, שאווירתם בלטה במיוחד בריכוז של ישובים יהודיים), התעמולה התקיפה והמתמדת לגידול חזירים, הדגשת "האופי הבינלאומי של חברת המתיישבים" דחו אותן שכבות

עממיות שהתכוונו לראות ב"אוטונומיה הטריטוריאלית" תריס אנטי־אסימילאטורי.

בין המתיישבים היו מעטים גם מתוך יהודי קרים (קרימצ'אקים ואשכנזים), אולם ההתיישבות בכללותה והאזורים הלאומיים — השפעתם על הציבוריות היהודית בקרים לא ניכרה במאומה.

צביונם "הלאומי" של היישובים היהודים נתאפיין בשמותיהם: מתוך 90 השמות, ל־12 בלבד היתה שייכות ליהודים ולתרבותם (לאחר, שעם חיסולו של "החלוץ", בטלו כל השמות העבריים) ובהם רובם של אישים, יהודים וגוים, שקנו שם בעיצוב ההתיישבות היהודית, שניים בלבד של סופרים יהודים ואחד של מהפכן שהיה יהודי.

עוד לפני המלחמה, הפכו רוב היישובים למעורבים בהרכבם הלאומי ועם הכיבוש הגרמני הושמדו כל היהודים שלא נמלטו עם הפינוי, ולא פעם בסיועם של שכניהם הלא־יהודים.

בנעוריי הייתי עֵר לכל דבר יהודי ואם כי גם בסביבת עירנו, תאודוסיה, היו 3 ישובים יהודים (חרות, בית־לחם, ראבוטניק) לא הייתי חש כלל בקיומם לולא המקרה, שמשפחת חברי התכוונה בשלב מסוים להתיישב באחד מהם.

עוד בתקופת הצאריזם נוחים היו מרחבי דרום רוסיה, וקרים בפרט (הוא שטחו של תחום המושב הבלתי־צפוף) להשפעת ההתבוללות התרבותית של השכבה המשכילה באוכלוסייה היהודית. המגמה הזאת גברה ביותר עם ריסוק כבלי האפלייה הלאומית, עם הזדקקות השירותים הציבוריים והממלכתיים לכוח־עבודה, כאשר חוגים רחבים של האינטלגנציה הרוסית בחלקם הורחקו ובחלקם נתרחקו מרצונם משיתוף־פעולה עם המשטר החדש, ועתה דווקא הורגשה בו פעילותו של האלמנט היהודי ומשקלו בצמרת המפלגה שהשתלטה היה ניכר, בדרך הטבע, מעבר למשקלו הציבורי הכללי (על־פי הנוסחה הרווחת: "לא כלום מי תמול, מחר הכול"!). עתה פתוחים היו רבים מבתי־הספר הגבוהים ומקומות העבודה לפני צעירי היהודים המשכילים. הנאתם של המפלגה והשלטונות החדשים מהמגמה הזאת היתה כפולה: הם ניצלו את כוח העבודה המתאים שהמנגנון כל־כך שיווע אליו ועם זה, היה נדמה להם באותם הימים שזוהי הדרך הרחבה והסלולה לזרם הטמיעה הגורף־כול ולטשטוש "ההרגלים" והמנהגים והרגשות הלאומיים עד להתבטלותם הגמורה.

עד מהרה נתברר, כי "השאלה היהודית", ששורשיה הם היסטוריים עמוקים אינה נפתרת במחי־יד־אחד של גזרה חוקתית ויש לעמול בכוונה טובה, בהתמדה ובמשך זמן ממושך כדי לפתרה מבחינותיה השונות, כדי שלא תשמש מכשול לבנייה הסוציאליסטית, כדי שהפוטנציאל היהודי האנושי יביא את מלוא התועלת החברתית המצופה ממנו ולמען סיפוקו הלאומי העצמי של הציבור היהודי. בספרי "ההתיישבות החקלאית היהודית בחצי־האי קרים" (תשל"ג, הוצ' זק) עסקתי בהיבטה הכלכלי ההתיישבותי של הבעיה הזאת.

אולם קרים שימשה זירה גם להתגלויותיה של בעייה זו בהיבטיה האחרים ומכאן צמחה ברבות הימים "עלילת קרים" הידועה לשמצה.

* * *

באוסף קטעי העיתונות על המתרחש בחיי היהודים ברוסיה, המקיף תקופה מחודש מארס 1928 ועד ספטמבר 1929 (שהיא במקרה התקופה שבראשיתה סיימתי את ביה"ס התיכון בתאודוסיה ובסופה עליתי לארץ) מצאנו גם צרור דל של עובדות המתייחסות לחיי היהודים ביישובי קרים בנושאים שונים: הכנסת יהודים לעבודה

יצרנית (בתעשייה); יישוב יהודים על הקרקע; גילויי שנאת־ישראל והצקות ליהודים; בורות ואי־התמצאות במצבם הכלכלי של המוני היהודים; "מלחמה בדת" — הפרעות לקיום הפולחן והצקה לשומרי־מצוות; העלאת עלילות על בתי־הכנסת; עזרה הדדית כלכלית בין היהודים העמלים ומצדם גם לגויים הנזקקים; מופעי תרבות בציבור היהודי.

הצד השווה בכל הידיעות ובדרך הגשתן הוא — הבלטת חשיבות האירועים המתוארים למדינה והתועלת המופקת מהם, ומעולם לא — התועלת או ההנאה שמפיק הציבור היהודי או הלבטים והקשיים המתעוררים בחייו בהשפעת המתואר.

הכול ותמיד כפוף לעיקרון: המטרה מקדשת את האמצעים, אף בלא הרהור (או ספק) כשלהו, שמא לא יבולע למטרה הסופית גם כשיינקטו דרכי הגשמה אחרות, בהתחשב בטובתו של הציבור הנוגע בדבר.

נביא בזה את הידיעות שליקטנו מהאוסף שבמרכז לתיעוד יהדות מזרח־אירופה השייכות לתקופה האמורה, כסדרן ועיתוין:

6.4 28 — הכנסותיה של חברת המתנדבים (שרובם, ובעיקר המוסדות שקיבלו עליהם את עול ההשתתפות הזאת, והיא היתה חשובה לתקציב — "התנדבותם" הוטלה עליהם מכוח החלטתם של גופים מפלגתיים מצומצמים) "אוזט" — לסיוע להתיישבותם של יהודים־עמלים — היו דלות ומבצע הפצת כרטיסי ההגרלה התנהל בכבדות רבה, בייחוד בערים תאודוסיה וקרטש. גם בסימפרופול ובסבסטופול לא מוצו כל האפשרויות, ואילו יישוב בירוביג׳אן מחייב לפעילות רבה . . .

18.8.28 — העיתון המקומי בקרטש (שמו "קרטש האדומה") מוסר, כי "חבר־העשרים" (Dvotsatka) של בית־הכנסת הכוראלי הראשי בעיר (כך נקראו הנהלות של בתי־כנסת שהתנהלו ע"י 20 חברים, שהיו אחראים בפני השלטונות על סדרי הנוהל התקין של הבניינים ש"הוחכרו" ע"י המדינה לשימוש המתפללים באמצעות "חבר־העשרים") הגיש תלונה לקרימצי"ק (הוועד הפועל המרכזי של המועצות בקרים) נגד הוועד הפועל הנפתי של קרטש (רי"ק), התובע "שלא כדין" את ביצוע שיפוץ הבית והתקנת אמצעים נגד שריפות ושמירת התקנות הסאניטריות. החתימו על התלונה הזאת את אחד מחברי ההנהלה, חבקין, שהוא "אנאלפבית" ומעולם לא היה יושב־ראש של "חבר־העשרים. הידיעה מוכתרת בשם: "חבר־העשרים עוסק בתרמית ובמעשי הונאה" . . . וכל כך למה? משום שהשלטון דרש, כי בהנהלה ישותפו רק עמלים "בעלי זכויות" ולא סוחרים, ספסרים ותעשיינים וכד׳ שהיו נטולי זכויות (לבחירה) ועל כן הרכיבו את ה"חבר" מעשרים עמלים, שהם "זקנים ותשו־שים" ואילו למעשה פעלו בתפקידם אנשים אחרים. זו היתה הדרך היחידה לקיים את בית־הכנסת בצורה לגאלית, כדי שלא ייסגר.

25.8.28 — מסע "הכשרת" סגירתו של בית־הכנסת הגדול בקרטש נמשך בדרך של השמצת חברי ההנהלה וטפילת עלילות עליהם. הכתבה העיתונאית טוענת, כי ב"מסווה" תרומות מוכרים בבית־הכנסת מקומות ישיבה (מעשה רגיל בכל בית־כנסת להבטחת תקציבו), דבר שהשלטון אסר אותו. מכירת המקומות מאפשרת לזוממי־החבלות לשבת בקרבת מקום איש לרעהו ומהבית הזה למשוך בחוטים ו"לווסת את עסקותיהם בשוק, לחבל באגירת מלאי התבואה ושלל הדגים" למחסני המדינה. כך — גם מכינים בהסתר רשימות מועמדים "כשרים" להנהלה, שהם

אומנים ובעלי־מלאכה (בעלי זכות בחירה) שישמשו "מסווה נוח ל'עסקנים האפלים'; נבחרים כאלה — ידיהם ורגליהם כבולות באזיקי חובות ואשראי לעסקנים הניצבים מאחוריהם". והעיתון מטיל את אימתו על המועמדים הפוטנציאליים: "העמל האמיתי לא יתקשר עם ספסר, כי הוא חרד על כבודו הבלתי מוכתם ולא ישמש מסווה לבורסה השחורה, הוא לא ילך לחבר־העשרים החדש". הידיעה מסתיימת בהודעה, כי נשיאות הצי"ק של קרים אישרה את החלטת ה"רי"ק" של קרטש על ביטול חוזה השכירות של בית־הכנסת בשל הפרת התנאים מצד "חבר העשרים".

באותו הזמן התנהל מסע־לחץ כבד מאורגן בכל אזורי רוסיה להחרמת בתי־הכנסת, תמיד "על־פי החלטת אסיפות המוני העמלים", וכן להסתלקות משמירת חגים יהודיים דתיים, מיציאה לחופשה בימי החגים, מאפיית מצות ומאכילתן ולמען איסור ייבוא המצות מחו"ל. כותרות והכרזות ברוח זו אנו קוראים בעיתונים ממינס, מסמולנסק, מלנינגראד, דנפרופטרובסק, מסטלינגרד, מאסטראחאן, מדגסטן, מדגסטן, מקוקאנד. קרים נכללה במשפחה "מכובדת מאוד".

מהדוגמה של הסתייעות בוועד־הקהילה בתאודוסיה בשנת 1922 בהזנת הרעבים ובטיפול בחולים, ראינו כבר, שהשלטונות מעוניינים היו בקיומן של מסגרות ארגון לאומיות בנות מסורת מסוימת לשם קיומם של שירותים ציבוריים חיוניים. כך יודעים אנו (מהידיעות בעיתון המחוזי "קראסני קרים" מ־15.6 ו־17.6 1928), כי האגודה היהודית ביסמפרופול לשירות רפואי־תברואי ("סאֶמסטו" — Simfero-pol'skoye evreiskoye mediko-sonitarmoye trudovoye tvarishchestro — Semsto) אורגנה מחדש על יסודות עזרה הדדית "על־פי דוגמתן של כל האגודות הלאומיות לעזרה הדדית". היהודים, כדרכם, הצטיינו בכך, שאגודתם זו היתה "היחידה בין 8 האגודות לעזרה הדדית בעיר, שיש לה פרצוף סובייטי פחות או יותר". השאר — הן מסגרות לאומיות צרות (כמו היוונית, הקראית וכו'). ולעומת זה, "48% של מקבלי השירות באגודה היהודית הם לא־יהודים (רוסים, טאטארים ואחרים)". ברשות האגודה היו מרפאה, סדנאות, בית־זקנים ומגרש משחקים לילדים, פעלו 4 סדנאות: סנדלרייה, מתפרה להכנת קופסות ותיבות ומכאנית, ובהן עבדו כ־40 איש (יהודים, רוסים, טאטארים). כושר קליטתן של הסדנאות הללו הגיע עד 120 עובדים. תפוקתן כיסתה את כל ההוצאות ואף הביאה הכנסה מעטה. המרפאה נמצאת בפיקוח ממלכתי.

בימים ההם הוחל גם בהסדרת הכוונתם של הצעירים היהודים נטולי מעמד כלכלי בעיירות "התחום" המערביות אל מפעלי מלאכה ותעשייה ממלכתיים, ובין השאר — לבית־החרושת הגדול לעיבוד מתכות שהוקם בקרטש. ב־16.5 1929 קוראים אנו ידיעה שהופיעה בעיתון המקומי בעיר קרטש ("קראסנאיה קרטש"), כי 30 נערים יהודים הגיעו מבלורוסיה לביהח"ר הממלכתי למתכות ומספר הנקלטים הללו מגיע עתה ל־120 וכעת מכשירים בשבילם את בניין בית־החולים היהודי לשעבר, שישמש פנימייה. בידיעה נוספת באותו הנושא מ־12.6 מסופר, כי עד כה סודרו בקרטש 215 פועלים יהודים צעירים שהגיעו מהעיירות, ועתה יש צורך בפעולות הסברה ביידיש ביניהם. מעניין שהטיפול בסידור המהגרים בעבודות התעשייה בקרים גם הוא היה בידי קומזט (הוועד הממלכתי ליישוב יהודים) ונציגו בריל בקרטש.

עסקני המפלגה השלטת חלקם לא שבעו נחת מפעילותה של אגודת "אוזט" בערי קרים וחלקם התייחסו אליה באדישות ולא שיתפו פעולה עם הממונים על תחום ציבורי זה. על חוסר המעש של סניף תאודוסיה יודעים אנו שוב משתי כתבות

ב״קראסני קרים״, ב־3.4 וב־11.5 1928. ודווקא בסניף קרטש, שבו השמיע עסקן פעיל נאום בנשף מטעם ״אוזט״ ובו ציין את החשיבות להבטיח נציגות לאומית טריטוריאלית לעמלים היהודים המתיישבים על הקרקע, הוטחו כלפיו דברי ביקורת קשים והוא הואשם בגישה כמעט לאומנית... (בשעה שנאומו נסתמך כולו על הרצאתו של פ׳ סמידוביטש מי שהיה ראש הקומזט, אבל למזלו לא היה יהודי ורשאי היה לחלום כקאלינין, מחסידי האומה השלטת, שהיה נשיא המדינה בימים ההם — יו״ר נשיאות הוועה״פ של המועצות — שתקום רפובליקה יהודית או חבל אוטונומי שביצוע תפקידי השלטון בו יהיו בידי נציגי היהודים).

המפלגה והשלטונות לא יכלו להשתבח הרבה גם בפעולה שמוטל היה לבצעה ״בין הלאומים השונים״. ב־19.5 1929 טוען הכתב של ״קראסני קרים״, כי באיזור סבסטופול מתרכזת הפעולה רק במועדון הטאטארי ובמועדון הכללי של המיעוטים הלאומיים. לעומת זה במועדונים היווני והקרימצ׳אקי ההדרכה היא חלשה מאוד והוא הדין במועדון היהודי, שבו לא ביקר אף פעם ב־3 החודשים האחרונים נציגה של יבסקציה. מגיע לשם עיתון יידי מארגנטינה (בוודאי נשלח מטעם ״איקאר״, הארגון הפרו־קומוניסטי שתמך בהתיישבות היהודים הסובייטית — י״ק), ואילו שום עיתון סובייטי אינו בנמצא. אין שום ספרים בלשונות המיעוטים ואפילו לטאטארים יש רק 100 כרכים בספרייתם.

ובאותו הזמן ממש, במרחק עשרות קילומטרים אחדים (ופעמים אף פחות) מן הערים שבהן התרחשו האירועים המסופרים כאן, נתחולל המעשה הגדול של המהפיכה בחיי היהודים ״אנשי האוויר״ — התיישבותם על האדמה הכרוכה בסבלות שבירת מנהגי חייהם, הסתגלותם לתנאים קשים מאוד וזרים להם מעיקרם, הידבקותם העמלנית באדמה ובטבע ויציאתם לקראת עתיד הצופן בחובו תקוות נועזות. אולם לכל אלה ניתן מבע עמום בלבד ובמרכז כל הדיווחים והתיאורים ניצבו תמיד לא האנשים החיים על לבטיהם, דאגותיהם, כשלונותיהם וחששותיהם, כי אם הבעיות הממלכתיות שבשמן ולמענן הוצבו האנשים־החיילים על לוח־השחמט של ״הבנייה הסוציאליסטית״...

מעשה ההתיישבות שימש אך ורק את המטרות המעשיות: להוכיח, כי היהודי הספסר מסוגל להיות גם עובד מועיל בחברה הסובייטית, כי את האפשרות הזאת מזמן לו המשטר הסובייטי בלבד, להראות כי המדינה איננה מקפחת עמלים אחרים בהקצותה אדמה קשה בתנאי אקלים שחון לעבודת היהודים, להדגיש את התועלת שמפיקה המדינה מהזרמת תרומות כספים וציוד יקר מחוץ־לארץ לטובת ההתיישבות המבוצעת ולהפגין את חוסר ממשותן של טענות האנטישמיים הזורעים פירוד בשורות העובדים בעבודת הבניין המשותפת למען רווחת כלל התושבים.

ב־25 במאי 1929 מספר לנו עיתון הפיונרים המרכזי במוסקבה, ״פיונרסקאיה פראבדה״, כי בסימפרופול באסיפה העירונית של הפיונרים הוחלט, במסגרת המלחמה באנטישמיות, לערוך ביקור בנפת ג׳אנקוי במושבות יהודיות, לאמץ את אחד היישובים ואת גדוד הפיונרים בו, להזמין את ילדי המתיישבים לבקר במחנה הפיונרים, לצאת במסע הסברה בבתי־ספר ובגדודים בעד הידידות הבינלאומית ונגד האנטישמיות.

בידיעה על ביקורה של משלחת מאת אנשי חיל־הים בסבסטופול (בעיתון ״קראסני צ׳רנומוֹרֶץ״, 1.5.29) במושבה יהודית ע״י ג׳אנקוי, מודגש, כי זהו נשק יעיל למלחמה באנטישמיות, שהורגשה גם בין המלחים. לאחר ביקורה של המשלחת

האמורה ביישובים היהודיים בנפות ג׳אנקוי, קולאי וקורמן, הובלטה המסקנה באותיות קורסיב: האיכר היהודי עוזר לשלטון הסובייטי בחיי עמלו.

כאשר באותו החודש ביקרה בקרים ביישובים היהודיים משלחת של פועלי דנאֶפרוֹפטרוֹבסק, בין שאר רשמיה בביקורים ובשיחות עם המתיישבים, צוינה העובדה, כי גירוש הציונים מן הקומונה "אוֹקטיאבר" (היא תל־חי, שנוסדה בידי החלוצים בקרים) סייע לפריחתו של היישוב השיתופי (לא צוין שם, כי בזכות "החלוץ" היתה זו הקומונה היחידה בכל התיישבות היהודים בקרים !...). בידיעה אחרת בעיתון "קראסני קרים" מ־19.5 אותה שנה סופר, כי אגרוֹג׳וינט מוכן להשקיע 200 אלף רובל ברכישת בהמות־עבודה ובהמות־ייצור במושבות היהודיות בקרים.

וביוני 1929, כאשר חזית ההתיישבות היהודית העיקרית הועתקה בפירוש לבירו־ביג׳אן, סופר כי משלחת של "איקאָר" מארה"ב מבקרת בקרים, כדי לנצל את נסיון הקולקטיביזציה ביישובים היהודיים כאן, על־מנת ליישמו בבירוֹ־ביג׳אן ("קראסני קרים", 23.6.29).

בשנים ההן, כשהמשטר הסובייטי לא היה מעוניין בהתפשטות האנטישמיות ואף נלחם בה לא פעם, רבו ההתגרויות ביהודים, מקרי ההצקה, הגידופים וההתעללויות, בתלמידים, בפועלים, במלחים, בעקרות־הבית ובילדים וגם מצד מורים וראשי ועדי העובדים, וארע אף מקרה רצח של קומסוֹמוֹלאי יהודי מתוך שנאה לאומית. ודווח על כך בעיתונות מכל קצות רוסיה — באוקראינה ובבלורוסיה, באסיה המרכזית, בדגסטאן ובחבל־בייקאל...

גם קרים לא היתה נקיה מצרה זו ונסתפק כאן בהבאתן של ידיעות אחדות מהעיתונות: "קראסני צ׳רנוֹמוֹרץ" מסבסטופול מספר ב־4.4.29: בבסיס הצי מתעללים במלח צעיר יהודי ומשמיעים כלפיו טענות וכינויים: ימאי פלשתינאי, פרצוף יהודוני, היהודים אינם מסוגלים לעבוֹד, היהודים יושבים בכל מקום וכד׳ ומציקים לו בהתכוונם לבדוק, האם הוא נימול...

בידיעה אחרת נאמר (שם, 12.5.29), כי באסיפת צירוֹת הנשים בכפר וֹאינקה נשאלו שאלות: מדוע היהודים ערומים יותר מכולם? מדוע נותנים להם קרקע ?... — ביישוב סאקי, בטרוסט כימי למלח מתמרמר מנהל־החשבונות בליצ׳אייב, האוהב לספר בדיחות "יהודיות": מדוע בבית־הספר המקומי (שם הורחק תלמיד אנטישמי) מתמנות ופועלות ועדות וועדות־מישנה במשך שישה חודשים תמימים והכול בגלל זה, שמישהו כינה את מישהו "יהודון" ? !...

באותו גיליון העיתון ניתנת תמונתו של הפנקסן איבנוֹב בבנק החקלאי שהורחק מן האיגוד המקצועי בשל התנהגותו האנטישמית.

ובצד הידיעות מהסוג הנזכר, מוסר העיתון הזה קוריוז שנפל בעיתון ריגאי וממנו הועתק בעיתון אמריקאי ועושה מזה מטעמים של הפצת דיבות בזדון מתוך כוונה להשמיץ את המדינה הסובייטית — תופעה מובנת למדיי בתנאים של העדר תקשורת עיתונאית חופשית בין המדינות, כשהפרשנות הניזונה גם מהדמיון משמשת בער־בוביה עם העובדות היבשות, בפרט כשהמידע הרשמי מנוסח בביטויים ובתיאורים סתומים. ומעשה שהיה, כך היה:

ב־28 באפריל 1929 נתפרסמה ב"קראסני קרים" ידיעה, כי קבוצת בריונים בסימ־פרופול התגודדה על־יד הכנסייה והיכתה עוברים־ושבים בענפי ערבה ב"שבת הערבות". שום פרטים לא נמסרו ולא נודע, האם באו בעלי־הזרוע על עונשם ומי ומי היו המוכים... כעבור ימים אחדים, הודיעו בעיתון המופיע בריגה, כי פוגרום

יהודי היה בסימפרופול. ידיעה כזאת כמובן הועתקה באחדים מעיתוני ניו־יורק. והנה "קראסני קרים" עושה מהדבר מטעמים ולועג לעיתוני אמריקה, הרואים מהרהורי ליבם ובציפייתם לידיעות סנסציוניות המשמיצות את המשטר הסובייטי, בודים מליבם מאורעות המעידים על קיצו הקרוב של המשטר השנוא...

* * *

נוסף על אוסף קטעי העיתונות (1928—29) שבאוניברסיטה העברית, התבוננתי באוסף מיקרופילמים של המסמכים מעזבונו של ד"ר רוזן, שהיה נציג "אגרוג'ונט" ברוסיה (התעודות המקוריות נמצאות במכון "ייווא" בניו־יורק) — השמור באוני־ברסיטת ת"א. האוסף כולל 31 סלילים ומקיף תקופת שנים 1923—1934 ורובו ככולו מוקדש לנושא ההתיישבות החקלאית, אבל מצוי פה גם מידע על ההכשרה המקצועית והחינוך המקצועי באוכלוסייה היהודית וכן על העזרה הסוציאלית והטיפול הרפואי בין היהודים באזורי אוקראינה, גרוזיה וקרים. מצאנו בין השאר ידיעות ספורות המתייחסות לקרים בשנים 1924—1932 ונביא בזה אותן:

בשנים 1925—26 מימן ג'וינט בסימפרופול "טיפת חלב" לתינוקות וכן מרפאה יומית לחולי ריאות. מן הדו"ח הכספי של האגודה היהודית המקומית לשירות רפואי־תברואי אפשר לראות, כי הקצבותיו של ג'וינט אפשרו מתן הלוואות לנזקקים, שיפוץ המרפאה ותשלום המשכורות לעובדים. ג'וינט שלח למוסד הזה גם ציוד למעבדה ולחדר־רנטגן, וכן הוא השתתף בקביעות בהחזקתו של בית־זקנים.

כנראה, סמוך לאותו הזמן חוסל הוועד הציבורי היהודי ("ייב אובשצ'אֶסטקום") שתפקידיו כללו עזרה לפליטים ולרעבים וגם אחריות לפעילותו של "הוועד המאוחד לעזרה ליהודי העיר סימפרופול". משום כך, דאגה קבוצה יוזמת להשגת רשיון לפתוח אגודה לעזרה רפואית־תברואית לחולים ולנזקקים. אגודה זו אכן הוקמה והתחילה לפעול ב־18 בפברואר 1925.

באותו הזמן תמך ג'וינט גם בבית־חולים אזורי בג'אנקוי (בוודאי, הוא היה יהודי ונועד לשרת את אזור היישובים החקלאיים).

בשנת 1929 כלולה גם תאודוסיה בין 14 היישובים שבמוסדות שונים בהם תמך ג'וינט (בית־זקנים, מגרש־משחקים, בית־אוכל). בעירנו היתה התמיכה ב"אגודה לעזרה".

באותה השנה החליט משרד החינוך בקרים לייסד בסימפרופול בי"ס מקצועי וג'וינט כלל גם אותו בין המוסדות הנתמכים.

על המעון לנוער היהודי העובד בבית־החרושת לעיבוד מתכות בקרטש, קראנו כבר לפני כן. בשנת 1929 הקציב ג'וינט תמיכה ל־9 מעונות כאלה לנערים ולנערות בקרטש בסך 9,000 ר'.

ב־1932 הקים ג'וינט בייבפטוריה ביח"ר לטריקוטאז' על מלוא ציודו ומסרו לידי המוסד הממלכתי למתן אשראי למפעלי תעשייה, על מנת שיועסקו בו בשתי משמרות לפחות 600 פועלים יהודים (כנראה, הכוונה היתה לאזור היהודי הלאומי הסמוך — י"ק).

באותה שנה הוסכם גם על הקמת מטוויית צמר בנפת ג'אנקוי.

* * *

אחרי מלחמת העולם השנייה, חזרו כ־600 משפחות יהודיות ליישוביהם החקלאיים הקודמים או ליישובים אחרים בקרים (מאחר שיישוביהם נהרסו בידי הגרמנים) וכולם התבססו עתה ביישובים המאוכלסים גם ע״י רוסים ואוקראינים. ישובים יהודיים במאה אחוז לא נמצאו כעת. באותו הזמן החליטו השלטונות להעדיף את הרחבתו וביסוסו של החבל היהודי האוטונומי בבירוביג׳אן על פני החזרת העטרה ליושנה בקרים. ובראשית 1948 אורגנה קבוצה גדולה בת 255 משפחות של חקלאים יהודים מקרים שמילאו רכבת מיוחדת ארוכה מאד (״אשלון״) אשר הוסעה לבירו־ביג׳אן בסיסמת ״ביצורה של הממלכתיות היהודית״ שם. כך הושם קץ למעשה להתיישבות היהודית בקרים ועם זה נבדתה וטופחה ״עלילת קרים״, שייחסה בגלוי בשנת 1952 לוועד היהודי האנטי־פאשיסטי שאיפה לעודד התיישבות יהודית גדולה בקרים, כדי להפוך את חצי־האי הזה לרפובליקה יהודית ולנתקה מברית־המועצות (!)...

בהאשמה זו הותקפו חברי הוועד האנטיפאשיסטי והסופרים היהודים ב״משפט״ נסתר ומבוים נגדם במאי ביולי אותה שנה וכתוצאה ממנו כולם הוצאו להורג ביום 12 באוגוסטי 1952 (זאת סיפרה לינה שטרן, היחידה מבין ה״נאשמים״ שנדונה ל־25 שנות מאסר ושרדה בחיים (עם מותו של סטאלין), לאסתר מארקיש. (ראה בספרה של אסתר מרקיש ״לחזור מדרך ארוכה״, ת״א, 1973, הוצ׳ הקבה״מ, עמ׳ 198).

הפרט המעניין המיוחד בפרשה הזאת הוא, שעוד בשלהי 1947 יעצו מנהיגים סובייטיים, מולוטוב וכגנוביץ, למיכאלס ולפפר (הראשון ראש התיאטרון היהודי והשני סופר ושניהם ראשי הוועד היהודי), כי הוועד היהודי האנטי־פאשיסטי יפנה אל סטאלין במכתב בקשה לייעד את חצי־האי קרים להקמת רפובליקה יהודית. (שם עמ׳ 120). הרושם הברור הוא, כי זו היתה ראשיתה של מזימת עלילת קרים !...

33. הגוזל עוטה נוצה ופורח מקינו

(פרקים אישיים)

כרקע המציג את דמותה של עירנו בשנות התבגרותי ישמש התיאור הקצר המובא בזה מתוך הזכרונות על הסופר אלכסנדר גרין מאת רעייתו נ׳ גרין (1972, ״זכרונות על אלכסנדר גרין), המשרטט בקווים חדים את דמות תאודוסיה בשנים 1924—25 והסמוכות להן, שלהן בעיקר מתייחסים גם פרקי זכרונותיי.

תאודוסיה 1924 בחיי הסופר אל׳ גרין

...זקוקים היינו לעיירה שקטה על שפת הים. אלכסנדר סטפאנוביץ׳ הציע את תאודוסיה. הוא זכר אותה במטושטש מימי בחרותו, כאשר בילה שם כמה חודשים בבית־הסוהר. התחלנו לחקור ולדרוש. נפגשנו עם איזה שהם פועלי רכבת והם תיארו את תאודוסיה כעיירה שקטה, זולה מאד ורדומה. הדבר מצא חן בעינינו.

ב־10 במאי 1924 בבוקר השכם התקרבנו לתאודוסיה. הרושם הראשון נעים. תחנת רכבת לא גדולה ומלאת חן. ריחם הניחוחי של הים ושל עצי השיטה הלבנה נישא באוויר. אנו בדרום, לתמיד.

השתכנו בקומתו השנייה של המלון "אסטוריה", מול תחנת הרכבת והים. הים נראה מחלונו הגדול של חדרנו, והוא כחול מכחול, ולא כמו הים הצפוני, שהוא אפור־ירוק. מתחת לחלוננו שאון קהל ההולכים לבית־הנתיבות וממנו ומן השוק. אנשים נושאים בידים סלי מצרכים, אוחזים בפרצופיהם של דגי פרקה, בתרנגולות שראשיהן למטה והן צרורות בכרעיהן בצרור... השוק הוא ציורי ושמח ככל השווקים הדרומיים, אך כמובן לא כל כך יפה כמו השוק בסבסטופול. זולותו מזעזעת אותנו...

...נוטלים היינו ספרים, מלאכת־יד, עיתון ושמים את פנינו אל הטיילת שעל הרציף הרחב. לאחר ששוטטנו עליה הלוך ושוב, מתיישבים היינו על ערימת קורות המוטלות שם או על האבנים הפזורות על חוף הים ובילינו כך שעתיים־שלוש בקריאה, בשיחה חרישית ופעמים בדומיה. לעתים רחוקות יותר הרחקנו לכת מעבר לסאריגול, אל חוף הים השמש, כיוון שהדרך חזרה כבדה בחום הלוהט. נדירות היינו הולכים אל שובר־הגלים ואל אזור הקראנטין (שטח ההסגר לעולי הרגל למקומות הקדושים, לשעבר).

בימות הקיץ, כמעט יום־יום, ולו לשעה קצרה, סרים היינו לנמל תאודוסיה. תנועה מעטה היתה בו בשנים ההן ועם זה הוא שבה את לבנו. לפעמים, באין אומר, תוך התעלמות מכל דאגות הלב, מתיישבים היינו בקרן־זווית בנמל בלא כל מטרה, והיה כה טוב!

כמעט מול הכניסה לנמל היתה מסבאונת במבנה דמוי מרתף בשם "הדוב האפור". אלכסנדר סטפאנוביץ' אהב לסור שמה, ללגום יין, לאכול צ'בורקים (בורקאס ממולאים בשר כבש מתובל). רק במקומות הסמוכים לנמלים אפשר למצוא שם כה בלתי הולם וכה "חמים" למסבאה, — הוא היה מעיר.

בשנים 1924—25 שרצו בתאודוסיה ילדי־הפקר (קורבנות המלחמות) רבים. הם מצאו מקלט במרתפו של בית הרוס אחד בקרבתנו והסתופפו בצלו...

גרין נהג לומר: בעיר נדחה כזאת, כמו תאודוסיה, קשה מאד לחיות בלי אנציקלופדיה. בעיר היו שתי ספריות, אם כי לא משופעות ביותר בספרים — העירונית וספריית עובדי הים. היו בתאודוסיה גם שתי חנויות ספרים.

(מתוך "זכרונות על אלכסנדר גרין", מוסקבה 1972 — רוסית)

נ' גרין

הימים המאושרים של הילדות והנעורים שאין להשיבם... **(ל' טולסטוי)**

אני פוקח את עיניי ומתמתח במיטתי. המראה הראשון שחוטף מבטי: אשנב החלון פתוח ומזליף קילוחי אוויר צח לחדר. תריסי העץ החופפים על החלון מבחוץ פתוחים לרווחה (בידי אמא, שהקדימה קום) וציוץ הציפורים מסתנן פנימה על רקע אוושת העלים של עצי הצפצפה המיתמרים מול חלונות דירתנו בחצר. אור השמש מציף את שיפוע גג הרעפים האדום והארובה שבפינתו על אגף הבית שממול (המשמש מחסן־תבואה של בעל ביתנו הקראי שסחר התבואה הוא עיסוקו) — ותמיד בשעת בוקר־קיץ זו פס האור הוא מלוכסן, כפי שהמבנים שמסביב מאפשרים לו לחדור, כך שמוארת בעיקר ארובת העשן וחלקת הגג הסמוכה לה. ובחלקת הגג הזאת איווה לו מקום למושב החתול, דייר קבע בחצרנו, המנמנם מלוטף בקרני

השמש שעדיין אינן לוהטות, אך מחממות את פרוותו לאחר צינת שעותיו האחרונות של הלילה.

אני קם ובעמדי על השטיחון שלרגלי המיטה מושך על רגליי את מכנסי הפרושׂין (פשתה גסה) ונועל מנדלים וממהר למטבח אל הכיור הקטן התלוי על הקיר, סמוך לדלת היציאה החוצה. בחורף אנו מתרחצים בכיור הגדול שבחדר־השינה. עליי לעבור דרך חדר־השינה וחדר־האוכל ומשם מגיע אליי קול זמזום חרישי של תפילת אבא העומד מעוטר בתפיליו ואוחז בסידור הקטן (על הטלית, המיועדת לימי המועדים שומר אבא לבל תתרפט, כי הרי אין להשיג חדשה...). בתשובה לברכת הבוקר שלי, אבא מניע בחיוך את ראשו...

וממהר אני, על שום שאהבתי את השעה המוקדמת במרחצאות שעל שפת הים, עת שהמתרחצים מעטים, האוויר מתון בחומו ונעים והכול שקט יותר, רענן וגם נקי... אבל זאת איננה האמת כולה. מיעוט הרוחצים אותה שעה נוח היה לי, משום שהתביישתי מרזון גופי ומרפיון שריריי וכיוון שלא ידעתי לשחות ותמיד עשיתי ניסויים עלובים לפרפר במים, שהגיעו כמעט עד לגובה החזה מייד ברדתי מהמדרגות.

אמא איננה. היא יצאה כבר אל השוק לקנות את המצרכים. על השולחן במטבח מוכנה בשבילי ארוחה קלה. בחורף אוכלים אנו בחדר־האוכל שהוא גם חדר־האורחים — סביב למיחם המזמזם ומעלה את אדיו...

מידות חום המים רשומות בכל יום על הלוח סמוך לכניסה למרחצאות. אם הטמפרטורה איננה פחותה מ־25—26 מעלות, אני עושה את תרגילי הטבילה ו"השחייה". זכורות לי פעמים בודדות שבנסיונותיי הצלחתי להגיע איכשהו עד לחבל המתוח בין שני עמודים במרחק של 5—7 מטרים מהמדרגות.

פעם פגשתי באתר הרחצה באחד מחברי אבא לעבודה. ביקשתי ממנו, כי יראה לי כיצד מתחילים לשחות. תשובתו היתה כל־כך פשוטה: אף פעם לא לימדתי ואיני יודע, איך מלמדים לשחות. צריך פשוט לנסות לשחות, מנסים ומנסים עד שמתלמדים...

לשחות לא התלמדתי בימים ההם: בילדותי לא הצלחתי, ואחר־כך ... התביישתי מאי־הצלחתי ולא רציתי עוד לחזור על תרגילי "ההתחלה". שיעורי שחייה לא נהגו לארגן אצלנו ובביטחון רב המאפשר "לשכב על פני המים" לא ניחנתי. ובכל זאת למדתי לשחות סוף־סוף, אבל בהיותי כבר בגיל 57 כשעברתי קורס שיעורים בבריכת ירושלים בעקבות התקף לב שפקד אותי...

אולם עצתו של ר' "כיצד מתחילים? — מנסים ומנסים עד ש..." הועילה לי כעבור שנים, כשניצלתי אותה בשעה שרציתי מאד (מאד!) לדעת לרכב על אופניים, כאשר הייתי כבר בתל־אביב. ניסיתי וניסיתי עד אשר יכולתי, ולגמרי לא רע. הייתי חוצה את העיר כולה עד גדות הירקון (אמנם, התנועה לא היתה עדיין הומה ביותר), ואף לראשון־לציון הגעתי. שילמתי, כמובן, גם "שכר־לימוד" — לא פעם נפלתי, אך לא יותר מדיי ובלא תוצאות רציניות.

יותר משהלכתי למרחצאות, הייתי פונה, כשהספר בידי, לשבת על שפת־הים — להסתכל, לקרוא ולהזות...

* * *

אהבתי את הים מילדותי. אהבתי אותו בהתבטאויותיו השונות: בכל מזג־אוויר, בכל שעות היממה, בשנות הגיל השונות ובנסיבות המשתנות.

"היכרותי" הראשונה עמו היתה כנראה בהיותי כבן שנתיים ושמעתי עליה מפי אבא ז"ל. אבא טייל עמי על הגבעה, שביתנו היה בנוי קרוב למרגלותיה ומפסגתה מתגלה נוף נפלא על הנמל, על רציף הטיילת שבחוף, על שובר־הגלים שבפתח הנמל, על ביתני המרחצאות שעל גבי הכלונסאות התקועים בקרקע הים, על מרחבי הים המשתרע עד לאופק, שבו נעלם מיתאר החוף החולי שמנגד, בחצי־האי של קרטש, בקצה המפרץ הגדול.

הייתי ישוב על זרועו של אבא, כשהושטתי את ידי לפניי, הצבעתי על המרחב המימי ושאלתי: אבא, מי שפך כאן כל כך הרבה מים? לא היתה לאבא תשובה, שתתקבל על דעתי יותר, מאשר: אלוהים שבשמים.

להשתכשך ולהיטבל במימיו הרדודים של הים על חופנו הנחמד, שנתברך ברצועת חולות דקים ארוכה (הקרוי כעת, כביאלטה — פלאז'ה של זהב) ולשחק על החול בריצה ובדיצה, בחפירת "בארות" ובניית חומות ומגדלים, היתה מוליכה אותי אמא בקביעות בימות הקיץ ושם (בפלאז'ה) היינו נפגשים עם הדודה שרה שהיתה מביאה אתה את עמה ונוליה (דודניי — עמנואל ואהרון).

עד היום נשתמר בי הזיכרון: אני שוכב פרקדן או על הבטן על החול החם, רגליי שקועות בו עמוק או חבויות בערימת החול שערמתי עליהן, עיניי עצומות והשמש מלהטת במרום, וכשראשי צמוד אל החול שהגבהתי את מצעו מתחת לעורפי — מתעממים והולכים כל הצלילים שסביבי מקרוב ומרחוק: צעקות הילדים המתרוצצים, קריאות האמהות (אשה אשה כזגתא זו השומרת על אפרוחיה), שכשוך הרגליים במים, פציחת בקבוקי משקה וצנצנות מאכלים, התקרבות הסירות לחוף והתרחקותן ושקשוק המשוטים בגלי הים, שיחות קולניות או רגילות של גדולים וקטנים, שריקת צופרו של הקטר המתמרן על המסילה שעל הסוללה מעבר לגדר הפלאז'ה וצפירת האוניות העוקפות את שובר־הגלים, זמירתו או נגינתו של אחד הקייטנים, ציוץ הציפורים החגות ומתעופפות בגובהי הרקיע הבהיר ואף מנמיכות טוס מעלינו — כל הקולות האלה נכבשים, מתנמכים, מתלחשים, מתלאטים כביכול ויש ומתחנקים ודועכים. הכול נשמע עמום, מטושטש, מרוחק, כמגיע מסביבה אחרת אי־משם — ואני נים ולא נים... אף עתה נעימה עליי שהייה במין "נירוואנה" שכזאת...

וכשגדלתי, זכורים לי טיולים מקריים אם אבא לאורך שפת הים, אם על רציף הטיילת שבמבואות הנמל, שם הוקמו ביתני מרחצאות ובהם מותקנות אמבטיות של מיים מחוממים, מצד אחד, וממגורות הדגן (שהיה נשלח לייצוא) במחסנים הארוכים המלבניים ודמויי־הקשת, העוטים מעטה של לוחות פח גליים, בצידם השני, ובאמצע — דרך מרוצפת לכלי־רכב מעטים שהיו פולשים לאזור ההוא, ועל הפס הסמוך לים — טיילת לקהל המצופה לוחות אספלט חלקים. אבא היה פוסע לאיטו כשידיו שלובות מאחוריו ואני בצדו ופעמים שילבתי ידי בידו. ועל מה היינו משוחחים? הרבה על המראות והנופים שלנגד עינינו — על הים וצורת גליו, על חלוקי האבנים ומצבורי האבנים שלרגלי הרציף הצר בחלקה הקדמי של הטיילת, הקרובה יותר לביתנו. יש ואבא היה מדגים את אמנותו בהקפצת חלוקי האבן על פני משטח המים השקטים. החלוק היה מועף למרחוק ובדרכו, עם כל נגיעה קלה במים, מוקפץ ומדלג הלאה באותו הכיוון, שלושה וארבעה ויותר דילוגים. היינו מסתכלים במלאכתם הסבלנית והמשתהה של הדייגים החובבים, בעלי החכות, השמחים בהעלותם דג מפרפר ושאינם נואשים כשהחכה עולה ריקה, חוזרים ומשחילים את תולעת הפתיון

על חוף הקרס, מניפים תנופה מקיפה ומצליליים את החכה שוב לעומק. בערב, לפעמים הסתכלנו — באורות הנוצצים והמבליחים לאורך חוף הווילות ובתי־המרגוע ובאלה הסמוכים לחופה של סאריגול, תחנת הרכבת הראשונה שעל מסילת־הברזל היוצאת מעירנו וגם בסמוכים לכפרים רחוקים יותר, בדרך לקאֶרטש שעל החוף הנגדי בעיקולה של קשת המפרץ (כעין אורות הקריות הנראים מחיפה).

לפעמים סיפר אבא זכרונות מימי ילדותו ותמיד אהבתי לשמוע אותם.

יש שהיינו מנהלים שיחה פוליטית על הבעיות והמאורעות הבינלאומיים: שביתת הכורים הגדולה באנגליה, עליית הלייבור לשלטון והכרתם ברוסיה הסובייטית, השפעת המלחמה על ההשמאלה בחברה והמהפכה, מאמרו של לויד ג׳ורג׳ על האנטישמיות או על התגליות הגדולות ששינו את המושגים והאפשרויות בתחומי חיים שונים — אוניות שוברות קרח במסעיהן בחוג הקוטב הצפוני, ה״צאֶפלין״ ושימושיו בימי שלום ובמלחמה... שוחחנו גם שיחות פילוסופיות: האמונה הדתית, תורת ישראל והקידמה החברתית, טעם החיים האנושיים — ״והחיים אינם אלא מהתלה ריקה וחסרת טעם״ (לרמונטוב)...

התרגלתי לנופי הים ובקרבתי עמהם (כמעט אינטימית) מצאתי פורקן וסיפוק לרגשות שונים.

בקיץ הייתי יוצא אחרי ארוחת־הבוקר ובידי ספר (שלא תמיד קראתיו) לשפת הים. שמיכה דקה קטנה לפעמים הייתי פורס (זוכר אני את צבעה הוורוד, במשבצות צהבהבות גדולות, בוודאי מזמן ינקותי) על מדרון החוף המרוצף, שאת רצועתו התחתית לחכו גלי הים. למטה, במים הרדודים, במפרצונים שבין הסלעים התרוצצו דגיגים וזחלו סרטני ים ורדרדים. הייתי עוקב אחרי תנועותיהם וגם ילדים אחרים היו משתעשעים בהם, תוך כדי המרצתם לתנועות בזרדים דקים שעירבלו את חלקת המים... יש והגלים החלשים היו מתנפצים אל אבני המרצפת החלולה או אל הסלעים הקטנים שלמטה ונתזיהם היו מתפזרים לצדדים וגם מרטיבים את המרצפת ואת שמיכתי שהיתה נשארת על השיפוע כשירדתי אל המים. לפעמים חלצתי את סנדליי וטבלתי את כפות הרגליים ב״אגמים״ הזעירים שבין האבנים. או שהייתי יושב על אחת האבנים ומסתכל במרחקים, בסירות המפרש הרחוקות והקרובות, בדייגים החובבים שעל מזח העץ הקרוב, בזהרורי השמש בים... וכאשר קראתי, הייתי מתיישב בצל עץ שבצד הטיילת על אבני השפה המקיפות את העץ. איני יודע מדוע, אך לא נמשכתי אחרי סיפורי עלילות הגבורה וההרפתקאות המושכים בדרך כלל את הילדים. מהתחום הזה זוכר אני ספר ילדים עבה ״מסביב לעולם בלא פרוטה בכיס״. ולעומת זה קראתי את סיפורי גורקי וטורגנב ומשל קורולנקו וקופרין (תוך חיפוש ״מוסר ההשכל״...), את הטרילוגיה האוטוביוגראפית של טולסטוי ״ילדות, נעורים ובחרות״ וכמובן את ספרי ״החובה״ הנלמדים בבית־הספר. הייתי גם מדפדף וקורא בעיתוני ילדים רוסיים Zadushevnaye slovo של פירה (דודניתי הגדולה) ובתקופונים המצוירים למבוגרים של אמא.

בנעוריי קראתי על חייהם של אנשי־שם מדענים ומגלים. התרשמתי מאד מהסי־פורים והאגדות מחיי עם ישראל בימי קדם: בקובץ Nashim detiam על ר׳ עקיבא, ר׳ מאיר, בר־כוכבא, ועוד. אהבתי סיפורים פנטאסטיים מהתחום החברתי — קראתי ״בשקיקה״ את ״תל־אביב״ של הרצל (ברוסית) ואת ״הכוכב האדום״ של בוגדנוב (מסע דמיוני אל המאדים). מאוחר יותר מצאתי עניין רב ב״מאניפסט־הקומוניסטי״ מאת מארקס ואנגלס, ב״המדינה והמהפיכה״ של לנין. קראתי את ״יסודות המטרי־

אליזם הדיאלקטי" ואת ה"אלף־בית של הקומוניזם" של בוכארין ואחר־כך גם את "שיעורי אוקטובר" של טרוצקי ו"המהפיכה והטרור" שלו. נהיתי בכנות אחרי דעותיהם של חולמי המהפכה העולמית ולוחמיה, אבל האמנתי בכל לבי שיבוא יום ומנהיגיה של רוסיה יכירו גם בטבעיות זכותו של העם היהודי לעצמאות במולדתו ההיסטורית ובהכרחיות הסוציאליזם הארץ־ישראלי היהודי ועל כן התנפלתי בצימאון על חוברתו של בורוכוב (ברוסית) "מלחמת המעמדות והשאלה הלאומית". הזמנתיה ממערכת העיתון "המחשבה היהודית הפרולטרית", שעוד הופיע במוסקבה ובאתי בקשר מכתבים עם הוועד הגלילי של "פועלי־ציון" שמאל באודסה, ממש על סף חיסולו (1927—1928). עוררתי לרעיון הזה ומשכתי לקריאת חוברתו של בורוכוב, את חברי יאשה ליבין — בחור נחמד, רציני, עז באופיו, נבון ומוכשר מאד, בשעתו אלוף שחמט בקרים, מי שנעשה במרוצת הזמן אחד מחוקרי הארקטיקה הסובייטית.

וגם כאשר ישבתי וספר בידי, אוזניי היו קולטות את קולות הים, המטיילים, הילדים המשחקים ועיניי לוכדות פעם בפעם את הנוף הסובב, את הגל, את השמש, את הספינה השטה.

הנוף הזה נספג בי לתמיד.

לא אהבתי במיוחד לקרוא ספרים לנוער וספרי החובה מטעם בית־הספר, אם כי קראתי את רובם בלא חמדה (ואולי הסיבה העיקרית לכך, שאת דמיוני העסיקו כל־כך העיתונים וחיי הציבור, שלהם התמסרתי ?), כדי לקיים את המוטל. כשהת־בגרתי, ידעתי להעריך נכונה את דברי השכנוע והאזהרה, שהיה משמיע לנו בלא לאות, חזור והשמע, מורנו לספרות וללשון, פיוטר ואלריאנוביץ' דאנילוב : "קראו עכשיו, הרבו לקרוא, כי יבואו ימים וטרדות החיים לא יאפשרו לכם להתמסר לזאת !". הוא צדק מאד. אין חכם כבעל ניסיון...

מרצוני קראתי את הספרים ששאלתי בספרייה העירונית בתאודוסיה. את שני האחרונים, שקראתי בהיותי כבר בכיתה המסיימת, זוכר אני עד היום : "דויד הראובני, נסיך היהודים" מאת מקס ברוד (ברוסית) וכן ספרו של סופר ספרדי (שמו לא אזכור) בשם הנושא הבטחה, שאף סימל בעיניי משהו : "החיים מתחילים מחר". מרצוני קראתי גם בשהותי בחורף האחרון שלי ברוסיה (1928—1929) באודיסה, בבית דודתי קאטיה — בקור ובמחסור לא מועט — היו ימים קשים — את "המלחמה ושלום" לטולסטוי ואת "החטא ועונשו" של דוסטוייבסקי.

ובבואי לתל־אביב, כשרק עליתי ארצה (הושענא רבה תר"ץ—1929) בלעתי את הספרים שהופיעו בארץ באותן השנים, שנוליה (אהרון) היה שואל בספרייה, בעיקר בהוצאת "מצפה". זכורים לי בייחוד : צריף־העץ לעבר־הדני (לימים, נזדמן לי ללמד את בנו רוסית, בחוג האוניברסיטה העממית בת"א, שהדרכתיו שנים אחדות) ; הלהבה הירוקה, שאת שם מחברו שכחתי לצערי, שגם נושאו מהתקופה החלוצית בארץ ; "השגעון הגדול" לאביגדור המאירי ; "חיי" של טרוצקי בתרגומו של שלונסקי. קריאה זו שימשה לי גם אימון מצוין להתרגלות לספר העברי בסביבת הלשון החיה בצד ההאזנה הקבועה להרצאות מעניינות של הד"ר סלע ואחרים בבית־העם בת"א ובמסיבות עונג־שבת של ביאליק ב"אוהל שם", שהכניסו אותי לטרקלין העברית בדיבור החי והיפה.

בספרייה העירונית התל־אביבית "שער ציון" (באותה העת, ברח' אחד־העם) קראתי בערבים את מאמרי הביקורת הספרותית של דוברוליובוב (ברוסית) ומחזות אחדים של שקספיר (ג"כ ברוסית). בבית אחד־העם, שבדירתו אהבתי לשבת, קראתי

את דובנוב "מכתבים על היהדות הישנה והחדשה", את קאוטסקי ואת אוטו באואר על השאלה הלאומית לאור המרקסיזם (ברוסית). עוד בתאודוסיה קראתי פרקים בתולדות הסוציאליזם (החל בימי האיסיים!) מאת בֶּאֶר ומאמרים בשאלה הלאומית מאת לנין ופלכאנוב.

אם אני חוזר לשאלה — מה היתה סיבת רתיעתי בשנות הילדות מקריאה מתמדת, נדמה לי, כי לריבוי הקריאה בדרך קבע הפריעה לי התמכרותי המופרזת לקריאת עיתונים יומיים וכתבי־עת פריודיים באולם הקריאה הציבורי, שהייתי בין מבקריו הקבועים ועל זה יש להוסיף את הימשכותי המיוחדת לפעילויות הציבוריות מגיל צעיר מאד.

ומה הן הפעילויות? בבית־הספר (הסובייטי) הייתי במשך שש שנות לימודיי (מכיתה 4 ועד 9) ממלא תפקידים ציבוריים שונים: אחד מבין שני מרכזי הכיתה (השני היה חברי לספסל, הקראי ויטיה ד'), נציג הכיתה במועצה הפדגוגית, חבר במשפט חברים משמעתי של ביה"ס, חבר הנהלת המועדון, ראש מערכת עיתון הקיר של ביה"ס ("קראסני שקוֹלניק" — "התלמיד האדום"), יו"ר הסקציה לענייני תרבות של ועד התלמידים הכללי של ביה"ס ובשנת לימודיי האחרונה — יו"ר ועד התלמידים הכללי. ועם זה, החל בכיתה ה' הייתי כתב קבוע בענייני ביה"ס שלנו בעיתון העירוני ("הפועל והאיכר"). באותו הזמן (בהיותי בכיתה ו') כבר שימשתי מדריך חוליית הצופים של "השומר־הצעיר" (ואחד מחניכיי היה אחיו של בנימין דימשיץ, מי שכיהן מימי כרושצ'וב סגן יו"ר מועצת השרים במוסקבה וראש ועדת התכנון הכלכלי ("גוספלאן")).

אבל עוד בגיל 10 או 11 הוצאתי בבית "עיתון" (ברוסית) בשם "שיבולים" ("קולוֹסייה") ובו כתבתי "שירים" משלי על בוא האביב וכד' ואולי גם סיפורים. זה היה בהשפעתם של מאקס וגרישה, בני דודתי קאטיה, שהתגוררו אז בתאודוסיה ועסקו ב"ספרות", בפזמונאות ובייצור "סרטים" עצמאיים. אלה היו סרטי הרפתקאות בלשיים הכתובים ומצויירים על נייר ומוצגים לפני "הקהל" ע"י השחלתם בין שני סדקים אופקיים בקופסת קרטון תוך כדי משיכה ביד מבפנים. הרושם היה "פנטאסטי"!... מאוחר יותר הוצאתי עיתון עברי עם חברי ללימוד עברית, פיניה ר'. שם העיתון, שכתבתיו ביד, היה "המבשר" ובו שירים, סיפורים וידיעות מארץ־ישראל ("חדשות" עפ"י מכתבים שקיבלנו). בעיתון הזה רשמתי שני שירים משלי: חג החנוכה, הכותל המערבי.

ועל כל אלה הייתי חולם חלומות בהקיץ...

*

האם חשתי בילדותי באפליה לאומית או ביחס אנטישמי (נוסף על "תקן האחוזים" שנתקלתי בו בבחינות כניסה לגימנסיה ועל שמיעת סיפורים שהגיעו לאוזניי מפי הגדולים בארועים שונים)?

יש לזכור, כי שנות ילדותי, מאז עמדתי על דעתי, חלו בתקופה הסובייטית הקמאית, כאשר הבעת רגשי שנאת־ישראל או לגלוג אנטי־יהודי לא היו ב"אופנה" ואף גונו ודוכאו מטעם השלטונות, ועל כן התפרצויות כאלה לא רווחו. ובכל זאת נפל בחלקי לשמוע עקיצות של לעג ושנאה יודופובית. כאשר נזדמן לי לשמוע הערות או בדיחות "יהודיות" השמות ללעג את "תחבולותיהם" של בני עמנו (במלחמת קיומם) וכשבן־שיחי או משמיע הדברים היה בר־דעת ובן־תרבות, הייתי

מגנה את ההרגל הנפסד הזה ומסתמך על דבריו של גורקי בנידון, אשר ציין לגנאי תופעה זו והדגיש את נזקה בחיי החברה.

אך נתנסיתי גם בגילוי "גופני" של שנאת־ישראל, אם בעת שעברתי על פני חלוקי אבנים שהונחו מעל לזרם הדלוח של מי גשמים שזרמו בפלג איתן ברחוב שמול ביתנו, ונדחפתי פעם בידי פרחח, ואם כשפגעה בי פעם בשובי לפנות ערב מבית מורי העברי, כנופיית יחפנים־בריונים, שדחפוני אל הקיר הסמוך ולא היה כוחי עמי להשיב להם כגמולם, ויכולותי להגן על כבודי רק בדברי גידוף ואיומים.

זוכר אני, עד מה הושפלתי במקרה הזה (או כנדחפתי בידי פרחח צוועני או טאטארי בעברי עם נאטה על הגשר שמעל לפסי הרכבת ולא מצאתי תשובה הולמת אלא בגידוף: טאטארי בזוי שכמוך!) ובבואי הביתה נסתגרתי בחדרי וישבתי שעה ארוכה בחדר החשוך, ממורמר הן בשל אזלת־ידי, הן בשל עלבוני... ובמקרה הטאטארי — גם בשל תגובתי הכושלת, שהיא כקשת־רמייה, הפוגעת בי יותר מאשר בכוחה להזיק לעולב...

לא אוכל להיפרד מחוויות הילדות מבלי העלות בקווים אחדים את טעמו של ערב פסח בבית הוריי, כפי שרשמתי את הדברים במחברתי בערב פסח תש"ו (1946), בשעה שבניי היו — אורי בן 10 וגיורא בן 5 (והימים — ימי צום הפגנתי של ראשי היישוב נגד עצירת עלייתה של אניית המעפילים "דוב הוז" ע"י שלטונות המנדט) והתכוונתי בדברי זכרונות אלה להנחיל להם משהו מחווייתי זו שהיא בלי ספק חוט בולט מאד במסכת חינוכי הכללי שהכשירני לעלייה ארצה עוד בילדות בנכר הרחוק. הרי בכוח השפעתם הברוכה של הרשמים המועלים בזה ושכמותם בלב כל בני דורנו, "לא נותקה השרשרת" וקם לנו גם הפלא שזר לא יבין אותו בשום פנים של עמידת הגבורה של מעפילי הספינה "דוב הוז" בספציה (בעצם ערב פסח תש"ו) וגזירת הצום שגזרו על עצמם נבחרי העם בירושלים, כדי להמחיש את תשוקתנו לגאולה ולעצמאות.

...התכונה לפסח היתה מתחילה בביתנו זמן קצר לאחר צאת פורים. אמא היתה מתחילה לטפל בהכשרת הבית (כלומר, הדירה השכורה בידי הוריי שבה גדלתי מגיל 3 ועד עלייתי ארצה בגיל 18 כמעט) לפסח.

וקודם כל עמד על הפרק הסיוד. כמובן, לא בכל שנה היו מסיידים את החדרים כולם, אולם את המטבח הגדול שלנו סיידנו תמיד לפני הפסח.

שב אני באחד הימים מבית־הספר, ואלה ימי ראשית האביב — האדמה מתייבשת לאחר גשמי החורף ושלגיו ורוח קלילה מנשבת, השמש מטילה את קרניה הפושרות על האדמה הצמאה ללטיפתה הרכה. לבוש אני עדיין מעיל חורף שאינו מרוכס כבר על כפתוריו, ובידי ילקוט ספריי, אותו ילקוט העשוי שעוונית (ולא עור, משום מצוקת ימות המלחמה) שירשתיו מדודני עמנואל הגדול ממני, אשר שימש לי קודם ילקוט גב, כשאמא חיברה אליו רצועות גב תפורות בד, בשעה שרק התחלתי לבקר בבית־הספר. בית־ספרי הראשון נמצא רחוק מביתנו ואמא דאגה לשחרר את ידיי מהמשא בימי החורף הקשים ולאפשר להן להתחמם בכיסי המעיל החם. לאחר שנסגר מאחוריי פשפש השער בדפיקה ופניי מועדות לפתח דירתנו, מרגיש אני כי משהו בלתי רגיל מתרחש בבית: דלת המטבח פרוצה החוצה ורהיטים שונים מוטלים כאן לפני המדרגות, בחצר — השולחן העגול, והוא מחובר משני חלקים, שצורת כל־אחד מהם חצי מעגל והם מתחברים בשעת הצורך ברכיסת קרסים. השולחן הזה הגיע לידי אבא בירושה מאמו, היא סבתי אסתר, יחד עם כלי מטבח

שונים ורהיטי חדר־האוכל. בחוץ עומד גם הדרגש להכנת חומרי הבישול ולשטיפת הכלים וגם הארון שבו אוחסנו הכלים.

כשאני עולה במדרגות למטבח כדרכי תמיד (כך נהגנו לבוא הביתה ולצאת ממנו יום־יום, ואילו הכניסה האחרת, כפי שקראו לה "כניסת הכבוד", שהיתה במסדרון הקטן המפריד בין המטבח לחדרי המגורים, נועדה לקבלת אורחים ולמקרים חגיגיים), שומע אני מרחוק את קול אמי: איזיה, היזהר במלבושיך שלא תתלכלך כאן ומוטב שתעבור בכניסת הכבוד. ואמנם, הדלת ההיא פתוחה עתה, שלא כרגיל ולנגד עיניי מתגלה מחזה הסיוד בעיצומו...

לאחר סיוד המטבח, בא תורו של ניקוי הדירה היסודי והכללי ("ניקוי גנראלי") על הוצאת כלל החפצים, כולל כלי־מיטה ותכולת ארון הבגדים לשם אוורורם, ניעורם במחבט, הברשתם, ניקוי המנורות התלויות, התמונות שבחדרים וסמוך לחג עצמו גם הדחתם והגעלתם של כלי־המטבח, שאין להם חליפים לפסח. בחדרי, שהיה האחרון בשורת חדרינו ולא שימש משום כך למעבר, יוחדה פינה לדברי המאכל שהוכנו לחג: ביצים, יין ואחר־כך גם המצות, שהובאו בדרך ששוותה לה חגיגיות משלה — על כתפי הסבל בסל גבוה מיוחד לכך, שלצדיו מודבקות כתפות ארוכות, שבהן היה האיש משחיל את ידיו וכך מרכיב את המשא על גבו. דרכו של הסבל היתה ארוכה: ממאפיית המצות (באותה החצר עצמה, שבה נמצאו גם דירותיהם של הרב אבלסון ושל מורי לעברית, משה פרלשטיין) ועד ביתנו, דרך רחובותיה הראשיים של עירנו, והסבל היה מלווה ע"י אבא ואני עמו, כיוון שתמיד רציתי לראות את תהליך ההכנה: הלישה, הרידוד, החריצה, ההכנסה לתנור הלוהט ורדיית "לחם העוני" המוכן (וריחו עולה עדיין באפי...), העלאתה במנוף של המצה המוכנה, לאחר קירורה ממדור האפייה אל מדור המחסן והמשרד שבקומתו העליונה של המיבנה, והוצאת הסחורה על גב הסבל על פני כבש משופע הנוח לנשיאת הנטל במורד. עם המצה היינו מביאים גם את קמח המצות, הארוז במיוחד, כשם שגם המצות הטריות היו עטופות בסדין צח "כשר לפסח"... אווירה של התכשרות ושל השראת כשרות שררה בכול.

נשמתי את אווירו של פסח זמן רב בטרם הגיע החג.

מוריי ורבותיי

שלושה מורים לעברית היו לי בילדותי, אבא, ליבנזון ומשה פרלשטיין.

הייתי בן חמש־שש ואני חושב שעוד לא ידעתי לקרוא היטב ברוסית, כאשר אבא היה מראה לי כל בוקר, בעת שהתפלל שחרית, אות אחת מאותיות האלף־בית ומלמד אותי את הגייתה בצירוף לתנועה הצמודה לה. כנראה, שהיה בוחר להקדים בצירופי הברות מן השכיחות ביותר תחילה. חזקה עליו, שעשה כן, כי הרי גישה כזאת תואמת כל־כך את הלך מחשבתו העקיב וההגיוני בכל הסברה ובכל צעד חינוכי.

במשך חודש, או בדומה לזה, כנראה, רכשתי את היכולת להכיר את ההברות לסוגיהן — מן הסידור, ולקרוא תפילות.

סמוך לאותו הזמן, לימדה אותי אמא את צורת האותיות הרוסיות על־פי האלפון הרוסי המצויר. זאת היתה ראשית לימודי לקרוא וההבדל במידת התקדמותי בשתי

מערכות האלפבית, השונות כל־כך זו מזו (הן בצורתן, הן בדרך כתיבתן), היה בולט מאד: בעוד שהאותיות העבריות — חן מיוחד של בית־כנסת, של עטיפת טלית וקשירת תפילין, של מסתורין ושל רוך ונועם חפף עליהן, הרי הן הוקנו לי, כאשר אין כל קשר ביניהן לבין החומר המילולי שהן מייצגות, אין כל שייכות של ממש שלהן אל המילים שבהן הן חלות וכך ניטלה ממשותן המשמעותית בעיניי, כי הרי את הטקסט שהן ייצגו לא הבינותי. נכון אולי לומר, כי את קרבתן ואת לטיפתן חשתי וגם הערצתי, אבל בוודאי לא עמדתי על תועלתן וערכן החיוני.

לעומת זה, פתחו לפניי האותיות הרוסיות את עולם המושגים והדימויים היומיומי הילדותי ואפשרו (במשך הימים) לבוא במגע עם התיאורים הידועים, הסיפורים והשירים המדברים אל לבי והפורטים על נימי נפשי.

וכך, כאשר הגיע אליי מורי הזר הראשון, ליבנזון, ללמדני עברית (בגיל 7), היכרתי כבר את צורת האותיות בספר ויכולתי לקרוא מילים, אם כי לא ידעתי את פשרן ואת כתיבן.

ובזה התחיל תלמודי.

הדבר היה סמוך לזמן שאבא חזר מנסיעתו הארוכה למזרח הרחוק (לרגל עבו־דתו?) — עד לוולאדיווסטוק וחארבין הגיע — ובין המתנות שהביא במזוודותיו היו שלוש טבלות קיר גלולות: האחת — של לוח הכפל (זוכרני — בספרות שחורות גדולות ובמסגרות אדומות!), השנייה — של המילים הרוסיות הנכתבות באות "יאט" (— שהיו טעונות שינון בעל־פה), והשלישית והיפה מכולן — לוח המידות והמשקלות הרוסיים (בטרם הונהגה השיטה המטרית) מלווים תמונות צבעוניות ששבו את לבי.

זה היה הציוד ללימודי הכללי.

ועם זה הופיע באותם הימים בביתנו המורה ליבנזון: יהודי ליטאי, בן שאוולי, בן גיל ממוצע, עטור זקנקן שחור, חמור סבר, שנזדמן בעירנו עם הגיע גל פליטי המלחמה מערי הגבולין בפלכי המערב אל מחוז קרים.

הוא לימדני עברית על־פי ספר הלימוד "שפת ילדים" של ברכוז והורני את דרך כתיבת האותיות במחברת המסורגלת בשורות, ואת המרחק שביניהן הוא ייעד לכתיבת האותיות בגודל בולט. זוכרני, כי המלים הראשונות שאת כתיבתן למדתי, היו: סוס, ספל, ספסל, אב, בא, בגד. כנראה, הן נבחרו לבוא תחילה משום קלות סרטוטן ופשטות צורתן הגראפית וחינה. היה עוד איזה ספר־לימוד בשם "ראשית" בתבנית קטנה ובו סיפורים ושירים קלים. עם ליבנזון למדתי את המשפטים העבריים הראשונים מעולמו של ילד, את החרוזים הראשונים ואת כללי הדקדוק היסודיים. ממנו נשאר לי עד היום ספרון קטן "הדקדוק העברי" של י' שצקי שעל־פיו שיננתי את נטיית השמות והפעלים על בנייניהם וגזרותיהם... וכמובן בליווי העתקה ותרגול בטורי הנטיות במחברת. עמו התוודעתי לחומש. העתקתי מהספר למחברת וכתבתי תשובות לשאלות ונדמה לי למדתי "להרצות" (למסור את תוכנם) את הסיפורים שקראתי בעל־פה ובכתב.

נדמה לי, כי בזמן לימודיי עמו נתנסיתי בכתיבת המכתב הראשון בעברית, ששלחתיו אל הדוד זאב (או אל בנו, עמנואל זגורודסקי המנוח) ביסמפרופול. המשפט הפותח באותו המכתב היה לפי הנוסח השגרתי, כפי שלמדו לכתוב מכתבים ברוסית: שלום לך! איך אתה גר?... זהו תרגום מילולי ולא במשמעות הדרושה של הביטוי הרוסי שכוונתו: מה שלומך?

ועוד זכור לי מעשה קונדסות אחד (ואכן, היה הייתי קונדס לא מבוטל...) שלא נתקבל בהבנה הרצויה מצידו של ר׳ ליבנזון והוא ראה בו מעין תעלול מעליב.

פעם, לפני בואו, החלטתי ״לכבדו״ בהופעת תחפושת לשם בידור, כפי שקיבלתי לפעמים את אבא בשובו מעבודתו: התלבשתי במקטורן של אבא וחבשתי את כובע המצחה שלו, התכפתרתי וכך יצאתי לומר לו שלום, כאשר בא לשיעור. נדמה לי, כי אימא ראתה את התכוננותי ולא מצאה בכך דבר לא נאה שיש למנעו. לא כך הבין המורה וייתכן שהוא חשב, כי בכוונתי לחקותו (ייתכן, שאחזתי בידי גם מקל־טיול, כפי שלפעמים רחוקות עשה אבא וכפי שנהג ללכת ליבנזון), והוא קיבל זאת בסבר פנים חמור. הוצרכתי לפייסו.

ולבסוף קוריוז שנשתמר בזכרוני. במהלך השיעור היה מורי מעיר לי הערות בעברית (כי רוסית לא דיבר), כדי להסב את דעתי לעניין כלשהו והייתי עומד על כוונתו מהקשר הדברים הנקראים או על־פי נסיבות המקרה וכך גם התרגלתי לביטוי עברי זה או אחר. והנה שמעתי מפיו ביטוי חוזר ונישנה שתפסתי את משמעו בצורה מגוחכת. בקשתו מדי פעם לחזור על הקריאה או על הדוגמה בלשון ״עויד אֶפעם!״ (בהברה אשכנזית, ככל השאר) — כוונתה הובנה כראוי בנסיבות השיעור, אבל נתפסה על ידי כביטוי הנאמר ברוסית כביכול: ״היידה, פריאמו!״ — רוצה לומר: ״המשך! התקדם!״ והייתי תוהה, שאין הדיבור העילג הזה מתקשר עם כוונתו הישירה וייחסתי את הדבר לחולשת דיבורו הרוסי...

מורי השלישי, המורה שהיקנה לי חינוך עברי וקדם־ארצישראלי במובנן הטוב ביותר של המלים הללו, ושלו חייב אני כל־כך הרבה, הוא משה פרלשטיין. מדי דברי בו, נזכר אני בפניו הצעירות והנעימות, המחייכות לעתים קרובות או שולחות מבט לגלגני־סלחני, כשאך מנסה הייתי (לבדי, או עם חברי פיניה, שתקופה מסוימת למדתי עמו יחד, הגדול ממני בשנתיים־שלוש) ״למתוח״ אותו או להפתיעו בתחבולה, תוך כדי העמדת פני תם.

גם הוא מוצאו מאסכולה ליטאית, מן העברים הצעירים המתקדמים, חניך ובוגר הקורסים הפדגוגיים של המורה הגדול טשרנא בגרודנה. כאשר התחלתי ללמוד אצלו, עודנו היה רווק והיה בא אל ביתנו פעמיים בשבוע (החל ב־3 בינואר 1920 או 1921), אבל בעוד שנתיים־שלוש הוא התחתן ושיעורינו נתקיימו בביתם. הם התגוררו בשכנות עם הרב אבלסון, הרב דמתא, דלת סמוכה לדלת. במרוצת הזמן נולדו להם בנות סימה ופזי (זלאטה) ובן בוריה (דוב). אחרי שעליתי ארצה, נתהדקו הקשרים בין הוריי לבין המשפחה הזאת והיו מבקרים פעם בפעם אלה אצל אלה. כאשר הורע המצב הכלכלי והחברתי באמצע שנות השלושים (ברוסיה), נסע משה פ׳ מחוץ לקרים (דומני, ללוגאנסק היא וורושילובגראד) לחפש לעצמו סידור. הוא היה מורי במשך שבע־שמונה שנים. אבא כתב לי, בהיותי בארץ, כי היתה תקופה, שבהיות מצבו של אבא קשה, המשיך פרלשטיין ללמדני בלא שכר (עד ״לכשירחיב״), כי לא רצה להפסיק להורות אותי.

מעטים היו תלמידיו באותו הזמן, כי לא האקלים הציבורי ולא המצב הכלכלי אפשרו בשנות העשרים לעסוק בגלוי בהוראת עברית ולהתקיים מזה. גם עמנואל ואהרון בני דודי סעדיה למדו אצלו תקופה מסוימת לפני שעלו ארצה עם הוריהם.

מורי קבע מיגוון רחב של נושאי לימוד והתקין מערכת שיעורים שבועית ודו־שבועית. ואלה היו הנושאים: קריאה והרצאת דברים בעל־פה ובכתב וחיבורים; תנ״ך — למעשה חומש בליווי מועט של פירוש רש״י ונביאים בביאורו.

הוא לימדני גם את טעמי־המקרא, הן של הפרשה הן של ההפטרה, ולאו דווקא בהקשר ברור עם העלייה לתורה בהיותי בר־מצווה. ביום עלותי לתורה (ביום הכיפורים, תרפ״ו) הייתי מוכן ממילא לתפקידי, בעוד שאיני יודע מראש אם אהיה המפטיר בתפילת שחרית או במנחה (הפטרתי בשחרית).

מדי דברי ב״בר־מצווה״, מהדהדים באזניי עד היום דברי ברכתו של אבא בעת שהעניק לי בבקרו של אותו יום נשיקת־ברכה: היה בן נאמן ומועיל לעמך!

למחרת, כשנערכה בביתנו מסיבת ידידים ומורי מ״פ ברכני בעברית, עניתי לדבריו, כמובן בעברית בהבעת תודה והבטחה להשתדל ולמלא את אחוליהם הטובים של מברכיי.

מקצוע חשוב ואהוב בלימודיי היו ספרות ועיתונות עברית. ייזכרו לטובה המקראות הספרותיות המצוינות שערך יעקב פיכמן ״פרקים ראשונים״ (דומני, שלושה חלקים, שהשגנון באמצעות מישהו מאודסה) ומהן למדתי את יצירותיהם או חלקיהן של יל״ג, פייארברג, מנדלי, ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, כהן, פרישמן, פיכמן, שופמן, יצחק קצנלסון ועוד, ועוד. את מאמרי אחד־העם למדתי מתוך כתביו וכן את פלייטוניו של לוינסקי. אזכור לתמיד את העיתון ״העם״ שהופיע עם הנץ החופש ברוסיה (1917—1918), שבא לי מידיו של מורי זה. את דברי־ימי־ישראל הכרתי על־פי ספריו של דובנוב (ברוסית). זמן מיוחד הוקדש בשיעורינו ל״תולדות אנשי־שם בישראל״ (כך קרא מ״פ למקצוע הזה!) והם הקיפו סופרים ואמנים ופעילים בתחום הציונות (עפ״י האנציקלופדיה היהודית ברוסית של ברוקהאוז־עפרון). למדנו גם ידיעת־הארץ על־פי אטלס של ארץ־ישראל (שהיה לאבי) ועל־פי ספרו של בלקינד על הארץ וההתיישבות הראשונה (מספרי המורה), תוך כדי לימודנו, שרנו משירי הארץ של החלוצים־הבילויים וכמובן את ״התקווה״. במשך שנים אחדות ניהלתי יומן בעברית, כתבתי חיבורים בנושאי הפתגמים השונים. על־פי ספר האגדה של ביאליק ורבניצקי רכשתי את ידיעתם של פתגמים רבים ומכאן אהבתי לפתגם העממי, ואף סידרתי לעצמי מחברת פתגמים. ומה שחשוב מאד מאד: דיברנו תמיד, במשך השיעור כולו ובכל מקום שנפגשנו (למשל, בבית־הכנסת) עם מורי ועם פיניה — רק עברית, כמובן בהברה אשכנזית. הודות לכך ידעתי ביומי הראשון בארץ לדבר עברית ולקרוא עיתון יומי וספרים. ״העם״ הנזכר היה מפגשי הראשון עם העיתון העברי. הגליונות שקראנו הכילו רפורטאז׳ה מפורטת על דיוניה של ועידת הציונים שנתכנסה לראשונה בפטרוגראד אחרי מיגור הצאריזם וראשי המדברים בה היו צ׳לנוב, אוסישקין ומנהיגים אחרים. קראתי בצימאון את דברי הנואמים (אם כי בשעה שקראתים, פגה אקטואליותם מכבר).

לסגנון העיתונות הייתי כבר רגיל, שהרי קראתי עיתונים רוסיים קומוניסטיים מרכזיים: בבית היינו מקבלים את העיתון הסובייטי הרשמי ״איזבסטייא״ (״ידיעות״), שהיה מגיע בדואר ממוסקבה יומיים לאחר הופעתו (דואר אוויר טרם היה!) ובאולם־הקריאה העירוני שאליו הלכתי בקביעות יכולתי לקרוא גם את ״פראבדה״ ואת העיתון הקרימאי המרכזי שהופיע בסימפרופול וכן את כתב־העת המאויר ״אוגוניוק״ (״ניצוץ״) ואת כתב־העת הסאטירי ״קרוקורדיל״ (תנין). את העיתון המקומי היומי (בתאודוסיה) הייתי קורא מעל גבי לוח המערכת, שנמצאה קרוב מאד לביתנו — בדרכי מבית־הספר הביתה. במרוצת הזמן נעשיתי לאחד מכתבי העיתון הזה (ששמו היה ״הפועל והאיכר״ ועורכו היה אחד לאחוביץ, מאחב״י,

כמובן) וכמוני גם חברי פיניה, ופרסמתי בו רשימות מדי חודש וביניהן גם ארוכות למדיי, מחיי בית־ספרנו. וכך נתפרסמתי בין תלמידים ומורים.

ביום אביב אחד, ביום מנוחה, ערכנו טיול עם אבא מחוץ לעיר בהרים, העוטרים את עירנו, מדרום וממערב, — זה היה טיול ל״ג בעומר ובלכתנו שרנו (אנו, תלמידי משה פ׳) : שאו ציונה נס ודגל ! הוי ארץ מולדת, את ארץ נחמדת !... היינו שישה נערים ונערות (בהן שתי דודניתיי — פירה ותמרה). על ההר, בין מטעי קיזיל (פרי מאכל של גרגרים אדומים חמצמצים) נטינו אוהל עטור ענפים ועלווה, בצילו של אחד העצים, ומרופד שמיכה, המציאות היתה של קרים, והחלום — ארץ אבותינו...

* * *

מורי לאנגלית, מיסטר הארפילד — יתרונו העצום היה בכך, שהיה יליד אנגליה וממנו למדתי את המבטא הנכון והתרגלתי במשך לימודיי לקלוט דיבור אנגלי חי, דבר שיש להעריכו במיוחד בתנאי רוסיה אז, שמעטים היו בה יוצאי אנגליה ומלמדי אנגלית רכשוה בעצמם כשפה זרה. גם מקום מגוריו היה ציורי ובדרך נהניתי מיפי הנוף. אך במרוצת הזמן הועתקו השיעורים לביתנו. לימוד האנגלית ״התנגש״ במקצת עם שיעורי הגרמנית בבית־הספר ועד מהרה הבחינה בכך המורה שם, כי התחלתי לשרבב מלים אנגליות בעת התרגילים בעל־פה והיא היתה מעמידה אותי על כך בחיוך.

״תורשתם הרוחנית״ של אחדים ממורי בית־הספר, שהועילה לי לאורך ימים, אם לסכמה בקווים אחדים, הרי היא : מאת דנילוב, המורה ללשון הרוסית ולספרותה — תפיסת מיבנה המשפט והכושר לנתחו ניתוח גרַאפי ודיוק בהבּעה ; מאת פיגרוֹבסקי, המורה לפיסיקה — השתדלות להתבונן היטב אל כל הסובב אותנו בטבע על גילוייו השונים, שמא ניתן ללמוד משהו חדש, שלא נתפס מקודם ; מאת פּירסקי, המורה לסרטוט וציור — העלאת מיתאר, תווי צדודית, השלכת היטל, רישום דברים בפרספקטיבה והעתקת מיומנויות אלו לתחום המופשט (רישום המעורר רושם ומזין את הדמיון) ; מאת קלאֶפסר, המורה לכימיה ולימודי הטבע — הפילוסופיה שבתופעות הטבע — המניעים הנצחיים שבתהליכי החיים העיקריים, הלוא הם שני היצרים : הרעב והאהבה...

החיים מתחילים מחר

הייתי בן $16\frac{1}{2}$, כשחזרתי לפני חצות מפגישה עם נאטה. דורך אני באמצעה של מרצפת ברחוב סוּבוֹרוב הצר, שעל מדרכתו אין לעבור אף ליחיד בהרחבת איברים, אלא בכיווץ גוף כלשהו, ומתהלך כשיכור. מתבונן אני בשמי אפריל המוכבבים והעמוקים ושפתיי ממללות : רבונו של עולם ! כמה טוב, שנאטה יודעת, כי היא מוצאת חן בעיניי ויודע גם אני שהיא רוחשת לי חיבה.

הלוא כדברים האלה ממש אמרתי לה, כאשר באחת מהתפרצויות שאלותיה באותו הערב, נעצה בי את עיני התכלת השובבות והלגלגניות במקצת ותבעה את תשובתי : במה אתה מהרהר כעת ? זה קרה, כשלפתע הפסיקה את דיבורה השוטף ואני העברתי את מבטי מעיניה ומשיניה המבהיקות ותעיתי בו על פני עלוות העץ שתחתיה עמדנו מול חלון חדרה, ונתהרהרתי לרגע. וכשעניתי בפשטות, כי היא

מוצאת חן בעיניי, ראיתי שעיניה נזדהרו ובשטף לשונה הפטירה: הלוא זאת היתה שאיפתי!...

לא הארכנו עוד בשיחה באותו הערב (וכבר היה מאוחר). היא שאלה רק, האם מזמן, האם עוד בחורף, כשנפגשנו לפעמים בערב בחדר־הקריאה של מועדון בית־הספר; ועוד הוסיפה ושאלה מה היו מחשבותיי בו בערב, לפני שלוויתי אותה לביתה אחר מושב ועידת התלמידים העירונית באולם המועדון של עובדי אמנות וספרות. שם ישבנו בשורות סמוכות — אני מאחוריה — והיא מפטפטת ומתלוצצת עם חברותיה ופעם בפעם זורקת בי מבט מגרה, לגלגני ופולטת הערות אגב המתייחסות גם אליי. בסיום אותו הערב קיבלתי ממנה לקריאה את הספר, ששאלה בספרייה וגמרה אותו — "החיים מתחילים למחרת" מאת איזה סופר ספרדי.

שם המחבר נשכח ממני, אבל שמו של הספר נחרת בזכרוני היטב, כי אכן מאותו רגע חשתי בתחילתם של חיים חדשים. ידעתי, שאני רצוי ואהוד ולבי דופק לקראת פגישה, למבט נבון ומבין, לידידות ולהערכה הדדית.

מעתה היו פגישותיי עם נאטה שיאו של יומי. במשך היום, כל אחד מאתנו היה נתון במעגל עשייתו: בשיעורים, בשיחות חברים, בקריאת עיתון, בחילופי רשמים על סרטים (הסרטים שלי היו מעתה סרטים שלנו) ואני גם בלימוד עברית ובהת־עניינות בחומר הספרות הבורוכוביסטית שהתחלתי לעיין בה באותו הזמן, מקודם לבדי ואחר־כך עם חברי יאשה ל׳. להכנת השיעורים לא הרביתי להתמסר בשתי שנות לימודיי האחרונות, פרט להכנת הרצאה או חיבור (בימים ההם למדו אצלנו לפי "שיטת דאלטון" שעיקרה עבודה בצוותות ועבודה עצמית). ביום היתה נאטה נתונה במעגל ביתה, שכניה ואמה (הן גרו שתיהן; על משפחתה ידעתי מעט מאד. היא נולדה בפולטבה — ולכן קראתי לה "נטלקה פולטבקה" — ושם אביה היה פיוטר או סרגיי ובקרים הם היו פליטים. אולי היתה זו משפחת דבוריאנים (על־פי שם־משפחתה) ושמא אביה נספה במלחמת אזרחים בשורות הצבא הלבן?). שמעתי ממנה פעם בפעם סיפורי הוויי ביתה כאן, שבהם מעורבים היו גם בני משפחת בעל־הבית, ארבדג׳י (קראים).

ובבית־הספר... פתאום, בסיום ההפסקה, בעת הצילצול לכניסה לכיתות, כשטור הנכנסים משתחל בדלת — תוקע לידי אחד הלוויתנים (הם היו בכיתתנו תאומים ודומים, ולא תמיד הבחנתי ביניהם, ושניהם ישבו על הספסל הראשון; שם האחד היה חנן וברוסית רשמו אותו Khanaan כפי שרשמו את שם ארץ כנען) פתק מקופל. כבר בישבי על הספסל אני פותח אותו ומיישרו. נאטה כותבת, כי עכשיו, בהפסקה, היא יושבת בכיתתה על הקולב, ברכיבה, ומוסיפה בסוגריים "כדרך הנשים" (כלומר, כששתי הרגליים מעברו האחד של מוט המסגרת) ומהרהרת, כי טוב היה כעת לטייל על הרציף על שפת הים, או לשבת בצילו של עץ בגן ולקשקש, כי אין לה חשק לראות בשעה זו את פרצופו של המורה ללשון (וזאת לדעת: היא נמנתה עם התלמידים הטובים בכיתתה, הרבתה לקרוא וגם שימשה מזכירת ועד התלמידים, ממש באותו הזמן, כשהייתי יושב־ראש). משעמם לה. אבל ברגע זה מצלצלים ועליה לחזור לספסל, והנה עובר בסמוך קוליה ק׳ וזורק כלפיה: לא מספיק בערב, גם ביום חולמים? על מה? על מה? והיא מסיימת: איך אתה חושב — על מה?

ואם אומר לה בערב, בעת פגישתנו, כי אולי היא חלמה על משהו שגם לי חלק בו, הרי תשובתה תהיה מתגרה: מה פתאום? וכי אין לי עוד במה להרהר?... ומבט בוחן, חצי מלגלג וחצי רציני שלוח כלפיי...

זו דרכה וזה סגנונה. ובעוד רגעים אחדים היא אוחזת בכף ידי ולוחצת אותה ונלחצת קלות בכתפה אל זרועי, כבדרך־אגב. ואחר־כך צועדת בפסיעות קצובות ומדלגות קמעה ומושכת אותי אחריה. נפגשים היינו על יד ביתה. היא היתה יוצאת לקריאתי מול חלון החדר, או ראתה אותי בבואי, אם הסתכלה בחלון. לעתים רחוקות נכנסתי לביתם (ופעמיים שלוש גם שוחחתי עם אמה. היא היתה מורה, דומני), וביניהם גם מקרים, כששכבה חולה.

היינו יוצאים ושמים את פנינו לרחוב גובינט, המקביל לפסי הרכבת שבאזור הנמל. מדרכתו האחת היתה מבונה בתים עד השטח הגובל עם גדרו האחורית של גן־העיר. הבתים הללו היו צמודים לחצרות הבתים, שפניהם לרחוב הראשי ״איטא־ליאנסקאיה״, המקביל לגובינט. ומדרכתו הנגדית של הרחוב הזה נמשכת לאורך הגדר הגובלת עם מסילת־הברזל. היינו מטיילים לאורך המדרכה הארוכה הזאת — מפתח הנמל ועד תחנת הרכבת, שלובי זרוע ומפטפטים סתם, או על איזה סרט או על ארוע כלשהו בכיתה (עפי״ר — בכיתתה). כאשר היינו משתתקים (כלומר, כאשר לרגעים אחדים דלל מקור השיחה, הווה אומר ״המעיין השופע״ של נאטה, היא היתה מתקיפה אותי בשאלתה המוכנה תמיד: במה אדוני מהרהר? — והיה עליי להתוודות, או ...לבדות. אחרי כמה סיבובי טיול, היינו מתיישבים על מעקה האבן הנמוך של מרפסת אחד הבתים הקטנים, שאת דייריו לא ראינו מעולם, ונאטה היתה מתפרקדת עליו ומשעינה את ראשה וצווארה על ברכיי. כעת היינו מנמיכים קולותינו, מתלחשים וגם מתנשקים קלות. שוחחנו גם על חברינו, על כל איש בכיתתנו: על אוליה אנדקה, נערה יווניה, משכילה ופקחית, מקורזלת שיער שחור, שעיניה בורקות, תקיפה בדעתה וזריזה (לא פחות מנאטה, שהיתה ספורטיבית בגופה ובאופיה; על יאשה, ידידי, שמצא עניין רב, כנראה, באוליה והם היו מתהלכים לא פעם ביחד. ביני ובין יאשה לא היו שיחות על נערות. בכלל, לא שוחחתי בעניינים אלה עם איש, פרט לנאטה. היה שיצאנו בשני זוגות, כנראה לסרט, ואחר כך טיילנו (בשתי שורות) על רציף הנמל.

זכור לי ערב אביבי אחד, שקדם למתורים לעיל, כשישבנו על כרכוב אחד הצריפים־הביתנים של השירות המטאורולוגי בשטח הקרוי ״רציף הנמל הרחב״, ששימש לטיולים ולמופעי ספורט ימי (בקיץ). היה נעים לשבת ולשוחח וביקשתי מנאטה רשות לתת לה נשיקה. היא לא התנגדה ונשקתי לה על לחיה. נאטה התעצבה ואמרה: זוכר אתה את שירו של נאדסון — ״יפה האהבה רק בבוקרה״...? והוסיפה: עם הנשיקות יתחיל לחלוף הבוקר...

מעניין, שאני לא ידעתי, מה שידעו אחרים עליי וכנראה גם שוחחו ברוח זו. נאטה סיפרה לי, כי תלמידי כיתתה היו מכנים את שנינו ״זוג הנאהבים״, ותלמידות כיתתי (גם קראה בשמותיהן — מירה ג׳ ורוזה ו׳) שאלו אותה, היכן אנו נעלמים ובמה מבלים את זמננו. והיא ענתה להן, כי אנו מטיילים וגם מתנשקים (את הדבר האחרון הזה הוסיפה, כפי שנאי משער, בהתגרות)...

אולי בדרך עקיפין זו נתגלגלו השמועות לאמא ואבא, ובלי ספק גרם להם הדבר עגמת נפש רבה. ברור, שהעדרותי המתמדת מהבית בערבים והשמועות הללו הדאיגו אותם מאד וזה הביא את אבא לייניה לדוד זאב שבתל־אביב בדבר נסיון הטיפול בהשגת הסרטיפיקט (רשיון עלייה) בשבילי. את חלומי על ארץ־ישראל הלא ידעו היטב. מן השמים סייעו והטכסיס פעל. הוא הדין בתמר (דודניתי) בסימפרופול, שגם לה היה חבר רוסי.

התיידותי לנאטה ארעה בתאריך "פטאלי" — באחד באפריל שנת 28. בסוף יוני באותה שנה סיימתי את בית־הספר התיכון, בסוף אוגוסט או בראשית ספטמבר נסעתי לאודיסה, כדי ללמוד בבית־ספר לשפות (אנגלית וגרמנית); חשבתי, אולי אהיה מתרגם דברי ספרות ועם זה תשמש ידיעת האנגלית גם הכשרה טובה לארץ־ישראל. באודסה למדתי גם סטנוגרפיה והתקדמתי לא רע. מאודסה התכתבתי התכתבות נלהבת עם נאטה עפ"י המען של דואר שמור.

שהותי באודיסה הועילה לי הרבה: אווירת עיר גדולה ויפה, התרגלות לעצמאות, הצצה להוויה יהודית (אף כי סובייטית במאה אחוז) של "עיר ואם בישראל" לשעבר — היו שם עוד בתי־כנסת, ראיתי את אזור מגורי היהודים (מולדבאנקה), ביקרתי במועדון ע"ש פרץ, במועדון של הנוער היהודי הקומוניסטי, ראיתי שם בתי־ספר ביידיש, הזדהיתי נפשית עם זכר הקהילה שחיו ופעלו בה ליליינבלום ופינסקר, מנדלי, פרוג, אחד־העם, ביאליק ורבניצקי, לווינסקי, אוסישקין, קלוזנר ועוד, הייתי מנוי בתיאטרון דרמאטי רוסי (היה גם אוקראני), ביקרתי באופרה, ראיתי את בית־הכנסת הברודאי היפה, שכבר הפכוהו לאיזה מועדון. הועילו לי כמובן לימודי השפות והקצרנות (שהמשכתי לתרגל אותה גם בשובי הביתה ובעלותי ארצה ניסיתי ליישמה בעברית), למדתי גם אוקראינית, נהניתי מאד מנוף העיר וסביבותיה (הלימאנים והקייטנות) ונמלה הענקי.

דיכאה אותי האווירה בבית הדודה קאטיה בשל מצבם החומרי הקשה שנקלעו בו עם מחלתו של הדוד, הפסקת לימודיו של מאקס (דודני) ושובו מגרמניה, נסיונות של פרנסות שונות מצד גרישה (דודני הצעיר) ושל המשפחה כולה, שגם אני נצטרפתי אליה (הכנת קאליידוסקופים — צעצועים למכירה ביוזמתו ובהדרכתו המסוימת של הדוד אלכסנדר (בעלה של דודה שרה, אחותה האחרת של אמא, איש קשיש נחמד, חרוץ וטוב־לב; לפני המהפיכה היה בעל חנות לבגדי גברים). עם זה עבדתי קצת גם עם דודה שרה בהכנת ליפות לרחצה שהדוד היה מוכרן בשוק. היה לי שיעור אחד וכשהייתי מקבל את שכרי בעדו, הייתי מביא מחנויות המכולת והמעדנים שקיות מזון לדודה קאטיה כי לא יכולתי להיות שותף לשולחנם הדל בלא תרומתי האישית. הם היו דחוקים גם בהסקת הדירה בחורף. בדירה היינו צפופים מאד ואני העדפתי לישון במטבח הקטנטן על מיטה מתקפלת ו"התחממתי" לאורה של פתילייה שעליה זמזם קומקום מים.

לבסוף הגעתי למסקנה, כי עליי להקל על הדודה מבחינה חומרית ופיזית ועל עצמי מבחינה פסיכולוגית ולהפסיק את לימודיי באודסה. חשבתי, כי אולי בכל זאת אעשה ניסיון להתקבל לטכניקום חקלאי בקארטש, אם כי מנסיון אחרים ידעתי, כי סיכויי קלושים ביותר: על־פי עדיפויות ההתקבלות למוסדות לימוד על־תיכוניים הייתי כבנו של פקיד בדרגה רביעית או חמישית (אחרי בני איכרים עניים, פועלים, חיילי הצבא האדום, מהפכנים לשעבר וכד'). משום מה עניין אותי עיסוק זה, ראיתי בו משהו מן האידיאל של סיוע לקואופרציה על הקרקע. הלא בית־ספרנו, שאותו סיימתי היה ערוך במגמה לקואופרציה. גם קסם לי הצד האידיאליסטי של "הפצת התרבות" בכפר המפגר. בהיותי באודסה התחלתי לחבר סיפור על ההתנדבות לכפר בשם "הליכה אל העם" (!) ובינתיים התנדבתי בעיר הגדולה הזאת ללמד את נשות פועלי תעשייה קרוא וכתוב רוסית והקדשתי לכך שני ערבים בשבוע. בחודש מארס, בעיצומו של הקור, שמתי את פעמיי לשוב לתאודוסיה. החורף היה קשה ומי המפרץ באודסה קפאו (בהשפעת שפך הדנייפר, המים שם פחות רוויי מלח ובטמפרטורה

נמוכה מאד הם קופאים) ואניות לא יצאו מהנמל. ובכן, נסעתי בדרך עקיפין ארוכה ברכבת.

בתחנת הצומת הגדולה, סינאֶלניקובו, שבה מצטלבות מסילות שונות, דרומית־מזרחית לדנייפרופטרובסק, פגשתי את יוסיף יעקובלביץ שטיינהולץ, דודה של פירה (דודניתי הגדולה) וידיד אבא (הוא נסע לבאקו לבתו) והוא בישר לי, כי מארץ־ישראל הגיע סרטיפיקט על שמי (וגם תמר קיבלה כזה). זו היתה הפתעה גמורה!

היו לנו עם נאטה עוד שבועות לא מעטים של בילוי נחמד בצוותא בתאודוסיה, בשעה שהיא היתה מסיימת את שנת לימודיה האחרונה בבית־הספר ואני התחלתי בטיפול בהכנת המיסמכים הדרושים להגשת הבקשה ליציאה לחו״ל. אבא לא עסק בדברים הללו, ובצדק: לא צריך היה למשוך כלפי עצמו תשומת־לב רבה מדיי, כי עזיבת ברה״מ מצד בנו בשום פנים איננה סגולה להטבות ולחסדים, להם זקוקים כל אזרחי המדינה הסובייטית... ואני הייתי פנוי לגמרי וכבר כמעט עצמאי (בן $17\frac{1}{2}$).

היינו מבקרים בראינוע (קולנוע טרם היה...), בהצגות בתיאטרון הקיץ הפתוח בגן־העיר, לפעמים יושבים בביתה וכמובן גם מטיילים. לעתים נפגשנו גם בשעות הבוקר בגן־העיר או על שפת הים. נאטה הגישה בקשה להתקבל למכון הפדגוגי בסימפרופול, במחלקה למדעי הטבע, ואכן נתקבלה, ובמחצית אוגוסט או בסופו היא באה לסימפרופול לטפל בעניין הדירה והשלמת הסידורים הפורמאליים. ואני ביליתי בדיוק בו בזמן בסימפרופול (הייתי שם חודש תמים), כאשר יחד עם תמר הגשנו את מסמכינו למשרד הפנים הקרימאי (באותו הזמן קרים היתה רפובליקה אוטונומית בעלת זכויות לאומיות מיוחדות לטאטארים ולה ״סובנארקום״ — ממשלה משלה, הכפופה כמובן למוסקבה) וחיכינו לתשובה. גם במשך הזמן הזה נפגשנו בקביעות. זכורים לי ביקורנו בסרט אנגלי ״קין״ (מחיי שחקן אנגלי דגול) ושיחותינו בגן על שפת הנחל סאלגיר. לא פעם ליוויתי את נאטה למשרדי המכון הפדגוגי לסידורים שונים.

כפי שאמרתי, מן השמים סייעו, ולאחר שהסכמתי להצעתו של מנהל ״השולחן לענייני חו״ל״ במשרד הפנים והחלפתי את הודעתי על מטרת הנסיעה שרשמתיה תחילה ״לשם לימודים״ — ב״להגר״, ניתנו לנו הדרכונים המיוחלים.

כבר בארץ, שנים רבות לאחר מכן, בשעה שהייתי שותף להכנתו לדפוס של כתב־היד של ״ספר השוה״צ בס.ס.ס.ר״, נודע לי מפי בעלי־ניסיון, כי באותו הזמן שמדובר בו (1929) נוח היה לשלטונות ברה״מ ״להיפטר״ מהאלמנטים הטרדניים (כמו הציונים) ובזאת מוסברת הנכונות לא להפריע לנו לצאת מגבולות רוסיה.

עם סיום הטיפולים, בערב עזבי את סימפרופול לתאודוסיה, ליוו אותי לתחנת הרכבת הדוד מישה (אחיו של אבי, אבא של תמר) ותמר ונאטה (בנפרד). אחרי שנפרדתי מדוד מישה (עם תמר עתידים היינו להפליג יחד) ועליתי לקרון, נצטרפה אליי נאטה. מרגעי פרידתנו זכורות לי עיניה הנרגשות והירח הניבט בחלון הקרון, שעל ידו עמדנו... שפתיה, כתמיד, היו יבשות...

אהבה נאטה לשמוע סיפור, שהייתי מספר לה בבלותנו בגן על שפת הסאלגיר, על נערה ונער שנפגשו, בילו וחוו בצוותא את חוויותינו שלנו... ועתידים לשוב ולהיפגש לפגישת קבע... בארץ־ישראל...

בהיותי בארץ, המשכנו להתכתב. לאחר חודשים אחדים, נתיידדה נאטה עם סטודנט אחד שהיה קרוב לסיום לימודיו ובעוד שנה הם התחתנו ועקרו לסיביר, לסמיפלא־טינסק, מקום עבודתו. קשים היו חייהם והבן שנולד להם חלה וגווע. זה היה מכתבה האחרון, שעדיין ספוג היה רגש חם. לפני כן, כתבה נאטה באחד ממכתביה, כי עם נסיעתי, ידעה היא בלבה, כי בזאת היא קוברת את קשרינו...

...לא גלמודה את, ארצי היוקדת!...

אנו באנו ארצה

אנייתנו ("צ'יצ'רין") הפליגה מאודיסה פעמיים. השעה הקבועה היתה 9 בערב במוצאי־שבת ח' בתשרי תר"ץ (1929). אחרי המתנה ממושכת בבית־המכס לכשנגמרה בדיקת החפצים, ניתנה הרשות לעלות על סיפון האנייה. בהשוואה לשעות הבוקר, כאשר נפרדנו מהורינו (אבא שלי ואמא של תמר) והוכנסנו לאולם מיוחד לשם בדיקה, הורע מזג־האוויר, גשם דק מטפטף, ערפל. המלווים המעטים שנתאספו עומדים מאחורי גדר תיל ולא הרחק מתהלך הנה והנה חייל הספר של גדוד ג.פ.או. בודקים שוב את הדרכונים לפני העלייה על הכבש, והנה — רגלינו עומדות על האנייה, המפליגה לאלכסנדריה דרך קושטא, פיראֶוס ויפו. מסביב רטוב מהגשם הממשיך לרדת. מעל לראשינו מותחים יריעת אברזין ואנחנו מאספים את חפצינו תחתיה.

לא אשכח את פרידתנו עם אבא. אני, שהייתי נלהב ואחוז בחבלי דמיון ושגיתי יותר בעתיד שעל סיפו דרכתי זה עתה, לא הערכתי באותם הרגעים, כי זוהי פרידה העשויה ליהפך "לנצח", אפשרות, שבלי ספק, אבא ראה אותה בבהירות. הוא היה בוודאי אבי הרעיון לעשות את המאמץ כדי להצליח בשילוחי למסע הזה תוך כדי הקרבת אושרם של אמא ואבא, המיידי והקרוב, למען עתיד זוהר ורחוק בהבטחת רציפותה הלאומית של משפחתנו... אבא אחז בראשי ברוך והרעיף נשיקות על כל חלקת פניי: על שפתיי ועל שמורות עיניי ועל המצח — הרעיף וחזר. וכשנותרתי לבדי, ניצבה לנגד עיניי דמותה של אמא, שחיבקה ונישקה אותי על רציף האניות בתאודוסיה, לפני שהפלגנו עם אבא לאודסה (הוא נסע ללוותני), והיא נשארה עומדת כה גלמודה, עד שהאנייה החליקה וחמקה אל מעבר לפתח הנמל שבמיצר אשר בין הרציף לשובר־הגלים. וכך זכרתיה ימים רבים, רבים, עומדת ועיניה נעוצות במרחבי הים ותרות אחרי בנה המפליג... (בהסכמתה וברצונה האנוסים) לארץ־ישראל... אמא מזוהה בזכרונותיי תמיד עם ביטויי מסירותה המוחשיים ללא גבול: בעיתות מחלות הילדות, היא לא משה בכל רגע פנוי ממיטתי והרגשתי איך היא חשה וחוותה ממש את כל מיחושיי וחריגותיי מקוו ההרגשה הנוחה. אהבתי ודבקותי בכל ביטוי רוסי ציורי — באו לי ממנה.

האנייה מלאה איכרים יווניים העוזבים את אדמת רוסיה, שנעשתה להם למולדת שנייה. ושמים את פניהם לקראת העתיד הנעלם ובלבד שיימלטו מכאן — מפני הלחץ הנורא וסכנת הרעב ממש המרחפת מעל ראשיהם, עם התפשטות הקולקטי־מיזציה הכפויה בכפר. רובם נוסעים לנמל סאלוניקי. המחלקה השלישית מלאה ומקום פנוי ישנו רק על הסיפון, המגולה למחצה, הרטוב והבלתי נוח. מסתדרים. אחרי בקשות רבות מאת רב־החובל סוף־סוף עולה בידנו לקבל רשות בשביל ארבע

הבחורות (תמר בתוכן) לרדת לתא של המחלקה השנייה, שנשאר פנוי בשל העדר נוסעים בעלי כרטיסים מתאימים...

אנחנו שנינו — אני ובחור ארצישראלי אחד, בּוֹבּרוֹב שמו, אשר אחרי שהתארח אצל אמו ברוסיה במשך ארבעה חודשים, חוזר עתה לביתו בחיפה, שם הוא עובד כמכונאי בבית-החרושת "שמן" — מקווים למצוא מקום לינה אחרי צאתנו לדרך.

בינתיים כולנו, כל היוצאים לארץ-ישראל — שבעה אנשים — עומדים על-יד מעקה הסיפון ובעזרת קריאות משוחחים עם הורינו, כשהמרחק המפריד בינינו אינו קצר ביותר.

הכנות אחרונות להפלגה נעשות באנייה וכעבור רגעים מספר האוויר מזדעזע מקול שריקה ממושכת. הגשם אינו פוסק. הספנים הזריזים רצים אנה ואנה, מושכים את החבלים, הנה כבר מרימים את שרשרת העוגן, נשמעות פקודות רב-החובל ועוזריו העונים אחריו, המכונה עובדת והחוף מתחיל להתרחק מאתנו. מבריקים גגות הפח של מחסני הנמל לאור הפנס העמום. אבא והדודה מנופפים את מטפחו-תיהם הבהירות וקריאות הפרידה הרב-קוליות "דרך צלחה !", "להתראות !" מתמזגות עם קרקוש השרשרת המתרוממת ומשק המים הרועשים מתחת לבורג האנייה... האנייה מפנה את חרטומה בכיוון לשובר-הגלים והרציף נעלם. אנו מחליקים לאטנו על פני הים השקט.

*

...בּוֹבּרוֹב ואני הסתדרנו איכשהו ללינה בפרוזדור במעברים שבין התאים. טרטור מדלה הכבלים ושקשוק השרשרות והתחושה שהאנייה חדלה להתקדם העלונו על הסיפון. נתברר, כי חזרנו לנמל ואנו מתקרבים לחוף ולמעגן. איש מהנוסעים לא ידע, מה קרה. לאחר שנפתחו דלתות המחסן שבבטן-האנייה והעגורנים התחילו להעביר מהחוף ארגזים ארוכים ולהורידם פנימה, פשטה שמועה שאנייתנו טוענת עתה מטען בלתי רגיל : אלה ארונות ובהם שרידי גופותיהם של חיילים ממדינות אירופיות מסוימות (דיברו — של צרפת...) שנפלו בחזית הרוסית במלחמת העולם הראשונה. רק בגמר המשימה הבלתי נעימה הזאת, שהעכירה במידת-מה את הרגשתי, הפלגנו ממש בלילה מחופי רוסיה. בהיותנו בעוד שלושה ימים בקושטא, אמרו שכאן פורק "המטען" המיוחד הזה... הלילה שלפני כניסתנו למיצר בוספוֹר היה מאד לא שקט והאנייה טולטלה כהוגן. לא סבלתי מזה (בקרביי) פרט לקשיי הליכה, כשהייתי "מתנגש" בקירות ומאבד שיווי-משקל בשעה שהרצפה היתה "נשמטת" (גולשת ונוסקת...) מתחת כפות רגליי. השתדלתי לעודד את תמרה, ששכבה ונאנקה בתאה...

הבוספור הרגיע אותנו וגם הקסים, בפרט במעבר לים-השיש. צבעו הכהה מאד של הים השחור נתחלף תחילה בכחול של מי המיצר ואחריו — בירוק הנוצץ של ים-השיש. שוב ריצדו זהרורי השמש על פני שלוות המים. הבוספור עטור חופים מדושאים שלוֹבן הבניינים היפים הפזורים בו רק מבליט את ירקותו הרגועה.

אנחנו (תמר ואני) היינו מצוידים בויזות (טראנזיט) תורכיות ונהנינו מזכות הירידה לחוף והמפגש הבלתי אמצעי עם "אירופה", שפרצופה היה מאד אסיאתי.

זעזע אותי מראה גלישתו של סבל עמוס משא כבד שרצועת אחיזתו כרוכה סביב לראשו כשהוא יורד על המדרגות הרחבות והתלולות המחברות את אזור גאלאטה הסמוך לנמל עם פאֲרה שבמרום העיר, שמעד ונפל בצעדו בכבדות על פני האבנים החלקלקות והשחוקות, נפצע וראשו זב דם...

כאן התגלחתי במספרה ואחר־כך ערכנו קניות ראשונות על אדמת "חוץ לארץ": תמר — זוג נעליים ואני — אפודה המעוטרת מלפנים דגמי צורות שחורות על רקע בהיר (שגבה אפור). זה היה תחליף לתלבושת "חג" שלי, מאחר שאת הז'אקט שלי, החדש, שתפרוהו לפי הזמנתי כשדשי צווארונו מעוגלים (ולא מחודדים, כרגיל) השארתי בבית — הייתי מתבייש להתהלך בו בהיותו יוצא דופן ולדעתי מושך תשומת־לב כללית. בדגם כזה בחרתי כדי להימנע מדגם של ז'אקט גברי רגיל, שלדעתי היה נראה כ"משוויץ" בשביל נער בן שבע־עשרה... אבא ניסה להניאני מהמצאה זו, אך בלי הצלחה..."ג'מפר" (סוודר) כזה שקניתי היה בימים ההם ברוסיה יקר־מציאות ונחשב ללבוש של פאר... (אבל לֹא באירופה). ותמר התגנדרה בנעליים מודרניות, שאי־אפשר היה להשיגן ברוסיה.

בנמל קושטא ראיתי לראשונה את העיתון "דבר", שאת שמעו שמעתי. ראיתיו בידיו של אחד מחלוצי "משמר" (קיבוץ חלוצי על אדמת קרים, שפוֹרק אז והפך לקולחוז פתוח (כלומר, בלי אנשי "החלוץ") שנסעו עמנו לאחר שגירושם בעוון הציונות הומר בשילוחם לארץ־ישראל. הבחור ההוא, שמו נודע לי בארץ — האווריק, היה ראש הקבוצה. כעבור זמן־מה הוא נפטר בארץ. בגיליון ההוא של "דבר" סופר על ועדת־החקירה הבריטית שצריכה היתה להגיע לארץ בעקבות מאורעות הדמים שהיו בחודש אוגוסט והיה גם איזה מאמר בנידון. זו היתה הפעם הראשונה, שקראתי עיתון עברי לא היסטורי (כמו בשיעוריי), אלא אקטואלי וממשי מאד ולמרות תוכנו הכבד הציף אותי גל של התרגשות.

הים האגאי היה שקט ואחד היוונים הרפטריאנטים שעמד לידי על הסיפון אמר בהנאה ובגאווה: הים היווני הוא ים חכם... הוא פוגש אותנו בשמחה... ובשקט.

תורי להתרגש (בלא להתפעל) מהנוף הגיע מאוחר יותר, כאשר התקרבנו לחוף יפו.

לאחר ששמעתי מהמלחים, כי אחרי הצהריים נגיע ליפו, ניצבתי ליד מעקה הסיפון בציפייה דרוכה. בעוד שתיים־שלוש שעות, התחיל מבטי הנעוץ באופק שלפנינו מבחין בפס כחלחל מתגבה אשר כמידת התקדמותנו אליו מיתארו היה מתבהר והולך: קוויו העליונים היו מתרסקים ולובשים צורה של גושים מתפרקים שפה ושם הזדקרו אל על. השמש שנטתה ימה מאחורינו האירה את החוף ועתה ראינו גבעה ועליה בניין כנסייה בעלת צריח ולמרגלותיה על החוף שורת מבנים אפורים צפופה. עוד צריח מעוגל עטור גזוגטרת מואזין של מסגד נתבלט במרחק מה מבין הבתים.

זאת היתה יפו הממשית, יפו ששמה הרעיד בלבי נימים טמירות במשך שנים. "ארץ־ישראל הגשמית, עם הבתים והחצרות..." כדברי ר' נחמן מברסלב.

עד שאנייתנו עגנה, החשיך. הודיעו לנו, שיורידו אותנו רק בבוקר. ובכן נכונה לנו לינה במימי ארץ־ישראל, סמוך לחוף הארץ, סמוך סמוך... בחינת "מנגד תראה את הארץ", אבל בידיעה מרגשת, כי גם "שמה תבוא" למחרת היום.

היה זה לילה בלתי רגיל: מרגיע — כי הגענו לתכלית מסענו; ומאד מרגש — כי עמדנו להתחיל במימוש משאת־נפשנו. והלילה — ליל הושענא־רבה.

זמן רב עמדתי אחרי ארוחת הערב על הסיפון, מתבונן באפלולית המים, בברק הכוכבים, באורות החוף... ידעתי שאפלולית כזאת, ברק כזה, אורות כאלה ראיתי גם בלילה כזה בתיאודוסיה... ידעתי שסדנא דארעה חד הוא, אבל הלב הסטה את המחשבה הרציונלית הזאת: חד — ולא חד; כאלה — ולא כאלה... הים הזה ימנו, השמים האלה שמינו, הארץ הזאת ארצנו, ארץ־ישראל.

* * *

בבוקר התראינו עם אנשי הארץ. האנייה עגנה במרחק מה מן החוף — סלעי יפו אינם מאפשרים התקרבות יתרה לספינות גדולות. הקשר מתקיים באמצעות סירות המאוישות ספנים ערביים במכנסי השירוואל הרחבים (אברקיים) שלהם וצנופי כפיות על ראשיהם ואילו אחדים (בעלי הסירות) חבושי תרבושים. הסירות שהתקרבו אלינו היו משני סוגים — רחבות וגדולות למשאות ולמטען, וצנועות יותר וגם נקיות במקצת — בשביל הנוסעים. חלל האוויר נתמלא קריאותיהם הגרוניות של הספנים, הסוורים, השוטרים ושוטרי המכס. השוטרים — חבושי כובעים גבוהים מצופי פרוות כבשים.

הראשונים שעלו לאנייה היו פקידי רשות הנמל, המכס, הרופא ואנשי מחלקת העלייה הממשלתית (של פלשתינה א״י !) ואחריהם פקידי מחלקת העלייה של ההנהלה הציונית. התיישבו סביב לשולחן ואנחנו העולים עברנו על פניהם ״כבני מרון״. נבדקו הדרכונים ותעודות הָעלייה (סרטיפיקאטים). בהמולת הדיבור האנגלי קלטתי גם צלילים עבריים. אחד השוטרים שחשבתיו לערבי דיבר עברית וכמובן — הפקידים היהודים.

את חפצינו קשרנו וסידרנו מקודם והיינו מוכנים ודרוכים. הספנים עזרו לבנות לרדת לסירות מכבש האנייה התלוי בשיפוע אל הסירה. הסירות הונעו במשוטים והפלגנו לחוף. עובדי המכס בדקו את החפצים. אלה דיברו עברית. מבין חפציי עניינו אותם שלושה דברים: ספרים (ספרי לימוד אחדים ברוסית, מילון עברי־רוסי קטן של בן־יהודה, אוסף דגמי מחצבים בקופסה מיוחדת (לתלמידים) וקופסה של אבני בניין (אבן ממש) צבעוניות למשחק לילדים ושתי צנצנות של ריבה מעשי ידי אמא. דגמי המחצבים ואבני־הבניין נועדו כמתנה לפירה והצנצנות לדודותיי. שאלו אותי לתוכן הספרים (אז היו דואגים לכך, שלא תוברח ספרות תעמולה קומוניסטית) ולתכולת הצנצנות. הסברתי בעברית ואשר לצנצנות כיניתי את תכולתן ״מרקחת״. הסתכל הפקיד בצנצנת מול האור, חייך ואמר: ריבה! זאת היתה המילה העברית הראשונה החדשה בשבילי שקלטתיה.

כשיצאנו החוצה ממחסן המכס, שמענו שקוראים לנו. מעבר למחיצה, סמוך למשרד הנמל עמדו הדוד זאב, הדודה מירה והדודה שרה, עמנואל (זגורודסקי) ופירה. הדוד סעדיה, עמה ונוליה לא יכלו לבוא בשעה כזאת. ניגשנו למחיצה, התנשקנו ושוחחנו. אבל לא מהר שוחררנו ולא מהר ניתן לנו לצאת. היה עלינו לעבור נוהלי הסגר — מרחץ, והרכבת אבעבועות. כאשר יצאנו סוף־סוף לחופשי, פגש אותנו עמנואל בלבד (הדודות עם פירה חזרו בינתיים הביתה) והוליך אותנו לאוטובוס ההולך לתל־אביב.

הרחוב הצר מן הנמל לכיכר השעון, צפיפותו, לכלוכו, ריחותיו, צעקות הרוכלים, הערביות עמוסות סלים, דליים, קנקנים, גיגיות גדושי ירקות, ביצים ושאר מרכולת בזרועותיהן ועל ראשיהן והן עצמן לבושות בשמלותיהן הארוכות השחורות והירוקות, פרצופיהן מקועקעים ומקושטים מחרוזות של מטבעות ותינוקות נגררים בשולי בגדיהן, מוכרי המיץ ״תמרינדי״ ו״סוס״ בקנקני הנחושת, שהם מקשקשים בכוסו־תיהם ובצלחותיהם (נחושת), החמורים הנדחקים טעוני שקים וסלים ופחים בין הקהל הססגוני הזורם — כל אלה כמו היכו בנו בתדהמה. ״ראי, תמרה — לאן נפלנו!...״ נפלט מפי. בכיכר השעון צעדה בחשיבות וביוהרה שיירת גמלים, המטלטלים את מצילותיהם על צוואריהם הארוכים...

בערבו של יום עלייתנו לארץ־ישראל היתה שמחת־תורה! בהזדמנות זו

נתכבדתי ב״ריקוד של מצוה״ בבית הדודה מירה. ממש בימים הסמוכים לעלייתנו לאַרץ זכה הדוד זאב לארח עוד עולה יקר לו — אחיו הבכור, שהגיע מפולין. זה היה יהודי עטור זקן לבן ארוך, לבוש בקפידה. לכבוד החג היה בזיג שחור ארוך וכטוב לבוביין ניסה לרקדד בחדר ועמנואל (בנו של הדוד זאב) צירף גם אותי ויצרנו ״מעגל״ בהשתתפות העולים החדשים המתחילים ״להיקלט״. מאוחר יותר, עמה (רוגלסקי) הוביל אותי לרחובות תל־אביב כדי להראות את העיר בשמחתה. מעגלי ״הורה״ הסתחררו ברחוב אלנבי בהצטלבות עם נחלת־בנימין (עוד לא היתה כיכר מגן־דויד) ובהצטלבות עם בן־יהודה (ששם נוצרה לאחר הקמתו של בניין מוגרבי כיכר השניים בנובמבר). זכורני, שעמה הצטרף לאחד המעגלים, אבל אני נשארתי בין הצופים. שמחת הנוער הורגשה ממש באוויר. שורות נוער צעדו ורקדו לרוחב הכביש ושרו, שרו רבים בהתלהבות ונדמה לי — בהרגשת חופש מיוחדת, באיזו ״זקיפות קומה״. והלב ממש ״פחד ורחב״. חשתי כי אני כבר שייך לעולם החדש הזה, בהיותי בסך־הכול כשתים עשרה שעות בארץ ב״עיר העברית הראשונה בעולם״, כפי שנהגו אז לומר. מראה השוטר המתהלך באמצע הכביש והמדבר עברית, מילא את הלב אושר וגאווה...

ועיניי תרו אחרי כל כתובת עברית, שלט ומודעה, בשעה שאוזניי קלטו קריאות ודיבור עברי ולא ידעתי שבעה. התהלכתי כאחוז סחרחורת.

למחרת החג, נוֹליה הוביל אותי להכיר את תל־אביב של ימות החול. הסתובבנו בנווה־שאנן ואחר־כך שמנו את פנינו למקווה־ישראל בכביש המוליך גם למושבות הדרום (ממסעף בית־דגון) ושקצהו מגיע לירושלים. בדרך ראינו ערבים על חמוריהם והולכי רגל. התרשמתי מאד מהליכה ראשונה בחוצותינו ובדרכינו ועד היום מקננת בי הרגשה טבעית מאד של ״בעל־בית״ בכל מקום בארץ: בימי המנדט ואחרי ששת הימים בכל אתר ואתר שאני מזדמן בו. הגענו ל״מקווה״ ועד קברו של נטר. דיברנו כל הזמן עברית וכמובן בהברה הספרדית והדבר גרם לי בלי ספק התאמצות מסוימת מחוסר הרגל, עד שבשובנו, כשסרנו לגינת ״השרון״ לנוח קמעה, ביקשתי ״חופשה״ קצרה בשביל אברי הדיבור, שעדיין לא התרגלו למבטא החדש... ושבנו לדבר רוסית.

עיר מכורתי

מאת אנדריי סאֶדיך (צוויבאק)

(המחבר הוא סופר יליד האודוסיה עורך העיתון הרוסי בניו־יורק ״נוֹבויה רוסקויה סלוֹבו״. דברים אלה נתפרסמו בעתון הנ״ל)

עברית: י״ק

(אפריל, 1944). קריין הראדיו דיבר בקול נמרץ ביותר: ...היחידות שבפיקודו של הגנרל יראֶמנקו, לאחר שהבקיעו את החזית ליד אק־מונאי, פרצו לתוך תאודוסיה. אחרי קרב קצר ברחובות העיר, תפסו הרוסים את הנמל, כשהם רודפים אחרי האויב בשני כיוונים... וכבשו את קוקטבל וסטארי־קרים...

לא המשכתי להאזין עוד וסובבתי את הכפתור. הושלך הס. התאריך על דף הלוח היה: 12 באפריל. הרהרתי בתאודוסיה: כבר אביב, נסתיימה עונת הסיגליות והשלגיות, בגן אייבזובסקי לבשו מכבר השיחים והעצים ירק, בגנים פורחים דובדבנים לבנים ובעוד ימים אחדים יתפשט ברחוב גובינט ריחם הבשום של־עצי השיטה...

כוחותינו הופיעו מצד סאריגול והכפר דאלנייה־קאמישי. התושבים הסתלקו כנראה עוד לפני כן לשטחי מטע הקיזיל, כדי להתרחק מההפצצות, שלנו ומשל הזרים. הפרחחים, שצפו בקרב מעל הר מיתרידטס היו אומרים בסבר חמור:

— את הגרמנים מריצים לבית־המרחץ של שבּאגאִי!

שבגיי האגדי המסכן בוודאי לא פילל, כי פירסומו של בית־המרחץ שלו, שהותקן בזמנו בתוך מגדל תורכי הרוס למחצה, יאריך ימים רבים אחריו וישמש לבני תאודוסיה שם־דבר בזוי ביותר...

מה קל לדמיין, איך הטאנקים הרוסיים העלו תמרות אבק בטיילת הייקאטרינאית (איני יודע, מה שמה עתה). בימים לשעבר התנוססו בצידה האחד חווילות הקיץ הנהדרות ובצדו השני של הכביש רעשו תמיד ברוח צפצפות גבוהות ומעבר להן התמשכה סוללת מסילת־הברזל, ובמקביל לה, לאורך חוף הים — גשרון האנחות, שאליו היינו מביאים את הגימנזיסטיות וכאן היינו חורתים את שמותיהן באולרינו על הספסלים. בשנות המהפיכה פירקו את גשרון האנחות כדי שקורותיו ישמשו חומר הסקה ונדמה לי, כי עם זה פירקו גם את ביתן המרחצאות (שניצב על גבי הכלונסאות בים) של פיליצ׳וב השמן טוב־הלב, אשר בעצם ימי השתוללות הכולרה היה נזון במלפפונים ובעגבניות ובמשך היום כולו היה צועק אלינו:

— ילדים, אל תרחיקו לשחות!

בוודאי, הטאנקים, כשהגיעו עד ביתו של אייבזובסקי, נתפלגו לשני ראשים: קבוצה אחת פנתה לעבר כביש סימפרופול והתקדמה בכיוון לסטארי־קרים ולקוקטבל, והשאר זחלו ברחוב האיטאלקים, שכבר היה לעיי חורבות, אל הנמל, שהפגיזוהו כבר פעמים כה רבות בשנים הללו, שבו נשרפו מכבר אסמי התבואה, שהוקמו פעם בידי אבי, הנמל שבו דגים היינו את דגי ״חתולי הים״, שואבים בדליים את דגי ה״חאמסה״ הקטנטנים ושטים בסירה שהילדים כינוה בשם ״ארון קבורתו של פאוול״ — פאוול היה בעליה של הסירה הכבדה הזאת, שנצבעה בצבע לבן.

מה הם שרידיה של עיר מכורתי המסכנה? כנראה, — המגדלים הגנואזיים לבדם הניצבים ממש ליד מי הים, — מגדלים אלה ניצבו כאן מזה אלף שנים, הם ראו מלחמות לרוב, פלישות והפגזות — בחומותיהם נתקעו קליעים תורכיים ועליהם התקינו בשלווה היונים את קניהם... עד כמה שאני זוכר את עצמי, בעירי האומללה הזאת, ברחובותיה הצרים, תמיד נשפך דם. הייתי רק בן שלוש, כאשר כאן פרעו הפורעים — וזוכר אני, כי מחצר ביתנו ראינו את אודם פאתי השמים: שריפת בית העירייה ואולם הקונצרטים... אחר־כך הופגזה העיר ע״י ספינת הקרב התורכית ״מג׳ידייה״ ואנו נמלטנו בכרכרת־״סרגל״ טלטלנית לסטארי־קרים. בשנות המהפיכה נדמה היה לנו, כי תאודוסיה הפכה למרכז ארועי העולם — כה רבים היו הצבאות שנלחמו על השליטה בעיר.

באו הגרמנים, תלו אנשים אחדים בכיכר השוק, כוננו סדר ולבסוף הסתלקו — הם הפסידו במלחמה... היה כאן שלטון טאטארי של סוליימן סולקביץ׳. כאשר הילדים היו רואים את הפרשים הטאטארים בכיכר ״החציר״, היו צועקים:

— גדוד הפרשים הקרימאי — את החרבות שלוֹף־שלוֹף!

הטאטארים שלוֹף שלפו את חרבותיהם — בעיר פרצה התקוממות, הבולשביקים תקפו את הקסרקטין ואחר־כך ראינו את גופותיהם של הטאטארים בחצר הקסרקט. באו אנשי מאכנו, אנארכיסטים־אינדיוידואליסטים, אינדיווידואליסט פלוני רדף בגן העיר אחרי חברי מישקה ביסטריצקי ותוך כדי ריצה כרת את ראשו. מישקה

היה הטוב שבכדורגלנים וברצים שבכיתתי, אבל לרוע מזלו סמך על רגליו המהירות... את קרבנות המהפיכה קברו סביב בסיסה של מצבת הברזל של המלך אלכסנדר השלישי לאחר שהאנדרטה מוגרה והושלכה. אך זה קברו את המתים והנה רעשו התותחים ליד אק־מונאי והזדחלו עגלות טעונות גופותיהם של חיילי הגווארדיה האדומה. ה״לבנים״ החזיקו מעמד סמוך לאק־מונאי, מצד הים ניקרו את החזית הסיירות האנגליות. וזכור לי, כי פעם הגיעה עגלה אל המלון ״אסטוריה״ (שם התמקם אז ועד־המהפיכה המקומי — י״ק) וחייל הצבא האדום החליט להפחידני: הוא תחב את ידו לתוך השק ומשך משם ראש אדם מוצף דם, שהקליע ניתק אותו מהגוף, ותחב אותו בפניי כשהוא צוחק... חלפו חודשים, — הבולשביקים כבר לא היו. דניקין עלה על מוסקבה ואחר־כך שוב התגלגל והגיע עד תאודוסיה. ראיתיו ביום שהוא יצא מאותו המלון ״אסטוריה״ עצמו, שסמוך לו הראה לי החייל האדום את ראש חברו ההרוג — נפרד מאת שומרי־ראשו והתיישב ברכבת: ביום ההוא נודע לנו, כי למפקד העליון נתמנה הגנרל וראנגל...

היו ימים, כשאיש לא העז לצאת החוצה: פרצופים אפלים בכובעי־מצחה צבאיים שדדו וקטלו עוברי־אורח. פעם, לאור היום, תפס אותי ואחדים מחבריי, סיור חיילים — והובילו אותנו אל הספינה ״ריום״ ושם אלוף־מישנה טורקול, שהיה בגילופין, בשרקו את שפמו ההדור, ״כלל אותנו במניין״ הפלוגה הראשונה. ״ריום״ היתה מפליגה לבצע אי־שם נחיתה, — אולם הילדים הצליחו להסתלק בשעה שהספינה הצטיידה בפחם ובמזון...

כמה רחוק כל זה מאיתנו ומה נורא היה סיומן של כל עלילות הגבורה הללו: שוב באו הבולשביקים, את אנשי מרקוב ודרוזדוב היו מוציאים להורג על שוברי־הגלים ליד המגדלור שהיה בעינינו המקום הפיוטי ביותר בעולם, אליו היינו הולכים להקביל את זריחת החמה.

ימים ארוכים המשיך עוד הים להקיא את גופות הירויים על החוף לרגלי כף אליהו הנביא.

עברו עשרים שנה, ובני עירי שביקרו בתאודוסיה סיפרו לי, כי לא הכירו את עיר מכורתם הנשמה. הכול נידלדל, נתרוקן. החנויות ברחוב האיטלקים (הרחוב הראשי — י״ק) היו סתומות וחתומות, בתים רבים נחרבו, הנמל עלה באש ואיש לא נהג עוד לשוט במפרשיות בלילות הקיץ.

עולם רחוק שצלל ונעלם: טיולים על פני רציף שפת־הים, טיולים לתוך מטעי־הקיזיל, צעדות ומסעות לקוקטבל לאיסוף חלוקי אבנים צבעוניים, נסיעות לסטארי־קרים בדיליז׳אנס מימי מתושלח, הפלאז׳ה המלוהטת, ציד הסרטנים בחוף המסולע לרגלי קייטנת סובורין (עיתונאי ועסקן ריאקציוני אנטישמי — י״ק), שם התגורר פעם א׳ פ׳ צ׳חוב...

אני מדמיין טיול אחרון על פני עירי תוך כדי נטילת פרידה מכל פינה, מכל אבן. מה קרה למיפגש של ״מבוע אייבזובסקי״, שסביב לשולחנותיו היו היהודים משוחחים על הובלת המטענים לאודסה, על מחירי החיטה, מקום שבו היו פותרים את שאלות המדיניות העולמית תוך לגימת קפה תורכי מכוסיות זערוריות? אלו היו שנים מאושרות נטולות דאגה וטרם ידענו, כי הן ספורות. ב״פשא טאָפאָ״ (בית־קפה — י״ק) בלילות ניגנה תזמורת וקייטנים חבושי כיפות מזרחיות מזוותות וכובעי לבד רחבי שוליים סעדו ליבם ב״בורקס״ ממולאים בשר כבש מתובל ובשישליק, והיו

מקנחים ביין קרימאי לבן. תזמורת ניגנה גם בגן לאזארב לרגלי המגדל הגנואזי, שהיה מוצף אור מנורות ליבון לוחשות. בימי ראשון בשבוע רעמה תזמורת צבאית הממוקמת בסוכה שנועדה לכך וטיילו שם שלובי זרוע פשוטי־עם: נערות מבית־חרושת לסיגריות של סטמבולי, פועלים וחיילים. בלילות, בפרוור הצועניים צפצפו וחרקו כינורות והקישו בטנבורים. היינו קובעים מפגשי אהבים ליד סירות המשוטים הגדולות המוטלות בחוף קראנטין או בגן־הקיץ המרוחק והיינו פוחדים ללכת בשובנו משם בלילה — נערי פרוור הקראנטין עלולים לתפוס ולסחוב אותנו אל הגבעה שלהם ולהכריחנו לכרוע ברך ולצפצף כתרנגול... מה קרה לבית בן שתי הקומות, שבו בילו לילה אחד המלכה יקאטרינה הגדולה עם פוטיומקין בימי מסעם בקרים? בשנותיי האחרונות בתאודוסיה, כבר בלה הבית הזה מזוקן ואיש לא גר בתוכו, אבל הקהילה היהודית שכרה את קומתו התחתונה ואפתה שם מצות לפסח, שאותה היו מחלקים בבתים סבלים עמוסי סלים גבוהים מיוחדים על גבם. מה קרה לבית־העלמין העתיק שלנו, שבו קבורה אמי מתחת למצבה לבנה עשויה מאבני אק־מונאי?

שנים תחלופנה ועירי תשוקם ותיבנה, ושוב תעטה ירק גנים ובוסתנים. אנשים חדשים יגיעו, שוב יפרחו עצי השיטה ולתיירים יראו במוזיאון שעל הר מיתרידט את שרידי העדות החומרית על כיבוש תאודוסיה בידי הגרמנים, כפי שפעם הראו לנו את נשקם של אנשי חילו של צ׳ינגיסחאן ואת חרבות הגנואזים. הכול חולף, הכול משתכח, כל הפצעים מעלים ארוכה. לנצח נשארים רק רוח הים המלוחה ושאונן הקצוב של הצפצפות מעבר לחלונות.

34. החורבן

בסוף אוגוסט 1941, לאחר שהגרמנים כבשו את ניקולאייב וחרסון (אודסה עדיין התגוננה בגבורה), עלה בידם לצלוח את הדנייפר. החזית נתקרבה במהירות לקרים. לפי סיפורו של איבן קוזלוב (במחתרת הקרימאית, זכרונות, מוסקבה, 1948), התחילו בקרים לעסוק בפינוי הנשים, הילדים, החולים. כשהגרמנים כמעט הבקיעו את קווי ההגנה במיצר פראקופ, פונו ילדיו של המחבר (בולשביק ותיק, נכה, שנתמנה לראש המחתרת האנטי־נאצית בקרים) לאסיה התיכונה. ב־24 בספטמבר התחילו בפינוי המוסדות בסימפרופול והוחלט לפנות את כל הקומוניסטים הבלתי כשירים מייבפטוריה (שם היה קוזלוב באותו יום), כי ועד המפלגה קיבל הודעה סודית, שהגרמנים מתכוונים להצניח באיזור בלילה דיוויזיה של צנחנים; ואילו בבוקרו של אותו יום היה עדיין ביטחון, שהאויב לא יפרוץ לקרים. למחרת הבקיעו הגרמנים את ביצורי פרקופ (שם, עמ׳ 16—18). המחבר נשאר לפעול במחתרת בשטח הכבוש ולאשתו, צילה, אמר: ״את יהודייה ולא תוכלי להישאר אתי. עלייך לנסוע לעורף...״ (עמ׳ 19).

כעבור יום, בדרכם לקרטש, הרעיף גשם, בדרך הוליכו עדרי בקר וצאן, נעו שיירות של טראקטורים וקומביינים. הפינוי היה מוגבר. סימני הסוואה בכול, חפירות, תעלות נגד טאנקים.

ב־24 באוקטובר שיגרו הוריי מכתב למשפחתנו (בירושלים), אשר הגיע בדואר רשום ב־3 במארס 1942 (כבר לאחר היספותם הטראגית...). באותו מכתב מצויות גם השורות הללו: "נוגעים ללבנו דברי ההשתתפות, ששיגרתם אלינו, במבחן הכבד אשר נפל בחלקנו בהתנפלותו הבוגדנית על ארצנו של המרצח והפורע אחוז הטירוף. איננו מאבדים כמלוא הנימה את אמונתנו ובטחוננו בכך, שהאוייב המשתולל הזה אכן יושמד. וערובה לכך משמשים שלושת הענקים־האיתנים: ארצנו הגדולה, בריטניה הגדולה ואמריקה. הלוואי ויעניק השוכן במרום לנו ולכם כוח ובריאות לזכות ולראות במפלתו של עריץ האנושות כולה".

דברים אלה, הנתונים באמצע הטקסט הרגיל של המכתב, כאילו הובלעו בין שאר הדברים, המוקדשים לענייני המשפחה, לתגובה על קבלת תמונותיהם של הנכדים (מירושלים) והבעת צער והערכה על פטירתו של דודנו (בתל־אביב). אין הרגשה, שהאסון הנורא, אשר התחיל אותה שעה להתחולל על אדמת קרים עצמה (התקדמותם של הקלגסים הגרמנים) האפיל כבר על כל אירועי החיים. האם יש לייחס זאת להשפעתו של שיתוק העירנות, שבו הדביקו השלטונות הסובייטיים את מיליוני־אזרחיהם מאז שחתמו על חוזה אי־ההתקפה ונהגו בידידות כלפי האיום באוייבי האנושות והיהדות?!... והנה בסיומו של אותו מכתב עצמו, לאחר החתימה, ושוב כאילו בהבלעה, נרשם באותיות קטנות: "פירה (דודניתי שגרה באודסה) — בדרך לטאשקנט. כל בני אודסה בטאשקנט"... תודעת הסכנה וההתעלמות ממנה (או העמדת פנים של התעלמות ממנה?) שימשו בערבוביה, שמא מחוסר ברירה. הלא קרים היתה מנותקת מהיבשה לאחר פריצת פרקופ והאיגוף הגרמני בליבה של אוקראינה, בעת שמפרצי תאודוסיה וקרטש היו מופצצים בלא הפוגה כדי לנתק כל מגע אפשרי עם קווקאז. להפליג משם אפשר היה רק בדרך של פינוי מאורגן ומוגן, ואפשרויות כאלו היו בוודאי נדירות.

ובגלויה הקודמת למכתב הנזכר (שנכתבה ב־12 באוקטובר 1941 ומעל לתאריך הזה כתב אבא בעברית "שמחת תורה" ועל הבול הוטבעה חותמת של דואר "קוויבי־שב") עם שאילת השלום עלינו ועל בנינו מובלע משפט בזו הלשון: "עתה היינו רוצים להיות יחד עמכם, אך ספק אם אפשר בשעה זו להציג שאלה כזאת"...

ב־25 באוקטובר (למחרת משלוח מכתבם האחרון של הוריי) פונתה אשתו היהודייה של קוזלוב מקרטש והועברה עם מפונים אחרים באוניית־קיטור לחוף הקובאני (היתה זו, כנראה, האפשרות האחרונה לפינוי מסודר). בו ביום התחיל ק' להכשיר לעבודת מחתרת פועלות אחדות שנשארו בעיר (קרטש) ועם אחת מהן, פולה גוברדובסקי הוא נתקל ב"קושי" — היא היתה יהודיה והוא לא רצה להשאירה במחתרת, ואילו היא נעלבה וטענה, כי מעולם לא חשה בהבדל בין יהודי לרוסי. כשאמר לה ק', כי הגרמנים עושים שפטים אכזריים במיוחד ביהודים, ענתה לו: "ואני חושבת, כי הגרמנים עושים שפטים במידה שווה בכל התושבים הסובייטיים". כיוון שהיא דמתה לארמנית, סידרו לה תעודת־זהות כארמנית והיא נשארה במחתרת (שם, עמ' 32).

* *

*

החל ב־27 באוקטובר נעשו ההפצצות הגרמניות היומיומיות על קרטש להורסניות וקטלניות במיוחד. ב־1 בנובמבר פינה הצבא האדום את סימפרופול ונסוג בחלקו בכיוון לסבסטופול, וחלקו — לקרטש. ב־15 בנובמבר עזב הצבא את קרטש.

הגרמנים היו מפציצים את מיצר־הים ואת הנמל וטיבעו אוניית־מעבורת מלאה פועלים. למחרת פגש ק׳ פועל מכר וממנו שמע: ״לא הספקתי לצאת עם המפונים. כל הלילה נדחקתי ונדחפתי ליד המעברה ולא הצלחתי לעלות. לפתע הגיע ביעף מטוס גרמני והתחיל להפציץ, לא הספקנו לעלות וסירת־המנוע הפליגה״. למחרת היו הגרמנים בעיר (בקרטש). ב־18 או ב־19 בחודש פורסמה פקודה לתושבים היהודים להירשם בגסטאפו. שם רשמו את שמו וכתובתו של כל איש ופקדו לשאת מגן־דוד לבן על החזה.

ב־28 בנובמבר הודבקו מודעות בעיר כולה ובהן פקודת גסטאפו לכל יהודי קרטש וסביבתה, בלא הבדל גיל, להופיע בכיכר סאֶנאיה למחרת, מ־8 בבוקר עד 12, ולהביא צידה לדרך לשלושה ימים. אי־ההופעה תיענש בתלייה פומבית (והתושבים ראו כבר פרטיזנים תלויים ברחובות...).

פולה ג׳, זו שנשארה לסייע למחתרת, סודרה בעבודה בתור זבנית וגם הצליחה להשיג דירה. איש לא חשד בה, כי היא יהודיה, אך היא לא הצליחה לפנות את הוריה, כי לאחר שאמה שמעה, כי הגרמנים טיבעו את האונייה שעליה הפליגו הפועלים, היא סירבה לעלות על ספינה כלשהי (שם, עמ׳ 51).

והנה סיפורה של הילדה שנשלחה ע״י ק׳ לעקוב אחרי המתרחש בכיכר סנאיה, שבה נצטוו להתאסף היהודים: ב־29 בנובמבר ב־8 בבוקר התחילו להתכנס שם משפחות היהודים. עד השעה 12 נתקבצו כמה אלפי נפשות. את האנשים שילחו קבוצות־קבוצות, בכל אחת מאה־מאתיים איש. הילדה הלכה בעקבות אחת הקבוצות והגיעה לקרבת בית־הסוהר ושם ראתה שסגרו מאחורי הנכנסים את שערי הברזל.

בשדה ההריגה ליד תעלת באגרוֹבו בקרטש

היא שבה לכיכר והמקום היה כבר ריק, פרט לכמה שוטרים גרמנים. מאחד הרחובות הצדדיים הגיע בריצה יהודי זקן, שהתקשה כניראה לסחוב את חפציו והוא התעייף. כשראה את הכיכר הריקה, נבהל האיש שהוא התאחר, ניגש אל השוטר והחל להסביר לו משהו כשהוא מראה את חפציו ומצביע על רגליו. השוטר שלף במתינות את אקדחו והפיל את האיש ביריה בו במקום...

ב־2 בדצמבר השכם בבוקר יצאו נשותיהם של שני פועלים (מחבריו של ק׳) לכפר באגֶרוּבוֹ. שם בשדה, השייך לקולחוֹז היו מוצאים תפוחי־אדמה שטרם נשלפו מהקרקע ואנשי העיר נהגו להתגנב שמה בהסתר מהגרמנים. הנשים חזרו בצהריים ריקם והן כמעט מתעלפות. בו ביום נודע לק׳ בראשונה על ההריגות השיטתיות בירייה ליד התעלה האנטי־טאנקית של באגרובו (שם, עמ׳ 57).

בליל חג המולד (25.12), כשהגרמנים התהוללו בסביאה וזלילה ובחוץ השתוללה רוח קרה וירד שלג, נחתו אנשי הצי האדום בכמה נקודות של חצי־האי קרטש והתקיפו את מעוזי האויב. הסערה בים נמשכה כמה ימים, בסיוע לנחתים פעלו גם הפרטיזנים שהסתתרו במחצבות ובמחפורות תת־קרקעיות. בליל 29 בדצמבר נחתו כוחות הצבא האדום גם בתאוֹדוֹסיה ועד ה־30 בבוקר טוהרו אזורי שתי הערים הללו מהגרמנים. לפני בריחתם, הוציאו הגרמנים להורג את כל הכלואים הפוליטיים ושחררו את הפליליים, שפתחו במעשי שוד. בקרטש הוקמה ועדה לחקר זוועות הגרמנים ואורגנה לוויית קורבנות הטרור (שם, עמ׳ 75, 77, 79).

אזי נתגלתה ברבים ״האמת האיומה״ של תעלת באגרובו. זו היתה תעלה באורך של קילומטר, ברוחב ארבעה מטרים ובעומק של שניים. וכל התעלה הזאת היתה מלאה וגדושה בגוויות בני־אדם, מזקנים תשושים ועד עוללים ויונקים. ומסביב על הארץ המון גוויות וכולן קפואות וכבולות בתנוחות המוות... הניצולים נעו־נדו וחיפשו את יקיריהם. בין הניצולים היו כאלה שעמדו בעת ההוצאה להורג עם כל הירויים ולא נפגעו, אך קפצו לבור וכשפסקו היריות, זחלו ועלו החוצה (שם, עמ׳ 80—81).

לאחר שקראנו על חרדתו המיוחדת של המחבר לאשתו היהודיה, שהניעה אותו לדאוג לפינויה בהקדם ואת הסברתו לקוֹמסוֹמוֹלאית היהודיה הצעירה על יחסם האכזרי המיוחד של הגרמנים כלפי היהודים שבגללו לא רצה להשאירה במחתרת בשטח הכבוש — לאחר כל אלה, מאוד מוזר לקרוא את דבריו על התדהמה בהשפעת הזוועה בתעלת באגרובו. ואלה הם הדברים: ״כאשר הכריזו על רישום היהודים בגסטאפו, איש לא העלה על דעתו כי יירו בכולם עד אחד. לא חשבו כך, אפילו כשציוו על היהודים להופיע בכיכר סנאיה. אבל עכשיו כשבגסטאפו מתנהל רישום הקרימצ׳אקים, כבר פשטה שמועה בעיר, כי הגרמנים מתכוונים לירות בקרימצ׳אקים. ״אתמול ירו ביהודים, מחר בקרימצ׳אקים, ומחרתיים יגשו לטפל בנו, ברוסים״ — כך מדברים הפועלים״ (קוזלוב, עמ׳ 60). — שוב גילוי של ערבוב תודעת הסכנה האיומה (לפני הרג היהודים) והרצון להתעלם ממנה !...

והנה לפנינו שתי דוגמות מסימפרופול הלקוחות מאותם הזכרונות עצמם, הממ־חישות את המצב, שלא היה באפשרותו של הפינוי להקיף אלא את האנשים ״החיוניים ביותר״ ושצירופי נסיבות שונים השפיעו בעת ביצועו ורבים וכן טובים מאלה שהתכוונו לפנוֹתם, לא זכו לכך: אלכסנדרה ווֹלוֹשינוֹבה, מחנכת דגולה ומוסמכת שתי פקולטות במכון הפדגוגי, אשתו של מורה, שהתנדבה ועברה הכשרה לאחיות ומנהל בית־החולים הצבאי שבו עבדה הבטיח לקחת את הזוג עם המפונים

(בנם נתגייס כמתנדב לצבא), אך ברגע האחרון היה מחסור בכלי־רכב והם נשארו תקועים בעיר (עמ׳ 202). ולידה פרוֹפימנקוֹ, מזכירת תא הקומסומול בבתי־הספר, גם היא ״לא הספיקה להצטרף לפינוי״ העיר בצאת יחידות הצבא האדום (עמ׳ 150).

* *

*

קלגסי הצבא הנאצי פרצו לתאודוסיה ב־2 בנובמבר 1941, אך ההפצצות האוויריות התחילו בעיר למחרת פרוץ המלחמה, ב־23 ביוני (נ׳ ברסאמוֹב, ״תאודוסיה״, 1957 — עמ׳ 117—118, ברוסית). העיר, שהיתה בעונה כזאת מלאה מבריאים ונופשים, התרוקנה מהר במידה רבה. כאשר התקרבו הקרבות עד לפרקוֹפ, דאגו לפינויו של הציוד המכאני של הנמל ושל המפעלים השונים, של מכשירי הריפוי מבתי־ההבראה ושל אוסף תמונותיו של הצייר אייבזוֹבסקי מהגלריה.

עלה בידינו לקרוא עדות יהודית אחת ויחידה של ניצול שואה מתאודוסיה (זו השמורה בתיק 867/725 בארכיון ״יד־ושם״), שלמה אפלבוים, שסיפר את סיפורו במינכן ב־21.11.46. ואלה דבריו, כפי שתרגמתים מיידיש:

עם פרוץ המלחמה הייתי בקרים, בעיר פאודוסיה. עבדתי שם ב״גוֹרטוֹרג״ (חנות כול־בו) עם חברים רבים מפולין. כשהחזית התקרבה לפרקוֹפ, התחילו האנשים להימלט (להיפנות) מפאודוסיה דרך הים השחור באוניות וזה היה בחזקת סכנה גדולה, כי הים היה כבר ממוקש. חלק מחבריי נסעו, ואני ושני אחיי לא יכולנו לנסוע, כי לא רצו לשחררנו מהעבודה. בעוד זמן־מה, אי־אפשר היה לנסוע, כי הגרמנים נמצאו כבר במרחק 20 ק״מ מהעיר. לא יכולתי להעלות על דעתי, שעלול לקרות כדבר הזה, שעבר עלינו אישית.

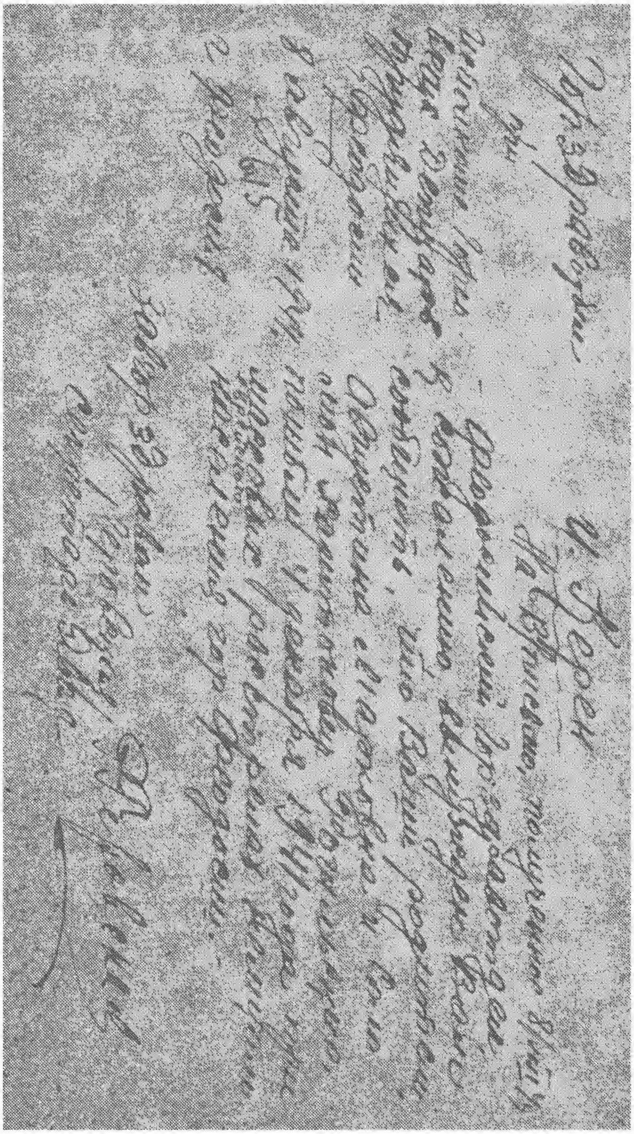
יומיים לאחר שהגרמנים נכנסו לעיר, הם פרסמו פקודה, שכל היהודים יתאספו במקום מסוים, ואני ראיתי כבר מראש, מהו הגורל הצפוי לכל אלה, כיוון שבמקרה פגשתי במכר אחד, נוצרי מאוקראינה, והוא סיפר לי מה עושים הרוצחים הגרמנים ביהודי אוקראינה, הנשמעים לפקודה. כעבור ימים מספר כבר שמענו, שכל האנשים נרצחו. אני ואחיי לא הלכנו, והתחבאנו במשך שבעה שבועות אצל מכרה נוצריה אחת. לאושרנו, הנחית הצבא האדום חיל־נחיתה בקרטש ואח״כ בתאודוסיה והשתלטו על העיר, ואנו ניצלנו בזאת מידי הרוצחים הגרמנים. כאשר נמצאנו מאושרים בידי הרוסים, תוך זמן קצר נאסרנו בידי ה״אֶנקאווּדה״ (N.K.V.D.) כי חשדו בנו שבוודאי שיתפנו פעולה עם הגרמנים בתור מרגלים: והראייה — אמרו הם — שאת כל היהודים רצחו, ואתם נשארתם בחיים. זה היה מאוד חשוד בעיניהם והם עינו אותנו במשך חודשיים. היה צפוי לנו עונש־מיתה ובמקרה הטוב — 10 שנות מאסר, אולם למזלנו התחילו הגרמנים שוב להפציץ בחוזקה את העיר, שבה ישבנו במאסר, ופצצות רבות נפלו על הבניין ונהרגו אנשים רבים מבין האסירים ובין אנשי המשמר וקמה בהלה גדולה ואנו ניצלנו את ההזדמנות והצלחנו לברוח ועלינו על האונייה שבה פינו אלפי פצועים, והגענו לקווקאז.

שם נשארנו בתור פצועי החזית שישה שבועות בבית־חולים ואח״כ נשלחנו ישר לחזית, לצבא האדום (העד הזה הוא פליט מריישא ע״י למברג, יליד 1910).

אין זה, כי מרוב תלאות הזמן נשתבש כלשהו סדר הארועים בזכרונו של ש״א. למעשה, עבר חודש ועוד יומיים מאז הכיבוש הגרמני (2 בנובמבר) ועד יום ההריגה (4 בדצמבר), הוא התאריך הנקוב בהודעה הרשמית שקיבלתי, וגם מדברי א׳ פ׳ (שכנתנו לשעבר, הנוצריה) מתקבל, כי עבר זמן מסוים מאז חיוב היהודים לענוד

את "הכוכבים הלבנים" ועד לאיסופם והובלתם לגיא־ההריגה. וייתכן, כי יומיים לאחר הכיבוש נקראו היהודים להירשם, כפי שקרה גם בסימפרופול ובקרטש.

עם גירוש הגרמנים מקרים ושחרורה של תאודוסיה בידי הצבא האדום (באפריל 1944), הריצותי מכתב למחלקת הבריאות העירונית וביקשתי להודיעני, מה ידוע להם על גורל הוריי (נקבתי בשמותיהם ומענם וציינתי, שאמי עבדה כאחות בבתי־הבראה). בחוה"מ סוכות תש"ה, הגיעתני התשובה המרה והנוראה על "היספותם

Горздравотдел
при
исполкоме Горсовета
депутатов трудящихся
Феодосии
8 августа 1944
№ 615
г. Феодосия

И. Керен
На Ваше письмо, полученное 8/VII,
Феодосийский Горздравотдел
к сожалению вынужден Вам
сообщить, что Ваши родители
[illegible]
[illegible]
погибли 4 декабря 1941 года при
массовых расстрелах еврейского
населения гор. Феодосии.

Зав. Горздравом [illegible]
Секретарь [illegible]

הודעה רשמית על היספות הורי המחבר בתאודוסיה, 1944
תוך ציון מפורש כי המומתים בירית היו יהודים

של הוריי ביום 4 בדצמבר 1941 בעת ההמתות ביריה ההמוניות של האוכלוסייה היהודית בעיר תאודוסיה בידי הגרמנים".

זמן־מה לאחר זה, קיבלתי את מכתבו של מורי לשעבר ללשון ולספרות רוסית (הנוצרי), פיוטר ואלריאנוביטש דאנילוב, שאישר לי בתשובה לפנייתי אליו (את שמו ועיסוקו בתור מדריך הביקורים בגלריה ומוזיאון של אייבזובסקי בתאודוסיה גיליתי ממאמר בעיתון המוסקבאי שקראתיו כאן), כי בעירנו ניספו למעלה מ־2,500 יהודים, כלומר כל מי שלא נמלט מבעוד זמן, או מי שלא פונה. על כך שהוריי לא נסעו מהעיר וניספו נודע לו "מפי סיומה ניידיץ' והאזרח קיילסון". הוא ניסה קודם לברר את הדבר בהנהלת העיריה (אצל המזכיר, צ'ולקוב), אך נענה, כי אין בידיהם לא רשימות היוצאים ולא רשימות הניספים.

להמחשת הטוטאליות של ההשמדה ציין דאנילוב, כי אפילו הזקנים פידאֶלוב (רופא יהודי נודע ואשתו), שלמענם השתדלה העיריה (שבחסות הכובשים) "נמצאו מושלכים לתוך באר"...

ב"ספר השחור" בעריכת ו' גרוסמן וא' אֶרנבורג (ירושלים, תש"ם — ברוסית) קראתי את הסיפור על ד"ר ב' פידלב:

ד"ר ב' פידלב הגיע לתאודוסיה בראשית המאה שלנו כרופא צעיר והתחיל את עבודתו בהסגר כאפידמיאולוג (באזור העיר הקרוי עד היום קראנטין, ובו קוימה תחנת ביקורת רפואית וחיסון של עולי־הרגל הנוצרים לארץ־הקודש בצאתם ובשובם) ומאוחר יותר הוקם ביוזמתו בסביבה זו בית־החולים העירוני החדש. בימי הכיבוש הנאצי היה ד"ר פ' הרופא הראשי כאן ובעת פינוי העובדים הוא סירב לעזוב את מקומו וטען: "מעולם לא הייתי עריק ולא אפקיר את מאות החולים". ביום השלישי לאחר כיבוש העיר (עפ"י סיפורו של א' מורוזוב ב"ספר השחור" בעריכת גרוסמן וארנבורג, עמ' 258—259, ולדעתי זוהי טעות בתאריך, כיוון שהשמדת היהודים ארעה כאן ב־4 בדצמבר, לפי התעודה הרשמית שקיבלתי ושכבר אוזכרה, ואילו כיבוש העיר היה ב־2 בנובמבר), פורסם צו שכל היהודים יופיעו בבניין בית־הסוהר העירוני "לשם שילוחם צפונה". את דירותיהם חויבו האנשים להשאיר בשלימותן ובלא כל שינוי בתוכן והתירו להם לקחת רק חליפת לבנים, מעיל עליון ומזון לימים אחדים.

הלכו לשם גם ד"ר פידלב ואשתו, אך שחררוהו (לדעתי, אפשרות שחרור הקרבן ברגע האחרון, מחזקת את ההנחה שדובר באותו היום לא בשילוח, אלא ברישום מוקדם) והציעו לו לטפל בהכשרת תאי החיטוי ("לשם חיטוי המשולחים". מפיו של המסגר צ'יז'יקוב נודע לרופא, כי לאחד התאים הללו סחבו לניסוי את היהודי יצחק נולדמן ואחר־כך השליכו את גופתו לים...) על סמך הסיפור הזה, סירב הרופא למלא את "ההצעה". אסרוהו עם אשתו והביאום לבניין המרפאה העירונית לשעבר (זה הבניין שאמי עבדה בו כאחות והזכור לי יפה מילדותי — י"ק). לאחר ימים אחדים, קשרו את שניהם בחוטי תיל טלפון והשליכום לבור שבחצר, שלתוכו היו מזרימים מי קרקע מן המרתפים הסמוכים. בור זה היה כרגיל מתמלא עד גובה אנוש לאחר פעולת המשאבה במשך שמונה שעות. עובדת הניקיון ראתה בסדק שבגדר הבית השכן, שבו גרה, כיצד דחפו הגרמנים את זוג הזקנים לתוך הבור ושמעה את עבודת המשאבה כל הלילה. הזקנים התלעלעו ונחנקו בטין הנוזלי הזה...

לאחר שחרור העיר, נקרא בית־החולים על שמו של ד"ר פידלב.

בסיפורו של זמנא על חיי הציבור בתאודוסיה בימי ילדותו (ברב־השיח המוקלט באפריל 1963, השמור בידי), הוא הזכיר גם את הערותיו האנטי־שמיות של המורה דנילוב (הנזכר) בימי המשטר הישן ואת ההתפלמסות עם אחד התלמידים היהודים שעמד על כבודו הלאומי, שעורר הדבר.

תמהתי למשמע הדברים, שהרי בימי לימודיי אצלו במשטר הסובייטי ובמכתביו אליי לירושלים התנהגותו במובן זה היתה מכובדת בהחלט, כשל אזרח "סובייטי ממושמע"... אכן, עצום הוא כוחה של ההסתגלות הכפויה !...

בשנת 1960 (דומני) שמעתי מפי הגב' אסיה בראַכטמן, כי בביקורה אחרי המלחמה בתאודוסיה, נפגשה עם חברתה מימים עברו, הקראית סבוסקאן, והיא סיפרה לה סיפור כזה: כשהגיע היום המר־והנמהר של כינוס היהודים לשם "שילוחם", יום ה־4 בדצמבר 1941 (י"ד בכסליו תש"ב), נתאספו היהודים כפי שנצטוו במקום המיועד ומשם הובאו אל מחוץ לעיר, אל התעלה האנטי־טאנקית הסמוכה לכביש קרטש, לא רחוק מבית־החרושת "מכאניק" (כפי שנתברר לי, כשהייתי שם), לאותו המקום שעתה ניצבת בו האנדרטה שבחזית "כרם הקדושים".

בראש הקהל הקדוש הזה, ובתוכו אמי ואבי היקרים הגלמודים, דודי יעקב ודודתי חנה (אניוטה) ומאות רבות עמהם, בראש כולם הלך רבנו, ר' דובער אבלסון וידיו פרוסות אל־על בהתמסרות של קודש והוא ממלמל תפילה זכה...

כך נשמרה דמותו בעיני מי שראה את המחזה הנורא והאיום הזה — אולי מישהו מהניצולים, מאלה שנפלו עם היפתח היריות הראשונות ואחר־כך הזדחלו ועלו בחשיכה מהשאול וחזרו אל עולם החיים והזוועה...

תמונה דומה למתוארת למעלה קלטתי גם מידידי זלמן גינזבורג ז"ל, שביקר בתאודוסיה וסביבתה גם בשנים שלאחר המלחמה ונפגש עם מכריו שלא עזבו את העיר בימי השואה: הרב אבלסון זצוק"ל ביום ההריגה, הולך בראש וידיו משוועות לרחמי שמים...

ביקרתי ב־1962 בתאודוסיה ולכשנכזבה תקוותי לראות מקרוב את דירתנו (שהת־גוררתי בה מגיל 3 ועד סמוך ל־18, עם צאתי ארצה) לאחר שעמדתי ברחוב מול פני הבית שכיניתיו "בית בלא פתח", כי שונה מבנהו ונעלם שערו והכניסה אליו הועתקה אל חצר הבית הסמוך (ועליה מופקדת שמירה), שמתי את פניי אל בית א' פ', שכנתנו הנוצריה במשך שנים רבות, שמענה היה ידוע לי. לאחר פגישתנו הנרגשת, שאלתיה, מה ידוע לה על ימיהם האחרונים של הוריי. ואלה היו דבריה:

מאז הכיבוש הגרמני, לא ידענו על הנעשה אצל אמא־אבא שלך, כי האנשים לא הירבו לצאת החוצה והיו מנותקים זה מזה... יודעת אני, כי הוצאה פקודה, כי כל היהודים יענדו "כוכבים לבנים" על בגדיהם... ואחרי זמן־מה ניתנה פקודה לכל היהודים להיות מוכנים לדרך, להביא עמהם בגדים טובים וצידה לשלושה ימים ולבוא בשעה וביום המיועדים... לאחר ימים אחדים, נודע לכולם, כי כל הנאספים הומתו ביריות בתעלה האנטי־טאנקית מחוץ לעיר... את מקומה אני לא יודעת, אך אשאל את שכנתי היהודיה".

ואכן, שוחחתי עם שתי שכנותיה היהודיות, שהיא קראה להן, ונתברר כי הן אינן מכירות את מקומו המדויק של שדה ההריגה, כי השתכנו בעיר אחרי המלחמה, אולם היפנו אותי לשתי משפחות המתגוררות ברח' קויבישב (לזארטנאיה) שהן ותיקות בעיר, שחזרו הנה עם השחרור.

מאתיים וחמישים הימים של עמידת הגבורה של סבסטופול בפני המיתקפה

המתמדת והכבדה של כוחות האויב, מילאו תפקיד רב־ערך במהלך המלחמה כולה וחייבו גם מבצעי הסחה לשם הקלת מצבה של העיר הנצורה וכך יצאה אל הפועל הנחתת הכוחות הסובייטיים הנמרצת והנועזת בליל חג־המולד בתנאי קור עז וסערה קשה אל מול רצועת החוף המבוצרת מאוד, חיל־מצב גדול ונמל חסום במחסומים צפים. קרבות מרים ועקשניים התפתחו בתוך הנמל ובאזורים הסמוכים (ברסאמוֹב, עמ׳ 119—120) ליד ביהח״ר לסיגריות והמרפאה העירונית וברח׳ גלריה בצמוד לבית אייבזובסקי — בדיוק בסביבת בית הוריי, אך שלושה שבועות לאחר הסיוט שבשדה ההריגה.

הסופר קוֹנסטנטין סימוֹנוֹב, שהגיע לתאודוסיה ב־3 בינואר 1942 (כלומר, 5 ימים לאחר ההנחתה) כך מתאר את התרשמותו הראשונה: ״...בשעה ארבע בלילה באה אוניית המלחמה מנוֹבוֹרוֹסייסק לתאודוסיה. ליד קיר הנמל, הזכור לי מימי ילדותי, היו מונחות גוויות מפותלות וקפואות של הגרמנים. הקור הגיע ל־19 מעלות, ובדרום קשה הקרה יותר מאשר בצפון. רוח חזקה נשבה מהים. חלונותיהם של כל הבתים ריקים והקירות פגועים חורים חורים מפגזים.

תאודוסיה נכבשה על־ידינו בהפתעה גמורה. עם אור השחר החלה ההפצצה, כל כמה דקות נשמעה התפוצצות. המטוסים הגרמניים טסו בלהקים קטנים, ללא הפסק.

בבית־הדפוס, מקום שם העיתונאים שלנו עשו הכנות להוצאת העיתון של הצבא, נכנס בנוכחותי סדר זקן.

לדבריו, הוא אחד משלושת היהודים שנשארו בחיים בתאודוסיה. מתוך תחושת לב קשה, הוא לא הלך בנובמבר (1941) להירשם במפקדה הגרמנית, התחבא וכך שרד. ואילו כל אלה, אשר באו, ניספו. שלטון העיר שלנו השתכן בבית קטן, בן קומה אחת, היחיד שנשאר שלם בתוך רחוב הרוס. לייטנאנט שלנו מהמחלקה המיוחדת, שישב בבית הזה, עייף ויגע, אמר לי, כי הצליחו לתפוס את מי שהיו ראש העיר וראש המשטרה בזמן הכיבוש. ״מעולם לא העליתי על דעתי, שבעיר עשויים להימצא כל־כך הרבה מנוולים. — אמר האיש העייף — יקחם אופל!״.

ביקשתי רשות לשוחח עם ראש העיר. רציתי לראות את הבוגד. הלייטננט הסכים והעמיד לרשותי חדר ריק. ההפצצה נמשכה, הבית התנדנד. לבסוף נכנס חייל־הצבא־האדום ואחריו גבר גבוה במעיל עור. פניו כפני איש בגיל העמידה. איש זה היה מאוס בעיניי הרבה יותר מכל פאשיסט שבוי. בשיחה נתברר, כי רק לפני שנים אחדות הוא היה מועמד לחברות במפלגה והיה מנהל של סוֹבחוֹז ליינוֹת. כל התנהגותו היתה מוזרה. עוד לפני הכיבוש הגרמני, הוא טיפל בפינוי עובדיו ובעצמו נשאר, כביכול כדי לפוצץ את יקבי היין, ולמעשה הוא נעל אותם ובעצמו התחבא. בבוא הגרמנים, הם החלו לשדוד את מלאי המַרתפים. אזי הוא התאונן לפני המפקדה הגרמנית וטען, שהוא שמר את היינות בשביל אנשיה, ״אך לא בשביל שודדים״. הוא הסביר לי זאת בתשובה לשאלתי, על שום מה מינו אותו לראש עיר.

בין השאר שאלתיו, האם הוא הכין את רשימת היהודים שנדונו להשמדה. על כך ענה, שלא הוא. אזי שאלתיו, היכן נערכו רשימות היהודים. תשובתו היתה: בבית העירייה.

— והרי אתה היית ראש העיר ?

— אני.

— ובכן, מי ערך את הרשימות ?

— העובדים שלי.

אחר־כך שאלתיו על תעודות־היושר שהוא הוציא לא לכל איש שפנה אליו. על כך ענה, שהוא לא דיבר רעות על שום איש.

— ובכן, מי דיבר רעות ?
— כאשר הגרמנים שאלוני, הייתי עונה ; וכאשר לא שאלוני, שתקתי.
— זאת אומרת, אתה מסרת את אלה שעליהם שאלו הגרמנים ?
— כן.

העובדה, שהוא מסר אנשים כאשר נשאל עליהם, נראתה בעיניו כמקילה על אשמתו. הוא חזר על משפט זה בתקיפות וללא הפסק...״

(מתוך יומניו הצבאיים של קונ. סימונוב, ״נוֹבויה ורמיה״, גל׳ 7—12.2.65).

* *

*

על השמדת היהודים בידי הגרמנים בסימפרופול מצויה בידנו עדות מפי איש רוסי תושב אותה העיר. בכתב־העת של הסוציאל־דמוקרטים הרוסים הגולים ״סוציאליסטיצ׳סקי וסטניק״ (גל׳ 2, 28.2.48) נתפרסמה כתבה מאת אנבוֹל בשם ״השמדת האוכלוסייה היהודית בקרים״ ובה מסופר, כי הגרמנים הכובשים האירו את פניהם לאוכלוסייה הטאטארית וזכו מהם לשיתוף פעולה מרובה. טאטארים רבים שבצבא האדום נתמסרו מרצון בידי שוביהם הגרמנים ולא הסתירו את שביעות־רצונם גם בשעה שהובלו בתהלוכה המונית שארגנו הכובשים בסימפרופול. שעתיים וחצי ארכה תהלוכה זו. לעומת זה הכבידו הגרמנים את אכפם על התושבים היהודים מייד לאחר שהשתלטו על העיר. הפקודות על רישום היהודים ועל נשיאת סמל מגן־דויד הצהוב על החזה ניתלו על קירות הבתים ועל הגדרות. לא הרוסים ולא היהודים עצמם העלו על דעתם את ביצועה של אותה תוכנית שטנית של השמדה טוטאלית שזממו חיות־הטרף הנאציות. מחבר הכתבה עצמו, פנקסן רוסי, יעץ לידידיו היהודים, שפנו אליו בבקשת עצה — לא לברוח : ״אינך קומוניסט ולא עסקן פעיל, אלא פקיד פשוט, וכל רעה לא תאונה לך״. זמן־מה התנהלו שיחות בין הקומנדטורה הגרמנית והקרימצ׳אקים שנציגיהם הביאו מקרטש איזה פנקסים ומיסמכים נושנים והיה רושם, כי הם יפוטרו מן הרישום, אבל נתברר שהכול היה לשווא ורק הקראים הופלו לטובה. פורסמו מודעות, כי על היהודים בעלי השטיחים (ודווקא בין הקרימצ׳אקים נפוץ היה השימוש בשטיחים, כדרך הטאטארים — י״ק) להביאם לקומנדאטורה (מיפקדה). באיזור מגוריו של הכותב, מקום ריכוזם של היהודים ״העומדים להישלח״ לעבודות (לפי גירסת הזדון הרשמית) היה בבניין המכון הרפואי. לקרימצ׳אקים נועד מקום ריכוז מיוחד. כולם נצטוו להביא צידה ל־8 ימים. הכינוס ארך 3—4 ימים ובתום המועד פשטו אנשי הגסטאפו על בתי היהודים לחפש את המשתמטים. דירותיהם של היהודים שעזבו, נחתמו, והכניסה אליהן נאסרה. הקרימצ׳אק, שידידו המחבר בא לבקרו, אמר : ״רצוני העז — שתיפול פצצה על הבית הזה ותשמיד את כולנו״. המחבר ומשפחתו הציעו לו ללכת עימהם מכאן, כי בקרבת מקום לא נראה כל משמר, אך הוא סירב לנטוש את הוריו ואחיו. מאת הנאספים דרשו למסור כל דברי ערך ואחר־כך בעת הנסיעה ערכו חיפושים ודרשו להתפשט. את הערומים (כשרק הלבנים עליהם), הובילו רחוק יותר ושם ירו בהם (אין הכותב מספר, כיצד נודע לו הדבר — י״ק). לילדים מרחו משהו מתחת לאף והם מתו עד מהרה. כל המבצע ערך 3 לילות (התאריך לא נקוב — י״ק).

בסימפרופול עצמה נורו 13,000 איש, וכמה בקרים כולה — לא ידוע. רושם המבצע הנורא היה מדהים על האוכלוסייה כולה והבינו, כי כך יוכלו לעולל לכולם ולא ליהודים בלבד... על־פי החוק הנאצי, רק האבות והילדים היהודים דינם היה למיתה וכן הנשים היהודיות, ואילו האבות הרוסים וילדיהם הוחיו. וכך, הפסיכיאטר הידוע, בלאבנוֹב היהודי, הובל להשמדה עם כולם ואולם אשתו הגרמניה נצטרפה אליו ושניהם הרעילו את עצמם.

התיאור הקצר שלהלן, הלקוח מזכרונותיו של קוזלוב (במחתרת, עמ׳ 150) משלים את האמור בכתבה שהובאה לעיל מתוך כה״ע הרוסי בפרט חשוב אחד: הוא מספק לנו את תאריך הארוע הנורא, וכך דבריו:

״לידה טרוֹפימנקוֹ (אותה קומסומולאית פעילה, שלא הספיקה להצטרף אל הפינוי המאורגן בצאת הצבא האדום מהעיר, כפי שהזכרנוה) לא יצאה מפתח ביתה עד ל־13 בדצמבר. אולם ב־11 בחודש צריכים היו לפי פקודת הגרמנים, להופיע כל היהודים בנקודות המיפגש, כביכול לשם שילוחם מהעיר.

הלך לשם גם מארק, חבר של לידה בביה״ס, עם משפחתו, שהתגוררה בשכנות עם טרוֹפימנקו בבית אחד. למחרת, שלחה אמו של מארק פתק למשפחת טרוֹפימנקוֹ ובו ביקשה להביא להם מצרכים כלשהם,כי כל מה שהם הביאו עמהם, נטלו הגרמנים לעצמם.

לידה וחברתה בישלו דייסת תירס ונשאו אותה לבניין של ועד המפלגה המחוזי לשעבר, שבו היתה נקודת מיפגש (רח׳ גוגוֹל 8 — המטה הראשי של הצבא הגרמני). היהודים נמצאו בבניין וברחוב, מעבר לגדר־התיל. ליד גדרות־התיל נתקהלו רוסים רבים, בעיקר נשים וילדים, שבאו להיוודע על גורלם של ידידיהם ומכריהם. הגרמנים פיזרו את המתקהלים, אך ההמון לא נתפזר. אזי פתחו החיילים באש באוויר והתחילו להצליף באנשים בפרגולים״.

* *

*

השלמוֹת לתיאורים הנ״ל על מיבצעי ההשמדה הגרמניים בסימפרופול מצאנו בסיפורו של ייבסיי גופשטיין (בעיבודה של הסופרת ל׳ סייפולינה) שנכלל ב״ספר השחור״, בעריכתם של ו׳ גרוסמאן וא׳ ארנבורג, שהופיע במקורו הרוסי מטעם ״יד ושם״ והמכון לחקר החברה בת־זמננו, לא מכבר (תש״ם). שם נאמר, כי הגרמנים השתלטו על העיר ב־2 בנובמבר וכי ב־9 בחודש ההוא הם השמידו לראשונה את הקרימצ׳אקים (אני משער, כי פה נפלה טעות בתאריך והדבר אירע ב־9 בדצמבר, כיוון שבמקום אחר באותו הסיפור נאמר: ״ובמשך 3 הימים הבאים הושמדו היהודים״ (האשכנזים — י״ק), במקומות שונים ובאמצעים שונים״. ובמקום אחר באותו הסיפור עצמו נקובים התאריכים ״בימים 11, 12, 13 בדצמבר נורו למוות כל היהודים״ וזה מתאים גם לסיפורו של קוזלוב שהבאנוהו למעלה. בסיפורו של גופשטיין נאמר עוד: ״ברישום נפקדו 14000 יהודים, כולל קרימצ׳אקים. רוב היהודים, תושבי העיר, פונו עם מוסדותיהם ואחדים על דעת עצמם. אולם נאחזו כאן (בסימפרופול — י״ק) פליטים מחרסון, דנפרופטרובסק, מאזורי פריידוֹרף ולארינדוֹרף (אזורים יהודים לאומיים של ההתיישבות — י״ק).

בסיפורו של הפועל הרוסי דווידוב, שגר בסימפרופול ברחוב פושקין (באותו ״הספר השחור״) נאמר, כי הוא ראה מחלון ביתו (לא רחוק מהאיצטדיון) אלפי משפחות שעמדו בתורים לשם ריכוז בכיכר וברחובות גוגול (שם, בבית מס׳ 8 היה

המטה הראשי של הצבא הגרמני, לפי סיפורו של קוזלוב שהובא לעיל — י״ק), פושקין, של הסניטארים, של קואופרציה, וכולם הוקפו ע״י חיילי ס״ס". ודווידוב ממשיך ומספר "אח״כ התחילו חיפושים ומצוד בבתים, בייחוד חיפשו באזור הטטארי סומרי, בבית־חרושת לשימורים ברחוב ק׳ מרקס. את הנצודים היכו בקתי רובים ורמסו ברגליהם. בערב רוכזו אלפי יהודים לסביבת גן־העיר, שהיה מוצף אור חשמל ושם ניגנה תזמורת והקצינים והחיילים הגרמנים התבדרו. סמוך ל־10 בערב פתחו הגרמנים בטבח. הפרישו את הזקנים ותלו אותם על גזוזטראות הבתים ברחובות לנין, סלגיר, קירוב וסמטת הדואר. האחרים הובאו לתעלות עמוקות שנחפרו קרוב לבית־המרחץ החדש ושם נורו כולם ממקלעים. בין ההרוגים בלילה ההוא היה הפסיכיאטר בעל השם העולמי בלבאן והשחקן בעל־הזכויות מטעם הר־פובליקה, שמולנסקי. התושבים סיפרו, כי תינוקות הושלכו חיים לבורות, לבחורות כרתו שדיים... לפי סיפורו של גופשטיין, הוא היה היהודי היחיד בסימפרופול שנותר בחיים, כי הוסתר בידי מורה רוסייה בדירתה, בחדרה או במזווה, תוך סכנת נפשות, ובילה שם 23 חודשים עד השחרור.

י׳ גופשטיין הנזכר סיפר, כי בימים הראשונים לכיבוש (ב־2 בנובמבר) חויבו "ז׳ידים" בפקודה שהודבקה על לוחות המודעות למלא בעפר את המכתשים (שנוצרו מהפגזים — י״ק) ברחובות, לפנות גוויות, לטאטא ולסלק אשפה, פסולת וטינופת. "ובימים הבאים" חויבו היהודים והקרימצ׳אקים להופיע לרישום והוטל עליהם לחבוש סימני־היכר ומגיני־דויד, תוך איום, כי אי־מילוי חובת הרישום והחבישה יגרום לכך, שהמשתמטים יירו ("הספר השחור", עמ׳ 324).

בעמ׳ 255 של "הספר השחור" מוצאים אנו עדות נוספת לאמור בזה, מפיו של גריגורי פורביץ׳, מכונאי של התחנה לתחזוקת טרקטורים ומכונות חקלאיות ששירתה את הקולחוזים היהודיים. המכונאי הזה נמצא בג׳אנקוי בזמן ביצוע ההריגות וניצל הודות לכך שנרשם בתעודת זהותו בתור קראי. לדבריו, ריכזו הגרמנים מאות יהודים בעליית בניין המחלבה. האנשים הובאו הנה מכפרי הסביבה ומהעיר עצמה. אותם ואת היהודים שרוכזו במחנה מיוחד — הוציאו הגרמנים להורג ליד התעלה האנטי־טאנקית.

* * *

בקובץ "מערדער פון פעלקער" ("משמידי עמים" — הנאצים) שליקט, חיבר וערך הסופר איליה אֶרנבורג, מצאתי שני סיפורים על השואה בייבפטוריה ובּיאלטה, ואביאם בזה הלשון: יבפטוריה מינה פישהוט סיפרה: ב־23 בנובמבר 1941 ברחתי ממחנה היהודים בייבפטוריה. ב־24 בחודש ההוא הרגו שם הגרמנים ביריות 603 יהודים. בעת נדודיי במשך שנה בקרים ואחר־כך על פני אוקראינה, ראיתי בארות ממולאות וגדושות גוויות יהודים. ראיתי גם יהודי "מאושר", שניצל מידי הגרמנים וקפא למוות בלב הערבה, כי לא מצא מקום להתחמם. ליד באר אחת שהפכה לקבר למאות יהודים, ראיתי שמלונת של תינוקת קרועה מוכתמת בדם, שמלונת בתחרה נוגעת ללב... ראיתי רבות, אך לא אוכל לשכוח את הכפר קוּרי: שלושה ילדים בני 8, 10, 11 — נמלטו, כאשר סחבו את הוריהם לבאר. היה סתיו. בעיצומו של החורף הם שבו אל הכפר קוּרי, הם באו הנה, כי לא מצאו מקלט לעצמם. הם חזרו הביתה. שם גרו כבר בעלי־בתים חדשים. זמן רב עמדו הילדים ליד בקתתם. הם

לא ביקשו דבר, אפילו לא בכו. אחר־כך הובילו אותם לפריידורף ושם הרגום. אותי הציל באוקראינה, ניקולאי אלקסנדרוביץ׳ חארנקו, איש לגמרי לא מוכר לי. בגללי הוא סיכן את חייו.

יאלטה — מינה מויסייבנה פישהוט סיפרה: ב־7 בנובמבר הפליגה מיאלטה האונייה הסובייטית האחרונה. אנשים רבים לא הספיקו לצאת מן העיר. מעל לעיר נפרסה עננת ערפל: בערו מכלי־נפט. ב־8 בנובמבר נכנסו הגרמנים לעיר.

ב־5 בדצמבר הושיבו את היהודים בגטו, הוא נמצא בקצה יאלטה במקום גבוה והוקף גדר־תיל דוקרני. יום לפני־כן ירד שלג ואחריו גשם. לפנות בוקר השתררה קרה. היהודים ובידיהם חבילות הלכו כשהם מחליקים על פני הקרח והדבר עורר צחוק בפי הגרמנים.

את היהודים עינו בעינויי רעב והתעללו בהם. איש לא ידע מה יתרחש מחר. באותם הימים הגיע לגן הבוטאני הניקיטסקאי (על־שם הכפר שהיה שם פעם בשם ניקיטה) גרמני, מנהל מצפה־הכוכבים במינכן. אחד הרוסים שאל את האסטרונום הגרמני, האם נכון הדבר, שבגרמניה מסרסים את היהודים, והגרמני ענה: ״לא. עכשו כבר אין צורך בכך״.

ב־17 בדצמבר הסיעו הגרמנים מתוך הגטו את הגברים הבריאים. הובילו אותם בדרך לגן הניקיטסקאי. ליד ה״שומרה האדומה״ של כרמי מסאנדרה, נעצרה המשאית. על היהודים פקדו לחפור מחפורת עמוקה. כשהעבודה נגמרה, הרגו שם את היהודים ביריות.

ב־18 בדצמבר בבוקר הושיבו את כל היהודים במשאיות: נשים, ילדים וזקנים. אסרו עליהם לקחת עמהם חפצים, האנשים תחבו לכיסיהם פרוסת־לחם או תפוח. ליד מדרון תלול אחד נעצרו המשאיות, את הנדונים הפשיטו והניסו בקתי הרובים אל התהום. את הילדים ניתקו מידי אמהותיהם והשליכו אותם לעברי פי פחת. בכולם ירו ממקלעים.

היה יום שמש בהיר. במרחק של עשרים מטר משם שקשקו בשקט מי הים. פועלי מסאנדרה ומהראטש עמלו בכרמים, הם ראו הכול.

עד הערב נסתיים הכול והגרמנים כיסו בשכבת עפר דקה את גוויותיהם של 1,500 יהודים. לאחר המעשה הסתלקו התליינים למהראטש. בביתה של יליזבטה פולטצ׳נקו הם התפארו, שהרגו אלף איש ושבקרוב לא יישאר בעולם אף לא יהודי אחד.

בין ההרוגים היו רופאים רבים. ב״מדריך לקרים״ שהופיע בשנת 1898 נכלל בין שמות הרופאים ששימשו ביאלטה הרישום הבא: ״ל׳ מ׳ דרוסקין — מחלות ילדים. א׳ ס׳ גוריאן, רופאה, מיילדות ומחלות ילדים״. אנה סמיונובנה גוריאן הספיקה לעקור מיאלטה, הגרמנים השיגוה בקיסלובודסק ושם הרגוה, ואת הד״ר דרוסקין הם הרגו ביאלטה ב־18 בדצמבר. במשך חמישים שנה הוא ריפא ילדים, חוליו לשעבר מזמן הספיקו לגדול והוא כבר הזקין והלך בכבדות. ירו בו ליד השומרה האדומה ועל גוויתו של הרופאי השליכו את גוויותיהם של ילדים קטנים.

החורף של 1941—1942 היה קשה ואפוף רעב. כלבים חסרי מקלט חיטטו וחפרו בקבר שליד השומרה האדומה ופיזרו סביב את הגוויות. באביב שטפו המים הזורמים מההרים את האדמה וחשפו את הגוויות המפוררות למחצה. הגרמנים קטעו את חלקו של המדרון וחיפו על הקבר.

פעם מצאו אנשי משטרה גרמנים פרחים מפוזרים על הקבר, החלו בחקירה, אולם לא עלה בידם לגלות את "האשמים".

* *

*

סיפורו של הסופר שמואל גורדון "אליהו יהודין" שגיבוריו לקוחים מהמציאות (צום זיג, ליטעראַרישער זאמלבוך, מוסקבה, 1944, עמ' 133) משמש בשבילנו עדות יחידה בכתובים, כי שלטונות הרפובליקה האוטונומית של קרים ארגנו את פינויו של האיזור היהודי הלאומי ("פריידורף") וייפו את כוחו של אליהו יהודין (מראשי השלטון המקומי ומפעילי המפלגה) להיות אחראי לביצועו. אם נפשיט את הסיפור ממחלצותיו הפאתטיות-התעמולתיות ("למען סטאלין, המולדת והקומוניזם"), נוכל לדלות ממנו כמה עובדות בסיסיות: הפינוי התחיל כשהאויב עמד בשערי פרקופ, בכל ישוב באיזור היהודי נשארו כמה אנשים מזוינים בלבד ששימשו גרעין לפלוגות הפארטיזנים, העתידות לפעול לאחר הפלישה הגרמנית, וכל השאר והנשים, הזקנים והילדים יצאו לדרך לקרטש. בצידי הדרך התנהלו עדרי המיקנה של המפונים ומולם נעו עשרות אלפי משפחות מן העיר ומן הכפר. הכביש שחצה את הערבה בכיוון לקרטש היה גדוש תנועת צבא אשר נע מן הים אל היישובים העזובים, (נשבה רוח קרה וירד גשם, כנראה, חזית פרקופ כבר הובקעה), מטוסי האויב הפציצו את הדרך והפילו חללים. העיר קרטש שקקה המונים, עגלות לסוגיהן ועדרי בקר וצאן, הים סער וטלטל את הספינות והסירות. כשהים נרגע, הוחל בהטענה והפלגה והדבר ארך יומיים. הסיפור כולו מתובל בהתרפקות על סנטימנטים לאומיים-יהודיים, כאשר צורך השעה המעשי חייב את גיוס כל הרגשות הפאטריוטיים למאמץ המלחמה הטוטאלי נגד הנאצים, וכך מתוארות שם תמונות של יהודים "לבושי יום-טוב" (בשיירת המפונים !...) המוליכים איתם ארגז עם ספרי תורה ואומרים ליהודין: "זהו הפירוש של 'לך-לך מארצך, וממולדתך !...', של אביו של יהודין, שבשעת נטישת היישוב שאותו בנה הוא טומן בכיסו זרעים מאדמתו "לזכר אושרנו שניתק ועוד ישוב, כדוגמת אבותינו, שנשארו עמהם שקיקי אדמת ירושלים בצאתם לגלות..." ; של המפונים שלפני צאתם לדרך תורמים את תכשיטיהם למען הצבא, "כפי שאבותינו תרמו לבניין בית-המקדש"... ; של העולים לבית-העלמין לפקוד את "קבר-אבות" ונשבעים שם לנקום לאויב האכזר "ולהגן על אדמתם"...

* *

*

השתלטותם הזמנית של הרוסים על תאודוסיה (בעת מבצע ההנחתה בסוף דצמבר 1941) והקרב שקדם לכך בליל הסערה, גילו לגרמנים, בוודאי, את עוצמתה וסכנתה של המחתרת הפאטריוטית שפעלה בעיר וגרמה לעירנותם המיוחדת לכך לאחר שהם חזרו וכבשו את העיר באמצע ינואר 1942. בוצעו מצודים וסריקות אחרי פרטיזנים, יהודים, חיילי הצבא האדום שנשארו או הושתלו בעת נסיגתו השנייה של הצבא הרוסי ואחרי חשודים בסיוע להם.

מדינים-וחשבונות סודיים של מפקדת כוחות הכיבוש הגרמניים בתאודוסיה (ובסימפרופול), שהעתקיהם שמורים בארכיון "יד-ושם" בירושלים, שאבנו כמה נתונים על סריקות כאלו ומעשי-השפטים בעקבותיהם.

בדין-וחשבון מיום 27.3.42 צוין, כי "באיזור העירוני של פאודוסיה נמצאו עדיין אלמנטים בלתי בטוחים ועוינים. בגלל קרבתה של החזית ומצבו של החוף, היה

הכרח לסרוק את השטח במטרה למנוע אפשרות של נזק מצד האלמנטים הנזכרים. העובדה, שדווקא בעיר כמו פאודוסיה בת 26,000 תושבים (ב־1939 — 46,000 ת׳), נמצאים עדיין כל־כך הרבה, יחסית, אנשים בעלי עמדה עוינת, נובעת לדברי הדו״ח מהסיבות הבאות:

1. בימי שלום היתה פאודוסיה נקודת הגנה של הצי האדום, שהוא כידוע מעוזו המיוחד של הבולשביזם. התושבים נהנו מיתרונות כלכליים הודות לנוכחותם של אנשי הצי. עם זה היו בין התושבים ואנשי הצי יחסים אישיים ופאמיליאריים הדוקים.

2. פעולת־סריקה בשעתה אנוסה היתה להיפסק בשל פריצת הכוח הסובייטי (כנראה, בסוף דצמבר).

3. עם כיבושה החוזר של העיר ע״י הבולשביקים, הגיעו לפאודוסיה קנאים רבים מן האזורים שהוחזקו עדיין בידי האדומים, ששם הם נשארו בחלקם גם אחרי הכיבוש החוזר של הצבא הגרמני.

4. בעיר נשארו עדיין אנשי הצבא האדום, בפרט מלחים, שנלכדו ולא יכלו להימלט.

5. לפרטיזאנים שהסתתרו בהרים הגובלים עם השטח העירוני היו אנשי קשר בעיר, שסיפקו להם מקלט, מזון ומידע.

6. הצבא האדום משגר ברציפות מרגלים מקרטש מעבר לקו החזית לעורף הצבא הגרמני. כפי שהנסיון מלמד אותנו, תרים המרגלים אחרי מקלט בפאודוסיה.

למפקד היחידה שהוטל עליה לערוך מצוד נמסר תדריך לשם חלוקה בין סגני המפקדים. נתקיימה הדרכה למפקדי הפלוגות העורכות את המצוד. מפקדי הפלוגות חויבו גם אישית, ביום המבצע לפני תחילתו, להדריך את אנשיהם״.

אנו ממשיכים ומוסרים בזה את תיאור המבצע ואת תוצאותיו בלשון הדו״ח הגרמני הרשמי: ב־5 במארס 1942 נערך המצוד ״במכה אחת״״. נערכו חיפושים ברובע 1 (שנבחר לכך). לצורך חסימת השטח והסריקה הועמדו לרשות המבצע 380 חיילים. קבוצות המצוד תפסו 351 איש והם הובאו לנקודות ביקורת. מביניהם נמסרו 64 גברים, בעלי כושר עבודה ולחימה, למחנה שבויים בפאודוסיה, כיוון ששוטטו בעיר ללא עבודה. 13 אנשים ובהם 4 נשים, נכלאו והאחרים שוחררו. מתוך 13 הכלואים, 7 היו יהודים ״בעלי דרכונים מזויפים״ והשאר — פרטיזן, מסתירי פרטיזנים, קומוניסט, שודד חיילים גרמנים. הכלואים כולם הוצאו להורג.

המצוד השני נערך ב־9 במארס 1942. לרשות המבצע הועמדו 360 חיילים וכתוצאה נתפסו והובאו לחקירה 447 איש. 57 נמסרו למחנה שבויי מלחמה. 15 איש ובהם 5 נשים, הועברו ״לצורך טיפול נוסף״ לבית־הכלא. ביניהם 9 יהודים, שודדת, מרגלת, קומוניסט. כל 15 האנשים הוצאו להורג ״לאחר חקירה ממצה״.

המצוד השלישי נתקיים ב־13 במארס והפעם ברובע 3. 300 חיילים ערכו סריקה ועצרו 257 איש שהועברו לחקירה. 23 גברים נשלחו למחנה שבויים ו־17 איש נכלאו. ״בין הכלואים היו 11 יהודים, 1 פוליטרוק לשעבר, והשאר שודדים ופרטי־זנים. מבין ה־17, 15 הוצאו להורג״.

ב־20 במארס בוצע המצוד הרביעי ברובע 4, השתתפו בו 350 חיילים ונעצרו 54 איש, מהם 11 גברים הועברו למחנה שבויים כ״מחוסרי עבודה״. 7 אנשים נכלאו, מהם 3 יהודים, 3 קומוניסטים, 1 (לא ברור רישום הסיבה). כל ה־7 הוצאו להורג.

אותנו מעניינים במיוחד שני המספרים בסיכום הכללי: 50 איש הוצאו להורג, בהם 30 יהודים. זוהי התוצאה של ארבעת ימי האימה בעיר שאוכלוסייתה מנתה 26,000 איש.

מתוך הדו״ח האחר, שבהעתקו עיינו ב״יד־ושם״, מתברר כי במחצית חודש מאי 1942 היו 6 הפצצות אוויריות (סובייטיות) של העיר ונפלו הרוגים ופצועים בחיילים ובתושבים. במשך השבועיים הללו נורו 34 יהודים ועוד 10 אנשים (פוליטרוק, פרטיזנים, מסגיר חיילים גרמנים, 28 איש עדיין אסורים, ובהם 9 יהודים).

במשך הזמן הנסקר נלכדו בשטח העיר כולל סאריגול ״שבויי מלחמה״ העוברים את הקווים ובמבצע של ״העברת תושבים״ לשטח אחר הועברו 58 משפחות ובהן 192 נפש. נכלאו 2 נשים על חבלה מסוכנת בגופו של איש צבא גרמני, והן מחכות לדינן. נאסר רוסי אחד על מכירת מסמכים ליהודים.

מהמסמכים שצוטטו לעיל רואים אנו, כי לאחר ההשמדה ההמונית ב־4.12.41 ואחרי ארבע הסריקות שפורטו; עוד נשארו בתאודוסיה יהודים, שהסתתרו או גם הסתננו (?), ושהתליינים הגרמנים לא נחו ולא שקטו כל עוד הרגישו ברחש של יהודי כלשהו.

בקיץ 1943 פעלו בקרים (כפי שהיה ידוע בוועד המפלגה המחוזי) שלושה מרכזי מחתרת עיקריים: בתאודוסיה, הדריכה אותו נינה ליסטובניצ׳איה, בלתי־מפלגתית, שלפני המלחמה ניהלה פעוטון; בסייטלר, ובראשו איבן דיאצ׳נקו; ובסימפרופול, שבראשו נציג הוועד המחוזי איבן באביצ׳ב. במארס 1943 בלבד עלה בידי אנשי המחתרת ליצור קשר עם הפרטיזנים ביער וכבר ביוני התחילו הכשלונות והמאסרים (קוזלוב עמ׳ 99).

* *
*

על־פי עדותו של מריאן קופאניצקי השמורה בארכיון ״יד־ושם״ (תיק 03 1676) ידוע לנו על גורלם של היהודים שהתגוררו (או הובאו לשם ע״י הגרמנים) בג׳אנקוי בזמן שהעיר נכבשה בידי הצבא הגרמני. בנובמבר 1941 נפל העד בשבי הגרמני בסביבת קרטש והובא לג׳אנקוי, ולאחר שהערים על השלטונות, עלה בידו לקבל תעודות ״אריות״ והוא הושאר לעבוד במספרה שבעליה היה ארמני. שם הוא התיידד עם יאשה אלחוביץ׳, היהודי היחיד שהושאר ע״י המרצחים הגרמנים בחיים, בזכות אמו החורגת, שהיתה גרמניה נוצריה ובעיקר בזכות היותו חייט מעולה שעבד בשביל אנשי גסטאפו. העד סיפר, כי חודש לאחר הכיבוש, רוכזו כל היהודים (7,000 נפש) בבניין ביהח״ר למוצרי גבינה ואח״כ הוצאו להורג. אביו ואחותו של אלחוביץ הנזכר היו בין כל יהודי העיר המושמדים... העד הוסיף וסיפר, כי גם אחרי השחרור (בידי הרוסים), באפריל 1944 היתה האווירה הכללת כזאת, שכדאי היה לו להסתיר את יהדותו וכך הוא המשיך להופיע כפולני־גוי 13 שנה נוספות, עד שובו ב־1957 כרפאטריאנט לפולין, ומשם עלה ארצה.

תיאורו של עיתונאי יהודי־סובייטי (ש׳ גורדון — שקודם ציטטנו את סיפורו האחר — ב״אייניקייט״, 24.7.45), מוכיח, כי ״בבית־הקברות החדש בג׳אנקוי נקברו כמה אלפי יהודים מעשרות קולחוזים יהודיים בנפות קראסנוֹגווארדייסקוֹיה (קוּרמאן), פריידוֹרף (כעת נוֹבוֹסיוֹלוֹבסקוֹיה), וג׳אנקוי, שהובלו הנה ונורו בידי הגרמנים ממכונות־יריה״ — ומכאן, כניראה, המספר 7,000 איש, כי ציבור יהודי גדול כזה לא ישב בג׳אנקוי עצמה.

אותו העיתונאי ביקר גם בקולחוז (מייפעלד״ הקרוב לתחנת־הרכבת אזובסקויה (קולאי לשעבר) וראה שם ״גבעה ועליה ענפים רעננים ופרחי־בר. זהו קבר אחים. שבו טמונים 1,512 קרבנות יהודים. הנה הובאו להשמדה יהודים שנותרו בקולחוזים שבסביבה: סברדלוב, אוקטיאבר, נייוועג, ספארטאק, פריילעבן, פרילינג. כך אנו שרויים יום תמים בבית־העלמין — אמרו לו התושבים... גם 33 המשפחות של חברי ״אוקטיאבר״, הקולחוז שהיה לא רחוק מכאן (הוא ״תל־חי״ החלוצי לשעבר), הומתו ״ומוטלים בכרם של מייפעלד״... (הציטוטים האחרונים מדבריו של ש׳ גורדון ניתנו כבר בספרי ״ההתיישבות החקלאית היהודית בחצי־האי קרים״, תשל״ג).

* * *

בעדותו החשובה ב״יד־ושם״ של הסופר והפולקלוריסטן יוסף צ׳רניאק (תיק 033/15—2) — איש שמשפחתו ניספתה בשואה ושעלה ארצה) כלולים כמה דברים על אווירת שנאת־ישראל שנתעוררה בקולחוזים ״הבינלאומיים״ (המעורבים בהר־כבם) ערב הכיבוש הגרמני ושהורגשה היטב גם לאחר השחרור. וכך מספר צ׳רניאק, שבילה עם משפחתו כמה שנים בפריידורף, מרכזו של האיזור היהודי הלאומי בקרים: ״הגרמנים התאחרו בביצוע ׳מבצע־החיסול׳ בפריידארף ושונאי־ישראל באוכלוסייה המקומית חיכו בכליון־עיניים ליום חגם וכמעט התייאשו, אך הסיבה היתה פשוטה: הם דחו את המבצע כאן עד לסיומן של עבודות הסתיו החקלאיות, כדי להפיק את מירב התועלת ולמוץ את לשד הקולחוזאים במלואו. יהודי פריידורף הושלכו כולם לתוך באר ישנה נטושה. ברוך־אשר קצמן (פולקלוריסטן, גם הוא) היה אחד מאנשי ״פלוגת ההשמדה״ בצבא, שנועדה לחסל את הגרמנים הצנחנים, אם הם יתקיפו את פריידורף, אבל ברגע הקריטי ביותר, ערק מפקד הפלוגה, הגוי שווצוב, שהיה סגן מזכיר ועד המפלגה הקומוניסטית הנפתי. אנשי הפלוגה, נטולת ההנהגה, נתפזרו לכל צד והלא־יהודים שביניהם נסו לבתיהם. החיילים היהודים הושלכו בעת המבצע לתוך הבאר כמו נשותיהם וילדיהם. זה היה גורלם של ברוך־אשר, של לייבל ויינר, של לייזר לוקימוביץ׳ ואחרים.

״האנשים סיפרו, כיצד הגרמנים בעזרתם של אחדים מהרוסים, האוקראינים והטאטארים, ביצעו את ׳איחוד המשפחות׳: אשתו של לייזר איחרה לשוב מייבפ־טוריה ובינתיים הושלך כבר לייזר לתוך הבאר. כשהיא חזרה ושאלה, היכן כולם — בעלה והילדים והיהודים האחרים — אמרה לה שכנתה קאטיה במתק־שפתיים: ׳בואי, יקירתי ואראה לך!׳ והובילה אותה ישר אל זקן־הכפר, שמסר את כולם לידי הגרמנים. ׳חבר טוב׳ (ולא ״שכן טוב״ בלבד) אחר, איבן צ׳ייקובסקי, עזר להשמיד את ילדיה יחד עם כל ילדי פריידורף. וכך היה המעשה: כאשר הובילו את המבוגרים אל הבאר, ברחו הילדים והתפזרו בשדה ולא יכלו לתפסם. התנדב איבן ללכדם, עלה על סוס ורכב ואספם בעזרת שוט ואת כולם השליכו לתוך הבאר אל הוריהם וסביהם. משנתמלאה הבאר, היה מונח על המכסה עוד ילד בן 6 ש״איחר״, פליקס, הבן של יונה ופרומה גרו, שהובא מכפר פרץ־פעלד. באר עמוקה זו נמצאת בין פריידורף ודובאנובקה.

״יהודי פריידורף שחזרו לביתם נתקלו בשנאת־ישראל בשתי צורותיה: הפעילה והסבילה. הדבר הראשון שראו בשובם, מצאו כי שונה שם הכפר היהודי ל״נובו־סיולובסקויה״ — וכך אושרה רשמית עובדת היהפכו של האיזור ל״נקי מיהודים״. ועוד דבר: בישיבה הראשונה של מועצת האיזור שבה דובר על ההשתחררות מהכובשים, לא נאמרה אף מילה על היהודים (שהיו כאן רוב התושבים ועל שמם

נקרא האיזור — י״ק) שניספו. ועל כך מחתה המורה (הגויה) סיזאווי, שפונתה יחד עם היהודים, והיא תימנה עם חסידי אומות העולם. אבל שנאת ישראל נתגלתה גם בדרך פעילה והיהודים הגיבו עליה באותה הדרך.

״פעם, בארוחה חגיגית לכבוד חג מהפכת אוקטובר, הרים אחד ממנהיגי הנפה את הגביע והראה על תמונתו של סטאלין ואמר: ׳נשתה לחיי מנהיגנו הדגול שלימד אותנו לכרוע ברך לפני העם הרוסי הגדול — ובלי יהודים!׳. על כך הגיב מ׳ סט׳, מורה יהודי שחזר מהחזית כשהוא פצוע ומעוטר במדליה, ואמר: ׳הנהו זה, שעזר לגרמנים להשליך לבאר את אמי, אחי ואחותי! אין בידי כאן רובה... אבל אשלם לכם!׳. כשהתחילה קטטה, הפרידו ביניהם והרגיעו את המתמרמר: ׳אין לבוא בטענות על שיכור...׳ ׳מה שהמפוכח בלבו נוטר, השיכור בלשונו אומר׳ — ענה מ׳ סט׳, מאז שונו פניו של מ׳ סט׳, שהיה תמיד חייכן ושמח והפך להיות משועמם וזועף. ממשיך ומספר צ׳רניאק: ׳ונזדמנו לנגד עיני ואוזני גילויי תגובה חריפים יותר. ראיתי אשה יהודיה קולחוזאית מורטת שערותיה של קולחוזאית רוסיה, מפילה אותה ורומסת ברגליה, בגלל ש״הגויה אמרה, כי היהודים לא היו בחזית... ואילו בעלי ובני נהרגו בקרבות המלחמה... והיא עוד מדברת... ובעלה הביא מגרמניה מכל טוב... והיא שדדה מיהודים גוססים...״ היהודים שניגשו ושמעו את המעשה, הוסיפו: ״והיא עצמה עזרה לשחוט יהודים. הם (גויים כמוה) קוראים לנו (לאלה ששרדו אחרי השואה) 'niedoriezanyie, (שלא הספיקו לשחוט אותם) והיא — חורה לה שלא כל היהודים נשחטו. ופסקה היהודיה הנרגזת: ״אשלם לה על כל מה שמעיק על לבי!״.

ועוד מספר צ׳רניאק, מעשה בגוי אחד בשם גרישין, ״הוא שנפל בשבי הגרמני יחד עם בן־דודי לאזיק. ידעתי כי את השבויים היהודים הרגו בדיוק כמו בפריידורף ואת הרוסים החיו, אולם הוא לא רצה לספר לי ואמר, שלא שמע עליו כלום. ורק כשהשקיתיו ודובבתי אותו הוא אמר, כי את לאזיק ״הפילו בירייה״. ״ובכן, איך?״ — שאלתי — ״ובכן לא הגרמנים ירו בו, אלא ׳החברים שלנו!״ — והוא נשתתק, התאדם ואמר, כי לא יודע עליו כלום... (שמעתי לא פעם, כי בדרך זו ירו חיילים רוסים ואוקראינים ביהודים שהיו עמהם בחפירות...).

״ומזכיר ועד המפלגה הנפתי (שמו גונצ׳רוב) אמר לי, כשהייתי מנהל מחלקת החינוך בנפה זו (שהיתה פעם האיזור היהודי הלאומי ״פריידורף״) — כבר אחרי השחרור, כי בית־הספר שלנו הוא ״לאומי״ והסביר, כי אחוז המורים היהודים בו גבוה מדיי. כשעניתי לו, כי ״תקן האחוזים״ היה נהוג במשטר הצארי וכיום זוהי ״קונטר־רבולוציה״ (מעשה הנוגד את עיקרי המהפכה) התעלם מכך ופנה אל מנהלי מחלקות אחרים שישבו בחדר ואמר: רוסית מלמדת אצלו יהודיה! כשהגבתי על כך, שידיעתה בלשון הרוסית עולה על ידיעתה של ״רוסיה אמיתית״ (בהדגשה מכוונת של שתי המלים האחרונות), הוא אמר: לדעת היטב רוסית — אין בכך דיי, חשוב המוצא הלאומי. נאלמתי דום למשמע אוזני. בין הנוכחים היו שלושה יהודים. כשיצאנו, אמר לי אחד היהודים: גונצ׳רוב היה רוצה לזרוק גם אותנו, אבל bez zhida niet yarmarki, (״אין לקיים יריד בלא שיתוף יהודון״)...

מפי נחמה באדודלין, קולחוזאית יהודיה אחרת מהיישוב ״אופגאנג״ לשעבר, שמע צ׳רניאק: גם ביישוב הזה הושמדו כל היהודים בתוך הבאר. אחד היהודים, לייבל ויינר, שחזר מהחזית (לאחר שפלוגתם נתפזרה — כנראה, אותה ״פלוגת ההשמדה״ שסופר עליה למעלה) נתרתח בעת המבצע והפיל בידיו שוטר אוקראיני והשליך

קצין גרמני לתוך הבאר. גם הקולחוזאית חנה ללצ׳וק הראתה גבורה ונאבקה בידיה עם שוטר ונגסה בשיניה את אצבעו... (עלה בידה לברוח משם, וגם ממנה שמע צ׳רניאק פרטים חשובים, שיובאו להלן).

צ׳רניאק שמע גם על מקרים של התנהגות הפוכה. הנה אייזיק סוֹסנוֹב ערק מהחזית וחזר לכפרו ואמר ליהודים: אין צורך לעזוב את המקום ולהצטרף למפונים. הגרמנים לא יפגעו בכם לרעה... והוא נספה בבאר ככולם...

בין הנספים היה גם שמואל מרר שפגש את הגרמנים בלחם ומלח ובירך אותם, שהם גואלים את היהודים מהבולשביקים, שאינם מניחים לעבוד אלוהים.

גם כאן היה גוי אחד, איבן, שהלך לחפש בבתים יהודים "שלא חוסלו" ומצא אשה משותקת שוכבת במיטתה וממלמלת: "מוטה, איפה אתה?". הוא סחב אותה אל הבאר ואמר: "לכי אל מוטה שלך!"...

חנה ללצ׳וק שהזכרנוה סיפרה, כי מאז שהתקרב הצבא הגרמני, שינו הגויים את טעמם והיו מתגרים ביהודים: כשיגיע היטלר, נחנוק אתכם... ויהושע לב (שהיה בורוכוביסט כצ׳רניאק, לפני המהפכה הקומוניסטית) הוסיף, כי בקולחוז אמרו לו: הגיעה שעתכם, הימלטו כל זמן שלא איחרתם! מקום אחד ויחיד נותר למענכם — ירושלים.

ושניהם אמרו זה לזה — כפי שמספר צ׳רניאק: עבדנו למען אחרים ומשל עצמנו הסתלקנו, והנה הפירות...

כך היה בבוא הגרמנים, והנה סיפור על שנאת־ישראל המחודשת (הלוחשת במסתרים והמתפרצת — י״ק) לאחר הניצחון: בשנת 1945, כאשר צ׳רניאק היה מנהל מחלקת החינוך ביישוב נובוסיוֹלובסקויה (פריידורף לשעבר, כשלא היה כבר איזור יהודי), בא יום אחד לחדר־עבודתו אשר צ׳צ׳יק, מי שהיה בשעתו מטובי הטראקטוֹריסטים בקרים ובחזית היה טאנקיסט ועתה נכה־מלחמה, שנפצע בראשו ונושא עיטור על חזהו. אביו, שהיה ראש קבוצת עובדים מצטיינת בכרם — שוכב עם אמו בתוך הבאר. כעת בכרם בעלי־בית חדשים, וכשיהודים באים לקנות ענבים, הם מודיעים: izrail'tianam nie prodaiom (לישראלים אנחנו לא מוכרים)...

"הבאר גדושת הקדושים הפכה לבור שפכין — — —

צ׳צ׳יק פנה אל הרשות והתחנן שיעזרו לו לנקות את קבר האחים, לכסותו בעפר ולגדור אותו ולהציב מצבה כראוי. התשובה שניתנה לו היתה גרועה מסירוב"...

והסופר הישיש ורב־הסבל (גם משפחתו נספתה בשואה) מסיים: מה רבים הם אתרי באבי־יאר הפזורים על־פני ברית־המועצות, שבכולם אין יד־ושם ורבות רבות הן דמויות של אשר צ׳צ׳יק שספיחי־כאביהם אין לשאתם...

* * *

לורד ראסל אוף ליברפול בספרו "פרגול צלב־הקרס" (בעברית: ספריית פועלים, 1954, עמ׳ 236—237) מתמצת ומוסר את העדויות והמסקנות העיקריות של הדו"ח על ישיבות בית־המשפט הצבאי הבינלאומי שדן את פושעי המלחמה הנאציים הראשיים בנירנברג ב־1945—1946. על השמדת היהודים בסימפרופול "ובקרים המערבית" הוא אומר: "בראשית דצמבר 1941 הועברה המפקדה של "אייזנזאצ־גרופה" (פלוגה מיוחדת שהוקמה בצבא הגרמני לביצוע "הפתרון הסופי") מאודסה לקרים והוצבה בסימפרופול. רישומם ובידולם המוקדמים של היהודים נערכו כבר ע"י אחת מקבוצות הקומאנדו ולאוֹלנדוֹרף (הממונה על הפלוגה המבצעית הנ"ל) נמסר ע"י קצין קשר של ס"ס ("פלוגות אבטחה" נאציות) במפקדת החיל, כי מטה

החיל תובע לסיים את הריגתם של כל היהודים בסימפרופול לפני חג־המולד. המשימה הוטלה על קומאנדו 11 שמפקדו היה קארל רודולף בראונה. לרשותו הועמדו משאיות, מכוניות, אופנועים, נהגים ומשמרות בתנאי שהחיילים לא יטלו חלק בהריגה עצמה, אלא ישמשו למטרות הובלה וביטחון בלבד. אז החלה ההריגה. היהודים נתקבצו, גברים, נשים וטף, יחדיו בנקודות האיסוף הועלו על המשאיות הועברו בשיירות ברווחים מתאימים, למקום ההריגה, לחפירה אנטי־טאנקית במרחק קטן מן העיר. שם נורו למוות. מקץ שלושה ימים סולקו כולם בדרך זו. סימפרופול, ייבפאטוריה, קראסובזר, פאודוסיה ואזורים אחרים בקרים המערבית טוהרו מיהודים (לשון גרמנית צחה!... — י״ק). בין ה־16 בנובמבר וה־15 בדצמבר 1941 הוצאו להורג 17,645 יהודים״.

הדו״ח הגרמני יודע לציין בצער ואולי מתוך תודעת העדר ״כליל השלמות״ הגרמני בביצוע (כי הרי יהודים בודדים השתמטו ושרדו בכל ישוב) : ״השמועות שרווחו על ההוצאות להורג באזורים אחרים, היקשו מאד על המצב בסימפרופול. ידיעות על המבצע נגד היהודים מסתננות אט־אט מפי יהודים נמלטים או מחמת אי־זהירותם של חיילים גרמנים בדיבוריהם״.

ההערה הקודמת על ״קרים המערבית״ ועוד הערה נוספת המובאת גם היא בסיכומיו של לורד ראסל. כי ״בקרים המערבית אמדו הגרמנים בסוף 1941 את האוכלוסייה היהודית ב־40,000 בערך״ — מביכות אותנו.

השימוש בהגדרה כזאת (״קרים המערבית״) איננו רגיל בכלל ואם נקטו בלשון זו לצורך איזושהי נוחיות חשבונית או לוקאלית, מה עניינן של הערים סימפרופול (הנמצאת במרכז חלקו הדרומי של חצי־האי), של קראסובזאר (הנמצאת מזרחה מהקודמת) ושל תאודוסיה (שהיא לכל הדעות אחת הערים המזרחיות בקרים) בחלוקה הזאת? אם דרושה לצרכים מסוימים חלוקה הנוקטת סימני־היכר גיאוגרפיים, סביר בהחלט לייחס לחלק המערבי את הערים ייבפטוריה וסבסטופול ואת האזורים הלאומיים היהודיים פריידורף ולארינדורף שהיו נמצאים מערבה ממסילת־הברזל ג׳אנקוי—סבסטופול.

בסיכום המובא ע״י ראסל נעדרות הערים קרטש (שהיא אמנם מזרחית), ג׳אנקוי, יאלטה וייבפאטוריה שעל מבצע ה״חיסול״ הגרמני בהן יש עדויות ברורות וכן חסרה סבסטופול שעל השמדת היהודים בה, כנראה במִספר ניכר, מסופר בשיר הקרימצ׳אקי ״ביום ההריגה״ (אמנם בזמן מאוחר יותר — ב־12 ביולי 1942), שנביאנו בהמשך.

לפי ידיעה עיתונאית ממשפט אחד של פושע מלחמה נאצי פלדמרשאל מאנשטיין (״פלשתיין פוסט״, 22.9.49) ידוע לנו עפ״י עדותו של טר״ש אוסטרי, יוהאן אורפאל, על השמדה המונית ביריות של יהודים בידי חיילים במדי צבא, שבוצעה במרחק כ־10 ק״מ צפונית־מזרחית מסימפרופול סמוך לחג־המולד 1943. אותו העד סיפר, כי בסימפרופול נשדדו כ־12,000 דירות של תושבים יהודים שנעצרו. ידיעה עיתונאית אחרת ממוסקבה (״דבר״, 28.12.70) מספרת, כי עתה נמצאו ״שרידי גוויות של 1,480 אזרחים סובייטים נשים וילדים במקום ששימש מחנה־השמדה נאצי ליד סימפרופול... שכולם נרצחו בליל ה־11 באפריל 1944 בעת שהצבא הסובייטי התקרב לעיר ערב שחרורה. בסך־הכול הושמדו באותו המחנה 10,000 איש.

חשוב, שניתן את דעתנו על כך, שהמרצחים הגרמניים התאמצו ככל שיכלו לבל יחשדו קרבנותיהם בצפוי להם בטרם הוצבו נוכח כיתות היורים, ומכאן — הדאגה לבל יופצו השמועות בטרם עת. על כן לא פתחו במבצע ההשמדה ההמוני בקרים,

לפני שחצי־האי נכבש כולו בידיהם ונותק כליל מהיבשה, גם מצד קובאן במזרח. ההשמדה ההמונית התחילה לא לפני 29 בנובמבר 1941. לפי הנתונים שבידינו, יוצאים מהכלל הזה היו ייבפטוריה וג׳אנקוי בלבד, ואכן מתעוררת השאלה, מדוע כאן נהגו אחרת. ואולי דווקא הלקח של ייבפטוריה ושל ג׳אנקוי הוא שלימדם לא להיחפז בערים אחרות, כיוון ״שהשמועות שהתפשטו היקשו על המצב״, לפי הציטוט מתוך הדו״ח הגרמני עפ״י הלורד ראסל ?... נזכור, כי בסימפרופול, בתאודוסיה, ביאלטה הושהה ההרג במשך חודש—חודש־וחצי, עד לגמר הקרבות בקרים (פרט למצור סבסטופול), ואילו בקרטש לא הוכרחו להמתין, כי אז הושלם ניתוקה של קרים.

בהסתמך על סיכומי המטות המבצעיים הגרמניים־הנאציים עצמם, שהובאו במשפטי פושעי־המלחמה בנירנברג (1948) וכפי שצוטטו במאמרו המסכם של רודולף לוונטאל ״כליון הקרימצ׳אקים במלחמת העולם השנייה״ (American Slavic Review 1951, כרך 10, עמ׳ 130) — ניספו מידי הגרמנים בהמתות בירייה המוניות בקרים בס״ה 23,325 יהודים ובהם 2,504 קרימצ׳אקים. אולם כנראה, אין המספרים הללו כוללים את הקרימצ׳אקים שהומתו בסימפרופול, כי באשר לעיר הזאת ניתן לגביה מספר כולל של היהודים : 3,176 אנשים (ב־1942), ואילו המשפט המסכם אומר : ״בסימפרופול, פרט ליהודים, נפתרה גם שאלת הקרימצ׳אקים והצוענים״.

רואים אנו, כי כל הנתונים המספריים על קרבנות השואה היהודיים בקרים הם חלקיים בלבד. מבין המספרים שפורסמו אפשר לסמוך כנראה יותר על הסיכומים הרשמיים הגרמניים שנעשו סמוך למבצעים לצרכי הרמת ה״מוראל״ ולהוכחה על ביצוע תכניות ״הפתרון הסופי״, כאשר ממחברי הסיכומים רחוקה היתה המחשבה על התבוסה ויום־הדין. אולם, כאמור, הסיכומים הללו הם חלקיים.

ב׳ נאדל במאמרו ״חורבן קרים״ (פאלקס שטימע, 17.11.59) מסתמך על הפרסום מטעם אוניברסיטת מערב ברלין מאת מ׳ לותר (1956) על המצב בקרים בעת הכיבוש ומוסר, כי לפני הכיבוש הגרמני היו בקרים 875 אלף תושבים ובהם 85 אלף יהודים (9.7% של האוכלוסייה). במפקר האוכלוסין ב־1939 נמנו 3,000 קרימצ׳אקים (בסימפרופול, קראסובזר, יבפטוריה, תאודוסיה וקרטש) וב־1926 נאמד מספר הקראים ב־4,230 איש (בעיקר בבחצ׳יסראי, יבפטוריה וסימפרופול).

המחבר מספר, כי קרים תפסה מקום מיוחד בתוכניותיהם של הנאצים ובפגישה שנתקיימה אצל היטלר ב־16.7.41 (3½ חודשים לפני כיבוש קרים), שבה השתתפו רוזנברג, גרינג וקייטל, הוחלט להפוך את קרים ל״שטח של הרייך״, לספחה לגרמניה במישרין וליישבה גרמנים. הגרמנים שבקרים והמתיישבים הגרמנים בדרום טירול צריכים היו להוציא לפועל תוכנית זו. את היהודים, הקומוניסטים והצוענים התכוונו להשמיד ואת הרוסים והאוקראינים לפנות מהשטח. פקודות בנידון הוצאו מטעם היטלר באוגוסט 1941 ובספטמבר 1942, אך הן לא הוצאו לפועל, כי גרינג ואנשי המטה המשקי של הצבא הוכיחו, כי אקציה כזאת (פינוי כל הרוסים) תהרוס את המשק הקרימאי, כולל התעשייה. עם זה נתברר, כי מתוך 44 אלף גרמנים שהיו בקרים נשארו במקום רק מאות אחדות, ואילו כל השאר פונו בידי השלטון הסובייטי עוד באוגוסט 1941 (לצפון קווקאז). לפי התוכניות הנאציות, התכוונו ליישב בקרים גם את הגרמנים מארץ־ישראל, הן אלה שנמצאו כבר בגרמניה, הן אלה שהיו עוד בארץ־ישראל.

במאמר של נאדל נקוב מספר היהודים המושמדים בקרטש בתעלת באגרובו (אולי מאותו מקור גרמני שהוא הזכיר ?), והוא 7,000 נפש. לוונטאל ציין, כי נוסף על 17,645 יהודים בסימפרופול הושמדו גם 2,504 קרימצ׳אקים וכי בשבוע הראשון של שנת 1942 הושמדו שם עוד 3,176 יהודים. ידוע לנו גם, כי בארמיאנסק נהרגו ("נמנע מהם הכושר להזיק" — לשון גרמנית!) 11 יהודים ודו"ח גרמני מיום 28.2.42 מספר, כי בתאודוסיה נמצאו 36 יהודים מסתתרים ו־6 מהם הזדהו בדרכונים מזויפים (כמובן, גם הם ניספו).

אם נצרף רק את המספרים שפורטו בסקירתנו זו, נגיע אל המספר 43,551 נפש, שהוא למעלה מהאומדן הגרמני של היהודים ב"קרים המערבית" בזמן הכיבוש הגרמני (40 אלף, ששרדו לאחר הפינויים הסובייטיים שלפני הנסיגה).

וזהו סיכומם של המספרים הנקובים בסקירתנו:

סימפרופול	(והסביבה ?)	1941	17,645
סימפרופול		1942	3,176
סימפרופול	הקרימצ׳אקים		2,504
ג׳אנקוי			7,000
ארמיאנסק			11
קרטש			7,000
תאודוסיה			2,500
תאודוסיה	פברואר	1942	36
תאודוסיה	מארס	1942	64
מייפעלד			1,512
יאלטה			1,500
יבפטוריה			603
		ס"ה	43,551

לא הסתמכנו על המספרים הנקובים במכתבים של קרימצ׳אקים אחדים (שהביא בן־צבי) רק מפני שמצאנו אזכורים שנראו בעינינו אותנטיים יותר, והם גם גדולים יותר.

המספר המסכם שלמעלה אינו כולל את קרבנות סבסטופול, שמספרם אינו נקוב בשום מקור וכן את קרבנות הסריקות והמצודים שנערכו מידי פעם, את קרבנות קראסובזר (שאוזכרה רק בשמה) וכן את קרבנות מכונית־הגאז שפעלה כנראה בסימפרופול (ראה: י׳ ארד, השואה והתיעוד, תשל"ח, ירושלים, עמ׳ 335).

* * *

הודות למר נסים ברוכוב (הוא אשר ניגן את הלחנים הקרימצ׳אקיים שדודני הקליט ורשם את תוויהם שהובאו כאן למעלה), היכרתי את הגב׳ לאה (ליזה) ולבלסקי, גם היא בת משפחה קרימצ׳אקית והיא נינתו של החכם חיים חזקיהו מדיני זצ"ל. הגב׳ לאה ו׳ היא ילידת קראסובזר שהתגוררה בג׳אנקוי ובזמן השואה עלה בידה להסתיר את יהדותה והיא הוגלתה עם רבים אחרים לעבודות כפייה חקלאיות בגרמניה ורק בגמר המלחמה חזרה לרוסיה והתגוררה בדגסטאן ומשם עלתה ארצה. תוך כדי התכתבותה עם קרוביה ששרדו ברוסיה (שנמלטו מקרים לפני הכיבוש הנאצי) היא קיבלה מדודתה, רעיה בקמן (שבינתיים נפטרה) —

שיר בשפה הקרימצ'אקית וכתוב באותיות רוסיות שנתחבר ע"י הקרימצ'אקים (המחבר אינו ידוע) לזכר אחיהם שניספו בשואה, אשר הוכתר בכתב־היד שנתקבל בשם "שירת היהודים ההרוגים". הגב' ולבלסקי תרגמה לי בע"פ לרוסית את תוכנו, שורה־שורה, ולאחר עריכה קלה ותרגומו לעברית, מסרתיו לפרסום בעיתונים והוא הופיע בעברית ב"דבר" ביום השואה תשל"ז וברוסית ב"נאשה סטראנה" ב־7.4.77.

כאן הוא מובא בתעתיק עברי, כפי שנהגו הקרימצ'אקים לכתוב טאטארית מדור־דור

ביום ההריגה

(שירת יהודי סבסטופול ההרוגים ביום 12 ביולי 1942)

בשפה הטאטארית שדוברה בפי הקרימצ'אקים

1. קירך אמינצ'י ילין־דא אטיש דושטו באשמיזגא
שראלייר אך־יארדאן צ'יחאלמאדי יאל־ביט אונדא ביר איש ואר.
2. צ'יחאר אדים בן אך־יארדאן קארא דנגיז אולמאסא
אסאר אדים בן אוזימי באלגלארים אולמאסא.
3. קוקטה אוצ'קאן סאמולטינין קאנטינדה קומיש ואר
ירדה יורגן שראליירין יוכקינדה ביר דרט ואר.
4. אך אך־יארדא ואך אך יאר דורמאדא בנים קארשימדה
קולאי דוגולו צ'אן ורמיסא טורלי טורלי־דה יאשינדא.
5. קוקטה אוצ'קאו סאמולטינין קאנטיני קים קירדי
ירדה יורגן יאש גונצ'ראנין יורקלרני קאם קירדי.
6. שו אך־יארין דוגישינדה ילטאפמאדים קצ'מצ'ה
שון אך־יארין איצ'ינדה יד טאפמאדים איצ'מצ'ה.
7. דולסלאר בנים טופנקימי בנים קיביק יאגלאניז
אנאמין ורגן יאבלוגונו טרן יראטא באגלאניז.
8. קריצ'ין פרונט אן אלדילאר אך־יארדא קוי קיביק אידאדילאר
ביז גארין שראליירוטסואינדירין אטטילאר.
9. אוסטימדקי שין־ילימי צ'נים צ'יחמאנפ אלדילאר
קורסדה אנם איץ' דאיאיאלמאז נאסלי מזאר קאזדילאר.
10. קוקטה אוצ'קאן סאמולטלארין קנטיני קימקורדי
יורדה אטילגאן שראליירין אוליסיני קים קומדי.
11. וארדים מזארלארנים באשינא באשימי קונדים
פרמין ורגן מול יאבלוגו טולדי קוזימין יאשינה.

הנוסח העברי

(התוכן לפי באוריה של הגב' ליזה ולוולסקי)

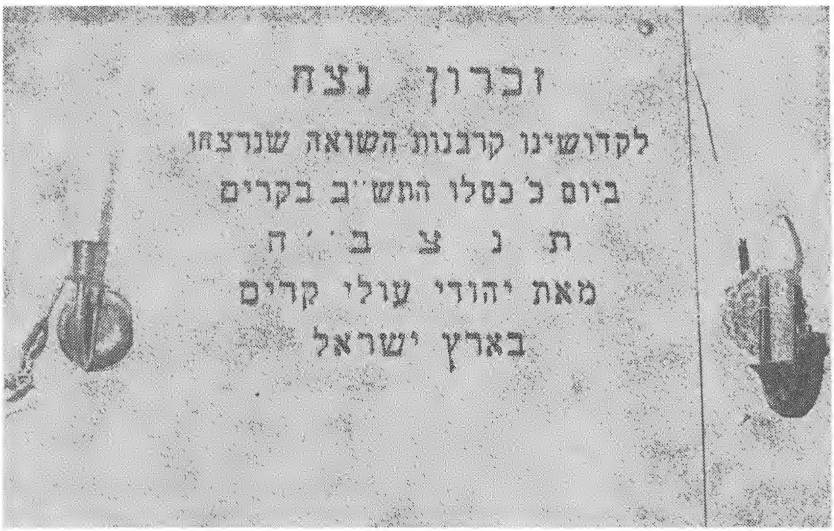
1. בשנת ארבעים ושתיים שולחה בנו אש־להבה
שואה התחוללה על קהל יהודי סבסטופול.
2. לולא הים השחור נמלטת הייתי מסבסטופול
לולא ילדיי, בתלייה הייתי קץ שמה לחיי.

3. מטוסים נישאים ביעף במרום, כנפיהם טעונות פצצות
יהודים מתהלכים על הארץ וליבותיהם טעונים מועקה.
4. נורא ואיום המחזה שלנגד עיניי בסבסטופול...
בכל גיל יחרד אדם כי יוקפד פתיל חייו...
5. מטוסים נישאים ביעף במרום. מה אראה על גבי כנפיהם ?
על הארץ מתחת מתהלכים אנשים צעירים. מיהו זה שריטש ורוצץ את גוום ?
6. בעת הקרב בסבסטופול נבצר ממני להצות את הדרך.
בסבסטופול עירי קצרה ידי להשיג מים ללגום.
7. שמרו נא רעיי על רובי, כפי שאני שמרתיהו
במטפחת שאמא העניקה חבשו נא את פצעי השותת.
8. מחזית קרץ׳ ועד סבסטופול הריצונו כעדר כבשים,
באחינו האומללים המטירו אש למכביר והשלך השליכום.
9. בטרם נטלו נשמתי, את סגיני מעליי הפשיטו ,
אילו אמא ראתה זאת, לא קמה רוחה בה : איזה קברים כרו לנו...
10. מטוסים נישאים במרום. מי ראה מה חבוי בכנפיהם ?
ארצה נופלים יהודים. מי ראה חללים ?
11. הלכתי לפקוד הקברים, על אבן ראשי הנחתי...
המטפחת שאמא נתנה לי, רוותה דמע הזילו עיניי.

השיר הניתן בזה חשיבותו, כמובן, איננה בערכו האמנותי, כי אם בייחודו ההיסטורי והתרבותי־המוסרי. זוהי העדות המובהקת, כי ״שאלת הקרימצ׳אקים״ (במובנו הנאצי של המושג הזה — כלומר קיומם הפיזי) לא נפתרה וגם אחרי השואה קיימים עדיין, לא פחות מ־2,500 (3000 ?) בני עדה זו ברוסיה (כמספר הזה היא כמות הכרטיסים האישיים של הקרימצ׳אקים שלוקטו בידי י׳ פסח, מנהל מדור הקרימצ׳אקים במוזיאון האתנוגרפי הממלכתי בלנינגרד (סאוועטיש היימלאנד, יולי 1974) וגם בישראל נמצאו, לפי הערכת י׳ בן־צבי לפני כ־15 שנה כ־500 נפש ובארה״ב היו מצויים לפני כ־40 שנה 300—400 נפש (100 משפחות) (ר׳ לוונטאל במאמרו על השמדת הקרימצ׳אקים במלחמת העולם השניה American Slavic Review 1951, כ׳ 10). האחרון מעיר, כי הקרימצ׳אקים בארה״ב משוחחים ביניהם, נוסף על אנגלית גם בטאטארית, יידיש ורוסית. מר נ׳ ברוכוב סיפר לי, כי בשנות ה־60 ביקר בברוקלין בבית־כנסת קרימצ׳אקי. ויתרה מזו, שיר־עם טראגי זה מלמד, כי השפה הקרימצ׳אקית־טאטארית מדוברת היתה (וייתכן, גם היום) בפי הקרימצ׳אקים גם לאחר השואה. עם זה כלולות בבתי השיר מלים רבות־משמעות המספרות על איזה אירוע מחריד שלא נודע לנו עליו ממקור אחר כלשהו : ״מחזית קרץ׳ ועד סבסטופול הריצונו כעדר כבשים / באחינו האומללים המטירו אש למכביר והשלך השליכום / בטרם נטלו נשמתי, את סגיני מעליי הפשיטו... / ...איזה קברים כרו לנו...״. וכל זה קרה ביום 12 ביולי 1942.

כנראה, הטבח בוצע ימים אחדים לאחר שנשברה הגנת הגבורה של סבסטופול ב־4 ביולי 1942 ולאחר ניתוצם הסופי של קיני ההתנגדות הבודדים שפעלו עוד במקומות שונים בעיר ב־9 ביולי (ר׳ תולדות מלחמת המולדת הגדולה, מוסקבה, 1961, כרך 4, עמ׳ 226, — רוסית) ודבר ההרצה ״מחזית קרץ׳ ועד סבסטופול״ נשאר עם זה סתום...

זמן־מה לאחר שהשגתי את השיר האמור, ביקרה בארץ דודניתה של ל״ו הנזכרת המתגוררת בפאריס ואשר ביקרה שנים אחדות לפני כן בלנינגראד וראתה שם מוזיאון אתנוגרפי ובו תערוכה על הוויי הקרימצ׳אקים שכבר עבר מן העולם (ובכך ערכו המיוחד!) והיא קיבלה שם חוברת המתארת את התערוכה. על־פי בקשתי, הביאה התיירת עמה את החוברת הזאת והשגתיה בשביל שמכון בן־צבי בירושלים, השוקד על איסוף כל מידע המתייחס לעדות המזרח, יוכל לצלמה. ואמנם החוברת ניתנה בידי (בהשאלה) למטרה האמורה, ותצלומה שמור עתה במוסד הנזכר בירושלים. היא בת 6 עמודים ונוסף על הסבר תמציתי (בן 8 שורות), תוך העלמת כל קשר בין ה״עמם״ הזעיר הזה לבין העם היהודי, על מהותה של ״הקבוצה הלאומית״ הזאת, מצויה בה סקירה על דרך ארגונו ופעולתו של המוזיאון והעיקר — פירוט של 58 מוצגים בתערוכת־קבע על הוויי הקרימצ׳אקים. הפירוט מקיף כלי־בית, כלי־מטבח וחלקי לבוש עממי שהיו אופייניים לקרימצ׳אקים, על שמותיהם הטאטריים. צולמו גם ארונות אחדים שבהם שמורים המוצגים. זהו אוסף יחיד במינו של הווי שנעלם.

לוח זיכרון לקרבנות השואה בקרים בבית־הכנסת הקרימצ׳אקי בת״א

* *
*

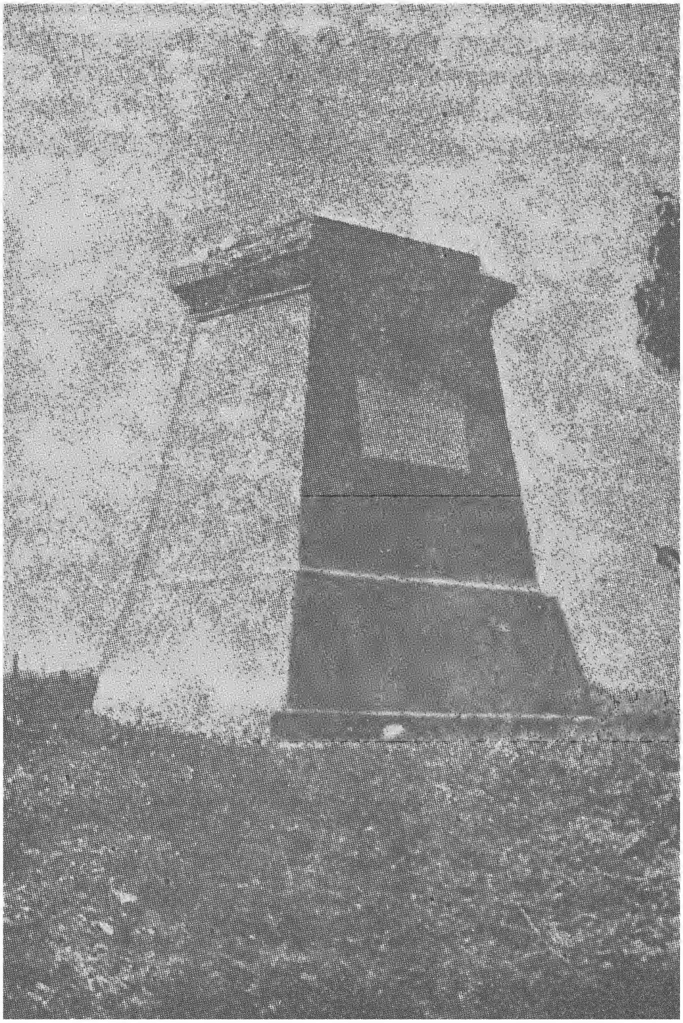
ואסיים בתיאור סיום ביקורי בתאודוסיה:

מצאתי את דירתה של משפחת ס׳, שהופניתי אליה כדי להיוודע על הדרך אל שדה־ההריגה. זהו זוג בגיל הפנסיה (האשה העירה במהלך השיחה, כי גילה עתה 60), המתגוררת בחדר אחד (כרוב התושבים) שהיה פעם חלק מדירה שלמה. החדר מלא רהיטים. ובכן, פתחתי בהציגי את עצמי לפניהם.

מדבריהם הראשונים נתברר לי, כי הם הכירו את כל בית רוגלסקי — את השען, את הפנקסן ואת המתורגמן. ולאחר שנקבתי בשמותיהם של הוריי, אמרה האשה: ״בוודאי, שהיכרתי את הוריך הכר היטב. אביך היה איש אציל שאין כמותם כעת.

אמך היתה אשה עמלה ומסורה ונוחה להיענות ולעזור. כולם הכירו אותה. עליך דיברו בעיר כעל תלמיד מצוין. זוכרת אני אף נסיעתך לארץ־ישראל".

מסיפורו של בעלה נצטיירה לפני תמונה כזאת: בשעת אבקואציה ניתנה אפשרות להפליג בלי תשלום (ולא כדבריה של א' פ', שההפלגה היתה כרוכה בתשלום גבוה — של 1,000 רובל לפחות לנפש). כמובן, היה דוחק והכל התרחש תחת הפצצות והרעשות על היבשה ובים. הדודה אניוטה והדוד יאשה עלו לאוניה, אך הוא הותקף במחלתו והם ירדו... מדוע לא נסעו הוריי, אינם יודעים... (ואולי נכונה גירסתה של מאריה יעקובלבנה בסימפרופול, שאמרה לי: כי הם חזרו בעקבות הדודה והדוד ?...). כל הקרימצ'אקים הושמדו.

האנדרטה בשדה ההריגה בתאודוסיה, המעלימה את הקרבן היהודי

אשתו (הגב׳ ס׳) נסעה מתאודוסיה לאסיה עוד קודם לפינוי, אך התנאים שם היו קשים מאד והיא רצתה לשוב, אך הוא הקדים אותה ובא למקום מקלטה בברחו מהעיר בעוד מועד... כאן הוא איבד את אביו ואמו ואת אחיו... כולם שוכבים שם... ופרץ בבכי. אם רוצה אני לבקר באותו המקום, עליי לנסוע באוטובוס הנעצר ברחוב סברדלוב לא רחוק מ״ביתנו״ — עד בית־החרושת ״מכאניק״ ומשם להמשיך ברגל בכיוון נסיעתו של האוטובוס עד המצבה, שאראה אותה בצד הדרך. במקום תעלת־ההריגה (התעלה האנטי־טאנקית) נטוע עתה כרם...

ואח״כ שאלוני שאלות, היכן אני גר, במה אני עוסק ומה משפחתי. כיצד חיים אצלכם ? סיפרתי, ובסיכום ציטטתי את השיר העממי הסובייטי הידוע, בשינוי נוסח קטן : ״איני מכיר ארץ אחרת, שבה נושם כה לרווחה היהודי...״.

ראיתי מדרך שאלותיהם ומצורת התעניינותם בנעשה אצלנו, כי נפשם יוצאת אל ארצנו ואל ישובה, אך לעומת זה פתחה האשה בנאום פאטריוטי בנוסח כזה : ״אני, למשל, לא הייתי עוזבת את מולדתי, את רוסיה, שבה נולדתי וחונכתי, שאת עמה אני אוהבת ובתרבותה אני קשורה. יקרים לי סופריה ומשורריה והוגי דעותיה — פושקין ולרמונטוב, גוגול וטולסטוי, גרצן ובלינסקי...״.

והנה, כעבור דקות אהדות, כשבעלה סיפר לי, כי הוא מאזין פעם בפעם ל״קול ישראל״ ביידיש, ביקשה האשה ממנו להנמיך את קולו : ״אינני רוצה שתשמע זאת החוליגאנית שבחצר...״. נאומה הושמע כנראה כדי שיגיע לאוזני שכניה.

וכאשר קמתי ללכת ונפרדתי בדברי עידוד להאמין בעתיד טוב ולהאזין ל״תיבה הזאת״, פנתה האשה ואמרה : ״לטובתך מוטב, כי לא אצא ללוותך, ותסלח לי...״.

עליתי לאוטובוס, כפי שהודרכתי ולאחר שקניתי כרטיס מאת הכרטיסנית, התקדמתי עד סמוך לנהג ובעברנו קרוב למגדל־המים שאלתיו, היכן כאן בקרבת מקום אותו מפעל (נקבתי בשמו) שבו עבד חברי (קראי), לפי מכתבי אמי מלפני המלחמה שקראתים לפני נסיעתי. הוא לא שמע על מוסד כזה, כנראה זה משהו השייך לעבר הרחוק ויעץ לי לשאול בביהח״ר לחלקי חילוף למכוניות, או במוסך הגדול הקרוב. כשראיתי, שדיבורו של הנהג אדיב ועינייני, העירותי לו, כי בנסיעתי זו איני מתכוון דווקא לביח״ר ״מכאניק״ (שעליו שאלתי בכניסתי), אלא לבית־הקברות של קרבנות הפאשיזם, שאליו אוכל להגיע מכאן, כפי שהסבירו לי. על כך ענני, כי איני צריך לרדת בתחנה שאצל ביהח״ר, כי המקום הזה נמצא רחוק יותר, והוא יורידני בדיוק שם.

הנהג שאל אותי, האם קרוביי טמונים שם, וכשאמרתי כי הוריי שם, נאנח והוסיף, כי רבים, רבים הם הקרבנות הקבורים שם. ובכן, המשכתי לנסוע אחרי התחנה וכשהגענו למקום, הוא עצר את האוטובוס במיוחד (אין שם תחנה) ואמר לי, כי ברדתי עליי לחצות את הכביש ושם אראה את המצבה (האוטובוס הסתיר אותה מעיניי). הודיתי לנהג וירדתי.

חציתי את הכביש (שהוא הדרך לקרטש, המסתעפת מהכביש לסימפרופול, במסעף נאסיפקוי) ואת התעלה המפרידה את השדה הרחב שבצדו השמאלי (כשפניך בכיוון לסאריגול ולקרטש) מהכביש, ועמדתי מול המצבה.

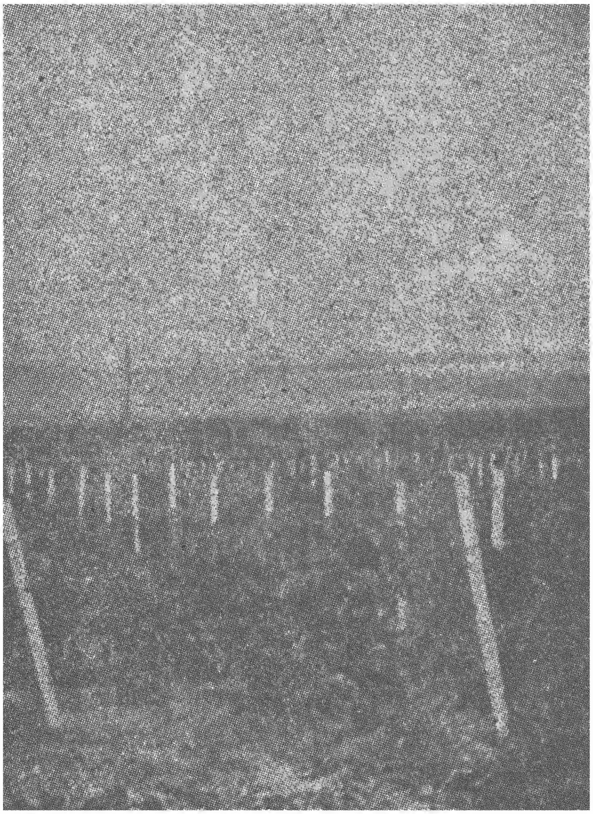
רצועת האדמה שבין התעלה, המקבילה לכביש, לבין הכרם הנטוע (וכבר לא נדהמתי ולא התפלאתי למראהו, לאחר שהייתי מוכן לכך לפי הדרכתו של ס׳) — מכוסה עשב יבש ודרדרים והמצבה עומדת במרחק 3—4 מטרים מהתעלה.

היא מרובעת צלעות שרוחבן מטר לערך. הולכת וצרה משהו כלפי מעלה. גובהה

כשני מטרים. נדמה לי, כי היא עשויה בטון, אך בראשה נתקלף ציפוי הבטון ונתגלה הצבע האדום של הלבנים. בצלע החזיתית, הפונה לכביש, במלבן בהיר נחרתו המלים הבאות:

לזכר האזרחים הסובייטיים
של העיר תאודוסיה, אשר נורו
והומתו בידי הכובשים הגרמנים
הפאשיסטים בתקופת
מלחמת המולדת
הגדולה בשנים 1941—1944.

הקפתי את המצבה ומצאתיה מטונפת מאחוריה על השפה המקיפה אותה כמדרגה צרה — בגללים ועליהם ענפים כמושים. מצאתי בקרבת מקום אבן שטוחה ובעזרתה גירדתי את הטינופת מסביב. במרחק מטרים אחדים מאחורי המצבה — הנראית כה עלובה ובלתי ניכרת על רקע מרחבי השדה, הכרם רחב־המידות ותחת קרני השמש הלוהטות — משתרע הכרם, שגפניו הצעירות נתמכות בסמוכות בצורת כלונסאות עץ בהירים המזדקרים שורות שורות על פני המשטח הירוק.

כרם הקדושים בשדה ההריגה בתאודוסיה

עמדתי בצד המצבה ונעצתי עיניי בכלונסאות האלה ומספרם רב מאוד והם עומדים טורים־טורים, מוטים כלשהו, בלי נוע ודימיתי את הכרם הזה הפרוס לפניי והזרוע מקלות אלו — לבקעה הידועה ״והיא מלאה עצמות... והנה רבות מאוד על־פני הבקעה, והנה יבשות מאוד...״.

זכרתי באותו מעמד בבהירות עצומה, מי ומי קבורים מתחת לגפנים הללו (ומי יעז לטעום מהן ולשתות מיינן ? !...) ידעתי כי לפני קבר־אחים עצום ובו 2,500 קדושי ישראל עומדות רגליי וידוע ידעתי כי כאן, באדמה הזאת, נחות עצמותיהם של אמא ואבא ועצמותיהם של הדודה אניוטה והדוד יאשה, של רב קהילתנו, הרב דובער אבלסון, ובני ביתו ושל רבים מידידינו ומכרינו ושל יהודים רבים שלא הכרנום ולא ידענום — והגורל האיום איחד את כולם פה למשפחת מעונים וטבוחים גדולה וקדושה אחת...

עמדתי ושפתיי לחשו ואף הגו את מילות ״אל מלא רחמים״. מי יודע, אם לא בפעם הראשונה במקום הנורא הזה.

נוסף על סקרנותי וגעגועיי הטבעיים למחוז ילדותי והרצון לראות את הבית שבו גדלתי מילדותי ועד צאתי ארצה ואת בית־ספרי, שתי המטרות העיקריות של ביקורי זה היו : לעלות על קבר־אבות (שהוא קבר־האחים הענקי) וגם להיווכח במו עיניי, מה גורלו של בית־הכנסת העתיק שלנו. ובכן, לאחר שנחלתי אכזבה ונמנע ממני לראות את ״ביתנו״, כיוון שהבית ההוא ועוד שניים הסמוכים אליו על חצרותיהם חוברו למכלול אחד (שהכניסה אליו לא מהשער ״שלנו״, שאינו קיים עוד, כי אם משער החצר הסמוכה), והוא נשמר ע״י זקיף־חייל, כי שם שוכן מוסד צבאי, שמתי פעמיי עתה אל סביבת בית־הכנסת הידוע כל־כך לי ולקוראי השורות הללו.

ביגיעה רבה גיליתי את מקומו של הבית האמור, מאחר ששמות הרחובות גם באיזור ההוא שונו. והעיקר — משום שהבית עצמו אינו קיים עוד. אשה קראית, הדרה בשכנות, הוליכה אותי עד החצר שבה עמד בית־הכנסת. והנה בחלקה של אותה חצר בנוי בית בן דירה אחת ובו יושב דייר רוסי. חלקה הנותר של החצר ריק ואין בו שריד כלשהו לבניין הקודם ולבאר הסמוכה (שעל הכתובת העתיקה החקוקה על מכסיה, סיפרנו לעיל) והיא צמוחה עשבים וקוצים.
הרחוב ששמו היה פעם רחוב הקראים (קראימסקאיה) נקרא כעת רחוב פּוּרמאנוֹב ומספר הבית הוא 20.

לדברי תושבי העיר, קראים (הגרים בפרבר הזה) ויהודים מאלה שחזרו אחרי המלחמה, ראו עוד את הבית שנפגע כנראה בעת המלחמה, לאחר שחרור העיר. אולם הוא נהרס כליל מאוחר יותר ובמקומו ניבנה בית שבו גר הרוסי. השלטונות לא דאגו להשאיר שריד כלשהו ולהציב ציון לבניין העתיק, שהיה בעל ערך ארכיאולוגי, היסטורי ותרבותי יחיד במינו.

גם בספרי המדריכים על תאודוסיה ועל קרים, שהופיעו מאז המלחמה אין זכר לבית־הכנסת הזה, אם כי מזכירים בהם מבנים עתיקים שונים וביניהם את הכנסיות הארמניות שבקרבת מקום (האחת משנת 1408 והיא סגורה, אך נתמכה ע״י סמוכות לצורך שיפוץ) ואת המסגד התורכי מהמאה הי״ז (שקהל מתפלליו הטאטארים־המוסלמים גורשו מקרים ב־1945 בעוון שיתוף פעולה עם הנאצים).

לבית־הכנסת העתיק בתאודוסיה (שמראהו החיצוני לא היה מרהיב, ואף לא דמה

לבית־כנסת), הזכור יפה לתושבי העיר הוותיקים ולאורחים הרבים שביקרו בו, הוקדש שירו של שאול טשרניחובסקי, שביקר בו ב־1919—1920 :

בית הכנסת הישן בתיאודוסיה

כהגדה צנועה זו נובעת מפי סבה,
שכולה־כולה רוך ובאה מן הלב,
שאין שלטונה אך בנימה שבכאב,

ניצבת מקדש מעט, בגזרתך המחוטבה.
ובעיניי אשק דמות כל פליטת־זמן ככתבה

על־פני כתליך. ועל תקרתך בחלב
הסיד המכסה לה, ברצותי לשלב

בחרותך משכבר וגבורת ימי־סתווה.
אל עמודים הם מסתכלים בענוות־חן
בבאים : ״שלום, בני ! גם אתה באת ? כן ?

ובמשך מאות דור אני ראיתי רבים :
בשבי... נכבדי־עם... נמלטים מן השמד...

הללו ספו שוב אֶל צצו — כעשבים,
מצפון ומים, מצטרפים ב״אחד״ !״

לאחר שבית־הכנסת הכוראלי החדש נסגר ב־1928, ״לפי דרישת העמלים היהודים״ (כפי שהיו נסגרים באותה התקופה של ״המהפכה התרבותית״ בתי־כנסת רבים בערי קרים וברוסיה בכלל), והפך למועדון או לאולם־ספורט ואחרי המלחמה הוא משמש מועדון־קצינים, היה בית־הכנסת העתיק הזה לבית־תפילה יהודי יחיד והוריי הלכו אליו בימי המועדים עד השואה (היו כותבים אליי, בלי להזכיר במפורש את המקום: ביום זה הלכנו לרחוב קראימסקאיה ; ולפעמים בנוסח אחר : סמוך למקום שאתה נולדת בו).

גם בית־הכנסת הקראי ובית־הכנסת לעדת הקרימצ׳אקים — האחד, נבנה במקומו בית־מגורים חדש ; והשני — שונה מבנהו ומשמש למגורים. בעיר אין עוד שום בית־כנסת וגם שני בתי הקברות היהודיים אינם קיימים עוד. אין בעיר רב ואין מוהל ושוחט, אם כי יהודים מצויים שוב בין אזרחיה.

האומנם כזהו קיצה של קהילה, שמקורותיה עתיקים כל־כך ? !...

*　*　*

מפתח שמות אישים ויישובים

ביבליוגראפיה בסיסית

1. A.S. Bashkirov, Istoriko-arkheologicheskiĭ ocherk Kryma, Krym, Putievoditel', 1914, str. 247-252.
2. Regesty i Nadpisi, Svod materialov dlia istorii evreev v Rossli, 1899, 1-2. I-2.
3. E. Shürer, Iudei v Rosporskom tsarstve i obshchestva pochitateleí Boga Vsevyshneco, Evreiskaya starina, 1916, 2-3.
4. V. F. Caidukevich, Bosporskoie tsarstvo, ANSSR, 1949, str. 647.
5. א׳ דיינארד, משא קרים, ורשה תרל״ח.
6. א׳ הרכבי, היהודים ושפת הסלאווים, סנט־פטרבורג, 1868.
7. D. Maggid, Istoriya Evreiskoco naroda, t. 12, 2-3, str. 85-112.
8. D. khvol'son, Sbornik evreiskikh nadpiseí, Spb, 1884.
9. N. Barsamov, Feodosiya, Istoriko-kraievedcheskiĭ ocherk, 1957.
10. V. Miller, Materialy K issledovaniiu tatsko-evreiskogo iazyka, Spb., 1892.
11. P. K. Kokovtsev, evreisko-khazarskaya perepiska v 10-om vieke, ANSSR, L. 1932.
12. אב׳ נ׳ פולק, כוזריה, תולדות ממלכה יהודית באירופה, ת״א, תש״ד.
13. L. Gumiler, New Data on the History of the Khazars, Acta Archeologica, Budapest, 1967.
14. D. M. Dunlop, The History of the Jewish Khazars, 1954.
15. ד׳ מ׳ דאנלופ, הכוזרים, ההיסטוריה של עם ישראל, סדרה ב׳, כרך ב׳, הוצאת מסדה, תשל״ג, ת״א.
16. M. I. Artomonov, Istoriya khazar, I., 1962.
17. אליהו פארפל, ספר בית־הכנסת העתיק הנמצא בעיר פעאדאסיע מזמן הכוזרים, פעטרקוב, 1912.
18. Tsinberg, Avraam Krymski i Moíseí Kiyevski, Evreiskaya starina, 1924.
19. אברהם פירקוביץ, אבני זיכרון, וילנה, תרל״ב.
20. G. L. Khoker, Evrei v genuezskoí Kafie v 1455 g., Evr. starina, 1912.
21. י״ד מרקון, מאמר על־אודות מחזור מנהג כפא, ספר זכרון להרכבי ספ״ב, תרס״ט.
22. ש׳ ברנשטיין, המחזור כמנהג כפא, תולדותיו והתפתחותו, ספר היובל לפרופ׳ מירסקי, ניו־יורק, 1958.
23. S. M. Dubnov, istoricheskaia taína Kryma, Evr. starina, 1914.
24. ח״י גורלאנד, גנזי ישראל בסט. פטרבורג, שלושה ספרי מסעות ממדינת קרים לא״י, ליק, 1865.
25. I. Berlin, Istoricheskiye sud'by evroiskogo naroda, Petrograd, 1919.
26. E. D. Clarke, Travels in Russia, Tartary & Turkey, Edinburgh, 1839.
27. יוסף טשארני, ספר המסעות בארץ קווקז ובמדינות אשר מעבר לקווקז וקצת מדינות אחרות בנגב רוסיא, ספ״ב, 1876.
28. J. Buchan Telfer, The Crimea & Transcaucasia, London, 1876.
29. א׳ דיינארד, ספר מסע בחצי־האי קרים, ורשה, תרל״ט.
30. יצחק בן־צבי, הקרימצ׳אקים, נדחי ישראל, תשכ״ו.
31. יעווסיי פייסאך, קרימטשאקעס, ״סאוועטיש היימלאנד״, יולי—אוקטובר 1974.

ספרים ומאמרים נוספים צוינו בתוך הטקסט

ביבליוגראפיה בסיסית

1. A.S. Bashkirov, Istoriko-arkheologicheskií ocherk Kryma, Krym, Putievoditel', 1914, str. 247-252.
2. Regesty i Nadpisi, Svod materialov dlia istorii evreev v Rossli, 1899, 1-2. I-2.
3. E. Shürer, Iudei v Rosporskom tsarstve i obshchestva pochitateleí Boga Vsevyshneco, Evreiskaya starina, 1916, 2-3.
4. V. F. Caidukevich, Bosporskoie tsarstvo, ANSSR, 1949, str. 647.
5. א׳ דיינארד, משא קרים, ורשה תרל״ח.
6. א׳ הרכבי, היהודים ושפת הסלאווים, סנט־פטרבורג, 1868.
7. D. Maggid, Istoriya Evreiskoco naroda, t. 12, 2-3, str. 85-112.
8. D. khvol'son, Sbornik evreiskikh nadpiseí, Spb, 1884.
9. N. Barsamov, Feodosiya, Istoriko-kraievedcheskií ocherk, 1957.
10. V. Miller, Materialy K issledovaniiu tatsko-evreiskogo iazyka, Spb., 1892.
11. P. K. Kokovtsev, evreisko-khazarskaya perepiska v 10-om vieke, ANSSR, L. 1932.
12. אב׳ נ׳ פולק, כזריה, תולדות ממלכה יהודית באירופה, ת״א, תש״ד.
13. L. Gumiler, New Data on the History of the Khazars, Acta Archeologica, Budapest, 1967.
14. D. M. Dunlop, The History of the Jewish Khazars, 1954.
15. ד׳ מ׳ דאנלופ, הכוזרים, ההיסטוריה של עם ישראל, סדרה ב׳, כרך ב׳, הוצאת מסדה, תשל״ג, ת״א.
16. M. I. Artomonov, Istoriya khazar, I., 1962.
17. אליהו פארפל, ספר בית־הכנסת העתיק הנמצא בעיר פעאדאסיע מזמן הכוזרים, פעטרקוב, 1912.
18. Tsinberg, Avraam Krymski i Moíseí Kiyevski, Evreiskaya starina, 1924.
19. אברהם פירקוביץ, אבני זיכרון, וילנה, תרל״ב.
20. G. L. Khoker, Evrei v genuezskoí Kafie v 1455 g., Evr. starina, 1912.
21. י״ד מרקון, מאמר על־אודות מחזור מנהג כפא, ספר זכרון להרכבי ספ״ב, תרס״ט.
22. ש׳ ברנשטיין, המחזור כמנהג כפא, תולדותיו והתפתחותו, ספר היובל לפרופ׳ מירסקי, ניו־יורק, 1958.
23. S. M. Dubnov, istoricheskaia taína Kryma, Evr. starina, 1914.
24. ח״י גורלאנד, גנזי ישראל בסט. פטרבורג, שלושה ספרי מסעות ממדינת קרים לא״י. ליק, 1865.
25. I. Berlin, Istoricheskiye sud'by evroiskogo naroda, Petrograd, 1919.
26. E. D. Clarke, Travels in Russia, Tartary & Turkey, Edinburgh, 1839.
27. יוסף טשארני, ספר המסעות בארץ קווקז ובמדינות אשר מעבר לקווקז וקצת מדינות אחרות בנגב רוסיא, ספ״ב, 1876.
28. J. Buchan Telfer, The Crimea & Transcaucasia, London, 1876.
29. א׳ דיינארד, ספר מסע בחצי־האי קרים, ורשה, תרל״ט.
30. יצחק בן־צבי, הקרימצ׳אקים, נדחי ישראל, תשכ״ו.
31. יעוסיי פייסאך, קרימטשאקעס, ״סאוועטיש היימלאנד״, יולי—אוקטובר 1974.

ספרים ומאמרים נוספים צוינו בתוך הטקסט

על הספר 'יהדות קרים מקדמותה ועד השואה'

"... רב תוכן ועניין ומצטיין בהרצאה שו־טפת וביכולת להעלות תמונה היסטורית שלמה... כאן נוצלה ספרות היסטוריוגרא־פית עשירה וגם אוצר בלום של ידיעות שנשאבו בעיקר מהעיתונות ומפי עדים וידי־דים ואף מזכרונותיו שלו" ... (מדברי פרופ' ב' מזר). — "ראוי (המחבר) לשבח ולתודת החוקרים והמתעניינים על המאמץ הרב שהש־קיע באיסוף החומר המפוזר ובסידורו, ביחוד הידיעות המצויות בעיתונות ... מפעל חשוב" (פרופ' ש' אטינגר). — "יהדות קרים המ־תוארת בספר מראשיתה בתקופה ההלניסטית ועד לימים שלאחר השואה. זכתה כאן לסיכום עדכני וממצה של תולדותיה, שלא נעדר ממנו המימד הרגשי־חווייתי של כותב הזכ־רונות" ... (ד"ר י' ברטל). — "הדברים מעניינים מאד ובחלקם הגדול מהווים חידוש" (פרופ' אמנון כהן).

על המחבר

יחזקאל קרן (רוגלסקי) נולד ב־י"א בתשרי תרע"ב (1911) בתיאודוסיה בקרים ועלה ארצה ב־תר"ץ (1929). למד באוניברסיטה העברית ספרות עברית, היסטוריה וסוציולוגיה של עם ישראל ולשון ערבית. בעת לימודיו היה פעיל במוסדות הסטודנטים ונמנה עם מייסדי התאחדות הסטודנטים הארצית. — במסגרת עבודתו במשרד החינוך והתרבות עסק בתחומי הנחלת הלשון והשתלמות מבוגרים ולבסוף בעריכה לשונית. — ליקט וביאר ספרונים להנחלת הלשון "ילקוט העצמאות לבתי־הספר ולאולפנים" (תשי"ד). — ליקט וערך "ילקוט פתגמים" ללומדי אולפנים (תשט"ו). — חיבר מילון רוסי־עברי (תשי"ח, קרית־ספר). — ערך והשתתף בחיבורו של מילון עברי־רוסי (תשל"ה, עם עובד). — חיבר ספר "ההתיישבות החקלאית היהודית בחצי־האי קרים" תשל"ג, הוצ' זק). — תרגם לרוסית את ספרו של הפרופ' י' קלוזנר "כשאומה נלחמת על חירותה" (תשל"ח, ספריית "עליה"). — חיבר שיחון רוסי־עברי (תשכ"ג, הוצ' זק) שתורגם במרוצת הזמן ל־7 שפות ונדפס הדפסות חוזרות רבות (אנגלית, צרפתית, ערבית, ספרדית, גרמנית, איטלקית, גרוזית).

בהוצאת ראובן מס ניתן להשיג ספרים בנושאים קרובים:

ההתיישבות החקלאית היהודית בחצי־האי קרים — מאת יחזקאל קרן.
ביקורת לתולדות הקראים — מאת אברהם בער גוטלובר.
ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן — מאת יעקב לבבי.
הפולקלור היהודי — מאת ד"ר יהודה ברגמן.
משא קרים, קורות בני ישראל בקרים, הכוזרים, הקראים ועוד — מאת אפרים דיינארד.
אבנים בחומה, לתולדות יהודי פרס בארצנו — מאת ר' ח' הכהן.
תולדות יהודי פרס ומשורריהם — מאת חנינא מזרחי.
קיצור תולדות יהודי בבל — מאת אברהם בן־יעקב.
מסע לארץ הקדם — מאת אפרים ניימארק.
יהודי בבל בארץ־ישראל מקדמת דנא עד ימינו — מאת אברהם בן־יעקב.
מחקרים בתולדות היהודים בארץ־ישראל ובאיטליה — מאת דוד תמר.
עם הגירוש, סיפור מימי הגירוש התורכי — מאת דבורה דביר.